

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

.
. .
. .
. .
VIINISTÄ VAPAUTTA
ALKOHOLI, HALLINTA JA IDENTITEETTI 1960-LUVUN
SUOMESSA

Hanna Kuusi

.....

Viinistä vapautta

Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa

Kansikuva: Käpy selän alla 1966. Suomen elokuva-arkisto. Copyright Jörn Donner Productions.

ISSN 1238-3503

ISBN 978-952-222-218-3

www.finlit.fi

Paino Hakapaino Oy Helsinki 2004

■ Sisällys

ESIPUHE	9
Prologi	11
JOHDANTO	12
LÄHTÖKOHDAT	18
1960-LUVUN SUOMI JA ALKOHOLI	20
Yhteiskunnan rakennemuutos	20
Muuttuva yhteiskunta?	20
Elinkeinorakenne, elintaso ja yksityinen kulutus	22
Koulutus, perhe ja naisten työssäkäynti	26
Ostajaintarkkailusta alkoholilakiin	27
Alkoholipolitiikan toimijat	27
Ostajaintarkkailun aika	28
Komiteoiden ja valiokuntien kavalkadi	31
Alkoholin kasvava kulutus	34
Kasvavan kulutuksen vuosikymmen	34
HALLINTA	40
LIBERAALI HALLINTALOGIIKKA	42
<i>Omnes et singulatim</i>	42
Foucault, hallintalogiikka ja sivistys	42
Vapaus hallintana	47
MUUTTUVAT HALLINNAN MUODOT	
ALKOHOLIPOLITIIKASSA	54
Sivistyneitä eurooppalaisia vai päihtyneitä suomalaisia?	54
Kansallinen ongelma	54
Tarkkailusta valintojen ohjailuun	66
KOHTI VAPAUDEN KÄYTÄNTÖJÄ	79
Olutkysymys	79
Olutravintolat	79
Kiista keskioluesta	97
Nuorisokysymys	103
Ongelmanuorisosta nuoriso-ongelmaan	103
Luottamus vs. suojele	112
Alkoholilakiuudistuksen puheavaruudet	117
Kuningas alkoholi, vapaus ja vastuu	117
UUSI ALKOHOLILAKI	126
Pettymysten kautta kokonaiskulutuksen säätelyyn	126

Vapauden seuraukset	126
Kokonaiskulutusmalli, kansanterveys ja riskitasot	129
Alkoholikulttuurin murros 1960-luvulla	133
Alkoholin kulutuksen kasvu, kontrolli ja käyttöarvot	133
SUUNNITTELU JA TUTKIMUS	139
Tutkimustieto alkoholipolitiikassa	139
Sosiologian nousu ja alkoholitutkimuksen tarve	139
Kultakausi ja kritiikin äänet	146
IDENTITEETTI JA KULTTUURIVARANNOT	150
ITSENSÄLÖYTÄMISEN VUOSIKYMMEN	152
Moderni ja identiteetti	152
Identiteetti käytäntönä	152
Identiteetikriisin vuosikymmen	157
Opi olemaan oma itsesi	162
Median varannot	170
Ylevästä tavasta terapiaksi	173
Alkoholinkäytön muuttunut ymmärrys	173
Raittiuspuhe ja oman itsensä löytäminen	176
In vino veritas – viinissä totuus	179
Ryypjäjäisnäytelmät	179
<i>Uuden vuoden yö</i>	182
Itsensä jäljillä	186
KUVITELTU, KUVITETTU HUMALA	192
Elokuva ja sosiaalihistoria	192
Elokuva historiantutkimuksessa	192
Katoava elokuvayleisö	197
Elokuva todellisuuden kuvitteellisena tutkimuksena	199
Humala valkokankaalla	200
Alkoholin ja humalan sosiaaliset merkitykset	200
Suomalaisen miehen humala	203
Alkoholi 1960-luvun elokuvissa	206
Kuivasta kosteaan	206
Suomen Hollywoodin kuolema	210
Tarkaksen maailma	213
Viimeiset 'helismatisoinnit'	217
Elokuvan uusi aalto	220
Alkoholi kerronnallisessa keskiössä	223
ARKINEN ALKOHOLI	227
Pullot arjessa	227
Arkiset ateriat	227
Pullojen symboliikka	229
Arjen näyttämöt	230

Ihmissuhteet ongelmana	230
Kaupungin kiiltokuva-arki	232
Lähiön arki	236
Perheen arki	246
Uusi sosiaalisuus	248
POSITIOT	250
1960-LUKU SUKUPOLVENA	252
60-lukulaiset	252
Sukupolvi	252
<i>Käpy selän alla</i> identiteettitarinana	259
Luonto, psykoanalyysi, alkoholi	260
Nuorison muuttuvat kuvat	270
Maalta kaupunkiin	270
Radikaalit ylioppilaat	278
HUONOT VAI ROHKEAT – 1960-LUVUN VAPAUTUVA NAINEN	296
Huonoilla teillä?	296
Ongelmana nainen	296
Auto- ja laivatytöt	302
Seksisymboleista vapaaseen rakkauteen	307
Vapautuva, humaltuva nainen	312
Pikkuvaimoista rallikuskeihin	312
Raivottaret rannalla	315
Humala naiskirjailijoilla	317
Irtiottoja ja teinimeininkiä	317
<i>Jojo</i> – kohuromaani vuodelta 1968	326
RENTUT, REHDIT JA RETEET	331
Taiteilijaelämää	331
Kirjailijat valkokankaalla	331
Boheemisuus modernina käytäntönä	334
1950- ja 1960-lukujen taiteilijahahmot	336
Luovuus ja alkoholi	342
<i>Ei tippa tapa</i>	345
Alkoholi iskelmätaivaalla	345
Karnevalistisia teemoja	348
Kapinaviinaa ja protestihenkeä	353
<i>Tuopin jäljet</i>	358
KANSAKUNNAN KUVAT	361
<i>Työmiehen päiväkirja</i>	361
Historia, luokka, yksilö	361
Alkoholin luokkakuva	368
Luonto, kesä ja myyttinen humala	372
Suomalainen kesäjuhla	372

Humala rantakalliolla	375
ALKOHOLI, HALLINTA, JA IDENTITEETTI 1960-LUVUN SUOMESSA	380
Epilogi	389
Summary	390
Taulukot	396
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	397
HENKILÖHAKEMISTO	410

■ Esipuhe

Tämä tutkimus sai alkunsa syksyllä 1996 professori Matti Peltosen johtamassa projektissa *Valvonnasta hallintaan. Suomalaisen yhteiskunnan hallintalogiikan murros 1940-luvun puolivälistä 1960-luvun loppuun*. Projektin suunnitteluvaiheessa epäröin tarttua aiheeseen, jossa tiesin törmääväni etäisiin sukulaisiini. Koska mahdollisena ongelmana oli vain ihmetys ja uteliaisuus eikä minulla itselläni ollut tutkimuskohteeseen erityistä suhdetta, en antanut asian häiritä sen enempää. Myöhemmin tutkimusaiheen valinta on herättänyt liiaksikin mielenkiintoa. Sanottakoon siis vielä kerran: kyse on silkasta sattumasta.

Omat muistikuvani 1960-luvulta ovat hataria. Television vaikuttavuutta ja toisaalta media-arjen jakamattomuutta kuvaa hyvin se, että vuonna 1968, kaksi- ja puolivuotiaana, olin ihmetelty ääneen, miksi kaikille ei riitä työtä, ja miksi äiti käy töissä. Nelivuotiaana olin kuullut puistossa samanikäiseltä ystävältäni, että sota oli loppunut. Helpotuksesta huokaisten olin todennut: nyt nälkiintyneet Biafran lapset saisivat ruokaa.

Tutkimuksen kannalta se, ettei omakohtaisia – ainakaan aikuisajan – muistoja ole, on varmasti hyväkin asia. Kaikki eivät kuitenkaan ole olleet kanssani samaa mieltä. Esimerkiksi yhden seminaarin jälkeen naapuripöydässä istuvat aikalaisukupolven edustajat aloittivat kiihkeän ja kovaäänisen protestin, kun kuulivat puhuttavan *Käpy selän alla* -elokuvasta. Se kuului heille. Tunteenpurkauksia on sattunut muuallakin. Se on yksi syy siihen, miksi en ole tehnyt aikalaishaastatteluja. Uskon, että aikalaisten ääni kyllä kuuluu muilla foorumeilla.

Väitöskirjan tekeminen on ollut haastava ja antoisa prosessi, välillä raskaskin. Haluan tässä esittää kiitokset kaikille niille, jotka ovat tukeneet työtäni. Professori Matti Peltonen on ollut työn ohjaaja, hänelle kuuluu suurin kiitos. Ilman hänen kannustustaan tämä työ ei olisi tullut koskaan valmiiksi. Prof. Peltosen ja prof. Risto Alapuron perustama 60-lukuseminaari tarjosi eläväisen foorumin, jossa tutustuin muihin samankaltaisten kysymysten parissa työskenteleviin tutkijoihin. Seminaarissa sai alkunsa Suomen Akatemian Mediakulttuurin tutkimusohjelmaan kuuluva tutkimusprojekti *Ääni ja vimma. Suomalainen media-arki 1960-luvulla*, joka sekkin oli prof. Peltosen johtama. *Äänen ja vimman* intensiiviset kokoontumiset – projektin nimi toteutui välillä myös sen työskentelytavoissa – muodostuivat ratkaiseviksi sykäyksiksi tutkimukseni edistymisessä. Sen jäsenet Kaarina Kilpiö, Jukka Kortti ja Mikko Laitamo ansaitsevatkin erityiskiitokset. Tässä yhteydessä haluan myös kiittää etnomusikologi Tarja Rautiaista omasta ’60-lukuseminaaristamme’ Tampereella.

Olen esittänyt tutkimukseni osia useissa yhteyksissä. Olen kiitollinen ajatuksia herättäneestä palautteesta. Erityisen kannustaviksi olen kokenut prof. Pertti Haapalan ja prof. Seppo Knuutilan kommentit. Samoin mieleeni on jäänyt kulttuurintutkija Lawrence Grossbergin tutkimusasetelmaani tukenut puheen-

vuoro Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimusyksikön kesäkoulussa vuonna 1998. Se antoi puhtia jatkaa perinteisten tieteenalojen rajamailla liikkuvaa tutkimustyötä.

Olen saanut tehdä väitöskirjaani Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksella. Etätyövuosien jälkeen olen ilokseni voinut palata talous- ja sosiaali-historian tutkijayhteisöön. Virkistävät ja välillä kipakatkin kahvipöytäkeskustelut ovat olleet inspiroivia. Samassa vaiheessa olevien kollegojen tuki on ollut tärkeää ja olen iloinen siitä, että niin moni laitoksen väitöskirjantekijöistä kommentoi tutkimustani sen viimeistelyvaiheessa. Kiitokset siitä Matti Hannikaiselle, Ilona Kemppaiselle, Tarja Räisäselle ja Mikko Salasuolle.

Oman laitokseni ohella haluan kiittää prof. Yrjö Kaukiaisesta johtamaa Suomen historian ja taloushistorian tutkijakoulua sekä sitä ajallisesti seurannutta prof. Pertti Haapalan johtamaa Historiatieteen tutkijakoulua. Olen ollut iloinen siitä, että tutkijakoulutus on ymmärretty laajemmaksi kuin omaan väitöskirjaan keskittymiseksi.

Väitöskirjan esitarkastajina olivat prof. Pekka Sulkunen ja prof. Hannu Salmi. Heidän kommenttinsa auttoivat selkeyttämään sanottavaani ja erityisesti jälkimmäisen yksityiskohtaisista huomioista oli apua työn viimeistelyssä.

Tutkimustani havainnollistavaa kuvitusta etsiessäni olen saanut ystävällistä palvelua monesta arkistosta, etenkin Suomen elokuva-arkistosta ja Hotelli- ja ravintolamuseosta. Erityiskiitos kuuluu Pohjois-Karjalan museon kuvankäsittelyn harjoittelijalle Mona Hormialle, joka seuroi esiin osuvia kuvia valtavasta aiheistosta.

Helsingin yliopiston 350-vuotissäätiö, Alkoholitutkimussäätiö, Suomalainen konkordialiitto ja Suomen Akatemia ovat taloudellisesti mahdollistaneet väitöskirjatyöni valmistumisen.

Vanhempiani Anna-Leena Siikalaa ja Juhani Kuusta sekä Jukka Siikalaa ja Hannele Kuusta haluan kiittää käytännön avusta ja tuesta arkielämässä. Ystävät ovat tarjonneet vastapainoa tutkimustyölle. Pienen Aino-tyttäreni nauru ja elämänriemu on antanut voimaa.

Espoossa 31.8.2003

Hanna Kuusi

Prologi

Kielletyt käskyt

Ei, ei saa uskaltaa.
Ei yksin päättää saa,
kielto on ehdoton.
Muista aina, että
älä tallaa nurmikoita
ei saa syöttää apinoita.
Älä sylje lattialle,
ei saa ajaa vasemmalle, ei.

Ei, ei saa uskaltaa
ei yksin päättää saa.
Käsky on ehdoton.
Muista aina, että
kunnioita äitiäsi.
Seis! on tässä musta käsi.
Suosi aina suomalaista.
Hieno mies ei liikaa maista, ei.

Vaan jos voi uskaltaa,
hän silloin päättää saa.
Kuinka on ehdoton,
itse päättää että
tallaako hän nurmikoita,
kierteleekö kapakoita.
Tajuaako taivaan sinen,
onko koskaan uskollinen hän.

Säv. Lasse Mårtenson
San. Jukka Virtanen
Es. Kristiina Hautala
Toivelauluja 76, 2/1968.

■ Johdanto

Kesällä 2000 Toivo Kärjen iskelmien ympärille rakennetussa televisiosarjassa *Liljankukka* kirjailija Torsti Lehtinen pohti suomalaisuutta ja totesi, että yhteistä tunnemaailmaa eri sukupolvien välillä on vaikea löytää. Nykyisillä kaksikymppisillä kun on paljon parempi itsetunto kuin oli hänen omalla 'portsareiden runtelemalla sukupolvellaan'¹. Miksi hän käytti tuollaista kielikuvaa?

Vuonna 1942 syntynyt Lehtinen kuuluu ns. suuren murroksen sukupolveen, joka aikuistui 1960-luvulla. Tämä tutkimus osallistuu pohtimaan sitä, minkälaista yhteiskunnallista murrosaikaa elettiin 1960-luvun Suomessa. Ajanjaksoa on luonnehdittu elinkeinorakenteen muutoksen ja maaseudulta tapahtuneen 'suuren muuton' aikakautena ja toisaalta sukupolvikonfliktin ja tasa-arvon vuosikymmenenä. Kansainvälisesti 1960-lukua leimasi yleinen kulttuurinen käymistila, jota on tulkittu modernin kapitalismin vaatimaksi 'porvarillisen tajunnan murrokseksi'. Suomessa tuon 'vapautumisen vuosikymmenen' yhdeksi konkreettiseksi ilmaukseksi muodostui alkoholinormiston höllentäminen.

Tutkimuksen tarkoituksena on lähestyä 1960-luvulla tapahtunutta modernisoitumista ja mentaalista murrosta muuntuneen hallintalogiikan näkökulmasta. Lähtökohtana on se, miten käskyihin ja kieltoihin nojaavasta autoritaarisesta yhteiskunnasta on pyritty siirtymään liberaaliin järjestäytyneen yhteiskunnan muotoon, sellaiseen, jossa kansalaiset käyttäytyvät vapaaehtoisesti tietyllä tavalla.

Tarkasteluikkunaksi 1960-luvun yhteiskuntaan on tässä tutkimuksessa valittu alkoholikulttuuri ja sen ympärillä harjoitettu politiikka. Alkoholilla on pitkään ollut erityinen osuus suomalaisessa itseymmärryksessä. Alkoholipolitiikkaa on harjoitettu hartaasti pienistä kulutusmääristä huolimatta. Siirtyminen tiukasta kontrollista liberaalimpaan käytäntöön oli 1950- ja 1960-luvun alkoholipolitiikan osalta erittäin näkyvää. Samaan aikaan alkoholin kulutus kasvoi kolminkertaiseksi runsaassa kymmenessä vuodessa. Uusi alkoholilaki keskioluen vapauttamiseen muodostuikin yhdeksi keskeisimmistä vuosikymmenen kulttuurisen konfliktin aiheuttajista.

Alkoholin kulutuksen kasvua ei voi kuitenkaan selittää yksinomaan sen saatavuuden tai sallittavuuden lisääntymisellä. Alkoholin ominaisvaikutuksilla on ollut uudenlaista käyttöarvoa modernisoituvan yhteiskunnan muuttuneissa elinoloissa. Uudelleen painottuneita merkityksiä alkoholi on saanut esimerkiksi erilaisten sosiaalisten tilanteiden mahdollistajana ja yhteiskunnallisen erottautumisen ja ryhmäidentiteetin luojana.

Tutkimuksen punaiseksi langaksi on muodostunut ajatus siitä, että valtiollisen ja normatiivisen kontrollin höltyminen ja alkoholin muuttuneet käyttöarvot ovat osa samaa ilmiötä. Kontrolli ja auktoriteetti on siirretty yksilöille itselleen ja

.....
¹ TV1 26.8.2000.

hallinta toteutuu siten yksilöiden identiteettien kautta. Autoritaariset käskyt ”älä juo” tai ”juo näin eikä noin” ovat korvautuneet vaihtoehtojen tarjoilulla, monimutkaistuneilla malleilla siitä, ”minkälaisen ihmisen luot itsestäsi, kun juot tietyllä tavalla”. Tutkimuksessa pyritäänkin pohtimaan sitä, miten alkoholiin liitetyt sosiaaliset merkitykset toimivat konkreettisina välineinä siinä prosessissa, jossa kontrolli ja normi siirtyvät yksilön sisäisiksi. Minkälaista identiteettien ja erottautumisen mosaiikkia alkoholinkäytöllä on 1960-luvulla tuotettu? Miten alkoholi, jäsentäessään ihmisten arkielämää, on samalla jäsentänyt heitä itseään osana yhteiskuntaa?

Alkoholiin itseensä sisältyy mielikuva vapaudesta ja kontrollista. Alkoholin kohtuukäyttö seurassa perustuu usein sen ’vapauttaviin’ vaikutuksiin. Se toimii ’sosiaalisena voiteluaineena’, joka vapauttaa estoista. Opitut jäykät käytös-normit riisutaan, ja ’aito luonto’ paljastuu. Humalakäyttäytyminen on kuitenkin jotakin muuta kuin tyhjää vapautta. Alkoholin ominaisvaikutukset toisaalta murentavat modernia elämönhallinnan projektia, mutta myöskin saattavat johtaa tilanteisiin, jossa tuon itsensä hallinnan voi osoittaa.

Tutkimuksessa keskitytään ensinnäkin siihen, miten alkoholipoliittinen puhe-avaruus muuttui 1960-luvun kuluessa ja minkälaisia vapauden käytäntöjä uudentyyppinen alkoholipolitiikka tuotti. Toisaalta tutkitaan sitä, minkälaisia alkoholin sosiaalisten merkitysten muutoksia voi lukea erilaisista kulttuurituotteista vuosikymmenen kuluessa.

Keskeiseksi tutkimuskysymykseksi on työn aikana noussut alkoholin, hallinnan ja identiteetin välinen kolmiyhteys. Kun erilaisista lähdeaineistosta alkoi tulla esiin samankaltaisia identiteettipuhetta koskevia teemoja, paljastui identiteettitematiikka äärimmäisen mielenkiintoiseksi. 1960-luvulla tapahtunutta murrosta sopeutumisen kulttuurista itsensä löytämisen tai toteuttamisen kulttuuriin ei ole suomalaisessa tutkimuksessa aikaisemmin selkeästi artikuloitu. Kun lisäksi hallintalogiikan murrosta ei voi selittää ilman identiteettitematiikkaa, on identiteettipuheen muuttumisella tässä tutkimuksessa suuri painoarvo. Se ei ole vain tutkimuskohdetta ympäröivää ’kontekstia’, vaan osa tutkimuskohdetta itsessään.

Vaikka siis ensisijaisesti tutkimuksen kohteena on 1960-luvun alkoholi-kulttuuri, pyritään tässä samalla valaisemaan 1960-luvun kuluessa tapahtunutta kulttuurista muutosta laajemminkin. Erityyppisten lähdeaineistojen avulla jäljitetään erilaisia muutoksen sävyjä kaupungistuvassa ja teollistuvassa yhteiskunnassa. Elinkeinorakenteen ja elämäntapojen muuttuessa myös se, miten ihmiset hahmottavat omaa elämäänsä ja suhdetta muihin on kokenut ratkaisevan mullistuksen.

Samantahtiset muutokset erilaisilla elämänalueilla tai erillisillä yhteiskunnan lohkoilla saattavat paljastaa laajempia kulttuurisia murroksia ja uusia ilmiöiden välisiä yhteyksiä. Tutkimuksellisesti ”uutta” voi yhtä lailla olla tuttujen palikoiden asetteleminen uudelleenlaisiksi kokonaisuudeksi kuin kokonaan uusien palikoiden löytäminenkin – historian tutkimus ei ole pelkkää uusien lähteiden löytämistä. 1950- ja 1960-lukujen Suomen lähihistoriallinen tutkimus tavoittaaakin konkreettisesti niitä ilmiöitä, joita modernisoitumisprosessia ruotineet yhteis-

kuntatieteilijät ovat luonnostelleet. Aikaisemmat yhteiskuntateoreettiset muotoilut tarjoavat heuristisen apuneuvon, ikään kuin silmälasit, joiden läpi tutkimuskohdetta tarkastellaan. Sen tähden ei ole merkitystä sillä, ovatko ne alun perin kehitetty jossakin toisessa yhteydessä.

Tutkimuksen teoreettisena viitekehystenä on Michel Foucault'n myöhäisen tuotannon pohdinnat yhteiskunnan toimintalogiikoista. Foucault'ta askarrutti se, miten moderni kasvava yksilöityminen ja samanaikainen hallintajärjestelmien paisuminen olivat yhteydessä keskenään. Kantavana ajatuksena on se, että myöhäismodernia yhteiskuntaa hallitaan pitkälle erilaisten vapauksien avulla. Tällaisten hallintamekanismien kehkeytymisen tarkastelua voi kutsua 'vapauden genealogiaksi'. Nikolas Rosen mukaan vapauden genealogian tarkoituksena ei ole paljastaa 'vapautta' illuusioksi tai argumentoida 'paremman vapauden' puolesta. Ennemmin pyritään tarkastelemaan sitä, miten hallinta vapauksien avulla on syntynyt ja miten se toimii:

Ei siksi, että haluaisin väittää, että meidän pitäisi olla vapauden puolesta tai sitä vastaan. Ei siksi, että vapaus, jonka ajattelemme meillä olevan olisi huijausta. Tarkoituksena ei myöskään ole edesauttaa jonkin vapaamman vapauden tuleamista. Pikemmin kysymys on siitä, että omana aikanamme käsitykset vapaudesta ovat päätyneet määrittelemään eettisten järjestelmien perustaa, politiikan harjoittamista ja kritiikin tapoja. Sitä varten vaikuttaa olevan merkityksellistä yrittää analysoida niitä ehtoja, joiden alaisena nämä käsitykset vapaudesta ja nämä vapauden nimissä toimivat käytännöt ovat syntyneet ja pyrkiä selventämään niihin sisältyviä vallan, totuuden ja etiikan juonteita.²

Genealogia on Foucault'n nimitys omalle lähestymistavalleen. Hän viittaa sillä Nietzscheen filosofiaan, jossa tämä kyseenalaistaa asioiden *alkuperän* etsimisen. Alkuperän olettaminen edellyttäisi ikuisesti jähmettyneitä muotoja, joihin historialliset sattumat eivät voi vaikuttaa. Toisaalta yritykseen päästä jonkin asian juurille liittyy yleensä tuon alkuperän ylevöittäminen, usko siihen, että asiat ovat omimmillaan ja täydellisimmillään juuri syntyhetkellään.³

Sen sijaan, että genealogi pyrkisi löytämään jonkin asian alkuperän, on hänen tehtävänään jäljittää sen synty tapa tai ilmaantuminen⁴. Synty tapa saattaa usein osoittautua raadolliseksi ja vähemmän henkeväksi. Juuri siihen Nietzsche pyrki kirjoituksissaan moraalisen hyvän "alkuperästä". Olennaista on tehdä käsitteellinen ero ilmaantumisen tai kehkeytymisen ja alkuperän välille. Tarkastellessaan jonkin ilmiön synty tapaa genealogi ei suinkaan kieltäydy erittelemästä siihen vaikuttaneita tekijöitä, joita voitaisiin toisaalla kutsua "alkuperiksi". Nimen omaan näitä polkujahan, tutkimuskohteen rakentumista, hän tutkii. Sen sijaan hän on hylännyt kiinteän perustan etsimisen jollekin koskemattomana säilyneelle kokonaisuudelle.

Genealogia on itsestäänselvyksien kyseenalaistamista. Foucault'n lähestymistapa pyrkii erityisesti jäljittämään niitä vallan mekanismeja, jotka tuottavat

² Rose 1999, 10.

³ Foucault 1977a, 142–143.

⁴ Foucault 1977a, 145.

nuo itsestään selvyydet, totuutena ja normaalina pidetyn. Valta näyttäytyy silloin voimana, joka tuottaa jonkin ilmiön sen sijaan että se olisi jotakin alkuperäistä ja luonnollista rajoittava tekijä. Erilaiset valtasuhteet, esimerkiksi kulttuuriset normit siitä, miten tulee elää, eivät siten rajoita jo valmiita yksilöitä vaan osallistuvat heidän identiteettinsä muodostamiseen.⁵

Genealogian mieli on siinä, että se etsii mahdollisuuksia toisinajatteluun. Foucault'n mukaan genealoginen kritiikki on niiden asioiden ja tapahtumien historiallista tutkimista, jotka ovat tehneet meistä sellaisia kuin olemme ja uskomme olevamme:

Genealoginen kritiikki ei päättelee siitä, mitä me olemme sitä mikä on meille mahdotonta, vaan erittelee siitä sattumanvaraisuudesta, joka on meidät tehnyt siksi mitä olemme mahdollisuuden lakata olemasta, tekemästä tai ajattelemasta sitä mitä olemme, teemme tai ajattelemme.⁶

Foucaultlaista on tässä tutkimuksessa myös suhde Michel Foucault'n tuotantoon – niin kuin muidenkin teoreetikkojen ajatuksiin – itsessään. Hän nimittäin mieluummin halusi käyttää ja hyödyntää muiden ajattelijoiden ideoita kuin kommentoida niitä. Hän kieltäytyi kirjoittamasta tieteen käytännölle tyypillisiä kommentaareja. Kunniakkaampaa oli hänen mielestään itse hyödyntää edeltäneiden kirjoittajien ajatuksia: ”Ainoa todellinen kunnianosoitus sellaiselle kuin Nietzsche ajattelulle on nimenomaan siinä, että sitä käytetään, muotoillaan, että se saadaan valittamaan ja kirkumaan. Sillä ei ole ehdottomasti mitään merkitystä, jos kommentaattorit sitten sanovat, että olen ollut uskollinen tai uskonon Nietzscheä kohtaan.”⁷ Myöskään tässä tutkimuksessa ei pyritä teoreettiseen ortodoksiaan tai eksegetiikkaan.

Tutkimuksen ote on diskursiivinen. Diskurssit käsitetään puheavaruuksina, kokonaisuuksina, joihin kuuluvat jollekin ajanjaksolle tyypilliset asioiden tarkastelu- ja argumentaatiotavat sekä niiden mahdollinen toteutuminen yhteiskunnallisina käytäntöinä ja organisaatioina⁸. Erillisen todellisuuden ja sitä koskevien käsitysten jyrkkä vastakkainasettelu siis pyritään purkamaan. Esimerkiksi alkoholipolitiikan puheavaruuksiin kuuluvat paitsi puheenalaistetut kannanotot ja argumentaatiotavat, myös itse alkoholipoliittiset toimenpiteet ja käytännöt.

Ensisijaisina lähteinä olen käyttänyt Alkoholiliikkeen julkaisemaa *Alkoholipolitiikka*-aikakauskirjaa ja aikalaistutkimusta sekä alkoholin sosiaalisten merkitysten muuttumisen osalta suomalaisia koko-illan elokuvia. Alkoholipoliittisten puhetapojen tutkimiseen olen lisäksi ottanut mukaan raittiusliikkeen *Alkoholikysymys*-aikakauskirjan sekä uuden alkoholilain laatimisen yhteydessä käydyn valtiopäiväkeskustelun. Erilaisten näkökulmien tuomiseksi olen elokuva-aineiston rinnalla käyttänyt *Toivelauluja*-viikkosissa julkaistuja iskelmien sanoituksia ja naiskirjoittajien esikoisromaaneja. Kaunokirjallisena lähteenä on lisäksi yksi suuren huomion saanut näytelmä.

.
⁵ Pulkkinen 1996, 147, 154–155.

⁶ Foucault 1994, 315–316.

⁷ Ks. Ojakangas 1998, 13. Lainaus kirjoituksesta Michel Foucault: ”Entretien sur la prison: le livre et sa méthode” (1975). Haastattelu teoksessa *Dits et écrits II*. Gallimard 1994, 753.

⁸ Alasuutari 1996, 18–19.

Alkoholipolitiikka-aikakauskirjan voi tulkita Alkoholiliikkeen julkaisemana virallisen alkoholipolitiikan edustajaksi. Raittiusliikkeen – joka oli kuuluvain valtiollista alkoholipolitiikkaa arvosteleva taho – vastinpari sille oli Suomen Akateemisen Raittiusliikkeen julkaisema *Alkoholikysymys*. Julkisuudessa käytyä alkoholipoliittista keskustelua on päivälehtien osalta aiemmin tutkittu⁹. Olenkin valinnut tarkastelun kohteeksi aikakauskirjojen lisäksi vuonna 1968 käydyin valtiopäiväkeskustelun alkoholilainsäädännön uudistamisesta, koska se tarjoaa hyvän tiivistelmän erilaisista alkoholipoliittisista puhetaivoista.

Muiden kuin alkoholipoliittisten lähteiden valinnassa olen pyrkinyt sellaiseen systematiikkaan, joka ei liity tutkimuskohteeseen sinänsä. Toisin sanoen en ole varta vasten etsinyt kulttuurituotteita, joissa esitetään alkoholinkäyttöä, vaan rajannut ensin tarkastelujoukko muilla – kuitenkin relevanteilla – perusteilla. Suomalaisista vuosina 1961–70 valmistuneista näytelmäelokuvista olen valinnut tutkimuksen kohteeksi alkuperäiskäsikirjoitukseen perustuvat ja omaan aikansa sijoittuvat elokuvat¹⁰. Yhteensä tarkasteltavia elokuvia on siten ollut 55. Koska elokuvien ohjaajat ja käsikirjoittajat ovat lähes poikkeuksetta olleet miespuolisia, olen jäljittänyt naistekijöiden näkökulmaa naisten kirjoittamista esikoisromaaneista samalta ajalta. Tarkastelun kohteeksi on valikoitunut 34 naiskirjoittajan romaania.

Elokvien esittämää alkoholikuvastoa täydentämään olen ottanut tutkimusaineistooni systemaattisen otoksen iskelmämusiikin sanoituksia. Suosittujen kappaleiden sanoituksia sisältävät *Toivelauluja*-vihkoset tuovat matalan kulttuurin äänen taide-elokuvien rinnalle (vaikka toki muunkin tyyppisiä elokuvia 1960-luvulla tehtiin). Vihkosissa on julkaistu vuosina 1961–70 yhteensä 770 alkuperäissanoitusta, joista alkoholia esiintyi joka kymmenennessä.

Tutkimuksen kuluessa yleisimmät minulle esitetyt kysymykset ovat liittyneet tutkimusaineiston rajauksen tematiikkaan. Sen, miksi jotakin on otettu mukaan ja vastaavasti jotakin muuta jätetty pois voi tietenkin aina kyseenalaistaa. Viime kädessä rajaukset ovat keinotekoisia, tärkeintä on se, että ne ovat loogisia tutkimuskysymyksen suhteen. Lähihistorian lähdeaineisto on valtava ja jokaiselle tulee varmasti mieleen materiaalia, joka olisi ”kiinnostavaa”. Täydentävässä mielessä ’antikvariaattimenetelmää’ voi toki käyttää, mutta pääosin olen pysynyt systemaattisessa aineistonvalinnassa. Ainoan merkittävän poikkeuksen tekee suurta huomiota herättänyt Eeva-Liisa Mannerin kirjoittama näytelmä *Uuden vuoden yö*, jonka löysin tutkimukseeni silmiä avaavaksi osoittautuvan sattuman kautta.

Fiktiivistä lähdeaineistoa ei käsitetä tässä tutkimuksessa sen ulkopuolisen todellisuuden representaatioksi vaan osaksi kulttuurista ’kokonaistodellisuutta’. Fiktiivinen materiaali jäsentää ja muokkaa todellisuutta, jonka osa se itse on ja on siis mukana jakamassa ja tuottamassa erilaisia sosiaalisia merkityksiä. Elokuvat, iskelmät ja kaunokirjallisuus ovat siten osa sitä kulttuurista varantoa, josta ammennetaan raaka-aineita identiteettien rakennus- ja muok-

.
⁹ Piispa 1997.

¹⁰ Elokvien valintakriteerejä käsitellään tarkemmin luvussa 8.

kausprosessissa. Osittain kulttuurituotteita käsitelläänkin ilmiöinä, kulttuurisina tapahtumina niihin liittyvine lehtikirjoitteluneen.

Fiktiivisen materiaalin kontekstiin sijoittamisen ja tulkinnan apuvälineeksi ja yleisemmän näkökulman saamiseksi olen myös tutkinut ns. naistenlehtien puhe-
tapojen muutoksia 1950-luvulta 1960-luvulle. Sitä tarkoitusta varten olen valinnut *Me naiset* -lehden vuosikerrat 1957–59 ja 1967 sekä vuoden 1967 *Annan*. Lehtikirjoitusten sisältö tulkitaan tässä osaksi kulttuurista jaettua todellisuutta itseään, ei viittauksena johonkin sen ulkopuoliseen. Sen kaltaisessa käsityksessä 'todellisuuteen' kuuluu siis sekä ns. reaali maailma että sitä kommentoiva puhe, esimerkiksi lehtikirjoitukset.

Lähihistoriallisesta kysymyksenasettelusta huolimatta en ole halunnut tehdä aikalaishaastatteluja. Ensinnäkään ne eivät ole tuntuneet hyödyllisiltä tutkimuskysymysten kannalta ja lähdeaineistoa on muutenkin ollut paljon. Toisaalta aihepiiriin liittyy erittäin vahvoja jälkikuvia ja tunnelatauksia, jotka eivät voi olla vaikuttamatta omakohtaiseen muisteluun – tätä tutkimusta ei ole mahdollista ulottaa sinänsä kiinnostavaan jälkikuvien aihepiiriin. Lisäksi ei ole epäilystä siitä, etteikö aikalaisten oma ääni kuuluisi muilla foorumeilla.

Tutkimuksen aikarajaus perustuu alkoholipolitiikassa tapahtuneisiin muutoksiin. Vuosia 1958–71 on kutsuttu Alkoholiliikkeen 'mietojen linjan' -aikakaudeksi. Tarkastelu kohdistuu siihen liittyen monessa yhteydessä luonnosteltuun "käsitteelliseen 60-lukuun", jonka tarkasta alkamisesta tai loppumisesta en sinänsä ole halunnut esittää arvioita. Fiktiivisen aineiston rajaus on hieman 'mietojen linjaa' lyhyempi periodi tutkimusekonomisista syistä ja siihen on valittu kymmenvuotisjakso 1961–70.

Tarkastelu painottuu väestöä laajemmin koskettavaan tematiikkaan, ns. tavallisten kuluttajien alkoholikulttuuriin. Sen tähden 1960-luvulla kyllä keskeinen keskustelu alkoholistien oikeuksista ja poikkeavien yksilöiden kohtelusta on jätetty vähälle huomiolle.

Alkoholitutkimuksen tehtävän onnistuneen luonnehdinnan mukaan sen tulee "tutkia ihmisenä olemisen ongelmaa alkoholin kautta"¹¹. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on eri tyyppisistä tarkastelukulmista valottaa lähihistoriaan kuuluvia ilmiöitä ja sitä kautta – toivottavasti ja Michel Foucault'n muotoilemaa tehtävää seuraten – avata uusia näkökulmia siihen, miten me olemme tulleet tällaisiksi kuin olemme.

.

¹¹ Pekka Sulkusen siteeraus Pekka Kuusen esitelmästä. Sulkunen 1983b, 321.

Lähtökohdat

Valokuvaaja Ritva Katajisto. Helsingin kaupungin museo.

■ 1960-luvun Suomi ja alkoholi

Yhteiskunnan rakennemuutos

Muuttuva yhteiskunta?

Kaikki tosiasiat osoittavat, että kulumassa oleva 1960-luku on erityisen nopean muutoksen aikaa monilla – miltei kaikilla – yhteiskuntaelämän lohkoilla. (Waris 1968, 20)

Suomen 1960-lukua on luonnehdittu maaseudulta kaupunkiin tapahtuneen 'suuren muuton' ja yhteiskunnan perinpohjaisen rakennemuutoksen vuosikymmeneksi. Toisaalta sitä on pidetty sukupolvikonfliktin lävistämänä murrosaikana. Agraarisesta Suomesta on kerrottu tulleen rysäyksellä moderni teollinen palveluyhteiskunta, hyvinvointivaltio erilaisine instituutioineen.

Tällä ei luonnollisestikaan tarkoiteta sitä, että 'moderni' olisi saapunut Suomeen vasta 1960-luvulla. Silti 1960-luvulle tyypillisiä piirteitä voi pitää jonkinlaisena yhteiskunnallisen modernisoitumisen tihentymänä. Sosiologisessa kirjallisuudessa on korostettu modernin ominaisuutena muutoksen dynamiikkaa ja sen kokemista, ennen kaikkea uskoa muutokseen ja erilaiseen tulevaisuuteen. Samoin modernin elämänmuodon mukanaan tuomia ongelmia on selitetty juuri muutoksen kautta, sillä että traditiot murtuvat eikä mikään enää ole kuin ennen.

'All that is solid melts into air'¹ -puheella on pitkät perinteet. Sosiologian professori Risto Alapuro on kritisoinut tuota perinteistä moderniin -tutkimuskaanonia, jossa on vuosikymmenestä toiseen pyritty osoittamaan, kuinka juuri nyt ollaan siirtymässä traditionaalisesta moderniin yhteiskuntaan. Muutosanalyyysien luonne on köyhän lineaarista, ja puhetapa muutoksesta toistaa itseään epäkonkreettisenä ja itsessään muuttumattomana.²

Sanomattakin on selvää, ettei kaikki koskaan muutu kerralla. Yhteiskunnallinen muutos on aina epätahtista ajan ja paikan suhteen. Jotkut asiat muuttuvat nopeammin, jotkut hitaammin ja joillakin alueilla tai aloilla muutos tapahtuu nopeammin, joillakin hitaammin. Eikä aina muutosta tapahdu ollenkaan. Modernin ja traditionaalisen rinnakkaiselon ei pitäisi sen tähden olla yllätys sinänsä. Jatkuvuuden korostamisen ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa yhteiskunnallisten katkokosten, murrosten ja tihentymien olemassaolon kieltämistä.

Varsin harvoin on yhdessä vuosikymmenessä tapahtunut vastaavia mullistuksia kuin 1960-luvun Suomessa. Erityisen tärkeää on se, että aikalaiset tuolloin

¹ Tämä Karl Marxin *Kommunistisesta manifestista* peräisin oleva lainaus on tunnettu myös Marshall Bermanin teoksen otsikosta. Teos käsittelee modernia ja modernisaatiota juuri muutoksen kokemuksen kautta. Berman 1988 [1982].

² *Muutoksen sosiologia* -ohjelmasarja, osa 8. Ylen avoin yliopisto, ensilähetys keväällä 1998.

kokivat elävänsä valtavan murroksen keskellä. Muutos puhutti erilaisilla jokapäiväisen elämän foorumeilla. Kiihkeimmin se ilmeni alan asiantuntijoiden, yhteiskuntatieteilijöiden puheenvuoroissa.

Esimerkiksi sosiaalipolitiikan professori Heikki Waris piti keväällä 1967 Helsingin yliopistossa yleisluentosarjan nimeltään *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, joka seuraavana vuonna painettiin samannimisenä kirjana. Teos jäsenyyttä muutoksen käsitteen ympärille, ja sitä lävistävät kauttaaltaan voimakkaat aikansa dynaamisuutta korostavat kielikuvat. Se toistaa sanomaansa kuin takovimmat television mainosohjelmat. Seuraava esimerkki on poimittu keskeltä yhtä lukua, kyseessä ei siis ole räväkkä johdanto aiheeseen tai tiheäksi kirjoitettu loppuhuipennus:

Kaupunkimaistuvassa yhteiskunnassa elämme jatkuvan ja kiihtyvän *muuttuvuuden* keskellä. Staattisuus, paikallaanpysyvyys, seisahuneisuus oli ominaista viime vuosisadan puolella sekä kaupungille ja maaseudulle. [...] Muuttuvuus on ominaista tälle vuosisadalle – tai oikeastaan tämän vuosisadan jälkipuoliskolle. Vaikka monen vanhempaan polveen kuuluvan mielestä muutoksen tahti on liian nopea, niin kaikki todennäköisyys viittaa siihen, että muuttumisen vauhti yltyy yhä vuosisadan siirtyessä nyt viimeiseen kolmannekseensa. Ja – kuten sanottua – tämä muutos ilmenee sekä kaupunkilais- että maalaisoloissa ja -elämässä.³

1960-luvun tarkastelua modernisaation termein hankaloittaa se, että yhteiskunnassa tosiaan tapahtui suuria rakenteellisia muutoksia, mutta samaan aikaan elettiin myös modernisaatioteorian varsinaista kultakautta. Yhteiskuntatiede oli suuressa arvossa ja sen selitysvoimaan ja ongelmanratkaisumahdollisuuksiin uskottiin. On kuitenkin muistettava, että niin ilmiöillä itsellään kuin niistä puhumisella on konkreettisia seurauksia.

Kiinnostavaa on myös pohtia sitä, onko muutoksen kokemuksen kannalta vauhti sen kaikista oleellisin seikka. Vai voisiko ajatella, että merkittävämpiä ovat erilaiset kynnykset, joiden jälkeen yhteiskunta ja siinä eläminen koetaan toisenlaisiksi? Esimerkiksi moderniksi kutsutun elämänmuodon ja elämysympäristön kannalta voi olla olennaisempaa se, että väestöstä ensi kertaa lähes puolet asuu kaupunkimaisessa ympäristössä kuin se, miten nopeaa kaupungistumiskehitys on sinänsä ollut.

Absoluuttisen ja suhteellisen muutoksen keskinäinen painoarvokaan ei ole yksiselitteinen. Suhteellinen muutos kertoo konkreettisesti muutosvauhdista. Joissakin tapauksissa muutoksen havaitsemisen kannalta absoluuttinen muutos voi kuitenkin merkitä enemmän. Jos ajatellaan esimerkiksi henkilöautojen määrää Suomessa asukkaita kohti, voidaan todeta, että 1950-luvulla autojen määrä seitsenkertaistui ja seuraavalla vuosikymmenellä enää nelinkertaistui⁴.

Arkikokemus – ja tutkimuskirjallisuuskin – kuitenkin sanoo, että autot yleistyivät Suomessa 1960-luvulla. Autojen absoluuttinen määrä on siten muutosnopeutta tärkeämpi tekijä muutoksen kokemisessa. Yhdessä vuosikymmenessä

.
³ Waris 1968, 47.

⁴ STV 1955, 197, STV 1975, 209.

tapahtunutta muutosta 26 000:sta 180 000:een ei koeta niin radikaaliksi kuin 180 000:sta 710 000:een. Autojen yleisyys on suhteutettava niin väestön määrään – kuinka monella lähipiirissä on auto – kuin tilaankin – kuinka paljon autoja näkee kotikulmillaan.

1950-luvun alussa oli Suomessa yksi henkilöauto 150 asukasta kohden, vuonna 1960 yksi 24 asukasta kohden ja vuonna 1970 yksi kuutta asukasta kohden. Voisi ajatella, että kun vuonna 1950 autoja oli suunnilleen yksi pientä kylää tai kerrostaloa kohden, oli niitä vuonna 1960 yksi lähisukua tai rappua kohden. Muutos näyttäytyi konkreettisenä yleistymisenä kuitenkin vasta sitten, kun autoja alkoi olla yksi jokaista (kuvitteellista – todellisuudessa perheet olivat pienempiä –) perhettä kohden tai toisin päin: kun kaikki alkoivat mahtua sisään olemassa oleviin henkilöautoihin.

Toisaalta autokanta kasvoi rajatussa tilassa. Muutoksen saattoi siten paljastaa vasta liikenneruuhkien esiintyvyys, autojen lukumäärä käytössä olevaan tilan suhteen ja siihen liittyvä konkreettinen melu- ja saastetaso. Absoluuttisesti lisääntyneiden liikenneonnettomuuksien määrä oli varmasti myös merkittävä liikenteen muutoksen volyymissa tapahtuneen muutoksen kokemisessa. Esimerkiksi Heikki Wariksen kärjistyksen mukaan ”ajallisen elämän päättyminen autoonnettomuuteen tuntu[i] kuuluvan 60-luvun kulttuuriin”⁵.

Seuraavassa pyritään lyhyesti tarkastelemaan muutamien tavanomaisten yhteiskunnallisten mittareiden avulla suomalaisen yhteiskunnan muutosta 1950-luvulta 1970-luvulle. Mikä muuttui ja kuinka nopeasti? Tarkoituksena ei ole pyrkiä jäljittämään ristiriitaa aikalaisten kokemusten ja ’todellisten’ muutosten välillä vaan ennemminkin selventää ja pohtia sitä, mihin kokemukset muuttuvasta yhteiskunnasta perustuvat. Millä tavoin 1960-luku oli erityinen edeltäneeseen vuosikymmeneen nähden⁶?

Elinkeinorakenne, elintaso ja yksityinen kulutus

*Oi jääkaappien
ja pölynimureiden jumala,
oi vähittäismaksujen isä ja poika
mitä nyt teemme?
pitäisi saada uusi auto
alakerran perheelläkin on uusi
pitäisi avata uusi vähittäismaksutili
yläkerrankin perhe teki sen*

*Mutta kun entinenkin on lyhentämättä
oi elintasoyhteiskunnan pyhä henki*

.

⁵ Waris 1968, 58.

⁶ Numeerinen kymmenluku on tietenkin keinotekoinen tarkastelukategoria. Tämän kaltaisia yleisiä kysymyksiä tarkasteltaessa se on kuitenkin mielekkäämpi kuin vaikka raamatullinen jako seitsemän vuoden jaksoihin. Hahmotamme menneisyyttä vuosikymmenten kautta kymmenjärjestelmämme takia.

*mitä teemme?
pitäisi saada veikkausvoitto. (Turtiainen 1967, 37)*

Toisen maailmansodan jälkeinen elinkeinorakenteen muutos Suomessa on ollut kansainvälisesti ottaen erittäin nopea ja raju. Vielä sotien jälkeen noin puolet Suomen ammatissa toimivasta väestöstä työskenteli maa- ja metsätaloudessa. Vuonna 1970 heidän osuutensa oli enää viidennes. Se merkitsi alkutuotannossa toimivien määrän putoamista alle puoleen kahdenkymmenen vuoden aikana. Kyseessä oli noin puolen miljoonan hengen siirtyminen maa- ja metsätaloudesta muihin elinkeinoihin vuosina 1950–70.⁷

Absoluuttisin luvuin tarkasteltuna siirtymä kohdistui pääasiallisesti teollisuuden, kaupan ja palvelusten sektoreille. Suhteellinen kasvu oli kuitenkin ylivoimaisesti nopeinta kaupan ja palveluelinkeinojen alalla. Vuoteen 1970 mennessä teollisuus oli noussut määrällisesti merkittävimmäksi elinkeinoksi työllistäen yli neljäsosan ammatissa toimivasta väestöstä. Kauppa, palvelukset ja alkutuotanto työllistivät kukin osaltaan noin viidenneksen.⁸ Agraarinen Suomi oli parissa vuosikymmenessä muuttunut teolliseksi palveluyhteiskunnaksi.

Taulukosta 1 näkyy eri elinkeinosektoreilla työskentelevien määrän muutos eriteltynä 1950- ja 1960-lukujen osalta. Alkutuotannosta elinkeinonsa saavien lukumäärän kuihtuminen oli erityisen rajua 1960-luvulla. Vielä 1950-luvulla oli pyritty lisäämään pienviljelyä ja tilojen lukumäärä kasvoi – agraarinen elämäntapa oli tuolloin monelle vielä pikemminkin tulevaisuutta kuin menneisyyttä.

Teollisuustyövoiman nopea kasvu ajoittui nimenomaan 1960-luvulle. Sen sijaan kaupan ja palvelusten osalta muutoksen tahti ei huomattavasti poikennut 1950- ja 1960-lukuja verrattaessa. Rakennustoiminnan osuuden kasvu taas ajoittui nimenomaan 1950-luvulle. Tämä johtuu siitä, että rakennustoiminta oli sodan jälkeen pohjalukemissa.

Taulukko 1. Ammatissa toimivan väestön määrän muutokset vuosikymmenittäin vuosina 1950–70.

	1950–60	%	1960–70	%	Yhteensä	
					1950–70	%
Maa- ja metsätalous	-191 000	-20,9	-292 000	-40,5	-483 000	-53,0
Teollisuus	+37 000	+8,7	+117 000	+25,2	+154 000	+36,1
Rakennus-toiminta	+53 000	+43,1	+1 000	+0,6	+54 000	+43,9
Kauppa	+76 000	+47,5	+96 000	+40,7	+172 000	+107,5
Liikenne	+22 000	+20,6	+21 000	+16,3	+43 000	+40,2
Palvelukset	+74 000	+32,6	+120 000	+39,9	+194 000	+85,5

Lähde: Vattula 1983, 35.

.....
⁷ Vattula 1983, 35.

⁸ Wiman 1982, 494.

Elinkeinorakenteen muutos merkitsi palkkatyöläistymisen yleistymistä. Seppo Pöntisen sosiaalista liikkuvuutta kuvaavassa tutkimuksessa oli vuonna 1972 maanviljelijöiden pojista enää 42 prosenttia itsenäisiä maanviljelijöitä. Vastavasti ammatissa toimivista maanviljelijöiden tyttäristä vain 45 prosenttia oli maanviljelijöitä. Siinä missä muihin ammatteihin siirtyneistä maanviljelijöiden pojista oli enemmistö ammattityöläisiä, olivat tyttäret siirtyneet useimmiten alemmiksi toimihenkilöiksi.⁹

Rajuun elinkeinorakenteen muutokseen kuului 'suuri muutto'. Esimerkiksi taloushistorian oppikirja kuvaa, kuinka väestö kasautui keskuksiin elinkeinorakenteen muutoksen vaikutuksesta. Ronald Wimanin sanoin ”voimakkaimmin kasvaneisiin kaupunkielinkeinoihin siirtyi työvoimaa siinä määrin, että voidaan puhua maaseudun kehitysedellytyksiä pahasti heikentäneestä väestökadosta tai jopa autoitumisesta” ja vastaavasti ”väestökeskusten kasvu ja kaupunkimaisten elintapojen yleistyminen olivat tapahtuneen murroksen näkyvämpiä piirteitä”.¹⁰

Kaupunkien ja kauppaloiden muuttovoitto oli vuosina 1951–75 yhteensä yli puoli miljoonaa henkeä. Toisaalta kaupunkiväestön osuutta väestöstä lisäsivät muuttovoiton ohella erilaiset alueliitokset ja kuntamuodon vaihdokset sekä luonnollinen väestönkasvu.¹¹ Muuttoliikkeen merkityksessä kaupunkien väestönkasvuun oli huomattava ero 1950- ja 1960-lukujen välillä. Kun kaupunkien ja kauppaloiden väestönkasvusta 1950-luvulla oli 10 prosenttia muuttoliikkeen ansiota, oli sen osuus 1960-luvulla lähes 60 prosenttia.¹²

Vuonna 1950 vielä kaksi kolmasosaa suomalaisista asui maalaiskunnissa. Vuonna 1960 heitä oli hiukan yli 60 prosenttia ja vuonna 1970 noin puolet väestöstä. Suhteellisesti ottaen vauhdikkain maaltapako tapahtui kuitenkin vasta 1970-luvun alkuvuosina – vuonna 1975 maalaiskunnassa asuvia oli enää nelisenkymmentä prosenttia.

Taulukko 2. Väestön jakautuminen kaupunkeihin ja kauppaloihin sekä maalaiskuntiin vuosina 1950–75, prosenttia.

Vuosi	Kaupungit ja kauppalat	Maalaiskunnat
1950	32,3	67,7
1960	38,4	61,6
1970	50,9	49,1
1975	58,9	41,1

Lähde: *Suomen tilastollinen vuosikirja 1980*.

⁹ Pöntinen 1983, 59, 71.

¹⁰ Wiman 1982, 495, 501. Hänen tarkastelunsa ulottuu 1970-luvun puoliväliin, tosin hänen mukaansa kaupungistuminen hidastui 1970-luvulla.

¹¹ Valkonen 1985, 169.

¹² Wiman 1982, 501.

On syytä pitää mielessä, että väestön jakautuminen kaupunkeihin, kauppaloihin ja maalaiskuntiin kertoo hallinnollisista kategorioista. Pienen kaupungin takamaiden maisema saattoi olla hyvin maalainen. Hallinnolliset kategoriat olivat toisaalta rajujenkin muutosten alaisia, ja samaan aikaan myös elinympäristöjen laadulliset ominaisuudet muuttuivat. Kaupunkiasumisen kirjo laajeni, ja monet kaupunkimaiset piirteet tunkeutuivat maaseutukuntiin. Etenkin suurten kaupunkien läheisyydessä sijaitsevat kunnat saattoivat olla hyvinkin kaupunkimaisia. Esimerkiksi Pertti Haapalan mukaan Hämeen läänin ”esikaupunkikuntien”, Hollolan, Nastolan, Kangasalan, Lempäälän, Ylöjärven ja Pirkkalan demografinen rakenne oli täysin kaupunkimainen viimeistään 1960-luvulla¹³.

1960-luvulla kiihtyi myös maastamuutto Ruotsiin. Kun vuosina 1951–60 muutaneiden nettotappio oli 65 000, oli se 1961–70 kaksinkertainen siihen verrattuna, 143 000. Ruotsiinmuuton huippuvuodet olivat vuodet 1969 ja 1970, jolloin kumpanakin kirjattiin noin 40 000 maastamuuttoa naapurimaahan.¹⁴

Sotien jälkeisiä vuosikymmeniä leimasi mittava taloudellinen kasvu. Sen vauhti oli varsin samaa luokkaa 1950- ja 1960-luvulla. 1960-luvulla bruttokansantuote kasvoi aavistuksen verran nopeammin, keskimäärin 5,0 prosenttia vuodessa, kun edellisellä vuosikymmenellä kasvu oli ollut keskimäärin 4,4 prosenttia vuodessa. Yhteensä bruttokansantuote henkeä kohden kasvoi 1950-luvulla 47 prosenttia ja 1960-luvulla 54 prosenttia.¹⁵

Kaikkien palkansaajien keskimääräinen reaaliensiotaso kasvoi vuosina 1950–70 yli 40 prosenttia vuosikymmenessä. Kohoava reaaliensiotaso mahdollisti kulutuksen merkittävän nousun, ja toisaalta yksityisen kulutuksen rakenne muuttui. Ennen kaikkea elintarvikemenojen osuus supistui, ja vastaavasti asumisen, kestokulutushyödykkeiden ja palvelusten osuus kulutuksesta kasvoi. Asumistaso nousi ja kodit koneellistuivat. Suhteellisesti suurimman muutoksen yksityisessä kulutuksessa koki liikenteen ja tietojenvälityksen osuus.¹⁶

Tarmo Koskinen on tutkinut erilaisten kestohyödykkeiden hankintojen järjestystä Tampereella ja sen lähiympäristössä 1960-luvulla. Hänen analyysinsä mukaan ensimmäisenä kotitalouksien hankinta-asteikolla oli televisio. Sen jälkeen tuli pesukone, sitten auto ja kesämökki. Televisio oli etusijalla kaikissa yhteiskuntakerrostumissa, sen sijaan auton omistus oli kerrostumia toisistaan erotteleva tekijä.¹⁷ Television nopea yleistyminen olikin merkittävä tekijä 1960-luvun yhteiskunnallis-kulttuurisessa muutosprosessissa.

Reaaliensiotason suhteellinen muutos 1950- ja 1960-luvulla ei siis poikennut juurikaan toisistaan. Kuitenkin juuri elintason suhteen absoluuttisen kasvun ja kasautumisen merkitys voi olla suurempi muutoksen kokemisen kannalta – kun lähdetään liikkeelle pienestä. Yhtenä kynnyksenä on epäilemättä se, milloin varat alkavat riittää muuhunkin kuin kaikkein välttämättömimpään. Kestohyödykkeiden suhteen taas oli oleellista mitä ilmeisemmin se, milloin ylellisyydestä tuli vält-

.

¹³ Haapala 1986, 41.

¹⁴ Vattula 1983, 58.

¹⁵ Hjerpe 1988, 216.

¹⁶ Pihkala 1982a, 507, 511–514.

¹⁷ Koskinen 1968, 42, 44.

tämättömyys ja milloin harvojen mukavuus alkoi olla ”melkein kaikilla”. Monella perusteella voi siten väittää, että Suomesta tuli kulutusyhteiskunta 1960-luvulla.

Koulutus, perhe ja naisten työssäkäynti

Elintason nousu, väestön siirtyminen kaupunkeihin ja työnjaon syveneminen muuttivat 1960-luvun yhteiskunnallista todellisuutta. Erilaisille palveluille oli yhä enemmän kysyntää. Reaaliansioiden merkittävän kasvun ohella vuosittainen työaika lyheni ja vapaa-aika lisääntyi. Koulunkäynnin lisääntyminen ja pidentyminen sekä eläkeiän alentuminen lyhensivät elinikäistä työaika.¹⁸ Myös naimisissa olevien naisten työhönohallistuminen kasvoi.

Yleisen koulutustason suhteen 1960-luku erottautui selvästi edeltäjästään. Korkeakouluopiskelijoiden määrä kasvoi räjähdysmäisesti: lukuvuonna 1950–51 heitä oli yhteensä noin 14 000, lukuvuonna 1960–61 jo 25 000 ja lukuvuonna 1970–71 peräti 58 700¹⁹. Opiskelijoiden määrän kasvu ei johtunut pelkästään suurten ikäluokkien koosta. Kun vuonna 1960 kirjoitti ylioppilaaksi kahdeksan prosenttia omasta ikäluokastaan, oli vuonna 1970 vastaava osuus 19 prosenttia²⁰.

Elinkeinorakenteen muutos ja kaupungistuminen muuttivat perheiden yhteiskunnallista asemaa ja myös perheen sisäisiä rooleja. 1950-luvun puolivälissä syntyvyys oli alkanut laskea. Laskusuunta kiihtyi 1960-luvun puolivälissä. Tämä johtui keskimääräisen lapsiluvun pienenemisestä. Lasten hankkiminen keskittyi perheiden elämänkaaren alkuvaiheisiin ja yhä useampaan perheeseen syntyi vain 1–2 lasta.²¹

Naisten lisääntynyt ansiotyönteko kodin ulkopuolella on yleinen 1960-lukua koskeva luonnehdinta. Jos ajatellaan työikäisiä naisia kokonaisuudessaan, väite ei kuitenkaan kirjaimellisesti pidä paikkaansa. Ammatissa toimivien naisten osuus 15–64-vuotiaista naisista oli melko vakaa vuosina 1950–70. Kaiken kaikkiaan runsas puolet työikäisistä naisista toimi ammatissa. 1950-luvulla työvoimaosuus laski hiukan ja 1960-luvulla puolestaan nousi, mutta muutokset olivat pieniä.²²

Työhönohallistumisen tasaisuus peittää kuitenkin alleen erisuuntaiset muutokset eri ikäryhmien välillä. Alle 20-vuotiaiden naisten ammatissa toimivuus romahti vuosina 1950–70 ja alle 25-vuotiaidenkin laski hiukan kaupungeissa. Tämä johtuu koulutuksen yleistymisestä ja pidentyneistä opiskeluaajoista. Samaan aikaan 25–44-vuotiaiden naisten ammatissa toimiminen puolestaan kasvoi merkittävästi. Muutos oli näkyvin kaupungeissa 1960-luvulla. Vuoteen 1970 mennessä yli 70 prosenttia kaupungeissa ja kauppaloissa asuvista 25–49-vuotiaista naisista osallistui työelämään.²³

.
¹⁸ Pihkala 1982a, 509–510.

¹⁹ STV 1975, 325.

²⁰ STV 1960, 52, STV 1970, 346. Laskelmissa on verrattu ylioppilaiksi kirjoittaneiden määrää yhdeksäntoista vuotta aikaisemmin syntyneiden määrään. Se on siten teoreettinen arvio.

²¹ Wiman 1982, 496–498.

²² Rissanen 2000, 29.

²³ Rahikainen 2002, 87, taulukko 1.

Siviilisäädyn mukaan tarkastelemalla voikin todeta, että nimenomaan naimisis-
sa olevien naisten ammatissa toimivuus kasvoi. Tätä selittää toisaalta syntyvyy-
den lasku, toisaalta se, että naiset jäivät harvemmin ja lyhyemmäksi aikaa kotiin
hoitamaan lapsiaan. Pienten lasten äitien työssäkäynnin yleistymisessä tapahtui
ratkaiseva muutos juuri 1960-luvulla.²⁴ Naisten ansiotyön yleistymisessä on siis
kysymys nimenomaan perheenäitien työnteosta kodin ulkopuolella.

Muutosta elämäntapoihin toi myös se, että miestenkin ansiotyö kodin ulko-
puolella lisääntyi. Huomattavan väestönosa siirtyi maanviljelystöistä kodin ul-
kopuoliseen kokonaisvaltaiseen palkkatyöhön, jossa työ ja vapaa-aika erottui-
vat ajallisesti ja tilallisesti. Kun lisäksi kaupunkimaisessa asumisessa erilaisten
ylläpitotöiden tarve väheni, ilmaantui miehille uudenlaista vapaa-aikaa. Vuosi-
kymmenen tasa-arvovaatimukset eivät olekaan yllättäviä siinä valossa, että sa-
maan aikaan kuin naisten kaksi roolia lisäsi heille asetettuja vaatimuksia, miesten
vapaa-aika lisääntyi.

Ostajaintarkkailusta alkoholilakiin

Alkoholipolitiikan toimijat

Tämän tutkimuksen kohteena ovat suomalaisen alkoholikulttuurin liittyvät tee-
mat alkoholipoliittisen 'mietojen linjan' aikakaudella. Ajallisesti tutkimus rajautuu
sen perusteella hahmoteltuun "käsitteelliseen 60-lukuun". Pekka Olkkonen on
periodisoinut tuon ajanjakson, vuodet 1958–71, "alkoholikulttuurin kohentami-
sen ajaksi"²⁵. Sinä aikana oli vuoteen 1969 asti voimassa kieltolain kumoamisen
jälkeen vuonna 1932 säädetty väkijuomalaki. Vuoden 1968 toukokuussa säädet-
tiin uudet alkoholia koskevat lait, alkoholilaki ja laki keskioluesta, jotka tulivat
voimaan seuraavan vuoden alusta.

Vuoden 1932 väkijuomalain lähtökohtana oli ollut saada kieltolain aikana
rehottanut laitton alkoholikauppa kuriin. Lain pääperiaatteet oli kirjattu sen vii-
denteen pykälään: "Väkijuomaliike on järjestettävä siten, että, samalla kun este-
tään laitonta liikettä, väkijuomain käyttöä supistetaan mahdollisimman vähiin
sekä juoppoutta ja sen turmiollisia vaikutuksia ehkäistään". Tuon ns. kansan-
raittiuuden tavoitteen tulkinta tuli herättämään jatkuvaa erimielisyyttä Alkoholiliik-
keen ja raittiusliikkeen keskuudessa. Kohtuukäytön edistäminen ja juoma-
tapojen muokkaaminen tiettyyn suuntaan ei sopinut raittiusmielisten käsityk-
seen, vaan lain tavoitteena nähtiin täyskiellon kaltainen tila.

Alkoholijuomien valmistus, maahantuonti ja kauppa tuli väkijuomalain mu-
kaan olla valtion omistaman ja sen määräysvallassa olevan yhtiön monopoli-
oikeutena. Sellaiseksi perustettiin Oy Alkoholiliike Ab. Yksityinen voiton-
tavoittelu alkoholikaupassa haluttiin siten estää. Monopoliyhtiöllä oli kuitenkin
oikeus luovuttaa osa liiketoiminnasta tietyin ehdoin yksityisille. Näin tehtiin käy-
tännön syistä anniskelun ja mietojen väkijuomien valmistuksen suhteen.²⁶

.
²⁴ Rissanen 2002, 38–40.

²⁵ Olkkonen 1982, 2.

²⁶ Simpura Jorma 1982, 53.

Monopoliyhtiöllä piti olla hallintoneuvosto, jonka valtioneuvosto valitsi kolmeksi vuodeksi kerrallaan. Hallintoneuvosto puolestaan valitsi samaksi ajaksi yhtiön johtokunnan. Tämän yhtiön johtajista koostuvan elimen tehtävänä oli hoitaa yhtiön asioita hallintoneuvoston päätösten mukaan. Sosiaaliministeriön edustajalla oli läsnäolo- ja puheenvuoro-oikeus niin hallintoneuvoston kuin johtokunnankin kokouksissa, mutta ei varsinaista päätösvaltaa.²⁷

Alkoholiliikkeen hallintoneuvostolle lankesi siten laaja alkoholipoliittinen päätäntävalta. Sen tuli päättää alkoholin myynti- ja anniskeluhinnoista, vähittäismyynti- ja anniskelupaikkojen perustamisesta, anniskeluoikeuksien luovuttamisesta yksityisille ja siitä, miten anniskelua oli suoritettava. Lisäksi se päätti kotimaassa valmistettavista ja ulkomailta tuoduista väkijuomalajeista ja niistä ehdoista, joilla valmistusoikeus myönnettiin jollekin yksityiselle yrittäjälle.²⁸

Tarkasteltaessa eduskunnan, valtioneuvoston, Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston ja sosiaaliministeriön toimivaltasuhteita näkyy hyvin, että varsinainen lain puitteissa tapahtunut alkoholipolitiikan hoitaminen oli pitkälle Alkoholiliikkeen vastuulla²⁹. Alkoholipolitiikan subjektina voi siten hyvällä syyllä pitää juuri Alkoholiliikettä. Alkoholilakiuudistuksen yhteydessä Alkoholiliike tosin toimi luonnollisesti vain yhtenä painostusryhmänä muiden joukossa. Se oli kuitenkin erityisasemassa asiantuntijakoneistonsa takia, koska elettiin aikakautta, jolloin tutkimustiedolle annettiin suuri painoarvo poliittisessa päätöksenteossa. Merkityksetön seikka ei ollut sekään, että Alkoholiliikkeen jakelutoimen johtaja Pekka Kuusi oli kansanedustaja vuosina 1966–70 ja toimi vuosien 1967–68 alkoholilaki-valiokunnassa yhtenä sosiaalidemokraattisena jäsenenä. Hän oli valiokuntakäsittelyssä eräänlaisen johtavan asiantuntijan roolissa ja teki lakeihin keskeisimmät hyväksytyiksi tulleet muutosesitykset³⁰.

Laajasti ottaen alkoholipoliittikka voidaan kyllä nähdä ”kaikeksi siksi yleisluontoiseksi toiminnaksi, jonka kohteena ovat väkijuomakysymyksen piiriin kuuluvat joukko-ongelmat”, Pekka Kuusen vuonna 1952 esittämää määritelmää seurailen³¹. Tässä tutkimuksessa kuitenkin varsinaisena alkoholipoliittisena subjektina pidetään julkisia viranomaisia, valtiota lainsäätäjänä ja Alkoholiliikettä käytännön suunnittelijana ja toteuttajana. Tutkimuksen ydinkysymyksen muodostaakin se looginen murros, joka julkisten viranomaisten harjoittamassa hallinnoinnissa 1960-luvulla tapahtui. Lähtökohtana on kysymys siitä, kuinka käskyihin ja kieltoihin perustuva hallinta pyrittiin muuttamaan hallinnaksi yksilöiden vapaudella.

Ostajaintarkkailun aika

Vuoden 1932 väkijuomalain mukaan väkijuomien vähittäismyyntiä ja anniskelua sai harjoittaa vain kaupungeissa ja kauppaloissa. Maaseutu pyrittiin pitämään

²⁷ Simpura Jorma 1982, 53–54.

²⁸ Simpura Jorma 1982, 54.

²⁹ Ks. Jääskinen 1961.

³⁰ Tuomioja 1996, 239–240.

³¹ Kuusi P. 1952, 267.

kuivana ja väkijuomien saaminen tehtiin siellä mahdollisimman vaikeaksi. Periaatteessa sekoittui Jorma Simpuran luonnehdinnan mukaan ”perinteellinen kansallinen ihanne ’neitseellisestä’ maaseudusta, jonka ahkeraa ja jumalaapelkäävää, mutta yksinkertaista rahvasta kuitenkin virkavallan oli erityisesti holhottava, omalaatuisesti yhteen raittiusdogmatismien ja kaupunkilaisen ylemmyden-tunnon kanssa”. Maaseudun suuriin asutuskeskuksiin voitiin tosin myöntää ensimmäisen luokan ravintoloille anniskeluoikeudet vuodeksi kerrallaan. Se riippui maaherran harkinnasta ja edellytti kunnanvaltuuston 2/3 enemmistön päätöstä. Käytännössä maaseudulle syntyikin siten vain harvoja anniskeluravintoloita ja nekin pitkälle matkailun tarpeisiin.³²

Väkijuomia sai myydä vähittäismyymälöissä 21 vuotta täyttäneille. Samalla kertaa sai lain mukaan ostaa kaksi litraa väkeviä juomia, viisi litraa viinejä ja kahdeksan litraa olutta. Anniskeluun ravintoloissa sen sijaan riitti 18 vuoden ikäraja. Anniskelun sai aloittaa klo 12 päivällä, olutta sai tosin tarjoilla aterian yhteydessä jo kello yhdeksästä lähtien. Päihtyneille tai heidän seurassaan oleville ei saanut myydä tai anniskella väkijuomia, niin kuin ei myöskään väkijuomia ilmeisesti väärinkäyttäjille.

Ilmeisille väärinkäyttäjille annettavat myyntikiellot osoittautuivat kuitenkin käytännössä tehottomiksi, kun asiakkaiden ostoja ei pystytty valvomaan ruuhka-aikoina eikä niillä paikkakunnilla, jossa oli useita myymälöitä. Vuonna 1943 Alkoholiliike ryhtyikin ottamaan myymälöihinsä toimihenkilöitä, joiden ainoana tehtävänä oli pitää silmällä ostajia ja lähettää ulos sellaiset asiakkaat, joille väkijuomia ei voitu myydä. Väkijuomalain täytäntöönpanoasetusta muutettiin uudella asetuksella, joka velvoitti väkijuomien ostajien esittämään henkilöllisyytensä. Asiakkaat sidottiin tiettyyn myymälään ja heistä ryhdyttiin pitämään rekisteriä. Väkijuomien ostajille annettiin myymälätodistus, joka oli aina esitettävä myymälässä asioidessa ja siihen tehtiin merkintöjä ostetuista juomista. Asetus salli Alkoholiliikkeelle oikeuden pitää luetteloa asiakkaitensa ostoista.³³

Alkuvaiheessaan ostajaintarkkailujärjestelmä oli lähinnä myyntikieltojärjestelmä. Kaavamaisesta myyntikieltomenettelystä siirryttiin kuitenkin 1940-luvun lopussa Pekka Kuusen sanoin ”juopottelijain yksilöllisen käsittelyn menetelmään”. Väärinkäyttäjää ei haluttu enää vain kieltää, heitä haluttiin auttaa. Tarkkailijoiden tuli syventyä väärinkäyttäjien ongelmiin ja ”vasta tämän varsin pitkällisen, usein lukuisiin keskusteluihin jakautuvan ja monesti lähiomaistenkin apua edellyttävän selvittelyn jälkeen, on mahdollisuus harkita väärinkäytön ehkä edellyttämiä toimenpiteitä”. Väärinkäyttäjää haluttiin siten auttaa itse auttamaan itseään.³⁴

Käytännössä myyntikiellot säilyivät ostajaintarkkailun keskeisenä sisältönä ja niitä jaettiin edelleen runsaalla kädellä. Myyntikiellot osoittautuivat valikoiviksi eri yhteiskuntaryhmien mukaan, ja kansanperinne kertoo vääryyksistä, joita aiheetta syytetyt joutuivat kokemaan. Järjestelmä joutuikin kärkevän julkisen ar-

.

³² Simpura Jorma 1982, 55–56.

³³ Kuusi P. 1952, 311–312, Immonen 1979, 12–13.

³⁴ Kuusi P. 1952, 311–318.

Helsinkiläinen alkoholimyymälä vuonna 1946. Ostajantarkkailija saattoi antaa myyntikiellon, jos alkoholiostoksia oli kertynyt liikaa. Ostajan tulotason ylittävä alkoholiostos taas herätti epäilyksen välitystoiminnasta. Hotelli- ja ravintolamuseo./ Alkon myymälä-museon kokoelma.

vostelun kohteeksi. Kun lisäksi erittäin kalliiksi tuleva raskas kontrollikoneisto osoittautui tehottomaksi, siitä luovuttiin vuonna 1957.

Vaiheittain rakennettu ostajantarkkailujärjestelmä myös purettiin asteittain. Vuonna 1949 oli vapautettu miedot viinit ja III-veroluokan olut myymälätodistuspakosta, ja vuonna 1952 myös väkeviä viinejä sai ostaa ilman ”korttia”. Vuoden 1957 maaliskuussa esitti kolme vuotta aikaisemmin asetettu Alkoholiliikkeen ostajantarkkailutoimikunta mietintönsä, jossa ehdotettiin ostosmerkinnöistä luopumista ns. kunnan asiakkaiden alkoholijuomaostojen yhteydessä. Tämä ennakoi suurta muutosta: lokakuun 1957 alusta siirryttiin uudenaikaiseen asiakkaiden valvontamenettelyyn Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston päätöksen mukaisesti.³⁵

Uutta käytäntöä alettiin kutsua ”sosiaalisesti myynninvalvonnaksi”. Se ei enää kohdistunut koko asiakaskuntaan vaan ainoastaan väärinkäyttäjiin. Samalla väärinkäyttäjien terapeuttisluontoisesta käsittelystä luovuttiin. ”Viinakortti” säilyi henkilötodistuksen nimellä, ja se oli vaadittaessa esitettävä väkeviä juomia (pian myös halpoja väkeviä viinejä) ostettaessa. Alkoholiostot kirjattiin todistukseen ainoastaan silloin kun epäiltiin väärinkäyttöä.

Ostajantarkkailun lopettamisen yhteydessä teki Alkoholiliikkeen hallintoneuvosto päätöksen pyrkiä ohjaamaan kulutusta miedompiin juomiin. Alkoholiongelmiensa perussyynä oli jo pitkään pidetty viinavaltaista juomatapaa ja suomalaiset haluttiin opettaa eurooppalaisen tapakulttuurin ja hillityn juomisen tavoille. Myyntikieltojen sijaan nyt uskottiin positiivisen, vaihtoehtoja tarjoavan kasvatuksen tepsivän.

.
³⁵ Immonen 1979, 21, 23, 30.

Komiteoiden ja valiokuntien kavalkadi

Eduskunta oli ilmaissut tyytymättömyytensä uudistettua alkoholilainsäädäntöä kohtaan jo viiden vuoden kuluttua kieltolain kumoamisesta. Pian alkoikin erilaisien alkoholikomiteoiden pitkä kavalkadi. Vuosina 1938–46 asiaa valmisteli *Alkoholikomitea*, vuosina 1948–51 *Väkijuomalainsäädäntökomitea* ja vuonna 1953–54 ns. Puhakan yhden miehen komitea. Kahteen ensimmäiseen komiteamietintöön kuului eriäviä mielipiteitä ja kolmannen johdosta raittiusliike laati oman esityksensä uudeksi alkoholilaksi. Voimakkaiden ristiriitaisuuksien vuoksi kävi joka kerran samalla tavalla. Sosiaaliministeriö ei katsonut voivansa ryhtyä valmistelemaan uutta lainsäädäntöä esitysten pohjalta.³⁶

Seuraavan komitean aika tuli neljän vuoden kuluttua³⁷. Valtioneuvoston asettaman *Vuoden 1958 alkoholikomitean* tehtävänä oli laatia ehdotus alkoholilainsäädännön muutoksiksi, joihin ”saavutettu kokemus ja alkoholitutkimuksen alalla kertyneet tulokset antavat aihetta”. Komitean tuli sovittaa Puhakan komitean ja raittiusliikkeen alkoholilainsäädäntötoimikunnan ehdotuksissa ilmeneviä eroavaisuuksia ja pyrkiä yksimieliseen lakiesitykseen. Tehtävä oli vaikea, koska alkoholilakiuudistusta tutkineen Voitto Helanderin mukaan ”ehdotusten miltei ainoa yhteinen piirre oli niiden lakitekninen samankaltaisuus”.³⁸

Vuoden 1958 alkoholikomitea jätti mietintönsä valtioneuvostolle vuonna 1963. Komitea ehdotti lain ensisijaiseksi tavoitteeksi ja ns. periaatepykäläksi alkoholijuomista aiheutuvien haittojen ja vaurioiden torjumisen. Siihen kuitenkin vielä liitettiin myös tavoite alkoholijuomien käytön supistamisesta mahdollisimman vähäisiin. Kysymyksessä alkoholin myynnistä maalaiskunnissa komitean esitys sisälsi vähäistä lievennystä väkijuomalakiin nähden. Sen mukaan maalaiskunnassa tuli saada harjoittaa alkoholijuomien vähittäismyyntiä sellaisessa väestökeskuksessa, jossa myynti ”lähimmän vähittäismyyntipaikan etäisyyden johdosta tai muusta erityisestä syystä katsotaan tarpeelliseksi”. Mietojen juomien myynnin ja anniskelun ratkaisevaa helpottamista komitea ei sen sijaan ehdottanut.³⁹

Sosiaaliministeriö pyysi mietinnöstä lausuntoja yli neljäntäkymmeneltä taholta: hallintoviranomaisilta, erilaisia alkoholipoliittisia intressejä edustavilta järjestöiltä ja elinkeinon harjoittajilta. Lausunnot olivat hyvin ristiriitaisia ja vaihtelivat myös laajuudeltaan. Kielteisimmälle kannalle asettui Alkoholiliike. Ristiriitaisuuksista huolimatta sosiaaliministeriö päätti valmistaa esityksen alkoholilaksi.⁴⁰

Vuonna 1964 valtioneuvosto asetti viisijäsenisen ministerivaliokunnan valmistelemaan alkoholilainsäädäntökysymystä. Lehdon hallituksen ministeriövaliokunta suoriutui asiasta nopeasti. Hallitus teki siihen muutamia tarkistuksia ja lähetti sen laintarkastustoimikunnan tutkittavaksi. Rekolan komitean mietinnöstä ministerivaliokunnan ehdotus poikkesi vain vähän. Vähittäismyyntipaikan ja anniskelupaikan perustamiseen maalaiskunnassa tarvittavan kunnanvaltuus-

.

³⁶ Helander 1969, 16–18.

³⁷ Tämän ns. Rekolan komitean, *Vuoden 1958 alkoholikomitean*, puheenjohtajaksi nimettiin professori Aarne Rekola ja muiksi jäseniksi valtiotieteen tohtori Pekka Kuusi, lainopin kandidaatti Elmer Oksala, maaherra Alpo Lumme ja dosentti Uno Tuominen. Sen sihteeriksi kutsuttiin valtiotieteen tohtori Pertti Pesonen.

³⁸ Helander 1969, 27–28.

³⁹ Helander 1969, 30.

⁴⁰ Helander 1969, 31.

ton määränemmistön se ehdotti korvattavaksi yksinkertaisella enemmistöllä. Toinen olennainen muutos oli luopuminen alkoholiyhtiön laajennetun hallintoneuvoston jäsenmäärän lisäämisestä kahdella.⁴¹

Sillä aikaa, kun lakiesitys oli laintarkastuskunnassa, tapahtui kuitenkin alkoholilainsäädännön kannalta ratkaiseva muutos: Lehdon virkamieshallitus joutui jättämään paikkansa eduskunnan porvarilliseen enemmistöön nojaavalle Virolaisen johtamalle hallitukselle. Virolaisen hallitus ei katsonut voivansa antaa lakiesitystä eduskunnan käsiteltäväksi sellaisenaan, vaan se asetti uuden nelijäsenisen ministerivaliokunnan valmistelemaan alkoholilakiesitystä. Se tapahtui joulukuussa 1964.⁴²

Valmistelutyö kesti pitkään, ja toukokuussa 1965 Virolaisen hallitus antoi eduskunnalle esityksen alkoholilaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. Esitys noudatti pääkohdissaan viimeisimmässä komiteamietinnössä esitettyjä periaatteita. Asia-sisällöltään tärkein muutos koski jälleen alkoholijuomien maaseutumyyntiä ja -anniskelua. Lakiesityksen mukaan vähittäismyynti olisi sallittu maalaiskunnan väestökeskuksessa, jossa oli vähintään 1000 asukasta. Sekä myynnin että anniskelun edellytyksenä olisi ollut kunnallisvaltuuston suostumus. Oluen myynti olisi edelleen säilytetty monopolin yksinoikeutena. Sen sijaan alkoholiyhtiön ehdotetusta laajennetusta hallintoneuvostosta oli tässä lakiesityksessä luovuttu.⁴³

Eduskunta teki heti päätöksen erityisvaliokunnan asettamisesta valmistelemaan hallituksen esitystä alkoholilaiksi. 17-henkisen alkoholilakivaliokunnan tehtäväksi annettiin laatia mietintö hallituksen esityksestä. Valiokunta sai mietintönsä kuitenkin valmiiksi vasta maaliskuussa 1966 eduskuntavaalien jälkeen. Tärkeimmät muutokset hallituksen esitykseen olivat maaseudun anniskelu- ja vähittäismyyntipaikkoja koskevien asukasluokurajojen poistaminen, muutamien lain valvontaa koskevien tehtävien siirtäminen sosiaaliministeriöltä alkoholiyhtiölle sekä raittius- ja huoltotyömäärärahojen korottaminen.⁴⁴

Vuoden 1966 eduskuntavaalien johdosta alkoholilakiesitys kuitenkin raukesi. Marraskuussa 1966 Rafael Paasion hallitus asetti puolestaan ministerivaliokunnan valmistelemaan asiaa. Alusta alkaen keskeisimmäksi kysymykseksi nousi oluenkaupan järjestely. Jo talvella 1967 ministerivaliokunta päätyi alustaviin ratkaisuihin ja oli yksimielinen ns. keskioluen myynnin liberalisoinnista. Ministerivaliokunta teki muun muassa matkan Ruotsiin, jossa se tutustui sikäläiseen oluen myyntijärjestelmään. Syyskuussa 1967 se antoi eduskunnalle esitykset alkoholilainsäädännön uudistamiseksi. Nyt esityksiin sisältyi kaksi erillistä lakiesitystä: alkoholilakiesitys ja esitys laiksi keskioluesta.⁴⁵

Paasion hallituksen varsinainen alkoholilakiesitys poikkesi vain vähän edellisen esityksen sisällöstä, mutta erillinen esitys keskioluen kaupasta oli aivan uusi. Alle 3,7 painoprosenttia alkoholia sisältävän oluen vähittäismyynti tuli sen

.
⁴¹ Helander 1969, 32.

⁴² Helander 1969, 32.

⁴³ Helander 1969, 33.

⁴⁴ Helander 1969, 34–35.

⁴⁵ Helander 1969, 36–37.

mukaan sallittavaksi elintarvikeliikkeissä. Myynnin aloittaminen edellytti kuitenkin kunnallisvaltuuston suostumusta. Alkoholiyhtiö myönsi oluen vähittäismyyntioikeuksia ja valvoi oluen myyntiä. Oluen vähittäismyynti-ikäraja asetettiin 18 vuoteen. Myös keskioluen anniskelun suhteen esitettiin helpotuksia.⁴⁶

Eduskunta asetti esitykset saatuaan jälleen uuden erikoisvaliokunnan käsittelemään lakiesityksiä. Alkoholilakivaliokunta aloitti työskentelynsä lokakuussa 1967 puheenjohtajanaan professori L. A. Puntila. Se sai mietintönsä valmiiksi toukokuussa 1968, yhteensä 57:n kokouksen jälkeen. Kulutuksen supistamisvaatimuksen poistaminen lain periaatepykälästä oli tärkeimpiä varsinaiseen alkoholilakiesitykseen tehdyistä muutoksista. Toisaalta sekä vähittäismyynti että anniskeluikärajoja oli laskettu 21:sta vuodesta 20 vuoteen, mietojen alkoholijuomien vähittäismyyntirajaa 18 vuoteen. Vähittäismyynti- ja anniskelupaikkojen lukumäärästä ja sijoituksesta ehdotettiin, että niitä varten tarvittaisiin ainoastaan kunnallishallituksen lausunto, ei siis kunnallisvaltuuston mielipidettä. Myös keskiolutlakiesitykseen ehdotettiin sekä vähittäismyyntiä että anniskelua koskevia liberaalimpia muutoksia.⁴⁷

Uusi alkoholilaki ja laki keskioluesta hyväksyttiin valtiopäivillä toukokuussa 1968 ja ne tulivat voimaan 1.1.1969. Alkoholilain periaatepykälän (5 §) mukaan alkoholiasioita hoidettaessa ja järjestettäessä oli pyrittävä siihen, että alkoholista aiheutuvat haitat ja vauriot muodostuivat mahdollisimman vähäisiksi.⁴⁸ Lakitekstissä ei siis enää ollut tavoitetta supistaa alkoholinkulutusta.

Alkoholilaki lisäsi Alkon valtuuksia ja tehtäviä siten, että aikaisemmin sosiaaliministeriölle kuuluneita tehtäviä siirrettiin Alkolle. Tämän vastapainoksi valtiovallalle oli annettu entistä paremmat mahdollisuudet seurata ja valvoa yhtiön toimintaa. Alkon hallintoneuvoston jäsenmäärää korotettiin kahdella, jotta eri intressipiirit olisivat tulleet paremmin edustetuiksi. Lisäksi Alkon hallintoneuvoston oli annettava vuosittain eduskunnalle kertomus maan alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä, joihin yhtiö oli ryhtynyt alkoholista aiheutuvien vaarojen ja haittojen torjumiseksi.⁴⁹

Uuden alkoholilain mukaan alkoholijuomien vähittäismyynti ja anniskelu oli mahdollista myös maaseudulla. Se voitiin sallia sellaisessa väestö- tai liikekeskuksessa, jossa Alkon hallintoneuvosto paikkakunnan asukasluvun, lähimmän myyntipaikan etäisyyden ja muut olosuhteet huomioon ottaen katsoi myynnin tarpeelliseksi. Alkoholikaupan harjoittamiseen kunnan alueella oli kuitenkin edellytyksenä kunnallisvaltuuston yleissuostumus, joka annettiin yksinkertaisella ääntenemmistöllä. Suostumus oli myös mahdollista peruuttaa.⁵⁰

Mietojen juomien myynti-ikärajaksi oli asetettu 18 vuotta, kaikkia alkoholijuomia taas voitiin myydä 20 vuotta täyttäneille. Keskioluen vähittäismyynti oli Alkon myöntämällä oikeuksilla mahdollista elintarvikeliikkeissä. Siihen, kuten anniskelunkin aloittamiseen tarvittiin kunnan yleissuostumus.⁵¹

.
⁴⁶ Helander 1969, 37.

⁴⁷ Helander 1969, 38–39.

⁴⁸ Pekkala 1968, 116.

⁴⁹ Pekkala 1968, 116.

⁵⁰ Pekkala 1968, 117.

⁵¹ Pekkala 1968, 118–121.

Alkoholilain valmisteluun oli tarvittu kaiken kaikkiaan neljä komiteaa, kolme ministerivaliokuntaa ja kaksi erityisvaliokuntaa. Kehityslinja vuoden 1958 alkoholikomitean lähtökohdista vuoden 1968 alkoholilakivaliokunnan mietintöön oli selkeä: kaikissa eri käsittelyvaiheissa lakiesitys muuttui entistä liberaalimmaksi. Merkittävimpiä väljennysvaiheita olivat vuonna 1963 mietintönsä jättänyt *Vuoden 1958 alkoholikomitea* (maaseutukysymys) ja Paasion hallituksen ministeriövaliokunta 1967 (keskiolutkysymys). Suunta lainsäädännön kolmannessa tärkeimmässä ongelmakentässä, alkoholihallinnon valtasuhteiden järjestelyssä, kulki sekin väljentävän linjan tavoitteille edulliseen suuntaan. Alkoholiyhtiön valta kasvoi kuntien vaikutusvallan vähenemisen kustannuksella. Voitto Helander kiteyttää kymmenen vuoden kehityksen seuraavasti: ”Aika teki työtään. Työ koitui väljentävän linjan eduksi”.⁵²

Kun uusi alkoholilaki tuli voimaan vuoden 1969 alusta, lähti alkoholin kulutus jyrkkään nousuun. Kulutuksen nopea kasvu ja sitä seurannut alkoholihaittojen lisääntyminen aiheuttivat yleisen mielipideilmaston kiristymisen, ja 1970-luvun alkuvuosina alkoholipolitiikan tavoitteeksi tulikin juomatapojen ohjaamisen sijaan alkoholin kokonaiskulutuksen säätely. Esimerkiksi hinnoittelussa kiinnitettiin huomiota kokonaishintatasoon eikä niinkään enää tiettyjen juomaryhmien suosimiseen. Monet kunnat peruuttivat luvan myydä ja anniskella keskiolutta alueellaan.

Alkoholin kasvava kulutus

Kasvavan kulutuksen vuosikymmen

1950-luvun loppupuolella alkoholinkulutus oli Suomessa kansainvälisesti ottaen erittäin vähäistä. Kun Euroopassa kulutettiin vuonna 1960 absoluuttialkoholia keskimäärin noin kahdeksan litraa henkeä kohden, oli Suomen kulutus ainoastaan neljänneksen siitä. Ero ns. viinimaihin oli vielä paljon suurempi. 1960-luvulla suomalaisten alkoholinkulutus läheni kyllä yleiseurooppalaista tasoa, mutta samaan aikaan kulutus kasvoi myös muualla. Vuonna 1972 ero oli kaventunut puoleen: Euroopassa kulutus oli keskimäärin 10 litraa henkeä kohden, Suomessa noin 5 litraa.⁵³

Seuraavasta taulukosta näkyy, kuinka suomalaisten alkoholinkulutus kasvoi viidessätoista vuodessa yli kolminkertaiseksi. Alkoholilakiuudistuksen jälkeinen kulutuksen hyppäys vuonna 1969 oli valtava, mutta kasvusuuntaus oli ollut selvä koko 1960-luvun. Kasvunopeus lisäksi kiihtyi. Kun tarkastelee kulutuksen kasvua 1960-luvulla ennen lakiuudistusta voi todeta, että neljän vuoden aikavälillä 1960–64 alkoholin kulutuksen kasvu oli 15 prosenttia. Aikavälillä 1964–68 se puolestaan oli lähes kaksinkertainen siihen verrattuna, 27 prosenttia.

⁵² Helander 1969, 39–40.

⁵³ Alkoholikomiteanmietintö 1978, 138.

Taulukko 3. Alkoholijuomien tilastoitu nautintokulutus Suomessa vuosina 1958–74.

Vuosi	litroina absoluuttialkoholia asukasta kohti	litroina absoluuttialkoholia 15 vuotta täyttäneitä asukasta kohti	lisäys edelliseen vuoteen prosenttia
1958	1,62	2,34	
1959	1,72	2,47	5,6
1960	1,85	2,69	8,9
1961	2,01	2,91	8,2
1962	2,11	3,02	3,8
1963	2,17	3,07	1,7
1964	2,21	3,10	1,0
1965	2,35	3,28	5,8
1966	2,49	3,46	5,5
1967	2,64	3,63	4,9
1968	2,88	3,93	8,3
1969	4,21	5,73	45,8
1970	4,30	5,84	1,9
1971	4,72	6,39	9,4
1972	5,10	6,80	5,9
1973	5,60	7,38	8,5
1974	6,45	8,41	14,0

Lähteet: Alkoholikomitean mietintö 1978, 71; Ahlström-Laakso & Österberg 1978, 75.⁵⁴

Tässä yhteydessä monet muistavat huomauttaa, että tilastoidun alkoholikulutuksen ulkopuolelle jää kotitekoisten, ulkomailta tuotujen ja salakuljetettujen alkoholijuomien kulutus. Lisäksi tilastoimattomaan alkoholikulutukseen kuuluu muihin kuin nautintotarkoituksiin myydyin alkoholin nautintokäyttö, esimerkiksi ulkoiseen käyttöön tarkoitettun puhdistetun spriin nauttiminen tai suuvesien tms. juominen. Tilastojen ulkopuolisesta kulutuksesta voi arvatenkin esittää ainoastaan arvioita. Tunnettua on se, että erilaisten tekijöiden suhteellinen painoarvo on vaihdellut, esimerkiksi sahdin kulutus pienentynyt ja ulkomailta tuotujen tuliaisjuomien määrä kasvanut. Kokonaisuuden kannalta näyttäisi alkoholitutkijoiden arvioiden perusteella siltä, että tilastoimattomien alkoholierien lisääminen alkoholijuomien tilastoituun kulutukseen ei muuttaisi olennaisesti kuvaa alkoholin kulutuksen kehityksestä 1960-luvulla. Lisäksi on muistettava, että itse tilastoituun alkoholikulutukseen kuuluu myös ulkomaa-
laisten turistien Suomessa ostama alkoholi.⁵⁵

⁵⁴ 15-vuotta täyttäneiden osuudet vuosilta 1958 ja 1959 on itse laskettu väestötietojen perusteella.

⁵⁵ Ahlström-Laakso & Österberg 1978, 41–49.

Alkoholimyymälä Uusikaarlepyyssä vuonna 1936. Kuluttajien alkoholimenojen osuus yksityisistä kulutusmenoista nousi pitkin 1960-lukua. Alkoholin-kulutus oli kansainvälisittäin vertailtuna kuitenkin edelleen vähäistä. Hotelli ja ravintolamuseo/ Alkon myymälä-museon kokoelma.

Alkoholiliikkeen vuosikirjoissa on esitetty perusteita vuosittaisten alkoholi-juomien kulutusten määrien vaihteluun. Yhteiskunnallisten suhdanteiden, alkoholi-juomien hintajärjestelyiden ja muiden taloudellisten seikkojen on todettu vaikuttaneen siihen. Aikalaistulkinnan mukaan 1960-luvun alussa korkeasuhdanne lisäsi kulutusta ja kalliimpien juomien kysyntä kasvoi. Vuonna 1964 kuluttajien varoja sitoivat voimakkaasti lisääntynyt autokauppa, ulkomaan matkailu ja lisääntynyt talletustoiminta ja tavallisen vähittäiskaupan osuus suhteellisesti väheni. Vuonna 1965 alkanut suhdanteiden heikkeneminen taas johti siihen, että säästäminen heikkeni ja isojen kestokulutustavaroiden myynti väheni. Se mahdollisti muiden kulutusmenojen kasvun ennallaan säilymisen ja siis myös alkoholi-juomien kulutuksen kasvun. Taloudellisen kasvun hidastuminen jatkui vuoden 1967 aikana. Matalasuhdanteelle tyypillisellä kulutusmenojen rakenteella voitiin edelleen selittää alkoholi-juomien suhteellisen runsasta menekkiä.⁵⁶ Aikalaistulkinnossa alkoholi-juomien kulutuksen kasvu selittyi siis loogisesti niin nousu- kuin laskusuhdanteellakin.

Alkoholin kulutuksen kasvu 1960-luvulla oli voimakkaampaa kuin yleinen elintason nousu. Kuluttajien alkoholimenojen osuus yksityisistä kulutusmenoista nousi vuosikymmenen kuluessa. Vuosikymmenen alussa alkoholimenojen osuus oli alle neljä prosenttia yksityisistä kulutusmenoista. Vuosikymmenen lopussa se oli kasvanut lähelle seitsemää prosenttia.⁵⁷

⁵⁶ Alkoholiliikkeen vuosikirja 1960–67.

⁵⁷ Ainoastaan vuonna 1964 on nähtävissä pieni notkahdus kulutusmenojen suhteellisessa kasvussa Ahlström-Laakso & Österberg 1978, 69.

Juomaryhmittäin tarkasteltuna kulutuksen painopisteen muuttuminen 1960-luvun kuluessa on huomattava. Kun vuosikymmenen alussa väkevien juomien osuus oli 70 prosenttia absoluuttisen alkoholin kulutuksesta, oli se vuosikymmenen lopulla enää 40 prosenttia. Viinien kulutus lisääntyi jonkin verran, mutta suurin muutos oli oluen kulutuksessa, jonka suhteellinen osuus yli kaksinkertaistui.

Taulukko 4. Alkoholin kulutuksen jakautuminen eri juomaryhmien kesken Suomessa vuosina 1958–74⁵⁸.

Vuosi	Väkevät juomat	Viinit	Mallasjuomat	Yhteensä
1958	71	9	20	100
1959	72	9	19	100
1960	70	11	19	100
1961	69	11	20	100
1962	68	12	20	100
1963	65	14	21	100
1964	61	17	22	100
1965	59	17	24	100
1966	57	18	25	100
1967	54	18	28	100
1968	49	18	33	100
1969	38	12	50	100
1970	41	13	46	100
1971	44	13	43	100
1972	43	12	45	100
1973	44	14	42	100
1974	45	17	38	100

Lähde: Alkoholikomiteanmietintö 1978, 73.

Vuosi 1969 näyttäytyy tilastoissa selvänä taitekohtana. Alkoholilakiuudistuksen jälkeen lähti alkoholin kulutus räjähdysmäiseen kasvuun. Ensimmäisen vuoden 1969 aikana absoluuttisen alkoholin kulutus henkeä kohden kasvoi 46 prosenttia ja vuonna 1974 saavutettiin kulutuksen kasvun lakipiste – alkoholin kulu-

⁵⁸ Sataprosenttiseksi alkoholiksi muutettuna.

tus oli tuolloin yli kaksinkertainen vuoden 1968 tasoon nähden. Vapautunut keskiolut ei kuitenkaan korvannut väkeviä juomia, joiden kulutus myös nousi. Seuraavasta taulukosta voi havaita eri juomaryhmien kasvavan menekin lakiuudistuksen jälkeen.

Taulukko 5. Alkoholijuomien tilastoitu nautintokulutus Suomessa vuosina 1968–74 juomaryhmittäin litroina absoluuttialkoholia asukasta kohti.

Vuosi	Väkevät juomat	Viinit ja long drink -juomat	Oluet
1968	1,43	0,51	0,94
1969	1,58	0,52	2,11
1970	1,75	0,57	1,98
1971	2,07	0,60	2,05
1972	2,19	0,63	2,28
1973	2,46	0,79	2,35
1974	2,90	1,07	2,48

Lähde: Ahlström-Laakso & Österberg 1978, 71.

Klaus Mäkelä on vuosia 1968 ja 1969 vertailevassa kulutustutkimuksessaan havainnut sen, että lakiuudistuksen jälkeen lisääntyivät ennen kaikkea yhden tai kahden pullon oluenjuontikerrat. Erityisesti pienet olutkerrat lisääntyivät naisten keskuudessa. Mietojen juomien nauttiminen pienissä erissä ei kuitenkaan syrjäyttänyt alkoholin rajua käyttöä. Mäkelän kiteytyksen mukaan alkoholipolitiikan vapaamielistäminen toisaalta lisäsi kulutusta ja toisaalta loi uusia käyttötapoja. Aikaisempia tottumuksia se ei kuitenkaan hillinnyt.⁵⁹

Alkoholitutkijat ovat esittäneet erilaisia tulkintoja siitä, ettei jyrkkää alkoholin kulutuksen kasvua voi selittää puhtaasti sen saatavuuden helpottumisella. Lainmuutos ei ollut edes ainoa saatavuuteen vaikuttanut tekijä, esimerkiksi muuttoliike maalta kaupunkiin lisäsi alkoholin todellista saatavuutta enemmän kuin uusien myymälöiden perustaminen⁶⁰. Tiukka alkoholin sääntely oli kyllä pystynyt patoamaan potentiaalista kulutusta, jota elinolojen ja moraalisen ilmaston muutos oli jo kasvattanut⁶¹, mutta toisaalta lainuudistuksen sattumisella juuri hyvän taloudellisen tilanteen ja yleisen kulutuksen kasvun aikaan oli varmasti merkitystä⁶². Lainmuutoksen vaikutukset olivat mitä ilmeisemmin myös osittain symbolisia – uusi alkoholilaki legitimoit pitkään vireillä olleen entistä liberaalimman suhtautumisen alkoholiin.

⁵⁹ Mäkelä 1970d.

⁶⁰ Mäkelä, Sulkunen & Österberg 1981, 52.

⁶¹ Mäkelä, Sulkunen & Österberg 1981, 53, 56.

⁶² Olkkonen 1982, 33.

Alkoholinkulutuksen kasvuun on ollut vaikuttamassa niin elinkeinorakenteen muutos, kulutusmahdollisuuksien lisääminen kuin kansainvälinen yhdenmukaistuminenkin⁶³. Syy- ja seuraussuhteet ovat kuitenkin monimutkaisia. Koko alkoholikulttuuri on kokenut perusteellisen mullistuksen 1960-luvun kuluessa. Alkoholipolitiikka on muuttunut, ja alkoholin käyttötavat ja sosiaaliset merkitykset muovautuneet uudella tavalla. 1960-luvun alkoholikulttuurin lähitarkastelu valottaakin parhaimmillaan sitä yhteiskunnallista murrosta, joka oli Suomessa tuolla vuosikymmenellä meneillään.

⁶³ Ks. Kuusi P. 1974.

Hallinta

Hotelli- ja ravintolamuseo/Alkon myymälämuseon kokoelma.

■ Liberaali hallintalogiikka

Omnēs et singulatim¹

Foucault, hallintalogiikka ja sivistys

Michel Foucault on pyrkinyt tarkastelemaan sitä, *miten* ulkopuolelta ohjailusta alamaisesta on tullut itseään kontrolloiva ja itseään hallitseva kansalainen, joka käsittää itsensä tietyn kansakunnan tai valtion osana. Niiden käytäntöjen muodostama kokonaisuutta, jotka mahdollistavat tuon ulkopuolisen käskyn korvaamisen sisäisellä tottumuksella tai tahdolla, hän kutsuu hallintalogiikaksi (*gouvernementalité, governmentality*)².

Hallintalogiikka koostuu tiettyjen poliittisten rationaalisuuksien ja poliittisten teknologioiden yhdistelmästä. Määrätynlainen tiedontuotanto ja sitä vastaavat käytännön toimenpiteet muovaavat ja ohjaavat yksilöiden käyttäytymistä. Kysymys on yksinkertaistaen niistä mekanismeista, jotka pitävät yhteiskuntaa koossa, ja jotka suoriutuvat tuosta tehtävästään tuottamalla siihen tarkoitukseen sopivia subjekteja.

Foucault'ta kiinnosti erityisesti se, miten moderni kasvava yksilöityminen ja samanaikainen hallintajärjestelmien paisuminen olivat yhteensovittavissa ja toisaalta edellyttivät toisiaan. Länsimaisten yhteiskuntien poliittinen keskittyminen ja toisaalta yksilöityminen kuuluvatkin Foucault'n mukaan samaan poliittisen rationaalisuuden kehitykseen. 'Kaikkea ja jokaista' hallitaan yhtä aikaa eli valta on samaan aikaan totalisoivaa ja individualisoivaa. Hän jopa luonnehti merkittävimmäksi poliittista rationaalisuuttamme kuvaavaksi piirteeksi sen, että "yksilöiden integrointi yhteisöön tai kokonaisuuteen on lisääntyvän yksilöllistämisen ja tämän kokonaisuuden vahvistamisen jatkuvan limittämisen tulosta".³

Foucault jäljittää hallintalogiikan alustavan kehkeytymisen 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa renesanssihumanismin piirissä syntyneeseen valtiojärjen filosofiaan. Anti-machiavellilaiset pohdinnat hallinnan taidosta (*art of government*) pyrkivät artikuloimaan rationaalisen hallintatavan, joka ei keskittyisi siihen, miten ruhtinas säilyttää valtansa. Ruhtinaan suhde alaisiinsa oli ulkopuolinen, mitään varsinaista luonnollista tai fundamentaalista sidosta heidän välillään ei ollut. Tuollaisen yhteiskunnalle ulkopuolisen auktoriteetin tarkastelun sijaan pyrittiin nyt kiinnittämään huomio niihin hallinnan muotoihin, joita vallitsi sen sisällä. Saman problematiikan ja analogian piiriin haluttiin yhdistää sekä persoonallinen

.....
¹ 'Kaikkia ja jokaista'. Vrt Foucault 2000b.

² Käytän siis tuosta hankalasti suomennettavasta termistä nimitystä 'hallintalogiikka'. Se tuo mielestäni paremmin, kuin monet tarjotut vaihtoehdot (hallinta, hallinnallisuus, hallintamentaliteetti) esiin sen, että kyseessä on tiedon ja käytäntöjen muodostama monimutkainen kokonaisuus, joka ei rajoitu vain valtionhallintoon.

³ Foucault 1988, 161–162, Foucault 2000b, 300, 325, Helén 1994, 289–290, Gordon 1991.

käyttäytyminen itsensä hallintana, perheen eli kodin talouden hallinta että valtion hallitseminen. Ajatus hallinnan jatkumosta merkitsi paitsi hallinnan yhteistä luonnetta eri tasoilla, myös eri tasojen yhteenkytkeytymistä. Kun valtiota johdettiin hyvin, perheenpää kykeni huolehtimaan perheestään ja yksilöt saattoivat sen tähden käyttäytyä toivotulla tavalla.⁴

Hallinnan hahmottaminen jatkumona, joka ulottuu yksilön itsehillinnästä valtion johtamiseen, jäi modernin hallinnollisen rationaalisuuden perustaksi⁵. Hallinnan taito oli tosin pitkään jäykkää suvereniteetti-problematiikkaa, koska ajatusmallit perheen taloudesta olivat aivan liian ohuita valtionhallinnon mitta-kaavassa. 1700-luvulla hallinnan taito sai kuitenkin uusia ulottuvuuksia, kun kysymys väestöstä nousi esiin. Väestön muutoksilla, tavoilla ja toiminnoilla huomattiin olevan taloudellisia vaikutuksia ja väestö alettiin ymmärtää valtion vaurauden mittana. Ennen kaikkea väestöstä ja sen hyvinvoinnista tuli hallinnan varsinainen päämäärä, eikä tuo päämäärä enää ollut suvereenin harjoittama hallinnallinen toiminta sinänsä. Hallinnan taidon teoriassa perheen rooli muuttui radikaalisti: perhe oli nyt väestön hallinnan ensisijainen väline, ei enää hyvän hallinnan kuviteltu malli.⁶ Väestön määrälliseen ja laadulliseen hyvinvointiin panostavan valtatyyppin on Foucault nimennyt biovallaksi.

Tuota 1700-luvulla alkunsa saanut hallintalogiikka, johon liberaalien sosiaalivaltiollisten yhteiskuntien toiminta enenevästi nojaa, Foucault alkoi nimittää käsitteellä *gouvernementalité*. Hän määritteli sen monimutkaiseksi vallan muodoksi, jonka kohteena on väestö, pääasiallisena tiedon muotona poliittinen talous ja välineenä turvallisuusapparaatit. Tuon kaltaisen valtamuodon historiallinen levittäytyminen ja vakiintuminen on johtanut sekä erilaisten hallinnollisten koneistojen että yhä monimutkaisemman tiedon paisumiseen. Samalla valtion ”hallinnallistuminen” on itse asiassa pelastanut sen, taannut valtion olemassaolon ja koossa pysymisen.⁷

Valtiota ei tule Foucault’n mukaan ymmärtää yhtenäisenä, itsenäisenä tai jäykän funktionaalisenä yksikkönä vaan ennemminkin osista koottuna ja hahmotettuna todellisuutena tai myyttisenkaltaisena abstraktiona⁸. Vastaavasti hallintalogiikka kattaa paljon enemmän kuin sen, mitä on yleensä totuttu pitämään hallinnan alana: laskelmallista poliittisen subjektin toimintaa tai byrokraattisia mekanismeja. Pikemminkin hallintalogiikka kuvaa tapaa, jolla tavoitellaan poliittisia ja yhteiskunnallisia päämääriä siten, että vaikutetaan väestön muodostavan yksilöiden voimiin, toimiin ja suhteisiin.⁹ Oleellista on siten järjestykseen (*order*) perustuva väestöön kohdistuva biovalta, ei niinkään lakiin (*law*) perustuva määräysvalta. Usean vuosisadan ajan on siis siirrytty kohti yhteiskuntaa, jossa uuden vallan menetelmien toiminnan takaa ”oikeuden sijasta teknologia, lain sijasta normalisaatio ja rangaistuksen sijasta kontrolli”, valtion koneistojen tuolla puolella käytetyt menetelmät¹⁰.

4 Foucault 2000a, 201–207, Helén 1994, 289.

5 Helén 1994, 290.

6 Foucault 2000a, 214–217.

7 Foucault 2000a, 219–221.

8 Foucault 2000a, 220.

9 Miller & Rose 1989, 145.

10 Foucault 1998, 68.

Foucault'n hallintalogiikkapohdinta kokoavat yhteen hänen keskeisiä ajatuksiaan tiedon tuotannosta, biovallasta ja -politiikasta sekä vallasta subjektien tuottajana ja muovaajana. Yksilölliset minätekniikat, eli se kuinka ihmiset muovaavat itseään ja luovat identiteettiään, ja poliittinen rationaalisuus – mikrovalta ja makrovalta – kytkeytyvät siinä kiinnostavalla tavalla yhteen. Hän kutsuukin poliittisiksi teknologioiksi niitä tapoja, joiden avulla yksilöt ovat alkaneet käsitellä itsensä yhteiskuntana eli osana sosiaalista kokonaisuutta, kansakuntaa tai valtiota. Prosessiin on kuulunut valtion lisääntyvä puuttuminen yksilöiden elämään, väestön biologisen olemassaolon kasvava merkitys poliittiselle vallalle ja käyttäytymistieteiden tarjoama tieto ihmisestä. Foucault on itse kuvannut kehitystä seuraavin sanoin:

Siitä ajatuksesta, että valtiolla on oma luonteensa ja oma tarkoituksensa, ajatukseen ihmisestä yksilönä tai ihmisestä väestöosana suhteessa ympäristöön, voimme nähdä valtion lisääntyvän puuttumisen ihmisten elämään, elämään liittyvien kysymysten lisääntyvän merkityksen poliittiselle vallalle, ja sosiaali- ja ihmistieteille mahdollisten areenoiden kehityksen siinä mielessä, että ne ottavat huomioon väestön sisäiset yksilön käytökseen liittyvät kysymykset ja väestön ja sen ympäristön väliset suhteet.¹¹

Poliittisten teknologioiden historiallista muotoutumista voi tarkastella kolmen erilaisen vallan hahmon avulla. Foucault'n erottelussa nuo erityyppiset vallan muodot ovat modernissa länsimaisessa yhteiskunnassa historiallisesti toisiaan seuraavia, mutta myös toisiinsa limittyviä. Ensimmäinen niistä on juridismonarkkisen järjestyksen *repressiivis-ekslusiivinen* valta. Kyseessä on selkeä valtiaan ja alamaisen suhde ja tuo absoluuttinen valta nojaa fyysisen väkivallan uhkaan. Se näyttäytyy kieltojen ja käskyjen muodossa ja valtaa pidetään suverenin hallitsijan omaisuutena.¹²

Omissa tutkimuksissaan Foucault keskittyi kahden integroivan, eli tietynlaisia subjekteja tuottavan vallan hahmon muotoutumiseen. Esimerkkinä *normatiivisesti integroivasta* vallasta hän käytti modernien kurinpitolaitosten, kuten vankilan ja mielisairaalan, varhaismuotoja. Normatiivinen integraatio muokkaa tahtoa tiettyjen ihanteiden mukaan ulkoisen ruumiinkurin avulla. Normit ovat siis ulkoisia ihanteita, jotka yksilön on tilanteen edellyttämän pakon takia omaksettava. Tuo normalisoiva kuri ei pelkästään pyri vallan kohteen tottelevaisuuteen vaan myös sen hyödyllisyyteen, väestön hallinnan päämäärien mukaisesti. Kurin ylläpito taas perustuu ennen kaikkea jatkuvaan tarkkailuun, valvovan silmän mahdolliseen katseeseen.¹³

Foucault'n erottelussa historiallisesti tuoreimman vallan hahmon, strategisen integraation, muovatessa subjekteja on ulkoisen kurin uhka kääntynyt sisäiseksi. *Strategisesti integroiva* valta siis muodostuu erilaisista keinoista, mekanismeista ja suhteista, jotka muovaavat itseään hallitsevan ja muokkaavan subjek-

11 Foucault 1988, 160–161.

12 Helén 1994, 278.

13 Ks. Helén 1994, 278–281.

tin. Normit eivät siis enää ole pelkkiä ihanteita vaan yksilön sisäistämiä 'totuuksia'. Tarkkailusta ja säätelystä huolehtivat nyt nuo sisäistetyt normit, ulkopuolinen vahtiminen ei enää ole tarpeen.¹⁴

Foucault'n koko valta-analyysin keskeinen ajatus, eli se, että valtaa ei tule nähdä ainoastaan repressiivisenä kontrollina tai alistamisena vaan positiivisena, suostuttelevana ja tuottavana valtana, liittyy modernin yksilöitymisen kehitykseen. Hänen mukaansa integroiva valta kääntää "individualisoinnin poliittisen akselin ylösalaisin". Kun yksilöllisyys kuului aikaisemmin suvereenille hallitsijalle, kuninkaalle tai lääninherralle, moderni integroiva valta tuottaa koko yhteiskunnan läpäisevää, sen kaikki jäsenet käsittävää yksilöllistymistä. Yksilöityminen on samalla yksilön autentisoitumista, eli se mahdollistaa yksilön kyvyn itse harkita ja muovata omaa yksilöllistä kokemustaan.¹⁵

Hallintalogiikka on siis tapa hallita, yhteiskunnan toimintamekanismi, joka perustuu integroivan vallan hyödyntämiseen. Tuon yhteyden hahmottaminen auttaa ymmärtämään Foucault'n abstraktilta ja yleiseltä vaikuttavaa hallintalogiikan määritelmää *'the conduct of conduct'*. Se tarkoittaa yksinkertaisuudessaan toimintaa, jolla pyritään muokkaamaan, ohjaamaan tai vaikuttamaan yksilöiden käyttäytymiseen¹⁶. Ranskan sana *'conduire'* on kuitenkin monimerkityksinen, se tarkoittaa sekä ohjaamista ja johtamista että käyttäytymistä, tietyn menettelytavan mukaan toimimista. Yksilöitä paitsi ohjataan käyttäytymään tietyllä tavalla, myös ohjataan ohjaamaan itse itseään.

Sen erottelemiseksi, onko kyseessä normatiivisesti vai strategisesti integroivaan vallan muotoon nojaava hallintalogiikka, voi hallintalogiikan nimetä autoritaariseksi tai liberaaliksi. Vaikka karkeasti ottaen ne ovat historiallisesti toisiaan seuraavia, on syytä muistaa niiden limittäisyys – niin kuin yleensäkin traditionaalista ja modernista puhuttaessa. Modernin liberaalin sosiaalivaltion kehitys on ollut pitkälle liberaalin hallintalogiikan läpimurtoa ja täydellistymistä. Kuri on korvautunut sisäisillä normeilla, valvonta tietoon perustuvalla ohjailulla.

Huomionarvoista on se, että liberaali hallintalogiikka ei viittaa vain ahtaassa mielessä liberalistiseen valtiojärjestelmään, vaan nimenomaan siihen, että hallinta operoi yksilönvapauden ajatuksella. 'Sosiaalinen' ja solidaarisuuskin esimerkiksi kuuluvat saman logiikan piiriin silloin, kun niiden ajatuksena on riskejä eliminoimalla taata yksilöllinen hyvinvointi. Sitä, minkälaisia erilaisia historiallisia muotoja vapaudella operointi on saanut viimeisen sadan vuoden aikana, käsitellään seuraavassa luvussa.

Moderni liberaali hallintalogiikka on ennen kaikkea hallintaa identiteettien avulla. Tietyt normit omaksutaan, koska ne "kuuluvat" tiettyyn identiteettiin. Se, miten nuo identiteetit määrittyvät, minkälaisia identiteettikategorioita – ja kuinka paljon – on tarjolla, on vastaavasti historiallinen kysymys.

Viimeisimpien vuosikymmenten aikana liberaali hallintalogiikka on saanut muodon, jota Nikolas Rose luonnehtii myöhäisliberaaliksi (advanced liberal)¹⁷.

.

¹⁴ Ks. Helén 1994, 279.

¹⁵ Ks. Helén 1994, 282–283.

¹⁶ Gordon 1991, 2.

¹⁷ Käännös on tarkoituksellinen viitaten analogiaan käsiteparin 'moderni-myöhäismoderni' kanssa.

Se pyrkii hallintamekanismien irrottamiseen valtiosta ja asiantuntijuuden siirtämiseen poliittisista koneistoista markkinoille, joita ohjailee kilpailu, tili-velvollisuus ja kuluttajien kysyntä. Myöhäisliberaali hallintalogiikka operoi itseänsä toteuttavien yksilöiden ohjailtujen valintojen ja toiveiden kautta. Ihmistä hallitaan heidän vapaudellaan nimenomaan heterogeenisten yhteisöjen jäseninä, ei poliittisen talouden atomimaisina osina tai valtion kansalaisina. Yhteisöllisyys on korvannut kansalaisuuden.¹⁸

Liberaalin hallintalogiikan läpimurto on edellyttänyt entistä ”sivistyneempiä” kansalaisia: vastuullisia, itsestään huolehtivia ja itsensä kontrolloivia yksilöitä, joiden ”vapaa tahto” osaa valita oikein. Kyse on siis ”yksilöiden hallitsemisesta heidän oman totuutensa välityksellä”¹⁹. Sivistys, oli se sitten modernia asiantuntijuuksiin perustuvaa totuutta tai itseisarvoista ”sivistystä” on siten tehokas hallinnan keino. Koulutus ja kansalaiskasvatus, ”kansan sivistäminen” on siinä luonnollisesti avainasemassa, eli subjektien muovaaminen tiedon avulla. Tärkeäksi koulu- ja tapakasvatuksen haastajaksi identiteettien muokkauksessa on kuitenkin noussut media 1960-luvun mediavallankumouksen myötä. Tarjolla olevat identiteettikuvastot monimutkaistuivat ja valinnanmahdollisuudet kasvoivat. Sisäistetetyt normit saattoivat joutua kamppailuun, jota totuttiin kutsumaan rooliristiriidaksi.

Hallinta yksilöiden ”omalla totuudella” ja kansansivistämispyrkimykset eivät siis suinkaan ole toisistaan irrallisia asioita. Esimerkiksi Pertti Alasuutari on tutkimuksessaan ’toisesta tasavallasta’ kiinnittänyt huomiota 1950-luvun alkoholipolitiikasta puhuessaan liberalisoimispyrkimysten rinnalla esiintyneeseen kansansivistämisenäkökohtaan²⁰. Rinnakkaisuuden asemasta näitä ilmiöitä olisi kuitenkin tarkasteltava osana samaa prosessia. Liberalisointi nimenomaan edellyttää yksilöä, joka on kasvatettu ”valitsemaan oikein”. Sitä paitsi alkoholipolitiikan tavoitteet 1950- ja 1960-luvuilla sisälsivät tuon ajatuksen jo julki lausuttuna itsessään. Tarkoituksenahan oli muuttaa suomalainen humalahakuinen juomatapa ”sivistyneeksi” mietojen juomien kohtuukäytöksi. Sivistyksen itsensä lineaariseen muutosvoimaan uskottiin tosin aluksi – jälkikäteen nähden – eliaslaisessa hengessä: kunhan kansasta tulee sivistyskansa, sen juomatavat siistittyvät. Ensisijaisena välineinä olivat normatiivinen kontrolli ja raittiuskasvatus. Ennen pitkää ne kuitenkin korvautuivat erilaisilla ohjaamisen teknologioilla: valistus, hintapolitiikka, empiiriset kokeet asiantuntijuutena.

Ulkoisten pakkojen vähittäinen sisäistyminen itsekuriksi on siis myös Norbert Eliaksen teoretisoiman sivilisaatioprosessin ydin. Eliaksen mukaan käytöstavat ja käsitykset sivistyneestä kanssakäymisestä ovat kulkeneet historiallisesti yhä kurinalaisempaan suuntaan. Samaan aikaan valtiollinen valta on keskittynyt yhä enemmän, eli keskusvalta on lujittunut ja voimistunut. Elias on selittänyt yhteyttä sillä, että valtion muodostuminen ja vaihdantatalouden muotoutuminen on edellyttänyt yhä tiiviimpää ihmisten välistä kanssakäymistä ja käytöstavat ovat siksi hioutuneet.²¹

.
¹⁸ Rose 1996, 40–41.

¹⁹ Varis 1990, 119.

²⁰ Alasuutari 1996, 197.

²¹ Eliaksen pääteos on kaksiosainen *The Civilizing Process I–II* [1939]. Elias 1982a ja 1982b.

Foucault'n ja Eliaksen ajattelussa on yhtäläisyyksiä, mutta myös perustavaa eroja, joista yleisimmin esille otettu on varmasti Eliaksen siviilisaatioprosessin modernistinen yksisuuntaisuus ja vääjäämättömyys. Oleellista on kuitenkin se, että eliaslainen itsehallinta häpeän avulla ei ”kanna” tarpeeksi pitkälle modernisoituvassa yhteiskunnassa. Yhä enemmän yksilönvapautteen ja yksilölliseen reflektioon perustuva hallinta edellyttää ’aidon valinnan’ tilanteen, eli sen, että on mahdollista tehdä toisin, mahdollista kapinoida. Eroa valottaa ’vapauden geneologia’ eli se, millainen erilaisten vapauskäsitteiden ja hallinnan suhde on ollut.

Vapaus hallintana

Nyt minulla ei enää ole samaa mahdollisuutta. En voi enää yhtä yksinkertaisesti sanoutua irti teoistani ja esittämistäni mielipiteistä. En voi sanoa kuten lapsena kun vanhemmat käskivät tehdä jotain tai kun koulussa piti, että en tekisi ellei olisi pakko. Pakosta tuli pakotie, ei muka tarvinnut vastata omista teoistaan, ei muka kannattanut kytkeä omia ajatuksia ja omaa arvostelukykyä väliin ennen kuin täytti niitten käskyt: eihän se kuitenkaan olisi kannattanut, olinhan pakonalaisena. Näin alensin itseni pelkäksi muitten ihmisten välineeksi, kun tottelevaisuus sopeutti minut.

Nyt kun itse joudun päättämään teoistani ja tekemään valintani, tämä pakotie on ummessa. Nyt en voi syyttää olosuhteita tai muita ihmisiä enkä voi yksinkertaisesti uskotella itselleni että jonkin työn tekeminen on pakollista. Minä joudun nyt itse valitsemaan. Tietysti yhteiskunta rajaa nytkin mahdollisuuksiani, mutta ei minun auta väittää tietäväni missä rajat kulkevat ennen kuin olen kokenut missä ne todella kulkevat. (Pimenoff 1970, 16–17)

Michel Foucault on sanonut aina suhtautuneensa hieman epäilevästi puheeseen ’vapautumisesta’. Ei niinkään sen takia, etteikö vapautuminen olisi mahdollista, esimerkiksi siinä mielessä kuin siirtomaaksi alistettu kansa vapautuu hallitsijastaan. Enemmänkin kysymys on siitä, että tuo vapautuminen sinänsä *ei ole vielä itsessään riittävä* määrittämään niitä vapauden käytäntöjä, joita kansa tarvitsee luodakseen yhteisesti hyväksyttävän poliittisen yhteiskunnan. Foucault on siis halunnut keskittää mielenkiintonsa nimenomaan erilaisiin *vapauden käytäntöihin* tai *vapauden harjoittamisiin* (*practises of freedom*) eettisessä mielessä eli pohtia sitä, *mihin* itse asiassa vapaudutaan.²²

Nikolas Rose on luonnostellut Foucault'n ajatuksia seuraten tietynlaista ’vapauden historiaa’ eli sitä, miten käsitykset vapaudesta ja hallinnan historia ovat kytkeytyneet yhteen. Sinänsähän ajatus siitä, että vapauden avulla hallitaan, vaikuttaa paradoksaaliselta. Sitä se ei kuitenkaan ole. Koska vapaus on nykyisen liberaalisen hallinnoimisen rakenteellinen osa, on se väistämättömästi osa hallintojärjestelmien kehkeytymistä. Vapaus tuleekin ymmärtää teknisenä, käytännöllisenä ja hallinnollisena ulottuvuutena – juuri vapauden käytäntöinä –

.
²² Foucault 1994a, 282–283.

ennemmin kuin abstraktina ideaalina.²³

Kuvittaakseen vapauden roolia yhteiskunnan organisoitumisessa ja ohjauksessa Rose ottaa esimerkiksi ajatusleikin entisen neuvostoblokin maiden muuntamisesta vapaiden yksilöiden yhteiskunniksi. 'Vapaa yhteiskunta' tarvitsee tietoa siitä, ketä siihen kuuluu (väestölaskenta) ja mitä nuo vapaat ihmiset haluavat (mielipidetiedustelut). Vapaiden markkinoiden luominen vaatii toimenpiteitä, jotta 'kysynnän ja tarjonnan lait' alkaisivat toimia. Kilpailuhenkisten ja voittoa tavoittelevien yrittäjien on synnyttävä ja työntekijöistä tehtävä vapaaehtoisen motivoituneita suorittajia, samoin kuin kuluttajia, jotka osaavat tehdä valintoja markkinoilla. Oleellisinta on se, että kansalaisia ei voi pelkästään vapauttaa – heidät on tehtävä vapaiksi. Se edellyttää koulutuskäytäntöjen muuttamista ja uudenlaisten arvojen opettamista. Esimerkiksi uudenlaista televisio- ja saippuaoppperooneen ja visailuohjelmineen tarvitaan, jotta halu henkilökohtaiseen vaurastumiseen ja yksityisyrittäjyyteen heräisi. Lisäksi on perustettava avioliittoneuvoloita ja muita erilaisia terapia-instituutioita selvittämään ongelmia, jotka ovat väistämättömiä silloin, kun henkilökohtainen elämä muuttuu vapaiden valintojen tantereeksi.²⁴

Vapautta on pidetty länsimaisen modernin yhteiskunnan, yksilöitymisen ja kapitalismin peruspilarina ja siihen liittyvä teoretisointi kukoisti luonnollisesti 1800-luvun liberalistisissa aatteissa. Isaiah Berlinin mukaan tuon ajan liberaalit syyllistyivät kuitenkin negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteelliseen sotkemiseen. Negatiivinen vapaus on vapautta sanan arkimerkityksessä. Se siis viittaa siihen, että ihmiset saivat tehdä mitä tahtoivat kenenkään siihen puuttumatta. Sen sijaan positiivisen vapauden nimissä Berlinin mukaan kaikenlaisesta despotismista, esimerkiksi pakollisesta koulutuksesta, kansanterveydestä ja moraalista valvonnasta tulee 'vapautta'. Niiden suhteen auktoriteeteilla on oikeus 'tehdä ihmisistä vapaita', pakottaa johonkin oikeuden, rationaalisuuden tai kansanterveyden nimissä ja tehdä heistä viisaampia, terveempiä tai kunnollisempia ihmisiä.²⁵

Rosen mukaan kysymys ei kuitenkaan ole vain käsitteellisestä virheestä. Ajatusmallit vapaudesta liittyivät tuohon aikaan aina siihen, kuinka ihmisiä pyrittiin hallitsemaan vapauden hengessä. Hän kieltääkin liberalismien merkityksen olevan siinä, että se ensimmäistä kertaa määritteli ja puolusti vapautta yhtäläisenä kansalaisoikeutena. Ennemminkin tärkeää on se, että liberalismi kytki ensimmäisenä systemaattisesti yhteen hallinnan taidon ja vapauden käytännöt. Se edellytti yksilöiden samaan aikaan olevan sekä vapaita että vastuullisia, sekä yksilöllisiä että yhteiskunnan jäseniä.²⁶

²³ Rose 1999, 62–63. Vapaudella hallinnan paradoksia on tutkinut myös esimerkiksi sosiaalishistorioitsija Patrick Joyce 1800-luvun kaupunkeja käsittelevässä teoksessaan *The Rule of Freedom. Liberalism and the Modern City* (2003). Sitä ei siis tule ymmärtää vain kapeaksi 'thatcherilaisen' markkinaliberalismin logiikaksi, kuten jotkut sosiologit tuntuivat tekevän.

²⁴ Rose 1999, 64–65.

²⁵ Berlinin luento vuonna 1958 ("Two concepts of liberty"), ks. Rose 1999, 66–67.

²⁶ Rose 1999, 68.

Rosen hahmottelema 'vapauden historia' tai 'vapauden genealogia' on modernin hallintalogiikan kehittymisen ymmärtämisen kannalta silmiä avaava. Se nojaa pitkälle Foucault'n ajatusmalleihin integroivan vallan juurtumisesta moderniin yhteiskuntaan 1800-luvulta alkaen, kehitykseen kuriyhteiskunnasta 'autonormalisaation' yhteiskunnaksi. Kiinnostavaa on erityisesti kulutusteknologioiden ja kerronnallisen median liittäminen osaksi modernin hallintalogiikan läpimurtoa.

Vapaus hallintalogiikan operaatiovälineenä sai ensimmäisen muotonsa liberalismiin aikakaudella 1800-luvulla. Rose on nimennyt tämän ensimmäisen vaiheen 'vapaudeksi kurina tai järjestyksenä' (*discipline*). Liberalistiset opit vapauttivat yksilön niin markkinoiden, kansalaisyhteiskunnan kuin perheenkin alueilla. Vapautuminen edellytti kuitenkin monenlaista käyttäytymisen säätelyä ja ohjausta. Vapaiden kansalaisten julkista toimintaa tuli säädellä sivistyksen, järjen ja järjestyksen koodein. Toisaalta heidän yksityistä elämäänsä tuli säädellä varustamalla heidät itseymmärryksen ja itsensähallinnan puhetavoilla ja tekniikoilla. Vapaus siis kytkeytyi tuolloin ennen kaikkea sivistyksen normistoon.²⁷

Foucault'n tuotannosta tutut 1800-luvun kurinpitolaitokset, vankila, mielisairaala ja työhuone huolehtivat niistä, jotka eivät syystä tai toisesta noudattaneet sivistyksen koodistoa. Sivistystä juurrutettiin kuitenkin ensisijaisesti luomalla normalisoivia ja rationalisoivia käytäntöjä, jotka operoivat vapauden avulla. Niiden avulla pyrittiin kasvattamaan vastuuta käyttäen omaa vapautta ja luomaan itsestään huolehtiva moraalinen subjekti. Tärkeimpiä areenoita tai 'koneistoja', joissa tuota sivistystä juurrutettiin olivat kaupunki, perhe ja koulu.²⁸

Moderni kaupunki oli areena, jossa tilallisin järjestelyin pyrittiin hallitsemaan ihmisten vapaata käyttäytymistä. Tilan ja katseen teknologioita hyödyntävä suunnittelulla pyrittiin luomaan 'terve ja vapaa' kaupunki. Tarkkaan säännelty vapaus ulotettiin myös uusille julkisille alueille kaupunkirakenteen sisällä: museoihin, näyttelyihin ja tavarataloihin. Pukeutumisen, käyttäytymisen, puhtauden ja siveyden kontrolli ei ollut vain vahtihenkilökunnan kontolla, vaan ennen kaikkea siitä huolehti kanssaisoisuus. Ihmisiä hallittiin näin näkyvyyden avulla, ei siis velvollisuuden. Rosen mukaan tätä hallintaa voisi kutsua laskelmoiduksi hallinnaksi häpeän avulla.²⁹

Julkisen tilan yhtä tärkeä vastinpari hallinnan kannalta oli yksityinen perhe. Sen suhteen Rose viittaa Jacques Donzelotin uraa uurtavaan tutkimukseen. Teoksessaan *The Policing of Families* Donzelot kuvaa sitä, kuinka erilaisin teknologioin pyrittiin siihen, että perhe pystyisi hoitamaan julkisia velvollisuuksiaan menettämättä yksityistä määräysvaltaansa. Nuo velvollisuudet liittyivät väestön hyvinvointiin, terveyteen ja elinvoimaan. Kodista tuli luoda puhdas ja kesytetty tila niin hygieenisesti kuin moraalisesikin. Rose nimittää tämän kaltaisia vapauden hallinnan käytäntöjä vastuullistamisen teknologioiksi.³⁰

²⁷ Rose 1999, 69.

²⁸ Rose 1999, 72.

²⁹ Rose 1999, 72–73.

³⁰ Rose 1999, 74, Donzelot 1979.

Rosen hahmottelemassa vapaudella järjestyksenä ja sivistyksenä operoivassa hallintalogiikassa oli idullaan ns. modernin kansalaisen kasvattamisen projekti. Rose kuvaa erilaisia ihanteellisen kansalaisen kasvattamiseen pyrkiviä teknologioita seuraavasti:

Nämä teknologiat pyrkivät juurruttamaan tekniikoita, joissa minät samanaikaisesti pitäisivät itseään vapaina yksilöinä ja sitoisivat itsensä sivilisoituneeseen valtiomuotoon tuon vapauden avulla ja niillä muodoilla, joilla se on säädetty. Ne haaveilivat pystyvänsä tuottamaan sellaisia yksilöitä, joita muiden ei tarvitsisi hallita, jotka hallitsisivat itseään itsetarkkailun, harkitsevaisuuden, laskelmoinnin, arvostelukyvyn perusteella ja tiettyjen eettisten normien mukaan. Näissä ihanteellisissa yksilöissä yhteiskunnallinen tavoite hyvästä kansalaisesta sulautuisi yksilölliseen sivilisoituneen elämän tavoitteluun: se olisi sitä, mitä kutsutaan vapaudeksi.³¹

Modernilla kansalaisella tarkoitetaan yleisesti ottaen poliittiseen vallan käyttöön osallistuvaa ja siten aktiivista kansallisvaltion jäsentä. Oleellista on kuitenkin erityisesti se, mitä tuo kansalaisuus merkitsi yksilöiden elämäntähtöjen kannalta. Kun kansakunnan voima nähtiin sen jäsenten elintavoissa, yksilöllisistä elämäntähtöistä tuli julkista omaisuutta. Moderni kansalainen oli sellainen, joka hoiti velvollisuutensa kansakuntaa kohtaan vapaaehtoisesti, koska hän koki sen hyvinvoinnin omakseen. Tietynlaisten asiantuntijatiedon määrittämien elämäntähtöjen, esimerkiksi terveiden ja siveellisten elintapojen, noudattaminen oli siis sekä hyve että velvollisuus.³²

Järjestykseen ja kurinalaisuuteen perustuva hallintalogiikka joutui kuitenkin uusien haasteiden kohteeksi. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa teollistuvan ja kaupungistuvan yhteiskunnan tila alkoi vaatia uudenlaisia hallinnan otteita. Liberalismin normalisoivat, 'paimentavat' mekanismit eivät enää soveltuneet sellaisenaan. Tilanteessa kehkeytyi uudenlainen sosiaalista solidaarisuutta tuottava hallintalogiikka, jossa vapaus näyttäytyi solidaarisuutena. Yhteisöllisyys oli kuin 'keksittävä uudelleen', jotta teollistumisen ja kaupungistumisen aiheuttamilta haitoilta ja epäkohdilta vältyttäisiin.³³

Kansalaisuus oli nyt ennen kaikkea sosiaalista kansalaisuutta. Yksilö nähtiin nimenomaan kansakunnan jäsenenä, kansakunnan etu oli hänen etunsa ja päinvastoin. Sotienvälisen ajan modernin kansalaisen kasvattaminen nojasikin juuri tähän käsitysvaruuteen vapaudesta solidaarisuutena. Riskin käsitteen kautta yksilöllinen ja yhteisöllinen vastuu limittyivät – yksilön vapaus taattiin kesyttämällä epävarmuustekijöiden uhka solidaarisuudella ja suurten joukkojen logiikalla.³⁴

Rosen mukaan 1900-luvun puolivälin aikoihin vapautta luovat strategiat ja tekniikat olivatkin saaneet selkeän 'sosiaalisen muodon'. Sitä kautta kehkeyty-

³¹ Rose 1999, 78.

³² Ks. Kuusi H. 1995.

³³ Rose 1999, 78–79.

³⁴ Rose 1999, 78–82.

nyt sosiaalivaltio on kuitenkin kohdannut haastajansa viimeisen viidenkymmenen vuoden aikana. Nuo haasteet eivät kuitenkaan ole pelkkää valtiollisuutta kritisoivan markkinaliberalismin paluuta tai ohutta ideologiaa. Kysymys on aivan uudenlaisen hallintalogiikan kehkeytymisestä, jossa operoidaan yksilöllisen vapauden kautta. Vapaus ymmärretään uudella tavalla yksilön autonomiana, hänen kykynään tuottaa itselleen merkityksellinen, toiveiden mukainen elämä. Rosen sanoin:

Erilaisilla tavoilla vapaus ymmärretään nyt autonomisen yksilön kykynä va-kiinnuttaa itselleen identiteettiä muovaamalla jokapäiväinen elämä tarkoitukselliseksi. Vapaus nähdään autonomiana, kykynä toteuttaa halujaan maallisessa elämässään, toteuttaa mahdollisuuksiaan omien ponnisteluidensa kautta, määrätä oma olemassaolonsa tekemillään valinnoilla.³⁵

Erityisen kiinnostavaa Rosen pohdinnoissa on hänen huomionsa kahteen keskeiseen osa-alueeseen, jotka ovat mahdollistaneet yksilöiden hallinnan heidän itsensä toteuttamishalunsa, valintojensa ja identiteettinsä kautta. Niitä ovat toisaalta kulutuksen teknologiat ja toisaalta sielua hoitavat psykologiset teknologiat.³⁶ Niiden historia on omiaan kertoamaan modernin liberaalin hallintalogiikan juurtumisesta ja sitä kautta myös modernin identiteetti-problematiikan synnystä.

Ihmisen ja tavarahan suhde lienee aina ollut sosiaalisesti merkityksellistetty. Erilaisilla esineillä on luotu sosiaalista statusta, erottauduttu ja identifioitu. 1900-luvun massatuotanto loi kuitenkin uudenlaisen perustan yksilön ja tuotteiden välille. Tavaroiden mahdollisuuksia muokata identiteettejä alettiin hyödyntää laskelmallisesti. Asialla olivat myyjät, mainostajat ja markkinatutkijat, jotka yhä enemmän alkoivat haalia tietoa kuluttajista psykologisten ja sosiaalipsykologisten menetelmien avulla.³⁷

Kulutusteknologiat eivät varmastikaan rajoittuneet vain tuotantoon ja myynninedistämiseen, vaan myös erilaisen valistuksen ja kotitalousneuvonnan täytyi olla tärkeää, minkä Rose sivuuttaa. Hänen päähuomionsa on kuitenkin sodanjälkeisen ajan kehityksessä, jolloin kuluttaminen paitsi volyymltaan paisui, myös sai yhä hienovaraisempia identiteetin muokkauksen sävyjä. Erityisen huomionarvoista on se, miten mediavallankumous osaltaan vaikutti tähän prosessiin.

Mainonnassa muutos näkyi elämäntyyli-mainonnan läpimurtona. Mainoskuvastossa yksilöt identifioitiin ostamiensa hyödykkeiden perusteella. Hyödykkeillä esitettiin olevan voima muuttaa ostajansa tietynlaiseksi ihmiseksi, jolla on tietynlainen elämä. Yhdessä kerronnallisen median, esimerkiksi televisiosarjojen, kanssa mainosten maailma loi julkista identiteettikuvastoa. Ne tarjosivat erilaisia elämänoppeja, jotka yhtä aikaa tuottivat mielihyvää, olivat yksilöllisesti ainutlaatuisia ja sosiaalisesti vastuullisia ja normaaleja. Rosen sanoin:

.

³⁵ Rose 1999, 84.

³⁶ Rose 1999, 84–85.

³⁷ Rose 1999, 85.

Kulutusteknologiat, yhdessä muunlaisten kerronnallisten muotojen kuten saippuaopperoiden kanssa, eivät juurruta ainoastaan 'julkista kuvastoa' ('public habitat of images') identifikaatiota varten, vaan myös selllaisten elämänoppien (pedagogies for living a life) paljouden, joka on sekä miellyttävä, että säädyllinen, sekä yksilöllisesti ainutlaatuinen että sosiaalisesti normaali.³⁸

Ennen kaikkea kulutusteknologiat ovat tarjonneet yksilöille keinon kerronnallista elämää sillä tavalla, että omien halujensa tyydyttäminen ja sivistyksen vaatimukset eivät olleet ristiriidassa keskenään. Vastaavalla tavalla yhä suuremmasta osasta asioista on tullut elämäntapavalintoja moraalisten pakkojen sijaan. Esimerkiksi terveellisiä elämäntapoja ei enää tarvitse perustella – itseltään selvästi oletetaan, että ihmiset haluavat olla terveitä. Kysymys on siis enää siitä, miten eli mitä valintoja tehden terveydentila saavutetaan.³⁹

Moderni liberaali hallintalogiikka perustuu itseäntoteuttavien ja vapaasti valitsevien yksilöiden olemassaoloon. Yksilöt ovat vapaita valitsemaan mutta samaan aikaan myös pakotettu vapauteen. Monissa asioissa pakko ei enää toimi pakotienä – niin kuin luvun alussa siteerattu Veronica Pimenoffin romaanihahmo kuvasi aikuistumisprosessiaan. Valintoja on tehtävä.

Rose nimittää tätä halun, kulutuksen ja markkinoiden kautta tapahtuvaa yksilöiden elämän säätelymekanismia 'sivilisaatioksi identifioitumisen kautta'. Kun sosiaalisesta normista on tullut yksilöllinen halu, ei aikaisempia byrokraattisia ja valtiollisia hallinnan mekanismeja enää tarvita, muuten kuin ainoastaan marginaalistuneiden "putoajien" säätelyyn. Hallinta 'ilman yhteiskuntaa' on tullut mahdolliseksi. Rose kiteyttää tuon ajatuksen seuraavasti:

Siis, hyvin merkittävässä mielessä, on tullut mahdolliseksi hallita hallitsematta yhteiskuntaa – hallita yksilöiden ja heidän perheidensä vastuullistettujen ja kasvatettujen huolien ja pyrkimysten kautta.⁴⁰

Myös psykologisten tieteiden ja käytäntöjen kehityksessä 1800-luvun lopulta 1900-luvun jälkipuoliskolle näkyy liberaalin hallintalogiikan kehittyminen harvinaisen selkeällä tavalla. Analogia 'vapauden genealoggiaan' on ilmeinen. 1800-luvulla mielenkiinnon kohteena oli erityisesti se, mikä on normaalia. 1900-luvun alkupuolella tuo tieto normaalista syrjäytyi tiedolla sosiaalisesta persoonasta. Sotien jälkeen taas huomio on ennen kaikkea kiinnittynyt yksilölliseen itsensä toteuttamiseen.⁴¹

Vapaus on sinänsä hyvin ladattu sana, ja väärinkäsitysten välttämiseksi on syytä vielä korostaa sitä, mistä vapauden genealogiassa ei ole kysymys. Se ei väitä, että olisimme ontologisesti vapaampia hallinnasta kuin ennen tai että mitään 'pakkoja' ei enää olisi. Eikä sen tarkoitus ole ottaa kantaa siihen, onko yhteiskunta tullut paremmaksi vai huonommaksi. Sen sijaan vapauden

³⁸ Rose 1999, 86.

³⁹ Rose 1999, 86–87.

⁴⁰ Rose 1999, 88.

⁴¹ Rose 1999, 89–90.

genealogia painottaa hallinnan muodon historiallista muuttumista, joka on yhtä lailla vähittäinen ja limittäinen projekti kuin yhteiskunnan modernisoituminenkin on ollut. Samalla se auttaa huomaamaan, kuinka paljon tehokkaampaa on hallita 'vapauksilla' kuin kärkeä ja kieltää autoritaarisin ottein.

Esimerkiksi vanhemmat voivat nykyään vapaasti valita haluavatko ottaa lapselleen rokotuksia. Suurin osa ottaa ne kuitenkin ilman muuta, koska uskovat asiantuntijoiden tietoon lapsen parhaasta. Vuosisadan alun rokotustaistelut pakkorokotuksineen ovat siten mennyttä aikaa, mutta väestön kattava rokottaminen arkipäivää. Ihmiset ovat oppineet valitsemaan "oikein". Vastaavalla tavalla esimerkiksi huumevalistus pyrkii juuri siihen, että ihmiset itse valitsisivat huumeista vapaan elämäntavan. Lainsäädännöllä kieltämisen kun on havaittu tehoavan yhä huonommin ja huonommin. Samaan aikaan visiot pakko-testauksista tosin kertovat luottamuksesta *panopticon* -tyyppiseen valvontaan, testaamisen kalleudesta, hankaluudesta ja mahdollisesta epäeettisyydestä käydyistä keskusteluista huolimatta.

■ Muuttuvat hallinnan muodot alkoholipolitiikassa.

Sivistyneitä eurooppalaisia vai päihtyneitä suomalaisia?

Kansallinen ongelma

Tiedättekö että

Arabit ja aroslaavit ryyppäivät käynyttä kamelinmaitoa ja unohtavat murheensa piimähumalan sumussa. Etelä-Amerikan vuoristointiaanit imevät kaktuksen mehua päästäkseen ensin järjestään ja sitten tajustaan. Siperian samojeedi-samaanit kuivaavat myrkyllisiä kärpässieniä ja syövät niitä ”tullakseen hulluksi”.

Euroopasta tämänkaltaiset villikansain tavat ovat yleensä jo kadonneet. Poikkeuksena ovat – suomalaiset. (Kansalaisryhti ry. 1948).

Näin alkavalla lentolehtisellä *Villi-ihmisten ikäväntorjunta* lähestyttiin 140 000 kotitaloutta keväällä 1948. Se kuului Kansalaisryhti ry:n järjestämän Ryhtiviikon ohjelmaan, jonka Alkoholiliike kustansi.¹ ”Suomalaisia väkijuomatapoja satiirisesti ruoskiva iskevä lentolehtinen”² perustui Pekka Kuusen tuoreeseen kirjaan *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa (1948)*. Alkoholiliike oli antanut vuonna 1946 vastaperustetulle Suomen Gallup Oy:lle tehtäväksi haastatella suomalaisia heidän väkijuomien käyttötavoistaan. Koetutkimuksen jälkeen muodostettiin haastateltavaksi kolmen tuhannen hengen ”pienois-Suomi”.

Tutkimus halusi löytää vastauksen siihen, miksi Euroopan kuivimpiin maihin kuuluvassa Suomessa väkijuomien aiheuttamat haitat olivat niin suuret. Kansainvälisissä vertailussa nimittäin suomalaisten alkoholinkulutus oli hyvin pientä, mutta humalassa tehtyjen tappojen sekä juopumuspäätysten määrä suuri. Nautittua alkoholimäärää kohden oli Suomessa esimerkiksi noin 15 kertaa enemmän päihtymiä kuin naapurimaassa Ruotsissa. Pienen kulutukseen ja suurten vaurioiden yhtälön selvittämiseksi haluttiin kuunnella kansan ääntä.³

Gallup-menetelmä oli yhdysvaltalaista perua, ja Kuusen tutkimus oli sen ensimmäisiä sovelluksia suomalaisessa sosiaalitutkimuksessa. Se enteilikin seuraavalla vuosikymmenellä tapahtunutta amerikkalaisvaikutteisen ja tilastoihin uskovan ns. uuden sosiologian läpimurtoa. ”Suurten lukujen lakiin” uskottiin, ja Kuu-

¹ Peltonen M. 1991, 8, 11–12, 17. Lentolehtisen tekstin oli kirjoittanut Pekka Kuusi ja viimeistellyt hänen veljensä Matti Kuusi, raflaavat kuvat olivat *Helsingin sanomien* urheilupiirtäjä Tiikerin.

² Kansalaisryhdin toimintakertomus 1948, ks. Peltonen M. 1991, 17.

³ Kuusi P. 1948a, 10.

si visioi sen mahdollisuuksia toimia jopa suorana ohjeena poliittiselle päätöksenteolle:

Rationalisoituna tilastollisen tutkimustyön suoritustapana gallup-menetelmä on lyönyt itsensä läpi sekä tieteen että liike-elämän palveluksessa. Onpa puhuttu jopa gallup-järjestelmän ottamisesta valtiollisen demokratian apuvälineeksi kansanäänestyksiä korvaamaan.⁴

Tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita sekä väestön tavoista käyttää alkoholia, että mielipiteistä väkijuomien käytöstä ja alkoholipolitiikasta. Sen päätulokseksi nousivat huomiot kerrallaan nautitun alkoholin määrästä. Suomalaisten alkoholinkäyttö kasautui selvästi viikonloppuun ja haastateltavilta kysyttiin, kuinka paljon he olivat nauttineet väkijuomia edellisenä lauantaina. Kerralla nautitut määrät olivat suuria, ja erityisesti työväestön kulutusmäärät hätkähdyttivät. Kuusi piti tätä tutkimuksen suurimpana sensaationa ja päätteli, että pienen kulutuksen ja vaikeiden vaurioiden paradoksi oli saanut selityksensä:

Suomalainen väkijuomien käyttö on konsentroitua, keskitettyä käyttöä. Valtaosa kansasta on joko ratkiraitista tai ryyppää vain joitakin valittuja kertoja vuoden aikana. Nauttijain lukumäärä harvenee sitä mukaa kuin nauttimistiheys kasvaa, niin että päivittäisiä pullonkalistajia on maassamme vain saman verran kuin kalakukkokaupungissa asukkaita. Mutta kun ryyppyyn ryhdytään, silloin pitää viinaa valuman. Puolikkaan pullo on pieni astia suomalaisen lauantaiviettäjän kourassa. Ensimmäinen potti tyhjenee saunamatkalla ja toinen iltaa jatkettaessa.⁵

Tämä tutkimuksen päätulos perustui hyvin pieneen vastaajajoukkoon. Tekijänkin mukaan saatuihin lukuihin oli syytä suhtautua varoen, mutta loppupäätelmiin eivät mitkään varaukset kuitenkaan vaikuttaneet. Yli puolet vastaajista piti itseään ainakin käytännöllisesti katsoen raittina, ja ainoastaan 15 prosenttia oli ylipäänsä nauttinut mitään haastattelua edeltävänä lauantaina. Kun heistäkin vielä osa kieltäytyi vastaamasta, oli lauantainaukkaajien osajoukko pieni. Määrien muistaminenkin osoittautui työlääksi.

Vielä ongelmallisemmaksi muodostui kuitenkin haastattelun ajankohta. Ne nimittäin tehtiin joulukuussa 1946, torstaiksi sattuneen itsenäisyyspäivän jälkeen. Pikkujoulukauden lauantainvieto ei välttämättä ollut kaikkein tyypillisimpiä. Toisaalta itsenäisyyspäiväjuhllisuuksien takia kuva alkoholinkäytöstä eri yhteiskuntaluokissa saattoi olla hyvinkin vääristynyt. Torstaisiin juhlatilaisuuksiin osallistuminen saattoi hyvinkin hillitä seuraavan lauantain juhlintaa keskiluokan ja johtavan kansankerroksen keskuudessa. Käsitys siitä, että ”karttuva sivistysmäärä näyttää supistavan annoksia” ei ainakaan myöhempien tutkimusten kohdalla ole pitänyt paikkaansa. Klaus Mäkelän suorittaman vuoden 1968 kulutustutkimuksen mukaan eri sosiaaliryhmien välillä ei ollut eroa humalahakuisen lauantaijuomisen kulutusmäärissä. Humalattomat pikkukerrat

.....
⁴ Kuusi P. 1948a, 12, 116.

⁵ Kuusi P. 1948a, 116–117.

ainoastaan lisäsivät ylimpien kerrostumien kokonaiskulutusta, eivät korvanneet rajua viikonloppujuomista.⁶

Gallup-tutkimukseen liittyvät ongelmat pyrittiin viinapulmatutkimuksessa kyl- lä huomioimaan. Kuusi epäili, että haastateltavat olisivat innostuneet rehen- telemään juomisellaan, mikä tosin sinänsä ”olisi ollut merkki kehittymät- tömyydestä”. Erinäisten nauttimistiheyksistä, kertamääristä ja Alkoholiliikkeen kuukausimyynnistä koostuvien laskelmien jälkeen – pontikkakin otettiin huomi- oon – haastattelutulokset näyttivät luotettavilta. Kuusi päätyi toteamukseen, että ”ei liene objektiiviseen arviointiin pyrittäessä muuta mahdollisuutta kuin katsoa, että kansa on vastauksissaan ilmaissut todellisen väkijuomien käyttö- tapansa”.⁷ Myöhemmissä juomatapatutkimuksissa on käynyt ilmi, että haas- tatteluilla saadaan näkyviin vain noin kolmannes Alkon myyntitilastojen osoittamasta määrästä.

Gallup-tutkimuksen sisältö oli omiaan vahvistamaan sitä ajattelutapaa, joka oli linjannut suomalaista alkoholipolitiikkaa pitkään. Humalahakuinen juominen nähtiin nimenomaan suomalaisena ongelmana. Tutkimuksen tuloksiin olikin helppo uskoa, koska ne lujittivat lähes puolivuosisataa vallalla ollutta käsitystä erityisestä ”suomalaisesta viinapäästä”. Siten ne uusinsivat sellaista suomalais- ta omaakuvaa, joka määrittyi poikkeavuutena eurooppalaisuuteen nähden, käsityksenä keskenkasvuisuudesta ja sivistymättömyydestä.

Matti Peltosen mukaan käsitys erityisestä ”suomalaisesta viinapäästä” löi it- sensä läpi 1900-luvun alkupuolella kieltolain hyväksymisen jälkeen. Rait- tiusliikkeen tuli löytää perustelu toiminnalleen maassa, jossa alkoholinkulutus oli hyvin vähäistä. Sen oli vastattava kysymykseen, miksi Euroopan raitteimmassa maassa tarvittiin kieltolain kaltaista ankaraa holhousa. Suomalainen maaseu- tuhan oli lähes tulkoon kuivatettu jo 1900-luvun alkuun mennessä paikallisilla myynti- ja anniskelukielloilla. Lisäksi raittiusaate sai kannatusta kaikissa kansa- laispiireissä, työväestö mukaan lukien.⁸

Kieltolain eduskuntakäsittelyssä ”suomalaista viinapäästä” ei käytetty perus- teluna. Se ilmaantuikin raittiusliikkeen johtohenkilöiden kielenkäyttöön tilan- teessa, jossa kieltolaki oli eduskunnassa hyväksytty (1907), mutta senaatti jar- rutti sen toimenpanoa. Kotimaiselle senaatille ja keisarikunnalle oli yritettävä perustella, miksi poikkeuksellista alkoholilainsäädäntöä tarvittiin. Argumen- taatio sai muotonsa paitsi tästä tarpeesta, myös ajalle tyypillisestä poliittisesta tilanteesta ja kulttuuri-ilmastosta.⁹

Käsitys suomalaisesta viinapäästä ei viitannut vanhaan ja muuallakin Euroo- passa säätyläisille tyypilliseen tapaan moittia rahvaan kohtuutonta alko- holinkäyttöä. Se ei siis pelkistä vanhempaa perua olevaan toteamukseen ”kans- a on täällä kovin juoppoa”. Sen sijaan se nimenomaan korosti suomalaisen juoma- tavan kansallista erityisyyttä: suomalaiset poikkesivat merkittäväällä tavalla ns. sivistyskansoista. Poikkeavuus tarkoitti harvakseltaan mutta humalahakuisesti

⁶ Mäkelä 1970a ja 1970b.

⁷ Kuusi P. 1948a, 65–67.

⁸ Peltonen M. 1996a, 1997.

⁹ Peltonen M. 1997, 71–73.

tapahtuvaa alkoholinkäyttöä, joka johti sivistymättömään, jopa väkivaltaiseen käytökseen.¹⁰

Aineksia tähän käsitykseen oli saatu vankilanjohtaja Juho Kanteleen tutkimuksesta rikollisten alkoholinkäytöstä vuonna 1899. Kaikkia Suomen vankiloissa olevia vankeja haastateltiin ja todettiin, että miesvankien osalta jopa kolme neljäsosaa oli ollut ”juomareita” ja noin kaksi kolmasosaa rikoksista oli tehty juuksissa. Tuloksen pääteltiin vahvistavan Kanteleen ennakkokäsitystä siitä, että väkijuomien käyttäminen ”täyttää vankilamme rikoksen tekijöillä”. Asiaa ei siis pohdittu siltä kannalta, että rikoksen polulle lähteneet käyttävät alkoholia. Erityisenä kansallisena piirteenä tilannetta ei kuitenkaan vielä nähty, useista muistakin Länsi-Euroopan maista oli samanlaisia tutkimustuloksia.¹¹

Peltosen mukaan käsitys ”suomalaisesta viinapäästä” olikin uusi muotoilu teemasta alkoholi ja rikollisuus, joka syntyi raittiusliikkeen piirissä kieltolain hyväksymisen jälkeen. Suomalaisten huonoa humalaluontoa alettiin selittää erilaisin perusteluin. Toiset syyttivät harjoitettua ankaraa alkoholipolitiikkaa rajuine muutoksineen. Toiset taas painottivat vanhaa kansan tapakulttuuria ja historiallisesti kehkeytynyttä kansanluonnetta. Paradoksaalisesti sen nähtiin periytyvän biologisena ominaisuutena.¹²

Merkittävää ”suomalainen viinapää” -käsityksen muotoutumisen kannalta on se, että se syntyi poliittisessa tilanteessa, jota on luonnehdittu ”kansankuvan murrokseksi”. Työväenliikkeen nousun ja suurlakon myötä vanha runebergiläinen kansankuva murtui ja sivistyneistö ikään kuin pettyi kansaan. Aikaisemmin ihannoitu nöyrä, työteliäs ja lainkuuliainen rahvas nähtiinkin nyt omana pelottavana rotunaan, joka erottui sivistymättömänä, raakana ja tavoiltaan vajaanana.¹³ Esimerkiksi Eirik Hornborg kuvasi jälkeen päin teoksessaan *Finlands hävder* (osa IV, 1933) suomalaisen kansanluonteen negatiivisten puolten ”paljastumista” vahvoin sanoin:

Vankka, monumenttaalisen kärsivällinen, järkähtämättömän rauhallinen, vanhoillinen, perinteihin sidottu, uskonnollinen ja uskollinen suomalainen paljastui vaikutuksille alttiiksi, intohimoisesti uutuuksia suosivaksi, tunnepohjaiseksi, perinteettömäksi olennoiksi, joka hämmästyttävän helposti vapautui kaikesta kunnioituksesta kirkkoa ja esivaltaa kohtaan. Ne suomalaisen kansanluonteen piirteet, joita oli pidetty konstitutiivisina, olennaisina, olivat vain maantieteellisen eristyneisyyden seurauksia ja hävisivät tämän kanssa.¹⁴

Käsitys tietynlaisesta kansanluonteesta noudatti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ajalle tyypillistä rotuajattelua. Rodullisten erojen olemassaoloa ja niiden biologista periytyvyyttä pidettiin yleisesti itsestään selvänä niin luonnon-tieteissä, yhteiskuntatieteessä kuin taiteessakin. Perinnöllisyystiede oli ollut vuosisadan vaihteessa uutta ja myös raittiusliike oli omaksunut sen tuloksia.

.

¹⁰ Peltonen M. 1997, 63–64.

¹¹ Peltonen M. 1997, 66–67.

¹² Peltonen M. 1997, 72.

¹³ Peltonen M. 1996a, 177–178.

¹⁴ Cit. Rikkonen 1938, 43–44.

Usko henkisten ominaisuuksien biologiseen periytymiseen osaltaan muotoili käsitystä ”suomalaisesta viinapäästä” ja teki siitä uhkan, jota vastaan oli taisteltava järein asein.¹⁵

Peltonen on osuvasti kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka vuosisadan vaihteen alkoholipoliittisen ajattelun koko kohde muuttui viinapää-keskusteluun liittyen. Kun aikaisemmin ongelmana oli ollut yksittäinen teko, synniksi tai rangaistukseksi määritelty viinanjuonti, nyt ongelmaksi tulikin noihin tekoihin syyllistyvä laji. Kiellettyjen tekojen vähäisyydellä ei siten ollut merkitystä, ja raittiusliike sai oikeutuksensa *mahdollisesti* syyllisten yksilöiden paimentamisesta:

Vaikka tuomittavia tekoja olikin vähän, oli tuo mitä ankarimman tuomion ansaitseva laji olemassa koko ajan, myös silloin kun ei nimenomaan syyllistynyt johonkin. Se oli potentiaalisesti syyllinen koko ajan.¹⁶

1930-luvulla suomalaisen kansanluonteen erityisyys sai lisätehostusta Veli Verkon tutkimuksista. Hänen mukaansa tilastot todistivat sen, että suomalaiset olivat taipuvaisia väkivaltaan. Samat tilastot kertoivat myös suomalaisten huonosta humalaluonnosta – vastaavasti kuin vankilanjohtaja Kantele totesi Verkko suurimman osan rikoksista tehtävän alkoholin vaikutuksen alaisena. Pelkästään suomalainen ongelma tilanne ei ollut, vaan hän osoitti kansainvälisten vertailujen tuloksena monien muidenkin kansojen alkoholinkäytön ylläpitävän korkeaa väkivaltarikollisuutta.¹⁷

Vielä 1930-luvulla Verkon kansanluonneselitys ei kuitenkaan ollut biologinen. Hän nimenomaan torjui sellaisen vaihtoehdon ja päätyi korostamaan ympäristöä. Hänen mukaansa ”tavattoman paljon riippui juomatavoista ja nautitun alkoholin laadusta”. Sen sijaan alkuvuodesta 1948 hän vastavalittuna Helsingin yliopiston ensimmäisenä sosiologian professorina päätyi esittelemään uutta rotuteoriaa ja käyttämään omia tutkimuksiaan sen todistusaineistona. Hänen mukaansa suomen kieli oli ”sitonut suomenkieltä puhuvat erilliseksi biologiseksi kokonaisuudeksi”, ja suomalainen viinapääkin siten oli käsitettävä rodulliseksi periytyväksi ominaisuudeksi.¹⁸

Verkon rotuteoriaa käsittelevä virkaanastujaisesitelmä osui juuri Pekka Kuusen gallup-tutkimuksen ilmestymisen ja Kansalaisryhti ry:n Ryhtiviikon alle ja herätti kiivaan väittelyn.¹⁹ Käsitys huonosta alkoholinsiedosta rodullisena ominaisuutena ei sopinut Kansalaisryhdin ja Alkoholiliikkeen tavoitteisiin opettaa suomalaisille hyviä juomatapoja. Humalahakuista juomista pidettiin kyllä suomalaisena erityispiirteenä mutta ei väistämättömänä rodullisena kohtalona.

Verkon kritiikissä Pekka Kuusi nojasi omaan tutkimukseensa ja oli sitä mieltä, että ongelma ei ollut niinkään suomalaisten viinansietokyvyssä vaan siinä, että

.
¹⁵ Peltonen M. 1997, 75–80.

¹⁶ Peltonen M. 1997, 81.

¹⁷ Peltonen M. 1991, 9.

¹⁸ Peltonen M. 1991, 12–17.

¹⁹ Peltonen M. 1991.

alkoholinkäytöllä pyrittiin nimenomaan humalutilaan: ”Humalaan näyttää alkukansojen tapaan liittyvän meillä miltei maagillinen vetovoima. Mies ei ryhdy täällä ryyppäämään ennen kuin viinaa on koossa sen verran, että humala on taattu”. Hän ei kuitenkaan halunnut väittää mitään ehdottoman varmaa perinnöllisyyden ja ympäristötekijöiden suhteesta vaan päätyi siihen, että molemmat vaikuttavat. Oleellista ei ollutkaan juomistapaa määräävien syiden alkuperä vaan se, olivatko ne pysyviä. Siitä Kuusella oli vahva käsitys – hän uskoi sekä kansanluonteen että tapojen muuttuvan aikojen saatossa.²⁰

Koko 1950- ja 1960-luvun suomalaisen alkoholikulttuurin erityispiirteet määrittyivät edelleen nimenomaan kansallisena ongelmana. Alkoholiliikkeen mielestä suomalaisten oli tavalla tai toisella sivistyttävä tai kansainvälistyttävä, opittava ’eurooppalaisia juomatapoja’. Sivistyskulttuurien ihailusta kertoo mm. *Alkoholipolitiikka*-aikakausikirjan kirjoitusvalikoima. Erilaiset matkakertomukset ja toisaalta historialliset katsaukset vanhoihin kulttuureihin olivat keskeinen osa lehden sisältöä.

Perti Hemánus on analysoinut 40-vuotiaan *Alkoholipolitiikan*²¹ sisällössä ja linjassa tapahtuneita muutoksia. Vuodet 1936–52 muodostivat hänen mukaansa alkoholikaupan juridis-hallinnollisiin ongelmiin keskittyvän ajanjakson. Sisällöstä heijastuivat kieltolain kokemukset ja toisaalta sota-ajan poikkeusolosuhteet. Vuosia 1953–65 Hemánus kutsuu tapakulttuuria korostavaksi ja viinikampanjaa tukevaksi vaiheeksi. Vuosina 1966–71 keskityttiin alkoholitutkimukseen ja vuodesta 1972 alkoi aiempaa vapaamman keskustelun aikakausi.²²

Alkoholipolitiikan toisen vaiheen (1953–65) vuosikertoja on joskus nimetty ”viinissä kelluviksi”. Aikakausikirja keskittyi nimenomaan tapakulttuuriin ja tuki siten Alkon viinikampanjaa. Kirjoitukset tapakulttuurista ankkuroituivat toisaalta kulttuurihistoriaan ja kansatieteeseen ja toisaalta yleisestä journalistiikasta tuttuun matkakertomusperinteeseen. Kirjoittajien joukossa oli paljon tunnettuja nimiä, kuten esimerkiksi Armas J. Pulla, Jaakko Suolahti, Jussi Talvi ja Sven-Erik Åström. Hemánus tosin huomauttaa, että samaan aikaan kun tapakulttuurivaihe oli lehdessä voimakkaimmillaan, alkoi sekä luonnontieteellinen että yhteiskuntatieteellinen alkoholitutkimus saada selkeää jalansijaa.²³

Eero Saarenheimo on kuvannut juuri tapakulttuuriin liittyvää *Alkoholipolitiikan* aineistoa. Vuonna 1954 ilmestyi lehteen uusi pysyväisotsikko Tapakulttuurista ja väkijuomista, jonka loppuosa tosin pian korvattiin alkoholi-juomalla. Kirjavaan aineistoon kuului perinnettä, kulttuurihistoriaa, alkoholin käyttöön liittyvää kirjallista kuvausta, juomatavaraoppia, ravintolaelämää, tapakulttuuria jne. Ensimmäinen ulkomaankirje, raportti Ruotsista, ilmestyi niin ikään vuonna 1954.²⁴

.

²⁰ Kuusi P. 1948b.

²¹ Vuoteen 1952 asti *Alkoholiliikkeen aikakauskirja*.

²² Hemánus 1975, 244.

²³ Hemánus 1975, 246–247.

²⁴ Saarenheimo 1975, 251.

Viinikirjoittelun yleistymisen Saarenheimo liitti paitsi alkoholipoliittiseen miettojen juomien esiintuomiseen, myös samoihin aikoihin avautuneeseen ulkomaanmatkailuun. Massaturismin alkuvaiheet veivät suomalaisia entistä sanemminkin joukoin juuri viinimaihin. Hänen mukaansa ”se, ettei juominen eteläisillä leveysasteilla aiheuttanut samanlaisia silmin nähtäviä ja korvin kuultavia haittoja kuin kotimaassa, oli tietenkin elämys, josta sopi levittää tietoa”. Seurauksena tutustumisesta ulkomaisiin ravintoloihin oli lisääntyvä paine kohottaa kotimaisten ravintoloiden tasoa. Vasta myöhemmin opittiin havaitsemaan, kuinka ”eteläisen viinihilpeuden takana oli vaanimassa alkoholismin vaara”.²⁵

Saarenheimo jäljitti viiniaiheisten kirjoitusten vähentymisen toisaalta Alkoholiliikkeen runsaskätiseen kuluttajavalistustoimintaan ja toisaalta ravintolayhtymien uusien asiakaslehtien perustamiseen. Alkoholiliike alkoi pitää velvollisuutenaan jakaa suoraa tietoa myymistään tuotteista ja alkoholimyymälöihin alkoi ilmestyä erilaisia esitelehtisiä 1950-luvun lopusta lähtien. Lisäksi vuodesta 1965²⁶ alkoi ilmestyä viinikulttuurin airueksi tarkoitettu Alkoholiliikkeen asiakaslehti *Viiniposti*. Myös monet kaupalliset aikakausjulkaisut ja naistenlehdet alkoivat julkaista palstoillaan tapa- ja ravintolakulttuuria koskevia kirjoituksia.²⁷

Oma katsaukseni ulkomaankirjeisiin ja tapakulttuurikuvauksiin osoittaa sen, mikä oli hyvin arvattavissakin: alkoholinkäytön ja juopumuksen suhteeseen kiinnitettiin erityistä huomiota. Erityisesti eteläeurooppalaisten viinimaiden kohdalla painotettiin paikallisten kohtuullista alkoholinkäyttöä ja hillittyjä tapoja. Jos juopuneita näkyi ravintoloissa, oli asialla yleensä muut kuin tavalliset paikalliset asukkaat: esimerkiksi ”pohjoismaalaiset, ulkomaalaiset merimiehet tai rappiolle joutuneet portugalilaiset alkoholistit”²⁸ Lissabonissa tai ”ulkolaiset taidemaalarit”²⁹ Venetsiassa. Lisäksi muistettiin mainita paheksuva asenne juoppoutta kohtaan. Siitä tosin joskus sivistyneesti joustettiin suvaitsevaisuuden nimissä:

Luulisi, että espanjalainen on, viinien ja viinosten yltäkylläisen runsauden takia, kovasti lasiin menevä. Näin ei kuitenkaan todellisuudessa ole. Espanjalainen on kohtuuden ystävä. Hän istuu tosin uutterasti aperitivoillaan lasinsa ääressä, mutta ei tyhjennä useampia. Juoppoutta esiintyy alemmissa kansankerroksissa ja sitä pidetään erittäin huonon kasvatuksen merkinä. Tosin espanjalainen on hyvin suvaitsevainen lähimmäistään kohtaan ja antaa ulkomaalaiselle ainakin anteeksi, jos tämä osoittaa kestokykyään suurempaa mieltymystä maan nestemäisiä antimia kohtaan, mutta pohjimmiltaan hän tuomitsee liioittelun.³⁰

Jos juoppoutta ylipäänsä mainittiin esiintyvän, liitettiin se edellisen kirjoittajan lailla ”alempiin kansankerrokseen”. Kasvatuksen merkitykseen viittasi omaperäisesti myös runoilija Lasse Heikkilä, joka pyrki selittämään sitä, mikä pitää espan-

.
²⁵ Saarenheimo 1975, 252–253.

²⁶ Ei 1950-luvulla niin kuin Saarenheimo väittää.

²⁷ Saarenheimo 1975, 253.

²⁸ Tarvanen 1961, 29.

²⁹ Hiisivaara 1960, 170.

³⁰ Brotherus 1959, 64.

jalaisen loitolla päihtymisestä. Hänen mukaansa kysymys oli lasten saamasta suuresta arvostuksesta ja ”pinnan” säilyttämisestä sellaisena, että käy ”hidalgosta” eli jotain oppineesta. Nuo pinnalliset käytöstavat vaikuttivat ehkä vilpillisiltä ja teeskennellyiltä mutta puolsivat paikkaansa ”alkoholin verivihollisina”. Espanjalaisen maailmankatsomuksen vertauskuvana Heikkilä piti katedraaleja. Kirjoituksen tyylistä saa vaikutelman, ettei *Alkoholipolitiikka* vieroksunut erikoisiakaan kannanottoja, jos ne puolsivat hillittyjä juomatapoja:

Viinin päihtymys on alkeellisen maagikon ottama korvaus vastamattomien kysymysten pelon edessä: samaa pohjaa on eroottinen ja hurmosliike-päihtymys. Espanjalaisten katedraalien lempeät ja viileät holvistot tyydyttävät monet maagiset tarpeet; rippituolit rauhoittavat monen sielun hädän, ja selkeä kuva elämästä on ehkä papilla. Mutta katedraalien tornit ovat reaaliset todisteet maailmankatsomuksen ulottuvilla olemisesta, vaikei itse sitä kykenisikään koskaan näkemään. Siinä asuu rauha.³¹

Etelämaalaiset saattoivat tosin joskus olla humalassa, mutta senkin he osasivat tehdä oikein. Toisin kuin Suomessa heidän hilpeytensä oli ”todellista” ja humala onnellista. ”Oikeanlaisen” karnevalismin katsottiinkin kuuluvan korkeakulttuuriin, sen perinteethän ylsivät pitkälle historiaan antiikkiin asti. Ihailtavan tapakulttuurin maailmassa ilonpitokin siis oli sallittua, kunhan sen osasi tehdä oikein. Esimerkiksi Armas J. Pulla kuvasi pienen ranskalaisen ravintolan tunnelmaa seuraavasti:

Ahtaus ja meteli olivat tavattomat ja hilpeys vielä tavattomampi. En tarkoita tässä hilpeyttä tavallisessa turistillisessä mielessä, sitä hauskuutta, josta puhutaan kotona merkitsevästi silmää iskien ja hiukan syyllisesti ympärille vilkuillen, ei, La Grenouillella kukoistaa todellinen ranskalainen hauskuus, joka tietää rajansa ja johon ei sisälly kiusallista riidanhaastamista, möykkäämistä ja kerskumista.³²

Itseoikeutettu antiikin juomatapojen tuntija ja italialaisen alkoholikulttuurin kuvaaja oli professori Jaakko Suolahti, joka toimi vuosina 1962–65 Suomen Rooman instituutin johtajana. Hän kuvasi elävästi mm. italialaisten karnevaaliaikaa, jolloin juovutaan viinistä ja syödään muuten kalliina pidettyä lihaa. Viinin kanssa ei kitsasteltu, esimerkiksi syksyisillä Marinon viinijuhlilla suihkukaivo torilla suihkutti mainiota viiniä. Suolahden mukaan viini tuntui ”tekevän italialaiset, toisin kuin suomalaiset, tavattoman onnellisiksi ja sopuisiksi”. Humala kuului karnevaalitunnelmaan ja sitä jopa teeskenneltiin. Olennaista kuitenkin oli se, että kysymyksessä oli poikkeustilanne:

Kuten antiikin Saturnalia-juhlassa kuuluu karnevaaleissakin asiaan olla hiukan humalassa tai ainakin sitä teeskennellä. Muuten en olekaan Italiassa humalaisia juuri koskaan nähnyt!³³

• • • • •
³¹ Heikkilä 1959, 127.

³² Pulla 1958, 218.

³³ Suolahti 1959, 40.

Täysin ongelmattona ns. viinimaiden alkoholitavat eivät kuitenkaan näyttäneet. Erityisesti maininnat ranskalaisten alkoholismista eivät olleet harvinaisia. Merkittävä havahduttaja oli ollut liikennekulttuuri, kohtalokkaiden auto-onnettomuuksien yleistyminen. Yleinen mielipide olikin kuulemma jo 1950-luvulla tietoinen siitä, että ”joka kahdeskymmeneskuudes minuutti tapahtu[i] alkoholien aiheuttama kuolemantapaus, sekä että alkoholismi v. 1956 maksoi valtiolle 215 miljardia”³⁴. Vastaavasti ranskalaisille autoilijoille kerrottiin huomautettavan ”ehtimiseen vaaroista, jotka aiheutuvat gastronomian yhdistämisestä auton-ajoon”³⁵.

Kohtuukäytön ja humalan yhtälö kääntyiikin yhtäkkiä päinvastaiseksi kuvattaessa Ranskan alkoholismiongelmaa. Ranskalaisten mainittiin arvostelevan ankarasti pohjoismaalaisten ja anglosaksien humalakäyttäytymistä – he olivat järkyttyneitä siitä, mitä he kaduilla näkivät, erikoisesti korkeiden seurapiirien päihtymishakuisuus herätti närkästystä. Jokapäiväinen huomaamaton juominen oli kuitenkin todettu kohtalokkaammaksi kuin harvat humalat. *Uuden Suomen* kirjenvaihtajan Gurli Rosenbröjerin mukaan hillitty viinikulttuuri ei sittenkään ollut lopullinen ratkaisu alkoholikysymykseen:

Nykyään kaikki tietävät, että alkoholismi on jotakin aivan muuta, että ihminen voi olla alkoholisti esiintymättä milloinkaan humalassa. Näkyvät alkoholismi on paljon vaarallisempi kuin raaka humala.³⁶

Viinimaiden tapakulttuurin ihannoiti ei ehkä ollut yllättävää. Yhtä ihailien suh-
tauduttiin kuitenkin myös esimerkiksi englantilaiseen pubikulttuuriin tai unkarilaisiin palinkan juojiin – molemmissa yhteyksissä päihtymisen kerrottiin olevan harvinaista. Siinä missä Gurli Rosenbröjer kertoi kuinka ranskalaiset ihmettelivät englantilaisten kadottavan kuuluisan itsehillintänsä alkoholien vaikutuksen alaisena³⁷, kehui Unto Suhonen juuri tuon hillityn käytöksen estävän alkoholien väärinkäyttöä:

Kun on kyllin perusteellisesti tutustunut englantilaisen yleisön hillittyyn ja kaikin puolin esimerkilliseen käyttäytymiseen kansanomaisissa pubeissa, ymmärtää helposti olevansa maassa, missä alkoholijuomien väärinkäyttö ei voi kuulua päiväjärjestykseen.³⁸

Suhonen kuvasi englantilaisia pubeja pistäytymisravintoloiksi, jotka oli tarkoitettu erikoiselta tuntuvalta listan mukaan ”kaikille muille paitsi alaikäisille, työssä oleville ja pelkästään alkoholijuomia haluaville poliisikonstaapeleille, virka-tehtäviään suorittamassa oleville kuolemansyyn tutkijoille, päihtyneille, juupoille ja varkaille”. Naiset tosin saattoivat joutua kiusallisen huomion kohteeksi. Pubien kirjava asiakaskunta toimikin Suhosen mukaan sosiaalisten erojen tasoittajana ja pubeilla oli siten yhteiskunnallinen tehtävä. Romanttisesta uni-

³⁴ Rosenbröjer 1958, 283.

³⁵ Rosenbröjer 1960, 226.

³⁶ Rosenbröjer 1958, 283.

³⁷ Rosenbröjer 1960, 226.

³⁸ Suhonen 1959a, 168.

versaalin solidaarisuuden visiosta ja pubikulttuurista niiden toteuttajana kertoo seuraava lainaus:

Jo alussa mainitsin, että pubin asiakaspiiri saattaa usein olla varsin epäyhtenäinen. Taiteilija tai liikemies voi täysin estottomasti ryhtyä keskustelemaan olutkuskin tai makkaranmyyjän kanssa. Vanhan kulttuurin eräs myönteinen piirre on vilpitiön kiinnostus toisten ihmisten asioihin ja mielipiteisiin. On myös muistettava, että veretön sosiaalisten olojen valankumous tekee Englannissa jatkuvasti tehtävänsä. Public house jos mikä on yhteiskunnallisten eroavaisuuksien tasoittajana korvaamaton.³⁹

Englantilaista pubia ei Suhosen mukaan missään tapauksessa voinut verrata suomalaiseen kansanravintolaan. Rinnastus löytyikin yllättävästi aivan toisaalta, suomalaisesta saunakulttuurista tai kirkonkylän sekatarakaupasta:

Jos minulta kysyttäisiin, mikä on oleellisin ero englantilaisen pubin ja suomalaisen kansanravintolan välillä, niin sanoisin, että edellinen on ennen kaikkea seurustelupaikka ja jälkimmäinen anniskelupaikka. Ei tosiaankaan voi olla ihmettelemättä ja ihailematta sitä lämminsävyistä, toverillista ja kaikesta rehvastelusta ja itsetehostuksesta vapaata seurallista ilmapiiriä, mikä Englannin pubeissa yleensä vallitsee. Jotain vastaavanlaista kyllä meilläkin löytyy, mutta vain hyvästä saunaseurustelusta tai kirkonkylän sekatarakaupasta, minne miehet joskus kerääntyvät rauhallisesti kuulumisia kertoilemaan ja myymälätiskiä nojailien pilsneriään maistelemaan.⁴⁰

Englantilaisessa ja suomalaisessa mentaliteetissa olikin Suhosen mukaan paljon yhteistä ja pubin kaltaiset Suomessa uudentyyppiset kansanravintolat olisivat saattaneet ”vihdoinkin vapauttaa meikäläisen kansanmiehen surullisen kuuluisasta versta- ja porttikäytäväjuopottelusta ja siten auttaa häntä myönteisempään ja sosiaalisempaan elämänmenoon”⁴¹. Sopiikin vain ihmetellä miksei aikaisemmin publiin rinnastetuilla saunomisella ja kyläkaupoilla tuollaista vaikutusta ollut ollut.

Alkoholipolitiikankaan maailma ei kuitenkaan rajoittunut vain Eurooppaan. Selkeän kontrastin hienostuneelle ja hillitylle eurooppalaiselle tapakulttuurille muodostivat ns. ”primitiivisten kansojen” tavat. Mutta jako ei ollut maantieteellinen. Kaukomailla oli kulttuureja, jotka ikäikaisten korkeiden perinteiden tai uskonnon takia käyttivät alkoholia hyvin hillitysti ja rituaalinomaisesti tai pidättäytyivät siitä kokonaan. Esimerkiksi kiinalaisten kerrottiin useassa kirjoituksessa kyllä nauttivan juhla-aterioillaan alkoholia mutta pitävän päihtymistä epäkunniaakkaana.

Rajuimmat alkoholinkäytön kuvaukset olivat intiaanien keskuudesta. Etelä-amerikkalaisten intiaanien tapakulttuurin esiintuojana kunnostautui Sakari Sario-la, tunnetumpi ehkä Lapin väkijuomaoloja koskevasta tutkimuksestaan. Hän kuvasi niin oluen kaltaisen guarapon keskeytymätöntä juomista kolumbialaisella

.

³⁹ Suhonen 1959b, 197.

⁴⁰ Suhonen 1959b, 196–197.

⁴¹ Suhonen 1959b, 199.

maatyömaalla kuin bolivialaisia häämenoja hillittömine juominkeineen ja tapeluineen. Työmaajuopottelu oli kaukana tutusta protestanttisesta työmoraalisista:

Ilman tarkempia havaintovälineitä on luonnollisesti mahdotonta arvioida työn aikana nautitun guarapon alkoholivaikutusta. Työn tahti näytti erinomaisen hitaalta. Tarkoituksettomat huudot ja naurahdukset, ja toisinaan täysin sekavat vastaukset työläisille tehtyihin kysymyksiin kylläkin antoivat sen vaikutelman, että työntekijät olivat lievästi humalassa varhaisesta aamusta alkaen. Työn kuluessa keskustelu usein liittyi tavalla tai toisella guarapoon, sen laatuun ja seuraavaan nauttimistaukoon. Naisten ja alaikäisten asenteet eivät näyttäneet eroavan miesten osoittamista. ”Raittiusmielisiä” ei näyttänyt olevan.⁴²

Vastaavasti bolivialaisissa häissä juhlinta oli rajua. Sariolan mukaan ”nämä olivat meluisia juhlia, joissa itsensä täyteen juoneet miehet lisäsivät sekasortoa lattialla maaten ja suurella äänellä möyrähdellen, milloin heidän päällensä astuttiin”⁴³. Samanlaisista tunnelmista esiintyi kuvauksia myös Pohjois-Amerikan intiaanien keskuudessa. Niissä tapauksissa hillittömät juomatavat tosin määrittyivät nimenomaan pohjoisten kansojen, arktisen seudun väestön ongelmana. Esimerkiksi voi ottaa Otso Suomalaisen vierailun alaskalaisen intiaanikylän ”messuhallin kokoiseen” saluunaan, joka oli jaettu miesten ja naisten puoleen. Pukeutumiskoodi järkytti häntä heti alkuun, mutta pahempaa oli luvassa:

Pukeutuminen on vapaa. Villapaita ja panamahattu, lippalakki ja anorakki! Olen ainoa, jolla on solmio. Hatut ja lakit pidetään päässä. Tällä tavoin ei Suomessa saisi istua edes III luokan kuppilassa. [...] Whiskyä ja olutta! Minkäänlaista ruokatarjoilua ei ole. Tämä on pelkkää juomista humalatilan saavuttamiseksi. Naapuripöydän intiaani näkee pikku-ukkoja. Tunnit kuluvat ja humalatila kasvaa. Hattuja putoilee lattialle, tarjoilijat sotkeutuvat niihin ja potkivat niitä kuten pojat palloa. Baaripöytää tuoleineen ei ole. [...] Pientä tappelua siellä täällä. Jonkun ohimoista vuotaa veri. Se pestään pois oluella ja kuivataan kaulaliinalla. [...]

Puoli tuntia ennen sulkemisaikaa kuuluttaa ravintolan johtaja: ”Pitäkää kiirettä. Teillä on enää puoli tuntia aikaa”. Hän kuitenkin huomauttaa, että olutta voi ostaa laatikollisen mukanaan ja että ravintola avaa ovensa jälleen huomenna klo 14.⁴⁴

On sanomattakin selvää, että arktisen saluunan ja roomalaiseen karnevaaliumun tai ranskalaisen hilpeän pikkuravintolan ero näyttäytyi mahdollisimman räikeänä. Samalla kun alkoholi nosti tunnelmaa sivistyneessä Euroopassa, se aiheutti tuhoa ”sosiaalisesti vähemmän valveutuneen intiaanirodun” keskuudessa. Suomalaisen paikka tässä kuviossa oli selkeä: oli opittava eurooppalaisiksi, jottei kävisi niin kuin sivistyneen maailman ulkopuolisille ”toisille” oli käymässä.

.
⁴² Sariola 1960, 159.

⁴³ Sariola 1958, 117.

⁴⁴ Suomalainen 1958, 87.

Alkoholipolitiikan lukijakunta oli rajattu, ja vuonna 1959 alkaneen viinikampanjansa yhteydessä Alkoholiliike halusi levittää viinitietoutta nimenomaan ostoksia tekevän asiakaskunnan keskuuteen. Erilaisten esittelylehtisten tarkoitus oli kuitenkin paljon konkreettisemmin opastaa mietojen juomien oikeanlaiseen käyttöön ja sen tähden ei niiden voi pelkästään katsoa syrjäyttäneen aikakauskirjan tapakulttuurikuvauksia kuten Eero Saarenheimo on väittänyt. Vastaavasti vuonna 1965 perustettu myymälöissä jaettu asiakaslehti *Viiniposti* ehkä osittain peri *Alkoholipolitiikan* kulttuuriteemoja, mutta syyt aikakauskirjan linjan muuttumiseen olivat kuitenkin toisaalla.

1960-luvun puolivälin tienoilla alkoholipoliittinen argumentaatio oli muuttunut senlaatuiseksi, että persoonalliset matkakertomukset eivät enää siihen vakuuttavassa mielessä kuuluneet. Erilaisia tapakulttuurikuvauksia toki oli koko 1960-luvun ajan, mutta niiden osuus lehdessä väheni vuosikymmenen loppua kohden. Palstatilasta haluttiin antaa suurempi osa varsinaiselle alkoholitutkimukselle, jonka painoarvoon alkoholipoliittisessa päätöksenteossa uskottiin vankasti.

Kansallisiin ominaispiirteisiin perustuvat tapakulttuurikuvaukset eivät siis kadonneet mihinkään, ne vain hiukan vähenivät. Mutta ennen kaikkea niiden luonne muuttui. Yhä enemmän referoitiin ulkomaisia tutkimuksia alkoholitavoista eri puolella maailmaa. Suomalaiselle alkoholipoliittiselle keskustelulle tyypillinen tapa nähdä alkoholikysymys kansallisena ongelmana saikin 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa lisäpontta niin antropologisesta kuin empiirisestä sosiologisesta osakulttuureja havainnoivasta kansainvälisestä tutkimuksesta.

1950-luvulle tyypillinen empiirinen kulttuuritutkimus oli kovasti kiinnostunut alkoholitapojen vaihtelusta suhteessa erilaisiin etnisiin ja uskonnollisiin tekijöihin. Yhdeksi alan klassikoista muodostui David J. Pittmanin ja Charles R. Snyderin toimittama kokoomateos *Society, Culture and Drinking Patterns* vuodelta 1962. Se käsitteli amerikkalaista yhteiskuntaa ja kansalliset erityispiirteet perustuivat siten havaintoihin siirtolaissukupolvissa. Alkoholitottumuksissaan erityishuomiota saivat irlantilaiset ja skandinaavit, joille oli keskimääräistä tyypillisempää alkoholismi ja ”patologinen” käyttäytyminen sekä juutalaiset ja eteläitalalaiset, joiden kohdalla tilanne taas oli päinvastainen.⁴⁵

Myöhemmin suomalaisessa keskustelussa viitattiin eniten erikoisiin tutkimustuloksiin juutalaisen kulttuurin osalta. Juutalaisille oli tyypillistä se, että alkoholinkulutus oli keskimäärin huomattavan suuri, mutta alkoholismia taas esiintyi huomattavan vähän. Havaintoa selitettiin kulttuuriperinnöllä, jossa korostuivat seremonialliset ja rituaaliset piirteet. Juomatapa oli symbolinen ja kommunikatiivinen, eikä sitä perusteltu nautinnollisuudella.⁴⁶ Ehkä ei ole yllättävää, että juutalaisen kohtuujuomisen esimerkki tuotiin usein esille, olihan heillä ylimpänä auktoriteettina sama Vanha Testamentti kuin useilla raittiusliikkeen kannattajillakin.

.
⁴⁵ Juomatavat ja yhteiskunta 1963. Teoksen esittely on enimmäkseen suora käännös ruotsalaisen Erland Sundströmin tekstistä lehdessä *Alkoholfrågan* 1/1963.

⁴⁶ *Juomatavat ja yhteiskunta* 1963, 91–92.

Kulttuurien välinen vertaileva ote säilyi keskeisenä kansainvälisessä alkoholitutkimuksessa koko 1960-luvun ajan. Se myös teoretisoitui, mitä voi havaita mm. David J. Pittmanin vuonna 1967 julkaisemasta tunnetusta typologiasta. Hän jakoi kulttuurit niiden alkoholiasenteiden perusteella neljään eri kategoriaan. Absolutisteihin kuuluivat muslimit, hindut ja askeettiset protestantit. Englanninkieliset kansat ja skandinaavit taas kuuluivat ambivalentteihin kulttuureihin: samaan aikaan esiintyi jyrkän torjuvia sekä päihtymistä ihannoivia alkoholiasenteita. Kolmannen ryhmän taas muodostivat sallivat kulttuurit, jotka hyväksyivät alkoholin kohtuukäytön mutta tuomitsivat juopumisen. Niitä olivat juutalaiset ja italialaiset. Viimeisen ryhmän muodostivat ylisallivat kulttuurit, jotka hyväksyivät sekä juomisen että humalan. Niihin kuuluivat Pittmanin mukaan esimerkiksi ranskalaiset, japanilaiset ja itäisen Bolivian Camba-yhteisö.⁴⁷

1950-luvun lopun ja 1960-luvun Suomessa kansallisesta viinapäästä ei enää puhuttu rodullisena ominaisuutena, vaan se nähtiin kulttuurisena käytäntönä, jonka olemassaolosta todisti tieteellinen alkoholitutkimus. Alkoholipoliittisena tavoitteena oli kasvattaa suomalaiset käyttämään alkoholia sivistyneesti eurooppalaiseen tapaan. Uudenlaisessa kansainvälistyvässä kontekstissa siitä kehkeytyikin hallintapyrkimys, joka perustui identiteettiin. Ei ollut suotavaa olla suomalainen räyhäjuoppo, vaan oma identiteetti piti ymmärtää ”eurooppalaiseksi”. Oli siis muututtava kulinaristiseksi kuten ranskalainen, hilpeän sopuisaksi kuten italialainen tai toverillisen seuralliseksi kuten englantilainen. Kysymys ei siis ollut vain tavasta, siitä mitä yksilö *tekee*, vaan siitä mitä hän *oli*, tai itse asiassa, mitä hän *halusi olla*.

Tarkkailusta valintojen ohjailuun

1900-luvun suomalaisen alkoholikeskustelun vaihtoehdot ovat Matti Peltosen kiteytyksen mukaan olleet kansan alistaminen kieltoain ankaruuteen tai sen kasvattaminen eurooppalaiseksi⁴⁸. Se, millä tavoin tuohon ’eurooppalaisuuteen’ on pyritty – nimitettiin sitä sitten sivistyneisyydeksi tai kansainvälisyydeksi –, on kuitenkin muuttunut. Kun alkoholipoliittisten ratkaisujen ei ole todettu edistävän tuota päämäärää, on jouduttu tekemään rajujakin linjanvaihdoksia. Lisäksi ennen kaikkea yhteiskunnassa tapahtuneet kulttuuriset muutokset ovat vaikuttaneet omalla tavallaan ja pakottaneet myös alkoholipoliitiikan omaksumaan uudenlaisia hallintalogiikan malleja.

Vuosina 1943–57 Alkoholiliikkeessä noudatetun ostajaintarkkailujärjestelmän voi luonnehtia perustuneen hallintaan näkyväksi tekemisen avulla. Normatiivinen katse valvoi mahdollista alkoholinkäyttöä niin alkoholimyymälöissä kuin sen ulkopuolellakin. Järjestelmä pyrki kuitenkin siihen, että yksilö joutui paitsi viranomaisten myös kanssaihminen tarkkailtavaksi. Hallintalogiikka nojasi siten laskelmoidusti käytettyyn häpeään, jota Nikolas Rose on kuvannut seuraavin sanoin:

.
⁴⁷ Ks. Mäkelä 1979, 7–8.

⁴⁸ Peltonen M. 1997, 81.

Alkoholimyymälä Kuopiossa 1950-luvulla. Alkoholin ostaminen oli aikaa vievää, koska oli erikseen saatava leima myymälätodistukseen, maksettava kassaan ja haettava juomat palvelutiskiltä. Hotelli- ja ravintolamuseo/Alkon myymälämuseon kokoelma.

[...],yksilöitä ei hallittu velvollisuuksia asettamalla, vaan näkyväsyyksien verkon avulla, julkisten koodien ja yksityiseen käytökseen liittyvän nolostumisen avulla: voisimme käsitteellistää tämän *hallinnaksi laskelmoidun häpeän avulla*.⁴⁹

Hallinnan käytäntöjä voi tarkastella myymälöiden ulkoasun kautta. Pekka Olkkonen onkin valinnut mielenkiintoisen näkökulman kuvatessaan Alkon harjoittaman kontrollipolitiikan viittäkymmentä vuotta vuonna 1982. Hän keskittyi alkoholimyymälöissä tapahtuneisiin sisäisiin muutoksiin niin tilallisten kuin toiminnallistenkin ratkaisujen suhteen. Vaikka myymälän ulkoasun ja alkoholipolitiikan suhde ei ehkä aina ollut loogisesti harkittu ja etenkin alkuvaiheessa siihen vaikutti lamakauden iskostama nuukuus, myymäläratkaisuja silmäilemällä pystyy päättelemään paljon kulloisestakin alkoholipoliittisesta linjasta ja siihen liittyvistä hallinnan muodoista. Lähtökohtana voi Olkkosen tapaan siteerata Alkon myyntiosaston pitkäaikaista päällikköä Erkki Nurmea:

30-luvun perustavoitteena myymälätoiminnassa oli, että jo itse myymälät oli rakennettava kolkoiksi ja luotaantyöntäviksi. Yleisvärinä seinissä oli synkkä vihreä ja kalustokin oli tehtävä mahdollisimman ankeaksi. Tämä oli jo omalla tavallaan alkoholipolitiikkaa noina aikoina. Sen tapahtuman ympäristö, missä pullot vaihtoivat omistajaa – itse viinanosto – oli saatava niin vastenmieliseksi kuin mahdollista, ettei vain mikään olisi houkutellut menemään alkoholimyymälään ja ostamaan. Ankarasti oli määrätty sekin, miten pullot sijoitettiin hyllyille. Niiden oli oltava vaakasennossa pohjat yleisöön päin. Mikäli jostain syystä pullo oli pidettävä pystyasennossa, oli etiketti oltava ehdottomasti seinään päin.⁵⁰

⁴⁹ Rose 1999, 73.

⁵⁰ Olkkonen 1982, 13.

Alkoholimyymälöissä näkyvä suurin ostajaintarkkailun tuoma muutos oli tarkkailuhenkilökunnan ilmestyminen. Ulko-oven ja kassa-aition väliin laitettiin myymälätodistuksen leimaajan pöytä. Kookkaimpiin ja uusittuihin myymälöihin myös ”kuulustelijalle” pyrittiin sijoittamaan oma työtila. Tarkkailuviranomaiset työskentelivät siten asiakastiloissa asiakkaiden joukossa. Olkkosen mukaan he herättivätkin pelkoa ja epävarmuutta asiakkaiden keskuudessa. Tarkkailija saattoi olla selvillä asiakkaan hyvinkin henkilökohtaisista asioista, mikä edelleen lisäsi tuota huolta.⁵¹

Monimutkainen ja byrokraattinen myyntisysteemi aiheutti sen, että halutessaan ostaa alkoholijuomia asiakkaan oli usein ensin jonotettava kadulla myymälään pääsyä. Myymälässä taas oli jonotettava pääsyä leimaajan pöydän luo. Odotellessaan vuoroaan asiakas joutui virkapukuisen ja koppalakkisen tarkkailijan tarkan silmälläpidon alaiseksi. Leimaaja tarkasti hänen henkilöllisyytensä sekä aikaisempien ostojen määrän. Tässä vaiheessa hänet saatettiin ohjata tarkkailijan puhutteluun ja opastaa erilliseen puhuttelukoppiin muiden asiakkaiden nähden. Siellä häntä haastateltiin ostosten tarkoituksesta, varallisuudesta ja alkoholikäyttötavoista jne. Lisäksi kerrottiin runsaan alkoholinkäytön vaaroista ja annettiin puhuttelulehtinen kotiin vietäväksi. Jos myyntikieltoon ei ollut tarkkailijan mielestä aihetta, ohjattiin asiakas lopulta kassajonoon maksamaan ostoksensa.⁵²

Myymälätodistuksen haltijat oli rekisteröity ostajainrekisteriin, jonka tarkoituksena oli estää ketään ilmoittautumasta useamman myymälän asiakkaaksi. Lisäksi kerättiin toista rekisteriä, ns. tarkkailukortistoa. Siihen joutuivat henkilöt, joiden väkijuomien ostoon oli kiinnitetty syystä tai toisesta huomiota. Kortiston pohjaksi oli kerätty poliisilaitoksen ja huoltolautakuntien arkistoista tietoja juopumusrikkomuksista ja huoltotoimenpiteistä. Sitä päivitettiin niin, että poliisin juopumispidätykset ilmoitettiin suoraan Alkon paikallisosastoon.⁵³

Jotta epäilyttävistä ostajista saataisiin kattavampaa tietoa, Alkoholiliike palkkasi erillisiä kentällä liikkuvia tarkkailijoita jäljittämään mahdollisia väärinkäyttäjiä. Näillä ”etsivätarkkailijoilla” oli ylimääräisen poliisikonstaapelin valtuudet, ja he saattoivat toimittaa virallisia poliisikuulusteluja. He hankkivat tietoa sekä kohteilta itseltään että erilaisten välikäsien kautta: naapureilta, omaisilta, talonmiehiltä jne. Yhteistyötä he tekivät paitsi poliisin ja huoltoviranomaisten myös veroviranomaisten kanssa.⁵⁴

Ostajaintarkkailukoneiston haltuun kerääntyikin laaja ja tarkka kortisto, joka sisälsi varsin intiimejä tietoja kansalaisten elämäntavoista, varallisuudesta, perhesuhteista, rötöksistä jne. Esimerkiksi salakauppiyaaksi leimautui herkästi, jos ostot olivat runsaasti suuremmat kuin omat tulot edellyttivät tai jos oli työtön tai sosiaalihuollon varassa ja kuitenkin näytti tulevan kohtalaisesti toimeen, maksoi vuokransa säännöllisesti ja käytti itse vähän alkoholia. Myyntikieltoja, jotka yleensä kestivät kolmesta kuukaudesta yhteen vuoteen, jaettiin

.
⁵¹ Olkkonen 1982, 21, 24.

⁵² Olkkonen 1982, 25.

⁵³ Simpura, Jorma 1982, 240–241.

⁵⁴ Simpura, Jorma 1982, 241.

runsaalla kädellä ja jopa kilpailuhenkisesti: kun Helsingissä allekirjoitettiin 10 000:s myyntikielto, tarjoiltiin koko tarkkailuhenkilökunnalle pullakahvit.⁵⁵

Periaatteessa kansalaiset olivat siis tarkkailevan silmän alaisena kaikkialla julkisissa tiloissa, vaikka tiukin kontrolli tapahtui alkoholimyymälöissä. Lisäksi epäilyksen alaiset olivat sitä myös kotipiirissään. Ei liene epäselvää, että kontrolli koski nimenomaan niitä yhteiskuntaluokkia, jotka eivät ”osanneet juoda sivistyneesti”. Herrasmiehen runsaat likööriostot eivät aiheuttaneet samanlaisia toimenpiteitä kuin jonkun toisen viinaostot. Tarkkailijoita ohjeistettiin mm. seuraavasti:

Säännöllisesti ruokaryyppyjä ottava henkilö saattaa kuluttaa huomattavasti enemmän paloviinaa kuin joku tilapäisjuopottelija ilman, että hän silti koskaan esiintyy humalassa, ja ilman että häntä niinmuodoin voidaan pitää varsinaisena väärinkäyttäjänä ellei hän väkijuomamenojensa suuruuden vuoksi esim. laiminlyö perheensä ylläpitoa.⁵⁶

Myyntikiellot uhkasivatkin ennen kaikkea työväenluokkaa. Esimerkiksi vuonna 1953 Sakari Kiuru esitti *Alkoholipolitiikka*-lehdessä myyntikieltojen kohdistuvan nimenomaan työväestöön eli raskaan ruumiillisen työn tekijöihin. Enimmäkseen myyntikieltoon joutuneet olivat peräisin siitä väestökerroksesta, joka oli muuttanut maaseudulta kaupunkiin. Noin 10 prosenttia oli joutolaiselämää viettävää, mutta ”enemmistö huolehti kohtalaisesti jokapäiväisen leipänsä hankkimisesta”.⁵⁷

Ostajaintarkkailujärjestelmä oli pitkälti Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston varapuheenjohtaja Arvo Linturin ideoima. Sen tarkoituksena oli korottaa yhteiskuntamoraalia niin, että päihtymys tuomittaisiin yleisesti sopimattomaksi. Linturin mukaan järjestelmän tavoitteena oli ollut se, että ”jatkuvalle myyntikieltotyöllä tiukennettaisiin väkijuomainkäyttöä ohjaavat sopivaisuuskäsitykset (folkway) sellaisiksi, että niiden ylläpitämä sosiaalinen paine pit[äis]i väärinkäytön kurissa”. Hän jatkoi ajatusta viitaten häpeän voimaan tapojen muuttajana:

Uskottiin myös, että myyntikiellon kohteeksi joutuneet henkilöt (tietenkäin rappiolle joutuneet juopot ja epäsosiaaliset yksilöt poislukien) tulisivat pitämään myyntikieltoa jo naapurienkin vuoksi niin suurena häpeänä, että samanlaisen tapauksen toistumista pyrittäisiin välttämään.⁵⁸

Ostajaintarkkailun ongelmat liittyivätkin pitkälle juuri siihen, että päihtymystä ei pidetty yleisesti kovin häpeällisenä. Linturin mukaan myyntikiellolla ei ollut toivottua vaikutusta, koska se ei tuottanutkaan häpeää naapurien ja toverien keskuudessa. Päinvastoin nämä saattoivat olla myyntikieltoon joutuneen puolella.⁵⁹ Merkittäväksi silmienavaajaksi oli muodostunut Pekka Kuusen vuoden 1948 gal-

.

⁵⁵ Simpura Jorma 1982, 243–244.

⁵⁶ Ks. Simpura Jorma 1982, 246. Lainaus ilmeisesti Arvo Linturin tekstiä, tarkka lähde epäselvä.

⁵⁷ Ks. Immonen 1979, 24–25.

⁵⁸ Linturi 1956, 73.

⁵⁹ Linturi 1956, 75.

lup-tutkimus, jonka tulokset kansalaisten suhtautumisesta humaltumiseen poikkesivat täysin oletetusta.

Haastateltavilta oli kysytty, minkä he katsoivat alkoholin väärinkäytöksi ja kenelle sen perusteella ei väkijuomalain mukaisesti tulisi myydä. Selkeitä väärinkäyttäjiä olivat, ehdottoman enemmistön mukaan, alkoholitit (89%), ne jotka laiminlöivät perheensä (95%) ja ne, jotka tuottivat häiriötä ympäristölleen (86%). Sen sijaan ainoastaan hiukan yli puolet (55%) vastaajista määrittivät alkoholin väärinkäyttäjiksi ne, jotka usein joiivat itsensä humalaan. Ja ainoastaan viidesosa (23%) piti silloin tällöin hankittua humalaa väärinkäyttönä.⁶⁰

Aikalaisasiantuntijoita hätkähdyttävä tulos siis oli, että lähes puolet suomalaisista oli sitä mieltä, ettei usein itsensä humalaan juova henkilö ole alkoholin väärinkäyttäjä. Ostajaintarkkailu, jossa myyntikielto annettiin jokaiselle usein itsensä humalaan juovalle (jos asia tuli tietoon), nojasi siten vain hyvin niukan enemmistön mielipiteeseen. Sitä paitsi peräti neljä viidesosaa kansasta ei tuominut satunnaista humalatilaa ollenkaan.

Havainnot enteilivät kehitystä, joka johti tarkkailukoneistosta luopumiseen vähittäisin muutoksin. Järjestelmän julkinen arvostelu ja sen kalleus johtivat siihen, että Alkoholiliike asetti vuonna 1954 toimikunnan pohtimaan mm. sitä, kuinka kohdistaa toimenpiteet nimenomaan väärinkäyttäjiin vaivaamatta ”kunnan asiakkaita”⁶¹. Merkittävänä tekijänä järjestelmän murenemisessä oli vuonna 1956 ilmestynyt Alkoholiliikkeen sosiaalitarkastajan K.E. Lanun väitöskirja ostajaintarkkailun vaikutuksesta alkoholin väärinkäyttäjiin.

Kokeellisen tutkimuksen tuloksena oli, että tarkkailutoimenpiteiden – puhuttelun, varoituksen ja myyntikieltojen – kohteeksi joutuneiden asenteissa ei juuri ollut tapahtunut ”myönteisiä” muutoksia. Ostajaintarkkailulla ei siten ollut toivottua vaikutusta väärinkäyttäjiin. Tutkimustuloksensa Lanu arveli johtuvan siitä, että informaalinen sosiaalinen kontrolli kumoaa muodollisen kontrollin eli ostajaintarkkailun vaikutuksen.⁶²

Lanu painotti sitä, kuinka yksilön asenteet olivat sidoksissa sosiaaliseen vuorovaikutukseen, jonkin ryhmän jäsenyyteen ja sen hyväksymiin asenteisiin. Tuo epämuodollinen kontrolli oli paljon tehokkaampaa kuin muodollinen, koska siihen liittyviä tilanteita oli paljon runsaammin. Esimerkiksi juuri ostajaintarkkailutilanteita oli harvoin ja niiden vaikutus hukkui muunlaisten tilanteiden runsauteen. Sitä paitsi yksilön alkoholikäyttäytymistä määräsivät enemmän nauttimistilanteet ja -seura kuin varsinainen alkoholin hankintatilanne. Ongelmana siis oli, että ”väärinkäyttäjän” sosiaalinen ympäristö ei tuominut rajua alkoholikäyttöä. Päinvastoin sitä pidettiin vallitsevana ja hyväksyttynä tapana. Juominen edusti miehisyyttä ja sillä jopa kerskailtiin.⁶³

Sekä gallup-tutkimuksen valottama kansalaisten enemmistön mielipide että Lanun kuvaamat väärinkäyttäjien asenteet viittasivat samaan ongelmaan. Näky-

.

⁶⁰ Kuusi P. 1948a, 80.

⁶¹ Immonen 1979, 29.

⁶² Lanu 1956, 190, 195.

⁶³ Lanu 1956, 194–197.

väksi tekemiseen perustuva kontrollimekanismi ei voinut mitenkään toimia ympäristössä, jossa päihtymistä ei pidetty häpeällisenä. Pekka Kuusi totesikin vuonna 1948, että ”kaikki edistyminen viinapulman alalla” riippuu viime kädessä yleisen mielipiteen kehittämisestä⁶⁴. Silloin hän tosin vielä Linturin tapaan uskoi, että ostajaintarkkailulla voitaisiin tuohon yleiseen mielipiteeseen vaikuttaa.

Kuusen mukaan ongelman ydin oli siinä, että Suomessa kehtasi juopua. Vastuussa sadasta tuhannesta vuosittaisesta juopumuspidätyksestä oli kansa itse. Suomalaiset siis poikkesivat ”muista” paitsi siinä, että joivat humalahakuisesti, myös siinä, miten he suhtautuivat toistensa alkoholinkäyttöön:

Nousuhumalainen henkilö joutuu muualla tahdikkaasti varoitetuksi, meillä hän kohoaa seuran keskipisteeksi ja hilpeän huomion kohteeksi. Juopunut henkilö joutuu muualla sopimattoman käytöksensä tähden joukon ulkopuolelle, meillä hänen kustannuksellaan lasketaan pilaa, enintään hänet paimennetaan hymyillen sivummalle. Muualla suvaitsevaisuus kohdistuu ajatuksen ja sanan vapauteen, meillä luullaan humaniseksi törkeihin epätapoihin tyytymistä.⁶⁵

Suomalaisten valvova katse ei siis ollut tarpeeksi ankara, pikemminkin päinvastoin. Humaltuminen oli muiden silmissä jopa ihailtavaa tai ainakin viihdyttävää. Se oli Kuusen mukaan osoitus suomalaisten primitiivisyydestä, samoin kuin päihtymishakuinen juomatapa ylipäänsä. Sillä ei ollut merkitystä, ”minkä väristä nestettä on juotu” tai oliko ”viina valutettu frakkipaidan vai jätkänpuseron sisään”⁶⁶. Humaltuminen olisi siis pitänyt tuomita yhtä lailla sopimattomaksi kaikissa yhteiskuntaryhmissä.

Kysymykseen siitä, miten suomalaisten ”tavat voisivat ryhdistyä” esitti Kuusi vuonna 1948 vastaukseksi kaksiosaisen vaatimuksen. Ensinnäkin kansan oli oltava sellaisella kehitystasolla, että se pystyisi tekemään arvion sopivan ja sopimattoman käytöksen välillä. Sen lisäksi humaltuminen oli pystyttävä osoittamaan sopimattomaksi.⁶⁷

Ongelma oli siis siinä, että suomalaiset eivät olleet tarpeeksi sivistyneitä – vielä. Kuusen käsitys sivilisaatiosta oli selkeän evolutionistinen. Sivistyminen oli prosessi joka suomalaisilta oli vielä pahasti kesken, mutta kun kansa ”kehittyisi”, paranisivat myös juomatavat. Kuusi perusteli ajatuksiaan tapahistoriallisella kehityksellä, joka oli osoittanut että ”tapojen kehittyessä yhteiskunta on voinut aste asteelta asettaa vaatimuksensa korkeammalle⁶⁸”. Ennen kaikkea hän kuitenkin vetosi psykologiatieteen käsitteisiin. Juopumus oli ymmärrettävä avuttomuuden merkiksi ja primitiivireaktioksi:

Jos lauantai-istumiset, hääkemut ja muut juhlimiset kavennetaan juhla-kulttuurin kohottamisen merkeissä niin verettömiksi, että emme kykene niissä täysin purkamaan estojamme ja kokonaan vapautumaan kansallisesta kankeudestamme, eikö silloin ainoa ratkaisu ole juhlien rakenta-

.

⁶⁴ Kuusi P. 1948a, 84.

⁶⁵ Kuusi P. 1948a, 144.

⁶⁶ Kuusi P. 1948a, 144.

⁶⁷ Kuusi P. 1948a, 145.

⁶⁸ Kuusi P. 1948a, 137.

minen tiheämpään. Ehkä pari pientä hermolaukausta vastaa yhtä ratkipurkamista.

[...]

Mutta huomattakoon: pari kolme ihmismäistä juhlaa peikkomaisten peijaisten korvikkeena on sekin osoitus kehittymättömydestämme. Me emme siis ole pystyneet ilman hillitöntä humalaa riisumaan naamioitamme. Koska ihmismäiseksi muuttunut juhla jättää meidät kykenemättömyyttämme oman tärkeytemme vangiksi, tarpeemme vaativat uusia purkumahdollisuuksia. Kysymys on siis lopultakin kehityksestämme, ihmisen kasvusta meissä.⁶⁹

Suomalaiset purkivat edelleen paineitaan, laukoivat estojaan ja vapautuivat kansallisesta kankeudesta primitiivireaktion tietä. Kuusen mukaan väkijuomiin turvauduttiin nimenomaan sielullisen ristiriidan, 'tarvekonfliktin' hetkellä: "Ryöpyäksen panoraama osoittaa, että ihminen käyttää väkijuomia yleisimmin silloin kuin hänen vaelluksensa käy epätasaiseksi". Primitiivireaktiolle oli kuitenkin hänen mukaansa vaihtoehtoja. Oli nimittäin mahdollista, että samat tarpeet purkautuisivat erilaisia reittejä pitkin. Se vaati elämässä tapahtuvaa rikastumista, joka korvaisi huumaustarvetta. Kehittynyt ja tasapainoinen elämänmuoto ei siten kaivannut alkoholia lainkaan. Alkoholikysymys näyttäytyikin lopulta ihmisen psyykkiseen evoluutioon kytkeytyneeltä ajan kysymykseltä:

Väkijuomien nauttimisprobleemi näyttää kytkeytyvän kysymykseen, onko inhimillinen avuttomuus poistettavissa ihmisestä. Ihminen, joka kykenee elämään tasapainoisesti ja itsenäisesti, ihminen, joka kykenee hallitsemaan tarvekonfliktinsa siten, että hän purkaa tarpeensa, olivat ne sitten tiedostettuja tai tiedostamattomia, primitiivireaktioihin turvautumatta, hän tuskin tarvitsee alkoholijuomia. Taistelu raittiudesta tulee niin muodoin olemaan taistelua tasapainoisesta, kehittyneestä ja yksilöllisestä ihmisestä.⁷⁰

Teoksellaan ja Ryhtiviikkoon liittyvällä ohjelmanjulistuksellaan Kuusi halusi saada myös raittiusväen vakuuttuneeksi siitä, että Alkoholiliikekin omalta osaltaan ostajaintarkkailun avulla pyrki edistämään kansanraittiutta. Sivistymättömän suomen kansan kehittymistä oli edesautettava sitä kasvattamalla. Tuohon kasvatukseen oli niin valtion, kuntien, järjestöjen kuin yksityisten kansalaistenkin osallistuttava. Valtiovallan osuudesta huolehtivat poliisi, Alkoholiliike ja koulu-
laitos, joiden tuli tehdä tietäväksi minkälainen väkijuomien käyttö on sopimatonta. Kuusen mukaan tavat eivät edistyneet 'revolution' vaan 'evolution', eivät vallankumouksen vaan kehityksen tietä. Horisontissa siinsi itseään hallitsevien sivistyneiden 'ihmisten' yhteiskunta:

Tulevaisuuden yhteiskuntamme odottaa tämän työn tuloksena ennen kaikkea tasapainoisia, itsenäisiä ja valistuneita kansalaisia. Sisu ei muutu laimeudeksi eikä veri vedeksi, vaikka opimmeekin itsehillintään ja

⁶⁹ Kuusi P. 1948a, 129–130.

⁷⁰ Kuusi P. 1948a, 130–131, 142–143.

hallintaan. Jos kykenemme painamaan peikkomaisuutemme alemmaksi, pääsee ihminen kasvamaan meissä. Peikkoina me kyräilemme toisiamme, lataudumme täyteen epäluuloja ja puramme paineemme peikkomaisella pauhinalla. Ihmisinä me opimme yhteiselämän tavat, opimme mittaamaan tekemme oikein suhtein ja opimme antamaan arvoa toisillemme.⁷¹

Usko vääjäämättömään sivilisaatioprosessiin ja sen myötä seuraavaan tapojen kohentumiseen itsehillinnän ja -hallinnan lisääntymisen kautta on hyvin eliaslainen näkemys. Tai ainakin sellainen, jollaisena Norbert Eliaksen sivilisaatioprosessiteoriaa on tulkittu. Esimerkiksi Aino Sinnemäki on huomauttanut, että Elias on kyllä tarmokkaasti yrittänyt kieltää kehityksen minkäänlaisen tarkoituserän tai suunnan olemassaolon. Kuitenkin käsitystä jonkinlaisesta unilinearisesta evolutionismista ovat ruokkineet monet Eliaksen tuotannosta löytyvät asiaa koskevat huolimattomat muotoilut ja se, ettei hän ole osallistunut historianfilosofiseen keskusteluun.⁷²

Joka tapauksessa Eliaksen mukaan historiallisessa siirtymisessä ulkoisista rajoituksista itsekontrolliin on keskeisenä mekanismina häpeän rajojen muuttuminen. Häpeäntunne ei ole vain ulkoisen auktoriteetin pelkoa vaan sitä, että yksilön oma yliminä on sisäistänyt tuon auktoriteetin ajatukset. Häpeätilanteessa ei siis ole kysymys pelkästään yksilön ja yleisen mielipiteen välisestä ristiriidasta. Sen sijaan yksilön käyttäytyminen on johtanut hänet ristiriitaan oman itsensä kanssa: sen osan kanssa häntä itseään, joka edustaa tuota yleistä mielipidettä. Häpeäkynnyksen kasvaminen on siten suoraa seurausta erilaisten sisäistettyjen pakkojen yleistymisestä.⁷³

Jotta käsitteellisesti erottaisi häpeän tunteen sisäistetyistä velvollisuudesta, on Agnes Hellerin filosofinen jaottelu hyödyllinen. Hänen mukaansa häpeä (*shame*) ja omatunto (*conscience*) eroavat sen suhteen, minkälaiseen auktoriteettiin ne perustuvat. Häpeän tapauksessa auktoriteettina on sosiaalinen tapa (*social custom*), jota 'muiden silmät' edustavat. Omatunnon tapauksessa puolestaan auktoriteettina on käytännön järki (*practical reason*), joka ilmenee 'sisäisenä äänenä'. Molemmat auktoriteetit voivat olla kieltäviä tai hyväksyviä: punastuminen julkisesti kiiteltynä on esimerkki "onnellisesta noloudesta".⁷⁴

Sekä häpeä että omatunto ovat tunteita. Myös häpeä on siis sisäistetty tunne, vaikka auktoriteetti, onkin ulkoinen. Oleellista on nimenomaan se, onko ulkoinen auktoriteetti sisäistetty pystyen siten aiheuttamaan häpeäntunteen. Häpeän kulttuurinen merkittävyys taas tulee siitä, että juuri se sitoo yksilön kulttuuriseen ympäristöönsä:

Häpeän tunteminen on juuri se tunne, joka saa meidät sopeutumaan kulttuuriseen ympäristöömme. 'Muiden silmä' laukaisee häpeän tunteen ja sen ilmaisun: se saa meidät punastumaan ja kätkemään kasvomme, se herättää halun paeta, vajota maanrakoon, kadota.⁷⁵

.

⁷¹ Kuusi P. 1948a, 152–153.

⁷² Sinnemäki 1994, 239–240.

⁷³ Elias 1982b [1939], 292–294.

⁷⁴ Heller 1985, 3.

⁷⁵ Heller 1985, 3, 5.

Tärkeä ero häpeän ja omantunnon välillä on se, että ne normit, säännöt ja rituaalit, joiden noudattamista häpeän tunne valvoo, eivät ole rationaalisia. Niitä ei kuitenkaan pidä ajatella irrationaalisinakaan. Normit hyväksytään ilman sen kummempaa järkeilyä: niitä ei ole tarvetta todistaa rationaalisiksi. Omatunto puolestaan perustuu rationaalisuuteen, mutta sekään ei tunteena voi olla puhtaasti järkeen nojaava. Hellerin tarkoituksena onkin varoittaa moraalिसäätelyn yllirationalistamisesta ja yliformalisoinnista, jolla voi olla katastrofaaliset seuraukset.⁷⁶

Häpeämekanismissa keskeiset 'muiden silmät' muistuttavat Foucault'n panopticonista. Häpeällä operoivan kontrollin voikin rinnastaa normatiivisesti integroivaan valtaan, jossa tarkkaileva katse on jatkuvasti läsnä ainakin potentiaalisessa mielessä. Vastaavasti omatunto on pitkälle analoginen foucaultlaisen yksilön 'sisäisen totuuden' kanssa. Strategisesti integroiva valta tuottaa subjektin, joka ei enää tarvitse ulkopuolista katsetta toimiakseen tietyllä tavalla. Sosiaalisesta normista tulee subjektin yksilöllinen velvollisuus, lopulta jopa vapaasti valitsevan yksilön halu.

Alkoholipoliittisena ratkaisuna häpeäntunteella operoiva autoritaarinen hallintalogiikka ei siis osoittautunut tarkoituksiaan toteuttavaksi ja tehokkaaksi menetelmäksi. Ostajaintarkkailu oli järjestelmänä kallis ja tehoton sekä lisäksi herätti ärtymystä Alkon asiakkaissa. Hillittyä 'eurooppalaista' juomatapaa ei kyetty juurruttamaan rikkomuksia kirjaamalla ja niistä nuhtelemalla. Kun juopumista ei pystytty osoittelun kautta leimaamaan sopimattomaksi, otettiin käyttöön päinvastainen tie. Alkoholien kohtuukäytön ihannetta alettiin nyt korostaa positiivisin keinoin ja huomio käännettiin mietoihin juomiin. Linja kertoi samalla siitä, mitä kieltolain jälkeisestä alkoholipoliittisesta ajattelusta oli epäonnistuneen kokeilun jälkeen edelleen jäljellä: suomalaisten mieltymyksestä väkeviin juomiin oli päästävä eroon.

Ostajaintarkkailusta luopumisen yhteydessä alkoholipoliittisen kontrollin kohteena oleva kansa jaettiin selkeästi kahtia. Aikaisemmin kaikki Alkoholiliikkeessä asioivat olivat potentiaalisia alkoholien väärinkäyttäjää – vaikka kohtelu käytännössä vaihtelikin yhteiskuntaluokan mukaan. Nyt haluttiin "sosiaalisella myynninvalvonnalla" selkeästi erotella väärinkäyttäjät tavallisesta, 'normaalista' asiakaskunnasta. Alkoholiosot merkittiin myymälätodistukseen ainoastaan siinä tapauksessa, että väärinkäyttöä epäiltiin. Lisäksi 'korttia' alettiin vaatia väkevien juomien lisäksi myös halpoja väkeviä viinejä ostettaessa.

'Normaalin' asiakaskunnan tapoja ohjailemaan käynnistettiin puolestaan vuonna 1959 Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston päätöksellä erityinen viinikampanja nimikkeellä "Mieluummin viiniä kuin väkeviä". Suomalaisten alkoholinkulutus oli edelleen kansainvälisesti ottaen hyvin pientä mutta humalahakuista, viinavaltaista ja järjestyshäiriöitä tuottavaa. Ensisijainen painoarvo annettiin nyt juotavan alkoholien laadulle. Mietot juomat olisivat avain 'eurooppalaisuuteen'. Uskottiin, että jos Suomen kansa tottuisi juomaan mietoja juomia viinan sijaan, paransivat sen juomatavat kuin itsestään.

Mietojen juomien suosimisen politiikkaa tukivat luottamus käytännön kokemuksiin ja tieteellisten tutkimusten tuloksiin, kuten esimerkiksi Unto Suhonen

.
⁷⁶ Heller 1985, 2, 13, 52.

vuonna 1963 asiaa luonnehti. Hän viittasi professori Leonard Goldbergin ruotsalaisessa *Alkoholfrågan*-lehdessä vuonna 1958 esittämään toteamukseen, jonka mukaan päihtymisaste viiniä nautittaessa oli vain neljäsosa tai puolet siitä, mikä olisi aiheutunut samasta alkoholimäärästä viinan muodossa. Myös suomalaiset alkoholitutkijat olivat tulleet tulokseen, jonka mukaan mietojen alkoholijuomien vaikutukset ovat erilaiset kuin väkevien. Martti Takalan, Toivo A. Pihkasen ja Touko Markkasen tutkimuksesta *The Effects of Distilled and Brewed Beverages* vuodelta 1957 voi nimittäin lukea, kuinka tislattujen alkoholijuomien aiheuttama päihtymystila oli karkeampi, aggressiivisempi ja voimakkaampi kuin oluen.⁷⁷

Tutkimuksen lisäksi luotettiin myös arkikokemuksiin. Pitkän artikkelisarjan väkijuomalainsäädännön suuntaviivoista laatinut Helsingin yliopiston siviilioikeuden ent. professori Ilmari Caselius kirjoitti mietojen juomien suosimisen puolesta:

Väkijuomat ovat siinä määrin laadultaan eroavia, että niiden vaikutuskin on erilainen. Tiedämme samppanjan innoittavan ja oluen nukuttavan vaikutuksen. Mies, joka oluthumalassa on hyväntuulinen, nauttii pirtua ja ampuu raivostuneena toverinsa, jonka luulee häntä nauraneen.

Lisäksi Caselius oli sitä mieltä, että juoman väkevyys ei sinänsä ollut ratkaisevaa vaan sen laatu. Vanhat viinit ja korkealuokkaiset konjakit eivät nimittäin aiheuttaneet samanlaista krapulaa kuin huonommat – eli halvemmat – juomat.⁷⁸

Viinikampanjan lähtökohtana oli ajatus siitä, että viinejä ei Suomessa juuri tunnettu ja sen tähden niiden kulutus oli jäänyt väkevien varjoon. Alkoholiliikkeen tuli siten jakaa tietoa asiakkailleen, että nämä osaisivat tehdä oikeanlaisia valintoja juomaostostensa suhteen. Alkoholiliikkeen tiedotus- ja julkaisutoiminnan päällikkö Kauko Kula painotti sitä, kuinka aikaisempi negatiivissävyinen ostajainohjaus oli pysyttänyt yleisön mielenkiinnon vain vanhoissa totutuissa juomalaaduissa ja sen sijaan oli tarvittu positiivista opastointia. Väkevien juomien suosio johtui ennen kaikkea siitä, että ”sellaista tavaraa ei osteta, jota ei tunneta”⁷⁹.

Alkoholiliike halusikin selvittää viinitietouden ja kulutustapojen välisen yhteyden empiirisellä kokeella. Maaliskuussa 1960 haastateltiin yli kolmeatuhatta asiakasta kaikissa Alkon täydellisissä myymälöissä. Kokeen tulos osoitti, että viinitietouden kasvaessa viinan osuus kulutuksessa vähenee ja vastaavasti mietojen viinien osuus kasvaa. Kuten Juhani Sääski huomautti, tuloksesta ei kuitenkaan voinut päätellä ”onko saatu viinitieto ohjannut yksilöä mietojen viinien kuluttajaksi, vai onko viinitieto lisääntynyt sen johdosta, että yksilö on alkanut käyttää mietoja viinejä”. Yhteys otaksuttiin kuitenkin molempisuuntaiseksi vuorovaikutukseksi ja kokeen ajateltiin siten tukevan käsitystä, että suomalaisen ”viinapulman” ratkaisemiseksi tarvitaan viinivalistusta.⁸⁰

Kauko Kula kuvasi sitä, millä tavoin viinikampanjan ensimmäisen vuoden ai-

⁷⁷ Suhonen 1963, 256–258.

⁷⁸ Caselius 1961a, 6–7.

⁷⁹ Kula 1960, 102.

⁸⁰ Sääski 1962.

Helsinkiläinen alkoholimyymälä vuonna 1962. Vielä muutamaa vuotta aikaisemmin pullojen etikettejä ei saanut näyttää. Nyt värikkäillä julisteilla ja Välimeren maisemilla houkutteltiin viinin ostoon. Kassakoneet nopeuttivat palvelua. Hotelli- ja ravintolamuseo/Alkon myymälämuseon kokoelma.

kana asiakkaiden huomio oli yritetty kääntää mietoihin juomiin. Siihen oli pyritty erillisillä viiniosastoilla ja -näyttelyillä, näytekaapeilla ja -telineillä sekä erilaisella kirjallisella materiaalilla, joiden yhteenlaskettu painosmäärä lähenteli puolta miljoonaa: esittelylehtisillä, erillisillä viinihinnastoilla ja esittelyjulisteilla. Kun lisäksi Suomessa pulloitetujen ulkomaisten viinien hintaa laskettiin noin 15 prosenttia, saatiin tulokseksi viinin menekin tuntuva lisääntyminen ja viinon myynnin nousun pysähtyminen. Viiniharrastaja Kula kehitys ilahdutti kovasti ja herätti toiveikkaita ajatuksia:

Tämä ilahduttava tulos kenties enteilee, että Suomen kansa sittenkin – pessimistisistä vastaväitteistä huolimatta – oppii ajan oloon tuntemaan viinin ja ainakin osaltaan korvaamaan tällä vanhan kulttuurin tuotteella – joka aina edellyttää myös kultivoitua, hillittyä käyttötappaa! – entiset väkevät juomansa ja karkeat juomatapansa. Eihän Suomi voi iät kaiket olla alkoholijuomien käytössäkään erillinen saareke eurooppalaisen tapakulttuurin yhtenäisalueella. Mutta tuollainen kehitysprosessi on laadultaan niin syvällinen, että se vaatii luonnollisesti aikaa.⁸¹

Alkoholimyymälöiden ulkoasussa tapahtunut muutos oli mitä ilmeisemmin aikaisten silmissä huikea. Aikaisempi tarkkaan valvottu ja kontrollin maksimointiin pyrkinyt virastomainen tila muuttui ostoksiin houkuttelevaksi runsauden sarveksi pulloelineineen, esittelykoreineen ja värikkäine julisteineen. Pekka Olkkonen on kuvannut tuota radikaalia muutosta osuvasti: ”Muutamassa vuodessa harmaista ja ruuhkaisista alkoholivirastoista oli tehty värikkäitä ja aktiiviseen esittelytoimintaan suuntautuvia ostospaikkoja – viinikeitaita suomalaisen kontrollipoliittiseen erämaahan”⁸².

81 Kula 1960, 102.

82 Olkkonen 1982, 28

Alkoholiliikkeen vuosikirjassa 1965 kuvattiin, kuinka siihen mennessä oli viini-
en esittelylehtisiä painettu yhteensä 3 400 000 kappaletta. Lisäksi oli alettu jul-
kaista *Viiniposti*-nimistä asiakaslehteä. Myymälöihin toimitettujen 26 000 erilai-
sen julisteen kerrottiin paitsi mainostaneen viinejä myös lisänneen myymälöiden
viihtyisyyttä. Edellisenä syksynä Alkoholiliike oli osallistunut juustontuottajien
järjestämään juustonäyttelyyn, jossa esiteltiin seitsemänkymmentä erilaista
juustojen kanssa nautittavaksi sopivaa viiniä. Lisäksi ”heräteostojen edistämi-
seksi” pidettiin alkoholimyymälöissä viinejä esillä myyntipöydillä pikkutelineissä
ja esittelykoreissa.⁸³ Alkoholien tarjoaminen heräteostokseksi oli aivan ennenkuulu-
matonta suomalaisessa alkoholipoliittisessa todellisuudessa. Muutos oli valtava.

Myymälöiden uudistumista lisäsi kassakoneiden aikakausi. Erillisiä
kassanhoitajia ei enää tarvittu, vaan asiakas oli saman henkilön palveltavana
koko kaupanteon ajan. Samalla palvelu muuttui yksilöllisemmäksi, ja asiakkaan
oli helpompaa valita ostoksiaan. Myyjä pystyi nyt esittelemään erilaisia juomia
ja niiden käyttötapoja ja opastamaan asiakasta henkilökohtaisesti – hänellä oli
jopa velvollisuus siihen. Yksinkertaisemman käytännön myötä palvelu myös
nopeutui ja ruuhkat liikkeiden ulkopuolella tulivat harvinaiseksi. Lisäksi
asiakkaat pääsivät myymälöiden viiniosastoihin vapaasti ja useat niistä toimivat
valintaperiaatteella. Helsinkiin perustettiin jopa kokonainen valintaperiaatteella
toimiva myymälä kampanjan alussa.⁸⁴

Pelkästään myymälätilaan liittyviä muutoksia tarkastelemalla pystyy oivalli-
sesti havaitsemaan sen muutoksen, joka alkoholipoliittisessa hallinnassa tapah-
tui 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Nimenomaan Foucault’n ajattelussa tilan ja
vallan suhde on ollut hyvin keskeisessä asemassa. Tila on yksi tärkeitä biovallan
mekanismeja, kuten hänen esimerkinsä Jeremy Benthamin *Panopticonista*
osoittaa. Juuri tuon kuvitteellisen vankilan arkkitehtoninen tila mahdollistaa jo-
kaisen vangin jatkuvan tarkkailun niin, ettei vanki tiedä, milloin valvova katse
häneen osuu. Siten hänestä tulee oman itsensä vartija. Foucault on kiinnittänyt
huomiota siihen, kuinka 1700-luvulta alkaen arkkitehtuuri alkoi yhä enenevässä
määrin kytkeytyä väestöön, terveyteen ja kaupunkikysymykseen liittyvään
problematiikkaan, kun se sitä ennen oli keskittynyt tekemään valtaa ja
jumalallisuutta näkyväksi.⁸⁵

Suomalaisen alkoholimyymälän ulkoasun muutoksista voi lukea sen, kuinka
tarkkailevan katseen alle alistetuista kansalaiskelpoisuuttaan todistelevista
ostajaehdokkaista oli 1960-luvun alkuvuosina tullut itsenäisiin valintoihin ohjail-
tavia asiakkaita. Kun aikaisempaan Alkoholiliikkeen harjoittaman hallinnan koh-
deryhmänä olivat olleet *kansalaiset*, jotka pakotettiin tiukan seulan läpi, nyt sel-
laisena olivat *kuluttajat*. Hallinnan vastuuta siirrettiin sen subjektille, joka oli si-
ten paitsi hallinnan kohde, myös sen toteuttaja. Perimmäinen tarkoitus oli kuiten-
kin edelleen sama: kasvattaa suomalaiset eurooppalaisille hillityn juomisen

.

⁸³ Backström 1966, 5.

⁸⁴ Olkkonen 1982, 29–31.

⁸⁵ Foucault 1980a, 225–236, 1980b, 148–149.

tavoille. Negatiivisen, häpeän mekanismeihin perustuvan hallinnan sijaan uudenlainen hallintalogiikka pyrki operoimaan yksilöllisten valintojen ja vapauden tunteen avulla. Valintoja tekevät kuluttajat oli kuitenkin kasvatettava valitsemaan oikein.

■ Kohti vapauden käytäntöjä

Olutkysymys

Olutravintolat

Maassamme käytetyistä monista alkoholia sisältävistä juomista mallasjuomat ovat epäilemättä kansanomaisimpia. Niiden valmistuksella ja käytöllä on ikivanhat perinteet. Oluen tiedetään aikoinaan olleen kansallemme ainoan nautinto- ja seurajuoman. (Rintala 1960, 197)

Lokakuussa 1960 *Alkoholipolitiikan* pääkirjoituksesta huolehti Pentti Rintala, mallasjuomien asiantuntija Alkoholiliikkeessä. Hän viittasi siihen, kuinka Alkoholiliike oli ottanut ohjelmakseen – mietoja juomia suosivan linjansa mukaisesti – lisätä oluen menekkiä väkevien kustannuksella. Oluen kulutushan oli Suomessa hyvin vähäistä. Edellisen vuoden lämpimät ilmat ja kuivuus olivat nostaneet sen noin 7 litraan asukasta kohden vuodessa, kun Belgiassa juotiin 125 litraa, Tanskassa 64 litraa ja Ruotsissakin 38 litraa per asukas.¹

Perusteita oluen suosimiseen riitti. Rintalan mukaan olut oli Suomessa käytetyistä alkoholijuomista kansanomaisin. Kansanomaisella hän tarkoitti vanhaa ja perinteikästä ja siksi arvostettavaa, ei siis rahvaanomaista alentavassa mielessä. Olut oli siis jotakin hyvin alkuperäistä ja siinä mielessä hienoa. Aidon suomalaisuuden korostaminen asettuikin mielenkiintoisesti samanaikaisen eurooppalaisuutta ihannoivan viinikampanjan rinnalle.

Oluen haittavaikutuksia pidettiin pieninä, niin kuin mietojen juomien ylipäänsä. Rintalan mukaan ”sosiologiset ja fysiologiset tutkimukset ovat myös kiistattomasti osoittaneet, että oluen käyttö on väkevämpien juomien käyttöä vaaratompaa”. Lisäksi olutta pidettiin tehokkaimpana aseena taistelussa viinavaltaisuutta vastaan, mistä Tanskassa oli saatu myönteisiä kokemuksia. Sen tähden Alkoholiliike pyrki hintapolitiikallaan edistämään oluen suhteellista kulutusta: III veroluokan oluessa alkoholi maksoi vain kaksi kolmannesta siitä, mikä sen hinta oli halvimmassa viinassa. Kun vielä olut oli ”mainio seurajuoma, palanpainike ja janojuoma”, oli sen vähittäismyynnin ja anniskelun kehittämisellä mallasjuomapromoottorin mukaan vankkoja perusteita.²

Osasyllisenä oluen suhteelliseen pieneen kulutukseen³ oli ankara alkoholipoliittinen kontrolli ja jonkinlainen Alkon olutvihamielisyys. Vähittäismyynnin rajoitukset, erityisesti myymäläverkoston harvuus, eivät houkutelleet asiakkaita oluen ostoon. 1960-luvulle asti yli puolet oluen kulutuksesta olikin anniske-

¹ Rintala 1960, 198.

² Rintala 1960, 197–198.

³ Noin 15–20 prosenttia alkoholin kokonaiskulutuksesta vuosina 1933–60.

lukulutusta. Samaan aikaan juuri olutravintolat olivat olleet Alkon silmätikkuna ja vainoamisen kohteena.⁴

Heti kieltolain kumoamisen jälkeen tilanne oli ollut toinen. Ilpo Koskikallion mukaan olutravintoloita pidettiin parhaina laittoman anniskelun lopettamisvälineinä. Kaupunkien työväestö nähtiin nimittäin aktiivisimpana pimeän viinan kuluttajaryhmänä. Olutoikeuksia myönnettiinkin paljon, esimerkiksi heti vuonna 1932 Helsingin anniskeluravintoloista (262) puolet oli olutravintoloita (132).⁵

Olutoikeuksin varustetut C-ravintolat kuuluivat kaikki alimpaan III hintaluokkaan. Nuo työväestölle suunnatut kansanravintolat osoittautuivat kuitenkin pettymykseksi heti alkuunsa. Olutpaikoissa esiintyi paljon anniskeluvirheitä, joista salaa liikkuvat tarkastajat raportoivat. Olutta anniskeltiin ilman ruokaa jo ennen kello kahtatoista, ja ravintoloissa näkyi päihtyneitä. Kieltolain aikana syntyneen tavan mukaisesti asiakkaat sekoittivat omaa pirtua kahviin tai olueen. Usein tarkastuskertomuksissa mainittiin myös siitä, että asiakkaat istuivat päällysvaatteet yllään ja hattu päässä olutta litkimässä.⁶

Klaus Mäkelän ja Toivo Pöysän mukaan suuri osa siirtymäkauden rikkomuksista näytti pohjautuvan kieltolain aikana syntyneisiin juomatapoihin. 1930-luvun loppua kohti räikeimmät rikkomukset vähenivät selvästi, eikä esimerkiksi mainintoja omien viinujen mukaan tuonnista enää tarkastuskertomuksissa juuri esiintynyt. Olutravintolat olivat kuitenkin joutuneet huonoon valoon ja niiden anniskeluoikeuksia karsittiin raskaalla kädellä niin, että jatkolupia jätettiin myöntämättä. Heti vuonna 1933 oikeuksia uusittaessa supistui olutravintoloiden määrä lähes kolmanneksella.⁷

Raittiusliikkeen voimakas vastustus edesauttoi kansanravintoloiden kiihdyttämistä. Sen mukaan olutravintolat johtaisivat joukkoalkoholismiin. Raittiusmieliset pitivät olutta erittäin kavalana juomana, koska kansan keskuudessa sitä luultiin vaarattomaksi. Siten olut johdattelisi raittiit väkeviin juomiin ja alkoholismien tielle. Alkoholien esitettiin turmelevan nimenomaan köyhintä kansanosaa, jota tuli suojella ja jonka yhteiskunnallista ja taloudellista asemaa piti parantaa alkoholin saannin rajoituksilla.⁸

Oluen kulutus kasvoi kuitenkin koko 1930-luvun ajan, ja sen kasvuvauhti oli suurempi kuin alkoholin kokonaiskulutuksen. Valtaosa, lähes 90 prosenttia mallasjuomista, kulutettiin ravintoloissa. Alkoholiliike suhtautui hyvin vakavasti oluen kulutuksen lisääntymiseen ja asenne olutravintoloita kohtaan kiristyi entisestään. Mäkelän ja Pöysän mukaan syynä saattoi olla myös eri yhteiskuntaluokkien osakulttuurien väliset jyrkät erot. Kaupunkien työväestön suosimat kokoontumispaikat koettiin ehkä uhkaksi samalla tavalla kuin oli käynyt Robert Pophamin klassisessa tutkimuksessa urbaanista kapakkalaitoksesta. Joka tapauksessa 1930-luvun luokkavastakohtaisuudet osaltaan vaikuttivat olutkuppiloiden erittäin huonoon jälkimaineeseen.⁹

⁴ Koskikallio 1981, 11–13.

⁵ Koskikallio 1981, 11, Mäkelä & Pöysä 1967, 296.

⁶ Mäkelä & Pöysä 1967, 297–300.

⁷ Mäkelä & Pöysä 1967, 299.

⁸ Sillanpää 1991, 30–32.

⁹ Mäkelä & Pöysä 1967, 301–302.

Olutviamielisyydellä oli Ilpo Koskikallion mukaan juurensa myös 1930-luvulla vakiintuneessa alkoholipolitiikan perimmäisessä tavoitteessa. Koko kansan juomatavathan haluttiin sivistää ja opettaa ”oikeaa juomatapaa”. Oluella puolestaan oli silloisessa oikeanlaisten juomatapojen päämäärässä hyvin marginaalinen asema. Juomatavan ihanne kun vastasi pitkälle herrasväen julkisivujuomisen mallia, johon kuuluivat ruokaviinit, ruokaryyppy ja väkevät jälkiruokajuomat.¹⁰

Samaan aikaan, kun olutravintolavastaisuus oli kuumimmillaan 1930- ja 1940-lukujen vaihteessa, oli olutravintoloiden ryhmä paradoksaalisesti selvästi kuivin ravintolatyyppejä. Märin taas oli yläluokan klubiravintolaryhmä. Silti kontrolloitimet keskittyivät nimenomaan kansanravintoloihin. Koskikallio viittaakin käsitykseen alkoholin käyttöarvon luokkasidonnaisesta kaksinaisuusluonteesta: ”köyhille alkoholi oli vaarallinen ja vahingollinen huume, mutta rikkaille elämää sulostuttava nautintoaine ja kulinaaristen nautintojen olennainen osa”.¹¹

Alkoholipolitiikan olutvastaisuus osoittautui hyvin tehokkaaksi, ja vasta 1960-luvulla oluen osuus kokonaiskulutuksesta lähti selkeään nousuun ja saavutti 1930-luvun lopun tilanteen. Sen suosio kasvoikin koko 1960-luvun ja kiihtyi vuosikymmenen loppua kohti alkoholilakiuudistuksen jälkeen.¹² Sota-ajan ja sitä seuraavien vuosien säännöstely oli myös vaikuttanut oluen kulutuksen väheneemiseen, kun olutta ei ollut joko lainkaan tai oli ainoastaan hyvin rajoitetusti saatavilla. 1930-luvun suhteellisiin anniskelukulutuksen lukemiin ei kuitenkaan päästy edes 1970-luvun aikana.¹³

1930-luvulla siis vakiintui ravintolapoliittinen linja, jonka seurauksena huomattavat väestöryhmät karkotettiin anniskelun piiristä. Ravintoloiden tasosta pidettiin liian hyvää huolta.¹⁴ Koskikallio onkin nimennyt Alkoholiliikkeen vuosina 1935–54 harjoittaman ravintolapoliittikan maksimaalisen kontrollipolitiikan kaudeksi. Se personifioitui pitkälle ostajaintarkkailujärjestelmästä tutun Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston pitkäaikaisen varapuheenjohtajan ja myöhemmin Alkon johtajan Arvo Linturin periaatteille ja kauden päätyminen ajoittuukin hänen eläkkeelle jäämiseensä.¹⁵

Linturin anniskelupoliittinen linja perustui – vastaavasti kuin ostajaintarkkailujärjestelmäkin – hallintaan näkyväksi tekemisen ja häpeän avulla. Ravintolat olivat ikään kuin julkisia näyttämöitä, joissa väestö oppisi oikeanlaista tapakulttuuria. Asiakkaat olivat niissä niin ravintolan henkilökunnan, Alkoholiliikkeen tarkastajien ja kanssaihminen valvovan katseen alla. Linturin mukaan anniskeluravintolassa asiakkaat *näkevät* siistejä pöytätapoja ja oppivat siten, miten väkijuomien kanssa tuli käyttäytyä. Kurinalaisen käytöksen oppiminen perustui siis näkyvyyteen puolin ja toisin:

.

¹⁰ Koskikallio 1981, 11.

¹¹ Koskikallio 1981, 12.

¹² Oluen osuus kokonaiskulutuksesta oli 15 prosenttia vuonna 1950, 19 prosenttia vuonna 1960 ja 46 prosenttia vuonna 1970.

¹³ Kun oluen osuus anniskelukulutuksesta vuonna 1935 oli 68 prosenttia, liikkui lukema 1970-luvulla 60 prosentin molemmin puolin. Koskikallio 1981, 13.

¹⁴ Mäkelä & Pöysä 1967, 302.

¹⁵ Koskikallio 1981, 7.

Anniskeluhoidon alkoholipoliittista merkitystä korostaa meillä Suomessa erityisesti se, että anniskeluravintola on ehkä useimmille ravintolan asiakkaille ainoa paikka, missä he yleensä näkevät siistejä pöytätapoja ja oppivat, miten väkijuomain parissa on julkisuudessa esiinnyttävä. Tämän vuoksi anniskelun hoito on juuri Suomessa alkoholipoliittisesti erikoisen tärkeä. Anniskelupaikat ovat meillä nykyisen väkijuomalainsäädännön aikana olleet suurelta osalta kansalaiskouluja hyvään käytös- ja alkoholitapain levittämiseksi ja vakiinnuttamiseksi. Tämä puoli anniskeluravintolain työskentelyssä olisi anniskelukuria tiukentamalla saatava sekä yleistymään että tehostumaan.¹⁶

Maksimaalisen kontrollin kauden ravintolapolitiikan keinoja olivat mm. edellä mainittu olutravintoloiden alasajo, tanssirajoitukset, jotka perustuivat huoleen nuorisosta ja pyrkimys ravintoloiden anniskelukorvauksien minimoimiseen. Alkoholiliikkeen harjoittama ravintolapolitiikka johti suurelta osin kireisiin väleihin ravintolaelinkeinon kanssa. Ravintoloiden ”tason kohottaminen” tosin sopi usein molempien intresseihin. 1940-luvulta aina 1970-luvun alkuun saakka ravintolapalvelut olivat ylikysytyjä ja ravintoloitsijat käyttivät mielellään oikeuttaan valikoida asiakkaitaan. Heillehän oli edullisinta täyttää niukat asiakaspaikat ostokykysisimmillä asiakkailla.¹⁷

Yksi ravintola-asiakkaita eniten puhuttaneista kontrollimuodoista oli pukeutumissäännöt. Toisin kuin yleisesti etenkin 1950- ja 1960-luvuilla uskottiin, ne eivät kuitenkaan olleet varsinaisia Alkon antamia määräyksiä. Ennemminkin niissä oli kysymys ravintoloiden omasta asiakaskontrollista. Siitä huolimatta Alkoholiliikkeen rooli pukeutumiskoodien taustalla oli kuitenkin merkittävä. Ainakin vielä 1950-luvulla kiinnitettiin paljon huomiota asiakkaiden vaatetukseen ravintoloiden hintaluokkia määriteltäessä. Ravintolat taas pyrkivät pääsemään aina niin korkeaan hintaluokkaan kuin mahdollista, koska anniskelukorvausprosentit oli porrastettu ravintolan tason mukaan.¹⁸

Alkoholiliikkeen näkemyksistä ravintoloiden pukeutumiskulttuurista voi lukea seuraavista lainauksista johtaja Linturin kirjoituksesta vuodelta 1953. Hänelle ravintolat olivat selkeästi julkinen näyttämö, jossa tuli paitsi käyttäytyä, myös *esiintyä* tietyllä tavalla. Ja esiintyminenhän edellytti tietynlaista roolivaatetusta:

Ravintolan taso näyttää sellaiselta kuin sen heikompain asiakkaiden taso, koska näiden sekä käyttäytyminen että epäsovinnainen asu eniten pistävät silmään.

[...]

’Kaulusköyhälistön’ elämäntyyliin kuuluu myös mennä ravintolaan samoin kuin vierailulle ja teatteriin herrasmiehen normaaliin tapaan puettuna. Esim. kaulukseton III hintaluokan ravintolassa iltaansa viettävä asiakas on tämän tason sovinnaisesta tyylistä poikkeava. Tanssiin osallistuvana jo saapasjalkainenkin asiakas on ravintolan yleistaso pahoin alaspäin painava näky, samoin korkeavartisiin ulkoilukenkiin pukeutunut nainen.

¹⁶ Linturi 1953, 74.

¹⁷ Koskikallio 1981, 10–23.

¹⁸ Koskikallio 1981, 21–22.

Alkoholiliikkeen ihanteiden mukainen ravintolasali 1950-luvulla oli suuri ja avara. Valvovalta katseelta ei jäänyt mikään piiloon. Lisäksi asiakkaat oppivat julkisella näyttämöllä hillittyjä käytöstapoja toisiltaan. Hotelli- ja ravintolamuseo.

[...]

Edellä olevat ajatukset tasovaatimuksista eivät olekaan Alkoholiliikkeen asettamia sääntöjä, vaan kansainvälisten periaatteiden selvittelyä meikäläisten olojen antamaa taustaa vasten sekä viitteitä siitä, mihin suuntaan meillä olisi pyrittävä ravintolain yleisöntasoa ohjaamaan. Toisaalta on selvää, ettei Alkoholiliikekään voi hintaluokista päättäessään sivuuttaa ravintolayleisön esiintymis- ja käyttäytymistasoa, vaan joutuu – vastaisuudessa yhä enenevässä määrässä – panemaan siihen hintaluokkia vahvistaessaan huomiota.¹⁹

1950-luvun puolenvälin jälkeen seurasi Alkoholiliikkeen ravintolapolitiikassa siirtymävaihe. Ravintolapolitiittinen keskustelu väheni *Alkoholipolitiikan* palstoilla, ja Alkon ja Suomen Hotelli- ja Ravintolaliiton suhteet alkoivat vähitellen parantua. Siirtymävaihe ennakoi suurta muutosta, joka käynnistyi vuonna 1959. Vajaassa kymmenessä vuodessa Alkon ravintolapolitiikka muuttui väkijuomalain sallimissa puitteissa lähes äärimmäisyydestä toiseen. Edellytyksen tälle rajulle muutokselle muodostivat Ilpo Koskikallion mukaan yhteiskunnan rakennemuutos ja alkoholimieli-ilpideilmaston vapautuminen. Muutosten rajuus huomattiin tosin vasta 1960-luvun puolenvälin jälkeen ja Koskikallio onkin sitä mieltä, että Alko osasi ennakoida tulevaa kehitystä.²⁰

Vuonna 1959 tapahtui Alkoholiliikkeen piirissä kaksi merkittävää asiaa, jotka olivat lähtölaukauksena selkeästi uudelle ravintolapolitiittiselle linjalle. Alkon johtajien määrää lisättiin perustamalla toinen jakelutoimen johtajan virka. Sen erityisalueeksi tuli anniskeluasiat. Toinen tapahtuma oli hotelli- ja ravintolatoimikunnan asettaminen. Sekä Alkoholiliike että ravintolaelinkeino olivat toimi-

¹⁹ Linturi 1953, 47–50.

²⁰ Koskikallio 1981, 29–33.

kunnassa edustettuina. Alkon ja ravintolaelinkeinon suhteet alkoivat lämmitä uudella tavalla.²¹

Aikaisemminhan Alkon ravintolapolitiikka oli pyrkinyt kulutuksen minimointiin tarjonnan vaikeuttamisen avulla sekä kansalaisten tapakulttuuriseen koulumiseen. Uusi linja sen sijaan painotti väestön tarpeita palvelevan ravintolarakenteen kehittämistä. Samalla pyrittiin huomioimaan matkailun vaatimukset sekä korostettiin elinkeinopoliittisesti tasapainoisen investointipolitiikan suunnittelun tärkeyttä. Ravintolaelinkeinon ja Alkon yhteistoiminta kävi vilkkaaksi ja muutos näkyi myös esimerkiksi Hotelli- ja ravintolaliiton järjestämällä ravintolakulttuuripäivillä. Kun aikaisemmin kyseisten päivien ohjelma oli painottunut gastronomisiin kysymyksiin, oli vuoden 1962 pääteemana kysymys ”ravintolaelinkeinon asemasta kasvuhakuisessa yhteiskunnassa”. Se oli Pekka Kuusen ravintolakulttuuripäivillä pitämän esitelmän otsikko.²²

Koskikallion mukaan Alkossa siis ennakoitiin tapahtumassa oleva yhteiskunnallinen muutos. Rajun kaupungistumisen ja elintason nousun ajateltiin näkyvän myös ravintolapalvelujen kysynnässä. Hän tosin myöntää, että Alkon uusi ravintolapoliittinen linja omalta osaltaan edesauttoi mielipideilmaston vapautumista. Siitä huolimatta hänen mukaansa ”olisi Alkon linja ollut mikä tahansa, niin hyvin pian olisi paine ravintolapolitiikan liberalisoimista kohtaan lisääntynyt”.²³

1950-luvun lopussa alkanut ravintoloiden lukumäärän lisääminen ei kuitenkaan heti näkynyt anniskelukulutuksessa. Ravintola oli vielä 1960-luvun alussa lähes tuntematon instituutio suurimmalle osalle suomalaisista. Vasta vuosien 1967–68 vaiheilla alkoi anniskelukulutus varsinaisesti nousta. Olut aloittikin 1960-luvun voittokulkunsa vähittäismyynnin kautta ja vasta viiveellä löysi tiensä ravintola-asiakkaiden pöytiin.²⁴

Koskikallion mukaan Alkoholiliikkeen uutta ravintolapoliittista linjaa voisi nimittää myös anniskelutasa-arvon linjaksi. Sen painopisteenä oli väestön ravintolatarpeiden tyydyttäminen ja vinoutuneen ravintolarakenteen korjaaminen. Ohjelmanjulistuksena hän viittaa anniskelusta vastanneen johtaja Osmo Lampelan ensimmäiseen kirjoitukseen *Alkoholipolitiikassa*. Tasa-arvokysymys näyttäytyi siinä sekä eri yhteiskuntaryhmien välisenä että alueellisena ongelmana. Ravintolat olivat liian suuria ja korkealuokkaisia, ja alimman hintaluokan ravintoloita oli suhteettoman vähän. Pieniä intiimiravintoloita ei Suomessa ollut ollenkaan. Toisena päätavoitteena oli maaseudun ja kaupunkien välisen suuren eron pienentäminen.²⁵

1930-luvulla alkaneen ravintolalaitoksen kiihdyttämisen seuraukset näkyivät 1960-luvulla räikeimmin juuri olutravintoloiden tilanteessa. Klaus Mäkelä ja Toivo Pöysä ovat vertailleet Helsingin ravintoloiden lukumäärää ja paikkalukua vuosien 1938 ja 1966 välillä ja etenkin C-oikeuksin varustettujen ravintoloiden asiakaspaikkamäärät kaupungin väkilukuun suhteutettuna kertovat paljon. Kun vuonna 1938 oli yhtä olutravintolapaikkaa kohden 49 helsinkiläistä, oli heitä

.
²¹ Koskikallio 1981, 33.

²² Koskikallio 1981, 33, 38–39.

²³ Koskikallio 1981, 34.

²⁴ Koskikallio 1981, 34.

²⁵ Koskikallio 1981, 36, Lampela 1959, 49–50.

vuonna 1966 peräti 979. Kolmessakymmenessä vuodessa olutpaikkojen määrä oli siis pienentynyt kahdenteenkymmenenteen osaan entisestä. Sen sijaan A-ravintoloiden väkilukuun suhteutettu asiakaspaikkamäärä oli pysynyt kutakuinkin ennallaan, ja B-ravintoloidenkin suhteellinen vähentyminen ylsi neljäsosaan aikaisemmasta.²⁶

Alkoholiliikkeen uusi ravintolapoliittinen linja 1960-luvulla oli sen yleislinjan mukaisesti ennen kaikkea mietojen juomien politiikkaa. Mietojen alkoholijuomien aiheuttamia haittavaikutuksia pidettiin vähäisimpinä kuin väkevinä ja ”kansallisesta oluenpelosta” haluttiin eroon. Näkökannallahan oli tukenaan Matti Takalan, Toivo A. Pihkasen ja Touko Markkasen alkoholifysiologinen tutkimus oluen ja tislattujen juomien fysiologisten ja psykologisten vaikutusten eroista vuodelta 1957. Sen mukaan olutta nautittaessa alkoholi imeytyi vereen hitaammin, ja huippuarvo jäi selvästi matalammaksi. Kun lisäksi oluella oli rauhoittava vaikutus, jäivät käyttäytymishäiriöt ja suorituskyvyn heikentyminen tutkimuksen mukaan vähäisemmäksi kuin vastaavan alkoholimäärän tislattuina juomina nautittaessa.²⁷

Siinä missä viinien suhteen vedottiin eurooppalaiseen sivistyneeseen tapakulttuuriin ja kansainvälistymiseen, oli oluella etunaan vanhat traditiot. Esimerkiksi Pekka Kuusi viittasi romanttiseen kalevalaiseen yhteisölliseen menneisyyteen arvostellessaan väkijuomalain kahlitsemaa oluenkauppaa:

Jos ovatkin kalevalaisrunot täällä aikanaan laulettu oluthaarikan äärellä,
me nykysuomalaiset olemme joutuneet oluenpelkoinemme pysyvään viinan valtiuteen.²⁸

Olutravintolakysymyksessä yhdistyi siis mietojen juomien linja, tasa-arvokysymys (eri väestöryhmät, maaseutu/kaupunki), kansalliset perinteet, kansallinen maine matkailumaana ja elinkeinopoliittisten intressien huomioiminen. Erityisen mielenkiintoista on lisäksi se, minkälaisin ominaisuuksin kuvattiin niitä ravintoloita, joiden Suomesta katsottiin puuttuvan ja joita tänne kaivattiin. Ne kertovat suuresta muutoksesta siitä, millaiseksi koko ravintolainstituutio miellettiin ja minkälaisia funktioita ravintolalle annettiin.

Uudenlaisten ravintolatyyppeiden vastakuvaksi voi ottaa siviilioikeuden emeritusprofessorin Ilmari Caseliuksen käsityksen ravintolalaitoksen laajentamisen tarpeesta vuodelta 1961. Hän piti selviönä sitä, että kohonnut elintaso ja väestön siirtyminen kaupunkeihin edellyttivät ravintolalaitoksen kasvua. Hän kuitenkin perusteli asiaa perin ”50-lukulaisesta” näkökulmasta. Ravintolat olivat hänelle ennen kaikkea edustustiloja, jonne saattoi kutsua isojakin päivällisseureita:

Sotien jälkeen seurannut asuntopula ja palvelijattarien supistuminen miltei olemattomiin – tuttavapiirissäni tuskin on enää perheitä, joilla olisi varaa pitää kotiapulaista – ovat seikkoja, jotka lisäävät ravintolain tarvetta. Aravat ja niihin verrattavat uudet rakennukset sisältävät yleensä niin

²⁶ Mäkelä & Pöysä 1967, 297.

²⁷ Ks. Tuominen T. 1966a, 16.

²⁸ Kuusi P. 1962, 192.

pieniä huoneita, ettei niihin mahdu päivällisseurue enempää kuin keittokomeroihin ruoan valmistajiakaan. Pidot kotona vaativat sitä paitsi niin monta korkeasti palkattua apulaista, että on yksinkertaisempaa tarjota vieraille ateria ravintolassa. Ja nääntynyt perheenemäntä on iloinen, jos perheenisä vie joukkonsa sunnuntaina lounaalle kerhoon, jossa kasvava nuoriso pääsee käsiksi ”seisovaan” pöytään.²⁹

Siinä missä Caselius peräänkuulutti paitsi lukumäärältään useampia, myös isompia ravintoloita, oli nimenomaan ravintoloiden suuri koko 1960-lukulaisessa puheessa ongelma. Ihanteeksi muodostui ”intiimiravintola”. Sillä viitattiin sekä ravintolan pieneen kokoon että uudenlaiseen käsitykseen ravintolakäynnistä ja siihen liittyvästä sosiaalisesta kanssakäymisestä. Esikuvina olivat ulkomaanmatkoilta tutut sympaattisina näyttäytyvät pienet tavernat ja pubit.

Ravintolan tuli olla ennen kaikkea viihtyisä. Sillä tarkoitettiin paitsi anniskelun puolesta hyvin hoidettua ravintolaa, myös yksilöllistä ja kodikkaanoloista tilaa. Jakelutoimenjohtaja Osmo Lampelan mukaan pyrkimys oli ”todella yksilöllisen ja viihtyisän ravintolaympäristön luomiseen monien standardisoitujen ravintoloiden ja monotonisilta vaikuttavien ruokabaarien vastapainoksi”³⁰. Intiimiravintolan ihanne kiteytyi Teuvo Auran seuraavanlaisissa toivomuksissa:

Samoin toivoisi niin pääkaupunkiin kuin muuallekin pieniä viihtyisiä ravintoloita, joilla olisi viini- ja olutoikeudet. Meikäläiset ensimmäisen luokan ravintolathan ovat yleensä sekä kalliita, että ikäviä, parhaat – varsinkin uusimmat niistä – useimmiten aivan liian suuria ja sisustukseltaan tosin tyylikkäitä, mutta modernissa asiallisuudessaan hiukan kuivakiskoisia ja liikaa toinen toistensa kaltaisia. Ilmankos sitten suomalaiset turistit kaihomielin muistavat ulkomaanmatkoiltaan keski- ja etelä-Euroopan pieniä viiniravintoloita, jotka tosin saattavat siisteydessä ja hygieenisyydessä jättää toivomisen varaa, mutta joissa saa kohtuulliseen hintaan hyvää ruokaa ja lasillisen viiniä sen painikkeeksi.³¹

Viihtyisän intiimiravintolan ominaisuuksina korostettiin usein juuri kohtuullista hintaa. Ravintolaan meno haluttiin tehdä arkisemmaksi ja ravintoloiden kynnystä siten madaltaa. Vähitellen huomiota alettiin kiinnittää myös uusien sosiaalisten kontaktien tarpeeseen, vaikka ravintoloiden funktio eri sukupuolten kohtaamispaikkana koettiin sopivaksi puheenaiheeksi vasta 1970-luvulla³². Viittauksia siihen suuntaa oli kuitenkin siis jo aikaisemmin, esimerkiksi Alkoholiliikkeen ravintola-asian osaston päällikkö Eero Heikkilä polemisoi vuonna 1967 anniskeluravintoloiden paradoksia, jossa ”on sisäpuolella tyytymätön, huolestunut yrittäjä ja vielä useammin ulkopuolella pettynyt, jopa katkera ihminen” seuraavasti:

²⁹ Caselius 1961b, 156.

³⁰ Lampela 1964, 2.

³¹ Aura 1963, 77.

³² Tämä näkyi mm. ravintolamainonnan muuttumisessa 1970-luvulla. *Viisikymmentä vuotta suomalaista hotelli-, ravintola- ja kahvilamainontaa* 1988.

Perinteellinen suomalainen anniskeluravintola tyydyttää kyllä tiettyjä tarpeita ja täyttää hyvin oman rajoitetun tehtävänsä, mutta ei tyydytä läheskään kaikkia niitä ilmeisen hyväksyttäviä toiveita ja pyrkimyksiä, joita väestöllä anniskelutoimintaan nähden on. Jo laskun suuruus sulkee liian monet pois. Anniskelupaikan eräät funktiot, esim. kontaktien tarpeen tyydyttäminen tuntuvat meillä myös jääneen riittävää huomiota vaille.³³

Kun ihanteellinen ravintola linturilaisessa maailmassa oli ylevä julkinen näyttämö, jossa esiinnyttiin yhteisen tiukan koodin mukaisesti, vastasi intiimiravintolan ihanne ennemminkin viihtyisää olohuonetta. Tilan tuli olla itsessään houkutteleva ja viihtyisyydessään se ikään kuin kutsui käyttäytymään tietyllä tavalla. Valvovalla katseella ja näkemisen logiikalla operoivan ravintolan oli pitänyt olla suuri ja avara. Tuota katsetta ei kuitenkaan enää intiimiravintoloissa vastaavasti tarvittu. Mietojen juomien oli tarkoitus taata hillitty käyttäytyminen.

Ravintoloiden saavutettavuuden ja edullisuuden parantamisessa pyrittiin myös hyödyntämään modernisoituvassa yhteiskunnassa kehkeytymässä olevaa uudenlaista sosiaalisuutta. Ravintolassa ei käytäisi vain hienimpien juhlien ja virallisimpien edustustilaisuuksien yhteydessä, vaan niihin tultaisiin pistäytymään arkisemmissakin yhteyksissä. Samalla ne ikään kuin vaivihkaa opettaisivat oikeanlaisia juomatapoja, hillittyä mietojen juomien seurustelukäyttöä.

Alkoholiliikkeen olutravintoloita promovoiva linja 1960-luvun alussa otti keinokseen itselleen tyypillisen vakuuttamiskeinon: kokeellisen tutkimuksen. Vuonna 1959 perustettu Hotelli- ja ravintolatoimikunta oli saanut tehtäväkseen inventoida hotelli- ja ravintolaelinkeinon laadun ja kapasiteetin. Olutravintoloiden vähäisyyttä pidettiin yhtenä pikaista korjausta vaativana: olemassa olevien olutravintoloiden ja ravintoloiden erillisten olutosastojen yhteismäärä oli ainoastaan 22 koko maassa. Vuosina 1960–61 olutravintolakysymys olikin Alkoholiliikkeessä paljon esillä. Koska olemassa olevat olutravintolat eivät vastanneet niitä käsityksiä, joita Alkoholiliikkeen piirissä oli oikeasta, tyypillisestä olutravintolasta, alkoi muovautua suunnitelma uudenlaisten olutravintoloiden aikaansaamisesta.³⁴

Olutravintoloiden toimintaedellytyksiä päätettiin selvittää kokeilun avulla. Perimmäisenä tavoitteena oli saada valaisua siihen, missä määrin alkoholijuomien kulutusta kyettäisiin ohjaamaan muista juomista olueen ja toisaalta siihen, kuinka paljon oluen kulutusta voitaisiin ohjata ravintoloihin vähittäismyynnin sijaan. Käytännön tavoitteiksi kuitenkin muodostui kysymys, ”millä edellytyksillä erilaisissa suomalaisissa olosuhteissa voidaan perustaa ja hoitaa alkoholipoliittisesti tarkoituksenmukaisia olutravintoloita”. Tauno A. Tuomisen mukaan tavoitteita määritettäessä painotettiin erityisesti kahta näkökohtaa. Kokeiluravintoloiden tuli ensinnäkin olla alkoholipoliittisesti hyväksyttäviä, viihtyisiä ja hyvin hoidettuja. Toisaalta niiden oli oltava liiketaloudellisesti kannattavia.³⁵

Olutravintolakokeilu herätti paljon vastustusta. Ennakkoluulot olutravintoloita kohtaan jo sinänsä olivat suuret ja etenkin niiden perustamiseen maaseu-

.
³³ Heikkilä 1963, 290.

³⁴ Tuominen T. 1966a, 21.

³⁵ Tuominen T. 1966a, 22–23.

Rovaniemäläisen ravintola Polarin Olutlompolossa toteutettiin 1960-luvulla kaivattua intiimiravintolan tunnelmaa: pientä mittakaavaa, tunnelmallista valaistusta, rauhallisia loosheja ja viihtyvyyttä lisäävää rekvisiittaa. Hotelli- ja ravintolamuseo.

dulle suhtauduttiin narkästyneesti. Esimerkiksi Suomen Raittiusjärjestöjen liitto ja raittiuslautakuntien edustajien marraskuussa 1962 pidetty neuvottelukokous esittivät jyrkän vastalauseen kokeilulle, erityisesti sen ulottamiseen maalaiskuntiin. Vuoden 1963 alussa asiasta tehtiin eduskuntakyselykin.³⁶

Olutravintolakokeilu tehtiin kuitenkin väkijuomalain puitteissa ja kunnanvaltuustot olivat asiasta myönteisesti kiinnostuneita. Se toteutettiin vuosien 1963–65 aikana ja yhteensä avattiin 26 uutta olutravintolaa. Niistä kaupungeissa oli 16, kauppaloissa 2 ja maalaiskunnissa 8. Alkoholiliikkeeseen perustettiin uusi tytäryhtiö, Kantaravintolat Oy, joka avasi 11 ravintolaa. Muista ravintoloista viisi oli yksityisyritysten, viisi Kulutusosuuskunnan Keskusliiton jäsenyhteisöjen, neljä SOK:n jäsenyhteisöjen. Ylimääräisen ravintolan ”kiintiöjaon” lisäksi sai vielä perustaa Tampereen Työväen yhdistys.³⁷

Tauno A. Tuomisen mukaan kokeilussa pyrittiin takaamaan tulosten suurin mahdollinen objektiivisuus. Kokeiluolosuhteiden tuli olla samanlaiset, joissa kuka tahansa hyväksyttävä ravintolayrittäjä joutuisi olutravintolan perustamaan ja sitä hoitamaan. Toisaalta koe pyrittiin hoitamaan siten, että asiakkaiden ohjaus holhoavin normein supistuisi mahdollisimman vähiin väkijuomalainsäädännön asettamissa rajoissa.³⁸

Olutravintoloista haluttiin tehdä siis myös vähemmän holhoavanoloisia kuin anniskeluravintolat perinteisesti Suomessa olivat. Ajatuksen takana oli usko mietojen juomien hillittyyntä vaikutukseen. Oluen anniskelukäyttöähän pidettiin Tuomisen mukaan jo sinänsä positiivisena ilmiönä verrattuna mihin muuhun alkoholinkäytön muotoon tahansa³⁹. Toisaalta kieltohenkisen ravintolapolitiikan

³⁶ Tuominen T. 1966a, 11.

³⁷ Tuominen T. 1966a, 32–34.

³⁸ Tuominen T. 1966b, 304

³⁹ Tuominen T. 1966a, 23.

tilalle haluttiin aktiivisesti luoda uusia asiakkaiden positiiviseen ohjailuun perustuvia malleja.

Tiukkahenkinen asiakkaiden valvonta ei enää ollut Alkoholiliikkeen intresseissä puhumattakaan ravintolayrittäjistä. Myös ravintolayleisön keskuudessa ravintolahenkilökunnan vallankäyttö oli pitkään herättänyt ärtymystä. Liian ankaran kontrollin haitallisuudelle haettiin tukea jopa yhteiskuntateoreettisesta tutkimuksesta. Esimerkiksi vuonna 1965 julkaistiin *Alkoholipolitiikassa* Yhteiskunnallisen korkeakoulun opiskelijan Bo Ahlforsin kirjoitus ravintolanormeista. Hänen mukaansa demokraattisissa yhteiskunnassa oli alettu kiinnittää huomiota siihen, että liian tiukat normit saattoivat johtaa normittomuuteen. Tiukan normin rikkominen aiheutti sellaisissa tapauksissa ristiriitatilanteen, jota varten yhteisössä ei ollut juuri lainkaan käyttäytymissääntöjä.⁴⁰

Ahlfors esitti, että jo etukäteistieto ankarista normeista vaikutti asiakkaan ravintolaan menoon haitallisesti. Normit virittävät asiakkaan mielentilan häiritsevällä tavalla ikään kuin kamppailemaan oikeuksistaan henkilökunnan kanssa. Ankarasta kontrollista oli seurauksena myös se, että alkoholi koettiin kiellettyinä, myyttimäisenä aineena, jota oli saatava niin kauan kuin odotettu kielto annettaisiin:

Asiakas on usein alun perin hiukan jännittynyt, altis puolustamaan 'oikeuksiaan' sekä suhtautumaan kielteisesti ravintolahenkilökuntaan. Yhtenä seurauksena tästä voi olla, että asiakas nauttii alkoholia kiireisesti niin kauan kun hän sitä saa ja päihtyy näin ollen myös nopeammin.⁴¹

Lievempään asiakaskontrolliin perustavan olutravintolakokeilun seurausten selvittämiseksi Alkoholiliike pyysi lausuntoja eri viranomaisilta. Lääninhallitukset antoivat omansa ja hankkivat lisäksi poliisiviranomaisten lausunnon jokaisesta kokeiluravintolasta. Suomen Kaupunkiliitto ja Maalaiskuntien Liitto taas lähettivät kaupungeilta, kauppaloilta ja maalaiskunnilta saamansa lausunnot.⁴²

Lausuntojen mukaan olutravintolakokeilu osoittautui hyvin onnistuneeksi. Ravintolat olivat muodostuneet viihtyisiksi niin sisustuksen kuin palvelutasonkin kannalta. Siitä mitä tuo paljon puhuttu viihtyisyys piti sisällään, voi lausunnoista lukea. Tuomisen mukaan niissä korostettiin kuinka kokeiluravintolat poikkesivat rakenteen, sisustuksen ja myös palvelun suhteen entisistä olutravintoloista. Mainituissa viihtyisyystekijöissä painottuivat erityisesti ravintoloiden sisustukselliset elementit:

Viihtyisyyteen vaikuttaneista yksityiskohdista voidaan mainita erilaisten pintakäsittelymateriaalien (puun, tekstiilien ja kivimateriaalien) aikaisempaa runsaampi käyttö ravintoloiden sisustamisessa. Kalustuksessa on suosittu nimenomaan puuta, jota on käytetty monissa kokeilun yhteydessä suunnitelluissa pöytä- ja tuolimalleissa; eräät niistä ovat kokeilun ansioista levinneet varsin yleiseen käyttöön. Puumateriaaleilla on ollut

.
⁴⁰ Ahlfors 1965, 212.

⁴¹ Ahlfors 1965, 213.

⁴² Tuominen T. 1966a, 46.

käyttöä myös useiden ravintoloiden aitio-, istuin- ja koristerakennelmissa. Dekoratiivista vaikutelmaa on vielä lisätty erilaisilla olueen liittyvillä koriste-esineillä, kuten oluttynnyreillä ja tynnyrinpohjilla, oluttuopeilla, -haarikoilla ja muilla juoma-astioilla sekä menneiltä ajoilta peräisin olevilla, kansalliseen ruoka- ja juomakulttuurimme liittyvillä käyttöesineillä. Oman lisänsä ravintoloiden dekoratiivisuuteen ovat tuoneet ravintoloiden aloitteesta tarjoiluhenkilökunnalle hankitut, erikoismalliset työpuvut.⁴³

Viihtyisyydellä viitattiin siis selkeästi elämykselliseen ympäristöön. Olutravintola ei ollut vain paikka, jossa anniskellaan olutta vaan siellä asioivat tulivat osallisiksi erillistä olutkulttuuria. Uudentyyppisissä ravintoloissa ulkomaalaisine esikuvineen yhdistyi eksotiikka ja tutut perinteet. Vaikka mistään postmoderneista teemabaareista ei voikaan puhua, perustui olutravintoloiden viihtyisäksi mielletty tunnelma siihen, että niissä ikään kuin siirryttiin toiseen todellisuuteen. Paradoksaalisesti tuosta 'toisesta' oli luotu hyvin tuttu ja kotoisan oloinen. Arjen ylittäminen ei siis tapahtunut ylellisyyden ja statuksen keinoin, kuten perinteisessä ravintolatyyppissä, vaan erottautumisen ja identifikaation kautta.

Olutravintoloiden viihtyisyyden osoituksena pidettiin myös sitä, että niissä kävi viikonloppuisin kokonaisia perheitä aterioimassa. Lisäksi perin miesvaltaisissa ravintoloissa kävi naistenkin myös iltaisin. Naisten ravintolassakäyntihän oli yksi tuota tasa-arvon vuosikymmentä kovasti puhuttanut teema. Esimerkiksi Lappeenrannan *Kipparikrouvista* kerrottiin, että siellä kävi paljon nuorta väkeä ja ”sangen runsaasti nuoria naisia”. Tästä seurasi johtopäätös paikan luonteesta:

Naisten viihtyminen todistaa, ettei kysymyksessä ole mikään huonosti hoidettu ”kapakka”, vaan viihtyisä pieni olutravintola.⁴⁴

Myös alkoholikurin suhteen kokeiluun oltiin tyytyväisiä. Järjestyksenpidon suhteen ei ilmennyt erityisiä ongelmia, ja anniskelussa todetut epäkohdat olivat hyvin vähäisiä. Juopumispidätysten yhteydessä tuli tosin esiin, että päihdyttävä juoma oli monessa tapauksessa saatu kokeiluravintolasta. Suhteutettuna kulutettuun alkoholiin kokeiluravintoloiden haittavaikutukset juopumuspidätysten perusteella olivat kuitenkin vain noin kolmannes siitä, mikä oli seurauksena muusta alkoholinkäytöstä. Kaiken kaikkiaan olutravintolakokeilu oli siis onnistunut alkoholin akuutteja haittavaikutuksia ajatellen. Mahdolliset järjestysongelmatkin johtuivat usein anniskelun kannalta toisarvoisista seikoista, mistä kertoo esimerkiksi Tampereen poliisilaitoksen raportti ravintola *Ohranjyvästä*:

Aivan ravintolan harjoittamisen alkuaikoina ennen kuin henkilökunta oli sopeutunut tehtäväänsä, ei järjestys ravintolassa ollut paras mahdollinen. Tämä johtui epäilemättä osittain siitä, että olutkellariksi sisustettuun ravintolaan sen erikoisuuden vuoksi oli miltei jonotusta.⁴⁵

⁴³ Tuominen T. 1966a, 69.

⁴⁴ Tuominen T. 1966a, 52, 69.

⁴⁵ Tuominen T. 1966a, 48, 1966b, 304–306.

Maaseudulla kokeiluravintoloiden raportoitiin vähentäneen laitonta alkoholi-kauppaa ja ns. tippojen ja teknillisten alkoholivalmisteiden käyttöä. Kun vielä alkoholitavat näyttivät ohjautuneen hillitympään suuntaan, ei Alkoholiliike voinut olla kuin tyytyväinen. Vastaavasti Tuomisen mukaan näytti ilmeiseltä, että kokeilupaiikkakunnilla oli tapahtunut siirtymistä väkevästä juomista mietoihin. Yhteenvedonomaisesti Tuominen totesikin, että olutravintolakokeilun avulla oli ”hävvenetty olutravintoloita koskeneet virheelliset ennakkokäsitykset”.⁴⁶

Olutravintolakokeen onnistumisesta raportoitiin näkyvästi *Suomen Kuvalehdessä* jo vuonna 1964. Raittiusväki ei kuitenkaan voinut uskoa, etteikö kuvaukset olisi sortuneet ”kaunomaalailuun”, ja sen ja Alkoholiliikkeen välille syntyi asian tiimoilta ilmiriita. Suomen Raittiusjärjestöjen liitto lähetti luottamusmiehilleen kiertokirjeen, jossa se pyysi näitä raportoimaan omista havainnoistaan olutravintolapaikkakunnilla ja lähettämään vastineen myös *Suomen Kuvalehteen*, jotta uusista ravintoloista ei annettaisi ”aiheettoman ruusunhohtoista kuvaa”.

Kirjeen laatija Ilmari Kallio kuvasi tuota kaunisteluna pidettyä raporttia seuraavasti:

Vimpelistä kerrotaan, että tunnetut kovien viinaksien käyttäjät tyytyvät tätänykyä muutamaa olutpulloa parina iltana viikossa. Kauhajoella ei ravintolan avaamisen jälkeen ole suoritettu ainoatakaan juopumispidäystä ja salapolttopaukukset ovat vähentyneet. Karstulassa ’katukuva on näitistynyt’ ja hatutkin riisutaan päästä jo oven ulkopuolella.

Hänen mukaansa tuntui uskomattomalta, että olutravintoloiden perustamisella olisi voinut olla paikkakunnan raittiustilanteeseen niin myönteinen vaikutus kuin lehtikirjoituksessa annettiin ymmärtää. Alkoholiliikkeen pääjohtaja K.A. Fagerholm kommentoi kirjettä ironisesti toteamalla, ettei yhtäkään vastinetta *Suomen Kuvalehdessä* ollut näkynyt.⁴⁷

Olutravintolakokeilun positiiviset tulokset vaikuttivat varmasti yleiseen mielipiteeseen keskivahvan oluen vapaammasta anniskelusta ja vähittäismyynnistä. Se oli myös yksi niistä perusteista, josta Alkoholiliike haki painoarvoa alkoholilakiuudistuksen yhteydessä. Muita kaikista keskeisimpiä perusteita oli juuri yleisen mielipiteen kehitys sekä kokemukset vuoteen 1965 ajoittuneen keskivahvan oluen vapauttamisesta Ruotsissa.⁴⁸

Ravintolapolitiikka oli siis osa-alue, jossa alkoholihallinnan luokkasidonaisuus oli tullut näkyvästi esiin 1930-luvulta alkaen. Tasa-arvopyrkimyksistä huolimatta 1960-luvun ravintolatodellisuus oli kuitenkin edelleen hyvin luokkajakoista. Esimerkiksi Alkon ravintola-asiaain osasto päällikkö Eero Heikkilä vuonna 1969 valitteli, kuinka Suomen ravintolatiheys on Pohjoismaiden pienin ja kiinteä hintaluokkajärjestelmä poikkeuksellinen. Hän peräänkuulutti ravintolalaitoksen kehittämistä:

.
⁴⁶ Tuominen T. 1966b, 306, 309.

⁴⁷ Fagerholm 1964, 174–175.

⁴⁸ Esim. Fagerholm 1966.

Kiistely ravintolaan sisäänpääsyn oikeudesta lienee kansallinen erikoisuutemme, luokkajakoisuuden eräät piirteet ovat ilmeisen epädemokraattisia ja alan tyyppi- ja tasorakenne ristiriidassa väestön rakenteen, toiveiden ja pyrkimysten kanssa.⁴⁹

Vuonna 1968 tehtiin Alkoholitutkimussäätiön toimeksiannosta laaja tutkimus anniskeluravintoloista. Saman vuonna suoritetun alkoholin kulutustutkimuksen yhteydessä tehtiin haastattelu myös ravintolakäyntejä koskien. Tämän ns. asiakastutkimuksen, niin kuin myös ravintoloihin kohdistuneen tiedustelun perusteella laaditun ravintolatutkimuksen suoritti Juha Partanen.⁵⁰

Asiakastutkimuksen tulosten mukaan valtaosa suomalaisista (miehistä lähes puolet, naisista yli 70 prosenttia) kävi anniskeluravintolassa harvemmin kuin keran vuodessa tai ei ollut käynyt niissä koskaan. Säännölliset ravintolakäynnit kasautuivatkin pienelle väestön osalle. Tuo väestöryhmä muodostui hyvin ansaitsevista, keskimmäisiin ja ylimpiin sosiaalikerrostumiin kuuluvista miehistä, jotka käyttivät runsaasti alkoholia. Erilaiset liike-elämän, yhdistystoiminnan ja julkisten yhteisöjen laskuun tapahtuvat edustustilaisuudet olivat hyvin tyypillisiä. Niiden tuotto muodosti kaikkien ravintoloiden liikevaihdosta noin neljäsosan ja ylimmän hintaluokan ravintoloiden tuotosta peräti yli puolet. Lisäksi ravintolakäyntien tiheys oli huomattavan ikäsidonnaista: nuoret kävivät ravintoloissa keskimääräistä huomattavasti useammin.⁵¹

Selkeä yhteys ravintola-aktiivisuuden ja sosiaalisen aseman välillä oli erityisesti kaupunkilaismiehillä, jotka yleensäkin kuluttivat ravintolapalveluja paljon. Ylimmissä kerrostumissa, jotka muodostuivat lähinnä akateemisen tutkinnon suorittaneista, ravintolakäyntejä oli keskimäärin yksi viikossa. Ravintolakäyntien tiheys laski tasaisesti sosiaalikerrostumien mukaan niin, että se oli vähemmän ammattitaitoa omaavien työntekijöiden kohdalla vain viidesosa ylimpien kerrostuminen käyntitiheydestä.⁵²

Tuloksista tuli esiin kiinnostavia piirteitä, kun verrattiin ravintolakäyntitiheyttä sekä sosiaalisen kerrostuman että käytettävissä olevien tulojen suhteen. Kun käytettävissä olevat tulot olivat pienet, ravintolakäyntejä oli vähän kaikissa sosiaalikerrostumissa. Alimmissa kerrostumissa tulojen kasvu ei kuitenkaan johtanut erikoisen voimakkaasti käyntien tihentymiseen. Partanen mukaan ilmiöön oli selityksenä ravintoloiden perinteinen ylimpien sosiaaliryhmien käyttäytymisnormeja heijastava ja ylläpitävä luonne. Niiden rooli saattoi olla joillekin hyvinkin merkittävä elinkeinorakenteen muutoksen, muuttoliikkeen ja tulotason nousun yhteiskunnassa. Ravintolat toimivat sosiaalisen nousun osoittimina, ja niissä voitiin oppia perinteiseen korkeakulttuuriin kuuluvia käytöstapoja. Toisaalta ravintolat olivat myös paikkoja, joissa saattoi pröystäillä. Alimpien sosiaalikerrostumien kohdalla ravintolakulttuurin luonne siis toimi käyntien yleistymisen esteenä, vaikka taloudelliset mahdollisuudet olisivatkin olleet olemassa.⁵³

.
⁴⁹ Heikkilä 1969, 285.

⁵⁰ Partanen 1969a ja 1969b.

⁵¹ Partanen 1969b, 10, 74.

⁵² Partanen 1969b, 21.

⁵³ Partanen 1969b, 23–25, 78.

Ravintoloista itsestään peräti kaksi viidesosaa ilmoitti ilta-asiakaskuntansa koostuvan kaikista sosiaaliryhmistä. Olutravintoloista vastaavan neutraalin vastauksen esitti 65 prosenttia ja korkeimman tason ravintoloista 15 prosenttia.⁵⁴ Ravintoloilla oli siis demokraattisempi käsitys asiakaskunnastaan kuin asiakastutkimuksen käyttäjäprofiili antoi ymmärtää.

Asiakkaat eivät kuitenkaan olleet tyytyväisiä ravintoloiden asiakastaso-vaatimuksia kohtaan. Tämä ilmeni konflikteissa, jotka syntyivät silloin, kun asiakkaan pääsy ravintolaan estettiin pukeutumisen tai käytöksen perusteella. Pukeutuminen ja käyttäytyminenhan toimivat asiakkaan sosiaaliekonomisen aseman indikaattoreina. Mielenkiintoista on se, että konfliktit olivat suunnilleen yhtä yleisiä kaikissa ravintolatyypeissä. Vaikka siis olut- ja viiniravintoloiden pukeutumisvaatimuksia ei oltu asetettu kovin korkealle, olivat niidenkin asiakaskarsinnasta johtuvat konfliktit keskimääräistä tasoa. Miesasiakkaista lähes puolet ja naisista neljäsosa oli sitä mieltä, että ravintoloiden pukeutumisvaatimukset olivat ”turhantarkkoja” ja ettei ravintoloissa ollut liian huolimattomasti pukeutuvia ihmisiä.⁵⁵

Vaikka ravintolat siis pitkälle ilmoittivat palvelevansa asiakkaita kaikista sosiaaliryhmistä, ei niitä kuitenkaan voinut pitää koko kansan ravintoloina. Osa väestöstä oli edelleen suljettu anniskeluravintoloiden ulkopuolelle. Vuonna 1968 tehdyistä tutkimuksista saa sellaisen kuvan, että suomalainen ravintolalaitos ei ollut juurikaan muuttunut sen ”perinteellisen luonteen” suhteen. Missä sitten näkyi se 1960-luvun ravintolakulttuurissa tapahtunut valtava muutos, jota Ilpo Koskikallio kuvasi seuraavasti?:

”Suuren muuton” aiheuttamat yhteiskunnalliset rakennemuutokset, joiden vaikutukset kasvoivat täyteen mittaansa vasta 1960-luvun jälkipuolella, loivat tarvetta uusien ”interaktiointituutioiden” synnylle. Samanaikaisesti vapautuivat alkoholiasenteet nopeasti (Mäkelä 1976, 39–40). Näiden kahden tekijän yhteisvaikutuksena ravintolakulutuksen normatiivinen kontrolli heikkeni nopeasti ja ravintoloiden ja anniskelualkoholin erilaisten instrumentaalisten käyttöarvojen merkitysten kohdalla tapahtui äkillinen muutos. Ostensiivinen ravintola sai väistyä integroivan ravintolan tieltä. Muutos näkyy uusien ravintoloiden kasvojen ja toiminta-periaatteiden muutoksissa.⁵⁶

Ravintolan ostensiivisuudella ja integratiivisuudella Koskikallio viittasi Pekka Sulkusen kehittämään jaotteluun alkoholin käyttöarvoista⁵⁷. Ostensiivisen ravintolan käyttöarvo perustui oman statuksen esille tuomiseen ja integroivan ravintolan taas siihen, että se tarjosi mahdollisuuden sosiaalisen kanssakäymiseen ja yhteenkuuluvuuden tunteen voimistamiseen. Tuon ajatuksen mukaan ravintolat siis muuttuivat näyttätymispaikoista yhdessäolopaikoiksi.

Partanen painotti sitä, kuinka hänen tutkimuksensa koski vuotta 1968 eikä sen avulla voinut saada kuvaa parhaillaan tapahtuvista tai jo tapahtuneista muutok-

.
⁵⁴ Partanen 1969a, 36.

⁵⁵ Partanen 1969a, 65, 94, 1969b, 59–63.

⁵⁶ Koskikallio 1981, 46.

⁵⁷ Ks. Sulkunen 1980, 149–155.

sista. Hänen mukaansa ihmisten asenteiden ja käyttäytymisen muutosnopeutta ei olisi pitänyt kuitenkaan yliarvioida. Toisaalta ravintolalaitos oli raporttien kirjoittamisen aikoihin suuren muutoksen kourissa uuden alkoholilain myötä. Partanen totesikin ravintolatutkimuksensa tärkeimmän tehtävän ehkä olevan historiallisen kuvauksen vanhan järjestelmän viimeiseltä toimintavuodelta.⁵⁸

Vilkaisemalla tarkemmin vuoden 1968 tutkimuksia tulee niistä kuitenkin esiin paljon muutakin kuin väkijuomalain alkuajoista asti tuttu ravintolalaitoksen luokkasidonnaisuus ja siihen liittyvät ostensiiviset piirteet. Ensinnäkin erilaisten ravintolatyyppeiden keräämän suosion vaihtelut kertoivat uudenlaisesta ravintolakulttuurista. 1960-luku näyttäytyi nimittäin tutkimuksen perusteella viini- ja olutravintoloiden aikana myös käytännössä. Niin ei siis ollut pelkästään alkoholi- poliittisessa puheavaruudessa.

Ravintoloiden suosiosta kertoi niiden käyttöaste sekä mahdollinen tilanpuute ja jonotus sisään. Päivisin vilkkainta oli korkean tason A-ravintoloissa sekä olut- ja viiniravintoloissa. Iltaisin taas olut- ja viiniravintoloiden suosion tasolle ylsivät vain keski- ja alemman tason A-ravintolat tanssi-iltoina. Kun keskimääräisesti ottaen kaikkina iltoina olut- ja viiniravintoloiden paikoista oli täynnä 70 prosenttia, oli muiden ravintoloiden vastaava luku 60 prosenttia. Samalla tavalla lähinnä iltaisin esiintynyt tilanpuute keskittyi toisaalta olut- ja viiniravintoloihin toisaalta maaseutukaupunkien halvimpiin tanssiravintoloihin. Sinänsä harvinaisia jonoja esiintyi juuri samoissa ravintolatyypeissä.⁵⁹

Olut- ja viiniravintoloiden suosio kertoo ravintoloiden integroivan funktion tärkeystä eli niiden merkityksestä yhdessäolopaikkoina. Toinen silmiinpistävä piirre nimenomaan asiakastutkimuksessa on ravintola-asiakkaiden nuori ikä. Senkin erityislaatusuutta Partanen pyrki vähättelemään. Ikäspesifiys jäi hänen tutkimuksessaan sosioekonomisten seikkojen varjoon. Vaikka hyviä vertailuaineistoja ei olekaan, näyttäisi kuitenkin siltä, että ravintoloiden asiakaskunnassa olisi tapahtunut muutos nuorempaan suuntaan.

Asiakastutkimuksen mukaan peräti 60 prosenttia kaikista ravintolakäynneistä oli 15–29-vuotiaiden tekemiä. Partasta tämä luku ei hätkähdyttänyt muuten kuin siinä valossa, että ravintoloiden edustajat olivat arvioineet alle 30-vuotiaitten asiakkaittensa osuudeksi vain 40 prosenttia. Hän arveli eron johtuvan ensinnäkin mahdollisesti siitä, että arviointitehtävä oli ravintoloille vaikea. Perusteluna hän käytti omia arkihavaintojaan ravintoloiden asiakaskunnasta. Toisaalta syyinä saattoi olla alkoholinkäyttöön liittyvien haastattelututkimusten ongelmat. Vanhemmat ikäluokat olivat mahdollisesti salanneet todellisia ravintolakäyntejään, koska pitivät niitä häpeällisinä.⁶⁰

Voi olla liioiteltua olettaa, että juuri vanhemmat ryhmät olisivat salanneet ravintolakäyntejään mutta nuoremmat kertoneet niistä todenmukaisemmin. Vaikka nuorten keskuudessa olisikin suhtauduttu ravintolakulttuuriin avoimemmin, oli vanhemmilla varmasti enemmän ravintolakäynnejä ”viran puolesta”, joiden

.
⁵⁸ Partanen 1969b, 78, 1969a, 97.

⁵⁹ Partanen 1969a, 27–31.

⁶⁰ Partanen 1969b, 15–17.

pakollisuuteen saattoi vedota. Toisaalta ravintoloiden antamiin tietoihin saattoi hyvin vaikuttaa se, että huoli nuorista oli keskeisessä asemassa juuri parhaillaan käynnissä olevassa julkisessa keskustelussa uudesta alkoholilaista. Pelko nuorison hunningolle joutumisesta oli nimittäin yksi vapaamielisemmän alkoholipoliitiikan vastustajien tärkeimmistä aseista. Ravintoloitsijat halusivat mitä ilmeisemmin esittää toimintansa moraalisesti hyvässä valossa, ja ehkä he sen tähden eivät halunneet uskoa tai tuoda ilmi, että suurin osa heidän asiakkaistaan oli sangen nuoria.

Nuorten innokkaasta ravintolaharrastuksesta on muitakin osoituksia. Aivan samoihin aikoihin kerätyn valtakunnallisen nuorisotutkimuksen aineiston mukaan 18–24-vuotiaista pojista kävi 15 prosenttia vähintään kerran viikossa krouvissa tai ravintolassa iltaa istumassa⁶¹. Asiakastutkimuksen tulokset olivat puolestaan osoittaneet, että kaikista 15–69-vuotiaista miehistä kävi yhtä tiheästi ravintolassa ainoastaan 10 prosenttia⁶². Ero ei näytä kovin suurelta, mutta on muistettava, että asiakastutkimuksen luvuissa ovat mukana myös päiväkäynnit.

Sitä, että ravintolakäyntien tiheys väheni 30 ikävuoden jälkeen Partanen piti luonnollisena ilmiönä. Selityksiä hän haki ihmisten tavanomaisesta elämänkaaresta. Nuoruuteen kuuluivat paitsi opinnot ja ammattiin valmistautuminen, myös tarve kokea ja saada kontakteja omaan ja vastakkaiseen sukupuoleen. Myöhemmin perheen perustamisen ja urautumisen myötä sekä mahdollisuudet että tarve ravintolakäynteihin vähenevät.⁶³

Historiallisen sukupolvimurroksen hän näytti kuitenkin haluavan kiistää. Hänen mukaansa ”[n]yt on tietenkin mahdollista, että ravintoloiden luonteessa ja ihmisten tavassa suhtautua niihin olisi tapahtumassa kertakaikkinen muutos, niin että nykyinen nuori polvi olisi tottunut ravintoloihin toisin kuin ennen ja tulee nyt jatkamaan käyntejään myöhemminkin”. Tuollaista käsitystä vastaan hän esitti todistusaineistoa 1950-luvun tutkimuksista. Niiden mukaan aikaisemminkin ravintoloissa usein käyvien ryhmissä alle 30-vuotiaiden osuus oli suurempi kuin ravintoloissa harvoin käyvien keskuudessa. Väite, että muutosta ei olisi tapahtunut, ei kuitenkaan tunnu kovin vakuuttavalta. Kun vuonna 1968 ravintolakävijöistä 60 prosenttia oli 15–29-vuotiaita, olivat 1950-luvun kauppalatutkimuksen saamat luvut huomattavasti pienempiä. Alle 30-vuotiaiden osuus ravintolassa usein käyvien joukosta oli 1950-luvulla 34 prosenttia ja ravintolassa harvoin käyvien joukosta 28 prosenttia.⁶⁴ Ravintolayleisö oli kokonaisuudessaan selvästi nuortunut 1960-luvulla.

Myös oletuksen siitä, että käsitykset ravintoloiden tehtävistä olisivat nuoremman polven keskuudessa jotenkin muuttumassa Partanen halusi kiistää. Hän perusteli sitä seikalla, että alkoholin nauttiminen miesten ravintolakäyntien motiivina oli kutakuinkin yhtä suurta niin nuorten kuin vanhempienkin keskuudessa sekä ylemmissä että alemmissä sosiaaliryhmissä. Vastaavasti humaltuminen oli motiivina myös yhtä yleistä ylemmissä sosiaaliryhmissä kaiken ikäisille. Sen si-

.

⁶¹ Aalto 1971, 60.

⁶² Partanen 1969b, 10

⁶³ Partanen 1969b, 17–18.

⁶⁴ Partanen 1969, 18–19.

jaan alempien sosiaaliryhmien alle 30-vuotiaat pitivät humaltumista selvästi keskimääräistä useammin ravintolakäynnin tärkeänä syynä.⁶⁵

Olisi ollut kiinnostava tietää millä tavalla muut usein esitetyt ravintolakäyntien syyt, esimerkiksi illanistuminen, tutustuminen uusiin ihmisiin, ravintolan viihtyisyys ja tanssi jakautuivat ikä- ja sosiaaliryhmien kesken. Niistä ei kuitenkaan tutkimuksessa anneta tietoja. Sen sijaan kahden erilaisen perusmotiiviksi analysoidun syyn, ruokailun ja alkoholin nauttimisen suhteen, on esitetty sosiaali-kerrostuman ja iän mukaiset jakaumat. Niistä erityisesti miesten kohdalla tulee selvästi esiin se, kuinka ikä ja sosiaalinen asema vaikuttivat suoraan näkemyksiin ravintolakäyntien tarkoituksesta. Ylimpiin sosiaali-kerrostumiin kuuluvat vanhemmat asiakkaat painottivat ruokailua, nuoremmat taas alkoholin nauttimista. Alimmissa kerrostumissa samanlainen kuvio toistui, mutta ”märemmällä” tasolla.⁶⁶

On selvää, ettei Partanen voinut yhtä vuotta koskevilla luvuillaan antaa mitään tukea nuorten ravintolakäsitysten muuttumiselle puoleen tai toiseen. Vertailuaineiston puuttuessa on lähes mahdotonta erotella sitä, mikä on yleistä ikäkausspesifiä käyttäytymistä ja mikä taas sukupolvimuutoksista kertovaa. Kerätty aineisto ei sitä kuitenkaan pysty myöskään kiistämään. Varauksista huolimatta voi todeta, että alle 30-vuotiaiden ravintola-asiakkaiden osuus oli erityisen suuri. Tuo 60 prosentin edustus vuonna 1968 viittaisi siihen, että olut- ja viiniravintoloiden vuosikymmen oli myös uuden ravintolasukupolven aikaa.

.
⁶⁵ Partanen 1969b, 42–43.

⁶⁶ Partanen 1969b, 35–41.

Kiista keskioluesta

Kulutuksen rakenne luonnollisesti muuttuu nykyistä olutvaltaisemmaksi, mutta tässäkin kohden lainuudistus vain nopeuttaa vallitsevaa kehitystä. (Ed. Kuusi, Vp 1968, ptk:t I, 837)

Olut ei ole se sesam-aukene, mitä odotetaan ratkaisuksi alkoholi-pulmiimme. (Ed. Voutilainen, Vp 1968, ptk:t I, 558)

1960-luvun alkoholilakiuudistuksen kahtena pääkysymyksenä oli alkoholijuomien vähittäismyynti ja anniskelu maaseudulla sekä keskivahvan oluen vapaampi jakelu. Maaseudun saattaminen tasavertaiseksi kaupunkien ja kauppaloiden kanssa sisältyi jo 1963 jätetyn ns. Rekolan komitean mietintöön. Sen sijaan keskioluen liberalisoimista ehdotti virallisesti vasta Paasion hallituksen ministerivaliokunta vuonna 1967. Kiihvain kamppailu alkoholilakiuudistuksen yhteydessä käytiinkin juuri keskioluesta.

Oluenkaupan vapauttamisen puolesta puhuvat argumentit nojasivat ennen kaikkea Alkoholiliikkeen mietojen linjan periaatteeseen ja sitä tukevaan alkoholi-fysiologiseen ja sosiologiseen tutkimukseen. Oluen tuli kesyttää ”suomalainen viinapää”. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista tilanteessa, jossa sen hankkiminen oli yhtä hankalaa kuin viinanosto ylipäänsä. Mitä enemmän alkoholijuomien ostoon meni aikaa ja vaivaa, sitä tiiviimmässä muodossa sitä kannatti kuljetella.

Muista perusteista voi lukea vaikka Alkoholiliikkeen jakelujohtajan Pekka Kuusen kirjoituksesta vuodelta 1965. Hänen mukaansa sille, että Suomi olisi ollut ainoa poikkeus yleismaailmallisesta käytännöstä, olisi tarvinnut olla erittäin painavia perusteita. Monopolisoidun oluenkaupan todellinen syy Suomessa oli kuitenkin ”kansallinen oluenpelko”. Olut oli Suomessa ”viinan veli”, millä Kuusi viittasi siihen, että porttiteorian mukaisesti oluen ajateltiin johtavan väkevämpien juomien pahoille tavoille.⁶⁷

Silloista oluenkauppaa Kuusi moitti yhdeksi rationalisoituvan yhteiskunnan pahimmista pullonkauloista. Lisäksi oluenkaupan tuotto oli alhainen, koska monopolisoidun oluen tuli olla halpaa ollakseen menekkikykyistä. Taloudellisen kasvun aiheuttaman lisääntyvän alkoholin kulutuksen ohjaaminen olueen oli siis mahdollista vain siten, että valtion alkoholitulojen annettiin vähentyä.⁶⁸ Miedon linjan peruskysymysten lisäksi Alkoholiliikkeen piirissä eniten esitettyjä ja painavimpina pidettyjä argumentteja olivat vielä olutravintolakokeen onnistuminen, väestön mielipidemittausten tulokset ja Ruotsin esimerkki.

Suomalaisessa sanomalehdistössä olutkysymys nousi Matti Piispan mukaan vuoden 1966 aikana yhä keskeisemmälle sijalle siinä keskustelussa, joka käytiin alkoholilainsäädännön uudistamisesta. Siitä, että Alkoholiliikkeen myymälöiden perustaminen maaseudulle olisi välttämätöntä oli tuossa vaiheessa jo yksimieliisyys. Juuri samoihin aikoihin ajoittui koko lehdistön siirtyminen liberaalille kan-

.
⁶⁷ Kuusi P. 1965, 147.

⁶⁸ Kuusi P. 1965, 148.

nalle alkoholilainsäädännön uudistamisen suhteen. Siten lehdistö suhtautui jo vuonna 1966 vapaamielisesti myös olutkysymykseen.⁶⁹

Oluen vapauttamista perusteltiin Piispan mukaan kolmenlaisilla argumenteilla. Ensimmäinen vastasi Alkoholiliikkeen mietojen juomien linjan periaatetta: juomataapojen kehittäminen kohtuullisemmiksi ei ollut mahdollista, koska miedoin alkoholijuoma oli tiukan säännöstelyn alainen. Toisena perusteena viitattiin olutravintolakokeilun tieteellisiin tuloksiin. Kolmas argumentti sen sijaan poikkesi Alkoholiliikkeen kannanotoista, eikä olisi ollut mahdollinen alkoholipoliittisen asiantuntijuuden edustajalle. Sen mukaan nimittäin olut ei ollut alkoholijuoma.⁷⁰

Perustelun mukaan olut oli ennemminkin ruoka- ja janojuoma eikä sitä sen takia tullut nähdä turmeluksen lähteenä⁷¹. On sinänsä erikoista, ettei vielä vuonna 1966 lehdistössä viitattu yleisen mielipiteen muutoksiin olutkysymyksen suhteen, mutta sen sijaan korostettiin oluen roolia ruokajuomana. Tosiasiassahan hyvin harva suomalainen joi olutta aterian yhteydessä eivätkä ruokailutilanteet olleet juuri esillä myöskään olutmainonnassa. Olutta mainostettiin ennen kaikkea seurustelu- ja rentoutusjuomana ja vain harvoin ruokajuomana, mikä käy ilmi aikakauslehdistössä julkaistuja 1960-luvun olutmainoksia analysoineen Mari Soikkelin tutkimuksesta.⁷²

Yleiseen mielipiteeseen vetoamisesta tuli tosin lehdistökannanotoissa käytetty argumentti alkoholi- ja keskiolutlakien eduskuntakäsittelyn aikoihin⁷³. 1960-luvun aikana tehtiin useita kyselyitä, jotka kartoittivat mielipiteitä oluen vapaammasta vähittäismyynnistä. Klaus Mäkelä on koonnut yhteen sellaisia gallupien ja tutkimusten tuloksia, jotka koskivat väestön käsityksiä keskioluen vapaammasta jakelusta. Aina 1960-luvun keskivaiheille asti yleinen mielipide säilyi torjuvana. Vuodesta 1964 alkoi mielipiteiden raju vapaamielistyminen, joka huipentui uuden alkoholilain voimaantulovuonna 1969. Vapaan keskioluen kannatus lisääntyi viidessä vuodessa peräti 50 prosentilla. Mäkelän mukaan niin nopea mielipiteiden vyörymä oli harvinaisuus näennäisesti rauhallisen yhteiskunnallisen muutoksen aikana. 1970-luvulla ilmapiiri alkoi jälleen kiristyä.⁷⁴

Ruotsissa ilmenneet kokemukset keskivahvan oluen myynnin sallimisesta elintarvikeliikkeissä toimivat yhtenä ratkaisevana tekijänä uuden alkoholilain muotoutumisessa. Rafael Paasion ministerivaliokunta, sama joka laati esityksen erilliseksi laiksi keskioluesta, matkasi nimittäin kesällä 1967 Ruotsiin tutustumaan sikäläiseen oluenmyyntijärjestelmään. Voitto Helanderin mukaan tuo valiokunta oli kuitenkin suhtautunut myönteisesti keskioluen kaupan liberalisointiin jo ennen matkaa, talvella 1967.⁷⁵ Lisäksi ministerivaliokunta oli kysellyt keväällä kan-

.
⁶⁹ Piispa 1997, 76–77, 82–83. Lehdistön mielipide viittaa siis sanomalehtien pääkirjoitusten linjaan. Lehdistökeskustelun kokonaislinja ei ollut yhtä vapaamielistä, erityisesti yleisönosastoissa esitettiin runsaasti raittiusmielisiä kannanottoja.

⁷⁰ Piispa 1997, 76.

⁷¹ Piispa 1997, 76.

⁷² Soikkeli 2000.

⁷³ Piispa 1987, 81.

⁷⁴ Mäkelä 1976a, 15.

⁷⁵ Helander 1969, 36. Helanderin käsitys valiokunnan mielipiteestä pohjautui ed. Kaasalaisen (28.2.1969) ja ed. Koivusen (14.3.1969) haastattelulausuntoihin.

sanedustajien suhtautumista oluenkaupan järjestämiseen. Valtaosa oli vapaa-
mielisemmän olutpolitiikan kannalla.⁷⁶

Ruotsin esimerkki oli joka tapauksessa yksi hyvin käytetyistä perusteluista
oluen vapauttamisen puolesta. Yllättävästi sitä käytettiin kuitenkin myös vasta-
argumenttina. Keskiolutilain eduskuntakäsittelyn yhteydessä tuli nimittäin ilmi,
että monet kansanedustajat olisivat halunneet odottaa valmistumassa olevaa
tutkimusta Ruotsin olutuudistuksen seurauksista.

Lokakuun alusta 1965 lähtien oli Ruotsissa sallittu keskivahvan oluen myymi-
nen elintarvikemyymälöissä ja ravitsemisliikkeissä. Sitä oli edeltänyt vilkas kes-
kustelu puolesta ja vastaan. Se oli paisunut joukkotiedotusvälineissä sellaisiin
mittoihin, että Kettil Bruun sai aiheen kutsua ilmiötä olutpsykoosiksi. Bruunin
mukaan moraalikäsitusten ristiriita oli aiheuttanut sen, että asiasta tuli niin suuri
sensaatio. Lisäksi asiaan vaikutti se, että ulkomaalainen olut päästettiin samaan
aikaan Ruotsin markkinoille. Hän kuvasi julkisuudessa esiintynyttä hehkutusta
seuraavasti:

Keskivahva olut on ollut jymyutinen Ruotsin joukkotiedotusvälineissä.
Palstakilometreittäin on kerrottu markkinoille ilmestyvistä uusista olut-
merkeistä, radiossa ja televisiossa on tuntukaupalla ruodittu ulkolaisten
panimoiden rynnäkköä uusille markkinoille ja Ruotsin panimo-
teollisuuden puolustustaistelua. Ja kaiken aikaa on käyty kiihkeää
mainoskampanjaa.⁷⁷

Bruunin mukaan tuonkaltaisen olutpsykoosin seuraukset ja keskivahvan oluen
vapauttamisen vaikutukset olisi erotettava toisistaan. Moraalisesta kiistasta joh-
tuen olutuudistuksen äkkivaikutukset saattoivat olla hyvinkin erilaisia verrattu-
na sen pysyväs vaikutuksiin.⁷⁸

Ruotsalaisen uudistuksen alkuvaikutuksia voitiin analysoida ensimmäisen
vuoden jälkeen. Alkoholin kokonaiskulutus oli kasvanut, mikä sinänsä oli pidem-
män kehityskulun mukaista. Juomarakenteen suhteen oli kuitenkin tapahtunut
muutosta siten, että oluenkäytön noususuunta oli jyrkentynyt, viinan kulutus
kääntynyt hivenen laskuun ja muiden väkevien juomien ja viinien nouseva suun-
ta pysähtynyt. Juopumuspidätysten tai rattijuopumustapausten suhteen ei
muutosta ollut tapahtunut.⁷⁹

Alkoholipolitiikka-lehti hankki tietoa uudistuksen vaikutuksista haastattele-
malla erilaisia ruotsalaisia asiantuntijoita. Lisäksi sillä oli käytettävänä ruotsa-
laisten sosiologien tekemä postikysely keskivahvan oluen vapautumisesta. Ky-
selyn mukaan yli puolet ruotsalaisista oli sitä mieltä, että oluen myynnin sallimi-
nen oli oikeaan osunut päätös. Kielteistä kantaa edusti noin viidesosa vastaajis-
ta.⁸⁰

Bruunin maalailemat 'olutpsykoosin' aiheuttamat äkkivaikutukset olivat osoit-
tautuneet huomattaviksi. Uteliaisuus uutta olutta kohtaan oli aiheuttanut alku-

⁷⁶ 143:sta vastaneesta ainoastaan 22 kannatti vallitsevaa järjestelmää. *Olutkysely eduskunnassa* 1967.

⁷⁷ Bruun 1965a, 265.

⁷⁸ Bruun 1965a, 266.

⁷⁹ Tuominen & Bruun 1966, 238–240.

⁸⁰ Ekholm & Tuominen 1966, 242.

ryntäyksen, mistä oli seurauksena mm. järjestyshäiriöitä kouluissa. Alkuvaikeuksien voittamisesta vakuuttivat kuitenkin niin koululaitoksen edustajat kuin nuorisoasiantuntijatkin. Haastattelijoiden vaikutelmien mukaan olut-hysteria oli selkiintynyt rauhalliseksi suhtautumiseksi, ja toisaalta ennakko-oletuksia oli jouduttu tarkistamaan puolin ja toisin: merkittävän olutjuoppouden syntyä ei voitu osoittaa, mutta ei myöskään mitään merkittävää siirtymistä väkevästä juomista olueen.⁸¹ Ruotsin kuulumisten sisältö ei siis ollut aivan yksiselitteinen. Siitä huolimatta Alkoholiliike otti naapurimaan esimerkin yhdeksi keskeiseksi osaksi liberaalimman alkoholipolitiikan perusteluarsenaaliaan.

Keskioluen vapauttamista vastustavien argumenttien kirjosta voi puolestaan lukea alkoholilakiuudistusta koskevasta eduskuntakeskustelusta. Huomattavasti tärkein niistä oli huoli nuorisosta. Vapaamman myynnin katsottiin tuovan keskioluen nimenomaan nuorten ulottuville ja totuttavan nuoret alkoholiin. Toisaalta mietojen juomien politiikan uskottiin lisäävän rattijuoppoutta ja sitä kautta liikenneonnettomuuksia. Liikenneargumentit saivat lisäpontta moottoriajoneuvojen määrän valtavasta kasvusta:

Nyt tapahtumassa oleva alkoholipolitiikan muutos ei ole kuitenkaan ainoa nopea muutosilmiö suomalaisessa yhteiskunnassa. Me elämme motorisoituvaa tekniikan aikakautta. Kansalaisten käytössä olevien moottoriajoneuvojen määrä ennusteiden mukaan voi jopa kaksinkertaistua viidessä vuodessa, ja lähimain jokaisessa suomalaisessa perheessä on lähivuosina keskimäärin auto tai ainakin jokin moottoriajoneuvo. Alkoholijuomat ja moottoriajoneuvot sopivat kuitenkin huonosti yhteen. Englantilainen tutkija Drewn on todennut, että kuljettajan ajokyky alkaa heiketä jo veren alkoholin ollessa 0,2–0,3 promillea. Tämähän tulee jopa yhdestä tai parista olutpullosta. Nimenomaan arvostelukyvyn heikkeneminen on tämän tutkijan mukaan ensimmäisiä ja liikenteen kannalta haitallisimpia ilmiöitä pienten alkoholimäärien nauttimisen jälkeen.⁸²

Oluen vapauttamista vastustavat raittiusmieliset kansanedustajat muistuttivat, että olut oli alkoholijuoma, jonka vapaammasta myynnistä olisi pitkäaikaisia haittoja. Keskiolut johtaisi juomiskiirteen alkuun, mistä olisi ikäviä seurauksia niin työ- kuin perhe-elämällekkin. Oluelle oli lisäksi ominaista se, että se heikensi suorituskykyä sekä turrutti ja tylsistyi käyttäjänsä. Esimerkkien kuvaustapa oli usein värikäs ja retorisenä keinona käytettiin omien kokemusten painoarvoa:

Olen omakohtaisesti seurannut erään keskieurooppalaisen kaupungin kaduilla, kuinka ihmiset pitkinä jonoina työntyivät läpikuljettaviin olutbaareihin silmissä tylsä katse, josta kaikki elämänhalu oli sammunut.⁸³

Myös sähköisen median antaman kuvan todistusvoimaan luotettiin:

Kun sitten täällä on puhuttu ja varsinkin tämän talon ulkopuolella on puhuttu paljon oluesta ja sen hyödyllisyydestä, niin minä vain tahtoisin

.
⁸¹ Ekholm & Tuominen 1966, 244–246.

⁸² Ed. Knuutila, Vp 1968, ptk:t I, 669.

⁸³ Ed. Eskelinen, Vp 1968, ptk:t I, 565.

palauttaa mieliin erään televisio-esityksen, joka oli dokumentaarifilmi ja siinä esitettiin nimenomaan, mitenkä Irlannissa, jossa olut on kansallisjuoma, olut vaikuttaa mm. siten, että ihmiset tappavat toisiaan kiitos oluthumalan! Olut ei siis näköjään ollenkaan vaikuta, niin kuin on pyritty väittämään, ihmiseen yksinomaan lamauttavasti, vaan päinvastoin synnyttää aggressioita, jotka sitten voivat saada tämmöisiä seurauksia. Tässä filmissä nimenomaan ihmiset, joita haastateltiin, totesivat, että juuri oluen syy on, että heillä on niin paljon tappoja.⁸⁴

Vapaa keskiolut oli luonnollisesti myös panimoteollisuuden intresseissä. 1960-luvulla suomalainen panimoteollisuus eli muutoksen kourissa. Tuotanto keskittyi, ja panimoiden lukumäärä supistui puoleen. Lisääntynyt ostokyky, kaupungistuminen ja kulutustottumuksien muutokset lisäsivät mallasjuomien kulutusta koko vuosikymmenen ajan. Tuotannon volyyymi kasvoi yhteensä 250 prosenttia vuosina 1959–70. Siinä on mukana lakiuudistuksen jälkeen tapahtunut jyrkkä kulutuksen nousu.⁸⁵

Tuotannon keskittyminen johti harvojen ja tasavahvojen yritysten väliseen kovaan kilpailuun. Sitä lisäsivät EFTA-sopimuksen velvoitteet, jonka mukaan ulkomaalaisille oluille tuli olla yhtä hyvät kaupalliset edellytykset, kuin kotimaisten panimoidenkin oluille. Ulkomaalaiset oluet tulivat Suomen markkinoille vuonna 1964 ja samoihin aikoihin poistettiin myyntialueita koskevat rajoitukset A-oluen osalta. Säännösteltyjen markkinoiden ja tuotteiden samankaltaisuuden takia kiristynyt kilpailu johti Timo Summan mukaan ylikorostuneeseen mainontaan. Panimoteollisuus keskittyi kaupalliseen tuotedifferentointiin, jonka tavoitteena oli se, että luotiin tapoja erotella sinänsä samanarvoisia tuotteita ostohetkellä.⁸⁶

Alkoholimainonnan volyyymi alkoikin kasvaa heti vuonna 1964. Mari Soikkelin mukaan olutilmoittelun määrän nousu liittyi osittain jo pelkästään Panimoteollisuusyhdistyksen laajaan mainoskampanjaan suomalaisen oluen puolesta⁸⁷. Panimo- ja virvoitusjuomateollisuuden lehti-ilmoittelun markkamääräinen volyyymi kasvoikin vuosina 1964–70 peräti 430 prosenttia. Olutilmoittelun kasvu ei kuitenkaan tapahtunut aivan lineaarisesti. Vuonna 1969 mainonnan volyymin kasvu nytkähti ylöspäin ja vuonna 1970 lisäys oli räjähdysmäinen. Summan mukaan vuosikymmenen lopulla suuret investoinnit tuotantolaitoksiin ja jakeluverkoston laajentamiseen aiheuttivat toimialan kannattavuuden heikentymisen kireän kilpailun ohella. Seurauksena oli se, että markkinointikustannusten nousu ylitti tuotantokustannusten nousun.⁸⁸

Olutilmoittelun markkamääräisen volyymin kasvussa näkyy kuitenkin toinenkin poikkeus. Vuonna 1966 se oli nimittäin nopeampaa kuin kahtena sitä edeltävänä tai seuraavana vuonna⁸⁹. Olutmainonnan kasvu kiihtyi siis samana vuonna kuin kiivas keskustelu keskioluen vapauttamisesta lehdistössä käynnistyi.

.
⁸⁴ Ed. Leivo-Larsson, Vp 1968, ptk:t I, 676.

⁸⁵ Summa 1972, 4–11.

⁸⁶ Summa 1972, 9–11.

⁸⁷ Soikkeli 2000, 35.

⁸⁸ Summa 1972, 10–11.

⁸⁹ Ks. Summa 1972, kuvio 5, 10.

Panimoteollisuuden kampanjointi varmasti omalta osaltaan vaikutti vapaan keskioluen läpimurtoon. Sen ansioistahan julkisuudessa oli runsain mitoin tarjolla oli erilaisia myönteisiä mielikuvia oluesta seurustelu- ja rentoutusjuomana. Siinä valossa onkin mielenkiintoista tarkastella sitä, mitä olutmainoksissa suomalaisille tarjoiltiin.

Mari Soikkeli on huomionnut, kuinka vapaa-aikaan, harrastuksiin ja rentoutumiseen liitetyt sosiaaliset tilanteet olivat käytetyimpiä suomalaisessa olutmainonnassa 1960-luvulla. Sen lisäksi erottautuivat kotitöihin liitetyt tilanteet sekä juhlahetket kotona tai ravintolassa. Merkittävää oli arkisten oluenjuontitilanteiden hallitsevuus. Tyypillisimmillään oluenjuonti liitettiin Soikkelin mukaan veneilyyn, kalastukseen, metsästyksen tai rauhalliseen lepo hetkeen työpäivän päätteeksi. Tunnelmaa kuvitettiin miesten rennoilla vapaa-ajan asusteilla tai käännettyillä hihoilla päättyneen työpäivän merkinä.⁹⁰

Olut miellettiin siis selvästi miehiseksi juomaksi. Naisia kuitenkin esiintyi mainoksissa paljon. Suurimmaksi osaksi naisten tehtävänä oli olla miesten katseiden kohteena, mutta naisen ja alkoholin suhdetta tuotettiin mainoskuvastossa myös toisenlaisilla tavoilla. Soikkelin mukaan naiset saivat itsenäisen oluenkuluttajan statuksen toisaalta hyvän emännän, toisaalta naisen ruumiin teeman kautta. Jälkimmäisellä hän viittasi naisten identiteetin seksuaalistumiseen ja mainoksiin, joiden viestinä oli se, että olut ei tuhoa tai rapistuta naisen vartaloa. Aktiivisen, oluesta ilman miesseuraa nauttivan naisen kuva oli puolestaan 1960-luvun mainonnassa hyvin harvinainen. Sellaisiakin kuitenkin oli.⁹¹

Vuosikymmen loppua kohden mainoskuvien tilanteet tulivat tapahtumarikkaammiksi. Tätä Soikkeli selitti alkoholimainonnan ohjeiden lieventymisessä vuonna 1969. Panimot pyrkivät esittämään mahdollisimman paljon erilaisia tilanteita, joihin suomalainen olut kuului. Samalla mainoskuvien ihmisten olivat aikaisempaa nuorempia ja mainosten sosiaaliset tilanteet kuvasivat yhä enemmän nuoren perheen elämää.⁹²

Soikkelin mielestä 1960-luvun olutmainoksissa oli läsnä kaikki suomalaisen yhteiskunnan kerrostumat tai luokat. Selvimmin nojaututtiin kuitenkin ns. keskiluokkaiseen elämäntapoihin, ydinperhekeskeisyyteen, romanttiseen rakkauteen ja ”sivistyneisiin” tapoihin. Ylempää keskiluokkaa ei kuitenkaan ollut unohdettu purjehdusveneineen tai loisteliaine illalliskutsuineen. Vastaavasti hyvin monissa mainoskuville oli aistittavissa työväenluokkainen ”raaviden miesten maailma”. Ruumiillista työtä ja maskuliinisuutta korostavat mainokset ammensivat erityisesti nostalgisesta maaseutukuvastosta:

Rauhoitusaika. Kun viikate on katkaissut korren ja harava löytänyt monta. Kun kurkku on heinäpölystä karkea ja hiki kirvelee silmissä. Silloin

⁹⁰ Soikkeli 2000, 66–68. Soikkelin analyysi perustuu siis aikakauslehdissä esiintyneeseen olutilmoitteluun.

⁹¹ Soikkeli 2000, 52–65.

⁹² Soikkeli 2000, 67.

maistuu vahva Karhu III. Pehmeä saksalaistyyppinen olut. Löydätte sen vihreän etiketin takaa.⁹³

Keskioluen vapauttamisen kannalla olivat siis 1960-luvun puolivälin jälkeen niin Alkoholiliike, panimoteollisuus, lehdistö kuin yleinen mielipidekin. Vapaasta keskioluesta tuli myös selkeästi yksi niistä areenoista, joilla 1960-luvun radikalismi syntyi ja teki itseään tunnetuksi. Keskioluen vapauttaminen onkin hyvä esimerkki siitä, kuinka 1960-luvulla radikalismi ja perinteinen vasemmisto saattoivat olla kaukana toisistaan. Vanhan työväenliikkeen edustajat olivat vastakkaisessa rintamassa liberaalin alkoholipolitiikan kannattajien kanssa. Jälkimmäisiin kuului esimerkiksi Alkoholiliikkeen jakelutoimen johtaja, sosiaalidemokraattien kansanedustaja Pekka Kuusi (s. 1917), pastori-kirjailija, kokoomuksen kansanedustaja Jouni Apajalahti (s. 1920) ja kulttuuriradikaali M. A. Numminen (s. 1940). Numminen on muistellut 60-lukulaista radikalismia seuraavasti:

Meillä ei tuntunut muodostuvan sellaista eurooppalaista juomatapaa, johon me 1960-luvun radikaalit pyrimme ja sen vuoksi kai keskioluen vapauttaminen oli ensimmäinen askel kohti eurooppalaista suuntaa.⁹⁴

M. A. Nummiselta unohtui, että Alkoholiliike oli jo pitkään pyrkinyt luomaan Suomeen eurooppalaisia juomatapoja. Viinikampanja hintojen alentamisineen oli ollut suuri askel ja keskioluen vapauttamispyrkimykset toinen. Tilanne, jossa valtiollisella monopolilla ja kulttuuriradikaaleilla oli sama tavoite oli varsin ainutlaatuinen.

Nuorisokysymys

Ongelmanuorisosta nuoriso-ongelmaan

Kun juuri mainitusta lähtökohdasta uutta tietä hahmotetaan, on kysymys nuorisosta keskeisin. Vaikka tietenkin toivotaan vanhemmankin polven muuttavan juomatapatottumuksiaan, tärkeintä sittenkin on nuorison suhtautuminen uudistukseen. Nuoriso elää kipeimmin, mutta samalla jännittynein mielin koko maailmassa parhaillaan tapahtuvan arvojen uudelleen arvioinnin. Tuskinpa edelleenkään liioittelen, kun väitän, ettei minään historian kautena vanhalla eikä perinnäisellä ole ollut nuorison mielestä niin vähän sitovuutta kuin nykyään. Nuoriso haluaa kokea kaiken inhimillisen perusteellisemmin ja varhaisemmassa ikäkaudessa kuin vanhemmat. Ansiotaso on keskimääräisesti suuresti noussut, joten useimpien nuorten odotukset voivat tulla toteen. Uuden ajan tiedotusvälineet, varsinkin televisio ja elokuva, lisäävät uteliaisuutta, luovat uusia ihanteita ja nostavat esikuvaksi uusia ”vaikuttajajyksilöitä”. Näin on laita myös nautintoaineiden vaarallisella alueella. Kieltojen ollessa tehottomia, vieläpä kaiken lisäksi houkutellessa kielletyn kokeilemiseen, on lainsäätäjän valmistauduttava joustamaan. (Valtiopäivät 1968, pöytäkirjat I, 553)

⁹³ Soikkeli 2000, 73–75. Porin Karhun mainos *Hymy*-lehdessä 8/1972.

⁹⁴ Televisiodokumentti vuodesta 1968 keväällä 1998.

Nuorisokysymys oli yksi alkoholilakiuudistuksen kolmesta keskeisestä teemasta. Lainsäädännöllisesti kysymys oli ikärajoituksista alkoholin myynnille ja anniskelulle. Sen lisäksi keskioluen vapaampi myynti liitettiin alkoholin saatavuuden helpottumiseen erityisesti juuri nuorison keskuudessa. Yllä oleva johdattelu nuorisoteemaan sisältyi alkoholilakivaliokunnan puheenjohtaja L. A. Puntilan avauspuheenvuoroon eduskuntakeskustelussa 14.5.1968. Aikalaisnuoriso näyttäytyi siinä paitsi omana ikäryhmänään, myös historiallisesti poikkeuksellisenä sukupolvena.

Huoli nuorisosta oli kieltolain ajoista lähtien ollut olennainen osa alkoholipoliittista keskustelua. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa se kuitenkin oli noussut keskeiseksi erityisongelmaksi. Ilmiöön liittyi ajalle tyypillinen paniikki nuorison tilasta. Esimerkiksi Kettil Bruun kuvasi vuonna 1960 lehdistön olevan täynnä uutisia villiintyneestä nuorisosta, joissa nuoria nimitettiin nahkatakeiksi ja juoppouden ja rikollisuuden väitettiin yleistyneen heidän keskuudessaan⁹⁵. Konkreettisenä hälyttävänä merkinä oli nuorten juopumuspidätysten raju kasvu.

Vaikka nuoriso Alkoholiliikkeen sosiaaliohjaaja Aarne Alestalon mukaan oli ”kehittyneempää, mielipiteissään kypseneempää ja myös työteliäämpää kuin aikaisemmat sukupolvet”, sen ”heikoin osa” käyttäytyi kuitenkin ongelmallisesti. 17-vuotiaiden ja sitä nuorempien juopumuspidätykset ikäluokan kokoon suhteutettuna olivat kasvaneet muutaman vuoden ajan tasaiseen tahtiin, mutta vuonna 1960 niiden lukumäärä yhtäkkiä hyppäsi ylöspäin. Samaan aikaan hieman vanhempien siihen asti laskusuunnassa olleet juopumuspidätykset kääntyivät nousuun.⁹⁶ Alle 18-vuotiaiden saatavillahan ei alkoholijuomia olisi pitänyt olla lainkaan. Väkijuomalain säätämä vähimmäisikä alkoholijuomien ostamiselle oli 21 vuotta alkoholimyymälöissä ja 18 vuotta anniskelussa.

Kaiken kaikkiaan juopumuspidätykset asukasta kohden pysyivät kutakuinkin ennallaan 1960-luvun ajan, kunnes ne kääntyivät nousuun alkoholilakiuudistuksen jälkeen. Jos tarkastellaan erikseen kaupunkien ja kauppaloitten tilannetta, missä valtaosa⁹⁷ juopumuspidätyksistä tapahtui, niiden lukumäärä itse asiassa asukasta kohden väheni. Suhteessa alkoholijuomien kasvavaan kuluutukseen pidätykset joka tapauksessa vähenivät selvästi aina vuoteen 1969 asti.⁹⁸

Sen sijaan juopumuspidätykset nuorissa ikäluokissa lisääntyivät voimakkaasti. Lisäys oli sitä voimakkaampaa, mitä nuoremasta ikäryhmästä oli kysymys. Salme Ahlström ja Esa Österberg ovat pyrkineet suhteuttamaan pidätettyjen määrän ikäluokkien vaihtuvaan kokoon, mikä on tärkeää suurten ikäluokkien vai-

.
⁹⁵ Bruun 1960, 61.

⁹⁶ Alestalo 1961, 233–234.

⁹⁷ Noin 90 prosenttia.

⁹⁸ Ahlström & Österberg 1981, 13, liitetaulukko 6, 120. Ahlströmin ja Österbergin mukaan juopumuspidätysperusteet säilyivät ennallaan vuoteen 1967 asti, jolloin niitä täsmennettiin. Vuonna 1969 perusteet puolestaan muuttuivat uuden alkoholilain myötä. (Ahlström & Österberg 1981, 6) Nuorison juopumuspidätysten lukumäärän nousu voi tietenkin johtua ”moraalisen paniikin” aiheuttamasta poliisikontrollin kiristymisestä.

kutuksen takia. Jos tarkastellaan juopumispidätyskehitystä vuosina 1960–68 (ennen lakiuudistusta), olivat Ahlströmin ja Österbergin lukujen mukaan 18–19-vuotiaiden pidätykset kaksinkertaistuneet ja 20–24-vuotiaiden lisääntyneet 35 prosenttia.⁹⁹

V. Harvola on laatinut Alkoholiliikkeen vuosikirjaan tilaston nuorison juopumuspikätyksistä 1960-luvun osalta aina vuoteen 1966 asti. Juopumuspikätysten lisääntyminen oli rajua erityisesti kaikkein nuorimpien ikäryhmässä. Jos lähtövuodeksi otetaan vuoden 1959 tilanne (ennen rajua yhtäkkistä kasvua), oli vuonna 1966 alle 18-vuotiaiden juopumuspikätysten lukumäärä lisääntynyt 129 prosenttia, 18–20-vuotiaiden 45 prosenttia ja 21–24-vuotiaiden puolestaan laskenut 7 prosenttia. Tuo aleneminen oli kuitenkin vähäisempi kuin kaikkien ikäryhmien yhteinen 14 prosentin juopumuspikätysmäärien aleneminen.¹⁰⁰

Edellä olevasta voisi päätellä, että juuri samat ikäluokat, jotka enenevässä määrin joutuivat pidätetyiksi ennen kuin olisivat saaneet laillisesti olla tekemisissä alkoholijuomien kanssa, olisivat oppineet hillitymmille juomatavoille hieinan vanhettuaan. Kun lisäksi kulutetun alkoholin määrä kasvoi iän mukana¹⁰¹, olisi tapojen siistiytyminen siten ollut huomattavaa. Näin ollen ns. 'märkä sukupolvi' olisi paitsi juonut enemmän, myös oppinut hallitsemaan juomistaan uudella tavalla.

Vuosina 1960 ja 1961 tapahtunut äkillinen nuorison juopumuspikätysten nousu herätti Alkoholiliikkeessä tarpeen tutkia asiaa tarkemmin. Kymmenen paikallisosastoa hankki tiedot kyseisinä vuosina juopuneena pidätetyistä alle 18-vuotiasta henkilöistä lastensuojelu-, sosiaali- ja poliisiviranomaisilta.¹⁰² Tutkimuksen kiinnostuksen kohteena oli juopuneena pidätettyjen nuorten sosiaalinen tausta sekä itse pidätykseen liittyvät seikat. Millaiseksi paljastuisi tuo moraalista paniikkia herättänyt 'villiintynyt nuoriso'? Oliko siis kyseessä tietty ongelmanuoriso vai nuoret ikäryhmät ylipäänsä?

Pidätettyjen helsinkiläispoikien korkein oppisuoritus oli valtaosin kansakoulu tai osa sitä. Oppikoulusivistystä saaneiden osuuden arveltiin vastaavaan aikaansa keskimäärää¹⁰³. Myöhemmin valmistuneiden tilastojen valossa pidätettyjen koulusivistys oli kuitenkin alhaisempi kuin koko ikäluokan¹⁰⁴. Varsinaisia

⁹⁹ Ahlström & Österberg 1981, 87, 94, liitetaulukko 15, 129. Kaupungeissa ja kauppaloissa tapahtuneita pidätyksiä on verrattu koko maan ikäryhmittäiseen asukasluukuun. Väestön viisivuositainen ikäryhmittely ja pidätysten kirjaamisen kategoriat eivät kuitenkaan sopineet yhteen, joten he joutuivat siten omassa luokituksessaan tekemään arvion molempien lukujen osalta. Jostain syystä he jättivät laskelmistaan pois alle 18-vuotiaat.

¹⁰⁰ Oy Alkoholiliike Ab:n vuosikirja 1960–1966. Harvola on kertomansa mukaan suhteuttanut ikäryhmittäiset juopumuspikätykset kaupungeissa ja kauppaloissa asianomaisen ryhmän väkilukuun. Näin ollen hänen esittämänsä luvut olisivat tarkempia kuin Ahlströmin ja Österbergin tutkimuksen. Aikasarja vain on valitettavan lyhyt.

¹⁰¹ Klaus Mäkelän kulutustutkimuksen (1968) tulosten mukaan ikäryhmittäinen alkoholin kulutus lähti rajuun nousuun 18-vuoden ikäisistä saavuttaen huippunsa 40-vuotiailla. Mäkelä 1970c.

¹⁰² Yhteensä kertyi aineisto yli 600:sta pidätetystä, joista yli puolet oli Helsingistä. Tyttöjä heistä oli vain 38, ja tarkastelu keskittyikin lähes kokonaan poikiin. Lähes puolet aineistosta edusti kategorian vanhinta ikäluokkaa, eli oli 17-vuotiaita. Turkka 1963.

¹⁰³ Turkka 1963, 10.

¹⁰⁴ Laskettu vuoden 1960 väestölaskennan tietojen perusteella. SVT VI C:103, 1964; osa VIII, 12, 34.

koululaisia helsinkiläispojista oli neljäsosa eli suurin osa pidätetyistä oli töissä. Eniten ammatissa toimivia oli maa-, seka-, apu- tms. työläisinä. Helsinkiläisten 15–16-vuotiaiden juopuneena pidätettyjen työvoimaosuus oli huomattavasti korkeampi kuin muun vastaavan ikäisen nuorison.¹⁰⁵

Lisääntyvään työhönosallistumiseen liitettiin tutkimuksessa itsenäistyminen, jonka siis myös ajateltiin kasvattavan alkoholinkäyttöä. Työssäolo antoi myös taloudelliset mahdollisuudet hankkia alkoholia. Pidätettyjen keskimääräiset tulot näyttivätkin suurilta. Kun lisäksi suotuisan taloudellisen kehityksen arveltiin vaikuttaneen koulua käyviä nuorten taskurahojen määrään, näytti nuorten käytettävissä olevan rahan määrä vaikuttavan suoraan alkoholin kulutukseen. Myös asumisensa suhteen juopumuksesta pidätetyt 16–17-vuotiaat olivat itenäisempiä kuin muu vastaavan ikäinen väestö.¹⁰⁶

Helsinkiläispoikien vanhemmista kolmasosa kuului johtavaan ja toimihenkilöryhmään, vajaa puolet oli ammattityöläisiä ja viidesosa oli kouluttamattomia työläisiä. Siitä tutkimuksessa pääteltiin, että juopumuksesta pidätetyt nuoret eivät ole peräisin pääasiassa alemmista sosiaali- ja tuloryhmistä, kuten usein kuulemma pyrittiin väittämään.¹⁰⁷ Aivan keskivertonuoriksi kotitaustansa suhteen juopuneena pidätettyjä ei kuitenkaan voi luonnehtia. Helsinkiläispojista viidesosan vanhemmat olivat eronneet. Lisäksi 15 prosenttia heistä oli sellaisia, joiden isän nimi esiintyi ”alkoholistihuollon” kirjoissa.¹⁰⁸ Yhteenvetona voi siis todeta, että Alkoholiliikkeen tekemän tutkimuksen mukaan juopuneena pidätetyt poikkesivat kyllä monella tavalla muusta nuorisosta, mutta eivät ehkä niin paljon kuin yleensä oletettiin. Juopumuspidätykset eivät koskettaneet vain rajattua ongelmanuorisoa, kuten oli totuttu väittämään. Sen kaltaisen tuloksen oli esimerkiksi saanut Helsingin lastensuojeluvirasto tutkittuaan juopuneena pidätettyjä nuoria vuonna 1959:

Tässä vaiheessa voitaneen lausua, että juopuneena pidätetyt nuoret Helsingissä ovat sekä sosiaalisen taustansa että psyykkisen tilansa puolesta hyvin vahvasti rasisettuja. Heidän joukossaan on ilmeisesti suhteellisen pieni lukumäärä niitä, joiden kohdalla juopumuspidätys olisi jonkin sattumanvaraisen hairahduksen tai onnettomuuden seuraus. Juopuneena pidätetyksi tuleminen on ilmeisesti melko pitkäaikaisen kehityksen tulos ja varsin vakavan tilan oire.¹⁰⁹

Nuorisokysymyksestä muodostuikin 1960-luvun kuluessa alue, jossa alkoholipoliittisesti liberaali linja ja raittiusmielinen linja törmäsivät rajusti. Vastakkainasettelu kategorisoitui ’luottamus’- ja ’suojeluperiaatteiksi’. Vapaampaa alkoholilakia kannattavat asettuivat ’luottamaan’ ’nykyaikaiseen ja kehittyneeseen’ nuorisoon. Raittiusmieliset puolestaan kantoivat huolta nuorison tulevaisuudesta ja kokivat tarpeelliseksi erityisen nuorison suojelun. Alkoholiliike

¹⁰⁵ Turkka 1963, 10–11.

¹⁰⁶ Turkka 1963, 11.

¹⁰⁷ Turkka 1963, 12.

¹⁰⁸ Turkka 1963, 12.

¹⁰⁹ Helasvuo 1962, 152.

Nuorten alkoholin-
käytön näkyvä yleisty-
minen 1960-luvulla
aiheutti huolta. Keski-
oluen vapaamman
saatavuuden pelättiin
lisäävän sitä entises-
tään. Valokuva Esko
Eskelinen. Pohjois-
Karjalan museo.

nojasi tässäkin asiassa empiiriseen tutkimukseen. Sitä edustamaan nousi erityisesti Kettil Bruunin hanke yhteisopijoismaisesta nuorisotutkimuksesta.

Kommentoidessaan 1960-luvun alun moraalista paniikkia Bruun halusi suhteellistaa nuorisokysymyksen yhteiskunnassa tapahtuneeseen rakenne-
muutokseen ja arvosteli moralistisia asenteita. Hänen mukaansa moralisoivat rikosoikeuden asiantuntijat ja korkeat yliopistoauktoriteetit, jotka syyttivät vapaata kasvatusta ja siveellistä rappeutumista eivät ymmärtäneet sitä, miten rakennemuutokset olivat vaikuttaneet nuorten oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Bruunin mukaan nuoriso kypsyi aikaisemmin kuin ennen, mutta heille asetettiin epäjohdonmukaisia vaatimuksia. Toisissa tilanteissa nuoret hyväksyttiin täysikasvuina toisissa taas ei.¹¹⁰

Hänen mukaansa tarvittiin asiantietoja nuorten elämäntyylistä, mm. heidän juomatavoistaan. Pohjoismainen alkoholitutkimuslautakunta olikin hyväksynyt suomalaisten ehdotuksen siitä, että nuorison juomatapoja tutkittaisiin yhteistoimin.¹¹¹ Tutkimus valmistui vuonna 1963 ja Bruun julkaisi sen yhdessä Ragnar Haugen kanssa nimellä *Drinking Habits among Northern Youth. A cross national study of male teenage drinking in the northern capitals.*

Tutkimuksessa haastateltiin neljän pohjoismaisen pääkaupungin nuoria heidän alkoholitavoistaan alkuvuodesta 1960. Perusjoukkona olivat ”vuosina 1941,

¹¹⁰ Bruun 1960, 61.

¹¹¹ Bruun 1960, 62.

1943 ja 1945 syntyneet naimattomat, kotiympäristössä asuvat pääkaupunkilaispojat, jotka kahden viimeksi kuluneen vuoden ajan olivat asuneet pääkaupungissa”. Pojat olivat haastattelujen tapahtuessa siis enimmäkseen 14-, 16- ja 18-vuotiaita. Valtaosa tutkimuskysymyksistä koski nuorten tosiasiallista alkoholin käyttöä sekä niitä sosiaalisia tilanteita, joissa alkoholia nautittiin.¹¹²

Bruunin *Alkoholipoliitikkaan* kirjoittama yhteenveto tutkimuksesta ja se miten tutkimusta myöhemmin siteerattiin oli se, että nuorten alkoholinkäyttö oli yleistä mutta kohtuullista ja varsin samanlaista kaikessa neljässä pääkaupungissa. Näin oli siitäkkin huolimatta, että alkoholin muodollisessa kontrollissa oli suuria eroja kaupunkien välillä. Eroilla tarkoitettiin lähinnä haastateltavien käsitystä siitä, kuinka he arvelivat vanhempiansa suhtautuvan heidän alkoholinkäyttöön. Kööpenhaminalaisten vanhemmat näyttäytyivät siinä valossa huomattavan vapaamielisiltä, helsinkiläisten taas erittäin ankarilta. Myös ikärajoitusten suhteen oli pieniä eroavaisuuksia, ja tämän kontrollin toimiminen ravintoloiden suhteen oli ankarinta Helsingissä. Alkoholinkäytön yhtäläiset piirteet koskivat Bruunin mukaan niin kerralla nautittua määrää, nauttimispaikkaa ja juomaseuraa, käsitystä ympäristön asennoitumisesta alkoholinkäyttöön kuin vanhempien harjoittaman valvonnan vaikutusta alkoholin nauttimiseen ja alkoholin valintaan. Eroja esiintyi ennen kaikkea eri ikäryhmien välillä: iän karttuessa niin nauttimistiheys, kulutetut määrät kuin väkijuomien suhteellinen osuuskin kasvoi.¹¹³

Yhteispohjoismainen hanke ja vertaileva ote alkoholitutkimuksessa oli uutta ja tutkimusta arvostettiin suuresti. Kettil Bruun oli Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön sihteeri ja Alkoholiliikkeen alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen esimies. Tutkimuksesta muodostuikin käyttöainesta ja empiiristä vahvistusta Alkoholiliikkeen vapaammalle alkoholipoliittiselle linjalle. Haluttiin osoittaa, että alkoholin vapaampi jakelu ei aiheuttaisi ongelmia nuorison keskuudessa, vaan että nuoret itse asiassa olivat edelläkävijöitä ’oikeansuuntaisissa’ alkoholitavoissa. Siinä missä suomalaiset kansana oli kasvatettava eurooppalaisiksi olivat nuoret edelläkävijöitä – ainakin he olivat alkoholitavoiltaan skandinaaveja. Ajatusmalli näkyi kiteytyneenä esimerkiksi Pekka Kuusen puheenvuorossa alkoholilain eduskuntakäsittelyssä 28.5.1968:

Raittiusväki tuntee erityistä huolta siitä, miten nuorisomme kestää alkoholikaupan lisääntyvän vapauden. Vetoan jälleen suoritettuihin tutkimuksiin. Yhteispohjoismaisten tutkimusten mukaan nuorison alkoholi-juomien käyttötavat kehittyvät erilaisista alkoholipoliittisista järjestelyistä riippumatta merkille pantavan yhdenmukaisesti eri pohjoismaissa. On syytä tänään todeta, että nuorisomme on jo nyt ennen uudistusta alkoholitavoiltaan lähempänä skandinavista nuorisoa kuin on aikuisväestömme Skandinavian aikuisväestöä.¹¹⁴

Jos vertaa Bruunin yhtäläisyyttä korostavaa yhteenvetoa pohjoismaisen tutkimuksen yksittäisiin tuloksiin, huomaa kuitenkin havaintojen tulkinnan noudatta-

.
¹¹² Bruun 1963b, 63–64.

¹¹³ Bruun 1963b, 74–75.

¹¹⁴ Valtiopäivät 1968, pöytäkirjat I, 836.

neen selkeää tendenssiä. Yhteneväisiä tapoja on korostettu huomattavienkin erojen kustannuksella. Ensinnäkin alkoholin nauttimistiheyden suhteen eri kaupunkien nuorissa oli selkeitä eroja. Bruun kyllä mainitsi sen, että Kööpenhaminassa nauttimistiheys on kaikissa ikäluokissa korkein ja Helsingissä pienin. Siitä huolimatta hän painotti yhdenmukaisuutta, jota on kyllä vaikeaa nähdä 16-vuotiaiden osalta puhumattakaan 18-vuotiaista. Kun 16-vuotiaista helsinkiläispojista vain 7 prosenttia oli nauttinut alkoholia kahdesti tai useammin viimeisen neljän viikon aikana, olivat vastaavat kööpenhaminalaisten (57%), oslolaisten (34%) ja tukholmalaisten (30%) osuudet selvästi suurempia. 18-vuotiaiden osalta taas helsinkiläisten 14 prosenttia vertautui muiden 79 prosenttiin (Kööpenhamina), 49 prosenttiin (Oslo) ja 40 prosenttiin (Tukholma).¹¹⁵

Myös kerralla juodun alkoholin määrässä oli eroja. Vähintään 4 cl absoluuttista alkoholia oli kerralla juonut 40 prosenttia helsinkiläispojista, 42 prosenttia kööpenhaminalaisista, 26 prosenttia oslolaista ja 21 prosenttia tukholmalaista. Nämä erot eivät olleet yhtä suuria kuin nauttimistiheyden kohdalla, mutta kaksinkertaisen määrän voi kaikeksi tulkita olevan enemmän kuin ”hiukan enemmän”, kuten Bruun kuvaili vähintään 7,5 cl ryhmässä olleen poikia Helsingissä ja Kööpenhaminassa.¹¹⁶

Havainnot helsinkiläispojista osoittivat sen, että heidän juomatapansa poikkesivat muista juuri sillä tavalla kuin suomalaisten alkoholinkäyttöä oli pitkään arvosteltu. He joivat huomattavasti harvemmin kuin muut ja kerralla hiukan enemmän kuin oslolaiset ja selvästi enemmän kuin tukholmalaisten ikätoverinsa. Lisäksi helsinkiläiset nauttivat alkoholia selkeästi enemmän ”muissa paikoissa”, ulkona, porttikäytävissä, puistoissa jne., kuin kotona ja ravintolassa sitä nauttineet pohjoismaiset ikätoverinsa. Tämä oletettavasti Bruunin mukaan oli suoraa seurasta ankarammasta kontrollista.¹¹⁷ Tulkintaa yhteneväistä juomatavoista voikin ihmetellä.

Neljä vuotta myöhemmin haluttiin tehdä lisätutkimus sen selvittämiseksi, olivatko ikäryhmien erot ’normaalia’ ikäspesifiä käytöstä vai olisiko nuorison alkoholinkäyttö muuttunut. Aikoinaan 14-vuotiaina haastateltuja haastateltiin nyt uudestaan ja niin saatettiin verrata vuoden 1964 18-vuotiaita vuoden 1960 18-vuotiaisiin. Tutkimuksen tulokseksi saatiin se, että alkoholin nauttimistiheys oli kasvanut kaikkialla muualla paitsi Oslolla. Helsingissä kasvua oli jonkin verran, Kööpenhaminassa ja Tukholmassa huomattavasti. Kerralla nauttittujen määrien suhteen ei ollut tapahtunut muutosta.¹¹⁸

Vuonna 1964 alkoholia oli siis entistä harvemmin nautittu helsinkiläisnuorten keskuudessa verrattuna muihin pohjoismaalaisiin. Havainnot yli viidestä alkoholikerrasta viimeisen neljän viikon aikana olivat seuraavat: Helsinki 7 prosenttia, Kööpenhamina 57 prosenttia, Oslo 19 prosenttia, Tukholma 42 prosent-

115 Bruun 1963b, 66.

116 Bruun 1963b, 68. Bruun huomautti, että tanskalaisten poikien kulutus saattaa näyttäytyä suhteellisesti liian runsaana erilaisen mittaustavan takia.

117 Bruun 1963b, 69, 74.

118 Bruun 1965, 335.

tia. Bruun kommentoi tuloksia viittaamalla vuoden 1960 tutkimukseen: ”[a]ikaisemmassa tutkimuksessa päädyttiin kuitenkin tiettyihin tuloksiin, jotka viittasivat kaupunkien välisiin eroavuuksiin ja katsomme nyt, pätevätkö nämä erot myös uudessa aineistossamme” ja totesi, että samat erot esiintyivät nytkin. Yhtäläisistä juomatavoista ei nyt ollut minkäänlaista mainintaa.¹¹⁹ Käsitys niistä näyttää kuitenkin jääneen elämään, mistä kolme vuotta myöhemmin käyty eduskuntakeskustelukin todistaa.

Seurantatutkimus saattoi olla pettymys Alkoholiliikkeelle, vaikka Bruunin mukaan sekä raittiusliike että alkoholiyhtiöt saivat siitä vahvistusta alkoholi- poliittisille mielipiteille. Valtaosa niistä, jotka olivat juoneet 14-vuotiaana vain mietoja juomia, olivat siirtyneet käyttämään myös väkeviä. Lisäksi vielä 14-vuotiaana täysraittiit joiivat 18-vuotiaana harvemmin ja kerralla vähemmän kuin jo aikaisemmin alkoholia käyttäneet. Näiden havaintojen voitiin tulkita tukevan raittiusliikkeen ’porttiteoriaa’ ja sitä, että myöhempään alkoholinkäyttöön vaikuttaa se, milloin alkoholijuomia aletaan käyttää.¹²⁰

Tukea Alkoholiliike sai taas siitä havainnosta, että se pieni osa ikäryhmästä, joka edelleen 18-vuotiaana joi pelkkiä mietoja juomia, käytti alkoholia harvemmin ja kerralla vähemmän kuin muut. Lisäksi vapaimman ilmapiirin Kööpenhaminassa ei 18-vuotiaiden alkoholitavoissa ollut juuri eroa sen suhteen oliko 14-vuotiaana ollut raitis vai ei. Se todisti Bruunin mukaan mahdollisesti siitä, että ”ensimmäisen alkoholinkäytön ajankohta merkitsee vähemmän ympäristössä, jossa juomiseen suhtaudutaan suvaitsevammin ja jossa siis ratkaisu – juodako vai ei – on vailla mainittavaa merkitsevyyttä”.¹²¹ Juuri sellaiseen ilmapiiriin Alkoholiliike pyrki.

Ehkä on vielä korostettava sitä, että Pohjoismaisen nuorisotutkimuksen kuvauksessa en ole pyrkinyt ottamaan kantaa siihen, miten luotettavia tulokset ovat ja mitä niistä voidaan lukea. Tarkoitus ei siis ole ollut pohtia tutkimuksen reabiliteettia ja validiteettia. Kiinnostavampaa tässä onkin se, miten tutkimustuloksia on tulkittu ja miten niitä on käytetty. Näyttää nimittäin siltä, että Alkoholiliikkeellä oli tarvetta juuri tietynlaiseen tulkintaan, jotta se olisi saanut mielipiteilleen tukea. Huoli nuorisosta oli tärkeä ase raittiusliikkeelle ja varmasti vetosi suureen yleisöön ”moraalisen paniikin” ilmapiirissä. Toisaalta juuri nuoret itse – jo varsinaisen teini-ään ohittaneet mukaan lukien – olivat suurelta osin Alkon liittolaisia vapaamman alkoholipolitiikan suhteen.

Huoli nuorten alkoholikäytön lisääntymisestä oli myös lehtikirjoittelussa yksi käytetyimmistä argumentoinneista vapaamielisempää alkoholipolitiikkaa vastaan. Alkon kokoaman lehdistökeskustelun mukaan se oli vuosien 1965–68 lehdistökeskustelussa kolmannella sijalla argumenteissa alkoholilainsäädännön liberalisoimista vastaan. Sitä yleisemmin käytettyjä perusteluita olivat alkoholin kulutuksen ja alkoholismien lisääntyminen ja sen jälkeen tulivat mm. rattijuoppouden ja järjestyshäiriöiden lisääntyminen.¹²²

¹¹⁹ Bruun 1965, 336, 340.

¹²⁰ Bruun 1965, 338–340.

¹²¹ Bruun 1965, 339.

¹²² Piispa 1997, 87.

Myöhempi tutkimus on osoittanut, että nuorten alkoholinkäyttö yleistyi huomattavasti 1960-luvun alusta 1970-luvun alkuun. Alkoholinkäytön aloitusikä aikaistui, raittiiden määrä väheni ja sekä alkoholin nautintatiheys, että kerralla juodut määrät kasvoivat.¹²³ Kun lisäksi nuorten alkoholinkäyttö oli varsin näkyvää – se tapahtui suurelta osin julkisilla paikoilla – ja juopumuspidätykset kasvoivat, ei ole mitenkään yllättävää, että käsitys nuorisongelmasta voimistui. Vanhempien sukupolvien omat arkikokemukset varmasti osaltaan vahvistivat huolta nuorisotilasta.

Myös nuorisoon itseensä iskostui käsitys ikäryhmänsä runsaasta alkoholinkulutuksesta. Pohjoismaisessa nuorisotutkimuksessa nimittäin havaittiin, että haastatellut pojat uskoivat muiden samanikäisten juovan enemmän kuin he itse joivat. Sama toistui vuoden 1964 seurantatutkimuksessa. Bruun selitti havaintoa heidän sosiaalista todellisuutta koskevasta harhakäsityksestä:

Pojat elävät siinä uskossa, että heidän samanikäiset toverinsa juovat paljon alkoholia, koska poikasakeissa puhutaan alkoholinkäytöstä kerskailevasti ja kun alkoholinkäyttö symbolisoi miehekkyyttä. Jos tämä tulkinta on oikea, silloin tämä harhakäsitys todellisuudesta ilmeisesti merkitsee voimakasta painetta alkoholin nauttimiseen, pakkoa elää sen harhaisen todellisuuskuvan mukaan, jonka asianomainen on luonut itselleen.¹²⁴

Havainto on erittäin mielenkiintoinen, mutta siitä ei pidä vetää helppoja johtopäätöksiä suoraviivaiseen ”ryhmäpaineeseen” ja yksinkertaiseen laumasieluisuuteen. Kun esimerkiksi Veikko Seppälä haastatteli vuonna 1965 vähäkyröläistä tanssiyleisöä Sosiaaliministeriön raittiustyönohjaajatutkintoa varten, vain 15 prosenttia niistä, jotka olivat ilmoittaneet käyttäneensä kyseisissä tansseissa väkijuomia, ilmoitti perusteluksi sen, että toveritkin nauttivat. Valtaosa alkoholia nauttineista oli alle 20-vuotiaita nuoria miehiä ja kaikista kyselyyn vastanneista miehistä noin puolet oli juonut jotakin. Yleisin perustelu alkoholin nauttimiselle oli vapautuneisuuden saavuttaminen. Lisäksi monet muut perustelut liittyivät tuohon samaan teemaan: uskallus seurustella toista sukupuolta olevan kanssa, uskallus tanssia jne.¹²⁵

Vähäkyröläiset pojat siis rohkaisivat itseään alkoholilla, jotta olisivat pärjänneet vaativaksi koetussa sosiaalisessa tilanteessa. Tämä siitäkin huolimatta, että valtaosa naisista oli tansseissa raittiina, eikä näistä kukaan pitänyt väkijuomia nauttineesta tanssiparista, vaikka osa tanssiin sellaisen kanssa suostuikin¹²⁶. Kun mieltä rohkaisevan naikkailun mielsi kuuluvan nuoren miehen identiteettiin, ei sille toisen sukupuolen paheksunnasta huolimatta ollut esteitä.

¹²³ Ahlström 1985b, 132–134.

¹²⁴ Bruun 1963b, 71–73; Hauge 1967, 10.

¹²⁵ Seppälä 1965, 241, 246, 248.

¹²⁶ Seppälä 1965, 242.

Luottamus vs. suojele

Nuorisoa koskeva alkoholipoliittinen kädenvääntö huipentui lakiuudistuskeskusteluissa vuoden 1968 valtiopäivillä. Alkoholilakivaliokunta oli esittänyt hallituksen esitykseen muutoksia ikärajoitusten suhteen, mikä aiheutti kiihvasta sananvaihtoa. Hallituksen esittämä 21 vuoden ikäraja alkoholin vähittäismyynnille ja anniskelulle oli alennettu 20 vuoteen. Lisäksi mietojen juomien vähittäismyyntiraja oli valiokunnan esityksessä laskettu 18 vuoteen. Keskiolutilain osalta 18 vuoden ikäraja oli jo hallituksenkin esityksessä. Kysymys keskioluen vapaammasta myynnistä näyttäytyikin monelle nimenomaan nuorisokysymyksenä.

Keskustelussa näkyi selkeänä kaksi puhetapaa. Jo aikalaismuuttajissa nuo puhettavat oli nimetty luottamusperiaatteeksi ja suojeleperiaatteeksi. Ne asettuivat toisilleen vastakkaisiksi ja pyrkivät kiistämään toinen toistaan. Muutamassa puheenvuorossa tosin pyrittiin korostamaan sitä, että periaatteet eivät olleet toisilleen vastakkaisia. Itse kukin nuoriso-ongelmaa sivuava puheenvuoron käyttäjä oli kuitenkin valinnut jommankumman puhettavan ja siitä saattoi suoraan päätellä hänen suhtautumisensa lakiuudistuksiin. Kolmantena nuorisoa koskevana puhettavana vilahti sellainen, jossa nuoriso koettiin uhkana ja huolena oli se, kuka pystyy pitämään järjestyksen. Lisäksi keskustelusta erottui ikärajalainsäädännön ongelmiin hyvin käytännöllisesti suhtautuva puhettapa.

Luottamusperiaatteeseen kuului se, että aikalaisnuoriso nähtiin aikaisemmista poikkeavana sukupolvena, joka oli kasvanut uudenlaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Sitä pidettiin erityisen valvutuneena ja kypsänä vapautteen ja vastuuseen. 18-vuotiaaseen tuli luottaa kuin kehen tahansa täysi-ikäiseen¹²⁷, etenkin kun äänioikeusikärajankin uudistus oli käynnissä.

Luottamusperiaatteen olivat omaksuneet nimenomaan vapaampaa alkoholilainsäädäntöä kannattavat tahot. Alkon jakelutoimen johtaja, edustaja Kuusi esittikin voimakkaan kannanoton sen puolesta. Aikalaisnuorison arvojärjestelmä oli hänen mukaansa erilainen kuin heidän omansa 1930-luvulla, mikä aiheutti sen, että huolella nuorisosta oli pitkälle kysymys elämäkatsomuksellisesta paheksunnasta. Nuoriso oli kuitenkin olennaisesti valistuneempaa kuin sukupolvi aikaisemmin. Hän esitti kantansa tuekseen sen, että 17-vuotiaiden ikäluokasta yli 17 prosenttia oli oppi- tai ammattikoulussa ja jatkoi:

Hyväksyimme juuri suuren peruskoulu-uudistuksen. Kansallamme ei ole koskaan ollut nuorisoa, joka olisi kypsempi vapautteen ja vastuuseen kuin on 1970-luvun nuorisomme.¹²⁸

Vahvistusta nuorison vastuullisuudelle ja kehittyneisyydelle haettiin myös yhteispohjoismaisesta nuorisotutkimuksesta, kuten edellä on tullut ilmi. Alkoholilakivaliokunnan puheenjohtaja L.A. Puntila perusteli juuri sillä valiokunnan

¹²⁷ Ed. Voutilainen (47v.). Vp 1968 ptk:t I, 558.

¹²⁸ Ed. Kuusi (50v.). Vp 1968, ptk:t I, 836.

*Vapaampaa alkoholi-
lainsäädäntöä
kannattavat uskoivat,
että yhä koulute-
tumpi nuoriso on
kypsä vapauteen ja
vastuulliseen
alkoholi-näyttöön.
Hotelli- ja ravintola-
museo.*

ehdotusta mietojen juomien vähittäismyynti-ikärajojen laskemista 18 vuoteen¹²⁹. Suomalaisnuorison esittäminen käytöstavoiltaan skandinaavina herättää aikaisempien huomioiden lisäksi ihmetystä myös siinä suhteessa, että keskioluen vapauttamisen seuraukset Ruotsissa aiheuttivat suurta närkästystä raittiusmielisten keskuudessa. He saivat naapurimaan kuulumisista – nuorison lisääntyvästä alkoholikäytöstä – käyttövoimaa porttiteorialleen, jonka mukaan olut johdaisi automaattisesti väkevien juomiin. Kauhukuvien huippua edusti tieto, että koululaiset olisivat tulleet juovuksissa kouluun:

I Sverige, där man i olika provområden gett ölet fritt, har det lett till, att skoleleverna på en del av dessa orter börjat uppträda så berusade i skolorna, att skolmyndigheterna måste anhålla om, att den fria ölförsäljningen skulle upphöra.¹³⁰

Yleensä ottaen Ruotsin kokemuksista puhuttiin kuitenkin julkisuudessa myönteisessä valossa.

Nuorison suojelua painottavaan puhetapaan puolestaan kuului se, että nuoret nähtiin erityisenä ulkopuolisten suojelua tarvitsevana ryhmänä. He eivät siis itse kyenneet huolehtimaan itsestään. Vastaavanlainen erityistarve saatettiin liittää myös naisiin. Nuoria ja naisia piti varjella, koska he eivät ymmärtäneet, että viattomalta seurustelujuomalta vaikuttavassa oluessa piili vaara. Sen väitettiin ”raivaa[van] järkähtämättömästi tietä muidenkin alkoholijuomien käytölle”¹³¹.

.

¹²⁹ Ed. Puntila (60v.). Vp 1968 ptk:t I, 556.

¹³⁰ Ed. Granvik (57v.). Vp 1968 ptk:t I, 671.

¹³¹ Ed. Salama (59v.). Vp 1968 ptk:t I, 562.

Nuoria pidettiin ikään kuin syyntakeettomina: vika joka aiheutti paheksuttavaa käytöstä ei ollut nuorissa itsessään, vaan ”meissä vastuun kantajissa”¹³². Äärimmäisessä avun tarpeessa olivat nuorisorikolliset. Tulkinta rikosten ja ”heidän tunnustamansa” alkoholinkäytön suhteesta¹³³ muistutti täsmälleen vankilanjohtaja Juho Kanteleen päätelmiä vuonna 1899.

Suojeluperiaatteeseen kuuluivat raittiusväen tutut argumentit siitä, kuinka alkoholin väärinkäyttö koituu sitä kohtalokkaammaksi mitä aikaisemmin alkoholiin tutustuttiin ja kuinka miedot juomatkin johtavat alkoholismiin. Ennen kaikkea nuoriso-ongelma näyttäytyi kuitenkin kasvatuskysymyksenä ja sen pohdintana, mihin nuoret olivat kypsiä ja mihin ei.

Alkoholin vapaamman saatavuuden kannattajien väitettiin esimerkiksi nojautuvan sellaiseen kasvatopsykologiaan, jonka mukaan nuorten tuli saada vapaasti valita, ryhtyivätkö he käyttämään olutta vai ei. Muussa tapauksessa, jos valinta nuorilta estettiin, aiheutui siitä heidän henkisen kypsymisensä estymistä. Mutta kypsymismahdollisuuksia oli välttämättä kyllä muutenkin. Nuoria tuli pikemminkin säästää sellaisten valintojen teolta, joiden suorittamiseen heillä ei ollut tarpeeksi kypsyyttä ja joissa he harmikseen saattoivat tehdä vääriä valintoja.¹³⁴ Nuoria oli siis kasvatettava valitsemaan oikein.

Se mikä sopi täysikasvuille, ei suojeluperiaatteen mukaan välttämättä sopinutkaan nuorille. Vaarana oli menettää kosketus todellisuuteen:

Jos kypsään ikään päässyt henkilö etsii alkoholista tilapäistä rauhoitusta, rentoutumista, ehkäpä hetken hurmiotakin, sen ei välttämättä tarvitse viedä häntä kokonaan hunningolle. Mutta jos nuori ihminen turvautuu alkoholiin joka tilanteessa, oli hänellä iloja taikka suruja, menestystä taikka vaikeuksia, hän helposti menettää kosketuksen elämän todellisuuteen.

Ongelmille olisikin pitänyt löytää aito ratkaisu, sen sijaan että turvautuu alkoholiin.¹³⁵ Puhetapa liittyy näin sellaiseen ajatteluun, jossa alkoholin terapia-arvo kyllä myönnettiin, mutta hoitava vaikutus oli korvattava jollakin toisella ”aidommalla” ja ”oikeammalla”.

Luottamus- ja suojeluperiaatteiden yhteentörmäminen kääntyi kasvatuskysymyksessä autoritaarisen ja vapaan kasvatuksen kielelle. Toisaalla liian suojelun katsottiin olevan pahaksi. Helsingin Perheasiain neuvottelukeskukseen nuorisoneuvonnassa työskenteleväksi psykologiksi esittäytyvä edustaja Apajalahti kertoi konkreettisena esimerkkinä havainnoistaan maaseudulta tulevista lii-
kaa suojelluista opiskelijanuorista. Kun kontrolli ei ollutkaan enää paikalla, tapahtui ensimmäisen opiskeluvuoden aikana ”monenlaisia romahduksia”. Hänen mukaansa autoritaarinen kasvatusjärjestelmä johti aina suuriin vaikeuksiin nuorten ihmisten elämässä, kauniista periaatteista huolimatta. Varmuuden vuoksi hän esitti vielä puheenvuoronsa lopuksi yhdeksänsännen kuvauksen sosiologien määrittelemästä autoritaarisesta persoonallisuudesta.¹³⁶

¹³² Ed. Saalasti (60v.). Vp 1968 ptk:t I, 651.

¹³³ Ed. Saalasti (60v.). Vp 1968 ptk:t I, 651.

¹³⁴ Ed. Salama (59v.). Vp 1968 ptk:t I, 563.

¹³⁵ Ed. Leinonen (67v.). Vp 1968 ptk:t I, 648.

¹³⁶ Ed. Apajalahti (48v.). Vp 1968 ptk:t I, 570, 572.

Vastaavasti jopa pappismiesten väitettiin vastustavan suojeluperiaatetta sillä perusteella, että nuoria kohtaan osoitettu luottamus kasvatti heidän itseluottamustaan. Itseluottamuksen lisäämistä taas pidettiin parhaana tapana ehkäistä epäsosiaalista käyttäytymistä. Suojeluperiaate siis heikensi itseluottamusta, herätti uhmareaktioita ja psyykkistä tasapainottomuutta. Pahimmillaan se johti alkoholin väärinkäyttöön.¹³⁷

Suojeluperiaatteen kannattajat pitivät kuitenkin vapaata kasvatusta karhunpalveluksena. Edellä mainittu luottamuksen painottaminen kiistettiin sillä perusteella, että pikemminkin kaiken salliminen aiheuttaa turvattomuuden tunnetta ja itseluottamuksen puutetta. Hyvänä todisteena tästä esitettiin se, että kun yhteiskunta parhailaan salli aikalaisnuorille kaiken, he olivat kääntäneet katseensa uusiin järjestelmiin, ”jotka näyttivät takaavan riittävän auktoriteetin muuten epävarmassa maailmassa”. Tällä viitattiin ylioppilasmellakoihin ja muuhun vastaavaan nuorten liikehtimiseen. Nuorilta ei siis olisi saanut kieltää auktoriteettia.¹³⁸

Toinen kansanedustaja, joka Apajalahden lisäksi esittäytyi kasvatuksen asiantuntijaksi oli kasvatustieteiden jo ”muinoin” aloittanut edustaja Borg-Sundman. Hänen mukaansa vapaan kasvatuksen ajatusta oli tulkittu aivan väärin ja sen seurauksena niin alkoholin väärinkäyttö, huumausaineet, rikollisuus kuin itsemurhatkin olivat lisääntyneet. Vapauden ohella nuoret tarvitsivat ”selvästi sanottuja ja esikuvina koettavissa olevia terveen yhteiselämän päämääriä ja keinoja, positiivisia vaihtoehtoja, sisäisen vapauden luomaa itsekuria, tarvittaessa lainsäädännön tukemana”. Alkoholikontrollin osalta tämä oli erityisen tärkeää hänen mukaansa sen vuoksi, että juomapaine koettiin nuorissa ikäryhmissä selvimmin.¹³⁹

Suojelupuhetapaan kuului myös se, että vanhemman polven tuli olla nuorille esimerkkinä. Alkoholin käyttäjien oli piitattava heikoimmista kanssaveljistään, joiden alkoholinsietokyky oli heitä itseään alhaisempi¹⁴⁰. Nuoriso oli säästettävä juomiseen houkuttelevilta tilaisuuksilta, joita keskioluen vapauttaminen olisi tuonut. Lisääntyvällä juomatavalla kun todettiin olevan runsaasti esikuvia televisiossa, lehdistössä ja elokuvissa.¹⁴¹ Erityisesti oli estettävä se, ettei keskioluesta tulisi välituntijuoma¹⁴². Koululaitokseen liittyvät mielikuvat näyttivätkin edustavan kommentoijien laatuista viattomuutta ja puhtautta, että sen kuviteltu turmeleminen keskioluella oli pahin mahdollinen kauhukuva siitä, mitä saattoi tapahtua.

Vastaavalla tavalla kuin maaseudun tasa-arvoisuuteen vetoavaa argumentointia kiistettiin vaihtoehtoisilla yhdenvertaisuutta tuottavilla keinoilla viittasi nuorison suojelu -puhetapa maaseutunuorten olojen epäkohtiin. Nuorisolle oli

.

¹³⁷ Ed. Leinonen (67v.). Vp 1968 ptk:t I, 648.

¹³⁸ Ed. Leinonen (67v.). Vp 1968 ptk:t I, 648–649.

¹³⁹ Ed. Borg-Sundman (65v.). Vp 1968 ptk:t I, 657–658.

¹⁴⁰ Ed. Forsius (66v.). Vp 1968 ptk:t I, 659.

¹⁴¹ Ed. Leinonen (67v.). Vp 1968 ptk:t I, 649.

¹⁴² Ed. Knuutila (38v.). Vp 1968 ptk:t I, 669.

järjestettävä kokoontumistiloja, joissa olisi mahdollisuus ”ohjattuun, hyödylliseen ja huvittavaan” vapaa-ajan viettoon. Sillä hetkellä baarit ja kadut olivat ainoa ja epätoivottava vaihtoehto:

Baarien savuntunkkainen oleiluilmapiiri ei ole heidän henkiselle kasvulleen suinkaan edullista, mutta useinkaan muunlaista kokoontumispaikkaa kuin katu ja kahvila ei juuri ole tarjolla.¹⁴³

On sinänsä erikoista, että kirkonkylien baareja pidettiin tässä yhteydessä niin turmiollisena nuorten ”henkiselle kasvulle” – eihän niissä ennen lakiuudistusta tarjoiltu alkoholia¹⁴⁴. Nuorten kokoontuminen kahvin tai limonadin ääreen vaihtamaan kuulumisia ja vain olemaan mitä ilmeisemmin näyttäytyikin aikalaisille uhkaavana ja jotakin pahaa enteilevänä. Julkinen, moraalisesti paheksuttava ”vetelehtiminen” teki paljon puhutun nuoriso-ongelman näkyväksi, vaikka varsinaista häiriötä ei olisikaan aiheutettu. On muistettavaa, että elettiin kulttuurissa, jossa julkista kahvilaperinnettä ei juuri ollut kuin ainoastaan kaupunkilaisten ylempien luokkien keskuudessa.

1970-luvun alussa tehdyn nuorison vapaa-aikaa kartoittaneen tutkimuksen mukaan baarissa istuminen olikin aikalaisnuorison suosituimpia vapaa-ajan harrasteita. Baareissa kävivät niin maalaiset kuin kaupunkilaisetkin, käyntitiheys oli tosin yhteydessä baarin etäisyyteen. 15–20-vuotiaista pojista noin neljäsosa ja tytöistä kymmenen prosenttia istui baarissa vähintään kolmena iltana viikossa. Ainakin kerran viikossa kävi tuon ikäryhmän pojista puolet ja tytöistä kolmasosa. Tähän ei ollut laskettu alkoholia tarjoilevissa krouveissa ja ravintoloissa vietettyjä iltoja.¹⁴⁵

Keskioluen ikärajoitus oli huolestuttanut juuri Kahvilaravintolaliittoa, joka olisi halunnut poistaa ikärajan kokonaan. Valvonnan koettiin olevan vaikeaa ja rasittavaa. Ajatus sai kannatusta eduskuntapuheenvuoroissakin, käytännön toteutukseltaan mahdoton laki olisi vain heikentänyt lainkuuliaisuutta, synnyttänyt naurettavia tilanteita, pikkumaisia virkavaltaisia otteita ja rangaistuksia¹⁴⁶. Pisimmälle painajaismaisissa visioissaan meni kansanedustaja, joka maalaili kontrolli-tilanteiden aiheuttamia sielullisia vaurioita:

Sålunda hamnar personalen på ett näringställe i en obehaglig situation, då man blir tvungen att kräva identitetsbevis av ungdomar, som fyllt 18 år, men till äventyrs ser yngre ut. En kund, som blir föremål för en dylik behandling att vara tvungen att förete papper för att man skall få en så lindrig rättighet som den att förtära öl, han blir sannerligen inte glad, utan förnärad och irriterad och kan t.o.m. ta själslig skada av dylik misstänksamhet.¹⁴⁷

Luottamusta ja suojelua painottavilla puhetavoilla oli luonnollisesti erilainen suhde kysymykseen kontrollin toimivuudesta ja siihen millaisia hallintaloogisia

.

¹⁴³ Ed. Salama (59v.). Vp 1968 ptk:t I, 562.

¹⁴⁴ 'Baari' oli 1960-luvulla yleisnimitys kahviloille eikä viitannut lainkaan alkoholitarjoiluun niin kuin nykyään on käytäntö.

¹⁴⁵ Aalto 1971, 58–60.

¹⁴⁶ Ed. Paavola (65v.). Vp 1968 ptk:t I, 654–655.

¹⁴⁷ Ed. Procopé (50v.). Vp 1968 ptk:t I, 674.

malleja olisi edistettävä. Nuorisoon luottamusperiaatteen mukaisesti suhtautuvat olivat sitä mieltä, että kiellot olivat tehottomia hallinnan välineitä. Sitä paitsi ne olivat omiaan houkuttelemaan kielletyn kokeilemiseen. Parasta olisi siis opettaa yksilön vastuuta lieventämällä lakisääteisiä rajoituksia. Tavoitteena oli siten kypsä, itseensä luottava ja vastuuntuntoinen nuoriso, joka osaisi tehdä oikeita valintoja.

Myös raittiusmielisissä oli kuitenkin sellaisia, joiden mielessä välkkyi samankaltaisen hallinnan ihanne. Ihanteen toteuttaminen sisälsi kuitenkin loogisen ristiriidan. Nuoria oli suojeltava houkutuksilta, jotta he pystyisivät ”vapaana kaikesta painostuksesta juomatavan puolesta tai vastaan” tekemään omia johtopäätöksiään. Heidät oli ikään kuin saatava tyhjälle areenalle, jossa pystyisivät kuuntelemaan järjen ääntä ja tekemään oikeita valintoja. Tähän liitettiin luonnollisesti raittiusopetus, joka ”puolueettomasti” esitti alkoholinkäyttöä koskevia ”tosiasioita”. Paradoksaalisesti auktoriteetin oli siis järjestettävä tilanne, jossa nuoriso voisi oppia olemaan sokeasti luottamatta auktoriteetteihin:

Siinä suhteessa uusi virtaus on oikeassa, että nuoriso ei enää tyydy tai se ei ainakaan saisi tyytyä yksinomaan sokean luottamuksen osoittamiseen vanhemmille, yhteiskunnan normeille ja perityille maailmankatsomuksille. Nuorten täytyy saada kysyä, miksi on toteltava järjen ääntä, miksi noudatettava lakeja ja miksi noudatettava vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä. He saavat luonnollisesti tehdä voitavansa niiden muuttamiseksi ja parantamiseksi, mutta mieluummin niin, että ”lasta ei heitetä pois pesuveden mukana.”¹⁴⁸

Alkoholilakiuudistuksen puheavaruudet

Kuningas alkoholi, vapaus ja vastuu

Mitä kiihkeämmin jokin kysymys puhuttaa, sitä useammalla tavalla sitä pyritään lähestymään. Alkoholipoliittisessa keskustelussa, jota käytiin Rekolan komiteamietinnön valmistumisen ja uuden alkoholilain säätämisen välillä (1963–68), erottui pääasiallisesti kuusi erilaista diskursiivista muodostelmaa. Ne voi nimetä pahan materialisoinniksi, porttiteoriaksi, mietojen juomien strategiaksi, tasa-arvopuheeksi, kielletyn hedelmän teoriaksi ja vapauden ja vastuun puheavaruudeksi. Viisi ensimmäistä asettui lakiuudistuksen suhteen tiettyyn asemaan lähes kokonaisuudessaan, sen sijaan vapauden ja vastuun puheavaruus sisälsi itsessään toisilleen vastakkaisia ja toisiaan kiistäviä argumentteja.

Raittiusväen käyttämiä tyypillisiä puhetapoja oli ensinnäkin pahan materialisointi. Sen sisäistä logiikka kuvasi lääninrovasti Erkki Niinivaara viittaamalla ”perivihollisen” käsitteeseen. Raittiuspuheessa alkoholista oli tullut suuri syyllinen, ”kuningas alkoholi”, johon kaiken pahan saattoi johtaa. Paha siis materialisoitui, ja sen torjuminen siten yksinkertaistui huomattavasti. Samalla kuitenkin Niinivaaran mukaan menetettiin kyky nähdä se erilaisten tekijöiden moninaisuus, joka onnettomissa tapauksissa johti yksilön tuhoutumiseen.¹⁴⁹

.
¹⁴⁸ Ed. Leinonen (67v.). Vp 1968 pkt:t I, 649.

¹⁴⁹ Niinivaara 1963, 184.

Yksinkertaistavan pahan materialisoinnin tilalle – ja sen vastakohtana – Niinivaara kaipasi jonkinlaista pragmaattista realismia, joka periaatteiden sijaan tarttuisi siihen, miten ihmiset tulisivat käytännössä autetuiksi. Puhetapojen välisen ristiriitaisuuden kuvittamiseksi Niinivaara lainasi Eila Kivikk’ahon runoa *Asemakaava*:

Periaate ojensi minulle viivottimen.
Kiitos, sanoin, ja vein sen museoon.
Liian suorat tiet eivät johda päämäärään
vaan esteisiin.

Elävät loivat kaaret
näyttäkööt tielleni suunnan.
Laakson reunaa se nouskoon,
huomaamattaan.¹⁵⁰

Korkeakulttuurisen, symbolisen runon käyttäminen vakuuttamisen keinona on mielenkiintoinen ilmiö. Runo kiteyttää tarjotun ajatuskuvion ja toisaalta pysäyttää lukijan oivaltamaan analogian. Vastaanottajan aktivointi edesauttaa sanoman vastaanottamista. Lisäksi korkean sivistyksen tarjoaman näköalapaikan esittelyllä oli mitä ilmeisemmin merkitystä jo itsessään.

Porttiteoria taas oli puhetapa, joka maalaili uhkakuvia vapaamman alkoholi-jakelun seurauksista. Siihen liittyi olennaisesti huoli nuorisosta. Yhteiskunnan oli toimittava portinvartijana, joka estäisi muuten vääjäämättömästi rappeutuvan nuorison ajautumisen paheiden teille. Erityissuojelua tarvitsi myös työväestö ja muutkin itsestään huolehtimaan kykenemättömät väestönsosat kuten naiset. Raittiusväen perinteiseen argumentaatioon kuuluvan porttiteorian muotoili esimerkiksi Maalaiskuntien Liiton toiminnanjohtaja Aarne Eskola seuraavasti:

Kokemukset aikaisemmilta ajoilta näyttävät viittaavan siihen, että oluen vapauttamisella tuskin voidaan vastustaa väkevämpien juomien käyttöä. Juopottelu näyttää usein olevan väliasteena väkevien juomien käyttöön. Jos olutta olisi vapaasti saatavissa maaseudun kahviloissa ja kauppoissa, pilsnerin ohella, niin se ilmeisesti olisi omiaan lisäämään alkoholijuomien käyttöä varsinkin nuorison keskuudessa. Kun alkoholijuomien käyttö nuorison keskuudessa pyrkii lisääntymään, olisi yhteiskunnan erityisesti pyrittävä torjumaan tällaista kehitystä ja sen sijaan ohjaamaan nuorisoa hyödyllisiin ja vapaisiin kehittäviin harrastuksiin.¹⁵¹

Suoraan porttiteoriaa vastaan asettui mietojen juomien strategia. Se oli Alkoholi-liikkeen piirissä vallitseva puhetapa, jolla oli puolellaan asiantuntijuuden arvovalta. Asiantuntijuuden puolueettomuutta toki epäiltiin, koska tutkimus oli kytköksissä alkoholimonopoliin. Vakuuttamisen keinona käytettiin tieteilisten tutkimuksen tuloksia. Niiden painoarvoa lisäsi se, että tarjolla oli sekä alkoholifysiologisia, että sosiologisia tutkimuksia. Vaikka puhetapa oli siinä mie-

.

¹⁵⁰ Niinivaara 1963, 184.

¹⁵¹ Eskola Aarne 1963, 127.

lessä itseriittoinen, että mietojen juomien suosimisen uskottiin itsestään siistivän suomalaisten juomatapoja, kietoutui se kuitenkin vapauden ja vastuun puheavaruuteen hallintaloogisena strategiana. Mietojen juomien ajateltiin mahdollistavan sen alkoholipoliittisen suuren päämäärän, että ulkoisen kontrollin tarve kuihtuisi olemattomiin kehittyneen itsehallinnan myötä.

Tasa-arvopuhe taas perustui siihen vaatimukseen, että kaikkien yhteiskunnan jäsenten tuli olla lainsäädännöllisesti yhdenvertaisessa asemassa. Konkreettisesti se liittyi ensinnäkin kysymykseen maaseudun erityisasemasta alkoholi-kaupan ja anniskelun suhteen. Väkijuomalaki siis asetti maalaiskunnissa asuvat muita kansalaisia huonompaan asemaan alkoholijuomien saatavuudessa. Käytäntö ei kuitenkaan vastannut ”nykyaikaista” käsitystä tasa-arvosta ja demokratiasta.

Perusteluja sille, mikä tilanteeseen oli johtanut ja miksi asetelma oli aikansa elänyt voi lukea esimerkiksi *Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston lausunnosta Vuoden 1958 alkoholikomitean mietinnöstä*. Lausunnossa selvitettiin, kuinka lainsäädännön periaatteet periytyivät 1800-luvulta. Niiden tarkoituksena oli suojella maaseudun ”takapajuista” väestöä alkoholin aiheuttamilta vaurioilta. Käytäntöön löytyi oikeutus siitä, että maaseudun elämäntapa poikkesi silloin jyrkästi kaupunkimaisesta elämänmenosta. Yleinen ansiotaso oli selvästi alhaisempi ja liikenneolot kehittymättömät, mikä muodosti esteen kansalaisten liikkumiselle. Ennen kaikkea kuitenkin sääty-yhteiskunnassa pidettiin luonnollisena sitä, että oikeudet ja velvollisuudet eivät olleet kaikille samoja. Vuoden 1932 väkijuomalaki taas perustui suurelta osin kieltolakia edeltäneeseen ajattelutapaan. Maaseudun erityisasemaan lainsäädännössä vaikuttivat mm. kieltolain aikana syntyneet epäkohdat, poliisivoimien niukkuus maaseudulla ja yhteiskunnan silloinen tila.¹⁵²

Olosuhteet maaseudulla olivat kuitenkin muuttuneet huomattavasti. Lausunnon mukaan siellä oli siirrytty omavaraistaloudesta vaihdantatalouteen ja elämäntavat olivat urbanisoituneet. Maaseudun väestökeskukset puolestaan olivat täysin rinnastettavissa ”suurehkoihin kaupunkeihin”. Järjestyksenpito maaseudulla oli tehostunut ja liikenneolojen kehitys vienyt perusteita maaseudun eristämisyrittämiseltä. Parantuneet liikkumismahdollisuudet olivat osaltaan jouduttaneet sitä, mikä oli tapahtuneessa kehityksessä keskeisintä: kansalaisten elämäntapojen yhdenmukaistuminen riippumatta siitä, asuivatko he maaseudulla vai kaupungissa.¹⁵³

Tasa-arvopuhe oli siis ennen kaikkea universaalien kohtelun puhetapa. Se sivusiikin vapauden ja vastuun puheavaruutta siinä, että sen mukaan vapauksia oli jaettava tasapuolisesti kaikille. Maaseutukysymyksen lisäksi tasa-arvopuhe tuli esiin niissä yhteyksissä, joissa puututtiin työväestön tai naisten eriarvoiseen asemaan ravintolalaitoksessa. Kansalaisille oli taattava samanlaiset oikeudet sukupuoleen tai sosiaaliryhmään katsomatta.

Arvattavastikaan tasa-arvopuhetta kiistävää diskurssia ei alkoholipoliittisessa keskustelussa esiintynyt. Sen suuntaiset ajatukset kääntyivätkin erityissuo-

.

¹⁵² *Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston ...*, 308.

¹⁵³ *Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston ...*, 308.

jelun kielelle (esimerkiksi maaseudun *nuoret*). Toisaalta puhettavan käytännöllisen toteutumisen ensisijaista kohdetta haluttiin muuttaa: ennen alkoholipalveluita maaseudulle tuli saada kaupunkeihin nähden tasavertaiset harrastus- ja vapaa-ajanviettomahdollisuudet.

Pekka Sulkunen on korostanut sitä, kuinka liberalismien teema – poliittisena, kansalaisten oikeuksia ja vapauksia korostavana liberaalina perinteenä, ei markkinaliberalismina – ilmeni 1960-luvun radikaalissa ajattelussa nimenomaan universaalina ja tasa-arvoisen kansalaisuuden vaatimuksena. Suomalainen radikalismi ei hänen mukaansa juuri nojannut romanttisen liberalismien ihanteille, yksilön mahdollisuuksille toteuttaa itseään ja mielihalujaan. Sen sijaan keskeistä oli taata yksilön itsemääräämisoikeus laillisen kansallisvaltion puitteissa ja tehdä kansalaisista laillisesti tasa-arvoisia. Alkoholipoliittisessa keskustelussa radikaalinen tasa-arvoisuuden katse kääntyi ennen kaikkea julkisen juopumuksen dekriminisointiin, pakkohoidon oikeutuksen tiukentamiseen sekä raskaiden ja hoitavien toimenpiteiden selvään erotteluun. Alkoholien vapaamman saatavuuden puolustaminen oli kuitenkin yhtä lailla osa radikaalien poliittista liberalismia.¹⁵⁴

Kielletyn hedelmän teoria oli puolestaan vanha, alkoholipoliittisessa keskustelussa pitkään esiintynyt puhetapa. Se on jatkuvasti ollut esillä selitettäessä poikkeavaa suomalaista juomatapaa. Teorian mukaan alkoholien 'vääränlainen' viehäytys on saanut alkunsa kieltoakemientaliteetista ja liian ankarasta ja rajoitettavasta alkoholipolitiikasta. Se on ruokkinut itseään viittauksilla kapinahenkisyyteen ja herravihaan, mutta ytimessään se toistaa raamatullista myyttiä kielletystä hedelmästä. Tämän mukaan kielto itsessään sisältää niin suuren houkutuksen rikkoa sitä, että muuta ei tarvita. Kielletyn hedelmän teorian voi tietenkin ajatella olleen osa vapauden ja vastuun puhevaruutta, koska se väistämättä johti sallivuuden ja vapaiden valintojen tematiikkaan.

Esimerkkinä kielletyn hedelmän puhettavasta on tässä Arvo Salon värikästä tekstiä suomalaisesta alkoholipolitiikasta. 'Kuningas alkoholien' teema tulee siinäkin esiin, nyt ylenpalttisen juhlallisena suhtautumisena alkoholiin:

Perusvirhe on ylenmääräinen juhlallisuus, tunnepohjaltaan kieltoakemia edeltävästä kurjuudesta periytyvä suhtautuminen alkoholiin. Raivoille aivoille on jo oluen maistaminen ja viinan haistaminen joko rikos tai suuri synty taikka molempia, juopolle se avaa taivaan, ja niiden viisaidenkin, jotka tietävät asian oikean laidan, on otettava huomioon molempien suuntien mielipiteet, iskettävä silmää, annettava kuva, jonka mukaan hedelmä on kielletty mutta juuri siksi niin maukas. Ja kaikkien asenne vaikuttaa nuoriin ihmisiin samalla tavalla: juhlallisuutta säilyttäen, jännitystä luoden, ristiriitaisia tunteita aiheuttaen. Sillä on alue, jossa taivas ja helvetti, pyhyys ja pahuus, herkku ja myrky ovat lähellä toisiaan.

Jakelusysteemi tukee näitä tunteita. Myymälöitä on harvassa kuin keitaita, ovelta seisoo poliisi, ja laitos on paljossa varsinaisen myrky-myymälän eli apteekin kaltainen. Väkevempiä rohtoja saa vain reseptillä,

¹⁵⁴ Sulkunen 2000, 76–77, 81.

ja pelko päässä ja synnintunto sydämessä on noudettava myös oluet ja viinit. Eikö tämä houkuttele niitä, jotka tuon hirmuisen riskin uskaltavat ottaa, hankkimaan myrkyä niin paljon kuin suinkin ja juomaan sen niin nopeasti kuin suinkin? Eikö jo valmistautuminen sen kaltaiseen rohkeaan tekoon kuin myrkyn ostamiseen ja sellaiseen vaaralliseen leikkiin kuin sen nauttimiseen ole omiaan jo lähes valmiiksi asti järkyttämään ihmisen, varsinkin nuoren, sielullista tasapainoa?

Entä sitten kapakka: eikö se seikka, että se maalataan helvetiksi, juuri saa sitä kangastelemaan taivaana? Ensin on pitkiä odotuksen vuosia, jolloin tie vain varttuneille varatun myrkyn ääreen useimmiten katkeaa, ja vielä senkin jälkeen on aina jännittäminen, salliiko taivasta vartioiva P. Pietari sisäänkäynnin vai ei. Jos sallii: ”Kuka lähtisi taivaasta vapaaehtoisesti, kun kerran on sinne päässyt”, niin kuin muuan nuori älykäs juoppo minulle taannoin sanoi.¹⁵⁵

Alkoholilakiuudistuksen yhteydessä käyty diskursiivinen kamppailu operoi puhetapojen sisällön lisäksi myös niiden muodolla. Uudistushenkiset puhetaivat yleensä ottaen halusivat näyttäytyä modernin asiallisina, rationaalisen viileinä ja monikatseisen objektiivisina. Vakuuttamiskeinoina käytettiin erilaista asiantuntijuutta, tieteellisiä tuloksia, tapahtumassa olevan kehityksen luonnollistamista ja tilanteen vääjäämättömiä vaatimuksia. Sitä vastoin vastustajien puhetapoja taas moitittiin tunteenomaisiksi ja yksisilmäisiksi, tiettyihin ajatusratoihin tarrautuneiksi ja aikansa eläneen vanhakantaisiksi. Usein ne vakuuttivatkin tunteisiin vetoamalla, pelkojen, uhkakuvien ja vilpittömän huolen avulla. Omakohtaisten kokemusten painoarvo oli suuri, vaikka toki muunlaiseen asiantuntijuuteenkin vedottiin.

Monimuotoisin alkoholilakiuudistukseen liittyvän keskustelun diskursseista oli vapauden ja vastuun puheavaruus. Eri sävyjä se sai muun muassa siitä, min-kälaiseen vapauskäsitykseen se liittyi. Perinteistä yksilönvapautta painottava puhetapa perustui negatiiviseen vapauskäsitykseen, vapauteen *jostakin*. Toinen, ’sisällöllistä’ tai ’utopistista vapautta’ ihannoiva puhe, taas perustui positiiviseen vapauskäsitykseen, vapauteen *johonkin*.

Klassiselle yksilönvapautta korostavalle puhetavalle oli tyypillistä se, että yksilön ja yhteiskunnan edut asettautuivat toisiaan vastaan ja jonkinlainen tasapaino niiden välillä oli löydettävä. Pelkistettynä se esiintyi esimerkiksi seuraavassa puheenvuoron aloituksessa:

Alkoholikysymys on vaikea ongelma. Siinä törmäävät vastakkain yksilön mieliteot ja viettymykset sekä yhteiskunnalliset turvallisuus ja tarkoituksenmukaisuusvaatimukset. Tämä luo vaikeuksia alkoholilainsäädännöllekin.¹⁵⁶

Vapauteen liittyivät yksilön vastuu ja velvollisuudet. Vastuun tuli korvata ankarat kiellot ja rajoitukset – yksilön vastuuntunto teki kontrollin tarpeettomaksi.

.
¹⁵⁵ Salo 1963, 124–125.

¹⁵⁶ Ed. Pohjonen, Vp 1968 ptk:t I, 655.

Esimerkillistä alkoholin käyttöä marraskuussa 1965 avatussa Ravintola Birrassa Vaasassa. Eurooppalaisten juomatapojen ihannoiti näkyi myös ravintoloiden sisustuksissa. Hotelli- ja ravintolamuseo.

Alkoholilakivaliokunnan puheenjohtaja L.A. Puntilan mukaan vapaden ja vastuun tematiikka oli noussut koko lakiuudistuksen johtoajatukseksi:

Tuskin syyllistyn liialliseen yleistyksen, jos totean hallituksen ehdotusta alkoholilakivaliokunnassa tutkittaessa johtoajatukseksi olleen: miten siinä on suhtauduttu yksilöön, häntä liiallisesta alkoholikäytöstä uhkaaviin vaaroihin, yksilön vapautteen määrätä omasta kohtalostaan, hänen velvollisuuteensa niin käyttäytyä, ettei aiheuta vaaraa tai häiriötä kanssaihmisilleen, sekä alkoholin myynnissä ja anniskelussa toimivien henkilöiden vastuuseen ja vapauteen.¹⁵⁷

Pekka Sulkunen on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka niin alkoholitutkijat kuin kontrolli-instituutioiden edustajatkin Pohjoismaissa ovat puhuneet ”vapautumisesta”, ”liberalisaatiosta” aina niissä yhteyksissä, joissa alkoholin saatavuutta on helpotettu. Myönteisiä ja sallivia asenteita alkoholiin on kutsuttu liberaaleiksi, vastakohtana konservatiivisille tai paternalistisille asenteille. Lisäksi vapautuminen on yhdistetty moderniuteen ja muutoshalukkuuteen.¹⁵⁸

Liberalismin ja alkoholipolitiikan suhde ei kuitenkaan ole hänen mukaansa niin ilmeisen yksinkertainen. Yhtä lailla aikoinaan rakennettu kontrollijärjestelmä oli moderni ja pyrki tukemaan teollistuvan, kaupungistuvan ja koulutautuvan yhteiskunnan kehittämistä. Vastaavasti perustaltaan samanlaiset yksilönvapauden ihanteet ovat olleet niin rajoitushenkisen kuin sallivankin alkoholipoliittisen näkemyksen taustalla.¹⁵⁹

On tärkeää pitää mielessä, että suomalaisessa alkoholipoliittisessa keskustelussa on operoitu nimenomaan kansalaisuutta, laillisia oikeuksia ja parlamentaarista demokratiaa painottavalla poliittisella liberalismilla. ”Politisoitunut” markkinaliberalismi ilmaantui siihen vasta 1970-luvun jälkipuolella.

¹⁵⁷ Ed. Puntila, Vp 1968 ptk:t I, 555.

¹⁵⁸ Sulkunen 2000, 67.

¹⁵⁹ Sulkunen 2000, 67, 88.

Myöskin anglosaksisille kulttuureille tyypillinen romanttinen liberalismi puutui Sulkusen mukaan alkoholipoliittisesta argumentoinnista Pohjoismaissa. Se hän painotti mielihyvää, tunteuksia ja autenttisen itsensä löytämistä rationaalisen yksilökäsityksen ja tyrannisoivan 'systeemikriittisenä' ajattelutapana.¹⁶⁰

Pohjoismaissa poliittisen liberalismien ihanteet ovat olleet osa kansallisvaltion luomisprosessia. Itsestään huolehtivan vastuullisen kansalaisen kasvataminen on nähty välttämättömäksi ja siihen on pyritty ”sivistämällä yksilöt vapauteen”. Raittiusmielisille vapaan yksilön vihollinen onkin ollut ”tahdon sairautta” aiheuttava alkoholi. Rajoittava alkoholipolitiikka on siten nähty yksilönvapauden tuottamisena. Vastaavasti 1950-luvulla vallinnut ankaran alkoholipoliittisen kontrollin linja perustui sekin poliittisen liberalismien ihanteille. Ihanteellinen yhteiskunta näyttäytyi itseään kontrolloivien ja hyvätapaisten kansalaisten demokratiana. Ihannekansalainen määräytyi siinä kuitenkin luokkasidonnaisesti, ja kontrolli oli elitististä ja syrjivää.¹⁶¹

1960-luvulla tapahtunut liberalismien läpimurto näyttäytyi Sulkuselle siten juuri demokraattisten ihanteiden ja diskriminoivan kontrollijärjestelmän ristiriitojen ylittämisenä. Keskivahvan oluen vapauttaminen monopolista Ruotsissa ja Suomessa olikin yhtenä konkreettisena ratkaisuna kansalaisten epätasa-arvoiseen asemaan alkoholijuomien saannin suhteen.¹⁶²

Sulkunen on korostanut, kuinka poliittisen liberalismien ihanteeseen ei liittynyt puoluepoliittisia intressejä 1960-luvun keskustelussa. Liberalismi ei ollut siten politisoitunutta oikeisto-vasemmisto -akselilla, mikä tapahtui myöhemmin markkinaliberalistisen ajattelun ilmaantuessa alkoholipoliittiseen puheavaruuteen. Hän viittasi siihen, kuinka vapaampaa alkoholipolitiikkaa puolustavat argumentit olivat identtisiä niin niitä esittävien kommunistien, sosiaalidemokraattien kuin kokoomuslaistenkin osalta.¹⁶³

Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että rajoittavan ja sallivan alkoholipolitiikan kannattajat olisivat täysin sekoittuneet yli puoluerajojen. Puolesta ja vastaan esitetyt argumentaatiotavat vain olivat sisällöltään hyvin samanlaisia ja paikantuvivat tässä esiteltyihin kuuteen erilaiseen diskursiiviseen muodostelmaan. Mielienkiintoinen eroavuus vapauskäsityksessä tulee kuitenkin ilmi muutamista puheenvuoroista valtiopäiväkeskustelussa. Vapaudella argumentoitiin myös vapaampaa alkoholipolitiikkaa vastaan. Puheenvuoroissa viitattiin vapauteen alkoholin orjuudesta tai sen aiheuttamista kustannuksista. Vapaus näyttäytyi siten positiivisena vapautena raittuteen, utopistisena 'uudenlaisen valtakunnan' odottamisena. Tällaisia oli etenkin vanhan työväenliikkeen perinteisiin vetoavissa puheenvuoroissa:

160 Sulkunen 2000, 67, 70.

161 Sulkunen 2000, 74–75, 88.

162 Sulkunen 2000, 70, 75.

163 Sulkunen 2000, 72.

Professori Voionmaa on korostanut, että itse alkoholitapaa voidaan kenties voimakkaimmin vastustaa juuri sosialismin kannalta ja että sosialismin kannalta on merkittävää, että alkoholi kokemukseräisesti samentaa ihmisen vapauden ja itsenäisyyden tuntoa ja heikentää yhteiskunnallista tyytymättömyyttä sekä taisteluhaluja ja on silläkin tavalla yksi kapitalistisen yhteiskunnan parhaita riistokeinoja.¹⁶⁴

Kun täällä ensimmäisen käsittelyn yhteydessä korostettiin valinnan vapautta alkoholinkäyttöön nähden, on toki korostettava niidenkin vapautta, jotka joutuvat maksamaan viulut, toisin sanoen kärsimään näistä alkoholinkäytön lisääntyvistä seurauksista.¹⁶⁵

Vapauden ja valinnan puheavaruutta voidaan myös lähestyä sen käyttäjyyden, lainsäätäjän näkökulmasta. Silloin korostuu hallintalooginen tematiikka: millainen on hyvä ja toisaalta tehokas hallintatapa. Siinä vapaus oli yhtäläillä vapautta jostakin ja vapautta johonkin, ennen kaikkea enemmistön vapautta itsehallintaan.

Yksilönvapauteen perustuvan hallintatavan suotuisuus perustui siis sen tehokkuuteen. Kysymys oli siitä, mihin alkoholipolitiikalla pystytään. Kieltojen voimattomuudesta kertoi mm. seuraava puheenvuoro:

Emme voi alastomien kieltojen avulla suojella yksilöä, edes nuorisoa, hankkimasta kokemusta alkoholin vaikutuksesta. Meidän on lähdettävä valistustason kohoamisen kartuttamasta vastuuntunnosta sekä ennen muuta siitä, että yksilössä saa vallan vakaumus, ettei kenelläkään ole oikeutta liiallisella alkoholinkäytöllä tuhlaata voimiaan, vielä vähemmän panna läheistensä tai kanssaihmistensä tulevaisuutta uhanalaiseksi.¹⁶⁶

Legaalisen universalismin rinnalla ilmeni monissa puheenvuoroissa kansalaisten enemmistön etujen huomioonottaminen. Alkoholilainsäädännön lähtökohtana tuli olla ”tavalliset kansalaiset”, ei poikkeavat yksilöt. Pääjohtaja K.A. Fagerholm ilmoitti lyhytsanaisesti Alkoholiliikkeen kannan asiaan: ”Alko ei halua eikä saa aiheuttaa normaalille kansalaiselle turhaa vaivannäköä”¹⁶⁷. Puhe-tavan taustalla oli se, että enemmistön ei katsottu aiheuttavan muille harmia alkoholinkäytöllään:

[U]seimmille kansalaisille alkoholi ei ole ongelma, alkoholin käytöstä ei ole heille haittaa eikä se aiheuta heille vauriota. He eivät alkoholia käyttäessään aiheuta myöskään kanssaihmisilleen hankaluuksia. Tämä verrattomasti suurin kansalaisryhmä ei mielestäni tarvitse yhteiskunnan taholta erityistä suojelua. He tietävät nimittäin määränsä ja tuntevat vastuunsa. [...]

[T]iedän ja tunnen monia ihmisiä, jotka käyttävät alkoholia kohtuullisesti ja hallitsevat sitä käyttäessään myöskin itsensä eivätkä aiheuta vaikeuksia toisille ihmisille.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Ed. M. Linna, Vp 1968 ptk:t I, 568.

¹⁶⁵ Ed. Paasivuori, Vp 1968 ptk:t I, 667.

¹⁶⁶ Ed. Puntila, Vp 1968 ptk:t I, 555.

¹⁶⁷ Fagerholm 1968, 290.

¹⁶⁸ Ed. Apajalahti, Vp 1968 ptk:t I, 569–570.

Vapauden ja vastuun puheavaruudella oli siis selkeä hallintalooginen ulottuvuus. Vapaus näyttäytyi siinä hallintaloogisena strategiana, jossa yksilöiden itsehallinta oli korvannut ulkoisen kontrollin tarpeen. Hallinta vapauden avulla oli paitsi tasa-arvoisempaa, myös tehokkaampaa. Se oli universaalia tasa-arvoyrkimyksissään, mutta samaan aikaan myös yksilöllistävää. Tämä tarkoittaa sitä, että sen oli operoitava alkoholin muuntuvilla käyttöarvoilla ollakseen toimintakykyinen. Kansalaiset oli suostuteltava käyttämään alkoholia hyväksyttävällä tavalla. Alkoholipoliittinen mietojen juomien linja oli siten välttämätön peruste alkoholilakiuudistukselle, yhdessä vapauden ja vastuun puheavaruuden kanssa.

■ Uusi alkoholilaki

Pettymysten kautta kokonaiskulutuksen säätelyyn

Vapauden seuraukset

Lakiuudistuksen seurauksena keskiolutta oli vuoden 1969 alusta saatavissa yli 17 000 elintarvikemyymälästä, yli 2 000 uudesta ravitsemusliikkeestä ja yli 1 000 myymäläautosta. Alkon myymälöitä oli avattu myös maalaiskuntiin ja niissä sai asioida kolme uutta vuosiluokkaa, 18–20-vuotiaat.¹

Vuoden ensimmäisten päivien sanomalehdistä voi lukea uudistuksen alkutunnelmista. Vähittäis- ja anniskelupaikoista saatujen ensikokemusten otsikot viittasivat siihen, että keskioluen vapautuksen nähtiin sujuvan sangen rauhallisissa merkeissä: ”Ei odotettua olutryntäilyä”, ”Olut ei kuohunut”, ”Rauhallinen alkku” ja ”Keskioluella laimea vastaanotto”.²

Kahden ensimmäisen kuukauden perusteella jakelutoimenjohtaja Pekka Kuusi otsikoikin pääkirjoituksensa *Alkoholipolitiikassa* ’rauhalliseksi aluksi’. Uudistus näytti sujuvan suotuisissa merkeissä. Vaikka keskioluen myynti oli nelinkertaistunut edelliseen vuoteen verrattuna, sen aiheuttamat juopumuspidätykset ja häiriöt olivat jääneet vähäisiksi. Väkevissä juomissa tapahtunut menekin lisäksi selittyi ravintolalaitoksen rakennemuutoksella, kun pari sataa kahden matalimman hintaluokan entistä olut- ja viiniravintolaa oli saanut täydet oikeudet.³

Aavistus kulutusennusteiden pettämisestä syntyi kuitenkin ennen pitkää. Alkoholinkulutus vuoden 1969 ensi kolmanneksella oli peräti 50 prosenttia runsaampaa kuin edellisenä vuonna. Alkoholijuomiin käytettiin huomattavasti enemmän varoja kuin ennen lakiuudistusta. Pohjoismaisen mittapuun mukaan Suomesta oli tullut alkoholijuomille perso kansa. Kuusen mukaan syytä melkoiseen huoleen olisi ollut, ellei kulutuksen kasvu olisi keskittynyt suhteellisen vaarattomaan keskiolueen. Alkoholikaupan liberalisoinnissa oli kuitenkin syytä pidättäytyä, vaikka edelleen Suomi oli kansantuloonsa nähden vähäisen alkoholikulutuksen maa.⁴

Alkon hallintoneuvosto antoi eduskunnalle uuden lain mukaisesti kertomuksen alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1969. Siinä se esitti huolensa erityisesti nuorison alkoholikäytöstä. Alkoholien kulutuksen voimakas kasvu oli johtanut lievien pahoinpitelyiden ja rattijuopumusten lisääntymiseen. Kun valtaosa väkivaltarikoksista oli 15–29-vuotiaiden suorittamaa, näytti nuorten lisääntyneellä

1 Kuusi P. 1969a, 1–2.

2 Keskiolut ja lehdistö, 58–59.

3 Kuusi P. 1969a, 1–3.

4 Kuusi P. 1969b, 127–128.

alkoholinkäytöllä olevan siihen osuutta. Kaiken kaikkiaan kertomus kuitenkin totesi uuden lainsäädännön toteuttamisen sujuneen verraten rauhallisesti. Lopuksi korostettiin sitä, kuinka “väestön voimakas enemmistö o[li] asennoitunut alkoholilainsäädännön uudistukseen ja sen toteuttamiseen myönteisesti” ja kuinka “[a]lkoholikaupan rajoituksista johtuvia haittoja o[li] ainakin toistaiseksi pidetty pahempina kuin itse alkoholijuomien nauttimisesta aiheutuvia haittoja”.⁵ Alko asettui näin yleisen mielipiteen suojiin uuden alkoholilain ennakkoletuksista poikkeavien seurausten yhteydessä.

Lakiuudistusta seuranneesta juomatapojen muutoksesta saatiin pian tietoa Klaus Mäkelän suorittamasta kulutustutkimuksesta. Vajaata kahta tuhatta 15–69-vuotiasta henkilöä oli haastateltu kahteen otteeseen, syksyllä 1968 ja toisen kerran syksyllä 1969. Poiminta pyrki olemaan edustava otos Suomessa asuvasta väestöstä, ja se oli sukupuolen mukaan ositettu: miehiä siinä oli kolme kertaa naisia enemmän.⁶

Absoluuttisen alkoholin kokonaiskulutus 15 vuotta täyttäneitä väestöä kohti oli vuonna 1969 kasvanut 46 prosenttia edellisen vuoden määristä. Kulutustutkimuksen mukaan naisten osuus kokonaiskulutuksesta kasvoi 13:sta 18 prosenttiin ja samalla raittiiden naisten osuus laski 46:sta 36 prosenttiin. Lisäksi naisten juomakerrat lisääntyivät suhteellisesti enemmän kuin miesten.⁷ Lakiuudistuksen jälkeen yhä useampi nainen siis nautti alkoholia yhä useammin.

Suurin osa kulutuksen kasvusta aiheutui siitä, että oluen kulutus henkeä kohden reilusti kaksinkertaistui. Samalla oluen kulutuksesta yhä suurempi osa nautittiin hyvin pieninä erinä. Merkittävä muutos aikaisempaan oli siten yhden tai parin pullon olutkertojen huomattava lisääntyminen. Kuitenkin myös oluen juopumuskäyttö lisääntyi.⁸

Viinien ja väkevien juomien käyttö lisääntyi sekin vuonna 1969. Niiden käyttötavat eivät kuitenkaan olleet muuttuneet. Vaikka siis alkoholilakiuudistuksen seurauksena pienet nauttimiskerrat lisääntyivät voimakkaasti, säilyi alkoholin raju käyttö ennallaan. Mäkelän mukaan ”[a]lkoholipolitiikan vapaamielistäminen o[li] toisaalta lisännyt kulutusta ja toisaalta luonut uusia käyttötapoja, mutta se ei o[llut] hillinnyt aikaisempia tottumuksia”.⁹

Runsaasti kasvanut alkoholijuomien kulutus johti siihen, että Alko keskittyi alkoholin kysynnän hillitsemiseen. Vuoden 1970 alussa korotettiin alkoholijuomien hintoja 12 prosenttia, karsittiin lähes puolet vuoden varrella jätetyistä anniskeluoikeushakemuksista ja uusien alkoholimyymälöiden perustamista rajoitettiin¹⁰. Uuden alkoholilain toinen vuosi sujuikin sellaisissa merkeissä, että Alkon hallintoneuvosto saattoi puhua tasaantuneista oloista. Alkoholin koko-

.
⁵ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä vuonna 1969, 15–16, 22.

⁶ Mäkelä 1970a, 128. Mäkelä oli huomannut, että vain osa alkoholin tilastoidusta kulutuksesta tuli kulutustutkimuksessa näkyviin, mikä oli myöhempienkin haastattelututkimusten ongelma.

⁷ Mäkelä 1970d, 249.

⁸ Mäkelä 1970d, 247, 253.

⁹ Mäkelä 1970d, 253.

¹⁰ Kaijalainen 1970, 306.

Suomalaisten alkoholinkulutus oli noussut vähitellen 1960-luvun kuluessa. Vapaamman alkoholilain seurauksena kulutus kasvoi räjähdysmäisesti. Vuonna 1969 juotiin alkoholia lähes puolitoistakertaa enemmän kuin edellisellä vuonna. Senkin jälkeen kasvu jatkui pitkään. Hotelli- ja ravintolamuseo.

naiskulutus oli noussut vain hiukan: viinien ja väkevien juomaryhmien kulutus oli kyllä noussut selvästi, mutta keskioluen kulutus oli laskenut. Alkoholihaittavaikutukset olivat tosin lisääntyneet. Ne eivät kuitenkaan liiaksi Alkoa huolestuttaneet. Se pyrki vetäytymään vastuusta kasvavien alkoholihaittojen suhteen viittaamalla yleisiin muutoksiin yhteiskunnassa:

Haittavaikutustilastot eivät kuitenkaan sellaisinaan anna riittävän monipuolista kuvaa alkoholihaittojen kehityksestä, koska nämä haitat liittyvät kiinteästi yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Eri ilmiöiden keskinäistä suhdetta ja yhteisvaikutusta ei voida riittävästi selvittää ilman erikoistutkimuksia, joita onkin vireillä.¹¹

Kertomus alkoholioloista vuodelta 1971 viesti kuitenkin jo toisenlaisista tunneista. Alkoholiolojen kehityksen todettiin olleen vaikeasti hallittava. Sekä alkoholijuomien kulutus että alkoholijuomien käyttöön liittyvät haittavaikutukset olivat kasvaneet huomattavasti. Akuuttien alkoholihaittojen lisäksi otettiin esille alkoholien terveydelliset haitat. Alkon hallintoneuvosto olikin joutunut useaan otteeseen harkitsemaan erilaisia menetelmiä alkoholiolojen epätoivottavan kehityksen hillitsemiseksi.¹²

Alko selitti yleisellä elintason nousulla ja kaupungistumiskehityksellä alkoholijuomien käytössä näkyvää alueellista tasoittumista, sukupuolisten erojen vähenemistä ja käytön yleistymistä nuorison keskuudessa. Omien sanojensa

¹¹ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1970, 21–22.

¹² Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1971, 17.

mukaan se ”joutui toteamaan”, että alkoholipolitiikan keskeisenä pyrkimyksenä oli pidettävä kulutuksen kasvun hillitsemistä. Tehokas hintapolitiikka ja rajoitusten ylläpitäminen olivat siten välttämättömiä. Lisäksi yleinen huomio tuli keskittää alkoholijuomiin liittyviin haittoihin kuluttajavalistuksen avulla.¹³

Runsaan vuosikymmenen jatkunut Alkon ’mietojen juomien linja’ väistyi nyt kokonaiskulutuksen pienentämiseen pyrkivän periaatteen tieltä. Tämä oli paradoksaalista siinä suhteessa, että vuoden 1968 alkoholilain ns. periaatepykälästä oli juuri kulutuksen supistamisen tavoite jätetty pois pitkään jatkuneen kädenväännön tuloksena. Väkijuomalaissa tuo pyrkimys oli, mutta uuden alkoholilain mukaan ”alkoholiasioita hoidettaessa ja järjestettäessä o[li] pyrittävä siihen, että alkoholista aiheutuvat haitat ja vauriot muodostuivat mahdollisimman vähäisiksi”. Kulutuksen supistamisesta ei siis enää mainittu mitään.

Kokonaiskulutusmalli, kansanterveys ja riskitasot

Alkoholipoliittisen paradoksin kulutuksen supistamistavoitteista otti myös Pekka Kuusi esille *Alkoholipolitiikan* pääkirjoituksessa vuonna 1970. Kulutuslukuja oli jouduttu Alkossa seuraamaan entistä tarkemmin heti sen jälkeen, kun uusi periaatepykälä ilman supistamistavoitetta oli tullut voimaan.¹⁴

Kettil Bruun vastasi siihen poleemisesti, ettei nähnyt asiassa paradoksia. Hänen mukaansa periaatepykälän muutos tarkoitti vain sitä, ettei kulutuslukujen tuijottamiseen ollut enää moraalista velvoitetta. Lähiaikoina ilmestyneet tutkimustulokset puhuivat kuitenkin sen puolesta, että kulutuslukujen seuraaminen oli edelleen mielekästä. Niiden mukaan alkoholinkulutus kasautui pienelle väestönosalle eikä kulutuksen kasvu muuttanut asetelmaa. Mitä suurempi alkoholin kokonaiskulutus oli, sitä suuremmat olivat sen aiheuttamat haitat.¹⁵

Christoffer Tigerstedt on kuvannut sitä, kuinka nopeasti alkoholipoliittinen linjan muutos lakiuudistusta seuranneiden yllätysten jälkeen tapahtui. Suomalaiset tutkijat olivat alan kansainvälistä kärkeä ja pystyivät heti puhumaan vaihtoehdoisen strategian puolesta. Toisaalta kansalaiset olivat tottuneet siihen, että hallinnollinen eliitti teki alkoholipoliittisia päätöksiä ylhäältä käsin. Tässä tapauksessa raittiusliikekään ei Alkon linjaa vastustanut.¹⁶

Kuusen ja Bruunin sananvaihto kuului alkoholimonopolin ja tutkijayhteisön väliseen asiantuntijuuskiistaan 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Kun Alkon piirissä vielä uskottiin juomatapojen kohtuullistamisen mahdollisuuksiin ja peräänkuulutettiin malttia, tutkijat argumentoivat kokonaiskulutusmallin puolesta.¹⁷ Bruun on myöhemmin todennut, että juuri 1970-luvun alussa tutkimuksen ja päätöksenteon suhde oli kireimmillään. Koska Alko oli 1960-luvulla pitkälle irtisanoutunut kokonaiskulutusnäkemyksestä, kului muutama vuosi, ennen kuin

.

¹³ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä vuonna 1971, 17–18.

¹⁴ Kuusi P. 1970b, 126.

¹⁵ Bruun 1970, 190.

¹⁶ Tigerstedt 2000, 102. Julkaistu myös teoksessa Tigerstedt 2001.

¹⁷ Tigerstedt 2000, 102.

se katsoi olevan tarpeeksi vahvoja tutkimusperusteita tuon näkemyksen uudelleen hyväksymiseksi.¹⁸

Kokonaiskulutusmallin tieteellisistä perusteista voi lukea esimerkiksi tunteusta Kettil Bruunin ja hänen kollegoidensa kansainvälisestä tutkimusraportista *Alkoholipoliittikka: kansanterveydellinen näkökulma* (1975). Raportti esitteli tärkeimpinä päätelminään, että ”alkoholin kokonaiskulutuksen muutokset vaikuttavat ihmisten terveyteen kaikissa yhteiskunnissa” ja että ”alkoholin saatavuuden kontrolli on kansanterveydellinen kysymys”¹⁹.

Erityistä raportissa oli se, että alkoholin kuluttajia tarkasteltiin siinä koko väestön tasolla. Sen mukaan ”[k]ansanterveyttä tarkastellaan kokonaisia yhteisöjä koskevana kysymyksenä, jolloin käsitellään populaatiossa vallitsevia keskiarvoja (tai keskiarvoja ja jakautumia), joiden perusteella ei sinänsä voi tehdä päätelmiä yksittäistapauksista”. Yksilöiden välisiä eroja siinä, kuinka alttiita he olivat alkoholin haittavaikutuksille ei tarvinnut ottaa huomioon. Väestön keskimääräisen alkoholinkulutuksen vähentäminen takasi paremman kansanterveyden:

Kansanterveyden kannalta on tärkeää määrittää ne alkoholinkulutuksen tasot, jotka keskimäärin merkitsevät sairauksien ja kuolleisuuden riskin lisääntymistä alkoholinkäyttäjien koko joukossa, ja etsiä keinoja riskitason ylittävien kuluttajien määrän vähentämiseksi.²⁰

Alkoholipoliittisen kontrollin kohde ei siis enää ollut yksilö, vaan se keskittyi tilastolliseen riskitason säätelyyn. Pekka Sulkusen mukaan kokonaiskulutusmalli olikin ensimmäinen aidosti universalistinen ja siten puhtaan moderni alkoholipoliittinen linjanveto. Kontrolloinnin kohteena oli koko väestön tilastollinen alkoholin kulutus *per capita* sen sijaan, että olisi keskitytty yksilöiden tai ryhmien kulutukseen ja juomatapoihin.²¹ Tässä valossa kokonaiskulutusmalli näyttäytyy osana poliittisen liberalismmin ja tasa-arvoisen itsenäisen kansalaisen tuottamisen perinnettä, liberalismina alkoholin saantimahdollisuuksien kiristämisestä huolimatta²².

Christoffer Tigerstedt on hahmotellut juuri sitä, miten edellä mainitun raportin sisältämän kokonaiskulutusmallin voi nähdä liberaalina manifestina. Kuluttajien kannalta sen esittämä alkoholipoliittikka oli kahtalainen. Toisaalta ehdotettiin alkoholin saatavuuden monenlaista supistamista, eli kuluttajien haluan tavarain saantia vaikeutettiin ja yksilön ostokynnystä nostettiin. Kuitenkin raportin sisältämä uudenlainen riskiajattelu oli hänen mukaansa ”ideologisesti ja poliittisesti omiaan vapauttamaan kuluttajia julkisen vallan yksilökohtaisesta, suorasta valvonnasta”.²³

.
¹⁸ Bruun 1981, 286–287.

¹⁹ Bruun et al. 1975, 12–13.

²⁰ Bruun et al. 1975, 12, 31.

²¹ Sulkunen 1997, 263.

²² Sulkunen 2000, 83.

²³ Tigerstedt 1999a, 134–135.

Tigerstedt tuo esille, kuinka kansanterveyspuheeseen sisältyvä riskiajattelu oli osa yksilönvapautta lisäävää hallintatapaa²⁴. Siinä tietynlaiseen käyttäytymiseen sisältyvät riskit määriteltiin ja tuotiin esiin ja yksilön valinnat jätettiin hänen oman harkintansa varaan. Kontrolli etäännytti siten varsinaisesta kohteestaan, kun huomio ei kiinnittynyt yksilöön yksilönä vaan yksilöön osana väestöjoukkoa. Riskiuhkien avulla yksilöt vastuullistettiin itse huolehtimaan omasta terveydestään. Yksilötasolla riskit olivat seurauksia erilaisista elämäntavoista.²⁵

Riskiajattelun ja perinteisen moralistisen valistuksen ero tehtiin selväksi Alkon kuluttajavalistuksen periaateohjelmaan liittyen. Vuonna 1971 hyväksytty ohjelma lisäsi myymälöissä annettavaan kuluttajavalistukseen juomaesittelyjen ohelle tietoa alkoholin fysiologista vaikutuksista ja käytön terveydellisistä ja sosiaalisista haitoista. Alkon tiedotuspäällikön Asko Haaranen mukaan tarkoitus ei ollut pelotella vaan mahdollistaa kuluttajien omakohtainen toivottu käyttäytyminen:

Alkon kuluttajavalistuksen tarkoituksena ei ole pelotellen pyrkiä vaikuttamaan kulutuksen määrään. Sen tehtävänä on antaa tietoja ihmisten omien päätösten pohjaksi ja siten pyrkiä estämään haitallista käyttöä.²⁶

Huomion keskittymistä terveydellisiin kysymyksiin voi pitää selkeänä taitekohtana alkoholipoliittisessa ajattelussa. Kun aikaisemmin huolen kohteena oli ollut epäsopeva käytös ja siitä aiheutuvat välilliset vaarat: väkivalta, liikenneonnettomuudet ja työtaturmat, tuli nyt alkoholista itsessään ongelma terveydelle. Terveysnormit olivat paitsi universaaleja, myös moraalisesti arvoneutraaleja: ne määrittivät tieteellisistä tutkimustuloksista.

Alkon tie kohti universalistista alkoholipolitiikkaa koki kulminaatiopisteen vuoden 1971 alusta, kun myymälätodistuksesta eli 'viinakortista' luovuttiin. Uusi alkoholilaki oli mahdollistanut palvelun tasapuolisuuden lisäämisen. Tutkijoiden esittämä kokonaiskulutuksen ja alkoholihaittojen suora suhde antoi kuitenkin lopullisen tuen sille, ettei eri kuluttaja ryhmiä tullut kohdella eri tavoin. 'Sosiaalisesta myynninvalvonnasta' eli mahdollisten ongelmakäyttäjien ostajatarkkailusta voitiin luopua. Samalla saatettiin vastata kuluttajien tyytymättömyyteen 'viinakorttia' kohtaan.²⁷

Klaus Mäkelä on pohtinut sitä, minkä takia alkoholitutkijat kiinnostuivat kansanterveydestä niin suurella määrällä. Hänen mukaansa se liittyi historiallisen tilanteen asettamiin vaatimuksiin. Kansanterveysnäkökulma omakuttiin, "koska se tarjosi teknokraattisen ja neutraalin tavan puolustaa niin alkoholipolitiikan kuin alkoholitutkimuksen tarpeellisuutta tilanteessa, jossa kukaan ei halunnut käsitellä juoppoutta ideologisena tai moraalisenä kysymyksenä".²⁸

.

²⁴ Tigerstedt 1999a, 135.

²⁵ Tigerstedt 2000, 94–95

²⁶ Haaranen 1972, 158.

²⁷ Haaranen 1971.

²⁸ Mäkelä 1981, 325.

Kansanterveyslinjan suosion yhtenä taustatekijänä voi siten nähdä 1960-luvun loppupuolen kriittiset äänensävyt alkoholistien ja muiden poikkeavien kohtelua kohtaan. Linjan keulahahmo Kettil Bruun oli puolustanut näkyvästi laitoshoidokkien kansalaisoikeuksia. Näkemyksiään hän esitti muun muassa kirjoituksessaan ”Yhteiskunnan valvojat ja vapaudenriistot”, joka ilmestyi paljon kohua herättäneessä pamflettikirjassa *Pakkoauttajat* vuonna 1967.

Alkoholipolitiikan suhteen Bruun kannatti ennen lakiuudistusta liberaaleja ratkaisuja ja puhui alkoholin positiivisten ominaisvaikutusten puolesta. Myöhemmin hän on kuvannut sitä, kuinka uuden lain seuraukset olivat isku hänen näkemyksilleen. Bruunista tuli pessimisti suomalaisten juomatapojen muuttumisen suhteen, alkoholipolitiikalla pystyttiin hänen mukaansa vaikuttamaan ainoastaan kulutustasoon. 1970-luvulla hän argumentoikin hintapolitiikan, saatavuuden rajoittamisen, verottoman alkoholin poistamisen ja mainonnan tiukentamisen puolesta. Samaan aikaan hän vastusti poliisi- ja valvontakeskeistä alkoholikontrollia.²⁹ Tutkimuksen tarjoama kansanterveysmalli sopi enemmän kuin hyvin yksilön kansalaisvapauksien puolustajalle.

Riskiajatteluun ja väestötasoiseen kansanterveyteen perustuva kokonaiskulutusmalli voidaan siis hahmottaa osaksi liberaalin hallintalogiikan läpimurtoa. Vastuullistamisen avulla väestöä hallittiin yhdessä ja erikseen, *omnes et singulatim*³⁰. Toisaalta alkoholipolitiikan tiukentumisen voi samaan aikaan tulkita vielä liberaalimman hallintayrityksen osittaisena epäonnistumisena. Kuluttajat eivät olleet osanneet käyttää vapauttaan toivotulla tavalla. Kiristyneet alkoholipoliittiset toimet rajoittivat kuluttajien mahdollisuuksia käyttää omaa vastuutaan ja toteuttaa haluamaansa elämäntapaa.

Alkoholin hintojen korottamisen, jakelun tiukentamisen ja mainonnan rajoittamisen lisäksi kuluttajat törmäsivät alkoholinkäytön rajoituksiin myös paikallistasolla. Vuonna 1974 useat kymmenet kunnat peruuttivat aikaisemmin antamansa yleissuostumuksen keskioluen myynnille ja anniskelulle³¹. Rajoituksista huolimatta alkoholin kulutus jatkoi kasvuaan. Vuonna 1970 Pekka Kuusi esitti huolensa kulutuksen kasvuvauhtia kohtaan ja perusteli sillä pidättelevämpää asennetta alkoholikaupan liberalisointiin. Uhkakuvana oli vuotuiskulutuksen nouseminen 6,5 litraan absoluuttista alkoholia asukasta kohden laskettuna vuonna 1975, joka olisi korkeampi kuin missään pohjoismaassa, Englannissa, Yhdysvalloissa tai Kanadassa.³² Alko saattoi kuitenkin huokaista helpotuksesta, kulutuksen kasvu taittui 1970-luvun puolivälissä ja tuo 6,5 litran raja ylitettiin vasta seuraavalla vuosikymmenellä.

²⁹ Tigerstedt 1999a, 135–136, Tigerstedt 1999b, 118.

³⁰ Vrt. Foucault 2000b.

³¹ Ks. Mäkinen 1977.

³² Kuusi P. 1970b, 125–126.

Alkoholikulttuurin murros 1960-luvulla

Alkoholin kulutuksen kasvu, kontrolli ja käyttöarvot

Alkoholin kulutus henkeä kohden yli kolminkertaistui Suomessa 1950-luvun lopulta 1970-luvun alkuvuosiin. Samaan aikaan elintaso nousi, kotitalouksien kulutus kasvoi ja vapaa-aika lisääntyi. Kun vielä kaupungistuminen ja uusi alkoholilaki helpottivat alkoholijuomien saatavuutta, voikin ihmetellä mihin sen kummempaa tutkimusta tarvittaisiin selittämään valtavaa murrosta suomalaisessa alkoholikulttuurissa 1960-luvulla.

Alkoholisosiologit ovat jo parikymmentä vuotta sitten huomauttaneet, että näin yksinkertaista selitystä ei voi käyttää. Klaus Mäkelän mukaan alkoholin kulutuksen pitkiä aaltoja tarkastelemalla voidaan todeta, etteivät helpot selitykset päde. Vaurastuminen ja vapaa-ajan lisääntyminen eivät jossain toisessa historiallisessa tilanteessa ole johtaneet samanlaiseen alkoholinkulutuksen kasvuun. Hän halusikin kiinnittää huomiota ennemminkin siihen, ”miten paljon juomisen haitallisia seurauksia kukin kulttuuri, yhteiskunta tai ajankohta sietää”.³³

Pekka Sulkunen on vastaavasti todennut, että toisen maailmansodan jälkeistä alkoholin kulutuksen kasvua ei voi selittää yksinkertaisella elintason nousun tai vapaa-ajan lisääntymisen kehityksellä³⁴. Myöskään saatavuuden paranemisella ei voida sellaisenaan selittää mitään, vaikkakin vuoden 1969 esimerkki sen vaikutuksista todistikin. Alkoholimenot kasvoivat nimittäin jo sitä ennen huomattavasti nopeammin kuin yksityisten kulutusmenojen koko määrä. Trendi alkoi 1950-luvun lopulla ja kiihtyi pienen notkahduksen jälkeen 1960-luvun puolessa välissä.³⁵

Alkoholin kulutuksen kasvuun on myös varsin ilmeistä etsiä syitä elinolosuhteiden laadullisista muutoksista ja niiden vaikutuksista muuttuneisiin alkoholin käyttöarvoihin. Sulkunen onkin esittänyt hypoteeseja siitä, millaisia uusia käyttöarvoja alkoholi olisi voinut saada siinä sodanjälkeisessä murroksessa, jossa elinolosuhteet muuttuivat radikaalisti. Ensinnäkin hän viittasi palkkatyöläistymiseen, jossa työ ja vapaa-aika irtautuivat toisistaan selvästi erillisiksi elämänpiireiksi. Alkoholinkäyttö sijoittui siten entistä selvemmin itsekontrollin alaisen vapaa-ajan toiminnaksi. Toisaalta työn niin psyykkisen kuin fyysisen raskavuuden lisääntyttä alkoholin farmakologisilla vaikutuksilla saattoi olla entistä enemmän käyttöarvopohjaa.³⁶ Raskas työ vaati raskaat hovit, eli alkoholin rentouttava ominaisvaikutus korostui.

Yhteiskunnan rakennemuutos puolestaan oli luonut sellaisen tarveulottuvuuden, jonka tyydyttämiseen tarvittiin välineellisiä merkityksiä kantavia tavaroita. Tällä Sulkunen tarkoitti sitä, että sosiaalinen erottautuminen erilaisen tavararekvisiitan avulla oli yhä tärkeämpää ja siihen tarkoitukseen alkoholi-juomat sopivat erityisen hyvin. Lisäksi hän korosti sitä, kuinka ”sosiaalisen ym-

³³ Mäkelä 1981, 321.

³⁴ Sulkunen 1980, 135.

³⁵ Mäkelä, Sulkunen & Österberg 1981, 40, 55.

³⁶ Sulkunen 1980, 155.

päristön pirstoutuminen ja tähän liittyvä ydinperheen eristyminen” lisäsivät sellaisten välineiden tarvetta, jotka helpottivat ihmisten välistä kanssakäymistä. Alkoholi ja siihen liittyvät instituutiot (korttelikapakka, päivätanssi) sopivat sellaisiin päämääriin oikein hyvin.³⁷

Pohdittaessa alkoholin kulutuksen kasvun taustalla vaikuttavia syitä huomio kiinnittyy luonnollisesti myös yhteiskunnan moraaliseen ilmapiiriin ja alkoholinkäytön normatiiviseen kontrolliin. Klaus Mäkelä on ollut sitä mieltä, että alkoholipoliittisten mielipiteiden selkeä muuttuminen 1960-luvun Suomessa oli selvästi osa suomalaisen ideologisen tajunnan yleistä murrosta. 1960-luvun keskivaiheilla meneillään oli kulttuurinen ja asenteellinen käymistila. Siten 1960-luvun radikalismi oli hänen mukaansa ennen kaikkea ”porvarillisen tajunnan käymistilaa”, jonka tarkoituksena oli ”avartaa perinteistä porvarillista maailmankatsomusta modernin kapitalismin vaatimaan ideologiseen väljyyteen”.³⁸

Tärkeinä tekijöinä mielipidemurroksen taustalla Mäkelä pitää joukkotiedotuksen teknologista ekspansiota, alkoholipoliittikan saamia yleispoliittisia ulottuvuuksia, raittiusliikkeen ehtymistä sekä matkailun vaikutusta. Arkikokemuksilla ylipäänsä saattoi myös hyvinkin olla huomattava alkoholikielteisyyttä murtava merkitys. Yhä useammat kokivat omakohtaisesti, että alkoholinkäytöllä oli myös mieluisia seurauksia. Lisäksi ei tietenkään elinkeinopoliittisten intressien vaikutuksia pidä unohtaa.³⁹

Konkreettista osviittaa siitä, minkälaisia syitä alkoholin kulutuksen kasvun taustalla voisi olla, Sulkunen on hakenut omasta tutkimuslöydöksestään, ns. määrästä sukupolvesta. Hän oli havainnut, kuinka alkoholi oli tunkeutunut suomalaisten elämään kohorteittain ja kuinka alkoholin kokonaiskulutuksen kehitys muistutti hämmästyttävästi tietyn sukupolven elämänkaarta. Valtaosa tuosta sukupolvesta koostui sodan aikana tai sen jälkeen syntyneistä suurista ikäluokista ja väljästi määriteltynä siihen kuuluivat vuosina 1935–55 syntyneet.⁴⁰

1960-luvulla tapahtunut elinolojen muutos oli ollut rajuinta juuri määrälle sukupolvelle niin kaupungistumisen, koulutuksen, liikkuvuuden kuin ihmissuhteidenkin kannalta. Ehkä juuri se selittäisi määrän sukupolven ”märkyyttä”. Sulkunen kuitenkin totesi, että kaikki sukupolven jäsenethän eivät muuttaneet maaseudulta ja siirtyneet toisenlaisiin ammatteihin, ja silti raittiudesta luopuminen oli hyvin yhtenäistä. Ja vastaavasti myös vanhempien ikäluokkien elinolosuhteissa tapahtui muutoksia. Kysymys olikin ennemmin kollektiivisen tajunnan tasolla tapahtuvasta muutoksesta ja huomio tulisi kääntää poliittisen sukupolven käsitteeseen. Sulkunen päätyikin kysymään:

Onko siis niin, että koko kulutuksen kasvu selittyy pelkästään moraalisen ilmaston muutoksilla, jolla vain välillisesti on tekemistä elinolosuhteiden kanssa, ja joka ei lainkaan kelpaa tuekseen teoriaa alkoholin muuttuvista

³⁷ Sulkunen 1980, 154–155.

³⁸ Mäkelä 1976, 37–38, 40.

³⁹ Mäkelä 1976, 40–52.

⁴⁰ Sulkunen 1980, 159–160.

käyttöarvoista? Voidaanko alkoholinkäytön suuret muutokset selittää pelkän valtiollisen ja normatiivisen kontrollin avulla (mikä näiden dynamiikka sitten onkin), riippumatta siitä mitä itse alkoholi on ja mikä on sen suhde uudistuviin elinoloihin? Märän sukupolven yhtenäisyys viittaa juuri siihen, että sen raittiudesta luopuminen oli sen omista elinolosuhteista riippumaton ilmaus sen yleisestä maailmankatsomuksellisesta vapaamielisyydestä.⁴¹

Tämän vasta-argumentiksi Sulkunen esitti sen, että vaikka alkoholia koskevan kollektiivisen moraalitajunnan murtuminen olikin koko yhteiskuntaa koskeva prosessi, ei se merkinnyt alkoholinkäytön kasvua kaikissa väestöosissa elinolosuhteista riippumatta. Naisten keskuudessa nimittäin elinolosuhteet selittivät alkoholinkäytön kasvua (eli raittiudesta luopumista) paremmin vasta vuonna 1976 kuin 1968. Elinolosuhteiden vaikutus naisten alkoholinkäyttöön pääsi siten esille vasta moraalivallin murtumisen jälkeen. Johtopäätöksenä Sulkunen totesi, että ”elinolosuhteiden vaikutus uusien käyttöarvojen muodostumiseen siis kasvaa kun alkoholinkäyttöä koskeva normatiivinen kontrolli heikkenee”.⁴²

Edelliseen voisi huomauttaa, että vuoden 1968 lainsäädäntöä tuskin voi pitää sen indikaationa, että kollektiivinen moraalitajunta murtui koko yhteiskunnassa. Kaikki eivät suinkaan olleet yhtenäisessä moraaliosassa vapaan keskioluen puolesta ja tiettyjen osaryhmien keskuudessa normatiivinen kontrolli varmasti säilyi ennallaan. Toisaalta naisten alkoholinkäyttö oli vielä vuonna 1968 niin harvinaista, että suurin osa ei-raittiistakin oli käytännöllisesti katsoen raittiita. Ilmiötä, jossa vaihtelu on pientä, on hankala selittää minkäänlaisten muuttujien avulla.

Ylipäänsä ottaen voi kysyä miksi märän sukupolven keskuudessa elinoloilla ei olisi ollut vaikutusta raittiuteen. Sulkunen pohti mahdollisuutta, että märän sukupolven elinoloja oli tutkittu liian karkeasti. Nuorten maanviljelijöiden elämä ei ehkä poikennut samanikäisten kaupunkilaisten palkkatyöläisten elämästä niin paljon kuin ennen. Toisaalta mittari ’alkoholinkäyttäjä-raitis’ saattoi olla liian karkea, ja elinolojen ja uusien käyttöarvojen yhteys näkyisi vasta yksityiskohdaisemmassa tutkimuksessa.⁴³

Yhteenvedossaan Sulkunen oli kuitenkin sitä mieltä, etteivät hänen tuloksensa kumoa elinolojen muutoksen ja alkoholin uusien käyttöarvojen yhteyttä. Hän piti olennaisena sitä, että alkoholin sosiaalisten merkitysten muodostuminen käyttöarvoiksi oli kollektiivinen prosessi. Siihen vaikutti paitsi alkoholin saatavuus, myös normatiivinen kontrolli. Elinolosuhteiden vaikutus elintapoihin näyttäytyi siten voimakkaasti kulttuurivälitteisenä.⁴⁴

Kollektiivisen prosessin merkille paneminen on tärkeää. Esimerkiksi rentouttavan oluen nauttimisen raskaan työpäivän jälkeen ei tarvitse johtua pelkästään siitä, että yksilöllä on kuluttava työ, päivä on ollut erityisen rasittava ja hän päättää parantaa oloaan. Vaikka hän ei olisi tuntenut erityistä raskautta, saat-

⁴¹ Sulkunen 1980, 162.

⁴² Sulkunen 1980, 163.

⁴³ Sulkunen 1980, 164.

⁴⁴ Sulkunen 1980, 164

taa hän järjestää itselleen tuon rentouttavan hetken, koska se on kulttuurinen tapa. Niin tehdään elävässä elämässä ja niin tehdään mainoksissa. Yksilön ei siis tarvitse punnita rasituksen astettaan sen kummemmin, vaan hän kokee luonnolliseksi asiaksi poiketa baariin työpäivän jälkeen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö hän aidosti kokisi rentoutuvansa olutlasin ääressä. Ilmiö on vain paljon monimutkaisempi kuin jos se olisi suora johdannainen yksilön elinoloista.

Märän sukupolven elinolot eivät koostuneet vain heidän omasta ammatistaan ja asuinpaikastaan, vaan yhtä lailla siihen kuului tietoisuus omasta elinympäristöstä ja muuttuvasta yhteiskunnasta sekä omasta paikastaan siinä. Tietoisuutta lisäsivät omien havaintojen ja kokemusten ohella joukkotiedotusvälineet, erityisesti sähköinen media. Toisin sanoen yksilöiden identiteetti ei määräytynyt vain heidän omista elinoloistaan (ikä, ammatti, koulutus, asuinpaikka) käsin, vaan se muokkautui yhä moninaisemmilla tavoilla suhteessa erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin ja niistä muodostuneisiin mielikuviiin. Siinä prosessissa myös alkoholin moninaisista käyttöarvoista oli hyötyä.

Pohtimisen arvoinen on myös se seikka, onko valtiollisen ja normatiivisen kontrollin rapautuminen ja alkoholin muuntuneet käyttöarvot välttämätöntä asettaa vastakkain alkoholin kokonaiskulutuksen kasvua selittävinä tekijöinä. Ne tulisi pikemminkin nähdä osana samaa ilmiötä. Alkoholin käyttöarvojen katsotaan siten toimivan konkreettisina välineinä siinä prosessissa, jossa kontrolli ja normi siirtyvät yksilön sisäisiksi.

Esimerkiksi se, että tietynlaista alkoholijuomaa tietyllä tavalla nautittuna pidetään statussymbolina, tuottaa käytöstä, joka ei vaadi sen kummempaa valvovaa katsetta. Vastaavasti sen käyttöarvon hyödyntäminen, että alkoholi toimii sukupuolten välisen suhteen voiteluaineena ja auttaa kontaktien luomisessa edellyttää itsekontrollia. Juopuminenhan pilaisi tilanteen. Alkoholin käyttöarvot voivat siis toimia suorina hallinnan välineinä ja siten vähentää ulkopuolisen kontrollin tarvetta.

Alkoholiliikkeen mietojen juomien linja pyrkikin nimenomaan operoimaan uudenaikaisilla alkoholin käyttöarvoilla. Se tarjoi niitä aktiivisesti, jotta suomalaisten juomatavat siistiytyisivät. ”Viihtyisien” olutravintoloiden perustaminen ei ollut vain reaktio muuttuneiden elinolosuhteiden synnyttämään tarpeeseen saada sopivia tiloja sosiaaliselle kanssakäymiselle. Niiden myös oletettiin vahvistavan toivotunlaisia alkoholin käyttöarvoja. Lisäksi ravintolat myös itsessään tuottivat ”julkisen olohuoneen” tarvetta.

Käyttöarvoilla operoiva hallinta on huomattavan tehokasta. Sen suuntaisia ajatuksia olikin Pekka Kuusen mielessä, kun hän perusteli sallivamman alkoholilain oikeutusta. Ensinnäkin hän totesi, että alkoholipolitiikan ongelmana oli kysymys siitä, voiko julkinen valta ylipäänsä vaikuttaa alkoholihaittoihin. Hän muisteli kahdenkymmenen vuoden takaista optimismia Alkon piirissä ja kertoi käyneensä ”ankaraa tosiasiain oppimiskoulua”. Alkoholiliikkeellä oli ollut hinta- ja jakeluvaltuuksineen lähes rajattomat mahdollisuudet muuttaa asiakkaiden ostotapoja. Mutta pelkkä ostotapojen muuttaminen oli hänen mukaansa osoit-

*Välimerihenkistä viinirekvisiittaa
Turkulaisen Alkon näyteikkunassa vuonna 1962. Alkoholiliikkeen mietojen juomien linja tuotti tulosta: suomalaiset oppivat juomaan viiniä ja olutta. Mutta myös väkevien juomien kulutus kasvoi. Hotelli- ja ravintolamuseo.*

tautunut verraten hedelmättömäksi sen suhteen, että tavoitteena oli muuttaa alkoholin nauttimistapoja.⁴⁵

Kuusi päätyi siihen, että julkisen vallan mahdollisuudet olivat ihmisen ja alkoholin suhteen kannalta ilmeisen rajalliset. Sen tähden alkoholipolitiikan olisi nimenomaan hyödynnettävä sitä, että alkoholijuomiin liittyi myös positiivisia puolia haitallisten ilmiöiden lisäksi:

 Saanen tässä yhteydessä tähdentää, että kaikkinaiset toimenpiteet, niin raittiuskasvatukselliset kuin alkoholipoliittisetkin ovat ihmisen ja alkoholin suhteen muuttamiseksi tuomitut epäonnistumaan, ellei alkoholijuomissa nähdä paitsi ihmisille haitallista, myöskin hänelle arvokasta ainetta.⁴⁶

Vapaudella ja uudenaikaisilla alkoholin käyttöarvoilla operoivan hallinnan tehokkuutta voi tietenkin epäillä vuoden 1969 jälkeisen kehityksen perusteella. Uudenlaiset alkoholinkäyttötavat ja hillitty juominen kyllä lisääntyivät tavoitteiden mukaisesti, mutta niin lisääntyi myös perinteinen humalajuominen. Ilmiö on kuitenkin jälleen monisävyisempi, miltä päällisin puolin näyttää. Vaikka kulutuksen kasvun ensisijaiseksi taustatekijäksi nostettaisiinkin tässä tilanteessa kontrollin löystyminen, on kuitenkin muistettava, että lisääntyneen humalakulutuksen käyttöarvot eivät välttämättä olleet samat kuin aikaisemmin. 1960-luvun fiktiivisten kulttuurituotteiden tarkasteleminen osoittaaakin, että alkoholin välineellisten käyttöarvojen lisäksi muutoksia tapahtui myös itse humalan käyttöarvoissa.

Alkoholin kasvanut kulutus, elinolojen muutos, sukupolvimurros, yhteiskunnallisen moraalii-ilmaston muutos ja siitä seurannut normatiivisen kontrollin

⁴⁵ Ed. Kuusi, Vp 1968 ptk:t I, 835.

⁴⁶ Ed. Kuusi, Vp 1968 ptk:t I, 835.

lieventyminen sekä muuttuvat hallinnan käytännöt 1960-luvun Suomessa muodostivat monimutkaisen yhteenkietoutuneen prosessin, jonka syy ja seuraussuhteita on mahdoton eritellä päätymättä 'kumpi oli ensin' -kehään ja umpikujaan. Sen sijaan on mielenkiintoista tarkastella tuon historiallisesti ainutlaatuisen tilanteen kehkeytymistä ja sitä logiikkaa, joka kytkee yhteen sinänsä erillisiltä näyttäviä historiallisia prosesseja. Vasta sitä kautta tuohon vuosikymmeneen ajoittuva valtava yhteiskunnallinen murros tulee näkyväksi.

■ Suunnittelu ja tutkimus

Tutkimustieto alkoholipolitiikassa

Sosiologian nousu ja alkoholitutkimuksen tarve

Kehittyvä yhteiskuntapolitiikka tarvitsee suunnannäyttäjäkseen yhteiskuntatieteellistä tutkimustyötä. Ihmisyksilö ja ihmisjoukot ovat ole-massaolomme arvokkain aines. Tätä ainesta älköön rohjettako käsitel-lä uskomusten varassa. Tuntemattomuudessaan pelottava ihminen on opittava käyttäytymiseltään tuntemaan. Kansalaisten sosiaaliseen tur-vaan tähtäävä sosiaalipolitiikka on vasta silloin turvallista, kun etu-käteen tiedetään, miten ihmiset tulevat sosiaalipoliittisten toimenpi-teitten vaikutuksesta käyttäytymään.

Olkoon tämän tutkimuksen keskeisenä pyrkimyksenä yli erikoisalansa piirin viitoittaa tietä kohti turvallista sosiaalipolitiikkaa. Olkoon tä-män tutkimuksen pyrkimyksenä viitoittaa tietä kokeilevasta yhteis-kuntapolitiikasta kohti kontrolloitua, kokeellista yhteiskunnan ra-kentamista. (Kuusi P. 1956, 4)

Suomalainen sosiologia uudistui 1950-luvulla käänteentekevästi. Antropologi-nen tutkimusote väistyi ja sen tilalle nousi amerikkalaistyyppinen ns. uusi sosio-logia. Sille oli tyypillistä suuntautuminen tutkimusaiheisiin, jotka koskivat oman maan nykyhetkeä. Tutkimusote pyrki analysoimaan ongelmia sekä teoreettisesti että empiirisesti. Aineiston keruu suoritettiin haastatteluin ja kyselyin ja sen analysoinnissa nojattiin tilastotieteen menetelmiin.¹

Antti Eskola on kuvannut, kuinka uudistumistarvetta loivat toisaalta sotien jälkeä tapahtunut teollistumisen läpimurto ja toisaalta etu- ja arvostiritojen aiempaa selvempi näkyminen. Kun kansalaisten oikeuksia laajennettiin ja ihmi-set saivat ja uskalsivat toimia entistä vapaammin, syntyi työväen joukkoliikettä, lakkoja ja levottomuutta. Ihmisten asenteiden, tunteiden ja päämäärätietoisten pyrkimysten merkityksen lisääntyessä kasvoi myös kiinnostus näitä elementtejä kohtaan. Asenteita mittaavasta haastattelututkimuksesta tulikin Eskolan mu-kaan modernin sosiologian tunnus.²

Vastaavasti Ilkka Heiskanen on selittänyt, kuinka sodanjälkeinen tilanne tarjosi yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle uusia mahdollisuuksia. Entinen oikeus-valtioajattelu ei enää riittänyt niiden yhteiskunnallisten vastakohtaisuuksien

.....
¹ Eskola A. 1992, 241.

² Eskola A. 1992, 259–260.

sovitteluun, jotka olivat sodan jälkeisessä ammattiyhdistystoiminnassa ja puoluepolitiikassa paljastuneet vapaamman ilmaisun myötä. Käsitukset esivallan ja hallituksen pyhydestä alkoivat murtua koulutus- ja kommunikaatiojärjestelmän suunnanmuutoksen takia. Ajatus kansallisesta kulttuurista kokoavana voimana alkoi samoin väistyä. Lisäksi vanhat lakipositivistiset näkemykset maan talouden ohjaamisesta romuttuivat jälleenrakentamisen ongelmia ratkottaessa.³

Uudet tutkimusmenetelmät otantoineen, haastattelulineen ja asennemittauksineen tuotiin Yhdysvalloista. Eskolan mukaan tästä saa kiittää sodanjälkeisiä ASLA- ja Fulbright-varoja. Niillä hankittiin Suomeen uusinta amerikkalaista kirjallisuutta ja vierailevia yliopistonopettajia sekä lähetettiin suomalaisia amerikkalaisiin yliopistoihin opintomatkalle.⁴

Sosiologian uudistumiseen vaikutti myös valtion tutkimusrahoituksen lisääntyminen ja uusien tutkimuslaitosten perustaminen. Haastattelututkimusten suorittamiseen tarvittiin apu työvoimaa ja teknisiä välineitä, mikä edellytti järjestäytyneitä tutkimusorganisaatioita. Suomen Akatemia perustettiin vuonna 1947, valtion tieteellisten toimikuntien järjestelmä 1950 ja Väkijuomakysymyksen Tutkimussäätiö niin ikään vuonna 1950. Uuden sosiologian kannalta merkittäviä instituutioita olivat myös vuonna 1945 perustetut mielipide- ja markkinatutkimuslaitos Suomen Gallup Oy ja Yhteiskunnallisen korkeakoulun Tutkimuslaitos.⁵ Lisäksi yhteiskuntatieteiden institutionaalinen asema vahvistui, kun Helsingin yliopistoon perustettiin valtiotieteellinen tiedekunta vuonna 1946.

Suomen Gallupin keräämiin aineistoihin perustuvista ensimmäisistä töistä oli Eskolan mukaan sosiaalitutkimuksen kannalta ehkä tärkein Pekka Kuusen kirja Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa (1948). Työssä näkyivät jo monet samat kysymyksenasettelut ja metodiset ratkaisut, joihin kirjoittaja palasi myöhemmin väitöskirjassaan laajemmassa mittakaavassa ja joilla on ollut huomattava vaikutus suomalaiseen sosiaalitutkimukseen.⁶

Sosiaalitutkimuksen uudistumisessa ei kuitenkaan ollut kysymys vain tieteen sisäisistä menetelmällisistä tai organisatorisista muutoksista. Uudistuviin tieteesiin liittyi nimittäin Antti Saloniemen sanoin ”verraton lupaus luonnontieteiden kaltaisesta hyödyllisyydestä”. Tutkimuksen odotettiin ratkaisevan erilaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä. Sen oli ”näytettävä mitä kaikkea positiivisella sosiologialla voi tehdä”. Mittaamisen ja matemaattisten mallien ymmärrettiin takaavan arvovapaan perustan tieteelliselle asiantuntemukselle. Arvofilosofiset keskustelut suljettiinkin 1950-luvulla määrätietoisesti tieteen ulkopuolelle.⁷

1950-luvun sosiologit halusivat siis tutkimustensa edistävän kansalaisten tarpeisiin ja mielipiteisiin perustuvaa yhteiskuntapolitiikkaa. Saloniemi viittaa Pekka Kuusen väitöskirjaan alkoholijuomien käytöstä maaseudulla, jossa tämä nosti tutkimuksen perusyksiköksi yksityisen kansalaisen. Rationaalinen yhteiskuntapolitiikka ei nimittäin voinut perustua yksittäisten etupiirien hyödyntävoittelulle,

.

³ Heiskanen 1983, 314.

⁴ Eskola A. 1992, 261.

⁵ Eskola A. 1992, 262–263.

⁶ Eskola A. 1992, 263.

⁷ Saloniemi 1994, 50–51.

vaan jollekin yleisemmälle intressille. Sellaisen kartoittaminen tuli eksaktit välineet omaavan yhteiskuntatieteilijän tehtäväksi.⁸

”Kokeellista yhteiskunnan rakentamista” peräänkuuluttavassa väitöskirjassaan Pekka Kuusi kuvasi, kuinka ’nykyaikainen’ yhteiskuntatieteellinen tutkimus ei enää tyytynyt turvautumaan yleisluontoisiin tilastoihin selvitellessään yhteiskunnallisia ongelmia. Tutkimuksen perusaineiston sen sijaan muodostivat tavallisten kansalaisten mielipiteet, asennoituminen, käyttäytyminen ja elämisen olosuhteet. Tutkimus tunkeutui siten tilastollisten selvittelyjen ja ideologisten pohdiskeluiden tasolta ”elävien ihmisten keskele, yhteiskunnallisten ilmiöiden todelliselle tapahtumatasolle”.⁹

Kuusen mukaan jokamiehen nostaminen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen keskipisteeksi ei kuitenkaan selittynyt pelkästään metodisena uudelleen orientoitumisena. Amerikkalaiseen metoditeokseen viitaten hän totesi, että uudet otanta- ja kyselymenetelmät mahdollistivat kyllä tien jokamiehen elämänpiiriin, mutta samalla metodisesta kehityksestä heijastui ilmeisesti aikakauden yleisluontoinen kehitys. Demokratisoituva ja sosiaalista turvaa etsivä aikakausi tarvitsi tietoa kansalaisten näkemyksistä ja elämäkäytännöistä.¹⁰

Ilkka Heiskanen muistuttaakin, kuinka sota-aika ja sen jälkeinen jälleerakentamisvaihe muuttivat monella tapaa paitsi yhteiskunnan käytännön toimintoja myös arkipäiväistä tietoutta. Yhteiskuntaluokkien välinen vuorovaikutus ja alueellinen liikkuvuus muuttivat sosiaalisuuden ehtoja. Kansallisista yksilöllisen koskemattomuuden ja luokka- ja ryhmäeristymisen peruskäsityksistä siirryttiin sosiaalisempaan yhteisten ja erilaisten käyttäytymismuotojen oivaltamiseen. Vastaavasti ”suurten massojen” näkemykset yhteiskunnasta ja sen hallinnasta siihen sisältyvine ristiriitoinen syvenivät. Yhteiskuntatieteitten aseman vahvistuminen ja käytäntöön suuntautuminen sekä muutokset niiden teoria-perusteissa liittyivät yhteiskunnan koko tietorakenteen syvämuutokseen.¹¹

Yhteiskuntatieteiden uudistumiseen liittyvä seikka oli Heiskanen mukaan myös se, että akateeminen tutkimus ja käytännön toiminnat (politiikka, hallinto, liike-elämä) alkoivat institutionalisoitua yhteen. Tiedemiesten politiikkaan osallistumisella oli sinänsä pitkät perinteet. Akateeminen työ ja käytännön vaikuttaminen olivat kuitenkin aikaisemmin olleet erillisiä areenoita. Uudenlainen yhteenkietoutuminen näkyi erilaisten yhteiskuntatieteellisten tutkimuslaitosten sekä valtionhallinnon suunnittelevien elinten perustamisena.¹²

Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö oli hyvä esimerkki käytännön tarpeista perustetulle instituutiolle. Alkoholipolitiikka kaipasi tuekseen tutkimuksen tarjoamia tosiasioita. Pekka Kuusen mukaan ”[m]äärätietoinen alkoholipolitiikka näytti olevan rakennettavissa vain tosiasioiden perustalle. Ja tosiasioiden löytäminen taas edellytti aktiivista tutkimustoimintaa.”¹³ Säätiön rahoittamassa tutki-

.

⁸ Saloniemi 1994, 51–52.

⁹ Kuusi P. 1956, 17.

¹⁰ Kuusi P. 1956, 17.

¹¹ Heiskanen 1983, 317.

¹² Heiskanen 1983, 317–318.

¹³ Kuusi P. 1963, 144.

muksessa oli omalaatuista se, että sen tieteenalakirjo oli laaja, fysiologiasta sosiologiaan.

Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö perustettiin vuonna 1950. Sosiaaliministeriö oli vuonna 1949 asettanut toimikunnan, jonka tuli ministeriön ja Alkoholiliikkeen yhteiselimenä ohjata juoppous- ja alkoholikysymysten tieteellistä tutkimusta Suomessa. Samoihin aikoihin alkoivat valmistelut tutkimussäätiön aikaansaamiseksi. Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston käyttövaroja oli tarkoitus kanavoida erilliselle säätiölle, joka rahoittaisi tutkimusta apurahoilla.¹⁴

Säätiön sääntöjen mukaan apurahoja myönnettäessä oli annettava etusija tutkimuksille, joilla oli välitöntä merkitystä käytännöllisen alkoholipolitiikan hoitamiseksi. Heikki Wariksen mukaan Säätiön piirissä yhdistyivät raittiusväen omatoiminen tieteellisen tutkimuksen harrastus ja Alkoholiliikkeessä herännyt vastuu alkoholiongelman tieteellisestä selvittämisestä. Hänen mukaansa nuo erilaiset motiivit eivät aiheuttaneet ristiriitaa.¹⁵

Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö joutui kuitenkin raittiusjärjestöjen silmätikuksi. Alkoholiliikkeessä oli puolestaan katsottu apurahavoimainen tutkimus riittämättömäksi, ja vuonna 1951 oli palkattu sosiologi Sakari Sariola kehittämään tutkimusmenetelmiä säätiön tutkimuksia varten. Tutkimustyövoiman tarve osoittautui niin suureksi, että jo saman vuoden lopulla pidettiin välttämättömänä perustaa liikkeeseen alkoholipoliittinen tutkimusosasto. Kolme vuotta myöhemmin perustettiin Alkoholiliikkeeseen fysiologinen osasto. Kasvavat tutkimuskoneistot Alkoholiliikkeen piirissä johtivat siihen, että raittiusjärjestöt kokivat jääneensä syrjään aktiivisesta alkoholitutkimuksesta. Erittäin harmittavaksi sen teki se, että juuri raittiusliikkeen miehet olivat perinteisesti olleet alkoholitutkimuksen uranuurtajia.¹⁶

1950-luvulla raittiusliikkeen ja alkoholiliikkeen käsitykset alkoholipolitiikan peruskysymyksistä olivat jyrkän vastakkaiset ja välit hyvin kireät. Kun Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö avoimesti ilmoitti, että sen tutkimusten tarkoituksena oli hankkia ennustekelpoista tietoa alkoholilainsäädäntöön aiottujen muutosten vaikutuksista, ei raittiusliike ei voinut hyväksyä tuota lähtökohtaa. Sehän ei kyseisiä alkoholipoliittisia muutoksia halunnut. Tutkimussäätiö näyttäytyi siten raittiusliikkeelle tietynlaisena vapaamielisemmän tai ”märän” alkoholipolitiikan aseena.¹⁷

Kysymys objektiivisesta alkoholitutkimuksesta muodostuikin niin kuumaksi, että vuonna 1955 sosiaaliministeriö velvoitti säätiön antamaan lausunnon puolueettomuudestaan. Lausunnon mukaan Alkoholiliike ei säätiön rahoittajana pyrkinyt rajoittamaan tai ohjaamaan säätiön toimintaa. Säätiö katsoi sen sijaan pyrki-neensä tasapuolisesti ja objektiivisesti edistämään väkijuomakysymyksen tutkimusta.¹⁸

.

¹⁴ Kuusi P. 1963, 145–146.

¹⁵ Waris H. 1960, 203–204.

¹⁶ Kuusi P. 1963, 149–152.

¹⁷ Kuusi P. 1963, 152.

¹⁸ Kuusi P. 1963, 153.

Raittiuspiireissä tästä heräsi kahdenlaista reaktiota. Toisaalta kehoitettiin raittiusväkeä yhteistyöhön säätiön kanssa. Esimerkiksi yhteistyötä kannattava ja säätiön piirissä työskennellyt Pauli Tuovinen painotti, että ”meillä on ollut täysi vapaus parhaan taitomme ja kykymme mukaan käsitellä säätiön piiriin joutuvia kysymyksiä. Meidän tiedemiesvapauttamme ei ole kertaakaan yritetty rajoittaa”. Kuitenkin raittiusliikkeen ehkä suurin äänitorvi Uno Tuominen kritisoi jyrkästi väkijuomatutkimuksen yhteyksiä monopoliyhtiöön. Hänen vuonna 1956 julkaistun kannanottonsa mukaan alkoholikysymykseen liittyvästä objektiivisesta tutkimustoiminnasta huolehtimaan olisi pitänyt perustaa erillinen tieteellinen seura ja taata sen taloudelliset edellytykset. Ei nimittäin ollut takeita siitä, että säätiön tutkimustoimintaa aina johtaisivat yhtä objektiiviset tiedemiehet.¹⁹

Vuonna 1958 Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön sääntöjä uusittiin niin, että periaate alkoholipoliittisen tutkimuksen suosimisesta poistettiin. Sen katsottiin jääneen tarpeettomaksi alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen perustamisen jälkeen. Alkoholiliikkeen vaikutuspiirissä tehty tutkimus ei kuitenkaan saavuttanut raittiusliikkeen luottamusta, mikä näkyi selkeästi alkoholilakiuudistusprosessissa.²⁰

Lausunnoissaan vuoden 1958 alkoholikomitean mietinnöstä Alkoholiliikkeen hallintoneuvosto kiinnittikin huomiota juuri tutkimustulosten huomioimisen laiminlyömiseen. Saavutettuja kokemuksia ja viimeaikaisia tutkimustuloksia ei oltu hyödynnetty, vaikka komitean saama toimeksianto oli sitä nimenomaan edellyttänyt.²¹ Kettil Bruunin vuonna 1964 esittämän katkeran kommentin mukaan uusi alkoholilaki ”todennäköisesti laadit[tii]n tutkimustulosten soveltamisesta edes vakavasti keskustelematta”²².

Pekka Kuusen mukaan kysymys oli pitkälle tietoteoreettinen. Alkoholiliike katsoi tarvitsevänsä kokeellis-empiiristä tutkimusta alkoholipoliittikkansa ohjenuoraksi. Tietoa tarvittiin, jotta ”pystyisimme järjestämään ihmisten ja alkoholin välisen suhteen ihmisten itsensä parhaaksi katsomallaan tavalla”. Raittiusliikkeen tietokäsitys oli puolestaan Kuusen mukaan epäempiirinen. Heille tieto oli ennemminkin luonteeltaan itseisarvoista eikä omaksuttujen periaatteiden tueksi tarvittu tiedon todentamista. Niinpä kokeellis-empiiriset tutkimukset eivät heitä lähtökohtaisesti voineetkaan kiinnostaa.²³

Raittiusliike itse kyllä peräänkuulutti tieteellistä tutkimusta kantojensa tueksi. Esimerkiksi vuonna 1958 Suomen yleiseen raittiuskokoukseen oli juhlapuhujaksi kutsuttu professori Heikki Waris. Hänen mukaansa tutkimuksen nopea edistyminen eri tieteenaloilla muodosti perustan myös vakaumukselliselle raittiustyölle. ”On päästävä uskoon tiedon voimalla”, Waris julisti.²⁴

Ennen pitkää juuri tieteellisyys tarjosikin sellaisen foorumin, jossa raittiusväki ja monopolin liepeillä olevat tutkijat kohtasivat. Vuonna 1960 sai syntynsä nimit-

19 Kuusi P. 1963, 153–154.

20 Kuusi P. 1963, 155–157.

21 Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston lausunto Vuoden 1958 alkoholikomitean mietinnöstä, 320.

22 Bruun 1964, 290.

23 Kuusi P. 1963, 155.

24 Alkoholipoliittikka 4/1958, 198.

täin Alkoholitutkijain seura, jonka perustajajäsenistä kolmasosa oli Alkoholiliikkeen tai Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön piiristä, kolmannes raittiusväkeä ja kolmannes muita, esimerkiksi lääkäreitä. Seuran esikuvana oli sen perustaja-aktiivin valtiotieteen lisenssiaatti Erkki J. Immosen mukaan ulkomaiset, alkoholikysymyksiin keskittyvät tieteelliset seurat. Tutkijoille annettaisiin siten mahdollisuus keskustella töistään, ja valmistuneista tutkimuksista pystyttäisiin tiedottamaan. Taloudellisesti yksittäisiä tutkijoita seura ei ollut tarkoitus tukea.²⁵

Ajatus seuran perustamisesta oli syntynyt Suomen Akateemisen Raittiusliiton (SARL) piirissä vuonna 1959. Akateemisen raittiusseuran alaisuudessa nimittäin toimi tieteellinen tutkimuspiiri, jonka vetäjä Immonen oli. Piirin ongelmana oli kuitenkin se, että Akateeminen raittiusseura otti jäsenikseen vain täysin raittiita henkilöitä. Kun siellä käydyistä keskusteluista oli kiinnostunut myös joukko ei-raittiita asian harrastajia, syntyi ajatus sellaisen seuran perustamisesta, jonka jäsenenä voisivat olla Immosen sanoin ”sekä raittiit että ei raittiit, kunhan vain ovat alkoholikysymyksen vilpittämiä tutkijoita”.²⁶

Kiinnostavaa on se, että idea jonkinlaisen alkoholitutkimusseuran tarpeellisuudesta oli virinnyt raittiuspiireissä jo useaan kertaan aikaisemminkin 1930-luvulta lähtien. Vakavimmin asia oli ollut esillä vuonna 1948, jolloin ”Alkoholikysymyksen tutkijat” -nimisen seuran tarpeellisuudesta käytävää neuvottelua varten oli laadittu luonnos seuran säännöiksi sekä luettelo sen mahdollisista jäsenistä. Kokoonkutsujana oli toiminut *Alkoholikysymys*-aikakauskirjan toimituskunta ja paikalle saapui eri alojen alkoholitutkijoita.²⁷

Pauli Tuovisen pitämässä avauspuheessa perusteltiin seuran perustamista sillä, että se voisi kiinteyttää ja laajentaa alkoholitutkimuksen pohjaa. Tutkimus kun oli hänen mukaansa hajaantunut eri tieteenalojen kesken. Toisaalta hän valittelei sen rajoittuneen lähinnä absolutistien harjoittamaksi – mikä on mielenkiintoinen argumentti raittiusliikkeen sisällä. Asiantuntijavieraat eivät kuitenkaan lämmenneet ajatukselle seuran tarpeellisuudesta. Esimerkiksi professoreiden Unto Uotilan ja Veli Verkon mukaan alkoholiongelma tulisi valaistuksi parhaiten oikeusmedisiinisena kysymyksenä ja professori Woldemar Lojanderin mukaan taas sitä pitäisi tutkia hygieenisenä kysymyksenä.²⁸

1940-luvulla ajatus seuran perustamisesta näytti siis kaatuvan erimielisyyksiin siinä, mikä tieteenala on avainasemassa alkoholikysymystä ja alkoholiongelmaa tutkittaessa. Yhteistä foorumia ei koettu tarpeelliseksi ja koko kysymys muuttui kiistaksi asiantuntijuudesta. Tutkijoiden alkoholivakaumuksella ei tuolloin katsottu olevan merkitystä. Yhteistä kieltä ei kuitenkaan löytynyt eri tieteenalojen välille. 1950-luvulla taas ehdotus seuran perustamisesta pohjasi raittiusväen vaatimukseen objektiivisesta alkoholitutkimuksesta. Riippumaton alkoholitutkimusseura olisi ollut vastapaino Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiölle ja sillä olisi pitänyt olla tämän kanssa yhtäläiset taloudelliset resurssit.

.

²⁵ Immonen 1964, 163–164.

²⁶ Immonen 1964, 163.

²⁷ Immonen 1964, 161–162.

²⁸ Kuusi P. 1963, 143.

Kun Alkoholitutkijain seura 1960-luvun alussa perustettiin, haluttiin jälleen ennen kaikkea yhteistä tieteellistä foorumia, joka ei erottelisi tutkijoita alkoholi-vakaumuksensa perusteella. Sellaiseen ei nähty tarvetta, niin kauan kun tutkijat olisivat ”vilpittömiä”. Eripuraisuudet näyttivät hävinneen ja tutkijoiden seura perustettiin sulassa sovussa ja yhteisymmärryksessä. Usko yhteiskuntaa palvelevaan objektiiviseen tieteeseen siten yhdisti vastakkaiset tahot. SARL:n alkoholitutkijoille lähettämässä kirjeessä saatettiin todeta:

Huolimatta siitä, että useimmat alkoholitutkijat eivät kuulu raittiusliik-keeseen, rohkenee Suomen Akateeminen Raittiusliitto ottaa asiassa aloit-teen.²⁹

Aivan kaikki tahot eivät kuitenkaan olleet vakuuttuneita tieteellisen tutkimuksen kelpoisuudesta alkoholipolitiikan ohjenuoraksi. Esimerkiksi piispa Martti Simo-joen mukaan oli toki eduksi, että alkoholipolitiikan alaan kuuluvia ongelmia selvi-tettiin tieteellisellä objektiivisuudella. Mutta minkäänlaisia poliittisia päätöksiä ei ollut hänen mukaansa mahdollista perustaa ainoastaan ”ns. tieteellisiin tosiasioi-hin”.³⁰

Simojoki oli sitä mieltä, että tieteellinen tutkimus saattoi olla avuksi poliitikon työssä, mutta se ei kuitenkaan ollut ratkaisevaa. Päätöksentekijältä vaadittiin hänen mukaansa ”suhteellisuudentajua, realismia ja kykyä ymmärtää elämää”, koska viime kädessä ratkaisujen pohjana oli omaksuttu arvojen järjestelmä. So-siologinen tutkimus saattoi kyllä kartoittaa henkilöiden suhtautumista alkoholin-käyttöön, mutta tarvittaville ratkaisuille ei sitä kautta vielä löydetäisi normeja. Ratkaisut sanelisivat sitä vastoin elämäkäsitys ja maailmankatsomus, jotka edustivat toisenlaista kuin tieteellistä suhtautumista todellisuuteen. Simojoen alkoholipoliittinen kannanotto nojasi Humen giljotiinin ytimeen:

Tieteelliset toteamukset voivat näyttää erään arvojärjestelmän toden-näköiseksi ja ne voivat paljastaa ristiriitoja ja heikkouksia toisessa arvo-järjestelmässä, mutta niitä perustelemaan tai kumoamaan tieteellinen tut-kimus ei riitä.³¹

Alkoholiliikkeelle tieteellinen tutkimus oli alkoholipolitiikan suunnannäyttäjä ja ratkaisujen korostettu perusta. Niin ostajaintarkkailusta luopumista kuin mieto-joen linjan politiikkaakin perusteltiin ensi kädessä tuoreilla tutkimustuloksilla. Sii-nä valossa ei ole yllättävää, että kun edustaja Pekka Kuusi esitti puheenvuoron alkoholilakiuudistuskeskustelussa, esiintyi hän nimenomaan tutkijana tai aina-kin tutkimusta harjoittavan laitoksen edustajana:

Intensiivisen lähes 20-vuotisen alkoholitutkimuksen perusteella katson voivani vakuuttaa, että alkoholijuomien akuutit haitat eivät tule uudistuk-sen johdosta ylimenokauden jälkeen lisääntymään.³²

.
²⁹ SARL:n kirje 30.9.1959, ARS:n arkisto (KA).

³⁰ Simojoki 1963, 80.

³¹ Simojoki 1963, 80.

³² Vp 1968, ptk:t I, 836.

Kultakausi ja kritiikin äänet

Sosiologia eli 1960-luvulla kultakauttaan. Yliopistoissa siitä oli tullut suosittu oppiaine ja professorikunta moninkertaistunut. Sosiologia nousi vaikutusvaltaiseen ja arvostettuun asemaan paitsi yhteiskuntatieteiden keskuudessa myös yleisemmin yhteiskunnassa. Toisaalta siihen oli syynä yhteiskuntarakenteen muutosprosessit ja kiinnostus niitä kohtaan toisaalta usko yhteiskunnan rationaaliseen suunnitteluun. Yhteiskuntatieteellisen tutkimustiedon suoranaisiin vaikutusmahdollisuuksiin päätöksenteossa luotettiin lujasti.³³

Vallinnut sosiologian paradigma oli siis tuolloin amerikkalaispainotteisen positivistinen. 1960-luvun alussa amerikkalaisessa sosiologiassa oli rakenne-funktionalismi syrjäyttänyt mikrotason behaviorismin ja rakenteiden merkitys korostui myös suomalaisessa tutkimuksessa. Tienviitaksi nousikin Erik Allardtin vuonna 1964 julkaisema *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*.³⁴

Allardtin tutkimus kehitteli edelleen Durkheimin solidaarisuusteoriaa. Solidaarisuutta eli yhteiskunnan perussääntöjen hyväksymistä selitettiin toisaalta työnjaon asteen ja toisaalta yhdenmukaisuuden paineen vaihteluilla. Kysymys oli siis siitä, millaiset olivat solidaarisuuden edellytykset modernissa yhteiskunnassa eli miten moderni yhteiskunta pysyi koossa. Allardtin mukaan orgaaninen solidaarisuus syntyi silloin, kun työnjaon aste oli suuri ja yhdenmukaisuuden paine pieni. Salliva ja moniarvoinen kulttuuri sai yksilöt pitämään yhteiskunnan pelisääntöjä hyväksyttävänä.³⁵

Kuten Klaus Mäkelä on huomauttanut, Allardtin tieteellisesti merkittävän teoksen suurin tehtävä oli kuitenkin olla ”puhetta yhteiskunnalle”. Se tarjosi ohjenuoran elinkeinomurroksen Suomelle vakuuttamalla, että erilaisuuden suvaitseminen ennemminkin lujitti kuin heikensi työnjaoltaan eriytynyttä yhteiskuntaa.³⁶ Teos siis argumentoi tieteellisesti yhteiskunnallisen moniarvoisuuden puolesta, ja sen tähden sitä voi pitää yhdenlaisen ’60-lukulaisuuden’ kulminaationa.

Risto Alapuron mukaan Allardtin teoria tarjosi ikään kuin tieteellisen, objektiivisen ja järkipärisen tavan osallistua rapautumassa olevan kansallisen yhtenäiskulttuurin murentamiseen. Samalla se legitimoiti sallivuuden ja moniarvoisuuden ajamisen. Merkittävä painoarvo oli sillä, että teos oli sävyltään yleistä sosiologiaa, ei siis erityisesti suomalaista yhteiskuntaa käsittelevää. Yleisillä käsitteillä pystyi ottamaan etäisyyttä kipeisiin kansallisiin traumoihin. Alapuro toteaa, kuinka viileän erittelevä ylihistoriallinen ajattelu sai vahvan historiallisen roolin 1950- ja 1960-lukujen ideologisessa murroksessa, irtautumisprosessissa kansallisesta yhtenäiskulttuurista.³⁷

Pohtiessaan sitä, minkälaisia seurauksia tuon ajan tutkimuksella oli käytännön yhteiskuntateorialle, Ilkka Heiskanen otti esille juuri sen, kuinka yhteiskuntatieteet määrittelivät uudelleen yhteiskunnan integraation perustaa. Nyt kaikkien tuli

³³ Stolte-Heiskanen 1992, 287–288.

³⁴ Stolte-Heiskanen 1992, 288.

³⁵ Alapuro 1994, 180–183.

³⁶ Mäkelä 1992, 187–188.

³⁷ Alapuro 1994, 185.

olla normeista vapaita, tasa-arvoisia ja antaa erilaisuuden rikastuttaa kanssakäymistään. Hänen mukaansa siinä langettiin vanhan symbolijärjestelmän rakenteelliseen ansaan. Vanha velvollisuussäännöstö vain täytettiin uudella sisällöllä: ymmärtäväisyydestä oli tullut velvollisuus.³⁸ Tuo Heiskanen esiin nostama pakkopluralismin sävy oli Risto Alapurolle ”merkki siitä, että 1960-luvun vapautumisenkin sisään jäi perimmäinen ongelma, kysymys yhteiskunnan säilymisestä ja koossapysymisestä sekä siihen kytkeytyvä velvollisuuksien korostaminen”³⁹. Foucaultlaisittain asian voi nähdä hallintaloogisena murroksena ja hallinnan tehostumisena uudenlaisen yhteiskunnallisen tilanteen tarpeita vastaavaksi. Vapaus on pakkoa tehokkaampi hallinnan muoto.

Moniarvoisuuden euforia ei kestänyt ikuisesti. Alapuro on kuvannut, kuinka 1960-luvun alun radikalismille oli tärkeää erilaisuuden salliminen, mutta sen jälkipuolella taas korostui Allardtin kehikon toinen yhteiskunnallista solidaarisuutta selittävä tekijä, työnjaon aste ja yhteiskunnan luokat. Teorian mukaan nimitäin korkean työnjaon yhteiskunnassa solidaarisuus edellytti organisoi-tuneita painostusryhmiä ajamaan etujaan. Juuri sellaisiahan ns. yhden asian liikkeet olivat. Vasemmistolaistumisen myötä kuitenkin sekin kehys kävi riittämättömäksi. Alapuro otti esimerkin Marraskuun liikkeen ns. ideologiaseminaarista vuodelta 1968, jossa eräs sen hallituksen jäsen oli sanonut näin:

Johtavien periaatteiden lähtökohtana on järkiperaisyys. Yksi asia on kuitenkin unohtunut: mitä yhteiskuntaa varten järkiperaisyyttä ajetaan? Mitä luokkaa kohden ollaan järkiperaisia? Pluralistinen yhteiskunta sisältää piirteitä, joita radikaali kontrollipoliittinen yhteiskunta ei voi hyväksyä. Eräs tällainen piirre on luokkadiskriminaatio. Yhteiskunta voidaan tehdä humanimmaksi, mutta se ei poista sitä tosiasiaa, että luokkakontrollia on olemassa.⁴⁰

Samana vuonna 1968 Antti Eskola puolestaan kirjoitti teoksessaan *Suomi sulo Pohjola*:

Myös Johannes Virolaisen ja Yrjö Littusen, Urho Kekkosen ja Erik Allardtin ihanne-Suomessa aurinko paistaa, traktorit surisevat pelloilla ja kaikkialla kuuluu kansantulon kasvun iloinen kohina. Kekripojat ja tytöt kulkevat suvaitsevaisuutta säteillen, sietäen erilaisuutta ja säädellen konflikteja. Kukaan ei kysy perimmäisiä kysymyksiä, ei tiedustele perussääntöjen legitimiisyyttä.⁴¹

Kyseessä olivat länsimaisten yhteiskuntatieteitten kriisivuodet, jotka koettiin Suomessakin. Veronica Stolte-Heiskanen mukaan suomalaisen sosiologian kultakausi päättyi ”sisällissotaan” kansainvälisen ylioppilasvallankumouksen myö-

38 Heiskanen 1983, 321.

39 Alapuro 1994, 184.

40 Alapuro 1997, 8–10.

41 Ks. Stolte-Heiskanen 1992, 290.

tä. 'Porvarillinen sosiologia' joutui radikaalin opiskelijaliikkeen silmätikuksi ja myös sosiologiyhteisössä alettiin peräänkuuluttaa kriittisempiä otteita. Esimerkiksi *Sociologia*-lehden palstoilla kaivattiin tieteen ja politiikan suhteen uudelleen arviointia ja 'tunnustuksellista' sosiologiaa. 1970-luvun alussa lehdessä keskusteltiinkin paljon positivismin epistemologisista perusteista ja yhteiskuntatieteiden maailmankatsomuksellisista sidoksista.⁴²

Kritiikin äänet ulottuivat myös alkoholitutkijoiden keskuuteen. Alkoholitutkimussäätiön apurahojen jakotilaisuudessa vuonna 1969 piti Klaus Mäkelä esitelmän, jossa hän ruoti alkoholitutkimuksen ja alkoholipolitiikan suhdetta. Hän kritisoi vallinnutta uskoa tutkimuksen arvovapauteen ja käsitystä siitä, että tutkimus voisi antaa puolueettoman kuvan todellisuudesta.⁴³

Mäkelä esitti kriittisen näkökulman tutkimuksen ja päätöksenteon keskinäiseen suhteeseen. Alkon myynninvalvontatoimikunnan toimia seuranneena hän oli jälleen huomannut, miten tutkimuksen ensisijaisena tehtävänä saattoikin olla tietyn arkikokemuksen suosittelu ratkaisun läpiajaminen tieteen arvovallalla. Kyseessä ei siis ollut tarve löytää uusia ratkaisuja vaan legitimoida vastustusta herättänyt jo vireillä oleva ratkaisu. Esimerkiksi hän otti K.E. Lanun väitöskirjan, josta Mäkelän mukaan saattoi väittää, että ”ostajaintarkkailututkimus käynnistettiin sen vuoksi, että järjestelmä haluttiin romuttaa, mutta tämän tavoitteen saavuttamiseksi tarvittiin arvovaltaista monografiaa”.⁴⁴

Tutkimus olisikin tullut Mäkelän mukaan nähdä ennen kaikkea vallankäytön välineenä. Akateemisia väitöskirjoja oli tarkasteltava yhteiskuntapoliittisina puheenvuoroina. Siinä valossa tutkimukset antoivat yliotteen niille yhteiskunnallisille ryhmittymille, joilla oli mahdollisuus niitä rahoittaa. Altavastaa jättivät puolestaan sellaiset ryhmittymät, jotka eivät voineet teettää tutkimuksia omista arvopremisseistään käsin.⁴⁵

Mäkelä otti esimerkiksi Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen. Vaikka laitoksessa vallitsi tutkimuksen vapaus eivätkä tutkimukset olleet propagandistisia, oli sen toiminnalla kuitenkin hänen mukaansa tehtävä. Sellaisia tuloksia oli nimittäin tuotettu runsaasti, jotka oli pantu puhumaan liberaalimman alkoholipolitiikan puolesta.⁴⁶

Yleisten alkoholipoliittisten näkemysten yhteys tutkimukseen oli Mäkelän mielestä etäinen. Hänen mukaansa pelkin alkoholipoliittisin keinoin oli vaikeata vaikuttaa suomalaisiin juomatapoihin – taitavinkaan alkoholipoliittinen ohjailu ei olisi taannut sitä, että keskieuropalainen kohtuukäyttö olisi voitu juurruttaa Suomeen. Toisaalta hän totesi, että alkoholipoliitikalla sitä vastoin voitiin vaikuttaa suoraan alkoholihaittoihin kulutuksen tason kautta. Liberaalia alkoholipoliittikkaa voitiin siten Mäkelän mukaan puolustaa ”ainoastaan vetoamalla siihen, että yksilön holhoaminen on siinä määrin yhteiskuntamme perusarvojen vastaista, että vapaamielisempi politiikka on paikallaan silläkin uhalla, että alkoholihaitat kasvavat”.⁴⁷

.
⁴² Stolte-Heiskanen 1992, 289–291.

⁴³ Mäkelä 1970e, 13.

⁴⁴ Mäkelä 1970e, 13.

⁴⁵ Mäkelä 1970e, 13.

⁴⁶ Mäkelä 1970e, 13–14.

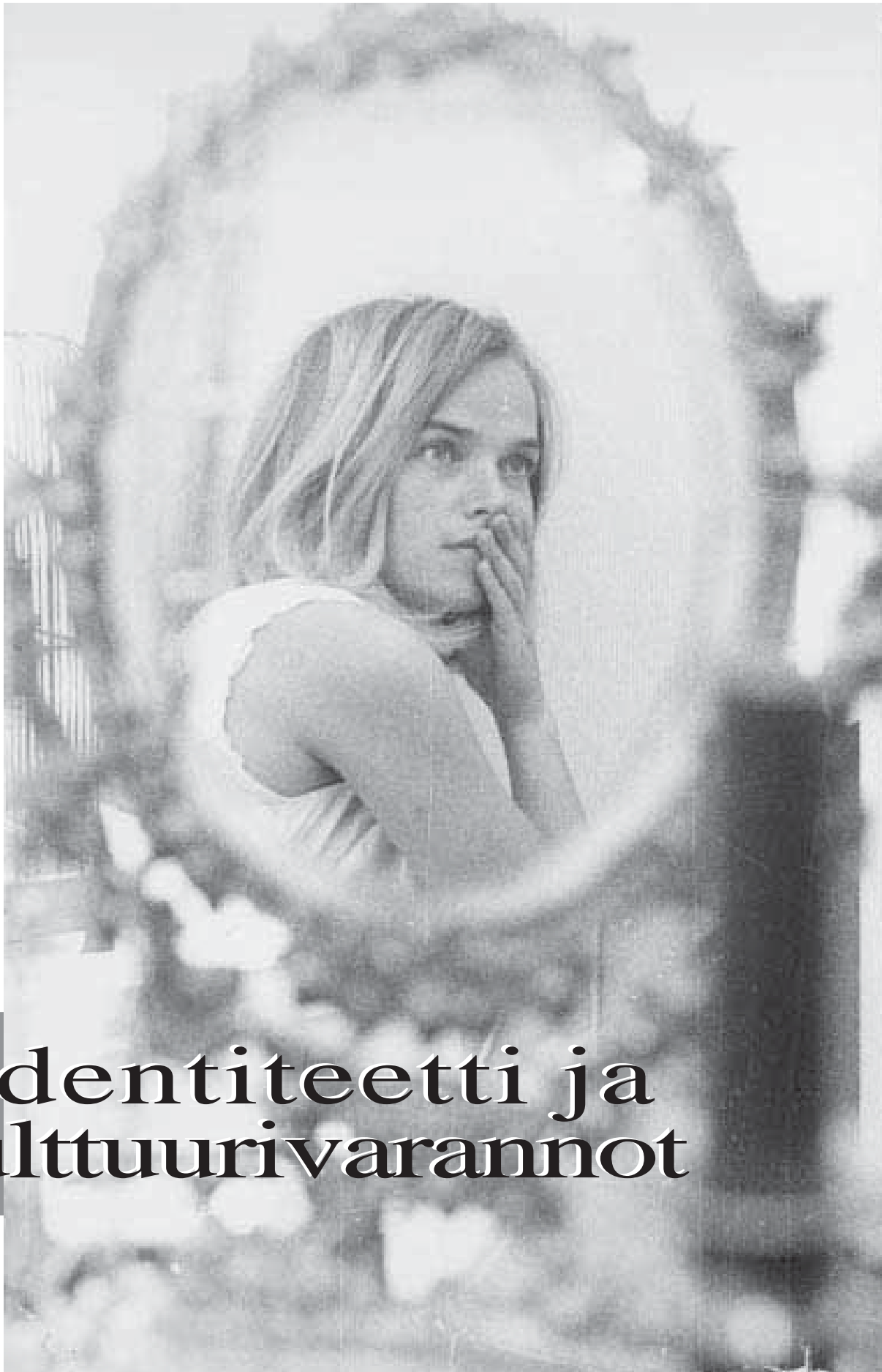
⁴⁷ Mäkelä 1970e, 14–16.

Mäkelän puheenvuoron aikoihin Alkon ja alkoholitutkijoiden välit olivat tu-
lehtuneet. Alko uskoi vielä juomatapojen siistiytymisen mahdollisuuksiin ja tut-
kijat jo kannattivat kokonaiskulutusmallia. Puheenvuorossaan Mäkelä perään-
kuulutti sitä, että raittiusliikkeen olisi ollut voimistettava omista arvoistaan lähte-
vää alkoholipolitiikkaa tasapainoisuuden nimissä. Tai vaihtoehtoisesti tutkimus-
työläisten olisi ollut ruvettava ”tulkitsemaan prosenttilukujaan ja muita tosi-
seikkojaan raittiusliikkeen tavoitteiden kannalta”.⁴⁸

On sinänsä mielenkiintoista, että puheenvuoro esitettiin Alkoholitutkimus-
säätiön (ent. Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö) tilaisuudessa, jonka toimin-
ta oli pitkään kalvanut raittiusliikettä. Sehän oli uuden alkoholilain myötä saanut
eduskunnan siunauksen puolueettomuudelleen. Hallituksen esityksessä uudek-
si alkoholilaksi oli nimittäin ehdotettu, että valtion tulo- ja menoarvioon olisi si-
sällytetty määräraha ”raittius- ja alkoholikysymystä koskevaan tutkimustoimin-
taan”. Kohta oli kuitenkin poistettu eduskunnan alkoholilakivaliokunnassa. Pää-
töstä oli perusteltu sillä, että tutkimuksen katsottiin tulevan ”pienessä maassa
tehokkaimmin hoidetuksi Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön toimesta”.
Säätiön tutkimusjohtajan Kettil Bruunin mukaan Säätiö oli siten saanut ”jonkin-
laisen puolivirallisen aseman” ja sen oli ”palveltava yhteiskuntaa eikä yksin-
omaan rahoittajaa, Alkoa”.⁴⁹

.
⁴⁸ Mäkelä 1970e, 15–16.

⁴⁹ Bruun 1971, 169.

Identiteetti ja kulttuurivarannot

Onnenpeli (Jarva 1965). Suomen elokuva-arkisto.

■ Itsensä löytämisen vuosikymmen

Moderni ja identiteetti

Identiteetti käytäntönä

Meidän täytyy kertoa itsestämme: poliisille, tullimiehelle, tuomarille, papille, työhönottajalle, lääkärille, koulukuraattorille, avioliittoneuvojalle, sosiaalityöntekijälle, opettajalle, haastattelijalle, esimiehelle, elämäkerturille, psykologille, kiinteistövälittäjälle, pankinjohtajalle, opinto-ohjaajalle, virkamiehelle, työvoimaviranomaiselle, kansanedustajalle, konsultille. Menestymisemme riippuu siitä, millaisen kuvan annamme itsestämme. Päivittäin. Tilanteesta toiseen.¹

Identiteettipuhe ryöpyy nyky-yhteiskunnassa, kuten Sakari Hänninen kuvaa. Identiteetikysymykset lävistävät niin arkipäivää kuin eri tieteenalojakin. Samalla hän huomauttaa, kuinka identiteetti on kovin muuttuva käsite, se voidaan konstruoida eri tavoilla. Identiteetit voivat olla sosiaalisesti, poliittisesti, taloudellisesti, historiallisesti, kulttuurisesti tai symbolisesti konstruoituja. Yllä kuvattu itsestään kertominen on olennaista siksi, koska on oivallettu, että identiteetti on puhetekojen tuote. “Löydämme itsemme vain tekemällä itsemme”, Hänninen jatkaa identiteettiparadigman kuvausta.²

Kiinnostus identiteettejä kohtaan on yksi modernin kulttuurin tunnuspiirre. Siinä suhteessa voi hyvin yleisellä tasolla luonnehtia perinteisen ja modernin yhteiskunnan pelkistettyjä arkkityyppejä eroja. Traditionaalissa yhteisöissä identiteettiin ei liittynyt suuria ongelmia. Se määrittyi kiinteistä sosiaalista rooleista ja perinteisestä uskomusjärjestelmästä käsin. Omaan sosiaaliseen paikkaansa synnyttiin ja siinä kuultiin. Modernissa yhteiskunnassa taas identiteetit tuli muutoksen ja uudistuksenalainen. Yksilö saattoi ottaa perinteeseen etäisyyttä ja valita ja luoda identiteettiään sitä mukaa, kun elämän mahdollisuudet muuttuivat.³

Modernin suhteen tässä on huomionarvoista se, että käsitteellä tarkoitetaan tässä tietynlaista kokemusta tai asennetta, ei siis niinkään tarkkaa historiallista aikakautta. Tuolle modernin kokemukselle, nk. moderniteetille on tyypillistä muutoksen, uutuuden ja hetkellisyyden tunne. Modernina aikana tärkeimmäksi arvoksi on tullut modernina olemisen tosiasia. Tämä modernia ylistävä ‘euloginen’ tarkastelu asettaa modernin ‘taantumuksellisuuden’, vanhoihin arvoihin juuttumisen vastakohtaksi. Voidaan siis puhua jopa intensiivisestä uuden ja

.....
¹ Hänninen 1998a, 5–6.

² Hänninen 1998a, 6–7.

³ Kellner 1998 [1995], 261.

originaalin kultista.⁴ Moderni aika merkitsee siten tässä yhteydessä menneiden arvojen ja identiteettien tuhoamista ja uusien tuottamista niiden sijaan⁵.

Michel Foucault'n mukaan modernistinen asenne tai eetos ”sankaroittaa” nykyhetken. Ei siis ole pelkästään kysymys ajallisen katkoksen ja uutuuden tunteesta, vaan siitä, että nimenomaan nykyhetki – ei mennyt tai tuleva – koetaan jollain tavalla pyhänä tai ikuisena. Nykyisyyden sankaroittaminen on kuitenkin ironista, se ei pyri pysäyttämään ohimenevää hetkeä vaan ottaa vapauden kuvitella asiat toisin ja pyrkiä muutokseen.⁶

Foucault painottaa lisäksi sitä, kuinka modernisuutta ei ole syytä käsittää pelkästään suhteena nykyhetkeen vaan myös suhteena omaan itseen. Modernisuus määrittyy siten myös itsetutkiskeluna:

Modernia ei ole se, että pitää itseään yksilönä ohikulkevien hetkien virrassa; se on itsensä ottamista monimutkaisen ja vaikean tarkastelun kohteeksi.⁷

Ajatuskehikon, joka samaan aikaan kyseenalaistaa yksilön suhteen nykyhetkeen ja autonomisen subjektin olemassa olon sekä painottaa olemisen historiallisuutta, Foucault jäljittää valistukseen.⁸

Valistuksella on totuttu viittaamaan kantilaisittain siihen historialliseen tilanteeseen, jossa länsimainen rationaalisuus julistautui autonomiseksi ja suvereeniksi. Omasta järjestä oli tullut ihmiskunnan ainoa auktoriteetti, mihinkään sen ulkopuoliseen ei tarvinnut enää nojata. Foucault'n mukaan valistuksen tärkein perintö onkin kritiikki, kyseenalaistaminen modernina eetoksena. Juuri kritiikki oli se, joka legitimoii järjen auktoriteetin, eli jatkuva oman autonomisuuden kyseenalaistaminen. Pystymmekö siis harjoittamaan järkeä autonomisesti, pystymmekö hallitsemaan itseämme omalla auktoriteetillamme?⁹

Modernina aikana identiteetistä on tullut koko länsimaista filosofiaa lävistävä teoreettinen ongelma. Sen traditiossa voi erottaa kaksi periaatteellisesti erilaista käsitystä identiteetistä. Toinen ymmärtää identiteetin pysyväksi minäksi, luonteenomaiseksi, jakamattomaksi ja muuttumattomaksi (Descartes, Kant, Husserl). Toinen taas korostaa identiteetin olevan eksistentiaalista toimintaa autenttisen yksilön luomuksena (Kierkegaard, Marx, Nietzsche, Heidegger, Sartre). Jälkimmäisen käsityksen mukaan identiteetti on siten hauras ja sen ylläpitäminen vaatii päätöksiä, toimintaa ja omistautumista. Identiteetin luominen on siis ennen kaikkea eksistentiaalista toimintaa.¹⁰

Nimenomaan tuo jälkimmäinen konstruktivistinen ja refleksiivinen identiteetikäsitys on lähtökohtana Michel Foucault'n valta-analyysille. Hänen lähestymistapansa pyrki jäljittämään niitä vallan mekanismeja, jotka tuottavat itsestäänselvyyksiä, totuutena ja normaalina pidettyä. Valta näyttäytyy silloin

4 Vattimo 1989, 13.

5 Kellner 1998 [1995], 262.

6 Foucault 1994b, 309–311.

7 Foucault 1994b, 311.

8 Foucault 1994b, 312.

9 Simons 1995, 16; Foucault 1994b.

10 Kellner 1998 [1995], 262.

voimana, joka tuottaa jonkin ilmiön sen sijaan, että se olisi jotakin alkuperäistä ja luonnollista rajoittava tekijä. Erilaiset valtasuhteet, esimerkiksi kulttuuriset normit siitä miten tulee elää, eivät siten rajoita jo valmiita yksilöitä vaan osallistuvat heidän identiteettinsä muodostamiseen. Valmista ei näin ollen voi erottaa keskenään. ¹¹

Foucault siis keskittyi pohdinnoissaan nimenomaan siihen, mitä valtamekanismit tai valtasuhteet tekevät ihmisistä. Häntä ei niinkään kiinnostanut se, miksi ihmiset pyrkivät hallitsemaan tai manipuloivat toisiaan vaan se, minkälaisia subjekteja muovautui vallan vaikutusten tuloksena. Yksilö ja häntä muokkaavat valtasuhteet ovat siten erottamaton kokonaisuus, kuten Martin Kusch on Foucault'n käsityksen esittänyt:

Koska valtasuhteet siis tekevät yksilöstä sen, mitä hän on ja muovaavat häntä subjektina ja yksilönä, yksilöä ei voi määritellä eikä ymmärtää ilman häntä muovaavia valtasuhteita, ts. tunnistamatta ja analysoimatta hänen kykyään tai taipumustaan omaksua tiettyjä rooleja valtasuhteissa. ¹²

Yksilön identiteetti on siis Foucault'lle jatkuvasti muokkautuva ja jäsenyvä kategoria – ei jotakin aikuistumisen hetkellä loppuunsaatettua ja samalla paradoksaalisesti alkuperäiseksi syntyntä. Modernisaation aiheuttama rakennemuutos on tuottanut määrällisesti enemmän vaihtoehtoisia identiteettejä yksilöille ja toisaalta, samalla kun suvereniteetti on modernissa demokratiassa “hajotettu ja kylvetty jokaiseen yksittäiseen ihmisruumiiseen”¹³, nuo vaihtoehdot toimivat hallinnan välineinä. Yksilön sosialisatioprosessissa näkyy näin historiallinen katkos: kasvaminen ja sopeutuminen tiettyyn positioon on korvautunut ajallisesti ja paikallisesti muuntuvasta identiteetistä.

Modernissa yhteiskunnassa hallinta ei siis paikannu yksilön ulkopuolelle, vaan se näyttäytyy subjekteja tuottavina tekniikoina. Ihminen “toteutetaan” sofistikoitujen poliittisten tekniikoiden avulla, “yksilöllisyys” tuotetaan. Moderni yksilöllistyminen on foucaultlaisittain, Jussi Vähämäen sanoin, “hallinnan uuden muodon tulemistä vallan kiinnittyessä subjektiviteetin ja identiteetin tuottamiseen, vallan alkaessa toimia identiteettien kautta”. Modernin yhteiskunnan hallinnan muoto on siis nimenomaan identiteetti. ¹⁴

Yhtäältä identiteettien tuottaminen näyttäytyy siis yhteiskunnallisen hallinnan tarpeista käsin. Väestön hallinnointi edellyttää kohteiden identifiointia. Toisaalta henkilökohtainen identiteetti on oman elämänsä järjestämistä, omaa elämänhallintaa. ¹⁵ Identiteetin projektinomaisuus on herättänyt modernissa minässä siten perustavalaatuisen ahdistuksen. Koskaan ei voi olla varma siitä, että on tehnyt oikean valinnan, muokannut “oikean” identiteetin. Ahdistusta lisää se, miten toiset tuon mahdollisen identiteetin tunnustavat.

.
¹¹ Ks. Pulkkinen 1996, 147, 154–155.

¹² Kusch 1993, 111.

¹³ Vähämäki 1997, 296.

¹⁴ Vähämäki 1996, 410, 414.

¹⁵ Ks. Hänninen 1998b, 108.

Identiteettien kasautuminen saattaa johtaa rooliristiriitoihin ja eri tahoilta tulevien odotusten puristukseen joutumiseen.¹⁶

Anthony Giddens on osuvasti huomauttanut, että oman identiteetin jäljittämismatematiikan liittäminen länsimaiseen yksilöllistymiseen ei saa olla liian suoraviivaista. Durkheimilaisittain nimittäin usein väitetään, että perinteisissä kollektiivisissa yhteisöissä erillistä ‘yksilöä’ ei ollut olemassa. Yksilöllisillä ominaisuuksilla ja mahdollisuuksilla ei näin ollen olisi ollut sijaa jäykkien sääty-, sukupuoli- ja perimäjärjestysten maailmassa. Giddens kuitenkin korostaa sitä, ettei yksilön olemassaoloa ja yksilöllisiä potentiaaleja ole varmankaan missään yhteiskunnassa kiistetty sinänsä. Sellaisten väitteiden sijaan olisikin hienoja-koisemmin tarkasteltava, mistä modernin identiteetin erityisyydessä on kysymys.¹⁷

Vastaavasti Stuart Hall on korostanut väärinkäsitysten välttämiseksi sitä, ettei ole kysymys siitä, etteivätkö ihmiset olisi olleet yksilöitä ennen modernia aikaa. Yksilöllisyys vain elettiin ja käsitettiin silloin toisin. ”Suvereenin yksilön” synty merkitsi suurta murrosta menneisyyteen nähden yksilöiden kannalta, jotka olivat sidottu ”olemisen suureen ketjuun” traditionaalisessa maallisessa ja jumalallisessa järjestyksessä.¹⁸

Giddens on luetellut modernin identiteetin erityisyyttä kartoittavia piirteitä käyttäen esimerkkinään yhtä lukemattomista populaariin terapeutiseen kirjallisuuteen lukeutuvaa teosta minäterapiasta. Piirteet ovat kuitenkin siinä mielessä yleisiä, että ne sopivat kuvaamaan modernin identiteetin luonnetta laajemminkin. Ensimmäiseksi Giddens korostaa sitä, kuinka moderni itseymmärrys on paljon enemmän kuin ‘itsensä tuntemista’. Sen pyrkimyksenä on nimittäin koherentin identiteetin jatkuva uudelleen rakentaminen. Sillä, hänen mukaansa, “emme ole sellaisia, joita olemme, vaan sellaisia, joiksi itsemme teemme”.¹⁹

Moderni minä ymmärretään vaiheittaisena kehityskaarena menneisyydestä tulevaisuuteen. Siihen kuuluu oman persoonallinen ajan määrittäminen ja haltuunottaminen, samoin kuin oman ruumiillisuuden tiedostaminen. Minuus on jatkuvasti itseään pohtivaa – osana moderniteetin historiallista refleksiivisyyttä – ja itsensä toteuttaminen ymmärretään mahdollisuuksien ja riskien tasapainona.²⁰

Modernille identiteetille on tyypillistä myös sen kerronnallinen luonne. Koherentti identiteetti on olemassa ainoastaan narratiivisessa muodossa. Giddens viittaakin tässä yhteydessä omaelämäkertojen lajityyppiin nimenomaan modernina kirjallisuuden lajina.²¹ Mutta myös ‘kirjoittamattomat’ omaelämäkerrat jäsentyvät narratiivisesti. Identiteetti tuotetaan kielen, puhetekojen avulla.

.

¹⁶ Kellner 1998 [1995], 262.

¹⁷ Giddens 1991, 74–75.

¹⁸ Hall 1999, 30.

¹⁹ Giddens 1991, 75.

²⁰ Giddens 1991, 75–80.

²¹ Giddens 1991, 76.

Itsensätoteuttamisen moraalinen ydin taas on Giddensin mukaan autenttisuudessa. Eettisesti oman identiteetin etsinnässä on siis kysymys rehellisyydestä itselleen, oman todellisen minän löytämisestä. Itsensä tunteminen ei sinänsä riitä, vaan on osattava erottaa todellinen minä vääristä ja valheellisesta. Persoonallinen kasvu liittyy siten oman 'aidon' minän tavoittamiseen ja sitä peittävien ja estävien emotionaalisten lukkiutumien poisraivaamiseen.²² Oma todellinen identiteetti siis pitää 'löytää'. Hänninen vertaa tätä ikuiseen paluuseen ironisessa mielessä: "kuinka tulla sellaiseksi, joka olen"²³.

Moderni identiteettipolitiikka on siis yksilöllistymisen politiikkaa. Myöskin 'yksilöllistymiseen', kuten moneen sosiologiseen käsitteeseen, liittyy niin paljon häilyviä merkityksiä, että sitäkin on syytä selvittää. Tässä yhteydessä myöskin Ulrich Beckin muotoilemaa yksilöllistymistä, joka liittyy nimenomaan myöhäismoderniin yhteiskuntaan. Hänelle 'yksilöllistyminen' merkitsee ennen kaikkea sitä, että – kuvainnollisesti – yksilön totunnainen elämäkerta muuttuu valituksi itsemuokatuksi elämäkerraksi. 'Yksilöllistyminen' ei tarkoita sen sijaan atomisoitumista, eristäytymistä, yksinäisyyttä, juurettomuutta tai yhteiskunnan loppua. Se ei myöskään ole porvarillisten yksilöiden emansipaatiota eikä tyhjiyttä tai puutetta kollektiivisten elämäntapojen murennuttua.²⁴

Beckin mukaan "[y]ksilöllistyminen" merkitsee ensinnä teollisen yhteiskunnan elämäntapojen riisumista puitteistaan ja toiseksi niiden puitteistamista uudelleen siten, että yksilöt joutuvat itse suunnittelemaan, laatimaan, sovittamaan, parsimaan ja paikkaamaan omat elämäkertansa". Se siis merkitsee sekä teollisen yhteiskunnan varmuuksien murenemistä että pakkoa löytää ja keksiä uusia varmuuksia. Yksilön on Beckin mukaan itse näyteltävä, lavastettava, esitettävä ja ohjattava oma elämäkertansa, identiteettinsä, sosiaaliset verkostonsa, sitoumuksensa ja vakaumuksensa.²⁵

Yksilöllistyminen ei perustu yksilön vapaisiin päätöksiin, vaan hänet on ikään kuin tuomittu siihen, pakotettu järjestämään elämänsä sosiaalivaltion puitteisiin sopivaksi. Yksilöllistyminen ei siis perustu sattumaan tai vapaaehtoisuuteen. Se tapahtuu Beckin sanoin nimenomaan "niissä kehittyneen teollisen palkkatyöyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion yleisissä olosuhteissa, jotka monissa länsimaissa alkoivat muotoutua 1960-luvulla".²⁶

Suomen 1960-luku oli suuren yhteiskunnallisen murroksen vuosikymmen, monella tavalla modernin suomalaisen yhteiskunnan kulminaatiopiste. Ennen kaikkea se oli muutosta ja uutta ylistävän 'eulogisen' moderniteetin aikakautta. Se oli myös selkeästi yksilöllistymisen läpimurron vuosikymmen. Tuota murros-aikaa onkin siten erittäin perusteltua tarkastella identiteettipolitiikan termein. Yleisesti ottaen voi todeta, että 1960-luvulla yksilöiden elämäkerrat vaihtuivat sopeutumistarinoista identiteettitarinoihin.

Se, että 22-vuotiaan Päivi Paunun haastattelu *Anna*-lehdessä vuonna 1968 otsikoitiin "En ole löytänyt itseäni", on osuva esimerkki yksilöllistymisestä ja

.
²² Giddens 1991, 78–79.

²³ Hänninen 1998a, 7.

²⁴ Beck 1995 [1994], 27–29.

²⁵ Beck 1995 [1994], 27–28.

²⁶ Beck 1995 [1994], 27–29.

identiteetti-elämäkerrasta. Haastattelusta saa sellaisen vaikutelman, että oman todellisen minän löytyminen on päämäärä, johon haastateltava ei kuitenkaan vielä ole päässyt. Toisaalta itsensä etsimiseen viitataan päättymättömänä prosessina. Huoli ja pelko väärin tehdyistä valinnoista ja epävarmuus omasta elämänpöytäkirjasta vaikeuttaa oman identiteetin rakentamista.

Avoimesti Päivi Paunu myöntää, että hän ei vielä ole löytänyt itseään. Välillä hän on lyyriinen, sellainen joksi kansanlauluista hänet tunnetaan, välillä hän hurjastuu ja purkaa itseään rajusti. Lisäksi häntä vaivaa jatkuvasti se, että hän ei mennyt oppikoulussa matikkalinjalle. Hän olisi halunnut valmistua lääkäriksi. Välillä hän on kuin sokko, joka ei usko elämänsä valintoihin, erityisesti ammatin suhteen, mutta rauhoittuttuaan hän huomaa teatterin olevan jälleen kaikki. Päivi Paunu huomauttaa, että hänen mielestään se ihminen, joka väittää löytäneensä itsensä valehtelee.²⁷

Yksilöllistymistematikkaa pohdittaessa ei tule kuitenkaan unohtaa sen paradoksaalista luonnetta suhteessa moderniin hallintalogiikkaan, mitä giddensiläinen ”elämänpolitiikka-koulukunta” ei niinkään tuo esille. Vapaudella hallitaan. Stuart Hall tiivistää tuon paradoksin viitaten Foucault’hon, ja samassa yhteydessä pitää juuri 1960-lukua myöhäismodernin suurena vedenjakajana:

Mitä kollektiivisempi ja organisoidumpi myöhäismodernin instituutioiden luonne on, sitä vahvempaa on yksilöllisen subjektin eristyneisyys, valvonta ja yksilöistymisen²⁸.

Identiteetikriisin vuosikymmen

Me olemme nyt siirtyneet 60-luvulle, ts. teeskentelyn vuosikymmenelle, jolloin ei enää pyritä kirjoittamaan niin kuin ajatellaan, vaan kirjoitetaan teeskennellen, näytellen erilaisia rooleja, luoden erilaisia elämänasenteita. (Pentti Saarikoski, 60-luvun ääni ja vimma 1969)

Pentti Saarikoski valitteli 1960-lukua luotsaavassa radio-ohjelmassa tällä tavalla sitä, että ihmiset eivät olleet enää rehellisiä itselleen vaan näyttelivät erilaisia rooleja ”teeskentelyn vuosikymmenellä”. Täsmälleen samaa ahdistusta ‘aidon’ ja ‘teeskennellyn’ minän yhteensopimattomuudesta kuvasi amerikkalainen sosiaalipsykologi Orrin E. Klapp kirjassaan *Collective Search for Identity* (1969). Klappin mukaan hänen aikalaisensa olivat joutuneet identiteetikriisiin. Erilaisten roolien ja ‘aidon’ minän eroavuuden tiedostaminen tuotti ristiriitoja. Itsensä löytämistä koskevien kirjojen myyntilukemat olivat huippuluokkaa. Identiteetikriisistä puhumisesta oli tullut jopa trendikäs itsekorostuksen muoto. Klapp kirjoitti:

.
²⁷ Anna 45/1968.

²⁸ Hall 1999, 42–43.

Identiteetti on muodikas keskustelun aihe intellektuaalisissa, taiteellisissa ja uskonnollisissa piireissä. Olemme yhä enemmän tietoisia roolimme ja todellisen minämme välisestä erosta – mikä se sitten onkaan. Esitämme itsemme, pystytämme julkisivuja ja näyttelemme rooleja sujuvasti, emmekä pidä itseämme teeskentelijöinä, kuten vanhempi sukupolvi pitäisi. Lopputuloksena ”Kuka sinä olet?” ei ole vain julkisuuden henkilöiden televisioitu peli – siitä on tulossa laatuunkäypä kysymys, jonka voi esittää kotirouvalle, autonkorjaajalle, liikemiehelle. Itse asiassa modernissa yhteiskunnassamme identiteettiongelma on muodikkaampaa kuin seksuaalinen neuroosi.²⁹

Identiteetikriisi lävisti Klappin mukaan siis koko yhteiskuntaa ja kosketti niin kotirouvia, autonkorjaajia ja liikemiehiäkin. Hän luetteli ytimekkäästi identiteetikriisin kaksitoista erilaista oiretta alkaen häpeästä, itseinhosta ja vieraantumisesta päätyen valintakyvyttömyyteen eri minuuksien välillä. Vastaavasti hän pyrki luettelemaan moderniin identiteetikriisiin johtaneet syyt. Ne olivat hyvin pitkälle modernisaatiososiologian peruselementtejä: traditioiden murtuminen, vähemmistöjen asema ja syrjintä, erilaisten yhteiskunnallisten liikkuvuuksien moninaisuus sekä esineellistyminen ja työn palkitseamattomuus. Teoksessaan Klapp pyrki kuvaamaan erilaisia reaktioita yleiseen identiteetikriisiin. Niitä olivat hänen mukaansa erilaiset muodit ja kultit, erityyppiset uudet rituaalit ja merkityksenannot. Identiteetikriisi selittäisi siten Klappin mukaan monien 1960-luvun kollektiivisten liikkeiden olemassaoloa.³⁰

1960-luvulla vakiintui siis puhe rooleista ja ‘aidosta itsestä’, yhdenlainen identiteetidiskurssi. Psykologisessa kirjallisuudessa identiteetikriisistä oli 1950-luvulla tullut oman aikansa avainongelma. Käsitteen oli tuonut keskusteluun kuuluisa sosiaalipsykologi Erik H. Erikson työskennellessään toisen maailmansodan aikana psykiatristen sotavammojen klinikalla. Hän oli nimennyt kadotetuksi minä-identiteetiksi tilanteen, jossa sotatraumat olivat aiheuttaneet minuuden samuuden ja historiallisen jatkuvuuden menetyksen.³¹

Vuonna 1950 ilmestyneessä pääteoksessaan *Lapsuus ja yhteiskunta* Erikson oli sitä mieltä, että identiteetistä oli tullut sodanjälkeisen psykologian keskeisin kysymys joka vertautui seksuaalisuuteen Freudin aikoihin. Eriksonin aikalaispotilaat kärsivät eniten siitä, etteivät tienneet, mihin heidän pitäisi uskoa ja ketä heidän pitäisi olla. Psykoanalyysin alkuvaiheessa taas potilaat olivat kärsineet estoista, jotka estivät heitä olemasta mitä ja keitä he uskoivat olevansa.³²

Vastaavalla tavalla psykoanalyytikko Allen Wheelis kuvasi kirjassaan *The Quest for Identity* (1958) aikalaispotilaidensa kärsivän uuden tyyppisistä ongelmista. Uuteen todellisuuteen eivät Freudin aikaiset mallit oireneurooseista enää riittäneet. Niissähän oli ollut kysymys pelkoon, pakkomielleeseen tms. johtaneesta tunteen tukahduttamisesta ja niiden diagnosointi oli helppoa ja hoito yksinkertaista. Wheelisin aikalaiset sen sijaan oireilivat epämääräisemmin ja

²⁹ Klapp 1969, 3–4.

³⁰ Klapp 1969.

³¹ Erikson 1968, 16–17.

³² Erikson 1982 [1950], 263.

kokonaisvaltaisemmin. Valituksen aiheena ei enää ollut yksittäiset oireet, vaan yleisluontoisesti kuvattiin esimerkiksi vaikeuksia ihmissuhteissa, ikävystymistä, levottomuutta jne. ja saatettiin todeta ”minä vain en ole kovin onnellinen, minun pitäisi saada elämästä enemmän irti”.³³

Wheelis sijoitti ilmiön laajempaan yhteyteen, amerikkalaisten ’sosiaalisen luonteen’ muuttumiseen. Aikaisemmat sukupolvet tiesivät paikkansa ja tunsivat kutsumuksensa. Heille luonteen lujuus ja vakaa, jopa jäykkä persoonallisuus olivat hyveitä. Itsensä löytäminen ei siis tuottanut heille vaikeuksia. Sen sijaan Wheelisin aikalaisnuoret elivät epävarmuudessa oman itsensä suhteen. Omasta identiteetistä oli tullut mieltä askarruttava kysymys, kun varmuutta siitä, mihin tulisi mukautua, ei enää ollut.³⁴

Selittäessään muutosta Wheelis painotti erityisesti sitä, kuinka yksilöiden kokemusmaailma oli moninkertaistunut viestintäteknologian ja matkustusmahdollisuuksien myötä. Toisaalta ihmiset tuntuivat kadottaneen jatkuvuuden menneisyyden ja tulevaisuuden välillä. Mennyt oli auttamattomasti vanhaa ja tulevaisuus näyttäyty epäselvänä. Lopputuloksena oli kiinnikkeetön nykyisyydessä eläminen.³⁵

Kiinnostavaa Wheelisin analyysissä on hänen viittauksensa normaaliuden kategorian läpimurtoon. Hän kuvasi, kuinka yksilön identiteetti määrittyi nimenomaan suhteessa muihin ja mittasi ennen kaikkea mukautumiskykyä. Normaalius oli siten korvannut moraalisen identiteetin toiminnallisena perustana.³⁶ Eli juuri tämä normaaliuden vaatimus vaihtoehtojen lisääntyessä synnytti ajalle tyypillisen identiteettikriisin.

Kun kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1968 Erik. H. Erikson julkaisi kirjansa *Identity: Youth and Crisis*, identiteettikriisistä oli tullut ’normaalia’. Eriksonin mukaan identiteetin etsintä oli ymmärrettävä luonnolliseksi osaksi nuoruusiän kehitystä. Toisaalta se kuului myös välttämättömänä osana kollektiiviseen kehitykseen, sukupolvien väliseen historialliseen prosessiin. Eriksonille ’identiteettikriisi’ näyttäytyi siis positiivisena voimavarana, identiteettipoliittikkana myöhemmän ajan termiä lainaten. Esimerkiksi rotuvähemmistöjä käsittelevässä luvussa hän kirjoitti:

Laajalle levinnyttä ajatusten kohdistamista identiteettiin ei sen tähden voida pitää pelkästään ”vieraantumisen” merkinä vaan myös oikaisevana suuntauksena historiallisessa evoluutiossa.³⁷

Eriksonilaisessa ajattelussa 1960-luvulla identiteetin etsintä liittyi siis toisaalta kollektiivisiin historiallisiin katkoksiin, toisaalta se esiintyi yksilön väistämättömänä kehitysvaiheena. Historiallisesta katkoksesta todistavat myös oman tutkimukseni huomiot. Suomalaisessa 1960-luvun identiteetidiskurssissa niin nuori-soelokuvia kuin naistenlehtien ihmissuhdepuhunutta määritti paradigmaattinen

.

³³ Wheelis 1958, 40–41.

³⁴ Wheelis 1958, 17–19.

³⁵ Wheelis 1958, 22–24.

³⁶ Wheelis 1958, 18, 41–42.

³⁷ Erikson 1958, 297.

muutos sopeutumistarinoista identiteettitarinoihin. Sopeutuminen *johonkin* muuttui olemiseksi *jonakin*.

Suomalaisessa 1960-luvun populaarijulkisuudessa roolit, naamiot ja itse-tutkiskelut olivat osa vakiintunutta psykokulttuuripuhuntaa. Vuonna 1971 muun muassa suomennettiin pokkarimaisessa *Taskutieto*-sarjassa Erving Goffmanin kirja *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliviidakossa* (1959). Sen takakansi lupasi kirjan olevan “avoin aitiopaikka arkipäivän näyttämösuorituksiin”. Se siis paljastaisi arkielämän roolien ja naamioiden logiikan. Erittäin mielenkiintoiseen valoon asettuukin siten Klaus Mäkelän esittely goffmanilaisesta ihmiskuvasta ja sen vaikutuksesta nk. 60-lukulaisuuteen, etenkin Marraskuun liikkeeseen.

Mäkelän mukaan Goffmania on (jälkeen päin) juhlittu postmodernin pirstoutuneen minuuden airueena. Hänelle nimittäin itsenä oleminen on itsensä esittämistä. Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ihmisen on aina esitettävä itseään, hän ei voi olla muulla tavalla oma itsensä. Mäkelä kuitenkin tähdentää, kuinka tilanteessa määrittyvät kasvot ovat Goffmanille moraalisesti latautuneita. “Varjellessaan kasvojaan ihminen vaatii saada olla juuri se minä hän esiintyy”, Mäkelä jatkaa esittelyään.³⁸

Goffmanin toinen kirja *Asylums* (1961), jonka Marraskuun liike julkaisi suomeksi vuonna 1969 nimellä *Minuuden riistäjät*, kuvaakin Mäkelän mukaan juuri sitä, kuinka kasvojen riisuminen nujertaa minän ja vie siltä moraalisen arvon. Tärkeintä on siis Mäkelän mukaan “kunnioittaa ihmisen kasvoja, eikä niitä saa murtaa vaikka verukkeena olisi entistä ehomman todellisen minän rakentaminen”. Mäkelä positioi tämän tulkintansa 60-luvun aktivistien lukutapaan. Sen eetos oli siinä ajatuksessa, että “[i]hmisen arvo voi olla hänen sisäisessä ‘aidossa’ minuudessaan, mutta ihmisarvoisuus piilee siinä että ihmistä kohdellaan persoonana, sinä minä hän esiintyy”.³⁹

Mäkelä siteeraa myös omaa aikalaikirjoitustaan vuodelta 1968 esimerkkinä goffmanilaisesta ajattelutavastaan. Mielenkiintoista on se, että ‘aidon’ minuuden, paljastettavissa olevan ytimen olemassaolo on kommentissa kyseenalaistettu. Sitaatti näyttäytyykin yllättävällä tavalla postmodernin identiteetikäsityksen suuntaisena. Mäkelän kritiikin kohteena oli, kuinka ollakaan, Pentti Saarikoski, tällä kertaa tosin kyseessä on arvostelu kirjasta *Kirjeitä vaimolleni*.

Saarikoskea vainoaa tuo vanha hullutus, että ihmisessä on jotakin olemuksellista ohi roolien, että ihminen voi olla aito tai rehellinen ‘itselleen’ ja että ei pidä hämätä toisia kuvittelemaan että on parempi kuin on. Ei ihmisessä ole mitään perimmäistä jonka voisi paljastaa ja tunnustaa. Ihminen esittää itseään, on rooliensa rykelmä. Oleminen on osaamista.⁴⁰

Väite siitä, että ihmisessä ei ole mitään perimmäistä tai sisimmäistä, jonka voisi paljastaa tai löytää jostakin kuoren alta myötäilee siis postmodernia identiteetikäsitystä. Siinähan identiteetin ymmärretään olevan kerrostunut ja jatkuvan

.
³⁸ Mäkelä 1997.

³⁹ Mäkelä 1997.

⁴⁰ Mäkelä 1997 [1968].

muutoksen ja muokkauksen alainen. Sen sijaan 1960-luvulla yleisesti viljellyn identiteettikäsitteen sisältö oli aivan toisenlainen. Vastausta kysymykseen 'kuka minä olen suhteessa muihin' haettiin roolitematiikasta. Identiteettiä pidettiin jonakin perimmäisenä, pinnallisia rooleja syvemmillä olevana entiteettinä, joka yksilön tuli 'löytää'.

Esimerkiksi Erik. H. Eriksonin aikalaissäilyksiä reflektioivista kommentteista voi lukea ajalle tyypillisistä käsityskannoista. Erikson painotti sitä, kuinka identiteetin etsinnässä ei ole kysymys vain jonkinlaisesta kevyestä roolienvaihtoleikistä:

Tärkeä kysymys siinä mielessä: missään tapauksessa pelkät vaihdellen näytellyt roolit, pelkät itsetietoiset "ulkomuodot" tai pelkät uuvuttavat "asemat" eivät mitenkään voi olla itse varsinainen asia, vaikka ne voivatkin olla hallitsevia piirteitä siinä, mitä nykyään kutsutaan "identiteetin etsinnäksi".⁴¹

Toisaalta hän kritisoi arkipuhetta siitä, että identiteetti ymmärrettiin usein jonkinlaisena saavutuksena tai staattisena persoonallisuuden varustuksena. Hänelle kun identiteetissä oli nimenomaan kysymys yksilön kehitysprosessista, vuorovaikutuksesta minäidentiteetin ja kulttuuri-identiteetin välillä, ei rooliapävarmuudesta tai roolikonflikteista niin kuin monelle hänen aikalaisistaan.⁴²

Historiallisesti toisiaan seuranneiden rooliajattelun ja postmodernin identiteettikäsitteen eroa voisi yrittää selventää yksinkertaisella naamiaismetaforalla. Rooleista puhuttaessa yksilön ajatellaan ikään kuin sonnustautuvan erilaisiin varastosta löytyviin asukokonaisuuksiin. Hän on kuin alaston paperinukke, jonka päälle voi pukea erilaisia asuja ja naamioita tilanteen mukaan. Ero pahvisen nukan ja paperisten vaatteiden välillä on kuitenkin selkeä. Sen sijaan postmodernissa identiteettikäsitteessä ero tuon pahvin ja paperin, varsinaisen itsen ja roolien välillä hämärtyy. Yksilö on siten erilaisten asujen ja naamioiden loputon summa, "rooliensa rykelmä". Myöskään 'asukokonaisuuksista' ei enää voida puhua. Paperinuken sijaan analogia löytyy "pää, vartalo ja jalat" -pelistä, mieluiten vielä loputtomasti vaihdeltavissa olevasta tietokoneversiosta. Esimerkiksi Peppi Pitkätossun pää voi olla merirosvon, vartalo hienon neidin ja jalat cowboyn eli hän on niitä kaikkia yhtä aikaa. Erilaiset identiteetin rakennusaineet sekoittuvat keskenään ja sulautuvat toisiinsa.

Vastaavanlaista identiteettikäsitteiden historiallisuutta on Stuart Hall selventänyt erottelemalla kolme erilaista subjektikäsitteistä. Niistä ensimmäinen, valistuksen subjekti käsitti ihmisen täysin yhtenäisenä yksilönä. Yksilöllä on autonomisena subjektina oma järki, tietoisuus ja toimintakyky, ja ihminen ikään kuin pysyy itsensä kanssa identtisenä koko olemassaolonsa ajan. Yksilön identiteetti oli siis yhtä hänen yksilöllisen ja yhtenäisen sisäisen ytimensä, minänsä kanssa.

Historiallisesti seuraava sosiologinen subjektikäsite taas heijastaa Hallin mukaan modernin maailman mutkikkuutta. Se kyseenalaistaa subjektin sisäisen

⁴¹ Erikson 1968, 23.

⁴² Erikson 1968, 23–24.

ytimen autonomisuuden ja painottaa sen muodostuvan suhteessa ”merkityksellisiin toisiin”. Subjektilla käsitetään edelleen kyllä olevan oma sisäinen ytimensä, ”tosi minä”, mutta se muovautuu jatkuvassa vuorovaikutuksessa ulkomaailman kanssa.

Tuon klassiseksi muodostuneen sosiologisen käsityksen mukaan identiteetti siis muodostuu minän ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa. Identiteetti toimii ikään kuin siltana yksilön sisäisen maailman ja julkisten kulttuuristen maailmojen välillä, Hallin metaforalla ”suturoi” eli saumaa subjektin rakentamiseen. Kun sisäistämme kulttuurisia arvoja ja teemme niistä ”osan itseämme”, liitämme itsemme osaksi sosiaalista ja kulttuurista maailmaa ja toisaalta teemme itsemme ymmärrettäväksi muille.

Kolmas identiteetikäsitys, postmoderni subjekti taas lähtee siitä tilanteesta, että sekä subjektien että sosiaalisten maailmojen nähdään olevan liikkeessä. Subjekti koostuukin yhden sijasta monista identiteeteistä, jotka saattavat olla ristiriidassa keskenään. Hallin mukaan

[i]dentiteetistä tulee liikkuva juhla:
se muotoutuu ja muokkautuu jatkuvasti suhteessa niihin tapoihin, joilla meitä representoidaan tai puhutellaan meitä ympäröivissä kulttuurisissa järjestelmissä.

Postmodernin subjektin identiteetti on siis historiallinen, ei biologinen. Mitään ”eheää minää, ydintä” ei ole ja jos identiteettimme tuntuu yhtenäiseltä, johtuu se vain itsestämme rakennetusta lohduttavasta ”minäkertomuksesta”.⁴³

Opi olemaan oma itsesi

Vuonna 1959 oli *Me naiset* -lehdessä kirjoitus, jonka otsikko kuului *Älkää toki pelätkö silmälasia*. Siinä annettiin silmälasien käyttäjille seuraavanlaisia ohjeita:

- Älä milloinkaan käytä korukehyksiä arkipäivinä toimistossa kadulla tai torilla, näytät vain naurettavalta
- Älä hanki ylenmäärin vinoja lasia, sillä näytät niissä toisen luokan vampilta
- Älä lankea ostamaan kultakirjattuja kehyksiä joita ystävättäresi pitää hienoina. Ellet ole tyypiltäsi erikoinen, näytät vain hassulta niitä käyttäessäsi
- Ota mieluiten aviomiehesi, sulhasesi tai miesystäväsi mukaan mennessäsi silmälasien ostoon. Kavahda ystävättäriä. On tärkeätä, että lasisi ovat miesten mieleen.
- Älä kuvittele näyttäväsi mannermaiselta käyttäessäsi aurinkolaseja, joissa on optiselta vahvuudeltaan oikeat linssit. Ihmiset saattavat luulla, että peittelet ryppyjäsi tai punaisia silmiäsi
- Jos sinulla on hyvä maku ja tyyli vaisto ja otat tämän kaiken huomioon, voit erilaisten silmälasityyppien avulla muunnella ulkomuotoasi mielin

.
⁴³ Hall 1999, 21–23.

määrin. Voit olla herttainen, keikaroiva, tyttömäinen, pikantti tai arvokas aina tilanteen mukaan eikä sinun silti tarvitse luopua omasta tyylistäsi tai hankkia tyysten uutta vaatevarastoa.⁴⁴

Vuoden 1967 lehdessä taas oli kauneudenhoitoon liittyvä artikkeli otsikolla *Olkaa kaunis ja oma itsenne. Kasvojenne muoto kertoo kuka olette*. Sen tekstiosaa kuului seuraavasti:

Näiden 24 piirroksen joukossa on kasvot, jotka ovat omienne kaltaiset. Löydettyänne näiden kuvioiden joukosta omat kasvopiirteenne saatte tietää minkälainen olette. Sillä kasvojenne ääriviivat kuvastavat luonteenne tiettyjä piirteitä. Pienen leikkimie avulla voitte ymmärtää paremmin entisiä ja nykyisiä ystäviänne. Mutta opitte myös jotakin muuta, nimittäin ehostamaan kasvonne oman tyylinne mukaisesti. Te kuulutte ehkä niihin naisiin, joille ehostaminen merkitsee piilottautumista. Tämän esteettispsykologisen leikin avulla, (joka perustuu uuteen tieteenhaaraan fysiognomiaan) autamme teitä olemaan oma itsenne. Älkää yrittäkö muistuttaa muita. Kauneus ei ole samankaltaisuutta. Katsokaa ympärillenne, kaikki kauniit naiset eivät ole toistensa näköisiä. Heillä jokaisella on oma tyylinsä. Etsikää näistä kuvista oma tyyppinne ja korostakaa sitä. Ehostuksen on tuotava esiin hyvät puolenne, mutta myös pienet eroavaisuudet. Olonne on huomattavasti mukavampi silloin kun ulkonaiset piirteenne vastaavat ihannoituina sisäistä olemustanne.⁴⁵

Kun vertaa näitä kahta kauneudenhoito-ohjeita antavaa kirjoitusta, huomaa, kuinka perustavanlaatuisesti ne eroavat toisistaan. Ne antavat aivan erilaisen näkökulman omasta itsenään ja toisten kanssa olemiseen, eli sosiaaliseen subjektiviteettiin. Vastaavasti niiden tarjoama mallit siitä, miten yksilö viestittää itsestään muille, eli rakentaa omaa itseään muita varten, poikkeavat toisistaan huomattavasti.

Vuoden 1959 esimerkki oikeanlaisista silmälaseista antoi kaikenkattavaksi ohjeeksi sopeutumisen periaatteen. Naisen oli sopeuduttava niin tilanteeseen, rooliinsa (ettei näytä vampilta tai hassulta), miesten makuun ja suomalaisuuteen (älä kuvittele olevasi mannermainen). Tilanteeseen kuin tilanteeseen oli siis mukauduttava muuntelemalla itseään tarpeen mukaan. Onnistumiseen tarvittiin hyvää makua ja tyyliä eli sivistystä.

Erilaisia kasvojen muotoja esittelevä kirjoitus vuodelta 1967 taas ohjeisti lukijoita sekä löytämään oman itsensä että tuottamaan sen. Sen mukaan aidot sisäiset luonteenpiirteet oli mahdollista löytää ulkoisten merkkien avulla. Samalla kuitenkin omaa erityisyyttä ja erilaisuutta kehoitettiin tuottamaan tietynlaisin ehostuskeinoin. Ainutlaatuisuus ja erilaisuus olivat siis ihanteita, joita tuli etsiä omasta itsestään (paradoksaalisesti tyyppiluokituksen kautta) ja sen jälkeen korostaa niiden hyviä puolia. Onnistumisen keinoksi taas esitettiin tieteen apua ja opettelua. Tämä viittasi siis tekemiseen, ei olemiseen (sivistys), kuten aikaisemmassa esimerkissä oli ollut.

.
⁴⁴ *Me naiset* 5/1959.

⁴⁵ *Me naiset* 3/1967.

Näinkin triviaaleilta tuntuissa esimerkeissä voi nähdä siirtymän sopeutumisvaatimuksista identiteettipuheeseen 1950- ja 1960-lukujen puheavaruudessa. Vuoden 1959 kirjoitushan peräänkuulutti sopeutumista ja mukautumista, vuoden 1967 oman itsensä löytämistä ja sen tuottamista, aktiivista oman identiteetin etsintää ja muodostamista. Halusinkin tässä tutkimuksessa testata 'identiteettikriisin vuosikymmenen' teemaa mahdollisimman arkisen aineiston avulla. Sitä varten vertailin vuosien 1957–59 *Me naiset* -lehden puhetapoja samaisen lehden vuoden 1967 puhetapoihin. Lisävertailua tarjosi otin vuoden 1967 *Anna*⁴⁶.

Kun jaoin aineiston⁴⁷ neljään temaattiseen ryhmään: ihmissuhdekirjoitukset, psykologia-aiheet, testit ja työelämä ja yhteiskunta-aiheet, olivat erot aihepiirien suhteellisessa vaihtelussa jo sinänsä kiinnostava huomio. *Me naisten* kirjoitukset muuttuivat 1960-luvulla selkeästi psykologia- ja ihmissuhdepainotteisiksi. *Annassa* taas painottuivat ylivoimaisesti yhteiskuntaan ja työelämään liittyvät kirjoitukset. *Anna* olikin suunnattu nimenomaan 1960-luvun 'uudelle naiselle', tasa-arvohenkisille kaupunkilaisille, kun taas *Me naisten* profiili oli laajempi.

Kirjoituksista tarkastelin toisaalta sitä, miten niissä käsiteltiin avioliitto- ja parisuhdeongelmia ja toisaalta kanssakäymistä tuttavien ja tuntemattomien kanssa. Eroja löytyi niin 1950- ja 1960-lukujen kirjoitusten käsittelytavan kuin lehtienkin välillä.

Vuonna 1958 jatkui *Me naisissa* edellisenä vuonna alkanut laaja juttusarja *Kaikki eivät sovi avioliittoon*. Sen oli kirjoittanut saksalainen Walter von Hollander. Neljännessä osassa pohdittiin avioliiton rikkoutumista. Sen syiksi kuvailtiin jokapäiväisyyttä ja kyllästymistä. Ihanteena näyttäytyi tietynlainen naistyyppi, ns. avioliitonero, joka tekisi arjesta sunnuntain. Ratkaisuksi ongelmiin kirjoituksessa esitettiin itsensä hallintaa, sopeutumista ja oppimista:

Yksi avioliiton onnistumista uhkaavista tekijöistä on jommankumman puolison tai molempien osapuolten vaipuminen huolimattomuuteen ja suorastaan vastenmielisiin tapoihin. Kun pian avioliiton solmimisen jälkeen suistutaan linttaiseksi tohvelieläimeksi, joka liehuu tai laahaa ympäriinsä tukka harottaen, eivät hyvää tarkoittavat neuvotkaan enää tahdo auttaa. Tällaiset avioliitot päättyvät hyvin usein kyllästymiseen.

Läheinen yhteiselämä vaatii hyvää järjestyksen tajua ja henkilökohtaista siisteyttä kummaltakin osapuolelta. Sitä paitsi avioliitto on alituista oppimista ja halua sopeutua toisen ihmisen tottumuksiin.⁴⁸

Sarjan seuraavassa osassa pohdittiin niin ikään avioliiton epäonnistumista, nyt uskottomuuden ja mustasukkaisuuden näkökulmasta. Kirjoitus piti vaimoa

.
⁴⁶ Vuosina 1957–59 *Me naiset* ilmestyi kerran kuussa ja vuonna 1967 kerran viikossa. Sen tähden 1950-luvun osalta on useampi vuosi. *Anna* taas aloitti ilmestymisensä vasta vuonna 1963.

⁴⁷ Tarkasteltaviksi valitsin kirjoitukset, joiden aiheena oli jokin yksittäinen kysymys tai teema sekä nk. tavallisista ihmisistä kertovat artikkelit. Pois jäivät siten artikkelit julkisuuden henkilöistä, muoti- ja kauneusjutut, lastenkasvatusaiheet, ruoka- ja puutarha-aiheet, terveys ja sairaus (paitsi mielenterveys), ulkomaista tai ulkomaalaisista kertovat artikkelit sekä hajanaiset yleisökirjoitukset (teemakommentoinnit olivat mukana) sekä vakiohoroskoopit.

⁴⁸ *Me naiset* 4/1958.

yleensä syyllisenä miehen uskottomuuteen. Vaimolle saattoivat nimittäin lapset olla tärkeimpiä, lisäksi hän mahdollisesti syyllistyi välinpitämättömyyteen, kärsimättömyyteen ja hyvän tahdon puutteeseen. Ratkaisuksi tarjottiinkin sitä, että vaimo korjaisi puutteensa ja hyväksyisi paikkansa. Ihanteena oli naisen rakkaus ehdoitta:

Vaimo on liian usein yksinomaisesti syyllinen miehensä uskottomuuteen. Niinpä kun avioliitossa osapuolet kernaasti etsivät uhkaavaan avioeroon "syyllistä" on minun huomautettava yleispätevänä sääntönä siitä tosiasiaista, että sikäli kun tosiasiallinen syyllinen välien rikkoutumiseen voidaan edes nimetä ei pitäisi yksipuolisesti tuomita uskottomuuteen syyllistynyttä osapuolta.

[..]

Nykyajan itsenäiset naiset ovat monesti liian kärsimättömiä ja heiltä puuttuu sen takia useinkin mielikuvitusta tai yksinkertaisesti hyvää tahtoa jatkaa avioliittoa ensimmäisten satunnaisten vaikeuksien ilmaantuessa siihen.

[..]

Entisaikaan naisten oli siedettävä suurempia vastuksia ollessaan täysin riippuvaisia miehistään. He saivat hiljaisesta kamppailustaan itselleen kärsivällisyyttä ja oppivat tekemään vaikeudet siedettäväksi lempeän ymmärtämyksen tai huumorin avulla. En tarkoita sitä, että olisi syytä ihannoita silloista tilaa. On vain otettava huomioon asioiden kaikki tekijät.

[..]

On naisia, jotka rakastavat miestänsä välittämättä lainkaan siitä, miten mies suhtautuu heihin. Tällöin nainen antaa miehensä vapaasti valita elämässä kaikki. Nainen ei saa hermokohtausta ajatellessaan miehen mahdollisesti katsovan liian pitkään toisen naisen perään. Tällaiset naiset sitovat miehensä itseensä katkeamattomin rakkauden siten ja näin ehdoitta rakastavina he tuskin koskaan tulevat hyljättyksi.⁴⁹

Vuonna 1967 puhuttiin *Me naisissa* avioliiton onnistumisen mahdollisuuksista aivan erilaisessa sävyssä. Esimerkiksi neliosaisessa sarjassa *Rakkauden sala-peräisistä ihmeistä* painotettiin sitä, kuinka onnistumisen edellytyksiä voitiin lisätä paitsi ottamalla etukäteen huomioon sosiaaliset taustatekijät, myös tuntemalla itsensä ja kumppaninsa. Avioliiton korostettiin vaativan ponnistuksia ja jatkuvaa kykyä uudistua. Tämä ei kuitenkaan liittynyt "henkilökohtaiseen siistiyteen" tai "hapsottavaan tukkaan" niin kuin 1950-luvun kirjoituksessa, vaan kyseessä oli "henkinen liikkuvuus ja ihmistyminen". Päivetyksestä ja huulipunasta ei ollut juuri apua:

Mutta onnistumisen mahdollisuuksia voidaan kenties lisätä. Ja ne ovat sitä paremmat, mitä lähempänä toinen on syntyperältään, kasvatukseltaan ja perusasennoitumiseltaan elämäkysymyksiin. Onnistumisen mahdollisuudet kasvavat myös, jos tunnemme itsemme ja edellytyksemme, jos olemme selvillä siitä millaisia tarpeita meillä on, miten kumppanimme vastaa tarpeitamme ja me itse hänen odotteitaan.

.
⁴⁹ *Me naiset* 5/1958.

[..]

Koskaan ei voida tarpeeksi usein korostaa sitä, että rakkaussuhde tai avioliitto ei ole lepotila, vaan jatkuvaa henkistä liikkuvuutta, ihmistymistä. Tällöin on kuitenkin otettava huomioon, että kummallakin osapuolella on oikeus, vieläpä velvollisuus, tunnustaa omat ja toisen epäonnistumiset, ja rehellisesti tehdä niistä aiheutuvat johtopäätökset.

Tietenkin on jossakin vaiheessa paikallaan ottaa huomioon hyvää tarkoittavat neuvot uusista kampauksista, harrastuksista ja semmoisista. Mutta pukeva päi-vetys, uusi huulipuna tai kasvovesi auttavat olemattoman vähän, jos puoliset eivät enää rakasta toisiaan, kun kumpikin on parantumattomasti sieluaan myöten haavoittunut.⁵⁰

Lisäksi uskottomuutta ei vuonna 1967 nähty enää vain miesten paheena:

Ennen pidettiin itsestään selvänä että vain miehellä oli tarve ja taipumuksia syrjähyppyihin. Nykyään oivalletaan, että moinen käsitys oli pikemminkin yhteiskunnan ylläpitämä harhakuvitelma kuin biologinen totuus. Nyt kun naiset ovat liikkuvampia ja osallistuvampia, nyt kun yhteiskunnallinen paine heidän kohdaltaan on hellittänyt eikä epätoivotun raskauden pelko enää ole yhtä vakava kuin ennen, ovat myös naisen mahdollisuudet kahteen rakkauteen lisääntyneet.⁵¹

Aineiston lehtikirjoituksista saa karkeasti ottaen sellaisen kuvan, että kun 1950-luvulla epäonnistunut avioliitto ehkäistiin sopeutumisella, hyvillä tavoilla ja naisen kärsivällisyydellä, estettiin se 1960-luvulla valitsemalla sopiva tyyppi. Sopivan tyypin löytämiseksi tukeuduttiin erilaiseen 'tieteelliseen tietoon'. Onnellisuus syntyi siis siitä, että pääsi perille sekä itsensä ja toisen syvimmästä oleuksesta ja sovitti ne yhteen. Keskeiseksi käsitteeksi nousikin *itsetutkiskelu*. Siihen tarjosivat apuvälineitä niin psykoanalyysi ja erilaiset psykologian osalueet kuin käsiala-analyysi ja unitulkinnat.

Esimerkkinä 'sopivan tyypin' problematiikasta voi ottaa vuonna 1967 *Me naisissa* olleen neliosaisen kirjoitussarjan *Sovimme ko toisillemme*. Sen ingressissä todettiin kuinka "avioliiton epäonnistumisen syyt ovat syvällä, usein niin syvällä, että asianomaiset itse eivät niitä pysty oivaltamaan, eivätkä ne ole niitä syitä, jotka merkitään oikeuden pöytäkirjaan avioeroa haettaessa"⁵². Noiden syiden selvittämiseksi tarvittiin siis arkitietoa parempaa tietoa epäonnistumisen syistä. Kysymystä saattoikin lähestyä "syvyyspsykologian tasolla". Tieteellinen tieto tarjosi apuvälineitä siihen, että aviopuoliso oli sopiva tai siihen, minkä tyyppistä puolisoa tuli hakea.

Sarjan seuraavassa kirjoituksessa esiteltiinkin psykologisen tyyppiopin perusteella ekstrovertti ja introvertti tyyppi. Osassa kolme taas nämä tyypit oli jaettu molemmat kahteen ryhmään, tunnetyyppeihin ja ajattelijoihin, jolloin yhteensä muodostui neljä kategoriaa. Viimeisessä osassa taas esiteltiin neljä uutta tyyppi-

.
⁵⁰ *Me naiset* 43/1967.

⁵¹ *Me naiset* 42/1967.

⁵² *Me naiset* 17/1967.

piä: ekstrovertit ja introvertit sensaatio- ja intuitiotyypit. Loppuyhteenvedo tästä monimutkaisesta ja tieteellisestä jaottelusta on kovin epämääräinen:

Nyt on aika uudelleen ja lopullisesti tässä kirjoitussarjassa ottaa esille itse pääkysymys, jota olemme näin pitkän kiertotien kautta lähestyneet: sovimmeko toisillemme? On, totta että vastakohtat vetävät toisiaan puoleensa. Mutta liian suuret vastakohtaisuudet – vaikka synnyttävätkin jännittyneen kiinnostuksen – ehkäisevät kuitenkin kestävän yhteisymmärryksen ja yhteisen kehityksen. Liiallinen samanlaisuus aiheuttaa niinkään ristiriitoja, koska osapuolet eivät kykene tasapainottamaan toisiaan. Puolison valinnassa on siis aina tiedostamatta kysymys siitä, millaiset ovat molempien asenteet yleensä, mutta viime kädessä eri sielullisten toimintojen voimasuhteet. Avioliiton onnistumiselle on elintärkeää, että puoliso pystyy täydentämään niitä toimintoja, jotka toisella eivät ole hyvin kehittyneet. Parhaat avioliitot ovat sellaisia, joissa päätoiminnot ovat kummallakin erilaiset, mutta aputoiminto on sama. Silloin riittää kiinnostavaa erilaisuutta, mutta erilaisuuksien kohdatessa on myös olemassa yhdistävä silta, joka antaa mahdollisuuksia ymmärtää toinen toistaan.⁵³

Vuoden 1967 *Annassa* puolestaan oli ainoastaan neljä yleisluontoista kirjoitusta avioliiton ongelmista. Tyyli oli hyvin erilainen kuin *Me naisissa*. Sen sijaan, että olisi käsitelty avioliiton onnistumista ylipäänsä, keskityttiin sen seksiongelmiin. Esimerkiksi lehdessä julkaistiin radio-ohjelma, jossa pastori, lääkäri ja kirvesmies keskustelivat suomalaisen avioliiton seksiongelmissa. Toisaalta asiantuntijoiden kirjo oli huomattavasti laajempi ja mukana olivat sellaiset 1960-luvun ’muotiasiantuntijat’ kuten sosiologi ja perheneuvoja.

Suomalaisen avioliiton seksiongelmiä käsittelevässä artikkelissa ongelmiin nähtiin kaksi pääsyytä. Sen mukaan miehet olivat piittaamattomia vaimonsa tunteista ja naiset taas häveliäitä ja heillä oli pelkoja. Ratkaisuksi esitettiin, että erityisesti miehen oli otettava toinen huomioon ja opittava osoittamaan tunteitaan. Naisen oli puolestaan opittava, että hänellä oli oikeus näyttää tunteensa ja lisäksi oltava aktiivisempi.⁵⁴ Keskustelu heijasteli niitä teemoja, joita 1960-luvun seksuaaliradikaalit toivat esiin⁵⁵.

Kaiken kaikkiaan 1950-luvun lopun ja vuoden 1967 avioliittopuhe näytti naistenlehdissä hyvin erilaiselta. Sopeutumisesta ja hyvän vaimon rooliin alistumisesta oli siirrytty itseään tutkiskelevan parisuhteen maailmaan. On kuitenkin huomattava, että *Me naisten* tarjoilema ”tieteellinen tieto” tyyppioppeineen, psykoanalyseineen ja kompleksiteorioineen ei suinkaan välttämättä edustanut professionaalisten avioliittoneuvojien aikalaissäesityksiä. Siinä mielessä se ei ollut ”uutta”. Sen uutuusarvo edelliseen vuosikymmeneen nähden olikin sen sijaan siinä näkökulmassa ja puhettavassa, millä avioliittokysymyksiä ylipäänsä naistenlehdissä lähestyttiin. Vastaavasti 1960-luvun jälkikuville tyypillinen seksuaaliradikalismi näkyi vuonna 1967 vasta yhdessä *Anna*-lehden kirjoituksessa.

.

⁵³ *Me naiset* 29/1967.

⁵⁴ *Anna* 8/1967.

⁵⁵ Ks. Helén 1997, 341–342.

Hyvin kiinnostavaksi muodostui myös sellaisten kirjoitusten vertailu, jossa teemana oli yhdessäolo tuttavien kanssa tai tuntemattomien kohtaaminen. Sosiaalisen kanssakäymisen ehdot ja ihanteet näyttäytyivät aivan toisenlaisilta vuonna 1967 verrattuna 1950-luvun loppuun.

1950-luvulle tyypillisen puhutavan ihanteena sosiaalisessa kanssakäymisessä oli diplomaatti. Esimerkiksi voi ottaa *Me naisissa* vuonna 1968 olleen kirjoituksen *Osaatko suhtautua?* Sen ingressissä sanottiin:

Kaikki me toivomme, että meistä pidetään, että menestyisimme sekä työssämme että ystäväpiirissämme ja että tuntisimme itsemme onnelliseksi. Mutta monet epäonnistuvat yrittäessään tulla toimeen ympäristönsä kanssa. Heistä tuntuu, ettei heistä pidetä ja että heidän parhaatkin yrityksensä menevät hukkaan tai ne ymmärretään väärin. Tanskalainen Vibeke Steenberg valottaa artikkelissaan muutamia näkökohtia, jotka auttavat meitä entistä paremmin sopeutumaan elämään ja tulemaan toimeen lähimmäistemme kanssa.⁵⁶

Ongelmiksi, jotka vaikeuttivat arkipäivän ihmissuhteita, mainittiin ensinnäkin kateellisuus. Siihen tarjottiin ratkaisuksi alistumista: ”Meidän on pakko alistua siihen tosiasiaan, että me ihmiset synnymme erilaisin edellytyksin varustettuna.” Toiseksi puhuttiin siitä, ettei osata olla kiitollisia. Omaa avuntarvetta ei saanut hävetä ja vastapalvelukset oli muistettava. Moitittavia ominaisuuksia oli myös karkea totuuden sanominen ja huomauttelu. Sivistyneessä yhteiskunnassa oli nimittäin välttämätöntä olla pidättyväinen, tahdikas ja myötätuntoinen. Toista ei saanut tehdä naurettavaksi huomauttelemalla roikkuvasta alushameesta tai rikkinäisestä sukasta, sehän olisi ollut vain itsetehostusta. Parempi olikin totutautua enemmän kuuntelemaan kuin puhumaan, esimerkiksi uudella työpaikalla alkuvaiheessa. Lisäksi sosiaalisessa kanssakäymisessä oli olennaista edullinen ensivaikutelma, tyylikäs puku ja kampa.⁵⁷

1950-luvun käytösohjeissa siis peräänkuulutettiin tahdikkuutta, pidättyväisyyttä, sopeutumista tilanteeseen ja diplomatiata. Ohjeet, jotka koskivat totuudellisuutta ja teeskentelyä, olivat yksiselitteisiä ja hyvin vastakkaisia seuraavan vuosikymmenen totuudenkaipuulle:

Totuuden sanominen saattaa varsin usein merkitä, että häikäilemättömästi revimme siteen ”uhrin” silmiltä ja paljastemme seikkoja, joita tietämättä tämä ihminen olisi ollut paljon onnellisempi.

[..]

Kuinka usein joudummekaan vaikuttamaan kiinnostuneelta siitä, mitä joku toinen meille kertoo? Vastapainoksi voimme olettaa, että toinen osapuoli koettaa puolestaan olla kiinnostunut siitä, mitä me haluamme kertoa. Teeskentelyä siis, huudahtaa ylirehellinen lähimmäisemme. Niinpä kai, mutta olemmehan sitten kumpikin saanut tilaisuuden purkaa sydäntämme: tämänlainen asennoituminen on sekä miellyttävä että käytännöllinen.⁵⁸

⁵⁶ *Me naiset* 11/1958.

⁵⁷ *Me naiset* 11/1958.

⁵⁸ *Me naiset* 11/1958.

Varsin toisenlaisia sävyjä, melkeinpä jopa päinvastaisia, esiintyi vuoden 1967 kirjoituksissa. Esimerkiksi *Me naisten* artikkelissa *Sukulaisetkin ovat ihmisiä* pohdittiin sitä, kuinka usein sukulaisvierailut tuntuivat pakollisilta tilaisuuksilta, joihin mentiin velvollisuuden tunteesta. Kaikilla oli ikävää ja lopuksi kiitettiin kohteliaasti, kun yritetään säilyttää hyvän sukulaisuuden asettamat normit. Yhdessäolon epäonnistumisen syynä ei siis ollutkaan kohteliaisuuden puute, vaan sellaiseksi esitettiin rooliajattelua:

Varsin suuri syy siihen, että sukulaisvierailut harvoin muodostuvat täysipainoisen onnistuneiksi, on tiukka pysyttelemisen rooliajattelussa. Anoppi odottaa miniältä tiettyä käyttäytymistä, miniä anopilta.

[..]

Anoppi, joka omassa ystäväpiirissään on ehkä tunnettu harvinaisen rohkeana uuden kirjallisuuden ystävä, saattaa ryhtyä väylylleen pauhaamaan nykykirjallisuuden rappiota ja moraalittomuutta ikään kuin se olisi väyn syy. Miniä, joka ehkä oman sukupolvensa maun huomioonottaen on harvinaisen konservatiivinen kirjallisuuden suhteen, saattaa anopilleen kiihkoilla, kuinka tärkeätä pornografisen kirjallisuuden julkaiseminen on.⁵⁹

Kirjoituksessa kysyttiin, miksi vanhemmille aina tarjoiltiin tavan mukaan kahvia ja pullaa. Heillehän olisi voinut vaihteeksi järjestää samanlaisia hauskoja kutsuja kuin ystäville: kastanjoiden paahdamista tai fondue-illallisen. Ihmisiin oli suhtauduttava ihmisinä, ei heidän rooliinsa perustaen:

Yleensä kaikessa seurustelussa ihmisten kanssa on syytä ensisijaisesti suhtautua toisiin ihmisinä, yksilöinä, ei niinkään tietyn sukulaisuuden, iän tai ammatin mukaisen roolin perusteella. Jos ihmiset kohtaavat toisensa ihmisinä, niin kohtaamisesta useimmiten muodostuu miellyttävä ja antoisa molemmien puolin.⁶⁰

Kysymys ei siis ollut sopeutumisesta vaan siitä, että itse on samanlainen erilaistenkin ihmisten kanssa. Se tarkoitti oman identiteetin säilyttämistä sen sijaan, että olisi ottanut eri rooleja eri tilanteissa. Myöskään ei ollut suotavaa ripustautua omaan sukupolvi-identiteettiinsä oman identiteetin kustannuksella. Sosiaalisen kanssakäymisen ihanteena esiintyi itsenäisyys ja alistumattomuus:

Se, joka osaa ja uskaltaa esiintyä itsenäisesti ja rauhallisesti, menemättä mukaan se enempää nöyrään alistumiseen kuin riitaihinkaan, herättää aina toisissa kunnioitusta.⁶¹

Itsenäinen ’mukaanmenemättömyys’ esiintyi myös kirjoituksessa *Älkää menkö mukaan*, jossa varoitettiin mukaansatempaavista puhujista ja “hysteerisistä kansanliikkeistä”. Kuulijalta vaadittiin valpasta mieltä, itsenäistä kritiikkiä ja oma-kohtaista harkintaa. Muuten taitava puhuja olisi saanut kuulijan viedyksi mihin vain vastoin kuulijan omia käsityksiä.⁶²

.
⁵⁹ *Me naiset* 8/1967.

⁶⁰ *Me naiset* 8/1967.

⁶¹ *Me naiset* 36/1967.

⁶² *Me naiset* 20/1967.

'Mukaanmenemättömyys' nähtiin aikuisuutena ja vastuun ottamisena omiin käsiinsä. Siinä näkyikin selkeästi modernin hallintalogiikan sävy: ihmisen oli itse hallittava itseään eikä kuunneltava auktoriteetteja. Omien tunteidensa hallinta ei ollut vain pidättyväisyyttä, vaan se johti voimakkaaseen ja tasapainoiseen elämään:

Miksi on pyrittävä käyttäytymään etupäässä niin kuin aikuiset käyttäytyvät? Siksi, että vasta aikuisen tasolla ihminen pystyy hallitsemaan tunteitaan niitä tukahduttamatta tai torjumatta ja silloin hän pystyy myös elämään voimakkaasti ja samalla tasapainoisesti. Hän ei myöskään lähde kehen haihattelijan kelkkaan tahansa, vaan ottaa itse vastuun. Ja hän voi hyväksyä myös lapsen itsessään ja leikkiä tietäen leikkivänsä.⁶³

Median varannot

Muun muassa mediatutkija John B. Thompson on painottanut sitä, kuinka erilaisten medioiden kehitymisellä on ollut syvä vaikutus yksilön identiteetin muodostusprosessille. Yksilön tietohorisontti on laajentunut ja tehnyt hänet riippumattomaksi pelkästä lokaalisesta tiedosta. Symbolinen materiaaalipohja, josta omaa identiteettiä rakennetaan on laajentunut. Toisaalta oman identiteettityön merkitys korostuu vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia tulvivassa maailmassa. Thompsonin mukaan lokaalin tiedon ylittämisen myötä minuuden refleksiivisestä muokkauksesta on tullut olennainen osa koko sosiaalista elämää:

Minän refleksiivisestä järjestymisestä tulee yhä merkittävämpi piirre sosiaalisessa elämässä – ei siksi että sitä ei aikaisemmin olisi ollut (epäilemättä sitä oli jollain tavalla ja jossain määrin), mutta koska median välittämien symbolisten aineistojen valtava paisuminen on avannut uusia mahdollisuuksia itsen muodostamiselle ja asettanut itselle uusia vaatimuksia sellaisella tavalla ja sellaisessa mittakaavassa, jota ei aikaisemmin ollut olemassa.⁶⁴

Thompson viittaa esimerkkinä James Lullin kiinnostavan tutkimukseen kiinalaisista television katsojina. Kansainväliset uutiset kiinnostivat katsojia, mutta eivät niinkään varsinaisen sisältönsä takia. Ennemmin ne tarjosivat näkymän ulkomaille, eri maiden katukuviin ja erilaisiin koteihin. Katsojia kiinnosti ennen kaikkea se, miten muualla asutaan ja eletään. Omaa elämäänsä saattoi sitten suhteuttaa muihin mahdollisiin elämisen muotoihin ja vaihtoehtoihin. Media toimii siten analogiana matkustamiselle, se on 'mobility multiplier', liikkuvuuden moninkertaistaja.⁶⁵

Elokuvan ja kuluttajuuden monimutkainen suhde on kiinnostanut monia elokuvatutkijoita. Anu Koivusen mukaan tuo suhde on usein kiteytynyt metaforaan näyteikkunasta. Elokuvaa on pidetty konsumerismin agenttina tai "elävä-

⁶³ *Me naiset* 20/1967.

⁶⁴ Thompson 1995, 212.

⁶⁵ Thompson 1995, 211–213.

nä näyteikkunana teolliskapitalistisen yhteiskunnan tuotteille” ja elokuvan katsojista ikkunaostosten tekemisenä. Vastaavasti elokuvien on katsottu uusintavan katsojista kuluttajia ja vahvistavan sosiaalisen identiteetin konsumeristisia muotoja.⁶⁶

Koivusen esittelemän psykoanalyttisen viitekehyksen mukaan elokuvakatsojan *konsumeristisen katseen* on sanottu olevan aina narsistinen. Kaikkeen kuluttamiseen nimittäin on nähty liittyvän ajatus omakuvasta. Koivunen viittaa Rachel Bowlbyn ajatuksiin: ”kuluttajan koko identiteetti, sosiaalinen subjektiivisuus, riippuu niistä valinnoista, joita hän tekee. Epäröinti ennen ostohetkeä tarkoittaa yleensä, että kuluttaja miettii, miltä tuote näyttäisi hänen hallussaan toisten silmin”.⁶⁷

Vaikka psykoanalyttisesta ajatuskehikosta ei perustaisikaan, ovat nuo hahmotelmat erittäin kiinnostavia identiteettivarantoproblematiikan kannalta. ’Itseään luova katse’ ikään kuin noukkii julkisesta kuvastosta rakennusaineita. Mielenkiintoinen on myös Koivusen huomioima Mary Anne Doanen luonnehdinta konsumeristisesta katseesta harhailevana ja pinnallisena. Sen mukaan tuon katseen nähdään kiinnittävän huomiota tarinan kannalta aivan merkityksettömiin yksityiskohtiin.⁶⁸

Median ’vaikutus’ sen vastaanottajiin on luonnollisesti kiinnostanut erityisesti mainosmaailmaa ja sen tutkijoita. Oman työni kannalta on mielenkiintoista se, että mainoksissa juuri 1960-luvulla alettiin William Leissin, Stephen Klinen ja Sut Jhallyn mukaan painottaa kulutustyyliä ja arkielämän sosiaalisia konteksteja. Kuluttajan varsinaiset kokemukset eivät siten enää olleet etusijalla.⁶⁹

Edellä mainitut tutkijat ovat kiitellyssä teoksessaan luonnostelleet neljän vaiheen historiallisen mallin mainosten muuttumisesta tällä vuosisadalla. 1920-luvulle asti mainokset keskittyivät esittelemään kaupiteltavien tuotteiden ominaisuuksia, hintoja ja hyötyjä. Mainoksissa etusijalla olivat itse tuotteet ja mahdolliselle kuluttajalle haluttiin vastata kysymykseen ’mitä hyötyä tuotteesta on’. Tuona informaation kautena korostui siis erityisesti tuotteen käyttökelpoisuus ja hyödyllisyys.⁷⁰

Uudet viestintämuodot radio ja elokuva olivat vaikuttamassa siihen, että 1920-luvulta alkaen mainonnassa symbolismi alkoi syrjäyttää informatiivisuutta. Tuotteen itsensä sijaan siirryttiin korostamaan sen käytön merkityksiä. Nyt haluttiin vastata kysymykseen ’mitä tuotteen käyttäminen merkitsee’. Yksilölliset käyttöarvot syrjäyttivät siten abstraktin hyödyn.⁷¹

Sotien jälkeinen tilanne ja kulutusmarkkinoiden kasvu asettivat mainonnalle uusia haasteita. Avainkysymykseksi nousi se, minkälaisia tunne-elämyksiä kuluttajat saavat tuotteita käyttämällä. Tuoteinformaatio ja yleinen kuluttajien tyy-

.

⁶⁶ Koivunen 1995, 33–37.

⁶⁷ Koivunen 1995, 39–40.

⁶⁸ Koivunen 1995, 40.

⁶⁹ Leiss et al. 1986, 231.

⁷⁰ Leiss et al. 1986, 232.

⁷¹ Leiss et al. 1986, 233.

tyväisyys ei enää riittänyt. Tuotetta mainostavien henkilöiden tuli välittää mieli-kuva siitä, minkä tyyppistä nautintoa he siitä saivat sen sijaan, että olisivat vain esiintyneet kokeneina tuotteen kuluttajina. Mainoksilla haluttiin antaa vastaus siihen, 'kuinka voi tehdä itsensä onnelliseksi kuluttamalla'.⁷²

Mainonnan viimeisin mullistus koskien tuotteiden ja potentiaalisten kuluttajien suhdetta sijoittui Leissin, Klinen ja Jhallyn mukaan⁷³ 1960-luvulle. Tuotteen haluttiin nyt välittävän tietynlaista elämäntyyliä, ja sen avulla kuluttaja saattoi tuottaa itselleen tietynlaista identiteettiä. Nyt mainoksilla pyrittiin vastaamaan kuluttajan kysymykseen 'minkälaiseksi yksilöksi tulen kuluttamalla tuotetta ja mitä se merkitsee suhteessa muihin ihmisiin'.⁷⁴

Mainosten historiallinen tutkiminen avaa näin sekin osaltaan selkeän ikkunan 'identiteetikriisiin' ja identiteetikysymysten läpimurron vuosikymmenen. Leiss, Kline ja Jhelly kirjoittavat:

Mainonnan viimeisintä vaihetta voidaan pitää elämäntyyli-mainosten ja 1960-luvun ja sen jälkeiselle ajalle tyypillisten pitkälle eriytyneiden markkinoiden yhteisenä ilmentymänä. Väestöllisestä tutkimuksesta ja markkinoiden lohkoutumisesta on tullut mainontastrategian toiminnallinen kehys. Huomio on siirtynyt kuluttajan identifiointiin ja kulutustilanteen luonteeseen sosiaalisessa tilanteessa. Tuotteesta on tullut toteemi, klaanin tai ryhmän kuvaus, ryhmän tunnistamme sen aktiviteeteista ja sen jäsenten jaetusta tuotteesta peräisin olevasta nautinnosta. Suhtautumisessa kulutukseen tunnutaan olevan vähemmän kiinnostuneita tyydytyksen luonteesta kuin sen sosiaalisesta merkityksestä – tavasta, jolla se integroi yksilön johonkin kuluttajaheimoon. Merkittäviksi tulevat sellaiset kysymykset kuten kuka on se henkilö, joka minusta tulee kuluttamalla? Keitä ovat muut kaltaiseni kuluttajat? Mitä tuote merkitsee suhteessa siihen millainen henkilö olen ja millainen olen suhteessa muihin?⁷⁵

Median kulttuuriset varannot ovat täynnä identiteettien rakennusainetta. 1960-luvun uuden aallon elokuvien vaatimus realistisuudesta ja keskittyminen "tavallisten ihmisten ongelmiin" tarjosi ehkä vielä suoremmin selkeitä identiteettimalleja ja samastumiskohteita kuin studiokauden elokuvat. Sinänsä uuden aallon elokuvien tekijät pyrkivät voimakkaasti vastustamaan tähtikulttia, kuten Anu Koivunen on esittänyt. Realismin vaatimukseen kuului vaatimus näyttelijäntyön muutoksesta. Teatraalista näyttelemistä kritisoitiin, ja "aitouden tuntu" asetettiin teennäisyyden edelle. Suomessa esimerkiksi runsaasti näyttelijähaastatteluja sisältänyt lehti *Elokuva-aitta* leimattiin analyttisen elokuvajournalismin piirissä vähättelevästi "tähtitieteeksi".⁷⁶

Koivunen kertoo, kuinka 1960-luvulla tähteyden sijalle näyttelijäntyön tarkastelun välineeksi tuli tyypin käsite. Yhteiskunnallisen osallistumisen vaatimusten mukaisesti vaadittiin yksilöllis-psykologisen näyttelemistävän hylkäämistä ja sen korvaamista sosiaalisella tyypillä. Näyttelijän tuli roolityössään tulkita sosi-

⁷² Leiss et al. 1986, 233.

⁷³ 1980-luvun puolivälin perspektiivistä.

⁷⁴ Leiss et al. 1986, 234.

⁷⁵ Leiss et al. 1986, 233–234.

⁷⁶ Koivunen 1996, 61–65.

aalista tyyppiä ja edustaa erityisyydessään yleistä. Koivusen mukaan ”tyypin käsitteen avulla Kristiina Halkola jopa nimettiin ’nykyisen suomalaisen elokuvan ainoaksi auteuriksi’. Tuo tyyppi oli ’tyypillinen parikymppinen suomalainen nainen’ ja se yhdisti niitä elokuvia keskenään (*Käpy selän alla*, *Lapualaismorsian*, *Mustaa valkoisella* ja *Punahilkka*), joissa Halkola näytteli.⁷⁷

Uuden aallon elokuvan tähtikielteisyydestä huolimatta julkisuus piti kuitenkin huolta ”tähtien” näkyvyydestä. Uudella elokuvalla oli omat ikoninsa. Sellaisia olivat esimerkiksi *Käpy selän alla* -elokuvan näyttelijät Kristiina Halkola, Kirsti Wallasvaara, Pekka Autiovuori ja Eero Melasniemi. Koivunen on pannut merkille kuinka tälle tähtikultille oli edelleen ominaista selkeä sukupuoliero:

Uudenkin näyttelijäsukupolven kohdalla naisnäyttelijät esiteltiin edelleen ennen kaikkea tuoreina filmikasvoina, joiden ulkonäkö oli keskeinen kysymys, kun taas miesnäyttelijöihin liitettiin intellektualismi. Siinä missä Eero ja Pertti Melasniemi lausuvat haastattelussa mielipiteitä perheinstituutiosta, kulttuurin elitismistä ja naisen roolin vaikeudesta sekä kieltäytyvät puhumasta yksityiselämästään, Kristiina Halkolan kohdalla mainittiin menneisyys farkkumallina ja Kirsti Wallasvaaran kanssa keskusteltiin hiusten väristä ja filmitähtenä olemisesta.⁷⁸

Ylevästä tavasta terapiaksi

Alkoholinkäytön muuttunut ymmärrys

Koetamme säännöstellä juomatapoja lukuisin määräyksin, mutta nämä määräykset lähtevät siitä, että alkoholinkäyttö sellaisenaan on jotakin pahaa. Niin kauan kuin tällainen suhtautuminen alkoholinkäyttöön on vallitsevaa, on vaikea ymmärtää miten voisimme päästä alkoholipoliittiselle linjalle, joka yrittäisi vahvistaa alkoholinkäytön myönteisiä seurauksia ja vähentää vahingollisia. Vain kiinnittämällä huomiota myönteisiin puoliin tutkimus voi saada selville, kykenemmekö korottamaan maksimiinsa myönteiset vaikutukset samalla kun supistamme vahingolliset minimiinsä. (Bruun 1963a, 4)

Vuonna 1963 ilmestyi *Alkoholipoliittikka*-lehdessä mielenkiintoinen kahden sivun kirjoitus. Sen oli laatinut Alkoholitutkimussäätiön tutkimusjohtaja Kettil Bruun, ja hän oli otsikoinut sen *Alkoholikäytöllä on myönteisiäkin seurauksia*. Näkökulma oli ennenkuulumaton suomalaisessa alkoholipoliittisessä keskustelussa, ainakin näin virallisiksi katsottavan tahon esittämänä.

Kirjoitus ei kuitenkaan ollut kehoitus nauttia alkoholia, vaan se oli nimenomaan tutkijan näkökulmasta kirjoitettu. Se halusi vastata alkoholisosiologeille tärkeään kysymykseen, miksi ihminen nauttii alkoholia. Bruunin mukaan selitystä kysymykseen ei voinut löytää vain ”tuijottamalla silmänsä sokeiksi” alkoholinkäytön kielteisiä seurauksia. Aikaisemmin sillä tavalla oli tehty niin raittiusliikkeen piiris-

.
⁷⁷ Koivunen 1996, 66.

⁷⁸ Koivunen 1996, 67.

sä, alkoholipoliittisessa keskustelussa kuin alkoholitutkimuksessakin. Sen sijaan olisi kiinnitettävä huomio alkoholinkäytön mahdollisiin myönteisiin vaikutuksiin.⁷⁹

Bruun esitti seuraavaksi mainitsevansa sen kaltaisia seikkoja. Hänen esitystapansa oli sosiologin, joka kertoo miten asiat on. Kun alkoholinkäytön myönteiset seuraukset lausuttiin tosiasioina, oli vaikutelma sellainen, että ne kiistattomina totuuksina myös hyväksyisi. Vaikka siis nuo syyt oli tarkoitettu kuvaamaan sitä, miksi alkoholia käytetään, toimivat ne positiivisina esimerkkeinä siitä, minkä takia ja millaisissa tilanteissa alkoholia voisikin käyttää, esimerkiksi helpotaakseen oloaan tai luodakseen mukavalta tuntuvia sosiaalisia tilanteita.

Itse asiassa Bruun selkeästi esittikin noiden myönteisen vaikutusten tavoiteltavuuden. Jos alkoholinkäytön myönteiset vaikutukset tunnettaisiin, voitaisiin alkoholipoliittisesti tukea sellaisia juomistilanteita, joiden ”nettovaikutus on mahdollisimman myönteinen”.⁸⁰ Alkoholipolitiikan tavoitteena ei siis ollut vain vähentää alkoholin aiheuttamia haittoja ja vaurioita vaan myös *edistää* sen positiivisia vaikutuksia. Tämä oli huomattavan radikaalia tilanteessa, jossa vielä pitkään kiisteltiin siitä, pitäisikö uudessa alkoholilaissa säilyttää väkijuomalain periaatepykälä siitä, että alkoholin kulutus olisi supistettava mahdollisimman vähin.

Bruunin esittämät alkoholinkäytön myönteiset seuraukset liittyivät pitkälle käyttäytymismuutoksiin, joita alkoholin ominaisvaikutusten tiedettiin aiheuttavan. Perimmäisenä selityksenä oli psykologinen käsitys ihmisestä, joka ”jo lapsena oli saanut kärsiä pettymyksiä ja frustraatioita, jotka ovat aiheuttaneet ahdistuneisuutta ja jännitystiloja”. Alkoholinkäyttö vähensi juuri tuota ahdistusta fysiologisesti, ja siksi sillä oli myönteisiä sosiaalisia seurauksia. Myös alkoholinkäytön vaarat liittyivät Bruunin mukaan samaan seikkaan, vaikka niitä ei siinä yhteydessä pohdittukaan.⁸¹

Ahdistuneisuuden vähenemisestä oli seurauksena monenlaisia positiivisia vaikutuksia sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Se johti vapaampaan kanssakäymiseen ihmisten kesken, jolloin Bruunin mukaan niin yhteenkuuluvaisuuden tunteet kuin aggressiotkin pääsivät purkautumaan. Ihmiset keskustelivat alkoholin vaikutuksen alaisena tärkeinä pitämistään ongelmista helpommin ja oppivat ymmärtämään toisia ihmisiä ja heidän asenteitaan. Bruun käänsi asian ”sosiologian kielelle”: ”ihmisten roolit ja ryhmien sosiaaliset normit selkenivät”, ja alkoholinkäyttö lisäsi siten ”yhteenkuuluvuutta sosiaalisissa organisaatioissa ja pienryhmissä”.⁸²

Alkoholinkäyttö johti myös uusien sosiaalisten ryhmien muodostumiseen. Tehtiin uusia tuttavuuksia, mikä Bruunin mukaan ”edisti ymmärtäväistä suhtautumista kanssaihmiisiin”. Hän halusi myös esittää konkreettisen esimerkin alkoholin terapeuttisesta vaikutuksesta perhe-elämän suhteen:

.
⁷⁹ Bruun 1963a, 3.

⁸⁰ Bruun 1963a, 3.

⁸¹ Bruun 1963a, 3.

⁸² Bruun 1963a, 3.

Keskusteltaessa perheestä ja alkoholista korostetaan tavallisesti alkoholin vaarantavan perhe-elämää ja todisteena mainitaan usein alkoholin osuus avioeroissa. Tämä on vakava sosiaalinen ongelma, mutta vaaraa ei varmastikaan pystytä vähentämään, jos jätetään huomioon ottamatta, että alkoholilla on myönteinenkin funktio perhe-elämässä. Aviopuolisot, jotka jonakin lauantai-iltana juovat pullollisen viiniä, pääsevät helpommin eroon arkihuolistaan, he voivat pohtia arkaluontoisiakin kysymyksiä ja vanhoilla päivillään elää uudelleen nuoruuden rakkauden.⁸³

Lopuksi Bruun vielä tähdensi sitä, että ahdistuneisuuden vähentämisen ei tarvinnut olla tiedostettu syy nauttia alkoholia. Vaikka jotkut puhuivat juomisen ilosta, alkoholin nauttimisesta mieskuntoisuuden osoituksena tai arvostivat alkoholinkäytön seremoniallisia puolia, ei tämä kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteikö ahdistuneisuuden vähenemisellä olisi niissä yhteyksissä ollut merkitystä. Ei siis pitänyt uskoa ”sen olevan vailla merkitystä vain siksi, että asianomaiset itse näin väittävät ja keksivät muita syitä alkoholinkäytölleen”.⁸⁴

On huomattava, että monet Bruunin esittämät alkoholin myönteiset vaikutukset edellyttivät ainakin jonkinlaista päihtymyksen astetta. Sillä perusteella myönteisten vaikutusten ottamiseen alkoholipoliittiseen ohjelmaan sisältyy impliisitesti myös ainakin tietynasteisen humalan salliminen.

Bruunin esittelemät alkoholin myönteiset vaikutukset siis todistivat siitä, että alkoholi oli käyttökelpoinen terapeuttinen väline. Näkökulmaa on kiinnostava verrata puhetapaan, joka esiintyi Pekka Kuusen vuoden 1948 gallup-tutkimuksessa. Siinä Kuusi viittasi siihen, kuinka väkijuomiin turvauduttiin ”lähinnä tarvekonfliktin, sielullisen ristiriidan hetkellä”. Humalahakuista juhlimista hän selitti naamioiden riisumisen, estojen purkamisen ja kankeudesta vapautumisen tarpeella.⁸⁵ Alkoholinkäytön – Kuusen tapauksessa humalajuomisen – perimmäinen selitys oli siten molemmissa psykologinen, alkoholin fysiologisiin ominaisvaikutuksiin perustuva.

1940-luvun lopun Kuuselle alkoholin käyttäminen terapiakeinona oli kuitenkin primitiivireaktio, josta tuli päästä pois. Tarpeet, jotka purkautuivat humalassa tuli kanavoida erilaisille reiteille. Humalaan turvautumisen primitiivireaktio oli merkki avuttomuudesta, josta oli päästävä eroon. Kehittynyt, tasapainoinen ja itsenäinen ihminen, joka kykeni ”hallitsemaan tarvekonfliktinsa siten, että hän purkaa tarpeensa, olivat ne sitten tiedostettuja tai tiedostamattomia, primitiivireaktioihin turvautumatta”, ei alkoholijuomia tarvinnut.⁸⁶

1950-luvun puheavaruudessa ihanteellinen alkoholinkäyttö – jos sitä hyväksyttiin ylipäänsä ollenkaan – oli ylevää tapojen korkeakulttuurista. Se oli hillittyä ja hallittua ja todisti käyttäjänsä kulttuurisesta pääomasta. Esikuvana oli vanha

.
⁸³ Bruun 1963a, 4.

⁸⁴ Bruun 1963a, 4.

⁸⁵ Kuusi P. 1948a, 130, 142. Tässä siis verrataan Kuusen vuonna 1948 esittämiä ajatuksia Bruunin 1960-luvun kirjoitukseen. Sillä ei kuitenkaan tarkoiteta sitä, etteikö Kuusen ajattelutapa olisi muuttunut ajan kuluessa. Hän seurasi hyvin aikaansa ja puhui itsekin alkoholin myönteisten ominaisuuksien tärkeydestä mm. vuoden 1968 eduskuntakeskustelussa.

⁸⁶ Kuusi P. 1948a, 130, 142.

'eurooppalainen' tapakulttuuri, joka loi puitteet sivistyneelle seurustelulle. Alkoholitapojen tulikin olla ennen kaikkea gastronomiaa ja kulinaria.

Alkoholin terapeuttisten vaikutusten hyödyntäminen oli 1950-luvun alkoholi-poliittisessa puheavaruudessa primitiivistä ja kehittymätöntä ja siten oikeanlaisen alkoholinkäytön vastakuva. Sen sijaan 1960-luvulla siitä tuli sallittua ja jopa tavoiteltua. Siinä missä 1950-lukulaisen alkoholinkäyttäjän oli ennen kaikkea alistuttava ja sopeuduttava tietynlaiseen tapakulttuuriin, saattoi 1960-lukulaisten käyttää alkoholia oman sisäisen maailmansa hoitamiseen. Samaan asiaan liittyi myös muutos puheavaruudessa, joka koski sosiaalista yhdessäoloa. Sosiaalisen kanssakäymisen ylevänä päämääränä ei tässä valossa enää 1960-luvulla ollut sivistynyt tapa sinänsä, vaan universaalinen solidaarisuuden ilmapiiri, ”kanssaihmissen ymmärtäminen”.

Raittiuspuhe ja oman itsensä löytäminen

[...] pitäisi ainakin suurin osa kaikesta raittiustyöstä suunnata kokonaan uudestaan. Sen pitäisi pyrkiä henkilökohtaiseen kosketukseen ennen kaikkea murrosikäisen nuorison kanssa, kouluttamaan johtajia, jotka todella voivat saada nuoriin yhteyden ja pystyvät auttamaan heitä oman itsensä löytämisessä, ennen kuin he ymmärtämyksen puutteessa joutuvat turvautumaan siihen vääristyneeseen ratkaisuun, jonka väkijuomat heille tarjoavat. (Staar-Busch 1963, 128)

Näin kirjoitti 1960-luvun alun Helsingissä nuorisotyötä tehnyt Dagny Staaf-Busch nuorisolle suunnatusta raittiustyöstä. Väkijuomien nauttiminen oli siis hänen mukaansa vääristynyt tapa etsiä omaa paikkaansa maailmassa. Itsensä löytänyt nuori ei alkoholia tarvinnut.

Sotien jälkeisinä vuosina raittiusliike joutui perustelemaan tehtävänsä ja selvittämään periaatteitaan voimakkaan kritiikin seurauksena. Raittiustyön sisältö oli epäselvä, eikä sen katsottu vastaavan aikaansa. Vuonna 1949 asetettiin komitea tutkimaan raittiustyön tilaa ja kehittämismahdollisuuksia. Komitea päätti määrittämään raittiuden käsitteen laajemmaksi kuin pelkäsi alkoholista kieltäytymiseksi. Raittiuden katsottiin olevan ”terve, luonnollinen ja myönteinen, väkijuomista vapaa elämäntapa”.⁸⁷

Määritelmä oli komitean puheenjohtaja Uno Tuomisen käsialaa. Raittius oli hänen mukaansa elämänmyönteisyyttä, ”terveyttä, hyvissä voimissa olemista, reippautta, ripeyttä, pirteyttä, virkeyttä, vilkkautta, hilpeyttä ja iloisuutta”. Hän huomautti, että laajassa mielessä raittius ei ”itsestään kypsänä hedelmänä” seurannut väkijuomista kieltäytymisestä. Yhtä tärkeää oli kaikenlainen toiminta, joka pyrki kasvattamaan ihmistä henkisesti ja fyysisesti sopusuhtaiseen ja luonnolliseen elämään.⁸⁸

1950-luvun alun raittiusliikkeen mukaan sopusuhtainen ja luonnollinen elämä siis olivat jotakin, johon tuli pyrkiä, johon yksilöt oli kasvatettava. Tuo kasvatus-tehtävä oikeutti raittiusliikkeen. Päämääränä oli ”ihmisen vapauttaminen väki-

⁸⁷ Hanski 1952, 57

⁸⁸ Tuominen 1951, 15–16.

juomien ja muiden persoonallisuuden aitoa ilmenemistä ja kehitystä kahlitsevien tekijöiden vaikutuksesta”.⁸⁹

Kasvatuksen periaatteista koululaisten osalta voi lukea Raittiuskasvatustoimikunnan mietinnöstä vuodelta 1962⁹⁰. Yleisesti ottaen kasvatus määriteltiin nuorison henkisen ja ruumiillisen kehittymisen sekä luonteen muodostumisen ohjaukseksi. Lisäksi siihen sanottiin kuuluvan sosiaalisen kasvun ohjaus eli yhteiskuntaan sopeuttaminen.⁹¹

Aidolla persoonallisuudella taas tarkoitettiin itsetiedostuksen harhoista vapaata elämänasennetta. Ihmisen olisi nähtävä tekojensa perimmäiset vaikuttimet, ja korvikeratkaisuja olisi vältettävä. Alkoholin antama tyydytys ainoastaan opetti ”väistämään elämän kovaa todellisuutta ja vieroitti oikeasta vastuuntunnosta”.⁹²

Todellisuutta ei siis saanut paeta, se oli osattava kohdata. Ne, jotka etsivät pakoa tai purkautumiskeinoa alkoholista, esitettiin huonoina sopeutujina. Puutteellisen sopeutuvuuden rinnalle raittiuskasvatustalpuheeseen oli ilmaantunut vastakkainenkin ongelma. Siinä oli kysymys liiallisesta mukautumisesta ympäristön vaatimukseen. ’Ihmisten tai muodin orjat’ eivät uskaltaneet olla itsenäisiä vaan seurasivat kaikessa muiden esimerkkiä. Liiallinen sopeutuvuus esitettiin hyvin yleisenä ongelmana:

Jätettyään nuoruusvuotensa taakseen useimmat ihmiset alistuvat yhteiskunnassa vallitseviin tapoihin ja myöskin juomatapaan vastalauseita. Alkoholi täyttää heidän sisäisen tyhjyytensä. Siten he eivät koskaan voi nauttia elämästä aidolla tavalla, eivät koskaan saavuta henkistä kypsyyttä, vaan ovat iskulauseajattelun sokeita lapsia.⁹³

Aikalaiskeskusteluun kuuluva massaihmissen kritiikki sopi enemmän kuin hyvin raittiustalpuheeseen, koska raittiustalpuhe ei luonnollisesti ollut tyytyväinen vallitsevaan tapakulttuuriin. Samaa argumentointikehikkoa käytettiin lisäksi mielenkiintoisesti myös vanhakantaista ’pakkoraittiutta’ kohtaan. Raittiuden oli perustettava omaehtoiseen ratkaisuun ja vapaaehtoisuuteen:

Henkilö, joka on esim. pakotetun yhdenmukaisuuden vuoksi erillään alkoholista, ei oikeastaan ole uuden raittiuskäsityksen mukaan raitis, siis aito ja luonnollinen, vaan hänen yhdenmukaisuutensa on esim. pelko-reaktio.⁹⁴

On merkillepantavaa, että myös raittiustalpuheessa otettiin esille alkoholin terapeutiset vaikutukset. Humaltumisen myönnettiin tyydyttävän erilaisia sosiaaliseen elämään liittyviä tarpeita:

.

⁸⁹ Hanski 1952, 57.

⁹⁰ Suomen Raittiustalpuhejärjestöjen Liiton hallitus asetti Raittiuskasvatustoimikunnan saattamaan loppuun vuosina 1947–56 toimineen Raittiuskasvatustalpuhekomitean työn. Toimikunta julkaisi mietintönsä vuonna 1962.

⁹¹ Raittiuskasvatustoimikunnan mietintö 1962, 136.

⁹² Raittiuskasvatustoimikunnan mietintö 1962, 138.

⁹³ Raittiuskasvatustoimikunnan mietintö 1962, 139.

⁹⁴ Rönkä 1963, 350.

On myös huomattava, että alkoholipäihtymys jo varsin varhaisessa vaiheessa pystyy tyydyttämään eräitä inhimillisiä tarpeita: nousuhumalan hurma elämysten tarvetta, sisäisen jännityksen laukeaminen rentoutumisen tarvetta ja sosiaalisen paineen helpottuminen pätemisen ja seuran tarvetta. Nämä tarpeet ovat täysin luonnollisia ja oikeutettuja. Kysymys on vain siitä, onko alkoholin antama tyydytys aitoa ja luonnollista.⁹⁵

Raittius esitettiin haasteellisena 'henkisenä kypsyytinä' ja oman itsensä tuntemisena. Sosiaaliset ja sielulliset ristiriidat oli kohdattava avoimesti sen sijaan, että niitä olisi pakoiltu alkoholin avulla.⁹⁶ Raittiusopetuksen päämääriin liittyen viitattiin yhdysvaltalaiseen kollegaan, jonka mukaan sen tarkoituksena on "opettaa pojat ja tytöt katsomaan suoraan silmiin elämän tosiasioita, tekemään ratkaisut epäröimättä, omaksumaan vastuun helpommin kuin muut, kohtaamaan odottamattomat muutokset häkeltymättä, tuomaan tunne-elämän vaikeudet valoon sen sijaan, että he torjuisivat ne, olemaan valmiit sovitteluun tarpeen vaatiessa ja pystymään yrittämään uudelleen epäonnistumisen jälkeen".⁹⁷

Esille nostettu alkoholin terapeutin välinearvo pyrittiin siis mitätöimään sillä, että oikeanlaisen kasvatuksen myötä sen tarve häviäisi. Positiivisen raittiuden ja vahvan "itsensä tuntevan" persoonallisuuden korostaminen kohtasi kuitenkin raittiuspiireissä kritiikkiä 1960-luvun jälkipuolella. Siihen sisältyvää yksilöeettistä personalistista idealismia vierastettiin epärealistisena ja moralistisena. Ihmisen omiin kehitysmahdollisuuksiin oli luotettu liikaa ja asettauduttu muita korkeammalle eettiselle tasolle. Vuoden 1968 raittiustyökomitea tarjosi tilalle raittiustyön ihanteeksi "kunnostaan huolehtivaa, uudistusmielistä, ongelmistaan tietoista, yksilöllisesti ja sosiaalisesti vastuuntuntoista ihmistä".⁹⁸

1960- ja 1970-lukujen taitteessa yksilöllisen itsetuntemuksen rinnalle oli nostettu solidaarisuus ja vastuu kanssaihmisistä. Lisäksi raittiusliikkeen yhteiskunnallinen tehtävä haluttiin määritellä käytännöllisesti. Raittiusliikkeen pyrkimyksenä tuli olla yhteiskunnan rationaalinen parantaminen. Se oli paitsi yksilöiden kasvattaja, myös sosiaalinen uudistaja:

Raittiusliikkeen olisi entistä tarmokkaammin ryhdyttävä vastustamaan yhteiskunnassa ilmenevää epätervettä suuntausta, esitettävä uudistuksia sosiaalisten epäkohtien korjaamiseksi ja vaikutelma siihen suuntaan, että ihmiselle kehittyy terve arvostelukyky vastapainoksi sille propagandalle, joka yhä kiihtyvässä määrin pyrkii suosittamaan epäterveitä elämäntapoja ja keinotekoista todellisten ongelmien väistämistä.⁹⁹

Sotienjälkeisen raittiuspuheessa luovuttiin kieltohenkisestä peruslinjasta ja pyrittiin tuomaan esille raittiutta positiivisena ihanteena ja jopa itsetarkoituksena. Päämääristä voi lukea muutoksen "avarasta elämänmyönteisyydestä" ja yleisestä reippaudesta itsensä tuntemiseen ja haasteelliseen oman tunne-elämän ristiriit-

.
⁹⁵ Raittiuskasvatustoimikunnan mietintö 1962, 138.

⁹⁶ Voipio 1965, 400.

⁹⁷ Raittiuskasvatustoimikunnan mietintö 1962, 139.

⁹⁸ Vuoden 1968 raittiustyökomitean mietintö 1971, 39–40.

⁹⁹ Vuoden 1968 raittiustyökomitean mietintö 1971, 40.

tojen hallintaan. Yksilön vastuuta laajennettiin edelleen sosiaalisesti vastuuksi. ”Uskalla olla todellinen oma itsesi” -identiteettipuheesta tulikin erittäin käyttökelpoinen argumentointikehikko tapakulttuuriselle altavastaajalle. Sen avulla paitsi mitätöitiin alkoholin terapeuttiset ominaisuudet, myös vältettiin muodikas ’sosiaalinen paine’.

In vino veritas – viinissä totuus

Ryypjäjäisnäytelmät

1960-luvun kulttuurinen murros näkyi suomalaisessa teatteri-instituutiossa erilaisina kyseenalaistamisen ja kritiikin muotoina. Uusi draama rikkoi realismin konventiota nostamalla esittämisen ja teatterillisuuden esiin. Edelleen nuo vieraannuttamisen keinot pyrittiin ottamaan brechtiläisittäin ideologisesti haltuun, eli sisältöjen säätely korostui. Teatterilta vaadittiin osallistumista yhteiskunnan muuttamiseen. Osallistuvan teatterin ideaali huipentui agitointiteatterissa, jossa tehokkaaseen vaikutukseen pyrkivä esiintyminen oli usein tärkeämpää kuin sisältöanalyttinen tarkkuus. 1960-luvulle leimaa antavaksi lajityypeiksi muodostuivatkin kabareet ja revyyt sekä kollaasimuotoiset näytelmät.¹⁰⁰

Näitä vallitsevaa maailmanjärjestystä toistavaan ohjelmistoon oppositiossa olevia teatterimuotoja oli Pentti Paavolaisen mukaan edellisten lisäksi myös nk. ryypjäjäisnäytelmä. Sen sijaan, että tämä 1960-luvun uutuus olisi rikkonut realismin konventioita, se puretuikin muihin teatterin sovinnaisuuksiin, kuten kielenkäytön ja ihmiskuvauksen tabuihin. Se kyseenalaisti erityisesti perinteisen sivistyneistönäytelmän tuomalla esiin sellaisen yksityisyyden, jota teatteri oli siihen asti karttanut käsittelemästä. Paavolainen kuvailee tätä aiheenvaltausta seuraavasti:

Yksityisyyteen, julkisuusminän suojaverhon taaksen näkeminen näyttämöllä oli uutta: siihen asti henkilöt oli kuvattu pitäytyen siihen, mihin he sosiaalisessa kanssakäymisessään rajoittuivat, pitäen yllä itsekontrollia ja arvokkuutta. Näyttämö näytti nyt sivistyneistöstä ne puolet, joita se välttämättä ei olisi halunnut paljastaa, jollaisena se ei olisi halunnut tulla julkisesti nähdyksi. Samalla se veti draaman kuvausalan piiriin ihmisten pahanolontunteen, pettymykset ja salaiset haaveet.¹⁰¹

Yhteen aikaan ja paikkaan sijoittuva, vain vähän toimintaa mutta sitäkin runsaammin puhetta sisältävä ryypjäjäisnäytelmä oli paluuta purkavan draaman traditioon¹⁰². Narratiivisena strategiana tässä paljastusten ja tunnustusten logiikasta jännitteensä saavasta lajityypissä käytettiin alkoholin juomista ja päihtymistä. Näytelmän peruskehikset muodostuivat siitä, mitä tapahtuu silloin,

100 Paavolainen 1992, 106, 201.

101 Paavolainen 1992, 111–112.

102 Paavolainen 1992, 112.

kun sen muuten hillitysti käyttäytyvät henkilöt tulevat juovuksiin. Mitä humala paljastaa ja saattaa päivän(yön)valoon? Ja – ennen kaikkea – mikä merkitys to- tuuden esiinkaivamiselle annetaan?

1960-luvun merkkiteos Edward Albeen *Kuka pelkää Virginia Woolfia* muodostui tämän lajityypin esittelyksi ja läpimurroksi Suomessakin. Vain vuoden kantaesityksensä jälkeen se sai ensi-iltansa Helsingissä vuonna 1963. Näytelmästä tuli suuri menestys ja kauden 1965–66 loppuun mennessä sen kymmenellä produktiolla oli ollut yhteensä 341 esityskertaa¹⁰³. Teos kertoo keski- ikäisen professoripariskunnan yöllisestä suhteen puimisesta alun perin tunte- mattoman nuoren parin vierailun aikana, ja sen aiheita ovat mm. lapsettomuus, alkoholiriippuvuus ja pettymykset uralla. Näytelmä esittää julminkin keinoin ta- pahtuvan elämänvalheiden purkamisen vapauttavaksi vaihtoehdoksi niistä aiheutuvalle umpikujalle. Tie sovitukseseen ja harmoniaan on nimenomaan totuu- den tunnustamista ja illuusioiden särkemistä. Pelin lailla toistuvasta naamioiden riisunnasta tulee näin ollen puhdistautumisrituaali.¹⁰⁴

Suomalaisen vastineensa *Virginia Woolf* sai Eeva-Liisa Mannerin kirjoittamasta *Uuden vuoden yöstä*, jonka kantaesitys oli Tampereen Työväenteatterin Kellariteatterissa sen vihkiäisnäytelmänä vuonna 1965. Näytelmän suosio myötäili Albeen näytelmän menestystä, vuoteen 1968 mennessä sitä oli tehty 16 produktiota ja esityksiä oli ollut 387.¹⁰⁵ Jo vuoden sisällä sitä esitettiin yhdeksässä suomalaisessa teatterissa, mikä kertoo valtavasta kiinnostuksesta kappaletta kohtaan.¹⁰⁶

Uuden vuoden yö toisti siis muodoltaan *Virginia Woolfin* juominkiympäristössä tapahtuvaa sivistyneistön naamioiden riisuntaa, ja aikalaisten teatteriarvosteluissa yhtäläisyys tähän kohuttuun näytelmään monesti mainittiinkin. Toisaalta kuitenkin samalla muistutettiin, ettei yhteistä ollut sisältö sinänsä vaan perusasetelma, *Uuden Suomen* Katri Veltheimin sanoin “oivallus, ettei moderni ja sivilisaation kahlitsema ihminen paljasta vaistojaan milloinkaan niin täysin kuin ollessaan humalassa”¹⁰⁷. *Aamulehden* teatterikolumnisti Parras [Olavi Veistäjä] piti jopa mainitsemisen arvoisena sitä, että Eeva-Liisa Manner oli vakuuttanut nähneensä Albeen näytelmän vasta *Uuden vuoden yön* kirjoittamisen jälkeen.¹⁰⁸

Näiden vaikutteiden ja yhtäläisyyksien korostunut merkillepano todistaa siitä, että ryppäjäisnäytelmien asetelma oli ennennäkemätön suomalaisella estradilla. Aikaisemminkin varmasti alkoholia ja humalaa oli näyttämöllä nähty, mutta vas- taavanlaiseen narratiiviseen strategiaan ei ilmeisesti ollut tarvetta. Julkisivun raottaminen oli tapahtunut hienovaraisemmin keinoin, nyt se haluttiin repiä kun- nolla riekaleiksi. Ilmiö voidaankin nähdä osana sitä yleistä 1960-luvun murros-

¹⁰³ Yhdenneksitoista eniten esityskertoja kaikista vuosista 1959–71 esitetyistä ulkomaalaisis- ta puhenäytelmistä, joita oli yhteensä 666 kappaletta. (Paavolainen 1992, 313–320).

¹⁰⁴ Paavolainen 1992, 111, 234.

¹⁰⁵ *Uuden vuoden yö* oli siten kymmenenneksi esitetyin yhteensä 319 kotimaisesta vuosina 1959–71 esitetystä puhenäytelmästä (Paavolainen 1992, 112, 234, 307–313).

¹⁰⁶ Manner 1989, takakansiteksti.

¹⁰⁷ US 24.2.1965.

¹⁰⁸ AL 28.2.1965.

ajan tasa-arvoistumisprosessia, jossa absoluuttiset arvohierarkiat pyrittiin korvaamaan modernilla mahdollisuuksien yhteiskunnalla. Pentti Paavolaisen sanoin tämä sivistyneistönäytelmän maailmankuvan muutos “demokratisoi” ilmapiiriä tekemällä symbolisen arvonalennuksen sille yhteiskuntaluokalle, jota siihen saakka oli kuvattu vain julkisivun puolelta.¹⁰⁹

On kuitenkin syytä erottaa ryyppäjäisnäytelmien kerronnallisen rakenteen olemassaolon mahdollisuus ja sen mielekkyys. Edellinen viittaa siihen, että keskiluokan tolkutonta humalaa tohditaan ylipäänsä näyttää, eikä sen olemassaoloa kielletä kokonaan. Pirjo Paakkanen on tutkimuksessaan suomalaisen kaunokirjallisuuden alkoholisisällöistä vuosina 1911–12 ja 1972 kuvannut juuri tätä humalan luokkasidonnaisuuden historiallista muutosta. Vuosisadan alun kirjoissa keskiluokka humaltui sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla ja säilytti itsekontrollinsa. Sen juopumusta kuvattiin puheilmaisuun ja fysiikan muutoksilla ja ajatusten tahmeudella, ei käyttäytymismuutoksilla kuten sosiaalisen kontrollin räjäyttävää työväenluokan humalaa. Vuoden 1972 kirjoissa puolestaan yhtä suurta eroa herrojen ja rahvaan tai miehen ja naisen humalalla ei ollut. Samalla juomisen rajuus ja humalahakuisuus oli kasvanut.¹¹⁰

Ryyppäjäisnäytelmien lajityyppi ei kuitenkaan – varmaankaan – voi perustua pelkälle sivistyneistön humalan uutisarvolle. Se pelkistyisi silloin jonkinlaiseksi roolienvaihtokomediaksi, jossa rouvat puhuvat kuin satamajätkät. Oleellisempaa on se, mikä tekee kyseisestä kerronnallisesta rakenteesta mielekkään. Toisin sanoen, mihin näytelmä pyrkii ja mitä sillä halutaan sanoa. Sitä varten on syytä kiinnittää huomio itse näytelmän sisältöön.

Uuden vuoden yön kantaesitys sai kauttaaltaan hyvät arvostelut ja sitä tervehdittiin kauan odotettuna suurena kotimaisena näytelmänä. Jos kriittisiä sävyjä esiintyi, ne koskivat lähinnä esitystä, itse Mannerin tekstiä pääosin keuhuttiin. Maineikkaan runoilijan totaalinen tyylinvaihdos tosin herätti alkuihmetystä, mutta tämä erilainenkin otettiin kiitoksin vastaan. Muun muassa *Helsingin Sanomien* Sole Uexküll kirjoitti:

‘Uuden vuoden yö’ on korkean tason taiteilijan kirjoittama näytelmä, jota leimaa persoonallisuuden itsenäisyys, voima ja kypsyyt. Se pureutuu aikamme keskeisiin ilmiöihin, ei kapeaan rajattuna lähiosoitteiden ‘ajankohtaisuutena’, vaan kantovoimaisena ja merkityksekkäänä näkemyksenä ilmiöistä, niiden tutkimisena ja punnitsemisena. Ja se on *näytelmä*, se on dramatiikka.¹¹¹

Vastaavasti *Aamulehden* Olavi Veistäjä ei kitsastellut ylistävien sanojen käytössä:

Se on näytelmä alusta loppuun saakka, sillä on sanoma, se on hyvin rakennettu, se on polttavan ajankohtainen, iskevä ja rohkea, se antaa esittäville teatterille tilaisuuden, se yllättää, järkyttää, kiehtoo ja ärsyttää – se

.
¹⁰⁹ Paavolainen 1992, 113.

¹¹⁰ Paakkanen 1982, 79–82.

¹¹¹ HS 23.2.1965.

on teatteria tehokkaimmillaan.

[..]

Se on älyllisen terävää nykyisen elämänmenon ja -tavan arvostelua, sääli-
mätöntä, mutta tervehtyttävää, pelottava ajan peilikuva, kuohuva ja väri-
käs.¹¹²

Tämän taiteellisesti korkean tason – vuonna 1989 ilmestyneen näytel-
mäteksin toisen painoksen takakannen mukaan näytelmä kuuluu suomalaisen
draaman huippuihin – ja valtavan yleisönsuosion huomioonottaen on erikoista,
ettei teos ole aiheuttanut kovin suurta tieteellistä mielenkiintoa. Eeva-Liisa
Mannerin tuotantoa käsittelevästä tutkimuksesta on olemassa harvinaislaatu-
inen Tuula Hökän laatima bibliografia, joka on ilmestynyt myös verkkojulkaisuna
ajankohtaisine päivityksineen.¹¹³ Siitä käy ilmi, että tutkijoille Manner on selkeäs-
ti runoilija. Hänen draamatuotantonsa tutkimus on jäänyt muutaman julkai-
semattoman opinnäytetyön varaan.¹¹⁴

Uuden vuoden yö

Uuden vuoden yö kertoo kuuden hengen seurueesta, joka kokoontuu juhlimaan
uutta vuotta biokemisti Atoksen luo, “juomaan, humaltumaan ja harjoittamaan
sielullista strip teasea”.¹¹⁵ Jokainen heistä näyttää olevan jonkinlaisessa elämän-
kriisissä. Juhlat alkavat harmonisissa tunnelmissa ystävällismielisen pilanteon
merkeissä, mutta sitä mukaa kun pullo tyhjenevät käy juhlinta yhä villimmäksi ja
lopulta riistäytyy käsistä. Ennen kuin ilta on lopussa käyttäytyy hillitty sivisty-
neistö “kuin koirat, rotat ja rikolliset”.¹¹⁶

Juhlien isäntä Atos on urallaan epäonnistunut tiedemies, idealisti, joka on läh-
dössä Länsi-Intiaan auttamaan sairaita ja köyhiä nykyaikaisen tieteen avulla.
Hänen serkkunsa, kirkkoon pettynyt pappi, kirkkoherra Egen Åsikt (!) syyttää
häntä itsensä pakenemisesta ja imperialistisesta asenteesta: “he ovat vapaita ja
sinä menet orjuuttamaan heidät tiedoillasi ja taidoillasi”.¹¹⁷ Egen taas ei hyväksy
maallistunutta kirkkoa, sitä että kirkko on liittynyt rattaaksi yhteiskuntamylyyn
sosiaalihuoltoineen ja avioliittoneuvojineen. Humanismi ja jumalansana on hän-
nen mukaansa pidettävä erillään. Itse hän on pakenemassa romanttiselle edelli-
selle vuosisadalle, maalaiselämän hiljaisuuteen lukemaan venäläisiä klassikkoja
ja kasvattamaan miekkaliljoja.

Muita vieraita ovat eroottisissa valloituksissaan elävä ja pettyvä, elähtänyt ja
itsekeskeinen näyttelijätär Monika, raaka heikkovirtainsinööri Pekka ja tämän

.
¹¹² AL 23.2.1965.

¹¹³ Hökkä 1999.

¹¹⁴ Myös Edward Albein tutkimus Suomessa rajoittuu kouralliseen pro gradu -töitä.
Kiinnostuksen vähyys heijastuu myös siihen, että kansainvälistä tutkimusta on
huonosti saatavilla suomalaisista kirjastoista.

¹¹⁵ US 24.2.1965.

¹¹⁶ Eeva-Liisa Manner käytti tätä ilmaisua *Helsingin Sanomien* haastattelussa näytelmän
harjoitusten yhteydessä. Samoja sanoja käyttää näytelmän roolihenkilö Egen
kritisoidessaan tieteellistä psykologiaa (Manner 1965, 12).

¹¹⁷ Manner 1965, 19.

Uuden vuoden yö
Turun kaupungin-
teatterissa vuonna
1965. Atos (Taito
Mäkelä), kirjailija
kauhanen (Kapo
Manto) ja heikko-
virtainsinöörin
vaimo Liisa (Ritva
Valtakoski) aloitte-
levat kosteita juhlia.
Valokuva Studio Rex
Ky. Teatterimuseo.

asumuserossa elävä vaimo Liisa. Liisa on näytelmän hahmoista ainoa, joka ei rimpuile illuusioissa oman elämänsä suhteen vaan ottaa sen vastaan sellaisenaan. Samalla hän on kuitenkin tuomittu nääntymään avuttomuuteensa ja naiiviuteensa. Viimeisenä saapuva kirjailija Kauhanen taas on hämmentävä irvileuka, “eräänlainen moderni, rienaava leikinjohtaja”, kuten Katri Veltheim häntä luonnehti ja jatkoi:

Hän on dramaattista käytevoimaa, jonka julkeudet ja intellektuaalinen nihilismi ja toisaalta fantastisen päihtyneet lorut putoilevat viinan syövyttämille ja pehmentämille kasvoille kuin happopisarat ja saavat ihmiset vauhkoina paljastamaan itsensä.¹¹⁸

Pentti Paavolainen on kiinnittänyt huomiota roolihenkilöiden yllätyksettömyyteen, johon jo aikalaiskriitikki oli puuttunut. Erityisesti Paavolainen panee merkille stereotyyppisen kirjailijakuvan. Kirjailija Kauhanen käyttäytyy juuri niin kuin kirjailijoiden tuohon aikaan odotettiin. Kirjailijan julkisessa imagoissa oli lyhyessä ajassa tapahtunut valtava muutos. Herkkä, vetäytyvä ja omia ajatuskiemuroitaan pohtiva hissukka oli muuttunut kauhistuttavia tempauksia tekeväksi räyhähengeksi Pentti Saarikosken ja Hannu Salaman malliin. Tuo muutos näkyi niin suosituissa sivistyneistöpiirissä tapahtuvissa näytelmissä, kuten Paavolainen toteaa, kuin suomalaisissa elokuvissakin.¹¹⁹

Egen ja Atos pyrkivät erottautumaan muista ottamalla etäisyyttä näiden barbaariseen juomiseen ja tyhjänpäiväiseen hölötukseen. Ennen vieraita Atos järjestelee erilaisia juomia vieraiden tarpeisiin, giniä Pekalle, viiniä Egenille ja nai-

118 US 24.2.1965.

119 Paavolainen 1992, 112–113.

sille. Luettelemassaan listassa hän ei kuitenkaan mainitse itseään. Egen on ensimmäinen vieras ja tuo säilykkeitä ja viinipulloja.

Egen: Toin vähän tavaraa, *ne* syövät ja juovat joka tapauksessa kuin nostoväki.

Atos: No kuule, täällä on kyllä kaikkea, vaikka hunnilaumaa varten. [..]

Egen: [..] Pekka [..] on juonut uudenvuodenviinansa jo toissapäivänä tai viimeistään eilen [..]¹²⁰

Egen tekee siten heti aluksi eron itsensä ja muiden välille.

Erityisesti Egen ärtyy seurueen yltyvästä suunsoitosta ja tulistuu puujalkavitsejä veistelevälle kirjailijalle Kauhaselle. Sen sijaan Atos tyytyy ihmettelemään, kuinka typeryys tarttuu heti parin kolmen kierroksen jälkeen ja menee sanailuun mukaan. Egeniä sukkeluudet ja turinoinnit kiinnostavat ainoastaan silloin kun ne saa liitettyä klassiseen sivistykseen, oli sitten kyseessä latinankieliset lentävät lauseet tai kreikkalainen kirjallisuus. Kun esimerkiksi seurue innostuu luettelemaan mitä kaikkea nykypäivän kirkolta vaaditaan, innostuu Egenkin:

Kauhanen: Singer, tietysti Singer. Singer sacer pappilan piioille, apupapeille, papupadoille. Siksak-Singer kotirouville, viistoneula-Singer poliitikoille, all round Singer syvälle rahvaalle, sanon minä.

Egen: Panem et Singerem.¹²¹

Erottautumispyrkimys ei ole sinänsä yllätyksellistä, kun ajattelee Egenin ja Atoksen rooleja tieteen ja kristinuskon, länsimaisen sivistyksen tukipilareiden edustajina. Mutta sitä mukaa kun illan mittaan heidän vakaumukselliset identiteettinsä haurastuvat, myös sivistyneen käytöksen kehikko murtuu. Nimenomaan alkoholi edesauttaa tuota murtumista, kuoriutumisen kaltaista naamioden riisuntaa. Näytelmässä toistuu keskeisenä mukaansa houkutteleva laulu:

Tulkaa viiniin hukkuneet, kaipuustanne laulakaa,
eivät veteen hukkuneet saa ihanampaa kuolemaa.
Viini riisuu naamiot, kasvotkin pois syövyttää,
heure kietoo ohimot, vain viinin hulluus jää.¹²²

Egen syyttää kirkkoa tekopyhäksi mutta on sellainen itsekin. Se ei jää pelkäksi ylimielisyydeksi ja muiden arvosteluksi vaan yltyy laskelmoivaksi julkeudeksi. Hän rienaa kaikkia ja syyllistyy harhaan johtamiseenkin antaessaan kevytkenkäisen Monikan lausua itselleen imelän runon. Monikan sinnikkäät ja lähentelyyritykset hän kuitenkin torjuu karkeasti, lopulta lyö riettaaksi yltynyttä naista kasvoihin ja haukkuu huoraksi. Hetkisen kuluttua juuri itse räyhännyt Egen jylisee muille:

.
¹²⁰ Manner 1965, 8. Kursiivi lisätty.

¹²¹ Manner 1965, 43. Vrt. Panem et circences, leipää ja sirkushuveja.

¹²² Manner 1965, 27, 61, 68. Laulun toistuessa neljännen kerran näytelmän lopussa (s. 88) sanat ovat synkistyneet todellisen kuoleman läsnäollessa.

Ja nyt saavat sikamaisuudet riittää. Panen teidän rauhoittamiseksi
yhden levyn, vanhaa hyvää musiikkia. Albert de Klerk soittaa Rieppin kir-
kon kolminaisuusuruilla Dandrieun urkukirjasta.¹²³

Näytelmän loppukliimaksissa Egen kieltäytyy pelaamasta venäläistä rulettia ja maksaa mieluummin seuranpettämisestä sitä vaativalle Pekalle. Hän toteaa, että oikeastaan hänen pitäisi estää muitakin pelaamasta, mutta hän ei kuitenkaan tee sitä. Pekan ärsytys saa hänet lopulta siihen pisteeseen, että hän tulistuu, ottaa pistoolin ja kylmän raivon vallassa ampuu Pekkaa. Pistooli naksahuttaa kuitenkin tyhjää ja onnettomuudelta toistaiseksi säästyään.

Ylevän kirkkoherran onnistunut yllyttäminen julmaksi ampujaksi, Pekan sadistisen persoonan peilikuvaksi, toistaa samaa umpikujaa, jossa Egen elämässään pyristelee. Hän haluaisi totaalisesti erottautua, irtautua muista ja maailmas-
ta. Se ei kuitenkaan ole mahdollista. Näytelmän kerronta toistaa tuota mahdotto-
muutta. Seurueen juopuessa sille selkänsä kääntäminen tulee yhä vaikeammaksi,
juomarinki imee pyörteeseensä vastahakoisenkin.

Egenin unelma maalaiselämästä sisältää hiljaisuutta ja rauhaa. Hänen mukaans-
sa hiljaisuus on parempi kuin Jumala, tuo ihmisten keksimä sana, joka on turmel-
lut hiljaisuuden. Hänelle “[m]aailma olisi kaunis, jos siinä ei olisi ihmisiä! Ihmiset
ovat aina pilanneet Jumalan mahdollisuuksien maailman”.¹²⁴ Nousuhumalaisen
tunnelman tiivistyessä hän vastaa kysymykseen uskostaan Jumalaan:

En tiedä. [...] Mutta paholaiseen uskon, uskon pahoihin henkiin – he ovat
ihmisiä. Ihmisiä! Katsokaa vain! Tuo tuossa on oikea bysanttilainen, vah-
va ja raaka (*osoittaa Pekkaa*) Hyvä serkkuni Atoskin on yksi – hän on
Itsesääli, Pehmeys, Heikkous. Ja Monika? Pahe, Himo, Kavaluus.¹²⁵

Paradoksaalisesti aikaisemmassa keskustelussa Egenin utopia oli muotoutunut
itsensä hyväksymiseksi, *inhimilliseksi* tulemiseksi. Ihmisten kieltäjä uskoo siis
tässä kuitenkin oman inhimillisyytensä mahdollisuuteen.

Kun juhlien traaginen päätös, viattoman Atoksen kuolema rulettileikissä, te-
kee lopulta tyhjäksi Egenin utopian, hän ei surekaan serkkunsa kuolemaa vaan
menetettyä yksinäisyyttään. Serkku oli nimittäin kiinnittänyt mökin ja luvannut
lunastaa sen. Atoksen kuoltua Monika vielä kerran laulaa toistetun juomalaulun
nuotilla, nyt synkin sanoin.

Kuolema ottaa hukkuneet, kasvot niin kuin naamiot
riisuu pois ja turmelee, levä kietoo ohimot.
Niin kuin soitin halkeaa kylki, mereen leijailee,
suu on mykkää kiveä, silmät ovat helmiä.¹²⁶

.
¹²³ Manner 1965, 65.

¹²⁴ Manner 1965, 16.

¹²⁵ Manner 1965, 47.

¹²⁶ Manner 1965, 88.

Viinin siivittämä naamioiden riisunta on mennyt liian pitkälle. Se on lopulta herättänyt sadistisen mielen ja johtanut onnettomuuteen. Siihen, mitä on etsitty, ei ole löytynyt vastausta.

Itsensä jäljillä

Uuden vuoden yön roolihenkilöt elävät selkeästi muutoksen aikaa, kuten Pentti Paavolainenkin on todennut. Heidän aiemmat päämääränsä ja elämäntavoitteensa näyttävät arvottomilta maailman muuttuessa. Toiveet ja kuvitelmat eivät vastaa sitä millaisena maailma roolihenkilöille näyttää. Paavolainen puhuu sivistyneistön uudesta yhteiskunnallisesta orientaatiosta, johon muun muassa tieteellisen työn kyseenalaistaminen, kehitysmaatietyö ja maallepako kuuluvat.¹²⁷ Kyseessä on siis sivilisaatiokritiikki.

Modernin vaatimat haasteet näkyvät selkeimmin Egenin elämäntieteissä. Hän haluaisi pysyvyyttä edes jollakin elämänsä osa-alueella. Kirkon tulisi edustaa traditionaalisia arvoja ja pitää kiinni olemassaolevasta muutoksen pyörteissä eikä kosiskella yleisöä muodikkailla uutuuksilla kuten arkipäivän sosiaalipsykologialla. Uudenlainen maailmanjärjestys on riistänyt Egeniltä elämänsisällön ja jättänyt pelkät kuoret jäljelle. Hän kokee menettäneensä elämänilonsa ja persoonallisuutensa, olevansa “muuan käyttäytymiskaava, pappi, jossa sana ei tullut lihaksi”.¹²⁸

Kun kaikki vakaaksi uskottu näyttää liunneen – kirkko, tiede, ikuinen avioliitto, naisellinen viehätysvoima – joutuu itse kunkin roolihenkilön identiteetti koetukselle. Heitä askarruttavat jatkuvasti kysymykset omasta itsestään, toiveistaan ja rooleistaan. Toisista annetaan arvioivia lausuntoja ja kysellään keitä he ovat. Ainoastaan juhlien liukas narri, ikipörräävä ärsyttävä kirjailija Kauhanen on hyväksynyt kerroksellisen ja fragmentaarisen, jälkiodernille tyyppillisen identiteettinsä. Hän esittelee itsensä:

Kauhanen. Diminutiivi sanasta kauha. Minuun on kauhottu monta kauhallista minkä mitäkin. Isä tahtoi minusta pappia, ei tullut pappia, noo, tuli tappi. Äiti tahtoi tuomaria, ei tullut tuomaria, tuli juomari. Minä itse tahdoin itsestäni lääkäriä, ei tullut lääkäriä, ei tullut räätäliä, perhana.¹²⁹

Kauhanen muistuttaa siten Zygmunt Baumanin postmodernia nomadia, joka liikkuu ajan ja paikan läpi eli liikkuu identiteettien läpi. Nomadi vaeltelee yhteensuulomattomien ja irrallisten paikkojen välillä, kun taas moderni pyhiinvaeltaja valitsee päämääränsä ja kohtalonsa varhaisessa vaiheessa ja suunnittelee elämänpolkunsa sen mukaisesti. Nomadin identiteetti on siten ‘kunnes-toisin-ilmoitetaan-identiteetti’, kun taas pyhiinvaeltajan identiteetti määräytyy hänen suuresta elämänpolustaan käsin.¹³⁰

¹²⁷ Paavolainen 1992, 113.

¹²⁸ Manner 1965, 18.

¹²⁹ Manner 1965, 29.

¹³⁰ Bauman 1996, 183.

Toisaalta Kauhanen voisi olla epäonnistunut pyhiinvaeltaja identiteetti-kriisissä. Roolihenkilöiden asetelma korostaa tämän harhailijan erityisyyttä pyhiinvaeltajien joukossa: muut tuntevat toisensa, mutta Kauhanen saapuu ainoastaan Pekan tuttavana. Kun illan isäntä tiedustelee ovesta tulleen henkilöllisyyttä, tämä vastaa huomiota herättäen:

Kauhanen: Minä olen... kuka minä olenkaan? Menen katsomaan hatusta. (*Menee, ottaa hattunsa ja katsoo sisäpuolelle*) Kauhanen, tässä lukee. Kauhanen. (*Kumartaa ja raapaisee jalkaansa*) Olen Kauhanen. Ellei se ole vaihtunut.

Atos: Niin, mikä?

Kauhanen: Hattu.

Pekka: Ai. Ajattelin että pää.¹³¹

Kauhanenkin kokee olevansa sisältä tyhjä, kuten kaikki muutkin näytelmän roolihenkilöt. Vuorotellen itse kukin sen ottaa esille. Kauhanen väistää liukkaasti, kun hänelle huomautetaan, että hänen olisi itse pitänyt mennä väliin, kun Pekka ahdisteli entistä vaimoaan ja filosofoi nokkelasti:

Itse? Minäkö itse? Minkä minä olen menemään kenenkään väliin? Ja mikä on Itse? Onko se subjekti? Onko se objekti? [...] (*Avaa suunsa ammolleen ja katsoo taskupeilistä*) Tyhjä. Vain kaksi reikää, kaksi paikkaa, kaksi kieltä ja kita pramea kuin auringonlasku... kitapurje ja rööri, joka johtaa.. niin, minne se johtaa?¹³²

Kauhasen harhailijaidentiteetti tekee modernille tyyppillisen eroa jäljitelmän ja todellisen välillä. Hänelle todellinen, aito, on luontoa ja jäljitelmä taas kulttuuria, mikä käy ilmi suorista sanoista Monikalle:

Ja sinä... sinä olet teeskentelijä. Ja sen takia mä en voi sua sietää. Jos olisit vain huora – hyvä, se olis oikeeta luontoa, mutta tuo teeskentely tarvää kaiken, se on sellaista helvetin kulttuuria.¹³³

Tuo jäljitelmien herättämä yleinen vastenmielisyys tulee hyvin esiin Egenin ja Atoksen sinänsä triviaalissa keskustelussa muovikukista hautausmaalla. Kuinka ollakaan eletään petoksen aikakautta, keinomateriaalien 1960-lukua.

Egen: Ei nyt enää tehdä kukkia pellistä, vaan muovista, ne vasta kamalia ovat, koska ne jäljittelevät oikeita, sellainen on kuin petosta.

Atos: Ruusun törkeä petos, niinkö? (Naurahtaa) Muovi on meidän aikamme lempimateriaali. Muovipatjoja, muoviputkia, muovisilmiä, muovirintoja, – niin, rinnat ja kukat ovat tietysti petosta.¹³⁴

Seurueen keskustelu polveilee jatkuvasti sellaisten erilaisten tapojen ympärillä, joiden avulla voidaan tirkistää 'aitoon', ottaa selvää perimmäisestä ja sisimmästä.

.

¹³¹ Manner 1965, 28.

¹³² Manner 1965, 64.

¹³³ Manner 1965, 38.

¹³⁴ Manner 1965, 11.

Pinnan alainen näkymätön halutaan tehdä näkyväksi, paljastaa sisäinen tyhjiys, jotta sen voisi jollain täyttää. Näitä tapoja ovat esimerkiksi psykologia, psykoanalyysi, kädestä katsominen, näyt ja korteista povaaminen. Niiden avulla halutaan selvittää oma kohtalo, oma todellinen minä. Se on tärkeää, jotta ei tehtäisi vääriä valintoja.

Tuo pyrkimys ‘todellisen minän’ löytämiseen paljastaa modernin elämän paradoksin, kohtalon ja valinnan yhteensovittamisen. Jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa oman elämänsä voi ideaalin tasolla valita, tehdä pidemmän tai lyhyemmän tähtäimen elämänsuunnitelman, kuten Baumanin pyhiinvaeltaja ja nomadi. Mutta miten välttää vääriä vaihtoehtoja ja mistä ylipäänsä tietää, että on valinnut oikein? Siihen tarvitaan tietoa väistämättömästä, oman kohtalonsa tuntemista. Näytelmän tiedemies Atos nojaakin tieteelliseen, psykiatrin laatimaan kohtaloanalyysiin: “luonteesi määrää kohtalosi”.

Uuden vuoden yön tekstissä toistuu siis teeskentely, tekopyhyys, jäljittely, todellisuuspako ja falskius. Se, mikä on sisältöä, ‘aito’ vaihtoehto noille lukemattomille pinnoille ja kuorille jää jokseenkin epäselväksi. Sellaiseksi aika ajoin tarjotaan tervettä järkeä, inhimillisyyttä, luontoa, elämää tai jumalaa, myöskin kokonaisvaltaisuutta. Joka tapauksessa tuota ‘totuutta’ kiihkeästi jäljitetään.

Egenille totuuden etsintä on erityisen hankalaa, koska hän kieltää kaikki olemassaolevat yritelmat sen löytämiseksi. Hänen mukaansa tarvittaisiin kokonaan uutta metafysiikkaa. Tiede, joka erityisesti ärsyttää häntä on psykologia:

Psykologia, pah! Niin hauras ja haaveellinen tiede, kuin kädestä-ennustamista. Maailmassa on aivan liian paljon psykologiaa ja liian vähän tervettä järkeä. Psykologia pois! Psykologia pois maailmasta! Psykologia on kuin alkoholi, harhauttavaa ja kiihottavaa, se katkaisee yhteydet henkiseen. Tuon hupsun tieteen totuudet on saatu kokeista, joita on tehty koirilla, rotilla, rikollisilla –¹³⁵

Psykologia joutuu kritiikin kohteeksi toisenkin roolihenkilön taholta. Sen deterministisyys ahdistaa myös Liisaa. Hän haluaa luottaa elämään ja siihen, että voi itse valita kohtalonsa. Hänen repliikkinsä painottaa oman elämän hallintaa, mutta paradoksaalisesti hän on korostetun riippuvainen muista. Liisa kritisoi Atoksen tieteellisiä teorioita:

Nyt tiedän miksi kaikki väistää sinua ja menee sinulta kesken: koska uskot kirjoihin, sen sijaan että uskoisit itseesi. Analysoit kaiken valmiiksi ja hajalle, riistät elämältä sen mahdollisuudet! Sinun elämäsi on lukemista, ei elämistä.

Suutuinkin tuolle kauhealle psykologialle. Ja sinä uskot siihen! Kun psykologia sanoo, että sinä olet suolenpuhdistaja, niin sinä uskot siihen, ja sitten sinä oletkin suolenpuhdistaja. Minä uskon, että ihminen voi muuttaa olosuhteensa, jos tahtoo, ja aika paljon luonnettaankin, jos todella tahtoo! Kyllä minä pärjään, älä ole huolissasi, en ole vielä valinnut kohtaloani!¹³⁶

.
¹³⁵ Manner 1965, 14.

¹³⁶ Manner 1965, 78.

Tieteellisten ja parapsykologisten lähestymistapojen lisäksi näytelmän kerronnan tasolla jäljitetään ‘todellista’ ja kätkeytyä’ alkoholin avulla. Siitä muodostuu narratiivin koko kehys ja toisaalta siihen viitataan muutaman kerran tekstissäkin. Egen vertaa psykologiaa suoraan alkoholiin. Toisessa yhteydessä taas mainitaan ironisesti lasissa olevan ‘Doppelgänger Rotkopfia’ ikään kuin hienona alkoholijuomana. Kyseessä on psykologinen alter egoa tarkoittava käsite.

Ryypjäjäisnäytelmien kuvaamassa ‘aidon’ ja jäljitelmän mosaiikissa, kulissien takaisen ‘oman itsensä’ etsinnässä alkoholi näyttäytyy siis mitä soveltuvimpana terapiana. Sehän riisuu naamiot, paljastaa kuoren alaisen ja ‘totuus’ tulee esiin. Se vapauttaa estoista, ja ‘aito luonto’ paljastuu, itsekontrollin kahleet hellittävät hetkeksi. *In vino veritas*, viinissä totuus¹³⁷, kuten tunnettu sanonta julistaa. Mutta mitä paljastuu? Minkälaiset ovat nuo vapauden käytännöt, johon humaltumalla päästään?

Näytelmässä *Kuka pelkää Virginia Woolfia* alkoholin siivittämä totuuksien laukominen esitetään aidosti terapeuttisena. Sen teemana on juuri kahlitsevien illuusioiden särkeminen, vapautuminen totuuteen. Totuudesta avautuu uudenkaltainen, harmoniaa lupaava läheisyys ihmisten välille. Totuus on iso paha susi, jota pelätään ja härnätyään, mutta sitä pitää rohjeta katsoa silmiin.

Kuka pelkää Virginia Woolfia on tulkittu moraliteetiksi siitä, miten ihmisten kesken pitäisi hyväksyä elämän realiteetit. Samaan aikaan sitä on aikalaistutkimuksessa pidetty kuvauksena muutoksen tarpeesta yhteiskunnassa. Myös yhteiskunnan on hylättävä illuusionsa. Tällaisina illuusioina Albee-tutkija C. W. E. Bigsby luettelee Amerikkalaisen unelman, uskonnon ja tieteen. Hänelle esimerkiksi roolihenkilön lapsettomuus, miehinen steriliteetti edustaa yhteiskunnallista kyvyttömyyttä.¹³⁸

Näytelmä on kuitenkin kiintoisa puhtaasti sen muodon takia, eräänlaisena tunnustusten ja paljastusten kavalkadina. Juuri tunnustusrituaali, institutionalisoituneena esimerkiksi katolisessa ripissä ja psykoanalyysissa, on Michel Foucault’n mukaan länsimaisen yhteiskunnan arvostetuimpia totuuden tuottamisen tekniikoita. Hän haluaa kiinnittää huomiota siihen, että tunnustamisen velvollisuutta ei enää tunnusteta valtasuhteiden alaiseksi. Totuus ikään kuin “vaatii päästä” päivänvaloon, vaikka kysymys on valtasuhteesta toisen osapuolen kanssa, oli se sitten todellinen tai ajateltu. Tunnustusta edellyttävä osapuolihan toimii tuomarina, rankaisee tai armahtaa, lohduttaa tai sovittaa. Samaan aikaan tunnustus näyttäytyy rituaalina, “jossa pelkkä ulkoisista seurauksista riippumaton julkilausuminen saa lausujassa aikaan sisäisiä muutoksia: se tekee hänestä syyttömän, lunastaa hänet vapaaksi, puhdistaa hänet, päästää hänet pahasta, vapauttaa hänet ja lupaa hänelle pelastuksen”.¹³⁹

Mutta jos *Virginia Woolfissa* tunnustus tai ‘totuus’ päästää pahasta, *Uuden vuoden yön* sanoma on hankalampi. Siinä totuuksien laukominen johtaa lopulta

.

¹³⁷ Tämä sanonta siittää, että viini paljastaa, mitä ihminen todella ajattelee on vanha, vaikkei sitä ihan tuossa sanamuodossa antiikin teksteistä löydykään. Esimerkiksi roomalaisen oppineen Plinius vanhemman *Luonnonhistoriassa* mainintaan, että kansa lukee viinin ansioksi totuuden. (Kivimäki 1999, 143)

¹³⁸ Laakso 1990, 34–36. Bigsbyn tutkimus on vuodelta 1969.

¹³⁹ Foucault 1998 [1976], 47–50.

yhä pahempaan umpikujaan, tuhoisaan laskuhumalaan katastrofaalisine loppuineen¹⁴⁰. Näytelmän henkilöt kaipaavat tietoa miten elää, mutta sitä ei näytä tarjoavan niin rationaalinen tiede kuin uskontokaan eikä myöskään tunnustusten karnevaali. Ehkä loputon vatvominen ja etsintä ei olekaan hyvästä, vaan olisi osattava tehdä päätöksiä ja valintoja.

Petroskoilaisen kirjallisuuden tutkijan Eino Karhun tulkinnan mukaan, vastavasti kuin Albeen aikalaistutkimuksessa, Mannerin näytelmässä peräänkuulutetaan uutta ratkaisevaa yhteiskunnallista ideaa, yhteiskuntaa uudistavaa ja sitä kautta uusia moraalisia periaatteita vahvistavaa muutosta.¹⁴¹ Sivilisatiokriittinen näytelmä ilman muuta on, mutta keskittyykö se yksinomaan purkamiseen ilman pienintäkään toivoa tai vihjettäkään paremmasta?

Aikalaiskriitikoille Mannerin *Uuden vuoden yö* oli ajankohtainen ja näkemyksellinen. Se oli näytelmä nimenomaan siitä, miten sivistyneistö paljastaa riittämättömyytensä, valheellisuutensa ja itsepetoksensa. Tämä 'nauru sivistyneistön kurjuudelle', kirjailijan ilmaisua käyttäen, pessimistinen näkemys sen henkisestä tyhyydestä näköjään riittikin kriitikoille näytelmän sanomaksi. Sen enempää sitä ei juuri tulkittu.¹⁴²

Näiden kahden ryyppäjäisnäytelmän suuri suosio selittynee niiden uutuusarvolla. Ne olivat ennenkuulumattomia ja samalla omaan aikaansa sidottuja. Esimerkiksi Eino Salmelainen korosti täydellistä katkosta aikaisempaan:

'Uuden vuoden yö' on nimenomaan nykyaikainen näytelmä. Se on sitä sanan täydessä merkityksessä. Sen jokainen vuorosana on tunnettu ja ajateltu nykyajan tavalla. Vielä joitakin vuosia sitten ei olisi ollut mahdollista ajatella ja tuntea sillä tavalla.¹⁴³

Uutuusarvon merkitys korostuu vielä siinä, että seuraava näytelmätyypin kotimainen edustaja, Juhani Peltosen *Jatkojen aika* (1969) ei enää suurta yleisöä kiinnostanut. Sitä esitettiin vain kahdessa teatterissa yhteensä 62 esityskertaa.¹⁴⁴

Niin Albeen kuin Mannerinkin näytelmä oli sensaatio. *Kuka pelkää Virginia Woolfia?* herätti Suomessakin närkästystä siveellisiä tunteja loukkaavana. Se assosioitui Pentti Paavolaisen mukaan siihen 'tapainturmelukseen' ja 'moraalin höltymiseen', josta Hannu Salama ja Paavo Rintala olivat olleet näkyvimpiä esimerkkejä.¹⁴⁵ Yhdysvalloissa näytelmän elokuvaversio (1966) joutui sensuurin kynsiin, mutta aiheutti lopulta koko sensuurikoneiston uudelleenarvioinnin sallivampaan suuntaan ja 'aikuisille tarkoitettujen elokuvien' hyväksymisen.¹⁴⁶

.
¹⁴⁰ Joissakin esitysversioissa tosin näytelmän loppua oli muutettu siten, ettei Atos kuollutkaan, kaikki vain sammuiivat, kuten tuollaisissa juhlissa tapaa käydä (US 24.1.1966). Ratkaisu oli vähemmän dramaattinen, mutta ei juuri kovinkaan paljoo enemmän toivoa antava.

¹⁴¹ Karhu 1997.

¹⁴² AL 23.2., 28.2., 18.7.1965, HS 23.2.1965, 23.1.1966, KU 23.2., 29.5.1965, 25.1.1966, Ssd 23.2.1965, US 24.2.1965, 24.1.1966.

¹⁴³ AL 18.7.1965.

¹⁴⁴ Paavolainen 1992, 113, 310. Esityskerrat on laskettu vuoden 1971 loppuun asti.

¹⁴⁵ Paavolainen 1992, 111.

¹⁴⁶ Leff 1980.

Välikohtauksia silti sattui, esimerkiksi Nashvillessa elokuvateatterin omistaja vangittiin heti ensi-iltaesityksen jälkeen, koska elokuvan katsottiin loukkaavan Tennesseeen osavaltion lakeja.¹⁴⁷

Varmasti myös kiinnostus *Uuden vuoden yöhön* selitty sen rohkeudella ja paljastavuudella. Kaisa Korhonen mainitsikin arvostelussaan, että juuri näiden kahden näytelmän naamioiden riisumisesta ja rietasteluista sai naisvaltainen suuri yleisö tärkeimmän huvinsa, sopimattomuuksille hihittelyn¹⁴⁸. Ryyppääminen ja räävittömät puheet kiehtoivat antaessaan kauhisteltavaa. Sopimattomasta käytöksestä oli sopivaa olla kiinnostunut, kun se määriteltiin taiteeksi.

Joka tapauksessa ryyppäjäisnäytelmissä yhdistyvät erittäin mielenkiintoisella tavalla moderni 'identiteetikriisi' ja alkoholin ja humalan julkisen esittämisen vapautuminen. Humalalla oli niissä erityinen tehtävä. Humaltuminen toimi näytelmän narratiivisena strategiana. Sen esitettiin toimivan terapeuttisena keinona henkisen katastrofin partaalla oleville minuutensa etsijöille.

.

¹⁴⁷ TS 25.7.1966.

¹⁴⁸ Korhonen 1965.

■ Kuviteltu, kuvitettu humala

Elokuva ja sosiaalihistoria

Elokuva historiantutkimuksessa

Mikä on olettamuksemme? – että elokuva, todellisuuden kuva tai ei, dokumentti tai fiktio, tosi tarina tai sepitetty, on Historiaa. Vaatimuksemme? – että joka ei ole tapahtunut (ja jopa joka on tapahtunut) – uskomukset, aikomukset, inhimillinen mielikuvitus – on yhtä paljon historiaa kuin Historia. (Marc Ferro 1988 [1977], 29)

Historiantutkimuksessa voidaan elokuvaa käyttää joko tutkimuksen kohteena sinänsä, jolloin elokuvaa pidetään tutkimisen arvoisena yhteiskunnallisena vaikuttajana, tai toisaalta lähteenä valaisemaan jotakin elokuvan ulkopuolista tutkimuskohdetta¹. Tässä tutkimuksessa yhdistyvät nämä molemmat tavat lähestyä fiktiivistä elokuvamateriaalia. 1960-luvulla tuotetut elokuvat ovat osa sen ajan todellisuutta, osa nimenomaista tutkimuskohdetta. Toisaalta elokuvien avulla pyritään saamaan kuvaa muun muassa tuon aikakauden sosiaalisen kanssakäymisen tapakulttuurista, jolloin elokuvilla on selkeästi lähteen status.

Elokuvaa ja sen ulkopuolista todellisuutta tulee tarkastella kokonaisuutena, jotka yhdessä muodostavat sen, mitä olemme tottuneet kutsumaan todellisuudeksi. Kun sosiaalihistoria on kiinnostunut nimenomaan tuosta elokuvan ulkopuolisesta ‘yleisestä’ todellisuudesta, pohdittavaksi tulee se, “miten tutkimuksen kohteena oleva ‘yleinen’ välittyy elokuvatekstiin?”, Ilpo Helénin sanoja lainaten². Toisaalta viimeaikainen elokuvatutkimus on pyrkinyt ylittämään tuota tekstin (elokuvan) ja kontekstin välistä kuilua korostamalla elokuvan diskursiivista luonnetta sekä kiinnittämällä huomiota elokuvien suosioon ja vastaanottoon.

Dokumentit, uutisfilmit ja opetus- ja propagandaelokuvat ovat olleet suosituinta elokuvamateriaalia historiantutkimuksessa. Niiden on ajateltu tallentaneen todellisuutta sellaisenaan tai näyttävän sitä jostakin kapeasta, selkeästi ilmaistusta ideologisesta näkökulmasta käsin. Näin ollen niiden käyttöä on pidetty yksinkertaisena ja suoraviivaisena. Juuri tuossa näennäisessä aitoudessa on kuitenkin omat vaaransa. Katsojalle syntyy helposti harha, että hän näkee autenttiseen todellisuuteen, vaikka filmi on vain rajattu ja rakennettu näkökulma. Arkinen sanonta ‘kamera ei valehtele’ ei pidä paikkaansa. On muistettava, että vaikka elokuva tallentaa ja paljastaa, se myös peittää ja jopa luo uutta assosiaatioiden kautta kuvakulmilla ja leikkauksilla.³

¹ Salmi 1993, 117–118.

² Helén 1993, 225.

³ Salmi 1993, 146–147.

On ehkä yllättävää, että myös fiktiivisen elokuvamateriaalin kohdalla usein törmää tuohon todellisuusilluusion. Esimerkiksi 1960-luvun elokuvaa käsittelevässä tutkijaseminaarissa⁴ valiteltiin sitä, etteivät suomalaisen elokuvan maaseutu- ja kaupunkikuvat ole olleet luonnollisia ja todenmukaisia sitten 1930-luvun. Kommentista puuttui huomio siitä, ettei maaseutu ja kaupunki monessakaan sodanjälkeisessä elokuvassa ole ollut vain neutraali tapahtumaympäristö vaan osa itse elokuvan aihetta, sisältöä ja juonta.

Maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelu on ollut puhuttava ja kipeä teema nopean rakennemuutoksen Suomessa. Elokuvalla on oivalliset mahdollisuudet hyödyntää ja kommentoida erilaisia mielikuvia elinympäristöistä, ei pelkää juonellisilla elementeillä (esimerkiksi viaton maalaisnuori kaupungissa) vaan myös maisemakuvauksella, rytmityillä leikkauksilla ja äänimaisemilla. Esimerkiksi Markku Pölösen *Kuningasjätkän* (1997) maaseutua ei tarvitse ymmärtää ja punnita autenttisenä kuvauksena 1950-luvun Suomesta vaan nostalgiana kadonnutta menneisyyttä kohtaan. Maaseutu näyttäytyy siinä sellaisena kuin se halutaan muistaa, karheuden ja rosoisuuden estetiikassaan. Tutkija voikin kysyä, miksi juuri sellainen koskettaa, verrattuna vaikka siloposkiseen heinälatomantiikkaan.

Joka tapauksessa sosiaalishistoriallisena lähteenä, etenkin tutkittaessa arjen ja tapojen historiaa, voi fiktiivinenkin elokuvamateriaali osoittautua oivalliseksi lähteeksi. Sehän on täynnä jaettuja sosiaalisia merkityksiä, triviaaleja ja marginaaleja ilmiöitä, joiden mielikuvituksellinen muuntelu ei ole mielekäästä edes taiteen vuoksi – puhumattakaan viihteestä. Tarkoitus ei kuitenkaan ole näin väittää, että elokuva refleктоisi tai heijastaisi todellisuutta sellaisenaan. Ennenkin voi ajatella niin, että elokuva ja sen ulkopuolinen todellisuus ovat olemassa samassa yhteisessä sosiaalisessa ympäristössä, kaikkine arkisine trivialiteetteineen.

Ilpo Helénin sanoin “[e]lokuvat ovat ehtymätön arkisto tervehtimistä, puhuttelua, kättelyä, tupakointia, ateriointia ja anteeksipyyntöä”. Juuri tämä marginaalisuus voi olla erittäin paljastavaa. Esimerkiksi se, että amerikkalaisissa elokuvissa mies hakee naiselle juotavaa baarista, kertoo jotain sikäläisestä sukupuolijärjestelmästä, Helénin esimerkkiä käyttäen.⁵ Hannu Salmi jatkaa samasta aiheesta painottaen sitä, kuinka elokuvan paljastava ominaisuus toimii parhaiten tutkittaessa ihmisen toimintaa ja fyysistä olemista. Hänen mukaansa aivan toisenlaisen kuvan sosiaalisista totumuksista voi saada *näkemällä* miten menneisyyden ihmiset liikkuvat kuin vain esimerkiksi muistelmia *lukemalla*.⁶

Toisaalta kaikkein jokapäiväisimmätkin arkielämän rutiinit eivät ole varioinnin ulottumattomissa eivätkä riippumattomia elokuvan tyyli-ilajista. Esimerkiksi käy vaikka Uuno Turhapuro, jonka käytöstavat ovat tarkoituksellisen huonoja ja olemus liioitellun likainen, mikä kaikki on osa elokuvan varsinaista narratiivia. Tutkijan tehtäväksi jääkin tunnistaa mahdollinen parodia tai ironia, eli

.
⁴ *60-luvun kapina*. Tutkijaseminaari suomalaisesta elokuvasta 26.-27.3.1998. Suomen elokuva-arkisto, Suomen elokuvatutkimuksen seura ja Suomen elokuvaseura.

⁵ Helén 1993, 225–226.

⁶ Salmi 1993, 148.

hänen on tunnettava elokuvan tyyliä konventioineen ja toisaalta opittava erottamaan mikä on kommentointia, mikä taas ajassaan kiinni olevaa kyseenalaistamatonta kulissia. Sosiaalishistoriallisen analyysin tulisikin siten edetä vuoropuheluna tekstin ja kontekstin, elokuvan ja sen ulkopuolisen todellisuuden välillä. Marc Ferron sanoin “[analyysit] integroivat elokuvan sitä ympäröivään maailmaan, siihen, jonka kanssa se väistämättä kommunikoi”⁷.

Elokuvassa *Laituri* (1965) on tutkimuskysymyksen kannalta mainio kohtaus, joka sopii esimerkkinä valottamaan historian tutkimuksen ja elokuvan suhdetta. Päähenkilö, maalle töitä tekemään tullut kirjailija, pyytää kuumana kesäpäivänä kyläkaupasta viisi pulloa kaljaa. Kauppias myhäilee, että kyllä näin kuumalla janottaakin ja ojentaa viisi ruskeaa pulloa, jotka kirjailija laittaa salkkuunsa. Seuraavassa otoksessa kirjailija kiemurtelee polkupyörällä hyväntuulisen oloisena maantietä pitkin, salkku tarakalla keikkuen.

Elokuvan tekoajankohtana keskioletusta ei ollut luvallista myydä maaseudulla eikä myöskään elintarvikeliikkeissä. Ensimmäinen tulkinta kohtauksesta voisi olla, että “kaljan” täytyy olla pilsneriä, muuten tuo ei olisi mahdollista. Polkupyörällä kiemurtelu johtuu siten pelkästä janon sammuttamisen ja kauniin kesäpäivän aiheuttamasta riemusta, ei humalatilasta. Tulkinta sovitetaan näin jo tiedettyyn ja elokuvaa vahvistuu sen ulkopuolista todellisuutta kopioivaksi ajankuvaksi. Altistumista tällaiselle tulkinnalle lisää faktan ja fiktion välähdyksenomainen sekoittuminen, mm. “oikeiden” kirjailijoiden nimeltä mainitseminen.

Toisessa mahdollisessa tulkinnassa taas päätellään, että pulloit tosiaan sisältävät keskioletusta – pitkin elokuvaahan on käynyt ilmi, että kirjailijalle alkoholi maistuu ja miksi hän muuten kiemurtelisi polkupyörällä siinä määrin. Fiktiivinen elokuva todistetaan näin – kuinka ollakaan – silkan mielikuvituksen tuotteeksi ja käytökelvottomaksi historian tutkimuksen lähteenä. Tutkija voi kuitenkin olla tyytyväinen itseensä, kun on huomannut historiallisen virheen.

Vielä yhdenlainen tulkinta on mahdollinen. Elokuvan tekoajankohtana käytiin kiivasta keskustelua keskioletuksen vapauttamisesta. Kohtaus voidaankin nähdä kommenttina tuohon keskusteluun, jolloin toivottava asioiden tila esitetään luonnollisena ja mitä miellyttävimpänä. Tulkintaa vahvistavat kauppiaan myhäilevät äänenpainot – he molemmat kyllä tietävät, mikä maistuu parhaalta siinä tilanteessa: kuin sattumalta juuri se, mikä elokuvan ulkopuolisessa todellisuudessa on kiellettyä. Elokuva ottaa siis kantaa, pyrkii vaikuttamaan sitä ympäröivään todellisuuteen tämän tahallisen lapsuksen avulla. Yksityiskohtaan tekee mielekkääksi – ja ylipäänsä näkyväksi – ko. kiistakysymyksen ajankohtaisuus.

Virheiden, lapsusten jäljittäminen on ranskalaisen Marc Ferron, elokuvan ja historian tutkimuksen suhdetta pohtineen pioneerin mukaan tie elokuvan takaiseen näkymättömään todellisuuteen⁸. Hänen mukaansa tahattomat ja odottamattomat lapsukset elokuvassa, olivat ne sitten ohjaajan, ideologian tai yhteiskunnan aikaansaamia, johdattavat piilevän taakse, tekevät näkymättömän näkyväk-

⁷ Ferro 1988 [1977], 30.

⁸ Ks. Salmi 1993, 168–172.

si. Näin Historian, hallitsevan virallisen historiankirjoituksen, harmonista ja rationaalista kertomusta voidaan tarkentaa tai murtaa.⁹

Ferron pyrkimys jäljittää nimenomaan tahattomia, vahingonkaltaisia lapsuksia on ongelmallinen – miten tahattoman voi erottaa tahallisesta? Ylipäänsä juuri käsitteellisen eron tekeminen elokuvan tulkitseman todellisuuden ja “paljastettavan näkymättömän todellisuuden” välillä on Ferron heikko kohta – hänelle elokuva näyttäytyy selkeästi ikkunana sen ulkopuoliseen maailmaan¹⁰.

Elokuvan ja sitä ympäröivän yhteiskunnan välisen suhteen pohtiminen keskittyi pitkään kysymykseen siitä, missä määrin elokuva heijastaa yhteiskuntaa. Esimerkiksi heijastusteorian metaforisista muotoiluista käy vaikka Marjorie Rosenin kuvailu elokuvista “peilinä, jota pidetään yhteiskunnan huokoisten kasvojen edessä”¹¹. Todellisuuden tunkeutumista elokuvaan ei ole kuitenkaan useimmiten tulkittu suoraviivaisesti, vaan on puhuttu tulkinnoista, himmentyksistä ja muodonmuutoksista.¹²

Heijastusteorioiden suurin ongelma on siinä, että ne pitävät elokuvaa *ainoastaan* representoivana. Elokuva näin joko kuvaa tai vääristää jotain sellaista, joka on jo olemassa. Vaikutus on yksisuuntainen: ensin on olemassa yhteiskunta, konteksti ja sen ehdoilla syntyy elokuva, teksti. Samalla logiikalla elokuvalta häviää mahdollinen valta vaikuttaa katsojiin ja yhteiskuntaan, eli muuttaa ympäröivää todellisuutta.

Tunnettu ranskalainen elokuvan- ja historiantutkija, oikeastaan sosiologi, Pierre Sorlin, esittää ikkuna- tai heijastusteorioille vaihtoehdon, jossa elokuvien nähdään tarjoavan *fiktiivisiä vastauksia ajankohtaisiin kiistakysymyksiin*¹³. Elokuva ei siis esitä tai heijasta “todellisuutta” sellaisenaan. Sen sijaan se jäsentää ja aktiivisesti muokkaa todellisuutta, jonka osa se itse on. Samalla se on mukana jakamassa ja tuottamassa erilaisia sosiaalisia merkityksiä siinä missä muukin kulttuurinen kanssakäyminen.

Sorlin, joka siis esiintyy heijastusteorian kriitikkona, osoittaa havainnollisesti, kuinka elokuva voi tarjota uudenlaisia ajatusmalleja ja arkitodellisuuden jäsennostapoja. Se kyllä ‘peilaa’ jotakin olemassa olevaa, mutta uudesta näkökulmasta:

Nähdessään kuvia jokapäiväisestä elämästään ihmiset ymmärtävät ja arvostavat sitä eri tavalla. Yksinkertaiset huomiot kuten sukupolvet, odotettavissa oleva työnjako, tulee ilmeiseksi, joskus jopa liian selväksi, kun ne on esitetty selväpiirteisillä kuvilla; osaksi siksi, että nuorisosta esitettiin sellaisenaan niin monessa 1960-luvun elokuvassa käsite erillisestä, itsenäisestä ja suhteellisen pysyvästä (eikä ohimenevästä) nuorisosta saattoi ilmaantua.

.
⁹ Salmi 1993, 29–31.

¹⁰ Salmi 1993, 171.

¹¹ Salmi 1993, 152. Marjorie Rosenin sitaatti on teoksesta Rosen, Marjorie: *Popcorn Venus: Women, Movies, and the American Dream*. Avon, New York 1973.

¹² Salmi 1993, 152–155.

¹³ Sorlin 1991, 5–6.

Kuvat tuottavat – ’peilaavat’ – sellaista, jota maailmassa on ollut mutta jota ei ole pidetty huomion arvoisena; rajaamalla asioita kuvat tekevät ne näkyviksi; ne auttavat yleisöä tunnistamaan sellaista, jota ennalta on tiedetty ja oppimaan sellaista, jota ei vielä ole tunnistettu.¹⁴

Pierre Sorlin käyttää siis hänkin peilimetafora. Toisaalta hän muistuttaa siitä, kuinka tuo vertaus on huono kritisoidessaan heijastusteoriaa: peili paljastaa vain tarinan sisällön, ei sitä *miten* tuo tarina on kerrottu. Elokuvalle on tietty narratiivinen, kerronnallinen rakenne, ja sen kuvat on järjestetty tietyllä tavalla.¹⁵

Tutkimuksen tulisikin juuri kiinnittää huomiota tapaan, jolla elokuva on rakentunut ja pohtia sitä, millaisia kuvia siten tuotetaan. Järjestetyistä, valikoiduista kuvista rakentuu elokuva, jota voi näin pitää konstruoituna diskurssina. Diskurssilla tarkoitan tässä ajassa ja paikassa vaihtelevaa mahdollisuutta jäsentää ympäröivää todellisuutta ja puhua siitä. Mahdolliset puhutavat eivät ole mitenkään sattumanvaraisia vaan erilaisten valtasuhteiden lävistämiä.

Kuten elokuvatutkija Anu Koivunen toteaa, diskursseja voi analysoida vain representaatioiden kautta, koska ne materialisoituvat ainoastaan kuvissa, teksteissä ja käytännöissä¹⁶. Diskurssin käsite siis pyrkii ylittämään tekstin ja käytännön välistä kuilua. Samalla se pyrkii kaventamaan sitä eroa, joka on tapana tehdä todellisuuden ja sen ymmärtämisen välille. Koivunen on kiteyttänyt elokuvan ja sitä ympäröivän todellisuuden suhteen osuvasti:

Tässä katsannossa yhteiskunnallinen, poliittinen ja kulttuurinen konteksti (”todellisuus”) ei ole jotain jota kuvat ”heijastavat” vaan ne ehdot joilla kuvia konstruoidaan. Näin kuvaa ei ymmärretä passiiviseksi heijastuspinnaksi vaan aktiiviseksi sosiaalisen todellisuuden organisoiduksi ja merkitysten jäsentäjäksi, erojen ja samuuksien määrittäjäksi – diskurssiksi.¹⁷

Elokuva siis osallistuu todellisuuden puhevaruuteen omana diskurssinaan. Huomionarvoista tämän tyyppisen tutkimuksen kannalta on osallistumisen kaksinainen luonne sosiaalisia merkityksiä *jakavana ja tuottavana*. Se siis jakaa olemassaolevaa (elokuva lähteenä), mutta myös vahvistaa ja tuottaa aktiivisesti käsitystä todellisuudesta (elokuva tutkimuskohteena).

Hannu Salmen mukaan historian tutkijan tulisikin lähteä liikkeelle juuri elokuvan erityisestä yhteiskunnallisuudesta ennemmin kuin ’todellisen’ yhteiskunnan heijastumisesta ja miettiä sellaisia kysymyksiä, johon nimenomaan elokuva voi vastata. Käytännöllisenä lähtökohtana ja ohjenuorana voi pitää hänen viittaustaan empiirisestä käänteestä:

[..] viime vuosikymmenien aikana on yleistynyt ns. sisältöanalyttinen menetelmä, joka perustuu lähteenä käytettyjen elokuvien tarkkaan lähilukuun, ideologian ja tematiikan erittelyyn. Tähän metodiin liittyy olennaisesti näkemys sosiaalisesti aktiivisesta elokuvasta. Elokuva ei vain

¹⁴ Sorlin 1991, 20.

¹⁵ Sorlin 1991, 19.

¹⁶ Koivunen 1995, 29.

¹⁷ Koivunen 1995, 29.

välitä tutkijalle sirpaleita menneisyydestä vaan käy jatkuvasti dialogia yhteisönsä kanssa. Tutkimalla elokuvalähteen sisältöä voidaan selvittää, millainen keskustelupuheenvuoro sillä on ollut esitettävänäan tietystä yhteiskunnallisessa tilanteessa.¹⁸

Historiantutkijan kannalta erityistä on se, että elokuva on ikään kuin 'pala menneisyyttä' itseään. Se on sitä sanan varsinaisessa merkityksessä, kantaen pidemmälle kuin laadullisen tutkimuksen käsitys kvalitatiivisesta aineistostaan palasena tutkittavaa maailmaa. Jälkimmäinen ei nimittäin ole kaikkein onnistunein muotoilu. Esimerkiksi Pertti Alasuutarin mukaan laadullinen aineisto on "pala tutkittavaa maailmaa sikäli, että se on näyte tutkimuksen kohteena olevasta kielestä ja kulttuurista"¹⁹. Pertti Töttö huomauttaa asiallisesti, että loppujen lopuksi laadullinen aineisto on yhtä välittynyttä kuin määrällinenkin. Tutkijan kysymykset rajaavat aineistoa syvällisimmässäkin haastattelussa. Aineisto on siis aina *tehty*, ei *annettu*. Laadullinen aineisto on siis Tötön mukaan pikemminkin yksi versio tutkimuksen kohteena olevasta sosiaalisesta maailmasta, ei viipale sitä itseään.²⁰

Kritiikki pätee varmasti silloin, kun tutkimusaineiston ajatellaan viittaavan johonkin sen ulkopuoliseen. Kuitenkin aineisto voi olla itse tutkimuskohde, pala sitä todellisuutta, jota ollaan tutkimassa. Elokuvaa on tässä tutkimuksessa käytetty siinä mielessä. Samoja elokuvia on esitetty tutkimusaikakaudella. Luonnollisesti ne 'teksteinä' esittävät yhden version todellisuudesta, mutta samaan aikaan, katsojakokemuksien kautta ne ovat osa tuota todellisuutta.

Sama pätee tässä tutkimuksessa iskelmiin ja kaunokirjallisuuteen sekä naisten lehtien kirjoituksiin. Niitä ei 'lueta' kuvauksina jostakin niiden ulkopuolisesta maailmasta vaan osana 1960-luvun suomalaista todellisuutta. Kasvioppiin verraten niiden voi ajatella olevan 'ravinteita', joista yksilön kokemukset ja identiteetti muodostuvat. Se, että 'ravinteiden' sisällössä tapahtuu ajan kuluessa muutos ei koske vain ravinteita itseään vaan yhtä lailla niitä hyväkseen käytäviä kasveja

Katoava elokuvayleisö

Suomen elokuvateollisuus ajautui kriisiin 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, kun elokuvien katsojaluvut romahtivat. Syynä siihen oli ennen kaikkea televisiolähetysten alkaminen, säännöllisesti vuodesta 1958 lähtien. Tilannetta pahensivat myös kilpailevat vapaa-ajanviettomuodot: tanssitilaisuudet, kasvanut moottoriajoneuvojen määrä, lomamatkat jne.²¹ Kun vuonna 1955 kävi elokuvissa 33 miljoonaa katsojaa, oli vuonna 1961 kävijöitä enää 14 miljoonaa²². Samaa aikaan ulkomaisten elokuvien suosio kasvoi kotimaisten kustannuksella.

Suomalainen elokuvateollisuus säästyi täydelliseltä kuihtumiselta ehkä ainoastaan vuonna 1961 aloitetun valtion elokuvapalkintojärjestelmän ansiosta. Sen

.
¹⁸ Salmi 1993, 156.

¹⁹ Alasuutari 1999, 76.

²⁰ Töttö 2000, 37.

²¹ Uusitalo 1981, 15.

²² Uusitalo 1998, 28.

taustalla oli huoli kansallisen elokuvan tilasta ja elokuva nähtiin näin nimenomaan taidemuotona. Valtion intressinä oli imagon rakentaminen sivistysvaltiona, jonka yksi kriteeri taiteen tukeminen oli²³.

Palkintojärjestelmän myötä syntyi kansainvälisten esikuvien mukaan Suomessakin ns. elokuvan uusi aalto 1960-luvun alkupuolella. Mervi Pantin mukaan se loi kokonaan uuden katsojasukupolven, ja elokuva rajautui erityisesti kaupunkinuorison kulttuuriksi²⁴. Kaupallista hyötyä tavoitteleva viihde-elokuva ei kuitenkaan kokonaan kadonnut taide-elokuvien rinnalta. Pantti osoittaaakin paradoksin kahdesta kansallisesta elokuvasta katsojajalukujen valossa 1960-luvulta lähtien, joista toinen oli virallinen valtion tukema taide-elokuva ja toinen kansan valitsema ”spede-elokuva”²⁵.

Historioitsijat ovat pitäneet elokuvan suurta suosiota ehtona sen hyödyllisyydelle tutkimuksessa. Suosiota on pidetty merkinä jonkinlaisesta yhteisestä mentaliteetista, jonka elokuva ja yleisö jakavat. Siegfried Kracauer, yksi elokuvatutkimuksen klassikoista vuonna 1947, ymmärsikin elokuvan kollektiivisena taidemuotona, joka on aina suunnattu mahdollisimman suurelle yleisölle. Hänen mukaansa elokuvat olivat kansakunnan psyyken heijastumia. Sitä on tosin myöhemmin kritisoitu liian monoliittisena näkemyksenä.²⁶

Ilman kansakunnan tiedostomattoman analogiaakin pidetään elokuvien suosiota usein ehdottomana edellytyksenä niiden sosiaalishistorialliselle tutkimiselle. Suosioon liittyvät sisällön ulkopuoliset tekijät (esimerkiksi markkinointi) kyllä myönnetään, mutta se ei perusargumentointia muuta. Elokuvan myönteisen vastaanoton katsotaan todistavan yhteyden elokuvan ja yhteiskunnan mentaalisten rakenteiden välillä.²⁷ Yhteys voidaan nähdä kahdensuuntaisena: suositulla elokuvalla täytyy olla tarttumapintaa katsojien todellisuuteen ja toisaalta katsomiskokemus vaikuttaa tuohon todellisuuteen.

Mitä sitten elokuvien marginalisoituva asema 1960-luvulla merkitsee tutkimuksen kannalta? Elokuviin keskittyttäessä unohdetaan usein, että niiden tarjonta ei ole rajoittunut elokuvateattereihin, vaan niitä on esitetty myös televisiossa. Monet 1960-luvun marginaaliseksi katsotut elokuvat saavuttivat valtavia katsojamääriä, kun ne muutamaa vuotta myöhemmin esitettiin televisiossa. Uuden aallon elokuvaa saattoi katsoa hämmästyttävät puolitoista miljoonaa suomalaista 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa, kolmasosa koko väestöstä.²⁸

Televisiolähetyksiä ei tosin tuona aikana ollut runsaasti, ja usein sitä mitä lähetettiin myös katsottiin. Siitä huolimatta kotimaisten elokuvien suosio oli omaa luokkaansa. Televisio-ohjelmista elokuvat olivat ylipäänsä erittäin suosittua katsottavaa 1960- ja 1970-luvuilla. Kotimaisten elokuvien katsojaluvut olivat kuitenkin kaksin- tai kolminkertaiset verrattuna keskimäärin pitkiin elokuviin. Ainoas-

.
²³ Pantti 1998, 54.

²⁴ Pantti 1994.

²⁵ Pantti 1998, 53.

²⁶ Salmi 1993, 154.

²⁷ Ks. Salmi 1993, 174–176, Sorlin 1980, 18.

²⁸ Elokuvien televisioesitykset ja niiden katsojamäärät on lueteltu *Suomen kansallisfilмоgrafiassa*. Toki kaikkia elokuvia ei näytetty televisiossa ja joidenkin elokuvien suosio jäi vaatimattomaksi.

taan urheiluohjelmat ylittivät joinakin vuosina miljoonan katsojan rajan, joka taas ei ollut harvinaista ykkösverkon lähettämille kotimaisille elokuville.²⁹

Elokuvan suosio viestii kommunikaatiosta elokuvan ja sen yleisön välillä. Suosio ei kuitenkaan tarkoita välttämättä jo ennalta olemassa olevaa yhteistä todellisuutta, vaan ennemminkin suuren yleisön olemassaolo nimenomaan luo tuon yhteisen kokemusmaailman. Paitsi, että elokuva ollaan nähty, siitä myös puhutaan. Tunnettujen elokuvien tutkimisessa onkin mielensä, vaikka varsinaisesta elokuvan vastaanotosta olisikin hyvin vähän tietoa. Riittää, että elokuvaa on katsottu, vaikkei tiedetä, mistä syistä. Sellaiset fiktiiviset filmit, jotka kuvaavat omaa aikaansa, voidaankin siten ymmärtää *tunnettuina representaatioina omasta ajastaan*.

Erityisen mielenkiintoisia tapauksia ovat sellaiset, jossa itse elokuvan on nähnyt harva, mutta elokuva on silti hyvin tunnettu. Se on herättänyt vilkkaan keskustelun ja usein sellaisista aiheista, joista jokaisella on jotakin sanottavaa. Näin ollen siitä on tullut osa yhteistä puheavaruutta, joka on irtautunut elokuvasta, mutta ei kuitenkaan olisi ollut mahdollinen ilman sitä.

Esimerkiksi elokuvan *Vihreä leski* vuodelta 1968 menestys elokuvateattereissa jäi sen vuoden kotimaisista elokuvista toiseksi huonoimmaksi, mutta mistään muusta elokuvasta ei 1960-luvulla puhuttu niin paljon kuin siitä. Elokuva kertoo metsälähiössä asuvan kotiäidin yksinäisyydestä ja ongelmista ja se sai keskustelun räjähtämään sekä päivälehdissä että aikakauslehdissä. Monissa tapauksissa keskustelu irtautui itse elokuvasta ja keskittyi lähiörakentamisen kritiikkiin tai kotirouvan aseman pohtimiseen tilanteessa, jossa naisten tasa-arvo-vaatimukset olivat erityisen pinnalla. Voi jopa väittää, että *Vihreä leski* aloitti suuren yleisön keskuudessa sittemmin vakiintuneen ja stereotypisoituneen lähiökritiikin, myöhempine vastareaktioineen. Elokuvan saamaa huomiota kuvaa myös se, että kun se esitettiin vuonna 1973 televisiossa, katsojaluvut olivat huipuluokkaa, 1,79 miljoonaa tv-katsojaa³⁰.

Elokuva todellisuuden kuvitteellisena tutkimuksena

Suomalaisen elokuvan uudistuminen valtion palkintojärjestelmineen 1960-luvun alussa sisälsi paitsi tekijäsukupolven vaihdoksen myös elokuvien sisällöllisen uudistumisen. Sen juuret olivat 1950-luvun intellektuaalisessa elokuvakulttuurissa, joka ihaili italialaista neorealismia. Hyvän elokuvan oletettiin käsittelevän ajankohtaisia ongelmia ja *paljastavan* todellisuuden sellaisena kuin se *todella on*. 1960-luvun alun elokuvissa keskityttiin henkilöhahmojen sisäisen maailman todellisuuteen, kun taas 1960-luvun loppupuolta kohden yhteiskunnallinen todellisuus nousi etusijalle.³¹

.
²⁹ Risto Sinkon esittämät ohjelmaryhmien katsojamäärät perustuvat MTV:n toimeksiantosta tehdyn tv-indeksitutkimuksen raportteihin (Sinkko 1981, 108). Yksittäisten elokuvien katsojamäärien on ilmoitettu perustuvan MTV:n ja Yleisradion keräämiin tilastoihin (*Suomen kansallisfilmografia* 7, 1998).

³⁰ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 1998, 458.

³¹ Vrt. Pantti 1998, 44.

Uuden aallon elokuvan tehtävä, vastaus kansallisen elokuvan kriisiin, oli Jörn Donnerin sanoin “maan todellisuuden tutkiminen”³². Tämä todellisuuden kuvitteellinen tutkiminen³³ merkitsi elokuvien rinnastamista taiteellisesti värittyneiksi psykologisiksi tai sosiologisiksi dokumenteiksi, joiden tehtävänä oli käsitellä ajankohtaisia aiheita. Mervi Pantin mukaan juuri tuo yhteiskunnallinen tietoisuus kietoutui elokuvan kansallisen merkityksen ja painoarvon kanssa yhteen intellektuaalisessa elokuvakulttuurissa. 1960-luvun puolivälissä ihanteeksi nousi ‘osallistuvaokuva’, jolloin suomalaiset uuden aallon elokuvat jaettiin ‘osallistumattomaan kauteen’ 1961–66 ja ‘osallistuvaan’, *Käpy selän alla* -elokuvan ollessa vedenjakaja. 1960-luvun loppupuolella taas osallistuvuuden käsite korvautui poliittisuudella.³⁴

Monet tutkijat ovat luonnehtineet elokuvien olevan fiktiivisiä vastauksia ajankohtaisiin kysymyksiin³⁵. Tämä sopii erityisesti 1960-luvun elokuvaan, jotka nimenomaan pyrkivät kommentoimaan modernia yhteiskuntaa ja sen elämäntapoja. Sen tähden ne ovatkin erinomaista aineistoa kartoitettaessa ajalle tyypillisten sosiaalisten hankauskohtien puhetapoja. Elokuvat eivät luonnollisestikaan kuvaa noita ongelmakohtia sellaisenaan. Sen sijaan ne osoittavat sen, mitä aikalaiset kokivat ongelmalliseksi ja millaisilla tavoilla sen saattoi esittää ja artikuloida. Mitä esimerkiksi kertoo se, että vuonna 1960 valmistunut Maunu Kurkvaaranokuva liftaavista tytöistä, *Autotytöt*, oli tyyliltään sosiaalireportaasi, ei naisten ‘road movie’?

Humala valkokankaalla

Alkoholin ja humalan sosiaaliset merkitykset

Artikkelissaan suomalaisesta humalasta valkokankaalla Pasi Falk ja Pekka Sulkunen perustelevat elokuvamateriaalin käyttöä kahdelta suunnalta. Alkoholin sosiaalisten merkitysten tutkiminen on kiinnostavaa ja tärkeää, mutta sitä hankaloittaa aineiston saatavuus. Kyselytutkimukset ovat yleensä liian karkeita ja autenttisen havaintoaineiston kerääminen työlästä.³⁶ Suomalaiset alkoholisosiologit ovat tuohon urakkaan kyllä ansiokkaasti ryhtyneet³⁷, mutta erillistutkimuksethan jo lähtökohtaisesti rajoittuvat tiettyjen instituutioiden tarkastelemiseen. Menneisyyden osalta ei kuitenkaan autenttisen havainnoinnin mahdollisuutta ole. Toisaalta juuri elokuvamateriaali on erittäin käyttökelpoista sosiaalisten merkitysten tutkimiseen, Falkin ja Sulkusen sanoin “valmiiksi muokattua kulttuurista dokumenttiaineistoa”.³⁸

³² Pantti 1998, 51.

³³ Mervi Pantti on kääntänyt tämän alun perin englantilaisen Penelope Hustonin käyttämän ilmaisun ‘todellisuuden mielikuvitukselliseksi tutkimukseksi’ (Pantti 1998, 52)

³⁴ Pantti 1998, 155..

³⁵ Sorlin 1991, 5–6.

³⁶ Falk & Sulkunen 1980, 257.

³⁷ Esim. Sulkunen & al.: *Lähiöravintola*, 1985.

³⁸ Falk & Sulkunen 1980, 257.

Alkoholin sosiaaliset merkitykset voidaan Sulkusen kehittelemän erottelun mukaan jakaa instrumentaalisiin ja myyttisiin merkityksiin. Instrumentaalisten merkitysten ollessa kyseessä alkoholia käytetään suoraan artikulaatiovälineenä, esimerkiksi kreikkalaista ouzoa tarjoilemalla voi kertoa yhtä ja toista itsestään. Sen sijaan myyttiset merkitykset viittaavat metaforisesti johonkin “toiseen todellisuuteen”. Esimerkiksi tästä käy juomarinki, jossa heitetään “tittelit pois”. Yhdessä juominen ilmentää näin myyttiä perimmäisestä tasa-arvosta.³⁹

Instrumentaalisten merkitysten tapauksessa siis tavaramaailman kieli toimii suoraan arkikielen jatkeena. Se on siten metonymisessa suhteessa arkipuheeseen.⁴⁰ Yksinkertaisesti ilmaistuna metonymialla tarkoitetaan “sanan korvaamista toisella, siihen jossain olennaisessa yhteydessä olevalla, eli nimenvaihtoa”⁴¹. Esimerkiksi puhutaan savuista, kun viitataan asuintaloihin. Varallisuudesta voi siten yhtä hyvin kertoa pankkikirjasaldoin kuin pitämällä kalliita konjakkipulloja esillä kirjahyllyssään.

Sulkunen jaottelee instrumentaaliset sosiaaliset merkitykset vielä kolmeen alatyyppiin: ostensiivisiin, identifioiviin ja integroiviin. Ostensiivisten merkitysten tarkoitus on viestiä muille luokka-asemasta, statuksesta tai vastaavasta, kun taas identifioivat merkitykset vahvistavat omaa identiteettiä nimenomaan itselleen. Integroivien merkitysten tehtävänä puolestaan on toimia sosiaalisena interaktiovälineenä.⁴²

Kun instrumentaalisten merkitysten suhdetta arkitodellisuuteen luonnehti metonymia eli nimenvaihto, ovat myyttiset merkitykset siihen metaforisessa eli vertauskuvallisessa suhteessa. Falk ja Sulkunen ottavat esille suomalaisen viinankäyttöön usein liittyvän tappelun, jonka sosiaaliset merkitykset ikään kuin ulottuvat itse tilanteen yli. Niitä ei siis voi tulkita arkipuheen jatkeena. Sulkusen osuvan ilmaisun mukaan nämä myyttiset merkitykset kuuluvat johonkin “toiseen todellisuuteen”.⁴³

Roland Barthes esittelee myytin toisen asteen semiologisena järjestelmänä. Hän kutsuu sitä metakieleksi, koska se on toinen kieli, jossa puhutaan ensimmäisestä. Esimerkiksi viidennen luokan latinan oppikirjan lausetta *quia ego nominor leo* [sillä nimeni on leijona] ei ole tarkoitettu kertomaan leijonista, vaan se on kieliopillinen esimerkki. Näin ensimmäisen asteen merkistä, jossa merkitsijänä on lause *nimeni on leijona* ja merkittynä käsitteenä tuo otus eläinten kuninkaana, tuleekin toisen asteen tyhjä merkitsijä, muoto. Se saa sitten toisen asteen merkityksen kieliopillisena esimerkkinä. Tätä Barthes kutsuu merkityksenannoksi erotuksena ensimmäisen asteen kielen merkeille.⁴⁴

Tuo toisen asteen käsite, tässä latinan kieliopillinen järjestelmä, on historiallinen ja intentionaalinen eli se vaikutin, jonka takia myytti lausutaan julki. Sen avulla myyttiin istutetaan uusi historia, toisin sanoen siihen sijoitetaan määrätty tieto todellisuudesta. Tyypillistä myyttille on merkitsijöiden rajaton määrä, latinan

39 Falk & Sulkunen 1980, 257–260, Sulkunen 1980, 151–152.

40 Falk & Sulkunen 1980, 258.

41 Leino 1995, 331.

42 Sulkunen 1980, 152.

43 Falk & Sulkunen 1980, 258.

44 Barthes 1994 [1957], 177–179.

kielioppia esittäviä lauseita on lukemattomiin. Juuri käsitteen toistuminen erilaisissa muodoissa on tutkijalle tärkeää, koska sen avulla myyttiä voidaan tulkita.⁴⁵

Esimerkki latinankielisestä lauseesta voi kuulostaa yksinkertaiselta ja banaalilta, mutta se kertoo havainnollisesti mistä myytin logiikassa on kysymys. Käsitteeksi latinan kieliopin tilalle voi kuitenkin vaihtaa esimerkiksi ‘ranskalaisuuden’ ja muodoksi viinin juonnin. Tässä kulttuurintutkimuksen kannalta kiinnostavammassa esimerkissä taito juoda viiniä näyttäytyy siten kansallisena menetelmänä, “jota käytetään ranskalaisen arvioimiseksi ja jonka avulla hän todistaa suorituskykynsä, itsehillintänsä ja seurallisuutensa”⁴⁶

Barthesin hahmottama ajatusmalli myyteistä soveltuu oivallisesti sellaiseen kulttuurintutkimukseen, joka perustuu genealogiseen ymmärrykseen. Hänen pohdiskelunsa lähtökohtana oli nimittäin ‘luonnollistamisen’ kritiikki: “[e]n toisin sanoen kestänyt katsoa, kuinka *luonto* ja *historia* aina sekoitetaan keskenään, kun meille kerrotaan nykyisyydestämme”. Myytti on siten Barthesille nimenomaan historian valitsemaa puhetta, jossa sisällöllistä ainesta täydentää yhteiskunnallinen käyttö. Se ei hänen mukaansa voi syntyä asioiden “luonnosta”. Myyttiset käsitteet ovat historiallisia ja siitä syystä historian kumottavissa ja muunneltavissa.⁴⁷

Barthes käsittää siis myytin hyvin eri tavalla kuin varsinaisessa myyttitutkimuksen perinteessä on totuttu. Vakiintuneessa traditiossahan myytti käsitteetään yleisenä inhimillisenä struktuurina, joka toistaa itseään eri versioina läpi historian. Marja Holmila ja Kirsti Määttänen kiinnittävätkin huomiotaan juuri tähän myytin pysyvyyden problematiikkaan tulkitessaan omasta puolestaan suomalaista humalaa valkokankaalla. Heidän mukaansa myyttitutkimuksen periaatteiden soveltamisessa kulttuurisiin aineistoihin edellyttää erityyppisten myyttien yleisyyden ja pysyvyyden suhteellistamista. Suomalaista humalamyyttiä ei voi näin rinnastaa esimerkiksi oidipusmyyttiin.⁴⁸

Itse haluan pitäytyä Barthesin kaltaisessa historiallisessa myyttikäsitteessä ja jäljittää elokuva-aineistostani myyttisiä aineksia historian muovaamina ‘tosiasioina’, luonnollisuuksina ja itsestäänselvyyksinä. Kyse on siten kerroksellisista maailman jäsentämisen ja kuvitteellistamisen tavoista, jotka ohjaavat ajattelunamme. En esimerkiksi näe mielekkääksi spekuloida sitä, mikä on naisen ja miehen suhteessa yleisinhimillistä ja ikaikaista, vaan kiinnostavampaa on pohtia millaisia erilaisia kulttuurisia jäsennostapoja ja ilmenemismuotoja se saa. Esimerkiksi miksi kutsumme tiettyä tapaa juoda alkoholia miehiseksi, vaikka juoja olisikin nainen? Ja mitä se merkitsee, mihin ‘toiseen todellisuuteen’ se viittaa?⁴⁹

Historiallisen myyttikäsitteen soveltamisessa on syytä unohtaa myytin ja myyttiseen liitetyt arkikielen konventiot. Siinähan usein myytti viittaa johonkin

⁴⁵ Barthes 1994 [1957], 181–182.

⁴⁶ Barthes 1994 [1957], 73.

⁴⁷ Barthes 1994 [1957], 17, 173, 183.

⁴⁸ Holmila & Määttänen 1981, 125.

⁴⁹ Pekka Sulkunen on kiinnittänyt huomioita siihen, että mitä semioottisemmaksi ja teoreettisemmaksi myyttitutkimus on tullut, sitä ongelmallisemmaksi on tullut käsitteellisesti erottaa myytti muista kertomuksista, muusta kansanperinteestä tai muista diskurssin tyypeistä. Jokainen myyttejä tutkiva on siten itse vastuussa käsitteistään. (Sulkunen 1983)

keksittyyn ja erheelliseen, joka tulee todistaa vääräksi. Myyttiä ei pidetä totena, lasten sanoin se on satua. Tieteen ylimpänä tehtävänä on siten myyttien purkaminen, vääristyneiden tosiasioiden oikaiseminen. Arkikieli liikkuu tässä kuitenkin liian ohuella tasolla. Esimerkiksi monet kansalliset stereotypiat voidaan todistaa historiallisten tilanteiden synnyttämiksi ja siten myyteiksi. Kuitenkin ne ovat myytteinä olemassa. Ne ovat todellisuutta myytteinä. Kun myytti on kerran syntynyt, se jatkuvasti toteuttaa itseään. Myyttinen ei ole siten virheellistä sinänsä. Se on 'virheellinen' nimenomaan suhteessa luonnollisuuteensa. Mahdollinen erhe on siis siinä, että myytin historiallista luonnetta ei ymmärretä.

Myytin kaksikerroksisuutta havainnollistaa hyvin semioottinen erottelu figuratiivisen ja temaattisen tason välillä⁵⁰. Tämä jaottelu on peräisin greimasilaisesta semioottisen kertomuksen analyysistä, mutta on tässäkin käyttökelpoinen. Myytin temaattinen taso on sen 'syvä' sisältö, esimerkiksi naisen ja miehen välinen samanvertaisuus, jossa nainen esitetään 'kuin miehenä'. Figuratiivinen taso taas on tuon temaattisen rakenteen välitön ilmaus kertomuksessa. Edellistä esimerkkiä vastaavia figuureja ovat esimerkiksi 'nainen juo kirkasta viinaa', 'nainen rekkakuskina' tai 'nainen frakissa'.

Lukemattomat figuurit voivat siis ilmaista samaa temaattista rakennetta. Toisaalta figuurit eivät kuitenkaan ole universaaleja eli saman aiheen toistuminen kahdessa eri aineistossa ei todista samasta myytistä. Pekka Sulkunen muistuttaakin, että sosiologisesti mielenkiintoisen kulttuurin semiotiikan tutkimuksen olisi "tultava ulos kerronnallisten rakenteiden yleispätevistä syvyyksistä kohti todellisia ja tärkeitä aineistoja, kiinnitettävä huomionsa ennen muuta niiden figuratiiviseen pintaan ja nähtävä tutkimuksen kohde historiallisessa yhteydessään". Näin ollen sen on mahdollista tarjota olennainen välineistö esimerkiksi Pekka Puupään tai Uno Turhapuron tutkimiseen ja toteuttaa siten myyttitutkimuksen tehtävää, Sulkusen sanoin "piilevien kulttuuristen merkitysten paljastamista epätodellisten, mielikuvituksellisten ja usein absurdien tarinoiden muodostamasta aineistosta".⁵¹

Jäljitettäessä alkoholin instrumentaalisia ja myyttisiä sosiaalisia merkityksiä tässä tutkimuksessa halutaan erotella toisaalta humalan sosiaaliset merkitykset, toisaalta itse alkoholijuomille annetut merkitykset sellaisenaan. Muuttuvan alkoholikulttuurimme ydinhän on 1960-luvulta ollut pyrkiä eroon sellaisesta ymmärryksestä alkoholista, jossa juominen esiintyy puhtaana päihtymiskeinona. Siinä kontekstissa on erityisen kiinnostavaa, minkälaisia sosiaalisia merkityksiä humala ja itse juomat tarjoavat erikseen. Ja minkälaisessa suhteessa ne ovat keskenään?

Suomalaisen miehen humala

Pasi Falk ja Pekka Sulkunen tulevat siihen johtopäätökseen artikkelissaan suomalaisesta humalasta valkokankaalla, että alkoholi on osa miehisen itsetajunnan

.....
⁵⁰Sulkunen 1983.

⁵¹Sulkunen 1983.

mytologiaa, jossa on keskeisessä asemassa nimenomaan miehen ja naisen välinen suhde. Artikkelin perustuu näytteeseen kymmenestä suomalaisesta elokuvasta. He luonnehtivat suomalaisen humalan mytologian koostuvan kolmesta elementistä: viinan ja naisen jännittyneestä vastakohtaisuudesta, humalaisten miesten tyhjästä solidaarisuudesta sekä humalaisen miehen kosmisesta yksinäisyydestä⁵²

Viinan ja naisen vastakohtaisuus on teemoista yleisin ja tulee esiin kolmella eri tavalla. Ensinnäkin viina ja naiset ovat toisiaan kompensoivia. Juomistilanteessa miehet huuhtovat pois hylätyksi tulon pettymystä tai se on ylipäänsä iloista vastapainoa epätyytyttävälle suhteelle vaimon kanssa. Viina voi myös olla naista parempi vaihtoehto, koska nautintoon liittyy myös vapaus. Suhde naiseen nimitäin sisältää vapauden menettämisen ja alistumisen riskin.⁵³

Toisena merkittävänä piirteenä Falk ja Sulkunen pitävät sitä, että naiset on yleensä jätetty juomaringin ulkopuolelle. He tosin huomauttavat, että löydös ei ole yllättävä aineistossa, joka suurimmaksi on ajalta ennen 1960-luvun loppua, jolloin naisten alkoholinkäyttö todellisuudessakin oli erittäin harvinaista. Niissä tapauksissa, kun nainen on elokuvissa juomaringissä, häneen suhtaudutaan kuin huoraan.⁵⁴

Siitä huolimatta, että nainen on jäänyt ryyppäävän juomaringin ulkopuolelle, hän on siinä kuitenkin läsnä kahdessakin mielessä. Reaalisesti nainen on tilanteessa mukana juomista kontrolloivana 'häiritsijänä'. Hänen läsnäolonsa artikuloi siten ryyppäämisen ja arkielämän normaalisuuden ja kurinalaisuuden välistä vastakohtaisuutta. Toisaalta nainen on usein myös fiktiivisesti läsnä kuviteltuna sukupuolisen kiinnostuksen ja nautinnon kohteena. Huomionarvoista on se, että vaikka usein miesten ryyppiskelyyn liitetään naisseikkailuja, Falkin ja Sulkusen näytteissä niitä ei ole vaan naiset jäävät niissä ohueksi kuvitelmaiksi saavuttamattomasta nautinnosta.⁵⁵

Näytteissä ilmenevä myyttiseksi kiteytyvä humalaisten miesten tyhjä solidaarisuus taas kumoo sitä arkikäsitystä, että ryyppyseurassa puhutaan luottamuksellisia asioita ja lähestytään toisia solidaarisessa hengessä. Solidaarisuuteen sinänsä tilanteessa kyllä pyritään. Myyttinen universaali tasa-arvoisuus elää käytännössä riisua 'tittelit pois'. Juomistilanteen ulkoisia sosiaalisia määreitä ei siten oteta juomaringissä huomioon ja jättäydytään pelkän erisnimen varaan. Ryhmän sisällä kehittyy kyllä erilaisia rooleja, mutta ne perustuvat juomistilanteeseen liittyviin sankaritöihin.⁵⁶

Solidaarisuus näyttäytyy kuitenkin tyhjänä sen tähden, että se perustuu ainoastaan itse juomakumppanuuteen. Kumppanuutta korostetaan erilaisin rituaalein, esimerkiksi juomalla samasta pullosta. Mutta ringin ja sen hetken ulkopuolisiin tapahtumiin suhtaudutaan välinpitämättömästi, eikä humalassa tapahtuva avautuminen tarkoita todellisten ongelmien paljastamista vaan liikkuu kliseiden ja objektiivisten yleistysten tasolla. Sitä paitsi avautuminen tapahtuu aina kah-

.

⁵² Falk & Sulkunen 1980.

⁵³ Falk & Sulkunen 1980, 261.

⁵⁴ Falk & Sulkunen 1980, 261.

⁵⁵ Falk & Sulkunen 1980, 262.

⁵⁶ Falk & Sulkunen 1980, 262–263.

den kesken, ei ryhmässä. Falk ja Sulkunen päätyvätkin siihen, että juomaryhmän merkitys on ennen kaikkea juomarauhan takaamisessa ja syyllisyyden jakamisessa. Itse kukin juo siinä yksin omine iloineen ja suruineen, ja ryhmä suojelee seurueen jäseniä sekä ulkopuolisista keskeyttämisen uhilta että sisäiseltä syyllisyydeltä.⁵⁷

Kolmannen suomalaisen miehen humalan mytologisen elementin Falk ja Sulkunen ovat löytäneet humalaisen miehen kosmisesta yksinäisyydestä. Siinä heidän mukaansa ”ilmenee tiedostamaton mutta elokuvissa monesti erittäin kiinnostavalla tavalla havainnollistettu ihmisen alkuperän, maailmankaikkeudellisen aseman, elämän ja kuoleman vastakohtaisuuksien kokeminen”. Aineistosta erottuu tämän mytologisen elementin kaksi ulottuvuutta, elämän ja kuoleman vastakohtaisuus sekä luonnon kokeminen. Ensimmäistä ilmentää esimerkit humalaisen euforisesta voimantunnosta ja siihen liittyvästä riskinotosta pelkoineen. Elämän ilon kokeminen yhdistyy tietoisuuteen kuoleman läsnäolosta ja jopa kuoleman uhmaamisesta. Toinen ulottuvuus taas muodostuu humalan monisäikeisestä luontotematikasta. Juomisen ympäristö on usein luonto ja viinan luontoperäisyyttä korostetaan. Luonto näyttäytyy myös perimmäisenä kategoriana, johon sekä identifioidutaan (ihminen on osa luontoa) että sitä pyritään uhmaamaan, hallitsemaan ja hyödyntämään.⁵⁸

Falkin ja Sulkusen maskuliiniseksi tulkittua lähestymistapaa vastaan ovat Marja Holmila ja Kirsti Määttänen esittäneet kritiikkiä. Heidän mukaansa sen sijaan, että nainen ja viina olisivat miehisessä alkoholikäytössä toisensa poissulkevia, on nainen mielikuvien tasolla aina läsnä. Hänen erilaisiin osiin pirstottu roolinsa on olla miehen ristiriitaisten tarpeiden kuvastaja, seksuaaliobjekti mutta myös tämän itsekontrollin peili. Holmila ja Määttänen korostavat myös ajallisia muutoksia näyteaineistossa. Perinteinen, agraariyhteiskunnalle tyypillinen naisen rooli miehen alkoholikäytön kontrolloijana, on jossain määrin kyllä säilynyt mutta menettänyt yhteisöllisen velvollisuuden leimansa, ja naisten rooli-hahmoissa on tapahtunut stereotyyppistä erikoistumista.⁵⁹

Kärjekkäin ristiriita paikantuu elokuvan *Kahdeksan surmanluotia* tulkintaan. Miespuoliset tutkijat pitävät elokuvaa analyysina sellaisesta yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa miehen ja yhteiskunnan vastakohtaisuus kehittyi miehen ja naisen väliseksi vastakohtaisuudeksi. Siinä mielessä se on heidän mukaansa esimerkki perhesosiologian tunnistamasta patriarkaatin kriisistä.⁶⁰ Naiset taas näkevät heidän molempien olemassaolon samalla puolella, yhteiskunnallisten voimien puristuksessa⁶¹. Tätä yksittäistä elokuvaa lukuunottamatta Holmilan ja Määttäsänen kriittiset kommentit eivät kuitenkaan välttämättä ole kovin suuressa ristiriidassa miesten tulkintojen kanssa. Molempien artikkeleissa nimittäin korostuu loppujen lopuksi se, kuinka nainen on suomalaisen elokuvan miehisissä humalakohtauksissa aina mielikuvan tasolla läsnä.

⁵⁷ Falk & Sulkunen 1980, 262–264.

⁵⁸ Falk & Sulkunen 1980, 264–265.

⁵⁹ Holmila & Määttänen 1981.

⁶⁰ Falk & Sulkunen 1980, 268.

⁶¹ Holmila & Määttänen 1981, 131.

Tulkintaeroihin siitä, johtuuko tuo viinan ja naisen kytkös patriarkaatin kriisistä ja naisen erityistehtävistä vai kulttuurille ominaisesta tavasta käsittää juominen synnillisenä on vaikea ottaa kantaa tuon varsin fragmentaarisen aineiston pohjalta. Näytteet ovat eri ajoilta ja niissä esiintyy niin ensimmäistä humalaa otavia nuoria miehiä kuin piintyneitä alkoholistejakin. Kun humalakohtaukset on irrotettu kontekstistaan jää epäselväksi se, millaisena naisen ja miehen suhde koko elokuvassa esiintyy ja poikkeako juomistilanne siitä. Jos nainen on juomistilanteessa esitystavallista rekvisiittaa, jolla kuvitetaan miehen persoonallisuutta ja ongelmia, onko hän sitä myös koko elokuvan tasolla? Ehkä ei ole sattumaa, että suurin tulkintaerimielisyys syntyi juuri ainoasta kokonaan katsotusta elokuvasta.

Joka tapauksessa ei kuitenkaan liian yksioikoisesti pitäisi luottaa sukupuolten symmetriaan kuten Holmila ja Määttänen tekevät väittäessään että ”[o]n selvää, että jos suomalaiset elokuvat olisivat kunnolla käsitelleet naisen juomista, olisi niissä sama kääntäen esillä: mies tai kuvitelmat miehestä olisivat niissä alituisesti läsnä”⁶². Ensinnäkin sellaiset elokuvat, joissa naisen juomista on kuvattu, sisältävät monimutkaisempia sukupuolirooliasetelmia kuin miehisen humalan tapauksessa. Vaikka kaipuun kohteena olisikin mies, voi kontrolloijan roolissa olla edelleen nainen, esimerkiksi oma äiti kuten esimerkiksi elokuvassa *Olet mennyt minun vereeni* (Tulio 1956). Myöskään mahdolliset lapset, huolehdittavina tai menetettyinä, eivät useissa tapauksissa jätä lasin ääressä istuvaa naista rauhaan. Kontrafaktuaaliset oletukset tuntuvat oudolta siinäkin mielessä, että todellisuudessaakin naisten ja miesten juomakulttuuri on ollut hyvin erilainen ja sisältänyt erilaisia sosiaalisia merkityksiä.

Toisaalta juuri se, että suomalaisissa elokuvissa on esitetty lähes yksinomaan miehen humalaa on sinänsä kiinnostava kulttuurinen tosiasia. Siinä valossa 1960-luvulla tapahtunut muutos, jossa humalaiset naiset ilmestyvät valkokankaalle, on mullistava. Jos sitten naisten humalan esittäminen tuon ajan elokuvissa havaitaan symmetriseksi miehelle humalalle, ei sitä pidä pitää luonnollisena itsestäänselvyytinä vaan jälleen mielenkiintoisena kulttuurisena ilmiönä, jolla on omat merkityksensä.

Alkoholi 1960-luvun elokuvissa

Kuivasta kosteaan

Esitellessään 1980-luvun alussa pidettyä seminaaria *Suomalainen humala valkokankaalla*, Juha Partanen kuvaili alkoholin olleen yksi suosituimmista teemoista suomalaisessa elokuvassa kautta aikojen. Hän siteerasi Kari Uusitalon ajatusta siitä, että alkoholiasenteet ovat aina se mihin suomalaiset elokuvat ovat nojanneet tai kaatuneet. Toisaalla Partanen kuitenkin kertoi suomalaisen elokuvan alkoholiviittausten olleen lyhyitä ja pinnallisia ennen 1960-luvun loppua, muutamaa mainittavaa poikkeusta lukuunottamatta. Alkoholilla on kuvitettu

.
⁶² Holmila & Määttänen 1981, 129

kohtauksia eikä sitä ole käsitelty juomisen motiivien tai humalan seurausten kannalta. Jopa elokuvat, joissa alkoholi toimii olennaisesti juonen osana, ovat olleet ulkokohtaisia ja moralistisia. Elokuviissa on siten käynyt 1960-luvun vapautuvassa ilmastossa samalla tavalla kuin yhteiskunnassakin, “pullot on nostettu lattialta pöydänjalan vierestä pöydän päälle”.⁶³

Siihen, onko alkoholi ollut kaikessa suomalaisessa elokuvassa keskeisessä vai marginaalisessa asemassa, ei tämäkään tutkimus tuo kokonaisnäkemystä. Sen sijaan on mielenkiintoista tarkastella tuota murrosaikaa, jolloin edellä kuvattu muutos tapahtui. Onko kyseessä vain ‘yleinen vapautuminen’ pulloja nostettaessa pöydälle ja naisten tullessa pöydän ääreen? Minkälaisia syvempiä merkityksiä se kantaa? Ja miten käy suomalaisen miehen myyttiselle fantasialle, kun näyteaineisto on valittu tiheämpää kampa käyttäen?

Vuosina 1961–70 valmistui Suomessa yhteensä 107 pitkää näytelmäelokuvaa, puolidokumentaariset elokuvat poisluettuna. Niistä olen rajannut tutkimukseeni 55 elokuvaa. Tarkoitukseni on ollut analysoida alkoholille annettujen sosiaalisten merkitysten muuttumista ajanjakson aikana ja toisaalta kiinnittää huomiota alkoholin narratiivisiin merkityksiin. Mikä on alkoholin osuus tarinan kannalta? Millaisia henkilöhahmoja ja sitä kautta identiteettiä on alkoholin avulla 1960-luvun suomalaisessa elokuvassa tuotettu?

Elokvien valinnassa pääperiaatteena on ollut valita alkuperäiskäsikirjoitukseen perustuvat, omaan nykyaikaan ja kotimaahan tarinansa sijoittavat elokuvat. Lisäksi on jätetty pois selkeät lasten elokuvat⁶⁴ sekä ns. iskelmäparaatielokuvat. Jälkimmäiset olivat 1960-luvun alkupuolelle tyypillisiä iskelmäkalvokadeja, joita voisi karkeasti verrata nykyajan musiikkivideoihin. Vielä joukosta on karsittu muutama huonoimmin menestynytokuva. Sillä on haluttu välttyä kaikista marginaalisimmilta elokuvilta, eksentrisimmilta taideoteoksilta ja omituisina pidetyiltä kokeiluilta. Neljän elokuvan esityskertaindeksi jäi alle 200:n, josta muodostui luonteva raja muutaman elokuvan karsinnalle⁶⁵. Tarkasteltavana on siis ollut hieman yli puolet kaikista tuona aikana tuotetuista elokuvista.⁶⁶

Pierre Sorlin on ehdottanut neljää kriteeriä elokuvien valintaan historian tutkimuksessa. Hän on tosin tutkinut historiallisia elokuvia ‘fiktiivisinä dokumentteina’ menneestä, mutta hänen tutkimusotteensa on sovellettavissa muunkin tyyppiin kysymyksiin. Ensinnäkin elokuvan tulee olla Sorlinin mukaansa originaali. Hän haluaa näin sivuuttaa massatuotetut menestyselokuvakopiot, jotka ratsas-

.

⁶³ Partanen 1980.

⁶⁴ Ainoa sellainen oli käsinukke-elokuva *Näkymätön käsi* (1962).

⁶⁵ *Tuulinen päivä* (Eino Ruutsalo 1962), *Tie pimeään* (Ossi Skurnik 1963), *Harha-askel* (Erik Häkkinen 1964), *Rottasota* (Maunu Kurkvaara 1968). Tarkkojen kävijämäärien puuttuessa ennen vuotta 1970 on *Suomen kansalliskuvastossa* laskettu elokuville esityskertaindeksi. Sitä varten on kerätty sanomalehti-ilmoituksista tiedot kunkin elokuvan näytantomääristä avainkaupungeissa vuoden 1970 loppuun saakka. Avainkaupunkeja ovat Helsinki sekä kahdeksan suurinta aluekeskusta. (SKF 7, 9) Tutkimusaineiston elokuvien esityskertaindeksien keskiarvo on 539. Koska kuitenkin muutama yksittäinen menestysteos nostaa keskiarvoa (esimerkiksi elokuvan *Käpy selän alla* eki=1978), antaa niiden keskiluku 461 paremman kuvan aineistosta.

⁶⁶ Jokaisen rajauskriteerin voi tietenkin kyseenalaistaa. Olennaista on kuitenkin se, että rajaus on systemaattinen ja sen lopputuloksena on joillakin (tutkimuskysymyksen ulkopuolisilla) kriteereillä yhtenäinen ja lisäksi työekonomisen aineistojoukko.

tavat muodikkailla aiheella.⁶⁷ Omassa aineistossani originaalius viittaa nimenomaan alkuperäiskäsikirjoituksiin, mikä tarkoittaa romaanisovitusten poisjättämistä. Ne toisivat analyysiin yhden tason lisää ja monimutkaistaisivat siten käsittelyä.

Toinen Sorlinin valintakriteereistä on elokuvan viittaaminen ajankohtaisiin tapahtumiin. Hän tosin huomauttaa, että lähes kaikki elokuvat ovat kyllä suhteessa ajankohtaansa, mutta viittaukset ovat usein hämäriä. Itse hän keskittyy sen tähden avoimen poliittisiin filmeihin.⁶⁸ ‘Todellisuutta tutkivat’ 1960-luvun elokuvat ovat vastaavasti erittäin käyttökelpoisia tämänkaltaisessa tutkimuksessa.

Edellisten lisäksi Sorlin painottaa yleisön suosimien elokuvien ensisijaisuutta sekä sitä, että valittujen elokuvien pitäisi olla tuotettu ja levitetty kriisiaikoina.⁶⁹ Yleisön suosiosta 1960-luvun osalta on jo ollut puhetta. Sen sijaan tuo jälkimmäinen valintakriteeri on kiinnostava. Vaikka 1960-luvun Suomen osalta ei voi puhua varsinaisesta kriisistä, oli vuosikymmen kuitenkin merkittävää yhteiskunnallista murrosaikaa. Juuri nopeasti muuttuva alkoholikulttuuri tekeekin mielekkääksi alkoholirepresentaatioiden tutkimisen saman ajan elokuvissa. Siitäkin huolimatta, että filmien ei oleta realistisesti kuvaavan ympäröivää todellisuutta. Ennemminkin ne olivat itsessään osa tuota muutosta ja sen tähden kiinnostava tutkimuskohde.

Tutkimukseni elokuva-aineistosta vuosilta 1961–70 kolmasosa kuuluu satiin, farssin tai komedian tyyliin, yli puolet on draamaa tai ajankohtaiskysymyksiä ja pieni osa jännitystä tai toimintaa. Tyylikausien mukaan karkeasti jaoteltuna kolmasosa on studiokauden elokuvia ja yli puolet modernistista uutta aaltoa, joiden lisäksi on joukko kumpaankaan kuulumattomia Spede-elokuvia.

Alkoholi esiintyy jossain muodossa kaikissa aineistoni elokuvissa, jos kaikki vähäisimmätkin viittaukset ja maininnat otetaan mukaan. Sen sijaan humaltumista näytetään noin 60 prosentissa elokuvista. Lähes yksi viidesosa elokuvista (18%) kuvaa ainoastaan miesten humalaa ja vastaavasti vajaa kymmenesosa (7%) pelkää naisten humalaa. Sellaisia elokuvia, joissa sekä miehet että naiset päihtyvät, on aineistosta kolmasosa (33%). Miesten humaltumista esiintyy siten yhteensä puolessa koko aineistosta ja naisten 40 prosentissa. Naisten humaltumisen esittäminen ei siis jää paljoakaan jälkeen ainakaan lukumääräisesti miehisestä humalasta.

Tämä havainto on erittäin mielenkiintoinen ‘suomalaisen miehen myyttisen fantasian’ kannalta eli sen, että humala on suomalaisessa kulttuurissa sukupuolispesifisti ja toisen poissulkevasti myyttistä. Luonnollisesti vasta tarkempi humalakohtausten tarkastelu antaa mahdollisuuden arvioida naisten alkoholinkäytölle annettuja merkityksiä suhteessa tuohon myyttiin. Onkin kiinnostavaa tarkastella sitä, miten naisten ja miesten humalalle annetut sosiaaliset merkitykset erosivat toisistaan. Ja myötäilikö naisten päihtyminen ‘miehistä humalaa’ vai oliko se selkeästi jotakin muuta? Joka tapauksessa on huomionarvoista, että 1960-lu-

⁶⁷ Sorlin 1980, 18–19.

⁶⁸ Sorlin 1980, 18–19.

⁶⁹ Sorlin 1980, 18–19.

*Uusi ravintola-
sukupolvi näkyi
uuden aallon
elokuissa. Niissä
runsaskin alkoholin
nauttiminen oli
ennemminkin sääntö
kuin poikkeus.
Kesyttämättömät
veljekset (Kivikoski
1969). Suomen
elokuva-arkisto.*

vun kuluessa naiset tarttuivat elokuissa lasiin ja pulloon lähes yhtä hanakasti kuin miehet.

Elokuvia kronologisesti tarkasteltuna humalan esittäminen lisääntyy vuosikymmenen loppua kohden. Vuosina 1961–64 valmistuneista elokuvista humalakohtauksia on noin kolmasosassa (36%), kun taas vuosien 1965–70 elokuissa niitä on lähes kolmessa neljästä elokuvaa (73%). Selkeämpi ero tulee vielä esille, kun elokuvia tarkastelee niiden tyylikausien mukaan. Studioelokuissa humalaa esiintyy ainoastaan kolmessa elokuvassa eli noin viidesosassa koko aineistosta. Erityistä on se, että kaikissa niissä on kuvattu korostetusti naisen humalaa ja että humaltumisella on tärkeä kerronnallinen tehtävä elokuvan juonen kannalta.

Modernistisissa uuden aallon elokuissa taas humalaa on esitetty peräti neljässä viidestä elokuvasta (81%). Näissä humalaisten naistenkin osuus on huomattavan korkea, lähes 60 prosentissa uuden aallon elokuvista on kuvattu naisen juopumista. Karkeasti voi yleistää, että alkoholin runsas nauttiminen ei uuden aallon elokuissa ollut enää tyypillisesti selkeä tarinan juonta luova elementti vaan ennemminkin tiettyjä asioita mahdollistava konteksti. Toisaalta humaltuminen ei ole välttämättä sidoksissa jonkinlaiseen poikkeavuuteen ja moralistiseen otteeseen, ‘tavalliset’ roolihenkilöt päihtyvät siinä missä kaidalta tieltä luisuneet hahmotkin.

Edellisiin kahteen tyylikauteen istumattomat Spede-elokuvat muodostavat humalasisältöjensäkin suhteen oman kategoriansa. Noin puolessa niissä on viitteenomaisia humalakohtauksia ja humaltuva roolihenkilö on aina mies. Elokuvien lajityyppejä ajatellen viihteellisissä komedia- ja toimintaelokuissa esitettiin humalaa suhteellisen niukasti. Suurin osa 1960-luvun elokuvien humalakuvauksista sijoittuukin ajankohtaiskysymyksiä käsittelevien draamaelokuvien lajityyppiin. Sen perusteella voisi äkkiseltään luonnehtia suomalaista humalakuvastoa traagiseksi. Humalan koomiset elementit olisivat siten toisarvoisia ei-

vätkä juuri esittämisen arvoisia. Ratkaisevaa on kuitenkin luonnollisesti humalakohtausten status yksittäisissä elokuvissa.

Tutkimusajanjakson 1961–70 elokuvista erottuu siis selkeästi myös alkoholi-kuvausten perusteella studiokauden elokuvat ja modernistiset ns. uuden aallon elokuvat. Suomalainen elokuva siirtyi kuivasta aikakaudesta kosteaan. Vaikka otokseni kattaa suhteellisen lyhyen ajanjakson eikä ulotu varsinaiselle 1950-luvulle, tarjoaa se kuitenkin mahdollisuuden vertailuun siitä, mikä ’60-luvussa’ oli uutta. Tätä käsitteellisten vuosikymmenien vertailuasetelmaa tukee se, että aineistoni studiokauden elokuvat olivat viimeisiä omissa samantyyppisten elokuvien sarjoissa.

Yksi 1950-luvun tuotteliaimpia elokuvaohjaajia oli viihdefilmien tekijäksi leimautunut Aarne Tarkas, joka oli aloittanut ohjaajanuransa vuonna 1952. Hän ohjasi yhteensä yli kolmekymmentä elokuvaa, joista lähes kaikki perustuivat hänen omaan käsikirjoitukseensa ja niistä yhdeksän viimeistä kuuluu aineistooni. Vastaavasti studiokauden elokuvaa edustavat ”helismatisoinnit”, Reino Helismaan käsikirjoittamat elokuvat. Yhteensä 29:stä elokuvasta Helismaan ensimmäinen oli ollut *Rovaniemen markkinoilla* vuonna 1951 ja kolme viimeisimpiin kuuluvaa on mukana aineistossani. Studiokauden perintöä myötäilevät myös Matti Kassilan *Komisario Palmu* -elokuvat, vaikka saivatkin kaikki ensi-iltansa 1960-luvun puolella.

Aineistoni studiokauden elokuvat rinnastuvat siis edellisen vuosikymmenen elokuvatuotantoon ja muodostavat siten vertailupohjan 1960-luvun uuden aallon elokuville. En tietenkään halua väittää, että rinnastus olisi kattava, että kyseisistä elokuvista välittyisivät kaikki 1950-luvun elokuvatuotannon lajityypit ja että edustaisivat sellaisenaan tuota vuosikymmentä. Vuosina 1951–60 valmistui Suomessa yhteensä 212 näytelmäelokuvaa omine lajien ja tyylien kirjoineen, joten vertailukohta on sinänsä valtava. Omat arkihavaintoni ja tutkimuskirjallisuudessa esiin tulleet viittaukset kuitenkin antavat aihetta pitää kiinni siitä, että aineistoni studiokauden elokuvat myötäilevät alkoholirepresentaatioidensa osalta edellisellä vuosikymmenellä tehtyjä elokuvia. Varsinaista alkoholismia käsittelevät elokuvat ovat tosin asia erikseen. Empiiriset havainnot alkoholi-kuvausten eroista voi siten tulkita pidemmän kaaren historialliseksi muutokseksi tutkimusajanjakson lyhydestä huolimatta.

Suomen Hollywoodin kuolema

Suomen Hollywood on kuollut julisti Kari Uusitalo suomalaisen elokuvan historiaa kartoittavan kirjasarjansa vuosia 1956–63 käsittelevän osan nimikkeessä. Suomalaista studiojärjestelmää, 1930–50-lukujen elokuvamaailmaa nimitetäänkin Kimmo Laineen mukaan usein ’Suomen Hollywoodiksi’. Kansallinen elokuvakulttuurimme nimittäin muovautui hyvin samankaltaisten tuotanto- ja markkinajärjestelmien ehdoilla kuin yhdysvaltalainen esikuvansa. Ennen kaikkea nimitys viittaa kuitenkin kukoistavaan elokuvateollisuuteen – samaan tapaan nyky maailmassa puhutaan Intian ’Bollywoodista’. Laine luonnehtiikin suomalaisen ’studiojärjestelmän’ olleen ennen kaikkea elokuvan suuruuden aikaa. Elokuva oli

yksi suosituimmista ajanvietemuodoista ja sekä elokuvateatterien että elokuvissakäyntien määrät olivat huipussaan.⁷⁰

Studiojärjestelmää määrittelevä elokuvatuotannon suhteellinen tasaisuus edellytti jatkuvuuteen kykeneviä, useampia voimakkaita tuottajia. Näitä suurtuottajia oli Suomessa pitkään ainoastaan kaksi, Suomi-Filmi ja Suomen Filmiteollisuus (SF). 1950-luvulla niiden rinnalle nousi Fennada-Filmi. Suomalainen studiojärjestelmä noudatti jossain määrin Hollywoodin oppeja vertikaalisesta integraatiosta ja hierarkkisesta työnjaosta. Ensimmäinen tarkoitti kolmen elokuvakaupan keskeisen alueen, tuotannon, levityksen ja esitystoiminnan pitämistä samoissa käsissä. Näin esimerkiksi parhaat elokuvateatterit ja filmilaboratoriot olivat suurtuottajien hallinnassa. Työnjaon hierarkia taas merkitsi monikerroksista tuottajaporraa, jossa yhdenkään osatekijän valta ei päässyt liian suureksi. Tätäkin mallia noudatettiin Suomessa pääpiirteissään.⁷¹

Laine perustelee studiojärjestelmän aikarajausta myös elokuvailmaisun kannalta. Se oli klassisen elokuvakerronnan vakiintumisen kautta, jolloin tietyn tyyppinen kerronta institutionalisoitui. Klassisen kerronnan peruspiirteiksi hän luettelee jatkuvuusleikkauksen, tilallisten suhteiden hahmottumisen liikkeiden suunnan ja katseiden verkoston kautta sekä tarinan motivoinnin henkilöpsykologialla.⁷²

Studiojärjestelmän tuotantomuoto vaikutti myös elokuvien sisältöön. Erityisesti muutaman suuren tuottajan välinen kilpailuasetelma pakotti itse yhtiöiden tunnistettavuuteen ja oman imagon luomiseen. Esimerkiksi aihepiirien osalta SF suosi maalaisaiheita talonpoikineen ja kulkumiehineen, kun taas Suomi-Filmi muokkasi imagoaan urbaanimpaan suuntaan. SF halusi esittäytyä 'kansanomaisempana' samalla kun Suomi-Filmi katsoi edustavansa korkeakulttuuria. Ero juonsi juurensa myös tuotantovauhdista, suuret tuotantomäärät leimasivat elokuvat viimeistelemättömäksi tusinatavaraksi.⁷³

Myös elokuvan visuaalisessa ja kerronnallisessa tyyliässä nuo kaksi suurtuottajaa erosi huomattavasti toisistaan. Toinen esimerkiksi harrasti valoja ja varjoja hyödyntävää 'effektikuvaustyyliä', kun toisen periaatteena taas oli, että koko kuva-alan ja näyttelijöiden tuli olla selkeästi näkyvillä.⁷⁴ Studiojärjestelmäinstituutio perustui siten mitä erilaisimmilla tavoilla tunnistettavuuden logiikkaan, mikä sekä organisoi että hyödynsi massakulutuskulttuuria. Runsaan tarjonnan aikaan oli luvattava etukäteen paljon, mihin esimerkiksi erilaisten elokuvasarjojen suosio perustui.

Elokuvissakäynti oli selkeästi suosituin ajanvietemuoto erityisesti sota-aikana tanssikieltojen ja muunlaisten kulutusmahdollisuuksien puuttumisen takia. Sotaa seuranneen lievän laskusuuntauksen jälkeen elokuvakäynnit nousivat kuitenkin uuteen huippuunsa 1950-luvun alkupuolella. Vuoden 1955 ennätysvuonna elokuvissa kävi yli 33 miljoonaa suomalaista, mikä tekee lähes 8 käynti-

70 Laine 1995, 73–74.

71 Laine 1995, 75–77.

72 Laine 1995, 76.

73 Laine 1995, 91–94.

74 Laine 1995, 94–95.

kertaa asukasta kohti. Elokvateattereiden määrä oli jatkuvasti kasvanut ja sen lisäksi elokuvat kiersivät maaseudun pienillä paikkakunnilla työväen- ja seurojen taloilla, kouluilla jne.⁷⁵

‘Suomen Hollywood’ kuitenkin kuoli 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa, kuten Uusitalon kirjan nimi muistuttaa. Kotimaisen elokuvan kriisi oli pitkälti yhteydessä katsojamäärien yleiseen putoamiseen. Elokvissakäyntien lukumäärä romahti muutamassa vuodessa. Kun vielä vuonna 1960 rekisteröitiin 24,5 miljoonaa käyntiä (5,5 per asukas), oli se pudonnut 13 miljoonaan (2,9 per asukas) vuonna 1963. Sen jälkeen koko 60-luvun ajan jäivät käyntikerrat noin 10 miljoonaan, mikä tekee runsaat kaksi elokuvanäytöstä asukasta kohden vuodessa. Vastaavasti elokvateattereiden määrä putosi lähes puoleen kymmenessä vuodessa.⁷⁶

Katsojamäärien laskun on korostettu osuvan nimenomaan televisiolähetysten aloitusajankohtaan. Toisaalta elintason kohoaminen lisäsi vaihtoehtoisia ajanvietemuotoja, mm. moottoriajoneuvot ja matkailu lisääntyivät. Ennen kaikkea kuitenkin kodista tuli yhä keskeisempi vapaa-ajanviettopaikka. Esimerkiksi levysoitinten ja entistä kestävämpien äänilevyjen myynti kasvoi moninkertaiseksi. Ylipäänsä erilaisten kestokulutushyödykkeiden myynti yleistyi osamaksukaupan myötä, mikä sitoi käytettävissä olevia varoja.⁷⁷ Televisio sai suomalaiset linnoittautumaan koteihinsa alkavan lähiöistymisen ja privatisoitumisen vuosikymmenellä.

Suomalaisen elokvatuotannon pelastukseksi tuli valtion huoli kansallisen kulttuurin tilasta. Vuonna 1961 käynnistettiin valtion elokvapalkintojärjestelmä, joka jakoi rahallista tunnustusta taiteellisesti ja teknisesti korkealaatuisille elokville. Elokvien tuotantorakenne muuttui ratkaisevasti ja samalla niiden esteettinen sisältö koki murroksen. Studioista siirryttiin ‘todelliseen ympäristöön’, studiojärjestelmästä uuteen aaltoon. Katsojien rekrytoimiseksi tukeuduttiin potentiaaleimpaan yleisöön, kaupunkilaisnuorisoon, mikä jo sinänsä vaikutti aiheenvalintaan ja nuoriso valtasi valkokankaan.⁷⁸

Yleisön maku ei kuitenkaan muuttunut suoraan suhteessa elokvan uudistumiseen. Mervi Pantin mukaan muutaman uuteen aaltoon kuuluvan elokvan menestyksen ohella 1960-luvun katsotuimmat elokvat kuuluivat “vanhakantaiseen” farssi- ja eeposperinteeseen. Tällaisiksi hän luettelee usean Spede-elokvan sekä romaanisovitukset *Täällä Pohjantähden alla* (Laine 1968) ja *Akseli ja Elina* (1970).⁷⁹ Spede-elokvat olivat tosiaan suosittuja, eri asia on sitten niiden luokittelu vanhakantaiseksi ja perinteenmukaisiksi. Muina kestopuosikkeina erottuvat omasta aineistostani *Komisario Palmu* -elokvat sekä Arne Tarkaksen farssit. Toisaalta uuden aallon elokvien menestystä ei tule myöskään vähätellä. Erityisesti sensaatiohakuiset ja rohkeiksi leimautuneet elokvat menestyivät hyvin.

.
⁷⁵ Uusitalo 1978, 14–15, 1981, 36–37, Laine 1995, 74.

⁷⁶ Uusitalo 1981, 34–35, 1984, 15–16. Kokonaiskatsojamäärissä on luonnollisesti mukana myös ulkomaisten elokvien näytökset.

⁷⁷ Uusitalo 1991, 24.

⁷⁸ Pantti 1994, 5.

⁷⁹ Pantti 1994, 170.

Tarkaksen maailma

1960-luvun alkupuolen suosituimpia elokuvia olivat Aarne Tarkaksen ohjaamat ja käsikirjoittamat farssit. Tarkas oli vuosien 1956–63 tuotteliain suomalainen ohjaaja – hän ohjasi peräti viidenneksen tuon ajan elokuvatuotannosta. Hänen ensimmäinen elokuvansa valmistui vuonna 1952 ja viimeinen, joka oli hänen 33., vuonna 1966. Pääosan elokuvistaan hän ohjasi Suomen Filmitieteellisyydelle, 1950-luvulla useita myös Fennada-filmille. Tarkaksen elokuvista suurin osa oli viihteellisiä huvinäytelmiä, aiheeltaan vakavaksi tarkoitettuja oli ainoastaan yhteensä viisi.⁸⁰ Hän leimautui tusinatavaraa tuottavaksi liukuhihnaohjaajaksi, jonka teoksista arvostelijat eivät piitaneet. Markku Koski onkin osuvasti huomauttanut, että Tarkas sai yksin kantaakseen lähes koko suomalaisen elokuvan synnit⁸¹.

Tarkas on itse selittänyt, että pääasiassa hän halusi tehdä hauskoja ja yleisöä viihdyttäviä filmejä, mutta toisinaan hän halusi myös luoda taidetta eli tehdä hyvää elokuvaa. Tästä *Projektio*-lehteen vuonna 1962 kirjoittaneet Raimo Oksa ja Martti Tiula, jotka “eivät olleet vielä huomanneet kenenkään esittäneen yhtään järkevää tai edes mielenkiintoista näkemystä Tarkaksen maailmasta”, huomauttivat, että tuon kaltainen jako oli täysin hyödytön. Tarkas oli heidän mukaansa parhaimmillaan farsseissa, kun taas hänen niin kutsutut taidefilmit olivat suorastaan kammottavia.⁸²

Aarne Tarkas käsikirjoitti itse suurimman osan ohjaamistaan elokuvistaan. Hänet tunnettiin värikkäänä ideoijana, jolle elokuvien juonikäänneiden sepittäminen oli intohimo. Kuvauksissa hänellä oli jo seuraavan elokuvan käsikirjoitus vireillä. Åke Lindman on muistelmissaan kuvannut, kuinka Tarkas näki elämänsä ympärillään näytelmänä. Hänelle käsikirjoitus oli elokuvanteossa oleellisinta. Kun se oli valmis, oli elokuvakin valmis.⁸³ Tarkasta onkin pidetty hyvänä ja luistavakynäisenä käsikirjoittajana. Tekstit olivat vauhdikkaita ja yllätyksellisiä, replikointi osuvaa ja ilmeikästä. Henkilöohjaajana hän sen sijaan oli auttamattoman löperö. Näyttelijät saivat tulla toimeen omin eväin ja elokuvat hosuttiin kasaan nopeasti.⁸⁴ Lindman kuvaa tuota ohjaustyyliä seuraavasti:

[..] hänen ohjaustyönsä voidaan – tämä ei ole kritiikkiä, vaan paljas toteamus – suurin piirtein kuitata sillä, että hän studioon tai ulkokuvauspaikoille tullessaan ikään kuin automaattisesti asettui katsojan rooliin. Alkoi ohjaajan tuolistaan käsin makeasti nauraa hekottaa itse sepittämilleen tilanteille, veistämilleen vitseille. Hän muuttui näyttelijöittensä yleisöksi, kannusti heitä reagoineillaan. Kai sitä kannustusta voi eräänlaisena ohjaamisena pitää, vaikka hänen työssään ei muuta ohjaamiseen, opastamiseen viittaavaa ollut.⁸⁵

.
⁸⁰ Uusitalo 1981, 80–81.

⁸¹ Koski 1977, 21.

⁸² Oksa & Tiula 1962.

⁸³ Lindman 1992, 123.

⁸⁴ Uusitalo 1981, 108.

⁸⁵ Lindman 1992, 123.

Markku Koski on luonnehtinut Tarkasta epäjärjestyksen romantikoksi, joka yhtä aikaa rakasti yhteiskunnan jäykkiä luokkarajoja ja huojuutti niitä. Hänen käsikirjoituksissaan oli skandaalin ja paljastuksen makua, ja ne esittivät usein yhteiskunnalliset suhteet koomisena sekamelskana. Elokuviensa maailma oli rahaa ja tavaraa arvostava. Säädyillä ja vanhoilla arvoasetelmilla ei ollut merkitystä, vaan sosiaalinen hierarkia näyttäytyi jatkuvasti vaihtuviin tilanteisiin sidottuna. Kosken mukaan Tarkaksen luokkatietoisuus ja mielenkiinto sattumiin ja väärinkäsityksiin tekeekin hänestä Spede Pasasen edelläkävijän.⁸⁶

Tarkaksen elokuvista erottuu toisaalta yläluokalle irvailu toisaalta nokkelat ja aktiiviset naiset nahjusmaisten miesten rinnalla. Rikkaiden ihmisten perhe-elämä saa pilkkaa osakseen erityisesti hänen ns. seurapiirifarsseissaan. Oksa ja Tiula pitävätkin Tarkaksen dualistisen maailman vahvana puolena hänen sitä väittämäänsä, että hyvät ihmiset tekevät työtä ja huonot elävät rikkauksellaan. Siitäkin huolimatta Tarkaksen elokuvamaailma on kuitenkin useimmin hyvin sovinnainen.⁸⁷

Aineistossani olevista yhdeksästä Aarne Tarkaksen elokuvasta seitsemän on farsssia, yksi jännityselokuva ja yksi 'vakava' melodraama. Ainoastaan viimeksi mainitussa ollaan humalassa ja käsittelenkin sitä myöhemmin erikseen. Jännityselokuvan – tai mahdollisesti parodian jännityselokuvasta – *Hän varasti elämän* (1962) alkoholikohtaukset taas rajoittuvat kotiviiniä himoitsevaan kirkkoherraan. Kaksinaismoraali esitetään siinä naurettavassa valossa ja kuuluu niihin koomisiin elementteihin, joita jokaiseen henkilöhahmoon on liitetty.

Tarkaksen farsseissa ei siis olla humalassa. Niissä kuitenkin erilaisia alkoholi- viitteitä esiintyy jonkin verran. Alkoholilla kuvitetaan erilaisia identiteettejä, jotka ovat yleensä negatiivisesti sävyttyneitä. Tällaisia ovat mm. rappeutunut yläluokka, huono nainen ja alamaailma. Toisaalta alkoholi esitetään statussymbolina ja tilanteiden juhlistajana. Alkoholikohtauksiin saattaa vielä liittyä sukupuolispesifi kontrolli.

Elokuva *Minkkiturkki* (1961) alkaa kohtauksella, jossa kamera kiertää hienoa makuuhuonetta aamuvalossa. Sänkyä ja siinä nukkuvia ei vielä näytetä. Hujan hajan lojuvat naisen ja miehen juhla-vaatteet ja tyhjä shampanjapullo yöpöydällä viittaavat klassiseen kuvaan nautinnonhaluisesta ja laiskasta yläluokasta. Parisängystä paljastuu johtaja ja hänen rakastajattarensa, jotka ovat nukkuneet pitkään valvotun illan jälkeen. Seurapiirikuvauksiin kuuluukin juuri pitkät illat hienoissa ravintoloissa shampanjoineen, kahveineen ja konjakkeineen. Status-ta saatetaan osoittaa tilaamalla 'whiskyä' englantilaisittain korostaen.

Rappeutunein tyhjäätoimittava seurapiirikerma harrastaa lasin edessä istumista myös päivisin. Elokuvasa *Älä nuolase...!* (1962) vuorineuvos kutsuu uuden tuttavansa keskellä päivää kotiin "luolaansa" talon alakertaan. Siellä hyvin- syöneet herrat pelaavat pokeria, juovat kahvia, polttavat paksuja sikareita, ja erilaisia juomia on runsaasti esillä. Vuorineuvoksen tytär taas on ihastunut samaisen nuoren miehen reippaisiin harrastuksiin ja pitää virkistävänä tutustua tavan-

⁸⁶ Koski 1998, 85–86.

⁸⁷ Oksa & Tiula 1962.

omaisista seurapiirinuorukaisista poikkeavaan mieheen. Niillä hän tarkoittaa baarissa ja cocktail-kutsuilla “lojuvia” ystäviään. He menevätkin Kalastajatorpalle, ja tytön kuvaus osoittautuu oikeaksi. Siellä nuo nuoret, pojat ja tytöt, siemailevat cocktaileja ikävystyneenä keskellä päivää. Humalassa he eivät kuitenkaan ole.

Kohtaus jatkuu siten, että ravintolaan saapuu myös mainitun nuoren miehen veli. Oikeasti he ovat miljonääreiksi tekeytyneitä bensa-aseman myyjiä ja siinä tilanteessa heillä ei ole rahaa tilata kuin maitoa ja sitruunamehua. He kääntävät tilanteen kuitenkin edukseen kehumalla raittiita elämäntapojaan ja rohkeita tekojaan ja tekevät vaikutuksen tyttöihin. Maitopoikaromantiikka terveine elämäntapoineen lyö siten laudalta baarissa notkuvat nuorukaiset. Samantapainen asetelma kuuluu myös elokuvaan *Teerenpeliä* (1963). Siinä nuoret veljekset johtajat Vuorimaa (Esa Laukka ja Heikki Aarva) viettävät “huoletonta herrasmiehen elämää” ja saavat soiton joltakin Lululta, joka pyytää ”Fiskikselle”.

Sikareita polttelevien neuvosten seurassa ravintolassa saattaa istua nuorehkoja seuraneitejä. Esimerkiksi elokuvassa *Minkkiturkki* (1961) runsaspovinen vaaleaverikkö Irma (Leni Katajakoski) on juhlimassa hienossa ravintolassa kanslianeuvoksen kanssa. Hän on tullut runsas vuosi sitten maalta kaupunkiin sihteeriksi. Hänen entinen poikaystävänsä on seurannut häntä ja ihmettelee, mitä hauskaa Irma näkee siinä kaikessa, tanssissa, alkoholissa ja lihavalompakkoisissa miehissä. Irma puolustaa seuralaisiaan hauskoiksi ja iloisiksi ihmisiksi, jotka eivät ole poikaystävänsä kaltaisia nyrpeänaamoja.

Myöhemmin kotona Irman isä on tullut maalta kaupunkiin ottamaan selvää tyttärestään liikkuvista juoruista. Tytär väittää hankkineensa vaateröykkiönsä ylitöillä, johon isä epäilee, ettei vaan yötöillä. Isän kysymykseen viinanhajusta tytär vastaa, että oli johtajan määräyksestä liikeillallisella, jossa joi vain pari lasia viiniä. Irman tarina toistaa näin perinteistä ‘maalaistyttö kaupungissa’ -moraali-tarinaa.

Aarne Tarkaksen mustavalkoisessa hyvien ja pahojen ihmisten maailmassa ‘pahojen’ roolikuvaukseen on liitetty usein tietynlainen alkoholinkäyttö. Pulskat porhot istuvat kosteilla ‘liikeillallisilla’, ja heidän poikansa ovat veltoja tyhjän-toimittajia, jotka niin ikään viihtyvät baarissa. Kevytkenkäiset naiset tilaavat shampanjaa samalla kun kärkkyvät miehiltä vaatetta ja rahaa. Kuvaan voi vielä lisätä kerran vilahtaneen rikollisen alamaailman, jonka majapaikka esimerkiksi satamassa pursuaa pulloja. Vähäeleinenkin viittaaminen runsaaseen alkoholinkäyttöön näyttää toimivan elokuvakerronnassa selkeänä ja helppona paheksuttavan elämän kuvituksena sekä sen suoranaisena symbolina.

Samaan aikaan hienot alkoholijuomat ovat nimenomaan ylellisyystarvikkeita ja statussymboleja. Ne yhdistetään usein hienoihin ruokalajeihin ja törsäilevään elämäntapaan. Sotilasfarssissa *Johan nyt on markkinat* (1966) onnenonkija Mirjan (Liana Kaarina) ravintolajuomana on shampanja, ja hän tilaa listalta venäläistä sampikaviaaria, kanaa, riisiä ja tirrikastiketta sekä jälkiruoaksi palavat ohukkaat. Elokuvassa *Älä nuolase...!* (1962) taas veikkausvoittoaan odottavat huoltoaseman apumiehet istuvat ruokabaarissa ja pohtivat, kuinka jatkossa “pöperöt” muuttuvat toisenlaiseksi. Paistista, lätyistä ja shampanjasta haaveiltaan, ja toinen lisää vielä kaviaarin, koska se on kuulemma kallista.

Shamppanjaa käytetään Tarkaksen maailmassa myös romanttisena kliseenä. Elokuvan *Olin nahjuksen vaimo* (1961) päähenkilö muistelee, kuinka keväät, Pariisi ja shamppanja sekoittivat pään ja saivat hänet suutelemaan tyttöä. Myöhemmin hän on varannut retkieväiksi mökille säilykkeitä, shamppanjaa ja kaviaaria. Shamppanja toimii siten viittauksena myytiin romanttisesta rakkaudesta. Romanttisia rituaaleja myös parodioidaan. Siinä missä elokuvan *Oksat pois* (1961) vaatimaton nuoripari juhlistaa häämatkaansa shamppanjamaljoilla asiaan kuuluvalla tavalla, elokuvan *Johan nyt on markkinat* (1966) morsian estelee sulhasen suuteluyritystä ja himoitsee hotellihuoneeseen tuotua hienoa juomaa: “Kaikki aikanaan. Minulla on hirveä jano.”

Useassa Tarkaksen elokuvassa parodioidaan naisen määräysvallan alla olevia nahjusmaisia miehiä. Siten myös niiden alkoholikuvastossa toteutetaan kulttuurivarantoon vakiintunutta kerrontaa naisesta juomapoliisina ja vahtikoirona. Kärjekkään esimerkki tästä on *Olin nahjuksen vaimo* (1961), kuten elokuvan nimi-kin jo tekee selväksi. Tuossa seurapiirifarsissa rahaylimystösuvun jäsenet asuvat suuressa talossa, jossa tädit määräävät. Elokuvan juonikäänneisiin liittyen tulee yhtenä iltana tarve juoda lasi punaviiniä tai sherryä hyvän unen saamiseksi. Niinpä väkijuomakaapin avainta pyydetään tädin käsilaukusta. Avain on sekä vallan symboli että aivan konkreettinen todiste vallasta johonkin.

Elokuvan sukuun naidut miehet Uolevi ja Vilhelmi (Leo Jokela ja Hannes Häyrinen) eivät hekään siis pääse omin luvuin baarikaapille. Heillä onkin oma salainen pullo- ja lasipiilonsa kirjahyllyssä onton *Suomen runotar* -kirjan sisällä. Kun elokuvan lopussa suvun hierarkiat rytisevät, nuo tossun – tai pikemminkin korkokengän alla olevat miehet – ryhdistäytyvät ja uhoten iskevät salapullon ja lasit lattiaan. “Nyt me määräämme”, he ilmoittavat. Elokuvan sanoman mukaan miehet ottavat siten oikean roolinsa. Aikaisemmin on nimittäin tullut selväksi se, että nahjuksen on saatava puhtia itseensä, jos haluaa pitää vaimonsa:

Naiset eivät pidä nahjuksista. He haluavat itselleen miehen. Oikean leijonan, joka sanoo missä kaapin pitää seistä. On oltava peloton ja kova kaveri.

Alkoholin nauttimisen esittäminen vapauden ja vallan symbolina toistuu myös muissa filmeissä. Elokuvan *Älä nuolase...!* (1962) toinen huijariveljeksistä sortuu omaan oveluuteensa ja joutuu tyrannivaimon kynsiin. Vaimon rikkaudet eivät häntä hyödytä, ja hän pyytää salaa veljeltään: “Vippaa mulle tonni, mut niin ettei eukko näe. Pitäs joskus päästä vähän oluelle.” Mies on kokenut surkeimman mahdollisen kohtalon, ei pääse vaimoltaan edes baariin.

Elokuvan *Oksat pois* (1961) kertojan mukaan taas “asianajaja Peltonen irrottautuu avioliiton kahleista hetkeksi, kun vaimo on huvilalla, menee kerholle aamiaiselle, joka jatkuu sitten päivällisenä ja illallisenä”. Samaisessa elokuvassa työkaverit tuhahtelevat sulhasen uudelle aviomiesidentiteetille, kun tämä ei ole kutsunut juhlimaan polterabendia. Sulhasesta tulee omien sanojensa mukaan täysin toinen mies, “ei alkoholia, ei naisia”. Juhlallisesti hän ilmoittaa, kuinka onnellinen koti ja säännöllinen perhe-elämä tulevat olemaan hänen elämänsä johtotähtiä. Työkaverit eivät juuri innostu tuosta uudesta iden-

titeetistä, ja toisaalta heidän reaktiostaan paistaa epäily. Avioliitto näyttäytyy miesporukassa kuivasuisten vankilana, josta on pakko paeta – ainakin oluelle.

Tarkaksen farssien maailmassa alkoholi on siis toisaalta paheellisen elämän, toisaalta ylellisyyden symboli, jolla kuvitetaan roolihenkilöiden identiteettejä. Varsinaista juomista oleellisempaa on se, että shampanjapullot ovat esillä tai konjakkia tilataan. Juhlistavia maljoja kohotetaan rituaalinomaisesti, mutta humalaan ei tulla. Kerran tosin elokuvan *Älä Nuolase...!* (1962) nuorimies vihjaa alkoholin päihdyttäviin ominaisuuksiin viettelytarkoituksissa:

Tässä sohvassa on kiva panna likkalapsen pää pyörälle. Niin kato kun on juotu se kaks lasillista ja tyttö tuntee olonsa oikein noin mukavaks.

Se myyttinen aines, joka alkoholin nauttimiseen Tarkaksen elokuvissa liitetään, kuuluu paitsi romanttisen rakkauden mytologiaan, myös sukupuolten välisten valtasuhteiden maailmaan. Juominen miesporukassa on pakoa naisen määräysvallasta. Tarkaksen farsseissa naiset ovat yleensä aktiivisia ja nokkelia ja onnistuvat kiertämään miehet pikkusormensa ympäri oli sitten kyse turkista tai lapsen hankkimisesta. Miehet taas esitetään usein saamattomina tilanteiden heiteltävinä olevina nahjuksina tai kovasti yrittävinä mutta epäonnistuvina sählääjinä. Vaikka Tarkas toisaalta parodioi pullistelevia machomiehiä, hän pyrkii luomaan puhtia jähkaileviin mieshahmoihinsa. Se, miten paljon ironiaa tuohon ‘miehisen ryhdistäytymisen’ vaatimukseen liittyy, on jokaisen oman tulkinnan varassa. Joka tapauksessa alkoholista on löytynyt käyttökelpoinen kuvasto naisen kontrollia ilmaisemaan.

Viimeiset ‘helismatisoinnit’

Elokvakäsikirjoittana vuonna 1951 *Rovaniemen markkinoilla* -elokuvalla debytoineen Reino Helismaan viimeiseksi 29:stä käsikirjoituksesta jäi *Ei se mitään, sanoi Eemeli* (Lindman 1962). Sen lisäksi on aineistossani vielä kaksi hänen kirjoittamaansa elokuvaa, *Mullin mallin* (Itkonen 1961) sekä *Taape tähtenä* (Lohikoski 1962). Kaksi viimeksi mainittua menestyivät huonosti, ja ainoastaan ensimmäisen yleisönsuosio oli vuoden keskitasoa. Sekin jäi selvästi jälkeen aikaisempien kahden Eemeli-elokuvan suuresta suosiosta. Noiden elokuvien 1950-luvulta tuttu konsepti ei ilmeisesti enää vedonnut katsojiin.

Ei se mitään, sanoi Eemeli on ainoa aineistoni elokuva, joka sijoittuu puhtaasti maaseudulle. *Mullin mallin* tosin tapahtuu korpipotellissa ja *Johan nyt on markkinat* varuskunnassa maaseudulla, mutta niissä ympäröivää todellisuutta ei juuri näytetä. Toki monissa 60-luvun elokuvissa ollaan maaseudulla ja luonnossa, mutta päähenkilöt ovat niissä kaupunkilaisia, jotka ovat tulleet maalle kaupunkilaisine ajatusmaailmoineen. Onkin huomionarvoista, että juuri tuota Eemeli-elokuvaa on luonnehdittu ajastaan jäljessä olevaksi pelkästään sen maaseutumiljöön takia. Kari Uusitalo kuvaili elokuvaa seuraavasti: “Tämä tarinakin on sijoitettu maalaiskylään, ja myös siellä aika näyttää kukkivien tuomien tapaan seisautuneen jo ammuin, niin talvikeleillä kuin tämä elokuva tehtiinkin”. Uusitalo vertasi siinä elokuvaa vuosisadan alkuun sijoittuvaan *Kun*

tuomi kukkii (Lindman 1962).⁸⁸

Ei se mitään, sanoi Eemeli ei kuitenkaan kerro menneestä vaan omasta nykyajastaan. Siinä sivutaan runsaasti päivänpolttavia aiheita mm. epäpäteviä opettajia, hiirilavantautia ja kavallusskandaaleja. Elokvakriitikoillekin naljaillaan. Maa-laiskylän keskuksena toimii kahvibaari, jossa nuoriso norkoilee levyautomaatin ympärillä ja aikuisetkin innostuvat joskus twistaamaan. Elokuvan maailma oli siis varsin kaukana vuosisadan vaihteesta ja vastaa aikalaistodellisuutta suurelle osalle suomalaisia. Sen vähäinen suosio ei siten voinut perustua siihen, että sen miljöö olisi ollut vanhanaikainen sinänsä. Edelliset Eemeli-elokuvat sitä paitsi olivat menestyneet juuri maaseututeattereissa.

Yksittäisen elokuvan huonoa suosiota ei kovin pitkälle voi yleispätevin perusteluin arvailla. Elokuvien tapahtumapaikkojen kaupunkilaistuminen ja maaseudun esittäminen joko kaupunkilaisten visiittikohteena tai toisaalta romanttisena menneisyytenä historiallisissa elokuvissa kuvaa kuitenkin sitä, miten aikalaiset, nimenomaan kulttuurieliitti, halusivat nykytodellisuuden 1960-luvun alusta lähtien ymmärtää. Tuo 60-luvulle tyypillinen modernistinen ajattelutapa, jossa urbaani edustaa nykyisyyttä ja agraarinen menneisyyttä, on sittemmin yleistynyt ja välittynyt esimerkiksi elokuvatutkijoiden keskuuteen, kuten Matti Peltonen on osuvasti esittänyt. Sodanjälkeisten vuosikymmenien kotimainen viihde maaseutumiljöineen ei hänen mukaansa ollut menneisyyteen haikailevaa nostalgisointia, millaiseksi se on usein kulttuuritutkimuksessa tulkittu. Pikemminkin maaseutu edusti tulevaisuutta suurelle osalle suomalaisista uusine asutustiloineen ja toistaiseksi runsaine työmahdollisuuksineen.⁸⁹

Viimeiset Reino Helismaan käsikirjoitukset, ”helismatisoinnit”, eivät saavuttaneet samaa suuren yleisön suosiota kuin rillumarei-elokuvat aikoinaan tai radiohupailuihin perustuva *Kankkulan kaivolla* (Särkkä & Tarkas 1962) vielä hiukan aikaisemmin. Yhteistä oli kuitenkin kriitikkojen murskaavat teulaukset. Elokuvia pidettiin ala-arvoisina pohjanoteerauksina ja kriitikot suhtautuivat yleisöönkin halveksivasti. Esimerkiksi elokuvasta *Mullin mallin* kirjoitti *Pyrkijä* -lehden nimimerkkiarvostelija: ”Täytyy surkutellen todeta, että liian monet elokuvayleisöstä paljastavatkin henkisen köyhyytensä hohottamalla tekelelle”⁹⁰.

Noissa kolmessa elokuvassa alkoholi on varsin marginaalisessa asemassa. *Ei se mitään, sanoi Eemeli* (Lindman 1962) on itse asiassa aineistoni kaikkein ”raittein” elokuva. Kerran siinä mainitaan kyläläinen veikkausvoittaja, joka lähti kaupunkiin tekemään velkaa ja ryyppäämään. Sen lisäksi ei alkoholijuomia eikä puhetta niistä ole. Kylän miehet juovat baarissa pilsua kuivan maaseudun tapaan. Idyllisessä Pösökylässä ei pimeitä pulloja näy.

Elokuvan *Mullin mallin* (Itkonen 1961) sävy tulee esiin laulusta *Tientekijät*, jota työmiehet laulavat elokuvan alkupuolella. Siinä näkyy se Sakari Heikkisen hahmottama Helismaan lauluteksteille tyypillinen rilluttelun ekonomia, jossa työhön suhtaudutaan kahdella erilaisella tavalla. Toisaalta työtä kunnioitetaan,

⁸⁸ Uusitalo 1981, 257.

⁸⁹ Peltonen M. 1996, 12.

⁹⁰ *Suomen kansallislefilmografia* 7, 532. Rillumarei-elokuvien kritiikistä ks. Haakana 1996.

mutta ilman minkäänlaista sen heroisointia. Toisaalta taas työtä vähätellään jopa laiskuuden ylistykseen asti, ja tämä suhtautumistapa oli Heikkisen mukaan rillumarei-kulttuurissa korostuneempi.⁹¹ Vastaavasti *Tientekijöissä* lauletaan, kuinka ammattimiehiltä käy työnteko, vaikka kalliokin pitäisi puhkaista ja herratkin heihin turvaavat. Enemmän laulussa kuitenkin korostuu työmiehen ja herran vastakkaisuus ja työläisten kapinahenki:

Työ jos oisi herkkuva,
niin herrat ite tekis sen.
Mutta kun se rankkaa on,
niin sen suap tehdä työläinen.
[...]
Työmies kun tietyössä kaevaa ja koapii,
herra vuan laeskana peätänsä roapii.⁹²

Tässä renkutuksessa herraviha kuvittuu myös alkoholilla. Kun herroille keittävät piiat kahvia, ja he pääsevät helpolla, joutuu työmies käräjille omien korvessa tapahtuvien keitostensa takia. Herrojen kahviin siis kuuluu konjakit, ja työmiehen on tyytyminen laittomiin pontikkapannuihin. Samalla tavalla viski on ylellisyyttä, josta pakinkannesta sianpintaa syövä työmies voi vain uneksia. Alkoholilla ei kuitenkaan ole pelkkä statussymboli, vaan se voi myös saattaa herrat laittomille teille. Heidän nimittäin irvaillaan makaavan hotellissa rauhassa ja levossa vain siinä tapauksessa, etteivät ole lentokentän teossa Seutulassa, rattijuoppojen työmaalla.

Työmiesten ja herrojen erilaiset alkoholitottumukset tulevat esiin myös elokuvan juonikäänneistä. Korpihotellissa, jota miehet luulevat työmaakseen, huomaa päähenkilö Severi (Esa Pakarinen) yhden työmiehistä kaatavan lasiinsa pontikkaa pöydän alla. Koska on sovittu, ettei viinaa tuoda työmaalle, Severi ovelasti konttaa pöydän alle ja pistää oman lasinsa väliin. Tuo vedeltä näytävä juoma päätyykin sitten vahingossa herraskaiselle sulhaselle, joka on morsiamensa kanssa eksynyt hotelliin. Sulhanen kaatuu sohvalle ja morsian pelästyy, kun kuulee juoman olleen ”ponua” – hän luulee sitä myrkyksi. Severi sitten selittää sen olevan ”sellasta mehtäviiniä, mäntymateroa”.

Erilaiset alkoholijuomat ovat siten osaltaan rakentamassa erilaisia luokkaidentiteettejä. Toisaalta se, että miehet ovat keskenään sopineet olevansa ryyppäämättä työmaalla, kuvastaa yhdenlaista työmoraalia ja on osoitus työmiesten keskinäisestä solidaarisuudesta. Se myötäilee Heikkisen luonnehtimaa rillumarei-kulttuurille tyypillistä reiluuden etiikkaa. Reiluuden arvot asettuvat ulkokohtaisia piirteitä arvostavaa säätymoraalia vastaan. Elokuviissa tuo reiluuden etiikka näkyy juuri niin, että sankarit ovat ”reiluja jätkiä” ja roistot puolestaan herraskaisia ulkomuodoltaan.⁹³

Helismaan kolmas käsikirjoitus aineistossani, *Taape tähtenä* (Lohikoski 1962), taas on farssi, joka muistuttaa Aarne Tarkaksen seurapiiri-irvailuja. Elokuva sai

.
⁹¹ Heikkinen 1996, 315–317.

⁹² *Toivelaulut* 3/1961, 28.

⁹³ Heikkinen 1996, 318.

alkunsa kun Tabe Slioorista kertova elokuvan *Se alkoi omenasta* kuvaukset keskeytyivät diivan oikutellessa. Tabe itse esitti naispääosaa tuossa puolidokumentaarisisessa elokuvassa, jonka oli tarkoitus kertoa julkisesta salaisuudesta, Taben suhteesta Helsingin kaupunginjohtajaan. Tuotantoyhtiö halusi parodioida Taben oikkujen aiheuttamia vaikeuksia ja elokuvan tekemisen käännteitä ja päätti täydentää lyhyeksi jäänyttä filmiä tunninmittaisella farssilla.⁹⁴

Alkoholilla kuvitetaan *Taape tähtenä* -elokuvassa niin ylellistä elämää kuin Taapen (Tuija Halonen) kevytkenkäisyyttäkin. Ravintolassa Taapella on nälkä ja hän tilaa talon laskuun parsamunakasta, kaviaaria, punaviiniä – mutta ei algerialaista – persikoita ja paljon grapepurkkeja. Pöydässä on viiniä ja shamppanjaa. Juomista ei näytetä, mutta Taape ahmii kanaa käsin ja nauraa räkättää miesseurassa. Klassisten pitojen elementit korostavat siten Taapen diivamaisuutta ja suuruudenhulluutta. Jatkoille luoksensa Taape sitten kutsuu useita miehiä ja tarjoilee heille shamppanjaa ja voileipiä. Makuuhuoneessa näytetään lojuvan tyhjiä shamppanjapulloja yö- ja peilipöydällä. Täsmälleen samanlainen moraalisesti arveluttavan elämän vihjaus oli elokuvassa *Minkkiturkki*.

Tutkimusaineistoni studiokauden elokuvissa alkoholia esiintyi siis vähän ja humaltumista ei suurimmassa osassa elokuvia ollut. Alkoholilla kuvitettiin elokuvissa sosiaalisia suhteita ja piirrettiin roolihenkilöiden identiteettejä siinä missä muillakin kliseillä. Shamppanja ja konjakki ilmensivät ylellisyyttä, esitettiin sitä sitten irvailevassa tai juhlistavassa mielessä. Toisaalta miehinen vapauden kaipuu kääntyi elokuvissa alkoholin nauttimisen metaforiselle kielelle. Naiset toimivat vahtikoirina, jotka kontrolloivat miesten juomista. Alkoholi ja vieraat naiset olivat toisilleen rinnakkaisia moraalisia paheita, joiden perään haikaileminen piti unohtaa aviomiessäätyyn astuttaessa. Avioliitto näyttäytyi näin ennen kaikkea valtasuhteena.

Elokuvan uusi aalto

Mervi Pantti on tutkimuksessaan *Kaikki muuttuu... Elokuvakulttuurin jälleerakentaminen Suomessa 1950-luvulta 1970-luvulle* perusteellisesti kartoittanut suomalaisen elokuvakulttuurin murrosta 1950- ja 1960-luvun vaihteessa. Katkos vanhan ja uuden välillä oli aikalaisten elokuva-aktivistien kokemus omasta ajastaan, johon liittyi toive muutoksesta. Myöhemmin katkos muuttui viralliseksi historiankirjoitukseksi uudesta aallosta tapahtuneena tosiasiana. Kyseessä oli paitsi kotimaisen elokuvan taloudellinen kriisi, myös esteettis-laadulliset periaatteet. ‘Vanhan’ elokuvan estetiikasta ja tuotantojärjestelmistä haluttiin irtautua ja siirtyä uuteen ei-kaupalliseen taide-elokuvakulttuuriin.⁹⁵

Elokuva-artistien avuksi tuli valtion huoli elokuvasta kansallisena taidelaitoksena, mikä mahdollisti pyrkimykset taiteellisesti orientoituneeseen elokuvaan. Vuonna 1961 käynnistettiin valtion elokuvapalkintojärjestelmä. Sillä haluttiin palkita taiteellisesti ja teknisesti korkealuokkaiset elokuvat, jotka “taiteellisen

.
⁹⁴ Suomen kansallisfilmografia 7, 75,83.

⁹⁵ Pantti 1998.

omaperäisyytensä tai herätteitä synnyttävän kokeiluluonteensa huomioonottaen erityisesti ansaitsevat palkitsemista”⁹⁶. Valtion yritykset kansallisen elokuvakulttuurin kohottamiseksi jatkuivat vuonna 1969 perustetulla Suomen elokuväsäätiöllä. Vuonna 1970 valtion elokuvapalkintojen nimi muutettiin elokuvatuotannon laatutueksi. Vuonna 1973 puolestaan luovuttiin jälkikäteen myönnettävästä laatutuesta ja elokuville alettiin jakaa tuotantotukea, josta osa maksettiin ennakkotukena.⁹⁷

Pantin mukaan studiojärjestelmälle ominaisen elokuvien teollisen tuotantomallin haaksirikkouduttua siirryttiin Suomessa kulttuuriseen tuotantomalliin. Uudesta elokuvasta tuli siten valtion rahoittamaa kansallista taide-elokuvaa. Kun studiokaudella elokuvatuotanto oli ollut tehdasmaista ja nopeaa, 1960-luvulla elokuvia valmistui harvoin erikoistuneessa tuotannossa. Yleisö ei kuitenkaan palannut elokuvateattereihin, mikä jatkoi suomalaisten elokuvien ahdinkoa. Valtion panos ei yksin riittänyt kotimaisen elokuvan aseman vakiinnuttamiseen. Silti yleisökysymys oli Pantin näkemyksen mukaan alisteinen elokuvaestetiikkaa ja -politiikkaa koskeville keskusteluille koko jälleenrakentamisen kauden ajan.⁹⁸

Mitkä sitten olivat ne ideaalit, joihin taide-elokuvan puolestapuhujat uskoivat? 1950-luvun elokuvajournalismissa oli kärjistynyt massakulttuuria edustavan viihde-elokuvan ja taide-elokuvan vastakkainasettelu. Suomalaista elokuva-teollisuutta syytettiin huonosta mausta, kaavamaisuudesta ja epärealistisuudesta.⁹⁹ Hyvää ja huonoa makua, korkeaa ja matalaa erottelevat 1950-luvun kulttuuritaistelut olivat konkretisoituneet mm. rillumarei-polemiikissa.¹⁰⁰ Esimerkiksi Jörn Donner piti uuden elokuvan linjanvedoksi muodostuneessa kirjoituksessaan *Suomalainen elokuva vuonna 0* vuonna 1961 yhtenä pohjanoteerauksena elokuvaa *Rovaniemen markkinoilla*. Se oli hänen mukaansa kansanomainen, vulgaari ja yksinkertainen ja aliarvioi yleisönsä sellaiseksi, ettei se tarvitsisi korkeatasaisempaa viihdykettä. Pohjanoteerauksia tuli myöhemmin lisää, ja Donner syytti suomalaista elokuva paitsi taiteellisesta kunnianhimottomuudesta, myös teknisesti surkeasta tasosta.¹⁰¹

Syytösten käänttöpuolena oli vaatimus hyvästä, omaperäisestä ja totuudellisesta taiteesta Mervi Pantin otsikoin. 1950-luvulla kansainvälisessä elokuvakulttuurissa oli vahvistunut romanttinen ohjaajakultti, johon liittyen ‘tekijän elokuva’ oli ainutlaatuisia vuorovaikutusta tekijän ja katsojan välillä ja siten kaukana massayleisölle suunnatuista kaavamaisista tuotteista. Hyvää makua oli siis ainutkertaisuus ja omaperäisyys, mutta myös uudet temaattiset aihevaltaukset. Ennen kaikkea elokuvan tuli olla realistinen.¹⁰²

Esikuvana oli pitkälle 1940- ja 1950-lukujen neorealismi. Realismin vaatimuksella viitattiinkin ennen kaikkea yhteiskunnallisen todellisuuden paljastami-

96 Pantti 1998, 75–77.

97 Pantti 1998, 71–85.

98 Pantti 1998, 85–90.

99 Pantti 1998, 44.

100 Ks. Peltonen M. 1996.

101 Donner 1990 [1961], 51–53.

102 Pantti 1998, 44.

seen. 1960-luvun alussa tosin myös henkilöhahmojen sisäisen maailman todellisuuden esittäminen sai arvostusta osakseen. Neorealismia ihaileville elokuvaintellektuelleille ihanteellinen elokuva oli siten ajankohtaisia yhteiskunnallisia realiteetteja kuvaava taide-elokuva. Jörn Donner kirjoittikin vuonna 1955 yhteiskunnasta taiteen aineksena:

Yhteiskuntamme on aihe – se on taiteen ainesta. Sen moninaisuus, sen ristiriidat. Kuinka usein tämä on sanottava? Ja yhtä paljon on korostettava, että tässä tarkoitan juuri näytelmäelokuvaa, joka hipoo dokumentaarisen kuvauksen puitteita. Todellisuutta voidaan kuvata monella tavalla. Ainoa oikea tapa on se, joka tekee todellisuuden todellisuudeksi ja kuitenkin välittää sen taiteena.¹⁰³

Donner näki jopa kansallisen elokuvan ainoaksi oikeutetuksi lähtökohdaksi 'maan todellisuuden tutkimisen'. Se oli hänen mukaansa sekä välttämättömyys, että utopia. Donner lainasi Hans Kutterin kirjoitusta vuodelta 1945:

Tullakseen kansalliseksi sanan oikeassa ja hyvässä merkityksessä, ei propagandamielessä, elokuvamme on ennen kaikkea kuvattava suomalaisia ihmisiä sellaisina kuin he ovat työssään ja jokapäiväisessä aherruksessaan, rakkaudessaan ja taistelussaan. Meidän on päästävä irti kiiltokuvamaisesta ihannoimisesta ja vääristellystä talonpoikaisromantiikasta.

Itse hän jatkoi ajatusta edelleen:

On kuvaavaa, että suomalaisen elokuvan aiheenvalinta on kymmenen vuoden ajan ollut suunnilleen sama, että ei katsota vaivan arvoiseksi tunkeutua kohti uusia todellisuuksia, että kokonaan laiminlyödään ainoa perusta, jolta lähtien kansallisen elokuvan myytti voi olla oikeutettu, nimittäin maan todellisuuden tutkiminen.¹⁰⁴

Uuden aallon elokuvat pyrkivät sittemmin toteuttamaan näitä ideaaleja. Niin elokuvien tuotantotapa, aihepiirit kuin estetiikkakin muuttuivat totaalisesti. Murrosta korosti vielä 1960-luvun alkupuolen useampivuotinen ammattinäyttelijöiden lakko, joka toi amatöörit valkokankaalle. Siten elokuvanäyttelämisenkin konventiot muuttuivat. Uusien katsojien rekrytointiyhtymiset rajasivat elokuvaa yhä enemmän kaupunkilaisnuorison kulttuuriksi. Mervi Pantin mukaan koulutetulle kaupunkilaisnuorisolle elokuva tarjosikin uudenlaista käyttöarvoa kulttuuristen erojen välineenä.¹⁰⁵

1960-luvun alun elokuvailmaisun uudistamisen painopiste oli elokuvan muodossa. Ihanteena oli ranskalainen uuden aallon elokuva, jonka kaltaista otetta erityisesti Maunu Kurkvaaran varhaisten töiden kehuttiin edustavan. Vuosikymmenen kuluessa yhteiskunnallisuuden vaatimukset kasvoivat, elokuvan tuli 'osallistua'. Sisällölliset kysymykset tulivat yhä tärkeämmiksi, mutta toisaalta

.
¹⁰³ Donner 1990 [1955], 27.

¹⁰⁴ Donner 1990 [1961], 67, 69–70.

¹⁰⁵ Pantti 1994, 5.

muotokin ymmärrettiin viestiksi. Brecht-vaikutteisesti katsoja haluttiin aktivoida älyllisesti. Vieraannuttamisefektejä luotiin kollaasiteknikalla, dokumenttien, väli-tekstien, kertojan äänen ja laulujen keinoin.¹⁰⁶

‘Todellisuuden tutkimisen’ vaatimusta pyrittiin uuden aallon elokuvien tuotannossa siis kovasti noudattamaan. Elokuvajournalismin keskeiseksi ongelmakentäksi muodostuikin realismin vaatimus ja kysymys siitä, millaista yhteiskuntaa elokuvien tulisi kuvata. Elokuvakritiikki syytti uutta elokuvaa keskiluokkaisen arvomaailman peiliksi. Realismilla peräänkuulutettiin nimenomaan työväenluokan kuvaamista. Muodikkaiden ammattien henkilögalleriaa mannekiineineen ja toimittajineen arvosteltiin. Vasta *Työmiehen päiväkirja* (Jarva 1967) toi kriitikoiden kaipaaman työväenluokan valkokankaalle.¹⁰⁷

1960-luvun lopussa ‘osallistuvan elokuvan’ käsite korvattiin ‘poliittisella elokuvalla’. Äärimmillään poliittisen elokuvan tehtäväksi teoretisoitiin sellaiseen yhteiskuntaan tähtääminen, joka ei manipuloi tajuntateollisuudella. Ranskalaisen Jean-Louis Comollin ja Jean Narbonin *Cahiers du Cinéma* -lehden pääkirjoitus (1969) elokuvan poliittisuudesta julkaistiin *Filmihullussa* vuonna 1970 ja siinä kiteytyivät uuden kritiikin ydinajatuksat. Poliittisen elokuvan tehtävänä oli sen mukaan oman esittämisen järjestelmänsä kyseenalaistaminen. Sillä tavalla elokuvasta ideologiansa välikappaleen tekävän järjestelmän luonne paljastuisi. Speaktaakkeli ja viihdyttävä elokuva kiellettiin, ja katsojan “oli osallistuttava työhön”.¹⁰⁸

Vuonna 1970 elokuvan *Kesäkapina* ohjannut Jaakko Pakkasvirta oli samoilla linjoilla. Elokuva hylkäsi klassisen elokuvakerronnan rakenteen ja kollaasinomaisesti yhdisti fiktiota, dokumenttimateriaalia, haastatteluja, mainoksia ja väli-tekstejä. Katsojaa aktivoitiin sekoittamalla roolihenkilöitä, näyttelijöitä siviilipersoonina ja julkisuuden henkilöitä omana itsenään. Sakari Toivian mukaan “perinteellinen juoniaines on *Kesäkapinassa* häivytetty taustalle, vieraannutettu niin, ettei katsojalle jää mitään mahdollisuutta sulkea silmiään tärkeimmältä: siitä mitä hänessä itsessään ja päähenkilössä todella tapahtuu.”¹⁰⁹ Poliittisen elokuvan viimekätisenä tehtävänä oli siten kääntää katsojan huomio pois elokuvasta häneen omaan itseensä.

Alkoholi kerronnallisessa keskiössä

Kahdelle tutkimusaineistooni kuuluvalla studiokauden elokuvalla oli tyypillistä se, että alkoholilla on niissä merkittävä ja erityinen osuus koko elokuvan kerronnan kannalta. Näitä elokuvia olivat *Naiset, jotka minulle annoit* (Tarkas 1962) ja *Jengi* (Lindman 1963). Ne olivatkin lähes ainoita humalakuvauksia sisältäviä studiokauden elokuvia ja huomionarvoista on se, että molemmissa esitettiin naisten päihtymistä, edellisessä yksinomaan naisen ja jälkimmäisessä sekä miesten että naisten.

.
¹⁰⁶ Pantti 1998, 143–149.

¹⁰⁷ Pantti 1998, 150–151.

¹⁰⁸ Pantti 1998, 178–179.

¹⁰⁹ IS 24.1.1970.

Naiset, jotka minulle annoit oli yksi Aarne Tarkaksen ‘vakavista’ elokuvista. Sen tarkoitus oli kuvata teatterimaailman sisäpiirejä ja elokuvan juoni perustui kolmiodraamaan. Elokuvan saama kritiikki oli lähes kauttaaltaan tyrmäävä. Sitä pidettiin kehnosti ohjattuna, dialogiltaan surkeana ja pinnallisena. Erityisesti kriitikoita ärsytti se, että se ei kuvannut teatterimaailmaa realistisesti ja siten vahvasti “maallikkojen keskuudessa jo vallalla olevia väärinkäsityksiä”¹¹⁰.

Elokuvan teatterimaailmassa Erkki Sora (Stig Fransman) on menestyvä nuori näyttelijä, joka on aikoinaan nainut itseään vanhemman teatterinjohtajan vaimon Lauran (Rauha Rentola). Tämä taas on joutunut väistymään estradilta, koska on lastensaannin vuoksi menettänyt rooleja ja “42 vuotta on korkea ikä naiselle, jolla on vain ulkonäköä ja lauluääntä”. Laurasta on siten tullut katkera kotiäiti, joka tietää miehensä ja nuoren nousevan näyttelijättären suhteesta.

Elokuvasa Lauran katkeruus ja paha olo kanavoituu juomiseen. Kun aviomies esiintyy televisiossa rakastajattarensa kanssa, ottaa Laura yksin kotona kaapista pullon väkevää ja kulauttaa siitä aimo annoksen. Vanhenevan näyttelijättären tragedia representoidaan siten juopottelulla. Myöhemmin näytetään, kuinka Laura yksin olohuoneessaan humalassa itkee vihaa ja nauraa karkeasti. Dramaattisesti hän kaatuu lattialle kaataen painavan aurinkokellon, josta oli ottanut tukea. Epätoivoisena hän suree kohtaloaan.

Kun aviomies tulee kotiin, hän syyttää vaimonsa juoneen ja olevan humalassa. Tämä kysyy uhmakkaasti, että entäs sitten ja vertaa halpaa konjakkiaan miehen taskusta löytyneeseen kahden hengen kalliiseen ravintolalaskuun shampanjoineen ja konjakkeineen. Mies ilmoittaa, ettei siedä humalaisia naisia ja jää nukkumaan olohuoneeseen. Naisen juominen yksin ja peräti humalaan tulo näyttäytyy vahvana tabuna. Naiselle miehen synty on kuitenkin suurempi, perheen rahojen tuhlaaminen toiseen naiseen. Halpa konjakki on siten paitsi lohtu suruun ja katkeruuteen, myös korviketta miehen ylellisyysillallisesta.

Myös miehensä ensi-iltajuhlissa ravintolassa Laura juo mustasukkaisena korostetuin ottein alkoholia, kun näytelmän nuoren parin, Erkin ja tämän rakastajattaren suurta tulevaisuutta povataan. Aamulla mies jälleen moittii Lauran humalaa. Perinteinen asetelma naisesta miehen alkoholinkäytön rajoittajana on elokuvassa kääntynyt pääläelleen. Miehen kontrollilla on oma erityinen syynsä. Sen motiivina on ennen kaikkea estää häpeä, jonka juopotteleva vaimo miehelleen tuottaa.

Elokuvan lopussa Laura ‘löytää itsensä’ ja päättää keskittyä hoitamaan lapsiaan. Elämänparannuksen ja uuden alun symbolina hän kaataa konjakin näyttävästi tiskialtaaseen ja menee lastensa luo. Elokuvan juonikaari kääntyy siten alkoholinkäyttökuvaston kielelle. Lauran katkeruus rinnastuu juomiseen, ja lasinsisällön poiskaataminen ilmaisee uudenlaista asennetta elämään kokonaisuudessaan. Alkoholia käytetään elokuvassa kerronnallisena keinona koko juonen tasolla.

.
¹¹⁰ Eteläpää 1962. Ks. myös *Suomen kansallisfilmografia* 7, 103.

Ikääntyvän näyttelijättären Lauran (Rauha Rentola) katkeruutta kuvitetaan juomisella. Elokuvan onnellisessa lopussa Laura löytää itsensä ja kaataa konjakin tiskialtaaseen. Naiset, jotka minulle annoit (Tarkas 1962). Suomen elokuvaarkisto.

Elokuvan *Naiset, jotka minulle annoit* voi nimetä klassiseksi moraalitarinaksi. Tarinan ytimen muodostaa paheksuttavaan elämään luisuminen, siinä pyristeleminen ja viimein parannukseteko. Klassinen moraalitarina on ehkä tyypillisin mutta ei kuitenkaan ainoa kertomustyyppejä, jossa alkoholi- ja juomiskuvastoa voidaan käyttää narratiivisena strategiana. Muita sellaisia ovat porttitarinat, uhritarinat sekä naamioidenriisuntatarinat.

Hieman rinnasteisia klassisille moraalitarinoille ovat 'porttitarinat', jotka olen nimennyt päihteiden käytön porttiteorian mukaan. Niiden juoni perustuu siihen, mitä roolihenkilöiden elämässä tapahtuu, kun he alkavat käyttää alkoholia. Kun klassisissa moraalitarinoissa juonen jännite perustuu siihen, tekeekö roolihenkilö parannuksen vai ei, keskittyy porttitarina kuvaamaan niitä väistämättöminä pidettyjä muutoksia, jota alkoholinkäyttö aiheuttaa. Porttitarinat ovat siten kaikkein moralistisimpia ja ovat usein tarkoitettu 'opettavaisiksi' tarinoiksi, kuten perinteinen tarina Turmiolan Tommista. Esimerkki sellaisesta on jossain määrin elokuva *Jengi* (Lindman 1963), jota käsitellään myöhemmin luvussa 10.

Huomionarvoista on, että vaikka alkoholikuvaukset yleistyivät ja alkoholiin suhtautuminen muuttui rajusti 1960-luvun uuden aallon elokuvissa, säilyi moraalitarinoille tyypillisen rakenteen käyttökelpoisuus elokuvien kerronnassa. Kahdessa tutkimusaineiston 'osallistuvimmassa' elokuvassa, Jaakko Pakkasvirran ohjaamissa yhteiskuntakritiikeissä *Vihreä leski* (1968) ja *Kesäkapina* (1970) elokuvan päähenkilön oman elämänsä ohjasten menettämistä, lipsumista roolistaan ja luisumista epätoivoon kuvataan lisääntyvällä alkoholinkäytöllä. *Vihreän lesken* kotirouvan yksinäisyys, vieraantuminen ja ikävä manifestoituu muutamilla lisääntyvää juomista osoittavilla kohtauksilla. *Kesäkapinan* mannekiinin kehittyvää pahaa oloa kuvataan samoin runsaan alkoholin käytön ja krapulan kuvastolla. Erittäin tehokkaiksi viittauksenomaisetkin kohtaukset tekee molemmissa elokuvissa se, että niiden päähenkilöt ovat naisia.

Ero varsinaisiin moraalitarinaihin on kuitenkin siinä, että näissä elokuvissa syy tuohon degeneratiiviseksi kuvattuun elämäntapaan ei ole yksilöiden

heikkoudessa tai moraalittomuudessa. Roolihenkilöt ovat vieraantuneita omasta elämästään heitä ympäröivien olosuhteiden seurauksena. Yksilöiden rappio tai “terveen minän hajoaminen”¹¹¹ johtuu siten vääristyneistä yhteiskunnallisista rakenteista ja instituutioista. *Vihreässä leskessä* sellaisia ovat vastarakennetut nukkumalähiöt ja naisen asema eristettynä kotiäitinä. *Kesäkapinassa* taas kritiikki kohdistuu läpikaupallistuneeseen todellisuuteen ja kapitalismin valheellisuuteen. Tarinatyyppin voisi nimetä uhritarinaksi.

Uhritarinoiden juonen jännite ei perustu siihen, pystyykö roolihenkilö tekemään elämässään parannuksen. Runsas alkoholinkäyttö on niissä pakoa ahdistavasta yhteiskunnasta, ja muutos on mahdollinen ainoastaan yhteiskunnallisen muutoksen kautta. ‘Vihreä leski’ ajautuu avioeroon, ja hänen kohtalonsa jätetään elokuvassa toivottoman sävyisesti avoimeksi. *Kesäkapinan* valokuvamalli taas päättyy tuhoamaan valheellista kaupallisuutta repimällä mainoskuvia. Elokuvan esitteen mukaan kapina päättyy kuitenkin suureen kysymysmerkkiin ja viimeiseksi kerrotaan, että “kulutusfasismin voittokulku ei jätä vaihtoehtoja”¹¹². Muutoksen on lähdettävä yhteiskunnan rakenteista.

Aivan erityyppinen narratiivinen strategia taas on naamioidenriisuntatarinoiksi nimeämässäni teoksissa. Aikaisemmin käsitellyt teatterinäytelmät *Uuden vuoden yö* ja *Kuka pelkää Virginia Woolfia* edustivat juuri tätä tarinatyyppiä. Niissä oleellinen kerronnallinen keino on päihtyminen yhteisissä juomingeissa. Tarinatyyppin jännite perustuu siihen, mitä tapahtuu, kun roolihenkilöt humalassa paljastavat itsensä ja toisensa. Kun sosiaalinen kontrolli liukenee ja estot häviävät, jotakin todellista ja salattua tulee esiin. Tilanne voi samalla olla terapeutin ja tarinan sanomana siten ‘totuuden’ löytäminen.

Tämä narratiivinen strategia löi itsensä läpi 1960-luvun teatterimaailmassa, mutta kotimaisessa elokuvassa varsinaisia esimerkkejä sellaisesta ei ole. Vastavaanlaisena ‘totuusterapiana’ alkoholi esitetään kyllä usean elokuvan kohtauksessa. Minkään yksittäisen elokuvan juonen kehittäminen kokonaisuudessaan ei kuitenkaan sellaisen varaan perustu. Näyttävien esimerkki ‘totuusterapiasta’ onokuva *Käpy selän alla* (Niskanen 1966).

Se, että alkoholia käytetään elokuvassa kerronnallisena keinona ei kuitenkaan ole suoraan suhteessa alkoholikohtausten tai humalan määrään. Runsaallakaan juomisella ei tarvitse olla merkitystä tarinan juonen kehittelyn kannalta, vaan se ennemminkin kuvaa vain roolihenkilöiden identiteettiä ja kosteaa elämäntapaa. Näkemykseni mukaan erityisesti tämän kaltainen alkoholinkäytön representaatio yleistyi 1960-luvun elokuvissa. Kun studiokauden elokuvissa runsas alkoholinkäyttö oli selkeä osa elokuvan juonen kehittelyä, tuli siitä uuden aallon elokuvissa arkielämän kulissi. Juhlat ja juomingit olivat siten tapahtumanäyttämöitä muiden joukossa omine ominaispiirteinen.

.
¹¹¹ *Kesäkapinan* esite. Suomen elokuva-arkisto.

¹¹² *Kesäkapinan* esite. Suomen elokuva-arkisto.

■ Arkinen alkoholi

Pullot arjessa

Arkiset ateriat

Tyypillinen ravintolailallinen tutkimusaineistoni studiokauden seurapiiri-elokuvissa syötiin hienossa ravintolassa. Ensiksi otettiin shampanjamaljat, ruuan kanssa juotiin viiniä ja aterian päätti kahvi ja konjakki. Jos jäätiin istumaan iltaa pidempään, tilattiin vielä shampanjaa. Kun uuden aallon elokuvissa miljööt muuttuivat, hienot ravintolat jäivät pois. Ravitsemusliikkeissä kyllä käytiin mutta ennemminkin juomassa kuin syömässä. Niissä elokuvissa, joissa illastamista näytettiin, oli se joko Spede-elokuvien parodiointia tai vaatimattomampaa ateriointia, jossa ruokajuomaksi kelpasi olut viinin ohella.

Huomionarvoista on, että uuden aallon elokuvissa olut esiintyi monesti ruokajuomana arkisemmassakin ympäristössä. Se, oliko esillä olevien ruskeiden pullojen sisältö olutta vai pilsneriä, ei kohtauksista tosin selviä. Mielestäni sillä ei kuitenkaan ole juuri merkitystä. Ruskeiden pullojen visuaalinen symboliarvo siinänsä on elokuvissa selkeä. Niiden käyttäminen vaikuttaa harkitulta rekvisiitalta, jonka tarkoituksena oli kuvittaa henkilöihahmoja ja heidän elämäntapojaan.

Vuosien 1968 ja 1984 juomistapakyselyissä kysyttiin vastaajilta, mitä he yleensä käyttävät ruokajuomana toisaalta arkipäivänä toisaalta sunnuntaisin. Jussi Simpura on vetänyt vastauksista sen johtopäätöksen, että alkoholijuomat eivät olleet millään tavalla tunkeutuneet suomalaisten päivittäisille aterioille. Alkoholijuomat olivat suomalaisille edelleen päihteitä eivätkä elintarvikkeita. Vuonna 1968 yli 90 prosenttia suomalaisista ilmoitti juovansa maitoa tai piimää aterian yhteydessä. Sekä oluen, pilsnerin, kaljan että sahdin osuus oli mitättömän pieni, viinin taas lähes nollassa sunnuntaiaterioillakin. Vuoteen 1984 mennessä muutosta oli tullut siinä suhteessa, että etenkin naiset olivat alkaneet korvata maitotuotteita vedellä ja kivennäisvesillä. Alkoholijuomien osuus sitä vastoin oli edelleen häviävän pieni.¹

Näin ollen elokuvien olut- tai pilsneripullot ruokapöydällä olivat valtakulttuurin kontekstissa marginaalista käyttäytymistä. Toisaalta oluen ymmärtäminen ruokajuomaksi vastasi alkoholipolitiikan ja erityisesti panimoteollisuuden päämääriä. 1960-luvun olutmainonnalla pyrittiinkin tuomaan olut aterioiden yhteyteen, vaikka ensisijaisesti mainonnassa olut esiintyi seurustelu- ja rentoutusjuomana.

Elokuvien arkiset olutpullot selkeästi identifioivat tiettyjä elämäntapoja. Elokuvan *Laituri* (Ruutsalo 1965) päähenkilö matkustaa junalla maalle ja juo ravintolavaunussa ruuan kanssa olutta. Hän onkin kirjailija, jonka kostea elämäntapa tulee myöhemmin elokuvassa ilmi. Toisaalta viereisessä pöydässä istuva mieskin

.

¹ Simpura Jussi 1985, 97–99.

*Esimerkillinen
sunnuntaiateria
Järvelän Kanta-
krouvissa vuonna
1967: isä juo
olutta, äiti ja tytär
maitoa. Kanta-
krouvit olivat
Alkoholiliikkeen
tytäryhtiön ravinto-
loita. Hotelli- ja
ravintolamuseo.*

juo olutta, ja tilanteessa ollaan ennemminkin ravintolassa kuin arkiympäristössä. Joka tapauksessa samassa elokuvassa alkoholijuomat esitetään olennaiseksi osaksi taiteilijoiden boheemielämän arkea. Mainiossa kohtauksessa taiteilijapiiriin kuuluva nainen ostaa kauppahallista lenkkimakkaraa ja pistää sen verkkokassiin, jossa on jo viinipullo. Hän menee sitten taidemaalari-poikaystävänsä asuntoon ja ilmoittaa: “Tääl tulee safkaa ja vähän viintä”.

Jörn Donnerin ohjaama *Sixtynine 69* (1969) taas kuvaa oman aikansa hermoilla eläviä “nykyaikaisia nuoria ihmisiä”². Elokuva alkaa kohtauksella, jossa aviomies esiliina edessään korjaa pöydän aterian jäljiltä, tiskaa ja tarjoaa kahvia. Vaimo tekee sillä aikaa ristisanatehtävää. Taustalla soi laulu Mr. Wonderfulista. Sukupuolten välisestä kotitöiden jaosta olikin juuri 1960-luvulla tullut merkittävä osa tasa-arvokeskustelua. Muun muassa Yhdistys 9:n vaatimukseen kuului kotitöiden jakaminen³. Tähän omana aikanaan moderniksi ja edistykselliseksi miellettyyn elämäntapaan liitettiin elokuvassa oluen nauttiminen kotoisella aterialla. Ruokailun jäljiltä pöydällä oli nimittäin tyhjiä pulloja ja kaksi lasista tuoppia. Varta vasten tarkoitukseen sopivien tuoppien käyttö kertoo vakiintuneesta olutkulttuurista.

Hiljattain ennen *Sixtyninen* kuvauksia vapautunut keskiolut on elokuvassa muutenkin hyvin esillä. Esimerkiksi yösyömiseksi mies ottaa voileivän kanssa olutta, ja vaimo siemaa saman pullon suusta kulauksen myös hänkin. Niin ikään riitelyn kuumentamia tunteita jäähdytellään oluella puolin ja toisin. Olut näyttääkin tässä ongelmallisten ihmissuhteiden ympärillä pyörivässä elokuvassa kuuluvan jääkaapin vakiosisäلتöön.

Myös elokuvassa *Kesyttömät veljekset* (Kivikoski 1969) pyritään kuvaamaan ajassaan elävien nuorten arkea vastaavin rekvisiitoin. Se on tarina kahdesta eri-

.
² Aikalaiskriitikon ilmaus (*Suomen kansallisfilmografia* 7, 591).
³ Jallinoja 1983, 157.

laisesta veljeksestä, joista Eki (Pertti Melasniemi) on opiskelijaradikaali ja Antti (Eero Melasniemi) oman kirjapainon hankkiva kirjaltaja. Eki asuu veljensä ja tämän kosmetologivaimon nurkissa ja kotona iltaisin yhteisillä aterioilla juodaan olutta. Myös päivisin olut (tai pilsneri) on veljeksille arkijuomaa. Eki siemailee olutta Porthanian kahvilan terassilla väitellen Neuvostoliiton ilmaisuvapaudesta Jaakko Laakson kanssa. Antti taas tilaa työkaverinsa kanssa työmaaruokalassa lihamakaronilaatikkaa ja kaljaa. Arkisella oluella varsinaisten juomiskohtausten lisäksi korostetaan siten veljesten ‘kesytöntä’ identiteettiä.

1960-luvun uuden aallon elokuvissa olut ja joissain tapauksissa viini astuivat kuvaan arkisina ruokajuomina. Niiden avulla rakennettiin niin taiteilijoiden kuin muodikkaitten ajassaan elävien nuorten ihmisten identiteettejä. Kaiken kaikkiaan elokuvien alkoholisisällöstä ateriakohtaukset muodostivat kuitenkin pienen osan. Ateriakuvauksia oli niissä ylipäänsä vähän. Muista ruokajuomista voikin mainita ainoastaan *Käpy selän alla* -elokuvan maidon. Mutta vaikka alkoholi-juomat eivät elokuvissa esiintyneet sen laajemmin elintarvikkeina, ei se tarkoita sitä, että ne olisi esitetty pelkästään päihteinä. Pikemminkin alkoholille annettujen sosiaalisten merkitysten kirjo oli elokuvissa hyvin monisävyinen.

Alkoholin arkisuus tulee ruokakäytön lisäksi uuden aallon elokuvissa esiin vielä esimerkiksi siinä, että monissa sosiaalisissa tilanteissa alkoholijuoma näyttää korvanneen rituaalisen kahvinjuonnin. Alkoholista esiintyy myös lääkekäytössä tai rentoutusryppyinä työtilanteissa. *Kesäkapinan* mannekiinille on aivan luonnollista ottaa rohkaisuryppy ennen valokuvausta samalla kun taustalla soitetaan rauhoittavaa musiikkia. Lääkekäyttöön liittyi elokuvassa *Sixty-nine 69* myös ironiaa – hammaslääkärin tuolissa kestetyt kivut oikeuttavat useaan konjakkiryppyyn.

Pullojen symboliikka

Ryhmä 65 -antologiassa, jonka tarkoituksena oli kuvata sitä uutta, mitä kirjallisuudessa oli tapahtunut vuonna 1965, on Eino Säisän runo *Pullot*. Tämän kuvurunon alussa sana ‘PULLOT’ on toistettu neljätoista kertaa ja ladottu pullon muotoon. Sen jälkeen jokainen runon yhdeksästä sivusta toistaa tuota pullon muotoa. Runon sisältö on tajunnanvirtaa pullotematikasta. Visuaalinen vaikutelma runosta on vahva ja selkeä. Pullon symboliikka virittää tietynlaiset odotukset. Säisä ei näitä odotuksia petäkään, mutta hän oivaltavasti myös purkaa auki tuota symbolikuvastoa:

En käsitä (tietysti käsitänkin) miksi aina kun mainitaan sana “pullo” ihmiset ajattelevat viinaa ja juoppoa ja juomista. Miksei voi muistaa: onhan sellainen kuin termospullo tuttipullo maitopullo kahvipullo sukassa mehupullo limsapullo Vichypullo Viskypullo...⁴

Pullojen vahvaa symboliarvoa hyödynnetään juuri elokuvissa. Aarne Tarkaksen elokuvien yhteydessä oli jo puhetta siitä, kuinka yksittäinen tyhjä champ-

.

⁴ Kirstinä & al. 1965, 213–221. Kuvarunon muotoa ei ole lainauksessa otettu huomioon.

panjapullo yöpöydällä kertoo paljosta. Vastaavasti kun elokuvan *Rakas..* (Kurkvaara 1961) naispäähenkilö kastelee kukkaa kaataen viinipullosta vettä, välittyy siitä oitis mielikuva tietynlaisesta elämäntavasta. Riisuttu kotiympäristö ja pullo kastelukannuna yhdessä kertovat vaatimattomuuden estetiikasta ja boheemiin vivahtavasta elämäntavasta. Toisissa yhteyksissä olohuoneiden tyylikkää baarikaapit ja niiden hienonnimiset ja -muotoiset pullot taas viestivät omaa selkeää kieltään. Nimenomaan statuksen ja erottautumisen välineenä pelkät pullot näyttävätkin olevan 1960-luvun elokuvissa varsin käytettyä rekvisiit-taa.

Pullot ja niiden sisältämä monimerkityksinen juoma voivat toimia myös valta-suhteiden ja hierarkioiden kuvittajana. Työpaikoilla on joillekin sallittua ja hyväk-syttävä pitää kaapissa pulloa, toisille taas ei. Elokuvassa *Naiset* (Kurkvaara 1964) konttorin naisista yhdellä on krapula ja häntä kehoitetaan ottamaan pomon kaa-pista ryyppy. Johtavassa asemassa olevan miehen pullosäilö esiintyy muissakin elokuvissa. Voi vain kuvitella minkälaisia mielikuvia syntyisi, jos vastaava kätkö kuuluisi sihteerikkönaisille. Kyse ei ole niinkään itse juomisesta – nuo nuoret naiset kyllä silloin tällöin kutsutaan rentoutusryypylle pomon huoneeseen – vaan vallasta pulloon.

Pullot esiintyvät elokuvissa myös arvostettuina lahjoina. Lahjapullo on jota-kin erikoista ja kallista, joten sen nauttimiseen liittyy erityisen huolellisia rituaale-ja eikä sitä ole sopivaa juoda humalan odotuksin. Lahjansaantitilanteissa on monesti useita sukupolvia läsnä, joten tilanne voi siitäkin syystä olla jännitteinen. Esimerkiksi elokuvan *Kesyttömät veljekset* pojat antavat isälleen syntymäpäivälahjaksi konjakkipullon, ja tämä tarjoilee siitä selitellen: “No niin lapset, otetaan nyt vähän, kerran vuodessa, ettei tule tavaks. Hölirimpsis.”

Joskus lahjainstituution ironisointi palvelee elokuvan varsinaista sanomaa. *Punatukassa* (Kurkvaara 1969) naiset ovat töissä teollisuuslaitoksen pakkaa-mossa. Työ on monotonista kaikenlaisen käsittämättömän näköisen tavarän pakkaamista. Yhtäkkiä keskellä päivää saliin marssii herrasaattue suuren rusetilla varustetun shampanjapullon kanssa. He ilmoittavat sen ‘miljoonan kappaleen shampanjaksi’ ja ojentavat yhdelle työntekijälle. Muut ihastelevat pulloa ja se avataan riemuiten. Korea lahjapullo on kuin ironinen vastaus päähenkilön esittä-mään kysymykseen “Sitä kun päivästä toiseen tekee samaa liikettä alkaa vähitel-len kysyä: miksi?”.

Arjen näyttämöt

Ihmissuhteet ongelmana

1960-luvun uuden aallon elokuville oli ominaista se, että ne sijoittuivat kaupun-kiin ja kuvasivat nimenomaan kaupunkikulttuuria. Sirpa Tanin mukaan suomalai-selle kulttuurille pitkään tyypillinen myyttinen maaseutu-kaupunki -vastakkain-asettelu väistyi 1960-luvun elokuvatuotannon murroksessa. Kaupunki esitettiin nyt asukkaidensa luonnollisena elämismaailmana, johon asukkaat saattoivat

tuntea kuuluvansa. Se ei siten ollut enää välttämättä maaseudulle vastakkainen “vaarallinen turmion Baabel”.⁵

Tani kiistää käsityksen siitä, että 1960-luvun kaupungistumisen kuvaukset olisivat nimenomaan vieraantumisen kuvauksia. Hänen mukaansa vieraantuneisuus ja sivullisuus suhteessa kaupunkiympäristöön ei ollut elokuvissa keskeisesti esillä. Ennemmin niissä korostettiin roolihenkilöiden aktiivista suhdetta urbaaniin elämismaailmaansa. Tani asettuu siten Mervi Pantin kirjoituksia vastaan – Pantti puolestaan puhuu kaupungistumisen mukanaan tuomasta vieraantumisesta ja ‘märän sukupolven’ siihen liittyvästä käyttäytymisestä.⁶

Maantieteilijä Tanille ‘vieraantuminen’ näyttää merkitsevän konkreettista vieraana olemisen tunnetta kylässä käynnin merkityksessä. Sitä, että kaipaisi jonkin muualle ‘kotiin’. Elokuvan *Käpy selän alla* (Niskanen 1966) hän tulkitsee esittävän sitä, että maaseutu on sen nuorille vieras ympäristö, kaupunki taas koti. Kaupungin, maaseudun ja luonnon suhde on elokuvassa kuitenkin paljon moniselitteisempi⁷. Varsinaisista kaupunkielokuvista taas Tanin päähuomio kohdistuu elokuvaan *Onnenpeli* (Jarva 1965). Elokuvan nuorten (toimittajia, arkkitehti jne.) suhde kaupunkiinsa on hänen mukaansa “henkilökohtainen ja analyttinen”, ja “he ovat voimakkaasti osallisia omassa kaupungissaan”.⁸

Se ‘vieraantuminen’, mihin Pantti on viitannut ja joka on vakiintunut yhteiskuntaa koskevaan yleisjargoniin, on kuitenkin paljon laajempi ja häilyvämpi käsite kuin pelkkä kaipuu ‘kotiin’. 1960-luvulla yleiseen käyttöön vakiintunut termi on peräisin marxilaisesta yhteiskuntakritiikistä. Löyhemmin sillä on totuttu viittaamaan yksilön identiteettikriisiin ja oman elämän hallinnan problematiikkaan vierailta tuntuvia vaatimuksia esittävässä ympäristössä. Esimerkiksi sosiologian perusoppikirjassa vieraantumiseen on sisällytetty suuria teemoja objektivoitumisesta, esineellistymisestä ja valheellisesta tietoisuudesta⁹.

Joka tapauksessa uuden aallon elokuvat keskittyivät kuvaamaan kaupungistuvan yhteiskunnan nuoria urbaaneja ihmisiä ongelmiseen ja ahdistukseen. Vieraantumiskiistelyn sijaan olennaisempaa onkin keskittyä siihen, mikä esitettiin roolihenkilöjen elämässä tärkeänä ja millaisten ongelmien kanssa he painiskelivat. Eli mistä nuo elokuvat halusivat kertoa?

1960-luvun uuden aallon elokuvat voi karkeasti jaotella sillä perusteella, onko niiden pääpaino ihmissuhteiden selvittelyssä vai yhteiskunnallisen todellisuuden kritiikissä. Päällekkäisyyttä toki on runsaasti, ja toisaalta muutamaokuva ei ole ensisijaisesti kumpaakaan tyyppiä. Noin puolet aineiston elokuvista erottuu selkeästi sellaisina draamoina, joiden aiheena on yksiselitteisesti ihmissuhdeproblematiikka. Sen lisäksi ongelmalliset ihmissuhteet ovat hyvin keskeisiä myös erilaisten yhteiskunnallisten teemojen ympärille rakennetuissa elokuvissa.

J.P. Roosin tutkimuksessa suomalaisten elämäkerroista on ihmissuhteiden merkityksen kasvu tullut esiin juuri nk. suuren murroksen sukupolven kohdalla.

.

⁵ Tani 1992.

⁶ Tani 1995, 125, Pantti 1994, 16.

⁷ *Käpy selän alla* -elokuvaa käsitellään luvussa 10

⁸ Tani 1995, 125–132.

⁹ Allardt 1985, 72.

Sillä Roos viittaa sodan aikana tai sen jälkeen 1940-luvulla syntyneisiin ikäluokkiin, jotka ovat kokeneet aktiivisimman elämänvaiheensa 60-luvun loppupuolen molemmin puolin.¹⁰ Uuden aallon elokuvien päähenkilöthän kuuluvat lähes poikkeuksetta suuren murroksen sukupolveen.

Roosin mukaan tuo sukupolvi suorastaan velloo loputtomiin erilaisissa ihmissuhdeongelmissa. Kun aikaisemmilte sukupolville ihmissuhteet näyttäytyivät lähes itsestäänselvyyksinä, vaikuttivat ne nyt ensimmäistä kertaa ongelmallisilta ja pohdittavilta asioilta. Aineellisen turvattomuuden tilalle olivat tulleet ihmissuhdeongelmat. Ihmissuhteet olivat sodanjälkeisen sukupolven elämäkerroissa keskeisiä sekä negatiivisessa että positiivisessa mielessä.¹¹ Ne siis toivat elämään sisältöä mutta myös aiheuttivat hankaluuksia ja veivät voimia.

Matti Virtasen mukaan muutoksesta on seurannut se, että alkoholi on muuttunut uhman kasvattajasta ihmissuhteiden voiteluaineeksi. Juomakulttuurin painopiste on siten hänen mukaansa vaihtunut voiman hankinnasta yhteisyyden tavoitteluun.¹² Yksi humalattomien alkoholipitoisten kohtausten tyyppi, joka erottaa 1960-luvun uuden aallon elokuvat aikaisemmasta traditiosta, olikin ihmissuhteiden pohdinta lasin ääressä. Se saattoi tapahtua mihin aikaan päivästä tahansa, ja yleensä kysymyksessä oli naisen ja miehen kahdenkeskinen välienselvittely. Paikkana oli mahdollista olla paitsi koti myös baari, hotellihuone tai miehitetty ulkoilmaterassi.

Asetelman yleisyys johtui paitsi sen varsinaisesta luonteesta roolihenkilöiden kannalta, varmaankin myös kuvauksiin liittyvästä näyttelijöiden ohjauksesta. Lasi kädessä on roolihenkilöiden helpompi käsitellä vaikeita asioita ja vastavasti näyttelijöiden on helpompi näytellä keskustelukohtausta. Juomalasi, monesti yhdessä tupakan kanssa, antaa pakomahdollisuuden sijaistoimintoihin. Lasia voi hypistellä, ja siihen voi aika ajoin keskittää katseensa. Rituaalinen skoolaaminen voi toimia myös ulospääsukeinona hankalasta puheenaiheesta tai tilanteesta. Toisaalta nimenomaan roolihahmojen todellisuuden osalta alkoholin ominaisvaikutukset rentouttavat ja helpottavat tilannetta sekä sulavoittavat puhumista. Lasin ääressä elokuvissa jätetäänkin niin jäähyväisiä kuin kerrotaan dramaattisia uutisia, esimerkiksi lapsen odottamisesta.

Suhteiden selvittelytilanteissa drinkki- tai viinilasit toimivat siis sekä tilanteen näyttämönä että sen tapahtumien eli keskustelun edesauttajana. Alkoholi juomien läsnäolo mahdollistaa niissä tietynlaisen kommunikaation. Toisaalta alkoholin symboliikka korostaa elokuvissa tilanteen vakavuutta ja dramaattisuutta. Kahvikuppien tai maitolasien ääressä käydyt keskustelut esitetään hyvin toisenlaisina.

Kaupungin kiiltokuva-arki

Jos kahteen eri muistelijaan on uskomista, oli Risto Jarvan ohjaamalla elokuvalla *Onnenpeli* (1965) erikoiset tavoitteet. Yhtäältä elokuvasta lähdettiin tietoisesti kehittämään kassamenestystä. Nuoria, meneviä kaupunkilaisihmisiä haluttiin

¹⁰ Roos 1987, 55–56.

¹¹ Roos 1988, 64.

¹² Virtanen 1982, 29.

Vakavaa pohdintaa
pullon ääressä.
Uuden aallon
elokuvista suuri
osa keskittyi
ihmissuhteiden
ja oman identiteetin
problematiikkaan.
Anna (Donner
1970). Suomen
elokuva-arkisto.

kuvata kepeään sävyyn. Toisaalta tuo keskiluokkainen kliseinen elämänmuoto ja ihanteellisena pidetyt muotiammatit haluttiin esittää kriittisessä valossa. Tarkoituksena oli siten kuvata ihmisten ja ihmissuhteiden irrallisuutta ja pinnallisuutta.¹³

Onnenpeli kertoo nuorten hyvin toimeentulevien ihmisten kesäisestä arjesta Helsingissä. Heidän ammattinsa ovat muodikkaita: toimittajia, lentoemäntä, valokuvamalli, arkkitehti ja valokuvaaja. Löyhä juoni perustuu kolmiodraamaan, ja tuo “iloinen elokuva rakkaudesta” onkin ennen kaikkea elokuva ihmissuhteista. Toisaalta se on myös elokuva kaupungista ihmisten kotina ja kuvausta modernista aktiivisesta kaupunkimiljöön haltuunottamisesta. Elokuvan tapahtumapaikat kertovat kaupunkiympäristön monenlaisista mahdollisuuksista, ja toisaalta kaupunkisuunnittelu ymmärretään sellaiseksi, että sen asukkailla on siihen mahdollista vaikuttaa.

Onnenpelin nuorten aikuisten statusarkea kuvaa ystäväpiirin pistäytyminen toimittaja-Jussin (Jaakko Pakkasvirta) ja lentoemäntä-Leenan (Anneli Sauli) kotona. Jälkimmäinen on juuri palannut työmatkalta etelästä ja tarjoilee viiniä, “kreikkalaista roseeta”, tyylikkäistä laseista. Seurue ilahtuu viinistä ja ihailee hienoa juomaa, joka on Suomessa kallista. Leena lupaa tuoda pientä syötävää, ja Jussi pyytää trendikkäästi “isoa pikkulämmintä”, siis jotain muuta kuin perinteistä voileipää tai lämpimän ruuan ateriaa. Hienolla viinillä on tässä selkeä ostensiivinen, statusta ja tietynlaista erottautumista ilmaiseva sosiaalinen merkitys.

Alkoholijuomat luovat yleisemminkin elokuvassa urbaanin sosiaalisuuden puitteita. Lasin ääressä terasseilla ja baareissa keskustellaan syvällisesti milloin

.

¹³ Toiviainen 1983, 97, 101.

kaupunkiarkkitehtuurista ja -suunnittelusta, milloin eksistentiaalisista ihmissuhdekysymyksistä. Jussin ja Leenan haaveena onkin perustaa kaupunkiin kahvila, jossa tarjoiltaisiin viiniä. Sen rikastaisi maailmaa tarjoamalla vapaan sosiaalisen ympäristön, vapauden keskustella erilaisten ihmisten kanssa. Ihmissuhteet olisivat siten kahvilassa toisenlaisia kuin Jussin toimittaja-ammattissa. Lehti-ala on näet hänen mukaansa ihmisten asioihin tunkeutumista.

Kriitikoilta *Onnenpeli* sai enimmäkseen kiitosta, mutta myös varauksia. On kiinnostavaa havaita, kuinka sekä myönteinen että kielteinen kritiikki liikkui pitkälle samojen teemojen ympärillä, nimittäin elokuvan realistisuuden ja sen esittämän elämän pinnallisuuden aihepiireissä. Mm. *Helsingin Sanomien* Paula Talaskivi kiitteli elokuvan realistisuutta. Hänen mukaansa se antoi nykyhelsinkiläisestä nuoresta elämänmenosta osuvamman ja rehellisemmän kuvan kuin mitkään aiemmat elokuvat. Nuoret puhuivat siinä niin kuin ihmiset puhuivat ja käyttäytyivätkin suunnilleen niin. *Onnenpelissä* ei Talaskiven mukaan ollut “sitä karkean sivistymätöntä yleisleimaa, jota muutamilla tahoilla ihasteltiin 60-luvun kotimaisissa uutuuksissa muka modernin elämän oikeana kuvasteluna”.¹⁴

Toisaalta Talaskiveä häiritsi elokuvan henkilösuhteiden kuvaus. Siitä oli hänen mielestään vaikea saada otetta. Tuo elokuvan oletettu pääteema “luis-kahtelee hentoina rönsyinä, mykkyröityy ja aukeaa – huvetakseen jälleen ole-mattomiin, suunnilleen jälkiä jättämättä”. Talaskivi myönsi, että muodikas nykyseurustelu useilla tahoilla kyllä oli tuon kaltaista. Elokuvassa ihmissuhteet kuitenkin pitäisi hänen mukaansa esittää toisella tavalla, selkeämmin ja johonkin pohjautuvammin.¹⁵ Elokuvan arvo oli siis sen realistisuudessa, mutta toisaalta liiaksi todellisuuden kaltaisena *Onnenpelin* maailma ei ollut tarpeeksi elokuvallinen. Hyvin samankaltaisilla linjoilla liikkui myös *Uuden Suomen* Heikki Etelä-pää¹⁶.

Aina liikutan pitkin pintaa, aistein havaittavia muotoja pitkin. *Onnenpelin* ihmiset ovat ihmeen kaunista ainetta, eläviä inhimillisiä nukkeja. *Onnenpeli* on vientiartikkelina – jota se varmasti on – rinnakkaisilmiö meikäläiselle taideteollisuudelle. Vihdoin maineikas suomalainen visuaalinen taito on saanut toteutuksensa myös filmissä.¹⁷

Toisaalta *Onnenpelin* saamassa huomiossa välittyi yleinen elokuvakritiikin valitus siitä, että suomalainen elokuva rajoittuu keskiluokkaisen arvomaailman peiliksi. Realistisen kuvauksen olisi tullut keskittyä työväenluokan kuvaukseen.¹⁸ Kärjekkäimmin tältä kantilta *Onnenpeliä* ruotivat kirjoituksessaan Lauri Luotonen ja Pentti Wavela. Heille suomalaisen elokuvan keskiluokkaisuus ja “halpa eksistentiaalisuus” olivat kauhistus. He kommentoivat *Onnenpelin* henkilögalleriaa tylysti:

Tässä filmissä on päähenkilöinä tyypilliset kvasi-intellektuaaliset henkilöt, joiden omaisuus rajoittuu asunto-osakkeeseen, autoon ja liberaali-

¹⁴ HS 3.10.1965.

¹⁵ HS 3.10.1965.

¹⁶ US 3.10.1965.

¹⁷ US 26.10.1965.

¹⁸ Pantti 1998, 150.

seen maailmankatsomukseen. Näiden ihmisten status voitaisiin kuvata seuraavasti: eksistentiaalinen sielu, porvarilliset ihanteet ja muutamia arvosanoja Helsingin yliopistossa, jotta voitaisiin keskustella varmasti vapaudesta.¹⁹

Luotosen ja Wavelan mukaan ongelma oli siinä, että aikalaiselokuvien tekijät olivat arvoiltaan keskiluokkaisia, eivät tunteneet “Pitkäsillan toista puolta” eivätkä nähneet yhteiskuntaa. Nykyohjaajat heidän mukaansa liikkuvat “piirissä, joka litkii olutta Vanhan kellarissa, soittaa huilua elokuvan kahvilassa, on tavattoman individualistinen ja sopeutumaton, valtavan sivullinen ja vierautunut”. Heidän elokuviaan Luotonen ja Wavela luonnehtivat yhtä kärjekkäästi:

Niissä ei tarvita yksinkertaisesti mitään järkevää dialogia; kaikkihan on mieletöntä ja tyhjää, vain liikkuminen avaruudessa muutamassa tasossa punoo kaiken yhteen. Vielä kun päähenkilöt kuuluvat siihen viiteryhmään, joka esiintyy naistenlehtien palstoilla äärettömänä ja saavuttamattomana ideaalina lukijakunnalle, ymmärtää hyvin, että elokuvista tulee arkitodellisuudelle vieraita teoksia. Näiden elokuvien hahmot käyttävät savunvärisiä silmälasia, marimekon tavaramerkkiä pukineissaan ja harrastavat modernia kirjallisuutta, jonka hämäret kielikuvat ovat filosofille kauhistus.²⁰

Onnenpelin pinnallista keskiluokkaista elämäntapaa on toisesta näkökulmasta taas pidetty uudenlaisen ihmiskuvan toteutuksena. Radiosarjassaan *Minän historiasta* on Jouko Tyyri käyttänyt tätä elokuvaa esimerkkinä siitä, kuinka sulkeutuneesta metsien miehestä on kehkeytynyt urbaani vapaan ammatin harjoittaja. Ihmisen arvosteluperusteeksi on tullut taito käyttäytyä välittömästi ja sosiaalisesti. Elokuvan perusvireenä on siten irrallisen onnen kuvitelma ja juurettomuuden hyväksyminen.²¹

Elokuvassa toistuukin irrallisuuden ja sitoutumisen, vapauden ja kahleiden teema erilaisin muunnelmin. Korkeasaarella ja lasisessa talvipuutarhassa vertautuu visuaalisesti villi ja vapaa luonto ja suljetut häkit ja seinät. Valokuvaaja kuvaa usein erilaisia häkkipintoja. Vapaiden ammattien harjoittajat tulevat ja menevät, matkustelevat ja päätyvät syrjähyppyihin. Vapauden, sitoutumisen ja riippuvuuden yhtälö on myös elokuvassa pohdiskelua herättävä keskustelukysymys. *Onnenpeli* onkin kuin populaarilla eksistentialismilla koristeltua kiiltokuvaa.

Vapauden ja kahleiden teemaa kuvitetaan myös alkoholilla. Kliseiset kaupungissa sukkuloivat menestyvät nuoret hallitsevat elinympäristönsä ja sen käyttäytymiskoodit täydellisesti sivistyneine juomakulttuureineen. Huolestuessaan Helsingin uusista keskustasuunnitelmista he uskovat kaupunkisuunnitteluun ja siihen, että sitä harjoittavat ihmiset ovat hallittavissa ja vaikutettavissa – haastatteleamalla, valokuvaamalla, kirjoittamalla ja julistamalla.

Sen sijaan roolihenkilöiden tunne-elämä näyttyy hallitsemattomana kaaokseksi. Irrallisessa ja pinnallisessa todellisuudessa elävät nuoret eivät sisäisen

.

¹⁹ Luotonen & Wavela 1965.

²⁰ Luotonen & Wavela 1965.

²¹ Toiviainen 1983, 195, Tarkka, US 26.10.1965.

elämänsä oikkuja ja seikkailuja hallitse “paitsi torjumalla, siivoamalla mielestään epämuikavat, pinnallisen idyllin rikkovat vaihtoehdot: syvän sitoutumisen, itsensä kokonaan antamisen ja alttiiksi panemisen”²².

Tämän sisäisen maailman kaoottisuuden leimahtaminen esiin kuvitetaan pyörryttävillä juopumis- ja tanssikohtauksilla. Hyvän käytöksen julkisivun alta nousee alkukantaiset voimat, naisen viettelys, miehen omistushalu ja mustasukkaisuus.²³ Suomenlinnan holvikäytävissä juhlihan seurueen rohkaisuryypyt ja tanssi kehittyvät kahinaksi, juopuneiden mustasukkaiseksi tappeluksi ja holveissa kaikuviksi huudoiksi. Humalaisen sekasorto päättyy lopulta puukotukseen.

Elokuvassa käydään läpi lähes koko humalan mytologinen kuvasto. Peter von Bagh onkin kysynyt, onko tämä ensimmäinen suomalainen elokuva, jossa “naula otetaan päähän noin vaan”²⁴? Humalan myyttisissä merkityksissä saa elokuvassa ilmaisunsa hallitsematon ja kesyttämätön, joka ei mahdu kontrollin ja välineellisen todellisuuden maailmaan. Mytologia määritellään lisäksi kansallisesti. Ulkomailta, sivistyneestä Euroopasta palanneen Tellen (Eija Pokkinen) kunniaksi ehdotetaan kevättriehaa, jossa juodaan kännit. Telle vastaa tähän myöntävästi: “Oikein kunnan suomalainen möykkä”.

Lähiön arki

Suomalainen 1960-luku oli lähiörakentamisen aikaa. Ensimmäiset lähiöidean mukaisesti suunnitellut, toteutetut ja markkinoidut lähiöt rakennettiin 1950-luvulla. Ideaan kuuluivat tehokkaasti rakennetut betonikerrostalojen saarekkeet ja henkilöautoilun tarpeisiin luodut liikenneväylästä ostoskeskuksineen. Yhteiskunnallinen rakennemuutos, muuttoliike ja elintason nousu lisäsivät asuntojen kysyntää kiihtyvällä tahdilla, ja lähiörakentamisen huippukausi osui 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen. Lähiöiden rakentamista tutkineen Johanna Hankosen mukaan Suomi kaupungistuikin paradoksaalisesti lähiöistymällä.²⁵

Lähiöt ovat olleet olemassa myös puheessa, sosiaalisina konstruktioina. *Hel-singin Sanomien* lähiökirjoittelua analysoineen Irene Roivaisen mukaan 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa uudet lähiöt näyttäytyivät urbaanina mahdollisuutena. Lähiöistä puhuttiin uuden kaupunkimaisen elämäntavan lupauksena. 1960-luvun puolivälissä kirjoittelu vaimeni lähes kokonaan. Se heräsi kuitenkin uudelleen vuosikymmenen lopulla, mutta nyt aivan uusin sävyin. Lähiöpuheesta tuli ongelmakeskeistä ja lähiöitä arvostelevaa. Alkusysäyksen tälle kaksi vuosikymmentä vallalla olleelle lähiöpuheelle antoi Jaakko Pakkasvirran ohjaama elokuva *Vihreä leski* (1968) ja sen herättämä keskustelu.²⁶

Vihreä leski kertoo yksinäisen kotirouvan arjesta modernissa lähiössä. Käsite ‘vihreä leski’ oli lainattu ja käännetty saksan kielestä²⁷. Elokuvan tapiolalainen

²² Toiviainen 1983, 101.

²³ Vrt. Toiviainen 1983, 102–103.

²⁴ von Bagh 1965.

²⁵ Hankonen 1994, 19, 467–468.

²⁶ Roivainen 1999, 130.

²⁷ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 461.

kotirouva Helinä Lehmusto (Eija Pokkinen) on kauppatatustajan vaimo, jonka aviomies tulee kotiin ainoastaan viikonloppuisin. Helinä hoitaa kotona kolmea pientä lastaan, ja hänen ainoita aikuiskontakteja ovat kampaajakäynnit ja uimahallin voimistelutunnit. Lisäksi hän on radiopuhelimitse yhteydessä sosiologiin (Matti Siitonen), joka tekee tutkimusta lähiön naisista.

Sosiologi onkin elokuvan kertoja, joka haastattelukontakteillaan raottaa verhoa näennäisesti hyvinvoivien perheenäitien arkiseen todellisuuteen. Radiopuhelimen välityksellä Helinäkin on alkanut puhua elämänsä synkistä puolista. Elokuvan alkupuolella sosiologi analysoi haastateltavansa elämää ja pohjustaa siten tulevaa juonen kulkua:

Opin vasta vähitellen miten yksinäistä tällaisen lapsiin sidotun ja kaupunkielämään tottumattoman kotirouvan elämä saattaa olla. [...]

On jotain tavattoman alakuloista tällaisen tynkäperheen illoissa ja heidän yksinäisissä leikeissään.[...] Tunne-elämän todelliset tarpeet ovat toiset kuin ympäristö pystyy tyydyttämään.

Sosiologi kiinnittää näin huomiotaan Helinän aviollisiin vaikeuksiin mutta selittää hänen elämänsä ankeutta myös ympäristön vaillinaisuudella ja kaupunkielämään tottumattomuudella. Haastattelijan rooli ei kuitenkaan ole ainoastaan olla passiivinen tarkkailija. Haastattelut nimittäin sysäävät alulle muutoksen. Sosiologi myöhemmin toteaaakin:

Haastatteluissa esille tulleet ajatukset kirjoittivat niin voimakkaita mielihaluja, että rouvat pelkäsivät elämänsä muuttuvan tai kuten sanotaan, moraalisesti luhistuvan.

Niin käy elokuvassa myös Helinä Lehmustolle. *Vihreä leski* kuvaa hänen maailmansa muuttumista, tutustumista kampaamon ympärille rakentuvaan seurapiiriin ja alkoholipitoiseen kiellettyyn elämään. Avioelämä rakoilee entisestään. Miehen lähettämä avioerohaaste johtaa Helinän apaattisuuteen ja itsetuhon partaalle. Siltä hän kuitenkin säästyy ja elokuvan lopuksi pelastuu, vaikkakin tyhjyyteen.

Yksikään suomalainen elokuva 1960-luvulla ei ole herättänyt niin kiihkeää keskustelua kuin *Vihreä leski*. Mervi Pantin mukaan tuon elokuvan ristiriitainen vastaanotto kriitikoiden keskuudessa kuvastaakin 1960-luvun lopun vasemmiston ja porvariston välistä terävöitynyttä poliittista konfliktia. Samalla *Vihreästä leskestä* tuli vedenjakaja taide-elokuvan yksilökeskeisyyteen ja yhteiskuntakriittisyyteen liittyvissä näkemyksissä.²⁸

Toisaalta keskustelu *Vihreä leski* -elokuvasta ja sen aihepiiristä levisi laajalle kriitikkopiirien ulkopuolelle. Useat päivä- ja naistenlehdet ottivat kirjoittaakseen 'vihreistä leskistä', lähiöiden kotirouvista elokuvan innoittamana. Lukijoilta pyydettiin palautetta ja kertomuksia omakohtaisista kokemuksista. *Vihreän lesken* aihe näyttää näin osuneen ajan hermoon, yhdistihän se keskustelun naisen asemasta sekä orastavan lähiökritiikin.

.
²⁸ Pantti 1998, 163–165.

Vihreän lesken yksinäinen kotirouva Helinä Lehmusto (Eija Pokkinen) purkaa elokuvassa ahdistustaan alkoholiin, huumeisiin ja syrjähyppyyn. Elokuva tulkittiin ensisijaisesti lähiökriittiseksi puheenvuoroksi, kaltoin kohdellun kotiäidin osa jäi vähemmälle huomiolle. Suomen elokuva-arkisto.

Elokuvan saama huomio oli valtava sen katsojamääriin nähden. Yhdentoista vuonna 1968 ensi-iltansa saaneen suomalaisen elokuvan joukossa se menestyi toisiksi heikoiten. Julkinen keskustelu teki kuitenkin *Vihreän lesken* tunnetuksi. Siitä kertovat sen televisioesityksen katsojamäärät vuonna 1973. Kaksi viidesosaa suomalaisista, 1,79 miljoonaa, katsoi tuon elokuvan televisiostaan. Määrä on kaksinkertainen pitkien elokuvien keskiarvoon tuona aikana ja on suomalaisten elokuvien huippua.²⁹

Vihreän lesken ensi-ilta-arvostelut olivat lähes kauttaaltaan tyrmäviä. Sitä seurasi kuitenkin vasta-argumenteista koostuva toinen kritiikkikierros. Mervi Pantin mukaan kirjoittavat jakautuivat kahtia poliittisen linjansa ja sukupolvi-asemansa mukaan. Vastakkainasettelu perustui siihen, katsottiinko *Vihreän lesken* kuvaavan yksilön ongelmia yksityistapauksena vai oliko elokuvalla kattavampaa yhteiskunnallista merkitystä vieraantumisen kuvauksena.

Yksilöelokuvaksi leimaamisen äärilaitaa edusti *Vihreän lesken* nimeäminen sairaskertomukseksi. *Uuden Suomen* Heikki Eteläpään mukaan elokuvalla ei ollut juuri mitään tekemistä miljoonsa kanssa:

Helinä Lehmusto [osoittautuu] naiseksi, jonka kohdalla tuntuu herttaisen samantekevältä, asuuko hän Tapiolassa, Myllypurossa vai keskellä Kauppatoria, koska vika on muualla: Helinä Lehmusto on labiili, kontakteihin täysin kykenemätön, hänellä ei ole minkäänlaista todellista kosketusta edes kolmeen lapseensa [...].³⁰

Vihreää leskeä lähiön haittavaikutusten analyysina taas puolusti mm. samaisen lehden Katarina Eskola sillä, että heti elokuvan alkujaksoissa annetaan katsojille

²⁹ *Suomen kansallisfilmografia* 7, Sinkko 1981, 108.

³⁰ US 21.1.1968.

nimenomaan “lähiöntarkkailusilmälasi”. Ja olihan asiantuntijaksi valittu sosiologi psykologin sijaan.³¹ Alun lähiömaisemien lisäksi myös samanaikainen musiikki virittää tietynlaisen tunnelman. Ohjaajan laatimat psykedeelishenkisen laulun sanat viittaavat nimenomaan asumiseen:

Ihmiset asuvat taloissaan kuin koppakuoriaiset,
me asumme avaruudessa tähtien välissä.

Lähiökriittistä tulkintaa edisti myös se, että *Vihreän lesken* alkufilminä näytettiin lyhytelokuvaa *Kaupungissa on tulevaisuus* (Risto Jarva 1967). Se ylisti suurkaupunkia tulevaisuuden lupauksena ja kritisoi suomaista kaupunkitodellisuutta köyhäksi ja ikävystyttäväksi. Johanna Hankosen mukaan juuri näiden kahden elokuvan esittäminen samassa näytöksessä merkitsi lähiöiden ja kaupunkisuunnittelun ongelmien yleistä tiedostamista.³²

Mervi Pantti on nostanut esille kysymyksen siitä, miksi *Vihreää leskeä* arvoiteltiin niin rajusti, vaikka elokuvakritiikki oli vuosia toistanut vaatimusta modernin yhteiskunnan ja sen ongelmien kuvaamisesta. Hänen mukaansa juuri elokuvan miljöö, lähiö, herätti suurimman polemiikin kriitikoiden keskuudessa jopa henkilökohtaisiin loukkaantumisiin asti. Elokuva luettiin siten ensisijaisesti joko onnistuneena tai epäonnistuneena lähiökritiikkinä. Kuvaukset avioliitosta ja kotiäidin yksinäisyydestä olivat toisarvoisia jopa niiden keskuudessa, jotka kielsivät yhteiskunnallisen kontekstin.³³

Vihreän lesken saama kritiikki osoittaa, kuinka lähiökysymyksestä oli tullut arka ja tunteita kuohuttava aihe. Ja vielä enemmän siitä todistaa elokuvan ulkopuolelle ryöpsähtänyt keskustelu ‘vihreistä leskistä’. Ainakin *Annassa*, *Uudessa maailmassa*, *Helsingin Sanomissa* ja *Ilta-Sanomissa* käsiteltiin aihetta laajasti ja toimittajien kirjoitusten lisäksi julkaistiin yleisön kirjeitä omista kokemuksistaan. Lisäksi *Me naisissa* pohdittiin aihetta ajankohtaiskommenttien ja pakinan muodossa.

Tästä yleiskeskustelusta erottuu kaksi selkeää teemaa. Toisaalta puututtiin lähiöön elinympäristönä ja toisaalta setvittiin kotirouvan asemaa. Molemmat aihepiirit olivat voimakkaasti tunteilla ladattuja. Ne pyrkivät kuitenkin sekoittumaan niin, että väittely polarisoitui kahdenlaisiksi puheenvuoroiksi. Toiset arvostelivat lähiöitä, ja heitä vastaan asettuneet taas puolustivat kotiäidin onnellista elämää. Muutamat puheenvuorot tosin pitivät asetelmaa liian pelkistettynä eivätkä halunneet sekoittaa lähiöitä kotirouvana olemiseen sinänsä. Ne jäivät kuitenkin kirjoituksissa poikkeuksiksi.

Vastaavanlaisia kuvauksia kotirouvan pitkästäymisestä oli ollut aikaisemminkin. *Vihreän lesken* ulkomaalaisia vastineita olivat olleet Jean-Luc Godardin *Avioaimo* (*Une Femme mariée*, 1964) ja Luis Buñuelin *Päiväperho* (*Belle de jour*, 1967), mutta vastaavaa suuren yleisön reaktiota ne eivät olleet saaneet aikaan. Eva Illoisen esikoisromaani *Joutilaat päivät* (1965), joka kertoo yksinäisen

.
³¹ US 28.1.1968.

³² Hankonen 1994, 81–84.

³³ Pantti 1998, 168.

kotirouvan alkoholisoitumisesta taas jäi lähes huomiotta. Näissä teoksissa ei kuitenkaan lähiömiljööllä ollut omaa rooliaan.

Vuoden 1967 aikana oli nähtävissä alkusoittoa tulevalle ryöpsähdykselle. Keväällä *Anna*-lehdessä oli artikkeli *Valkoiset slummit*, jossa kritisoitiin uusia asuinalueita ja kysyttiin asiantuntijoilta ja lähiöasukkailta “Onko lähiössä paha olla?”. Huomionarvoista on, että kirjoituksessa viitattiin ruotsalaiseen tutkimukseen, jonka mukaa lähiössä asuville perheenäideille kehittyy enemmän neurooseja kuin vilkkaassa kaupunkiympäristössä asuville.³⁴ Syksyllä 1967 taas ilmestyi Gunnar Mattsonin romaani *Asunto Oy Eden*. Se kuvaa elämäänsä pitkästyneitä varakkaan lähiön naisia ja heidän turhaumiaan³⁵. *Uuden Suomen* arvostelu tuosta teoksesta Katarina Eskolan kirjoittamana oli sijoitettu sivulle, jonka valtaosa kuului Erik Allardtin puheenvuorolle ‘nukkumakaupungeista’ sosiologin näkökulmasta. Arkkitehtien aloittama lähiökritiikki sai näin sosiologin siunauksen.

Lähiörakentaminen Suomessa oli noudattanut ns. ‘metsäkaupungin’ ideaa. Luonnonläheisyyttä korostaen lähiöt hajasijoitettiin saarekkeiksi. Talot rakennettiin suljetun muotoperiaatteen mukaisesti maastoa ja maisemaa myötäillen. Ydinperhekeskeisessä ideaalissa arvostettiin väljyyttä ja asumisrauhaa.³⁶ Kriittisen äänen mukaan noissa metsälähiöissä “pelastettiin perhe ‘häiritsevältä’ yhteiskunnalta biologista funktiota suorittamaan luonnonläheiseen lähiöönsä”³⁷.

Tuo kriittinen ääni kuului arkkitehti Kirsti Nordinille, joka oli yksi syksyllä 1966 järjestettyjen *Asuntopäivien* alustajista. Päivien yhteydessä pidettiin Taidehallissa uuden suunnittelijapolven asumiskäsityksiä esittelevä *Asuntonäyttely 66*. Nuo kaksi tapahtumaa manifestoivat uuden kaupunkisuunnitteluparadigman. Siinä kompaktikaupunki-idea syrjäytti metsälähiömallin. Tapahtumien ajoitus oli siinä mielessä merkittävä, että asuntohallitus aloitti toimintansa joulukuussa 1966, ja puolen miljoonan asunnon tuotanto-ohjelma odotti toteutusta seuraavan kymmenen vuoden aikana.³⁸

Kompaktikaupunkimalli suosi kivikaupunkimaisuutta ja ruutukaavoitusta umpipihoineen. Suunnitteluperiaateissa haluttiin painottaa sosiaalisten kontaktien luomista ja palveluita.³⁹ Lähtökohtana oli kaipuu elävään kaupunkikulttuuriin:

Nuori sukupolvi, kaupungissa syntynyt ja kasvanut ja kansainvälisesti orientoitunut suomalainen, kokee asumälähiön ikävyyttävänä, kuolleen ja asumistottumuksemme kaavoittuneina. Se haluaa tuoda kaupunkiin toimintojen moninaisuuden, erilaisten mahdollisuuksien runsauden, asuntojen, työpaikkojen, eri palvelujen yhteen nivoutumisen. Se haluaa kokea kaupungin elävänä, vilkkaana henkisten toimintojen keskuksena.⁴⁰

Uuden arkkitehtipolven mukaan suunnittelun tehtävänä ei ollut pelkästään rakentaa kunnollisia asuntoja vaan myös luoda sosiaalisesti toimintakelpoinen

.
³⁴ Tantt & Rouhiainen 1967.

³⁵ Pantti 1998, 164.

³⁶ Hankonen 1994, 183, 198–202, 497.

³⁷ Nordin 1996.

³⁸ Hankonen 1994, 183–184.

³⁹ Hankonen 1994, 467.

⁴⁰ *Asuntopäivät ja asuntonäyttely*, 1966.

ympäristö. Lähtökohtana oli kaupunkirakenteen tiiviys ja korkea asukastiheys. Eri toimintoja ei tulisi hajottaa alueellisesti vaan luoda monimuotoisia ja virikkeellisiä kokonaisuuksia. Tavoitteena oli kaupunginosien “monisäikeinen ja vitaalinen toiminta” asuntoineen, palveluineen ja työpaikkoineen. Samalla päästäisiin kaupunkitaloudelliseen tehokkuuteen, kun samaa tilaa hyödynnettäisiin eri vuorokauden aikoina. Suunnittelun tulisi perustua monialaisen tieteellisen tiedon ja suunnittelijoiden luovuuden vuorovaikutukseen.⁴¹

Täsmälleen samoilla linjoilla oli sosiologian professori Erik Allardt, joka esitti kritiikkiä nukkumakaupunkeja kohtaan Suomen Arkkitehtiliiton 75-vuotispäivillä vuonna 1967. Hän perusti ajatuksensa teoriaan kyllästymisprosesseista eli siitä, että ihminen tarvitsee jatkuvasti uusia ärsykeitä sopivalla vauhdilla. Yhdyskunnan pitää olla eriytynyt ja tarjota vaihtelua, jotta välttyttäisiin viihtymättömyydel-
tä ja vieraantumiselta. Asuma-alueilla tulisi siten olla työpaikkoja erilaisille ihmisille, kauppakatuja, nuorisotaloja, kirkkoja, seksuaalivierailukoita ja kirjastoja. Eri instituutioista koostuva kokonaisuus tarjoaa vaihtelua ja ärsykeitä ja samalla lisää asukkaiden yhteenkuuluvuutta.⁴²

Juuri näistä aineksista vakiintui ns. lähiöideologia, jota Matti Kortteinen on pioneeriluonteisessa *Lähiö*-tutkimuksessaan kuvannut. Tuon ideologian mukaan lähiyhteisöjen sosiaalisten suhteiden hajotessa asukkaat kärsivät eristy-
neisyydestä ja yksinäisyydestä. Syypääksi siihen on nähty huonosti hoidettu yhteiskuntapolitiikka.⁴³ *Vihreän lesken* herättämä keskustelu olikin alkupiste yksinäiselle lähiöideologialle suuren yleisön keskuudessa. Arkkitehtien ja sosiologien kritiikistä oli tullut asukkaiden jokapäiväistä kokemusta.

Naistenlehtien ‘vihreät lesket’ -kirjoitusten ja yleisökirjeiden arvostelu lähiöitä kohtaan toisti aikaisempia asiantuntijapuheenvuoroja. Lähiöt sijaitsivat kaukana kaikesta. Bussi- ja taksiyhteydet olivat kalliita ja liikenneyhteydet ylipäänsä huonot. Iltahuvit, elokuvateatterit, teatterit ja näyteikkunat olivat kaikki kaupungissa, samoin liikkeet ja palvelut. Puistotätien puutteessa ei kaupungilla kuitenkaan voinut pistäytyä. Lähiöelämä oli passiivista ja kuollutta ja maisema steriili. Tämä yksitoikkoisuus aiheutti yksinäisyyttä ja masennusta. Naapuruussuhteetkin olivat pelkkää juoruilua ja kyttäystä.

‘Vihreät lesket’ -keskustelussa ei kuitenkaan esiintynyt lainkaan myöhemmälle lähiöpuheelle tyypillistä stigmatisointia. Vasta 1970-luvulla syntyi ongelma-
lähiön käsite, jolla viitattiin ennen kaikkea tiettyjen lähiöiden vähävaraisiin ja huonotapaisina pidettyihin asukkaisiin⁴⁴. 1960-luvulla lähiössä asuminen ei vielä merkinnyt alhaista sosiaalista asemaa, pikemminkin päinvastoin. Suurelle osalle lähiöön muuttaminen merkitsi elintason nousua ja kodin varustetason huomattavaa parannusta.

Elämisen taso uusissa lähiöissä parani, mutta useimmiten se merkitsi ankaraa asuntosäästämistä. Osamaksukaupan yleistymisen 1960-luvun alussa tarjosi suuremmat mahdollisuuden ostaa kestokulutustavaroita mutta sitoi kuluttajien

.
⁴¹ *Asunonäyttely* 66, 1966.

⁴² Allardt 1967.

⁴³ Kortteinen 1982, 13.

⁴⁴ Roivainen 1999, 85.

rahavaroja. Kaikesta ylimääräistä menoa tuottavasta oli siten kieltäytyttävä. Monessa kotirouvien lehtiin lähettämässä kirjeessä tulikin ilmi rahojen riittävyys yhtenä arjen suurimmista ongelmista. Voikin kysyä, missä määrin lähiöihin kaitvattuja elokuvateattereita, ravintoloita, teattereita, kauppoja ja palveluja olisi käytetty, jos niitä olisi ollut tarjolla. Monet vilkasta kaupunkiympäristöä luovat elementithän vaativat halua kuluttaa rahaa palveluihin.

Lähiökritiikin terävyys näyttäytyykin ristiriitaisena siinä valossa, minkälaisia toiveita aikalaisilla oli tutkimusten mukaan asumisen ja vapaa-ajan vieton suhteen. Esimerkiksi Tampereella suoritettujen haastattelujen mukaan asuinalueissa arvostettiin rauhallisuutta ja luonnonläheisyyttä selvästi enemmän kuin palveluksia ja vapaa-ajan mahdollisuuksia. Turussa tehdyssä tutkimuksesta taas kävi ilmi pyrkimys pientalovaltaiseen, väljästi rakennettuun ympäristöön. Kyseisiin tutkimuksiin perehtyneen Juha Partasen mukaan mikään ei viitannut siihen, että kaupunkilaiset todella olisivat halunneet elää kaupunkilaiseen tapaan, tiiviisti lähellä muita ihmisiä ja monipuolisten vapaa-ajanviettomahdollisuuksien tuntu-
massa. Myöskään ravintoloissa he eivät halunneet käydä.⁴⁵

Vaikka vihreät lesket -keskustelun yleisökirjeistä osa myötäili vakiintumassa olevaa lähiökritiikkiä, suurin osa kuitenkin keskittyi puolustamaan kotirouvana olemista. Kiiwas reaktio kertoo siitä, että kotiäidit kokivat olevansa altavastaa-
jia oman aikansa mielipideavaruudessa. Kun naisten tasa-arvo ymmärrettiin 1960-luvulla pitkälle ansiotyössä käymisen termein, ei kotiäitiyden arvostus ollut kovin korkea.

Kotiäitien yleisökirjeet vakuuttivat kuitenkin tasapainoisesta ja onnellisesta elämästä lasten kanssa. Kotona oli viihtyisää ja lähiössä oli helppo solmia tuttavuuksia: kaupoissa, leikkikentillä ja hiekkalaatikoilla. Aikataulujen suhteen oli oman itsensä herra ja jos selviytyi kotitöistä nopeasti, saattoi ylijäävän ajan käyttää omiin harrastuksiin, kuten esimerkiksi lukemiseen, käsitöihin tai ulkoiluun raikkaassa ilmassa.

Lehtien ja television avulla saattoi pitää itsensä ajan tasalla, mitä korostettiin tärkeänä. Passiivisen uhrin sijaan lähiöäidit antoivat itsestään siten kuvan aktiivisina ja aikaansa seuraavina toimijoina, jotka omalta osaltaan ”osallistui-
vat” ajan vaatimusten mukaisesti yhteiskuntaan tiedotusvälineitä seuraamalla. Lähiöitä ”onnellisesta kotirouvast” kertovat kirjeet eivät maininneet juuri lainkaan. Kirjoittajat näyttivätkin loukkaantuneen ensisijaisesti vihreä leski -keskus-
telun tavasta käsitellä kotiäitien elämää.

”Onnellisen kotirouvan” teemaan liittyi myös ironisia huomioita lehtien toimit-
tajien taholta. Sellaiseksi voi hyvin tulkita *Annassa* olleen kirjoituksen *Vihreän lesken ihana elämä*. Siinä haastateltiin ”tarmokasta” kotiäitiä rouva Tuomea, joka ”eli joka solullaan lapsilleen ja miehelleen”. Kirjoituksen lopussa pyydettiin lukijoita lähettämään kirjoituksia omasta elämästään perheenäitinä. Minkäänlaisia kriittisiä kommentteja toimittajat eivät esittäneet, mutta kirjoituksen sävy oli selkeän ironinen:

.
⁴⁵ Partanen 1969b, 77. Partanen viittaa mm. tutkimuksiin Eronen, Matti: Tuloksia Tampereen asuinalueutkimuksesta, tilastollisia tiedonantoja Tampereelta 3/1969 ja Puikkonen, Juhani: Alustavia tutkimuksia asukastutkimuksesta. Yhdyskuntasuunnittelu 4/1969.

Tuomet ovat tyytyväisiä eikä heillä ole ongelmia. He pitävät asunalähiön rauhallisuudesta. Koti on viihtyisä, perhekeskeisen elämän kulissit. Ritva Tuomen päivät seuraavat toisiaan samanlaisina vajaan sadan neliön omakotitalossa sähköhellan, jääkaapin, pesutuvan ja pesukoneen, radion ja keittiöön asennetun kovaäänisen, puhelimen, keskuslämmityksen ja ilmastokostuttimen vaiheilla. Omat ja naapurien lapset kertovat hänelle ohimennen omien leikkiensä pyörinästä, että ostoskeskuksen lähelle on alettu rakentaa uutta tietä tai että leikkikoulussa syötiin tänään makaronilaatikkoa ja makeaa soppaa. Se on lähiöäidin arkielämää. Joku on siihen tyytyväinen, joku toinen ei.⁴⁶

Ei varmaan ole puhdas sattuma, että juuri edellisenä vuonna ennen *Vihreän lesken* ensi-iltaa ilmestyi suomennos Betty Friedanin kirjasta *Naisellisuuden harhat*. Tuo alun perin vuonna 1963 julkaistu teos käsitteli ”ongelmaa, jolla ei ole nimeä” eli amerikkalaisten lähiöäitien elämän henkistä köyhyyttä. Ongelman ydin oli siinä, että naisten elämäntehtäväksi oli palannut 1930- ja 1940-lukujen aktiivisen sukupolven jälkeen koti ja perhe 1950-luvulla. Naiset esimerkiksi menivät yliopistoon lähinnä löytääkseen itselleen aviomiehen ja sivistääkseen itseään sen verran, että pystyisivät keskustelemaan miehen kanssa tätä kiinnostavista asioista.

Anna-lehti haastatteli vuonna 1967 Pohjoismaiden naisten asemaan tutustunutta Friedania ja kirjoituksessa siteerattiin teosta runsaasti. Friedanin mukaan ongelma oli siinä, että naisen identiteetti oli kriisissä. Hän oli tuomittu tiettyyn sukupuolirooliin, eikä pystynyt siten toteuttamaan itseään omien edellytystensä mukaan:

Väitän, että tämänpäivän naisen ongelman ydin ei ole seksuaalisuus, vaan kysymys identiteetistä – siitä, että naisellisuuden mystiikka tukahduttaa tai vääristää kasvun. Väitän, että niin kuin viktoriaaninen kulttuuri ei sallinut naisten hyväksyä tai tyydyttää pohjimmaisista sukupuolitarpeistaan, niin meidän kulttuurimme ei salli naisten hyväksyä tai tyydyttää pohjimmaista tarvetta kasvaa ja toteuttaa itseään ihmisinä, tarvetta, joka ei yksinomaan määräydy sukupuoliroolin mukaan. Eräissä mielessä tämä ongelma ei ratkea yhden ihmisen elämässä, uskon, että kysymyksessä on naisten aikuistumisen ongelma – siirtyminen naisellisuudeksi kutsutusta kypsymättömyydestä täyteen identiteettiin.⁴⁷

Ongelman ratkaisuna Friedan tarjosi luovaa työtä:

Luova työ on naiselle – niin kuin miehellekin – ainoa tapa löytää itsensä, tuntea itsensä yksilönä. Muuta mahdollisuutta ei ole...⁴⁸

Haastattelun laahtineiden toimittajien mukaan *Naisellisuuden harhat* ”herätti amerikkalaiset naiset näkemään oman tyhjyytensä”. He kuitenkin epäilivät vahvasti, että Suomessa teos olisi herättänyt suurta innostusta, koska suomalaisen

.
⁴⁶ Vehkaoja & Rouhiainen 1967. Toimittajista toinen oli haastatellut *Annan* edellisessä numerossa Betty Friedania.

⁴⁷ Vehkaoja & Bergström 1967, lainaus kirjasta Friedan 1967.

⁴⁸ Vehkaoja & Bergström 1967, lainaus kirjasta Friedan 1967.

naisen ongelmat olivat toisenlaiset kuin amerikkalaisen kanssasisarensa.⁴⁹ Kotirouvakysymys koettiin marginaalisena maassa, joka koki olevansa edelläkävijä sukupuolten välisessä tasa-arvossa.

Jos seuraa Friedanin ajatuksia, *Vihreä leski* näyttäytyy nimenomaan naisen identiteettikriisistä kertovana elokuvana. Aikalaiskeskustelussa lähiökritiikki sai kuitenkin niin suuren pääpainon, että näkökulma naisen elämään jäi vähälle huomiolle. Tärkeä aihe tosin myönnettiin, kuten Katarina Eskola huomioi:

Todennäköisesti yhtä mieltä lienevät kaikki myös siitä, että elokuvassa on joka tapauksessa haluttu puuttua naisen ongelmiin ja siksi filmistä on myös pakko puhua, koettu osoittaa huoli mieheensä sidotun naisen asemasta ja elämänmenosta. On edes yritetty käydä käsiksi siihen yksinäisyyteen, joka on mahdollinen naiselle ominaisimmaksi ajatellussa yhteiskunnallisessa instituutiossa, perheessä.⁵⁰

Lähiöravintoloita tutkineet sosiologit ovat nimenneet lähiössä elävän naisen paradoksiksi sen, kuinka nainen on tullut yhä riippuvaisemmaksi miehestään samalla kun on voittanut riippumattomuuden suhteessa sukulaisiin ja muihin naisiin. Sinänsähän lähiöön muutto on voinut olla toiveiden täyttymys monelle naiselle. Se on usein merkinnyt selvää parannusta asunto-oloihin tilavuuden ja varustetason suhteen. Koti on myös tarjonnut naiselle mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen.⁵¹

Oman lähiökodin laitto on merkinnyt naiselle sekä biografista että historiallista itsenäistymistä. Biografista itsenäistyminen on ollut siinä mielessä, että lähiösukupolveen kuuluvat ovat löytäneet lähiöstä itselleen ensimmäisen oman pesän. Näin he ovat itsenäistyneet suhteessa omiin vanhempiinsa. Historiallinen itsenäistyminen taas tarkoittaa sitä, että lähiöiden hyvin varustetut ydinperheasunnot ovat vapauttaneet naiset riippuvuudesta muihin naisiin. Samassa kotitaloudessa ei enää työskentele piikaa ja rouvaa, miniää ja anoppia tai äitiä ja tyttäriä. Samaan aikaan naiset ovat kuitenkin menettäneet ne yhteisten pihapiirien, pesutupien, keittiöiden ja saunojen luomat yhteisöt, joissa työnteon ohessa saattoi seurustella muiden kanssa ja puhua ”naisten asioista”.⁵²

Lähiöelämän perhekeskeisyys on siis eristänyt naisen ja toiminut häntä vastaan, vaikka elämä siellä onkin täyttänyt monia toiveita. Suljetussa avioliitossa ja yksityistyneessä perheessä aviomiehestä on tullut naisen tärkein aikuiskontakti. Sosiaalinen riippuvuus taas on lisännyt niitä odotuksia, joita ihmissuhteeseen liitetään ja sitä kautta kasvattanut pettymyksen mahdollisuuksia.⁵³

Ei ole varmaankaan yllätys, että elokuvan *Vihreä leski* päähenkilön sisäistä ahdistusta – Friedanin termein identiteettikriisiä – kuvitetaan muun muassa alkoholin avulla. Vaikka juomista ei esitetä paljoa, on sillä elokuvassa tärkeä narratiivinen tehtävä. Paheiden ja tuhon tie, jolle yksinäinen ja ikävystynyt lähiöäiti joutuu, saa alkunsa alkoholista. Sitä seuraavat aviorikos, turmeltunut seura ja huumeet.

.
⁴⁹ Vehkaoja & Bergström 1967, lainaus kirjasta Friedan 1967.

⁵⁰ US 28.1.1968.

⁵¹ Sulkunen & al. 1985, 242–244.

⁵² Sulkunen & al. 1985, 243–244.

⁵³ Sulkunen & al. 1985, 244.

Ensimmäisen kerran alkoholijuomia näytetään kampaajan iltapäiväjuhlissa, joihin lähiöäiti on kutsuttu. Juhlat näyttävät heti alkuunsa paheellisilta: keskellä kirkasta päivää miehet ja naiset pelaavat korttia pöydän ääressä, joka on täynnä pulloja. Aralle uudelle tulokkaalle tarjotaan sherryä, jota tämä maistelee pienin tipoin ikään kuin ei olisi koskaan ennen nauttinut alkoholia. Ensikertalaisena hän vetäytyy syrjään tarkkailemaan epäluuloisesti muun seurueen juhlimista.

Seuraavissa juhlissa lähiöäiti on jo seurapiirin täysivaltainen jäsen. Hän nauraa yhdessä muiden naisten kanssa ja luonnollisin elkein siemaa juomaa yhteisestä lasista. Sitten hänen näytetään juovan ja tanssivan yhdessä miehen kanssa. Huone on sisustettu kokoelmalla pieniä minipulloja, mikä korostaa vaikutelmaa rappiollisesta elämästä. Lopulta lähiöäiti päätyy miehen kanssa sänkyyn. Toisella kerralla juhliminen taas johtaa siihen, että hän päätyy makaamaan lattialle sekavana ja huonovointisena marihuanan polton jälkeen.

Elokuvan loppukohtauksessa lähiöäiti juo yksin viiniä kotona illalla. Humalassa ja itsetuhoisen oloisena hän lähtee ulos hakemaan tuntematonta miestä, joka on piileskellyt pensaassa ja jonka hän kuvittelee tappajaksi. Ennen kuin mitään kuitenkaan ehtii tapahtua, hän kokee kirkkaan hetken ja työntää miehen ulos ovesta. Lähiöäiti oli siis hyvin lähellä tuhoansa, josta kuitenkin selviytyi. Lopulta hän siis pelastui – siihen samaan ahdistavaan yksinäisyyteen, josta oli yrittänyt päästä eroon.

Alkoholi ja humala olivat erityisen tehokkaita moraalisen rappion vaikutelman luoja sen takia, että elokuvan päähenkilönä oli nainen – puhumattakaan siitä, että hän oli äiti. Elokuvakerronta hyödynsikin sumeilematta perinteistä porttiteoriaa narratiivisena strategiana kuvatessaan lähiöäidin henkistä ahdistusta. Erona perinteisiin moralistisiin tarinoihin oli kuitenkin se, että syynä paheiden kierteeseen joutumiselle ei ollut yksilön heikkous tai moraalittomuus vaan vääristyneet yhteiskunnalliset rakenteet. Alkoholi toimi siten tarinassa pakotienä vihamielisestä yhteiskunnasta ja vieraannuttavasta elämästä.

Sinänsä se, että lähiörouvan vieraantuminen, yksinäisyys ja ikävystyminen purkautuivat alkoholinkäyttöön ei ollut lähiöilmiön puheavaruudessa uutta. Tähän viittasi esimerkiksi Paula Talaskivi, jonka mukaan ”asumalähiörouvien olutistunnoista on kerrottu paljon”⁵⁴. Varsinaiseksi ongelmaksi lähiörouvien juomatavat koettiin vuoden 1969 lakiuudistuksen jälkeen, kun huomattiin, että nimenomaan naisten keskioluen käyttö oli lisääntynyt huomattavasti.

Naisten oluenkäytön lisääntyminen tuli esille Klaus Mäkelän kulutus-
tutkimuksessa 1968/69. Sen mukaan naisilla yleistyivät juomiskerroista ennen kaikkea sellaiset, joissa nautittiin pelkkää olutta. Erilaisten juomayhdistelmien nauttimiskertojen lukumäärä kasvoi naisilla 10–20 prosenttia edellisestä vuodesta, mutta puhtaiden olutkertojen määrä puolestaan kasvoi lähes kolminkertaiseksi. Lisäys oli suurin ns. pienissä juomakerroissa, joissa ei nautittu kerralla kahta olutpullollista enempää.⁵⁵

• • • • •
⁵⁴ HS 21.1.1968.

⁵⁵ Mäkelä 1970d, 251.

Perheen arki

Veli-Matti Saikkosen esikoisohjaus *Takiaispallo* (1970) on siitä poikkeuksellinen elokuva aineistossani, että siinä päähenkilönä on kokonainen perhe. Se kuvaa pienellä tehdaspaikkakunnalla asuvan Saarisen perheen arkea. Isä (Tapio Hämäläinen) on tehtaalla työnjohtajana. Hän kokee nuoremman polven asenteet itselleen vieraiksi ja pelkää riittämättömyyden tuntein asemansa puolesta. Äiti (Hillevi Lagerstam) puolestaan on kotirouva kolmilapsisessa perheessä. Lapsista enää nuorin viettää aikaa kodin piirissä. Vanhempi poika (Pekka Saaristo) haaveilee muusikon urasta ja haluaisi lähteä paikkakunnalta eikä piittaa isänsä insinööri-toiveista. Rippikouluikäinen tytär (Terhi Panula) taas seurustelee vierailevan laulajan kanssa ja haluaisi hänkin lähteä jonnekin.

Kerttu-Kaarina Suosalmen ja työryhmän käsikirjoittama elokuva pyrki olemaan yhteiskuntakriittinen suomalaisen todellisuuden kuvaus. Sen esitteessä selitettiin niin elokuvan sanomaa kuin sen erikoista nimeäkin:

Teollisuusyhdyskunnan tunnus, korkealle kohoava tehtaan piippu, ei leviytä ympärilleen ainoastaan savua ja saastetta, vaan myös henkistä turtuneisuutta ja alistumista, väärää turvallisuuden tunnetta, joka tarttuu herkemmin kuin noki, se tarttuu kuin takiaispallo.⁵⁶

Kriitikot kehuivat *Takiaispallon* realistisuutta. *Aamulehden* Erkka Lehtolan mukaan se oli “selkeästi piirrettyä lähikuvaa tavallisen suomalaisen perheen tavallisesta arjesta”. Elokuvan eduksi hän laski sen, että se oli hänen mielestään katkelma normaalia elämää, “ei kesäkapinaa”.⁵⁷ Sillä Lehtola viittasi samana vuonna valmistuneeseen Jaakko Pakkasvirran provokatiiviseen elokuvaan. Vastaavin ottein esimerkiksi *Uuden Suomen* Heikki Eteläpää arvosti elokuvaa “arkisena, hyvin valppaalle psykologiselle oivallukselle rakentuvana tragikomediana elävistä ihmisistä”⁵⁸.

Millainen sitten oli tuo vuoden 1970 tavallinen ja normaali elävien ihmisten suomalainen perhe? Minkälaisena se elokuvassa esitettiin? Sen ulkoisen puitteet kuvattiin vakiintuneilla kliseillä omakotitalosta, autosta ja kesämökistä. Mutta mitä muuta tavallisen perheen stereotypiaan haluttiin liittää? Mitä elokuvan yhteiskuntakriittisyys suhteessa sen kuvaamaan perheeseen merkitsi?

Takiaispallon Saarisen perheen elämä on kokonaisuudessaan varsin kosteata. Varsinaisesta alkoholismista tai suoranaisestä riippuvuuden problematiikasta siinä ei kuitenkaan ole kyse. Alkoholilla kuvitetaan monia kohtauksia ja siihen peilataan itse kunkin perheenjäsenen identiteettiä. Etenkin perheen sosiaaliset kontaktit muihin ihmisiin tapahtuvat aina alkoholijuomia sisältävillä näytämöillä.

Heti elokuvan alussa kesäisellä pihalla tarjoillaan “oikeeta ainetta” kahvia juoville naapurinrouville. Se tekee kuulemma hyvää kuumana päivänä. Isäntä tyrkyttää naisille lisää, mutta nämä vastustavat. Alkoholitarjoilusta kieltäytyminen on

.
⁵⁶ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 653.

⁵⁷ AL 13.9.1970.

⁵⁸ US 13.9.1970.

kyllä epäkohteliasta, mutta toisen kierroksen torjumista ei enää voi kokea loukkaukseksi. Isäntä ei kieltäytymistä kuitenkaan salli. Kuten Kettil Bruunin klassisessa juomaryhmätutkimuksessa, seuraa ei saa pettää vaan pitää juoda ainakin yhtä paljon kuin muut⁵⁹. Pullon esille ottamiseen riittää pienikin syy.

Sillä aikaa kun kotioiloissa isä juo arkisesti olutta, isot lapset naukkailevat salaa Koskenkorvaa huoneessaan. Hiukan humalainen isovelvi tarjoaa siskolleen pulloa ja samalla uhoaa isäänsä vastaan. Rippikouluikäinen sisko hörppää pullon suusta ja tahtoo lisää. Hänkin haluaisi lähteä omille teilleen Helsinkiin. Nuorten salajuominen manifestoi heidän kapinaansa vanhempien auktoriteettia vastaan. Sitä korostaa vielä se, että kielletty puuha tapahtuu kotona.

Sen sijaan sallittua alkoholia tytär ei huoli. Hänen rippijuhlissaan isä tarjoilee konjakkia ja sanoo: “No niin Annika, otas nyt sinäkin kun olet päässyt aikuisten kirjoihin.” Tytär kuitenkin kieltäytyy ja karkaa saman tien omista juhlistaan. Vastaavasti hän häipyä humalaisten naapureiden räyhätessä mökillä. Aikuisten alkoholinkäyttö on teini-ikäiselle vastenmielinen maailma. Hän käy kapinaansa kuitenkin vanhempien aseilla. Elokuvan loppukohtauksessa tytär on yksin kesämökillä ja juopottelee kirkasta viinaa suoraan pullonsuusta. Hän nappaa haulikon ja lähtee ammuskelemaan raivoissaan ilmaan.

Saarisen perheen isän vapaa-aika näyttää kuluvan hyvin baarissa. Neljän miehen porukalla juodaan pullo tolkulla keskiolutta. Tarinaa riittää härskkeistä vitseistä ja ‘riukupaskajutuista’ ay-politiikkaan. Vanhemman ja nuoremman sukupolven välille syntyy ristiriitaa, kun puhe kulkeutuu sota-aikaan. Turinoinnin keskeyttää välillä yhteinen pisuaarilla käynti. Siellä Saarinen riehaantuu laulamaan iskelmä Marjatasta, naapurin rouvasta johon hän on ihastunut. Tuttussa miesporukassa voi vitsin varjolla paljastaa tunteitaan.

Juttujen veistely kuitenkin jää, kun laskuhumalavaiheessa on seurueesta enää kaksi miestä jäljellä. Puhe vakavoituu, ja avioliittohuolia otetaan esille. Lopuksi toista keuhataan “kyllä sä olet kiva kaveri”. Juomaringin riehakkaasta yhdessäolosta, jossa jokainen on halunnut loistaa hauskoilla tarinoillaan ja tuonut esiin tiukkoja mielipiteitään, on siirrytty humalaiseen uskoutumiseen. Tuntemuksista puhutaan puolin ja toisin ja ennen kaikkea tyydytetään tarvetta kertoa asioita, ‘tunnustaa’ ongelmia.

Asetelma vastaa hyvin perinteistä käsitystä miehisestä juomatapahtumasta. Miesten välinen ‘tyhjä solidaarisuus’ olisi mielestäni kuitenkin liian vahva käsite kuvaamaan sitä tilannesolidaarisuutta, joka juomarinkiin liittyy. Miehet mitä ilmeisemmin istuvat saman pöydän ääressä useinkin ja tuntevat hyvin toisensa. Parihan heistä on työkavereitakin. He kyllä jorisevat tyhjänpäiväisiä, mutta puhuvat myös itselleen tärkeistä ja omaan elämäänsä liittyvistä asioista. Miesten välinen juomaringin tilannesolidaarisuus mahdollistaa kuitenkin sen, että kiistelyt eivät kärjisty liian pitkälle. Kiivas väittely kuuluu asiaan, mutta se ei muutu ilmiriidaksi.

Takiaispallossa naapurusten yhdessäoloon liittyy aina runsaasti juomista. Kun tyttären konfirmaatiojuhlissa Saarinen tarjoilee vieraille konjakkia, hän sitä

.
⁵⁹ Bruun 1972, 18.

ennen sulkeutuu keittiöön naapurin isännän kanssa ottamaan pieniä. Kesämökillä pelataan milloin korttia oluen ja kirkkaan ääressä, milloin miehet harrastavat pullasorsien metsästystä ja ryydittävät uhoaan snapseilla. Viina saa aikaan myös riitoja. Humaltunut naapurin isäntä räyhää vaimolleen ja syyttää tätä kännyksestä. Heidän lähdettyään rouva Saarinen kertoo miehelleen, kuinka on huomannut, että naapurin rouva juo kestääkseen miehensä kanssa. Saarinen suuttuu ihastuksensa kohteen “mustaamisesta”. Naisen viinankäyttöön viittaaminen rinnastuu rikolliseksi syyttämiseen.

Humala aiheuttaa perheriitoja myös Saarisella. Kun tytär ei öiseen aikaan ole kotona, syyttää päihtynyt Saarinen vaimoaan lasten pilalle kasvattamisesta. Hän raivoaa ja syyttää tätä myös kuvitteellisesta toisesta miehestä – itsellään hänellä on suhde naapurinrouvaan – ja paiskaa vaimon seinää vasten. Riitely vaikuttaa tavanomaiselta, koska sillä ei ole sen kummempia jälkiseurauksia. Kamera vihjaa, että pariskunta päätyy kärhämän jälkeen yhdessä sänkyyn.

Takiaispallon perheestä piirtyy siis hyvin kliseinen kuva ‘murheellisten laulujen maan’ asukkaista. Perheen isä on viinalle perso rehtinä esiintyvä mutta kaksinaismoralistinen työnjohtaja, äiti miestänsä kontrolloiva ja perheenjäsenten suhteita luotsaava järjestyksen pitäjä ja lapset ahdistavasta perhepiiristä eroon haluavia kapinoitsijoita. Heikki Eteläpään mukaan elokuvan keskiössä ovat juuri aikalaisnuorison avuttomat vanhemmat. He ovat hyvää tarkoittavia mutta kyvyttömiä ja kypsymättömiä, ja ovat siten “kadottaneet” lapsensa.⁶⁰ *Takiaispallo* näyttääkin keskiluokkaisen ydinperheen lähellä hajoamispistettään. Sitä pitävät enää koossa kulissit ja tyhjä muoto. Hajoaminen on osoittavasti sijoitettu tukahduttavaksi luonnehdittuun yhden tehtaan pikkukaupunkiin. Ennen kaikkea tuota hajoamista kuvitetaan eri tavoin alkoholinkäytöllä.

Uusi sosiaalisuus

Pekka Sulkunen on pohtinut sitä, millaisia uusia käyttöarvoja alkoholi on saattanut saada sodanjälkeisessä yhteiskunnallisessa murroksessa. Yksi sellainen liittyy hänen mukaansa sosiaalisen ympäristön pirstoutumiseen ja siihen sisältyvään ydinperheen eristäytymiseen. Ne nimittäin lisäävät integroivia sosiaalisia merkityksiä kantavien kanssakäymisvälineiden tarvetta. Uudentyyppiselle sosiaalisuudelle on siis luotava puitteet. Juuri siihen tarkoitukseen alkoholi ominaisvaikutuksineen soveltuu hyvin.⁶¹

Uudessa kaupunkikulttuurissa alkoholi toimiikin sosiaalisena voiteluaineena sekä privatisoituneessa yksityiselämässä että julkisilla areenoilla, kuten Matti Virtanen on kuvannut. Julkisella alueella alkoholi poistaa kitkaa esimerkiksi jännitteisten työyhteisöjen illanistujaisissa. Yksityiselämän ihmissuhteissa alkoholi taas helpottaa hankalista asioista puhumista ja harkittua oman itsensä paljastamista.⁶²

Sosiaalisen kitkan lievittäjänä alkoholilla on merkillinen kaksoisrooli, mikä tulee esille myös aineistoni elokuvista. Toisaalta alkoholilla voidaan luoda puitteet

⁶⁰ US 13.9.1970.

⁶¹ Sulkunen 1980, 155.

⁶² Virtanen 1982, 31.

syvälliselle keskustelulle. Esimerkiksi elokuvassa *Kielletty kirja* (Kurkvaara 1965) kirjailija ja pappi juovat viiniä ja puhuvat syvällisistä asioista, yhteiskunnan tekopyhydestä, ihmisen todellisesta hädästä ja itsensä toteuttamisesta. Välillä pappi tutkii Raamattua, ja lopuksi hän julistaa: “te modernistit olette porvarillisen yhteiskunnan narreja” ja kulauttaa viinilasinsa lausumaansa painottaen tyhjäksi. Viini korostaa ajatuksellista uhoa ja tehostaa tarvetta saarnata itselleen tärkeistä asioista, oli sitten kyseessä yhteiskuntakritiikki, moralismi tai ihmisenä olemisen ylipäänsä.

Vastaavasti elokuvassa *Sixty-nine 69* (Donner 1969) on kohtaaminen intensiivisestä asioihin paneutumisesta, jota alkoholi ryydittää. Opiskelijatyttö poikaystävä tulee kylään. Tällä on vieraita, ja tyttö ilmoittaa, että he lukevat. Musiikki on kovalla ja pöydällä lojuu olutpulloja. Asunnon seinällä on kuvia Maosta ja Fidel Castrosta. Opiskelijoiden keskustelu on niin kiihkeää, etteivät he huomautta tulokasta. Tiedostava opiskelijanuoriso tarvitsee alkoholia siivittääkseen lennokkaita ajatuksiaan.

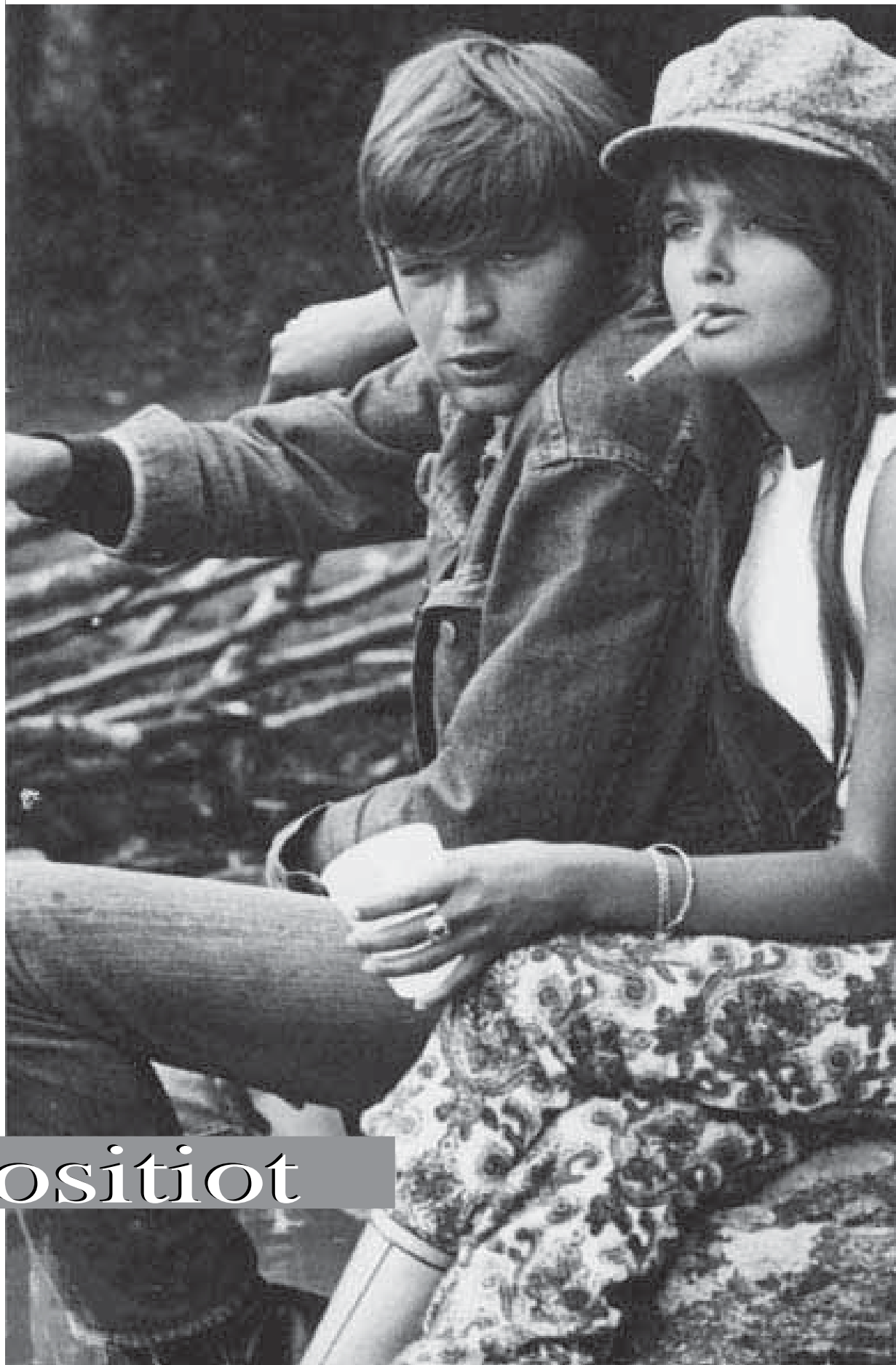
Syvällisyyksille vastakohtaisesti alkoholinjuontitilanne mahdollistaa pinnallisimmatkin latteudet. Se luo siten small talk -puitteita jähmeissä tilanteissa tarjoamalla aiheen, josta voi aina sanoa jotain. Kun muuta puhuttavaa ei keksi, voi puhua edessään olevasta juomasta vastaavasti kuin puhutaan säästä. Esimerkiksi elokuvassa *Jussi Pussi* (Kokkonen 1970) parodisoidaan juuri tällaista puhetta oluesta ensitreffeillä. Viina-aiheinen hölötys on toisaalta vaikkapa miesten yleisen saunan vakiorituaalia, mikä ilmenee esimerkiksi elokuvan *Sixty-nine 69* yhden kohtauksen taustahälinästä.

Paitsi, että alkoholilla luotiin tilannesosiaalisuutta, oli sillä 1960-luvun elokuvissa yhteisöllisiä, eli integroivia ja solidaarisuutta vahvistavia merkityksiä. Juoman tarjoaminen miesseurassa tilanteissa, joissa juodaan paljon, näyttää yleensä olevan erityinen reiluuden osoitus eikä vain tyhjää rituaalia. Toisaalta tarjoaminen ja yhdessäjuominen voi toimia sovinnon eleenä riidan jälkeen. Elokuvan *Anna* (Donner 1970) päähenkilö rähjää kotiapulaiselleen ja sovittelee sitten: “vie nuo roskat pois niin juodaan sitten yhdessä pullo viiniä”.

Erilaisella juomisella määriteltiin myös yksityisen ja julkisen rajaa. Oluen juominen arki-iltana kotona viittaa myyttiseen ‘kotini on linnani’ -kuvastoon. Oman elämänsä herra juo olutta omassa kodissaan vapaasti. Toisaalta ‘olla kuin kotonaan’ -tunnelmaan voi liittyä arkisen oluen mielikuvat. Elokuvan *Bensaa suonissa* (Jarva 1970) päähenkilö on tuttaviansa luona ‘kuin kotonaan’: hän siemailee olutta pullonsuusta ja leikkaa varpaankynsiään jutellessaan isännän kanssa. Asetelman tekee merkittäväksi ja draamalliseksi se, että hänellä on suhde isännän vaimoon.

Kaupunkikulttuuria kuvaavissa elokuvissa alkoholilla oli siis keskeinen rooli. Sen avulla luotiin puitteita sosiaaliselle kanssakäymiselle, lievitettiin sosiaalista kitkaa ja lisättiin solidaarisuuden tunnetta. Ajatus uudenlaisen sosiaalisuuden kehkeytymisestä tukee hyvin sitä, että vuoden 1969 alkoholilakiuudistuksen lisääntyivät ennen kaikkea sellaiset juomiskerrat, joissa nautittiin yksi tai pari pulloa olutta.⁶³

.
⁶³ Mäkelä 1970d, 247.

Positiot

Käpy selän alla (Niskanen 1966). Suomen elokuva-arkisto.

■ 1960-luku sukupolvena

60-lukulaiset

Sukupolvi

*People try to put us down
Talkin' 'bout my generation
Just because we get around.
Talkin' 'bout my generation
Things they do look awful cold
Talkin' 'bout my generation
Hope I die before I get old.
Talkin' 'bout my generation (Townshend 1965)*

Ei varmasti ole sattumaa, että vuoden 1965 joulukuun kakkossingle Britanniassa oli The Who-yhtyeen kaikkien aikojen menestys, *My Generation*¹.

Suomen 1960-luku on nähty tiettyinä sukupolvena. Esimerkiksi Arvo Salo on muistelmissaan kirjoittanut, että “mielummin kuin ‘kuusikymmenluvuksi’ sanon sitä ‘sukupolveksi’”². Onkin nimenomaan kiinnostavaa, miten selkeänä kategoriana tuona aikana aktiivisen nuoruusikänsä elänyt sukupolvi on ymmärtänyt itsensä ja erottautunut siten edeltäjistään ja seuraajistaan.

Sukupolvella ei tarkoiteta pelkkää biologista ikäluokkaa vaan ihmisryhmää, joita yhdistää tietyissä elämänvaiheissa sama erityinen historiallinen todellisuus ja siten samantyyppiset kokemukset. Käsitteen sekavuus on usein otettu esille, ja esimerkiksi Christer Kihlman kirjoitti vuonna 1961:

On huomattavasti helpompaa väittää, että sukupolvien välillä vallitsee tällä hetkellä vastakohtaisuutta, kuin yrittää erottaa niitä sukupolvia toisistaan, joita vastakohtaisuus koskee. Itse asiassa voi melkein sanoa, että sukupolvia vilisee niiden keskuudessa, jotka toimivat tällä hetkellä yhteiskunnassamme tai ovat yleensä kiinnostuneita yhteiskunnallisista kysymyksistä.³

Tutkimuksessaan sukupolvihegemonian kriisistä 1960-luvulla Marja Tuomiselle kuitenkin asettui selkeästi kaksi sukupolvea vastakkain hegemoniaa tavoitellen. Hän päätyykin lähestymään sukupolven problematiikkaa konfliktin kautta. Sen hän suhteuttaa yhteiskunnan dynamiikkaan kirjoittamalla, että “jokainen sukupolvikonflikti on näin ollen sekä historian tuote että historiallisen muutoksen tuottaja”⁴.

¹ Kendall & Farren 1980, 88.

² Tuominen 1991, 45.

³ Kihlman 1961, 237.

⁴ Tuominen 1991, 47.

Kuten Pertti Haapala toteaa, sukupolvimalli on ollut suosittu yhteiskunnallisten muutosten kuvauksessa, koska se selittää yksinkertaisesti ihmisten käyttäytymisen muutosta. Selittäväenä tekijänä se on kuitenkin ongelmallinen, koska se koostuu itsekin monenlaisista yhteisistä piirteistä.⁵ Ennemmin kuin selityksenä sukupolvi tulisikin nähdä tutkimuskohteena. Tällöin siihen sopii hyvin Haapalan Karl Mannheimiin viittaavat sanat: “sukupolvi ei olekaan enää demografinen, vaan sosiaalinen luomus, ihmisten tietoisuutta, toisinaan jopa omakuva”⁶.

Olennaista on silloin kokemus kuulumisesta tiettyyn sukupolveen, sukupolvi-tietoisuus. Mannheimilaiset analyysit ovat tosin Semi Purhosen mukaan keskittyneet yleensä pohtimaan sukupolven syntyä ja elinkaarta eivätkä niinkään ole kiinnostuneet sukupolvi-tietoisuudesta. Yhteenkuuluvuuden tunne on tärkeä elementti silloin kun puhutaan sukupolvesta kollektiivisena identiteettinä. Hän viittaa kahteen sukupolvi-teoreettiseen artikkeliin: ”sukupolven jäseniä ei vain yhdistä jokin yhteinen tekijä, heitä yhdistää myös yhteinen tunne siitä tosiasiasta, että heitä yhdistää jokin”.⁷

Suomalaisen uuden aallon elokuvien kuvaama sukupolvi on monissa yhteyksissä erityiseksi todettu, 1960-luvulla aikuistunut ensimmäinen sodanjälkeinen sukupolvi, jonka elämäntavan ja maailmankuvan on korostettu poikkeavan jyrkästi aikaisemmasta. J.P. Roos on nimennyt sen suuren murroksen sukupolveksi. Yhteisiä kokemuksia sille ovat muun muassa maaltamuutto, koulunkäynnin pidentyminen ja ankara asuntosäästäminen, samalla kun varsinaisia katastrofaalisia kokemuksia ei juuri ole.⁸

Roosin mukaan jyrkkä ero näkyy nimenomaan verrattaessa tätä sodan aikana tai pian sen jälkeen syntynyttä sukupolvea vuosisadan alussa syntyneeseen ns. sotien ja pulan sukupolveen. Elämisen laadun tai kokemusmaailman keskeisinä muutoksina ovat fyysisen ja sosiaalisen turvallisuuden ja vaurauden valtava lisääntyminen, koulutuksen merkityksen korostuminen suhteessa itse työhön, ihmissuhteiden merkityksen voimakas kasvu sekä yksityistyminen varjeltuine julkisivuineen. “Ihmiset eivät enää niinkään tiedä, miten pitää elää, mutta he tietävät miltä elämän pitää näyttää.”, kiteyttää Roos.⁹

Samaan sukupolveen viitataan usein myös ns. suurilla ikäluokilla, vaikka demografisesti ottaen nämä muodostuvat vasta yli 1940-luvun puolenvälin syntyneistä ja ulottuvat tavallisesti vielä nuorempiin ikäryhmiin. Kaikkein suurimpiin ikäluokkiin kuuluvat syntyivät vuosina 1946–49, yhteensä yli 100 000 lasta vuodessa. Jos taas rajaksi asetetaan esimerkiksi 90 000, ovat mukana kaikki vuosina 1945–54 syntyneet. Selkeät erot, “hyppäykset”, kahden peräkkäisen vuoden

.

⁵ Haapala 1990, 399–400.

⁶ Haapala 1990, 400. Karl Mannheimin sukupolvianalyysia on perusteellisesti selostanut Matti Virtanen väitöskirjassaan *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka* (SKS 2001) sekä artikkelissaan *Sukupolven tasot, fraktiot ja elämäнкаari*, *Sosiologia* 3/1999.

⁷ Purhonen 2002, 10.

⁸ Roos 1988, 62.

⁹ Roos 1988, 63–64.

välisissä syntyneiden määrässä taas määrittää rajavuosiksi vuodet 1945 ja 1957.¹⁰

Kiinnostava havainto tämän sodanjälkeisen sukupolven erityispiirteenä liittyy alkoholin käyttöön. Pekka Sulkunen on tutkimuksissaan huomannut, kuinka raittiudesta luopuminen on tapahtunut kohorteittain ja toisaalta alkoholin kulutuskkin noussut vastaavasti sukupolvittain. Raittiudesta luopumisen perusteella hän määrittelee Suomen tämän vuosisadan mörinmäksi sukupolveksi vuosina 1945–52 syntyneet¹¹, mutta toisaalla laajentaa mörin sukupolven kattamaan, hieinan mielivaltaisesti tosin, 1935–55 syntyneet¹².

’Mörinllä sukupolvella’ tarkoitetaan siis ennen kaikkea sitä, kuinka vähän tuohon sukupolven kuului raittiita henkilöitä. Heti sodan jälkeen syntyneiden sukupolvi oli vielä 15–22-vuotiaana (1968) raittiimpi kuin samanikäiset myöhemmin, mutta 23–30-vuotiaana (1976) vähiten raitis verrattuna samanikäisiin vuosina 1968 ja 1984. Kulutetun alkoholin määrää tarkastelemalla taas nuorison mörinmän sukupolven muodostavat karkeasti ottaen 1950-luvulla syntyneet. Alkoholin vuosikulutus 17–24-vuotiaan nuorison keskuudessa oli nimittäin vuonna 1976 huomattavasti korkeampi kuin vuosina 1968 ja 1984. Salme Ahlström on tulkinnut tämän johtuvan nuoruusvuosiin osuvasta historiallisesta tilanteesta:

On ilmeistä, että alkoholin saatavuuden huomattava helpottuminen yhdistyneenä alkoholisienteiden liberalisoitumiseen vaikutti erityisesti niihin nuoriin, jotka olivat tutustumassa alkoholiin 60- ja 70-luvun vaihteen suomalaisen alkoholiin historian erityisvaiheessa.¹³

Käpy selän alla identiteettitarinana

Mikko Niskasen ohjaama elokuva *Käpy selän alla* (1966) oli huikea yleisömenestys. Katsojia kertyi noin 700 000, mikä oli ennenkuulumatonta suomalaiselle elokuvalle sitten *Tuntemattoman sotilaan* (1955). Sen lisäksi se on esitetty myöhemmin televisiossa kuusi kertaa, ensimmäisen kerran vuonna 1970 ja toistaiseksi viimeisen vuonna 1996. Tv-esitysten katsojamäärä lähentelee yhteensä yli 5,5 miljoonaa, 1970-luvulla kumpikin esitys sai yli puolitoista miljoonaa katsojaa.¹⁴ Lisäksi elokuvan videokasettiversio on ollut saatavilla kirjastoista ja videovuokraamoista.

Käpy selän alla kertoo neljän kaupunkilaisnuoren, kahden pariskunnan, kesäisestä telttarekkestä maalle. Oleiluun kuuluu uimista, soutamista ja intiimejä hetkiä mutta myös ihmissuhteiden ja maailmanmenon kyseenalaistamista ja parisuhteiden kriisiytymistä. Keskeisiksi juonen kannalta nousevat toisen tytön seksuaaliset estot, joista hän elokuvan edetessä vapautuu. Elokuva huipentuu lavatansseihin ja juopotteluun, joka laukaisee patoutuneen tilanteen. Elämä

.
¹⁰ Tarkoilla rajauksilla ei tietenkään yleensä ole merkitystä, mutta silloin jos tarkastellaan ikäluokkien varsinaisen koon seuraamuksia (ahtaat koulut, kurinalainen oppilasmassojen liikuttelu, kilpailu opiskelupaikoista jne.) on syytä olla tarkkana.

¹¹ Sulkunen 1985, 44.

¹² Sulkunen 1980, 160.

¹³ Ahlström 1985b, 142.

¹⁴ *Suomen kansallissilmografia* 7, 407.

näyttäytyy taas avoimena ottamaan vastaan sen, mitä tulevaisuus tuo tullessaan.

Elokuvan suuren suosion selitykseksi on vakiintunut sen realistisuus, “nuorten elämästapojen ja toimintojen luontevuus” aikalaiskriitikon sanoin¹⁵. Sakari Toiviainen mukaan “nuoriso, joka ei ollut tottunut katsomaan valkokankaalta läheskään näköistänsä kuvaa, lienee kokenut jonkinlaista tunnistamisen iloa nähdessään itsestään kuvan, jollaisena se halusi itsensä nähdä”¹⁶. Myöhemmin Toiviainen on luonnehtinut elokuvaa emotionaaliseksi dokumentiksi, ”joka perinteisesti ja perustellusti on nähty suomalaisen elokuvan ja suomalaisen nuorison tunteiden tärkeänä maamerkinä”¹⁷.

Käpy selän alla -elokuvaa on arvostettu korkealle myös taiteellisin kriteerein. Markku Varjolan 1984 esittämän kommentin mukaan elokuva on ”esteettisesti kestävimpiä, muodoltaan pisimmälle vietyjä ja emotionaalisesti voimakkaimpia elokuvia mitä Suomessa on tehty”¹⁸. Aikalaiskriitikoista mm. *Uuden Suomen* Heikki Eteläpää kiitteli elokuvan ihmiskuvausta epäkirjallisempana ja filmillisiin keinoihin enemmän nojaavana kuin suomalaiset elokuvat yleensä olivat. Tärkeintä ei ollut se, mitä sanotaan ja miten, vaan ”tärkein näytetään välikuvilla, paljon sanovilla reagoinneilla siihen, mitä muut tekevät, muut sanovat”¹⁹. Elokuvasa näytellyt Eero Melasniemi onkin luonnehtinut Niskasta vaistonvaraiseksi ohjaajaksi eikä verbaaliseksi, joka ”ajatteli kuvallisesti, mietti miten psykologia ja kuva toimivat yhdessä”²⁰.

Samaan aikaan kuitenkin elokuvan ”luonteva puolihuolimaton arkidialogi” sai runsaasti kiitosta. Elokuvan tekijät ovat painottaneet, kuinka luontevaan lopputulokseen tarvittiin toisaalta improvisaatiota, toisaalta ankaraa työstämistä ja näyttelijöiden ammattitaitoa. Toisin kuin yleisesti luultiin, nuoret näyttelijät eivät esittäneet itseään, vaan roolihenkilöiden luontevuus syntyi työn tuloksena.²¹ Hiukan paradoksaalisesti Niskanen tosin kiitteli sitä, että näyttelijät olivat nuoria puoliamatöörejä, jotka olivat valmiita uskomaan hänen kamerailmaisuuksensa. Psykologinen uskottavuus syntyi juuri tuosta tuoreudesta:

Nuorten oma innostus korvasi ammattitaidon puutteen. Se, mikä menetettiin valmiudessa, voitettiin tuoreudessa. Kukaan heistä ei ollut kaavoittunut tai koteloitunut. Minä sain luoda heille kaavat, he heittäytyivät innokkaasti tutkimaan omaa ilmaisuaan.²²

Näyttelijöiksi elokuvaan Niskanen oli valinnut neljä nuorta teatterikoululaista, jotka olivat lähes ensikertalaisia kameran edessä. Kristiina Halkola ja Pekka Autiovuori olivat esiintyneet elokuvanovellissa *Kristiina* (Tolonen 1966, kokoomaelokuvassa *Tunteita*). Halkolan Niskanen oli nähnyt Ylioppilasteatterissa ja

15 Talaskivi, HS 23.10.1966, ks. *Suomen kansallismograpfia* 7, 405.

16 Toiviainen 1975, 99.

17 Toiviainen 1999, 114.

18 Ks. Toiviainen 1999, 2, 114.

19 US 23.10.1966.

20 Toiviainen 1999, 107.

21 Toiviainen 1999, 107.

22 Niskanen M. 1971, 48.

halusi tytön elokuvan runkohenkilöksi. Kirsti Wallasvaaran ja Eero Melasniemen valinta puolestaan oli hankalampi prosessi. Wallasvaaran Niskanen hyväksyi vasta usean koekuvauksen ja hylkäämisten jälkeen. Ehdoiksi hän asetti, että tyttö valkaisisi tukkansa eikä hymyilisi koko elokuvan aikana. Melasniemestä taas oli syntynyt mielikuva ohjaajalle joskus Ylioppilasteatterissa. Kun pojan nimeä ei tiedetty, ei häntä tahtonut millään löytyä.²³

Aikalaiskriitikot pitivät elokuvan ansiona sitä, että roolihenkilöt puhuivat ”juuri niin kuin nyky-Helsingissä puhutaan”²⁴. Tuo puhetyyli ei kuitenkaan enää viehättänyt *Katson* arvostelijaa vuoden 1992 tv-esityksen yhteydessä. Hän kritisoi tuota ‘emmätiedä mutku mämämä’ -jaaritusta aikansa eläneenä. Onkin mielenkiintoista pohtia, mikä elokuvan kielessä tekee siitä historiallisesti ’toista’, 60-lukulaista, joka näyttäytyi vanhana kolmenkymmenen vuoden kulluttua. Puhekielen käyttö sinänsähän on kulttuurituotteissa yleistynyt ja kirjakiielestä puolestaan tullut erityinen taiteen keino, josta Kaurismäkien elokuvat ovat hyvä esimerkki. *Kävy*n erityislaatuisuus ei kuitenkaan ollut vain tietynlaisessa tyylissä puhua, vaan muodon ja sisällön yhteensulautumassa, mikä käy hyvin ilmi seuraavasta esimerkkitilanteesta. Pääkaupunkilaisnuotin leveät vokaalit korostavat lauseiden alussa toistuvaa minämuotoa entisestään. Toisaalta ’jaarituksessa’ ei päästä näennäisesti mihinkään – puheaktin tarkoitus sisältyykin siihen itseensä, siihen, että tunteet puhutaan, tehdään ’lihaksi sanoilla’:

Mä tiedän et mul on jotenkin sellanen tunne että mua ei edes hävetä. Enkä mä tiedä onks se oikein vai väärin. Eikä mua edes haluta tietää.

Aikalaiskommenteissa puheen luontevuutta ei perusteltu juuri muulla kuin nuorten näyttelijöiden improvisoinnilla ja omiin suihin muokatuilla repliikeillä. Kyse hän ei voinut olla pelkästä puhekielestä sinänsä, jota monissa 50- ja 60-luvun vaihteen nuorisotelokuvissa oli jo kovasti viljelty. *Suomen Sosialidemokraatin* Pekka Hakala tekikin eroa nimenomaan aikaisempiin uuden aallon elokuviin, ’kurkvaaralaiseen’ jäykkyyteen ja kirjakielikomiikkaan:

Kun kurkvaaralaiset ihmiset eivät kyenneet uskottavasti sanomaan hei, paljasti se lähinnä ettei heillä ollut mitään sanottavaa. Käpykaarti replikoi luontevasti, kertoo asioita, keskustelee, kinaa ja riitelee. Kaiken tämän se tekee sortumatta syvällisenäkään kirjakielikomiikkaan.²⁵

Avain kielen luontevuushuomioihin saattaakin olla siinä, että *Käpy selän alla* oli ensimmäinen elokuva, jossa ’syvällisiä’ puhuvat opiskelijanuoret eivät käyttäneet kirjakieltä. Puhekieli oli siihen asti ollut elokuvissa matalan aluetta, kansanomaista maalaisten ja työväenluokan murretta tai vastaavasti työväenluokkaisen nuorison slangia. Stadin slangia puhuvat lättähattunuoret saattoivat kyllä olla paremmista perheistä, mutta asetelmalla luotiin silloin lähinnä komiikkaa. Kun siis

23 Niskanen M. 1971, 45–47.

24 HS 23.10.1966.

25 Ssd 2.11.1966.

puhekieli ja koomisuus olivat aikaisemmin kiinnittyneet lujasti yhteen, oli arkipuhe *Kävyn* opiskelijoiden vakavahenkisessä maailmassa jotakin todella uutta.

Yksi *Kävyn* realistisuutta eniten kiittäneistä kriitikoista oli *Helsingin Sanomien* Paula Talaskivi. Hänen mukaansa elokuva antoi ”varsin totta kuvaa tämän hetken nuorten asenteista ja suhtautumistavoista sekä itse nuorista ulkonaisestikin”.²⁶ Hän luonnehti elokuvaa vakuuttavaksi aikalaisnuorten kuvaukseksi:

Se on nimenomaan nuorten tunteitten analyysiä, ”apeata laulua rakastamisen hankaluuksista” verraten hilpeästi ja sangen vakuuttavasti: neljä nuorta nykyhetken helsinkiläistä lomailemassa sisä-Suomessa Puulaveden rantamalla muutamina kauniina kesäisinä viikkoina pariteltoissa eläen, uiden, rakastellen, riidellen, hiukan tutustuen lähiympäristöön, vaihtaen partneria ja selvitellen välillä suhteita toisiinsa, itse elämään, rakastamiseen ja rakkauteen.²⁷

Arvostelunsa jatkossa Talaskivi kuvasi elokuvan kasvavan loppua kohti ”eräänlaiseksi yksinäisten, irrallisten, suuressa epävarmuudessa ja tyhjyydessä (?) elävien nuorten ihmisten tunnustusten sarjaksi, johon sisältyy tahatonta – avuton-takin – vetoomusta”²⁸. Aikalaiskriitikko siis tunnisti elokuvasta tietyn sukupolven ja samalla tuli luonnehtineeksi sen epävarmuuden ja tyhjyyden käsittein.

Talaskivelle *Käpy selän alla* kelpasi nuoren sukupolven kuvaksi, mutta runsasta vuotta myöhemmin ensi-iltansa saanut *Lapualaismorsian* enää ei. Mervi Pantti onkin luonnehtinut Talaskiveä ”uuden tekijä- ja kriitikopolven pääviholliseksi”. Jälkimmäisen elokuvan arvostelussaan Talaskivi pelkäsi elokuvan yleistävän roolihenkilöidensä vahvasti vasemmistolaiset käsitykset koko ylioppilaskuntaan.²⁹ *Käpy selän alla* näyttäytyykin tässä vertailuasetelmassa uudessa valossa. Se oli paitsi tietyn sukupolven ensimmäinen omakuva myös viimeinen, joka hyväksyttiin sellaiseksi ilman riitasointuja. Ihmissuhteissa vellomista, ”epävarmuutta ja tyhjyyttä” pidettiin tunnistettavana ja yleistettävänä, poliittista heräämistä ja yhteiskunnan suoraviivaista kyseenalaistamista taas enää ei.

Vuoden 1984 televisioesityksen yhteydessä *Helsingin Sanomissa* muisteltiin sitä ”tuoreutta, verevyyttä ja rentoa linjakkuutta, joka puri hyvin 60-luvun puolivälissä”. Elokuvan kuitenkin todettiin menettäneen paljon alkuperäisestä viehättävyydestään ja sen ansioita pidettiin enemmän sosiologisina ja elokuvapoliittisina kuin kestävän taiteellisina. Sosiologinen arvo oli tämänkin toimittajan mukaan siinä, että tuo ”kulttiteos” heijasti oman aikansa nuorten aikuisten tunteja.³⁰ Vaikka elokuvaa oli vain viisi vuotta aikaisemmin katsonut 1 600 000 suomalaista, keräsi tämäkin TV2:n esitys valtavan yleisön, yli miljoona katsojaa. On eri asia katsottiinko sitä sosiologis-psykologisena dokumenttina 1960-luvusta, mutta joka tapauksessa se sellaisenaan televisioyleisölle yhä tarjottiin.

.

²⁶ HS 22.10.1966.

²⁷ HS 23.10.1966.

²⁸ HS 23.10.1966.

²⁹ Pantti 1998, 121–122.

³⁰ HS 17.3.1984.

Realistisuus ja todenmukaisuus elokuvien suurta suosiota selittävänä on siinä mielenkiintoinen ilmiö. Herääkin kysymys, onko se jossain määrin tyypillistä juuri suomalaisille ja jos on niin miksi. Esimerkiksi televisiosarjaa *Dallas* kritisoitiin aikoinaan kovasti sekä Suomessa että Yhdysvalloissa, mutta perustelut olivat erilaiset. Kun yhdysvaltalaiset paheksuivat *Dallasin* moraalitonta elämäntapaa, valitettiin Suomessa ettei ohjelma ole todenmukainen.

Käpy selän alla -elokuvaa ei tule tietenkään missään tapauksessa tulkita sen ulkopuolisen todellisuuden realistiseksi representaatioksi. Sen sijaan se on itse osa tuota todellisuutta, ja se nimenomaan osallistui – ja osallistuu edelleen – määrittämään kuvaa tietyistä sukupolveista, sen omakuvaa ja myöskin jälkikuvaa. Näin ollen on toissijaista, katsottiinko elokuvaa sen “todenmukaisuuden” takia vaiko sen takia, että kameralla zoomataan siinä usein ja hitaasti paljaaseen pintaan, naisten rintoihin ja mataliin housunvyötäröihin. Pääasia on, että katsottiin. Toisaalta johonkin pisteeseen asti tuo itsensä tunnistaminen on ollut välttämättöntä, jotta elokuvasta puhuminen sillä tavalla kuin on puhuttu on mahdollista, mutta sen tiheyttä on mahdoton arvailla.

Joka tapauksessa elokuvan *Käpy selän alla* voi nähdä tietyn sukupolven konstruoituna kuvana, sukupolvielokuvana. Erityisesti siksi, että sen sisältö ja muoto oli uudenlainen (vaikka monelle yksittäiselle piirteelle voitaisiinkin löytääkin edeltäjänsä) ja toisaalta sen valtavan suosion vuoksi. Sukupolvielokuvaksi tuo elokuva oli tarkoitettukin. Ohjaaja Mikko Niskanen kertoi elokuvan saatesanoissa halunneensa tehdä dokumenttia aikansa ‘todellisista’ nuorista:

Halusin luoda ‘uuden’ elokuvan, luopua kirjallisista kaavoista, kaikesta tarkoituksellisesta etsinnästä ja pukea kuvailmaisun forman vasta mahdollisimman myöhäisessä vaiheessa, ainoana ohjeenani – tunne. Halusin tehdä todellisen dokumentin, todellisista nuorista, nuorille ihmisille.³¹

Vastaavasti elokuvan käsikirjoittaja Marja-Leena Mikkola painotti halunneensa kuvata nimenomaan tuon hetken yhteiskunnassa eläviä nuoria ihmisiä. Hän olisi tosin tahtonut elokuvan korostavan enemmän aiheen yhteiskunnallisia piirteitä, jotka Niskanen oli jättänyt alkuperäiskäsikirjoituksesta pois keskittyen ihmishuhdekuvioihin.³² Elokuva nuorista nuorille oli jo itse asiassa tuottajaryhmänkin lähtökohtana – valtaosa elokuvayleisöstähän oli nuoria³³. Näköiskuvalle nähtiin siten selkeä kaupallinen tilaus.

Sukupolviematiikka tuli ilmi myös joissakin sellaisissa kriitikkokommenteissa, joissa pohdittiin elokuvan saamaa vastaanottoa. Esimerkiksi *Suomen Sosialidemokraatin* Inkeri Liuksen mukaan ennen sotia elänyt sukupolvi suhtautui pelähten elokuvan ratkaisuun. Elokuvan mukaan kun väkivallan ja seksuaalisuuden inhosta saattoi vapautua uskaltautumalla ruumiilliseen rakkauteen yhden tekevän pojan kanssa. Kun elokuvan Leena tajusi, ettei hän häpeä antautumistaan, hän oli vapaa. Lius jatkoi: ”Asiat, joita enne sotia henkistettiin, koe-

³¹ Toiviainen 1999, 108.

³² AL 8.10.1966

³³ Niskanen M. 1971, 44.

taan nyt realistisesti, asioitten annetaan tapahtua loppuun asti ja koetaan ne ilman kuvittelujen höyryjä.”³⁴

Samainen kriitikko kiitteli elokuvan vaikeata aihetta, aikalaisnuorten oman persoonallisuuden etsintää. Elokuva oli siis ennen kaikkea minän etsintää, jossa oli ratkaistava toisaalta minän suhde erotiikkaan, toisaalta väkivaltaan.³⁵ Elokuvan ratkaisumallit olivat siis uudenlaisia ja edelliselle sukupolvelle vieraita, mutta oli-ko jo itse tuo tarinakin uutta?

Tarkastellessaan suomalaisen elokuvan nuorisokuvaa Erkki Astala ja Tommi Hoikkala ovat päätyneet siihen, että suurin osa nuorisoelokuvista noudattaa samaa retorista kaavaa. Näissä ns. sopeutumistarinoissa vaaditaan nuorten sopeutumista aikuismaailmaan – lopputuloksesta riippuen elokuvat voidaan jaotella aikuistumis- ja ongelmanuorielokuviin. Harvinaisempia sen sijaan ovat ns. identiteettitarinat, joissa käsitellään nuoria omana itsenään ja heidän identiteettinsä muovautumista ilman sopeutumisaspektia. Heidän kuudentoista elokuvan aineistossa ainoastaan kolme kuuluu tähän ryhmään, *Käpy selän alla* historiallisesti ensimmäisenä.³⁶

Sittemmin *Käpy selän alla* on vakiinnutettu esittelyissä identiteettitarinaksi³⁷, joka se nimenomaan onkin. Kertomus neljän kaupunkilaisnuoren telttaretkestä maalle kuvaa nuoria etsimässä itseään ja omaa positiotaan, pyrkimässä kohti tasapainoista aikuisidentiteettiä, johon kuuluu onnistunut parisuhde.³⁸ Kiinnostavaa on kuitenkin juuri se, milloin identiteettitarina on ylipäänsä historiallisesti mahdollinen. Sehän vaatii sellaisen postraditionaalisen tilanteen, jossa valmiita ratkaisuja ja malleja ei ole.

Huomionarvoista on se, että Astalalta ja Hoikkalalta on unohtunut tarkasteluissaan luokkaperspektiivi, nuorten yhteiskunnallinen asema. Ei taida olla satuma, että heidän kolme identiteettitarinaansa kuvaavat ylioppilaita, abiturientteja ja yhteiskoululaisia, kun taas sopeutumistarinat koskevat lähes järjestäen työväenluokan nuoria. Nuorten tausta sinänsä jää usein epäselväksi, eli luokka-asema tässä yhteydessä viittaa heidän omiin tekemisiinsä. *Käpy selän alla* -elokuvan osalta esimerkiksi kyllä Riitan roolihenkilöllä on erään käsikirjoitusversion mukaan työläistäusta³⁹.

Käpy selän alla kuvaa siis yliopisto-opiskelijoita. Toinen pojista on tosin keskeyttänyt opintonsa, ja toisen työstä korkeakoulutausta jää epävarmaksi. Elokuvesta nimittäin käy ilmi, että hän valmistuu sihteeriksi seuraavana vuonna, ja ainoastaan *Suomen kansallisfilmografia* tietää, että hän on kauppatieteen ylioppilas. Joka tapauksessa heidät on tulkittu selkeästi opiskelijanuorisoksi. Mervi Pantti toteaaakin, että elokuva kuului siihen 1960-luvun jälkipuolella vakiintuneeseen nuoruutta estetisoivaan ja eksotisoivaan lähestymistapaan, jossa koko nuorison kuvaksi tuli opiskeleva ja aktiivinen yliopistonuoriso⁴⁰. Kuten ai-

.

³⁴ Ssd 22.10.1966.

³⁵ Ssd 22.10.1966.

³⁶ Astala & Hoikkala 1985.

³⁷ Esim. Pantti 1998, 122, Toiviainen 1998, 411.

³⁸ Astala & Hoikkala 1985, 13.

³⁹ Toiviainen 1998, 411.

⁴⁰ Pantti 1998, 120.

emmin oli puhetta, *Kävy*n roolihenkilöt eivät tosin olleet samalla tavalla poliittisesti leimautuneita kuin monen myöhemmän elokuvan opiskelijanuoret. Sen tähden he kelpasivatkin yhteisiksi nuorisoikoneiksi.

Laura Kolbe on väittänyt, että stereotyyppinen kuva modernisaatiota ajavasta opiskelijanuorisosta on syntynyt siitä, että 60-luvun myytinrakentajat, muistelijakirjoittajat ja historiankirjoittajat ovat itse tuota joukkoa⁴¹. Entä yli 6 miljoonaa *Kävy*n katselijaa, esimerkiksi? Ennemmin voi ajatella, että jonkun tietyn ryhmän kulttuurisen panoksen uutuus on niin suuri, että se leimaa koko sukupolven radikaaliksi, kuten Panttikin kirjoittaa⁴². Etenkin, jos se on yhtä paljon esillä kuin tuo 60-luvun sukupolven näkyvin ja äänekkäinkin joukko oli.

Luonto, psykoanalyysi, alkoholi

Veijo Hietala pitää *Käpy selän alla* -elokuvaa käännekohtana seksuaalisuuden representaatioissa suomalaisessa elokuvassa. Aikaisemmin erotiikalla oli ollut juonen huipentumisen tai kerronnan kannalta päämääräinen asema. Väärinkäytetty seksi johti rangaistukseen, mutta vallitsevien moraalikäsitusten mukaan eläminen palkittiin lupauksella yksiavioisesta seksistä, mitä elokuvan loppusuudelma representoi. Sen sijaan *Käpy* ongelmallisti ensimmäisenä seksin itsessään.⁴³

Samalla tavalla elokuva ongelmallistaa identiteetin itsessään. Muutaman vuoden takainen artikkelikokoelma nuoruuden kulttuureista lähtee liikkeelle ajatuksesta, että “murroksessa identiteetin rakentumisen ja rakentamisen itsestäänselvyydet haurastuvat”, puhuen murroksista ylipäänsä⁴⁴. Suuren murroksen sukupolvi koki kuitenkin historiallisesti ainutlaatuisten traditionaalisten itsestäänselvyyksien murentumisen. Sitä voi ehkä kutsua ensimmäiseksi läpeensä moderniksi sukupolveksi – ’modernin’ siinä mielessä, että valmista omaa elämänsuunnitelmaa ei ollut, vaan se piti itse luoda. Siten koko sukupolven identiteettiä määrittäisi nimenomaan valmiiden identiteettien kyseenalaistaminen ja erilaisten valintojen taakka, erityisesti ihmissuhdekysymyksissä korostuvana.

Käpy selän alla -elokuvassa nuoret siis etsivät tasapainoista aikuisidentiteettiä ja onnellista parisuhdetta. Samalla se on elokuva elämänhallinnan problematiikasta. Elokuvan alkuvaiheessa nuoret katselevat järvellä kulkevaa laivaa. Symbolinen aavelaivakuvitelma kiehtoo ja kauhistuttaa:

- Hei kattokaa, sisävesilaiva
- Toi on varmaan sellanen aavelaiva joka lipuu vaan veden pintaa.. jossa ei oo kuljettajaa eikä rahastajaa
- Koneet vaan jyskyttää.. kannella ei oo ristin sielua.. se vain jatkaa ja kulkee kohti tuntematonta
- Älkää viittikö!

.
⁴¹ Ks. Pantti 1998, 120.

⁴² Pantti 1998, 120.

⁴³ Ks. Pantti 1998, 123 (lähde puuttuu).

⁴⁴ Suurpää & Aaltojärvi 1996, 8.

Elokuvan muoto toistaa valmiiden mallien puutetta ja lopullisten ratkaisujen poissaoloa. Parisuhdetematiikka ei huipennu ikuisen rakkauden asetelmiin. Toinen pareista jatkaa ainakin toistaiseksi epävarmaa ja ristiriitaista suhdetta entiseen malliin ja toisen nuoret lähtevät omille teilleen. Eroa ei näytetä epäonnistumisena vaan kypsytymisenä ja kauniin haikeana tapahtumana. ”Äkkiä ihminen vaan tuntee olevansa irti. Kai sä oot ymmärtäny mitä mä tarkoitan”, Leena sanoo poikaystävänsä ja lähtee kulkemaan omia polkujaan. Elämäntehtävän selkiytymisen suhteenkaan ei anneta yksioikoisia ratkaisuja. Toinen pojista, lääketieteen ylioppilas, löytää kutsumuksensa lääkärinammattiin, kun taas toinen haluaa syksyllä lähteä vain ”jonneki”.

Toistuvat musiikkiteemat rikkovat myös suoraviivaista kerrontaa. Esimerkiksi tästä voi ottaa alkuvaiheen jakson, jossa kuvataan nuorten kesänvieron alkamista onnellisissa merkeissä. He nauttivat retkipaikasta ja kesästä, lämmöstä ja aurinkosta. Sekä toisen parin kumiveneriennot että toisen metsässä vaeltelu päättyvät herkkään rakastelukohtaukseen. Kuitenkin samaan aikaan taustamusiikkina soitetään instrumentaaliversioita rakastetun menetyksestä kertovasta haikeansävyisestä laulusta. Näin kaunis kesäinen todellisuus sekoittuu jo alkujaankin muistoiksi kadotetuista onnellisista hetkistä.

Tuo kappale, *Laulu kuolleesta rakastetusta*, kertautuu myöhemmin useaan kertaan, sekä laulettuna että instrumentaalisisena versiona ja eri roolihahmojen viheltelynä ja hyräilynä. Kyseisen kohtauksen haikea tunnelma ei tietenkään välttämättä välity elokuvaa ensimmäistä kertaa katsovalle, joka ei tunne kyseisen laulun sanoja. Osalle yleisöä ne kyllä saattoivat olla entuudestaan tuttuja, koska suuri osa elokuvan lauluista oli esitetty edellisen kevään Orvokki-kabareissa⁴⁵. Yhteen katselukertaan perustuvan tulkinnan ei kuitenkaan tarvitse olla ainoa mahdollinen.

Käpy selän alla -elokuvan laulut toimivat ylipäänsä yhtenä elokuvan kantavana voimana ja osallistuvat tarinan kerrontaan. Marja-Leena Mikkolan alkuperäinen käsikirjoitus oli ollut pidempi ja seikkaperäisempi. Nuorten taustat ja kotoalähtemiset oli siinä näytetty ja tarina oli ”yhteiskunnallisempi”. Niskanen halusi kuitenkin keskittyä kesäolemiseen ja elokuvasta muokkautui toisenlainen. Mikkola on kuitenkin huomauttanut, ettei ilman hänen pitempää versiota koko tarinaa ja rooleja olisi olemassa. Ne nousivat hänen mukaansa toisaalta tuosta alkuperäisestä luonnoksesta ja toisaalta elokuvan lauluista.⁴⁶ Useaan kertaan erilaisina versioina toistuvat laulut eivät siis olleet vain kaunista taustamusiikkia, vaan merkittävä osa elokuvan kerrontaa. Erityisesti juuri *Laulu kuolleesta rakastetusta* lävistää toistojensa kautta koko elokuvan. Sen voikin mielestäni hyvin perustella viestivän rakkauden katoavaisuudesta ja lopullisten ratkaisujen puuttumisesta jo ennen kuin itse sanoja on kuultu.

Kävyn nuoria askarruttaa elämän ”todelliset” kasvot, he haluavat kokea paljon ja erottaa oikean ja todellisen ulkokohtaisesta, pinnallisesta ja latteasta. Elämän tulisi olla tunteista ja kokemuksista sakeaa eikä pinnallisuuksien saisi antaa häiritä. Seuraavassa on lainaus itse kultakin roolihenkilöltä:

.
⁴⁵ *Kainuun sanomat* 22.11.1966.

⁴⁶ Toiviainen 1999, 102.

–[...] mä en oo kokenu tarpeeks. Mä en oo matkustellu enkä heittäytyny mukaan elämään. [...] Mä haluan tietää mitä kaikkea on olemassa. Mitä kaikkea laahautuu sivistyksen mukana.

–Mä taas nautin tollasista poikkeustilanteista. Niin kun just väkivaltanen kuolema.. tai syntyminen.. voimakas suru, viha tai rakkaus.. joka on niin voimakas ettei sitä voi kätkeä.

–Musta ainakin pitäs tuntua siltä että pystyy niinku elää saman naisen kanssa koko elämänsä.

–Riidelläänhän me, mut se nyt on sellasta pintaa vaan.

Kun pyrkimyksenä on erottaa pinnallinen aidosta ja kahlehdittu vapaasta, voi elokuvassa tulkita avuksi tulevan luonnon, psykoanalyysin ja alkoholin. Näistä ensimmäinen on ikään kuin perimmäinen kategoria, josta käsin alkuperäisen ja pysyvän ja toisaalta muutettavissa olevan eroa voidaan testata. Kaksi jälkimmäistä taas voivat toimia terapeuttisina välineinä pohdituttavien asioiden selvittämisessä.

Kaupungin ja maaseudun suhde on osa elokuvan varsinaista aihetta, mikä siinänsä on tyypillistä suomalaiselle elokuvalle. Siinä käännetään kuitenkin tavallinen tarina maalaisnuorista kaupungissa peilikuvakseen – tässä kaupunkilaisnuoret retkeilevät maalla, sekä luonnossa että asutulla maaseudulla. Elokuvan alkukuvat, järvimaisema ja luonnossa etenevät nuoret makuupusseineen ja taustalaulu, “On tässä kaupungissa vaikeaa” säkeellä alkava *Laulu rakastamisen vaikeudesta*, piirtävät kuvan luonnosta vaihtoehtona ja vastamahdollisuutena vieraantuneelle kaupunkielämälle.

Astalan ja Hoikkalan mukaan “nuoret ‘palaavat’ luontoon, omaan luontoonsa, viettinsä alueelle”⁴⁷. Etsiessään onnistunutta parisuhdetta ja tasapainoista aikuisidentiteettiä nuorten on voitettava estyneisyytensä ja päästävä irti kypsää aikuisuutta estävistä patoutumista. Alkuperäisenä ja aitona näytetty luonto tekee elokuvassa tehtävänsä vapauttamalla kaupungissa syntyneet nuoret mm. seksuaalisista epävarmuuksista ja estoista. Luonto esiintyy siten mielentilana, ylimmän kontrollista vapaana ihmisen pohjimmaisena luontona eli jonkinlaisena paljaana minuutena⁴⁸.

Toisaalta Astalan ja Hoikkalan mukaan elokuva toistaa mytologiaa, jossa nuoruus rinnastetaan luontoon ja aikuisuus luonnon kahlitsemiseen ja taltuttamiseen. Siinä sivilisaatio ja aikuistuminen esitetään kyllä välttämättömänä, mutta nuoruus ja vapaus, kuviteltu luonnontila välittyy kaipuun kohteena.⁴⁹ Sakari Toiviaisen sanoin ” kesän kukinta liittyy luonnollisiin ja symbolisiin sitein nuoruuden kukintaan”. Kesän mytologiaa, valon ja leikin teemaa onkin Toiviaisen mukaan ahkerasti viljelty pohjoismaisessa elokuvassa. Kesä ja luonto merkitsevät vapautta ja avautumista, paluuta lapsuuden kadotettuun paratiisiin vastakohtana kaupunkitalven pimeälle ja sulkeutuneelle maailmalle. Kesäistä elämäntunnetta ei jätetä tuossa mytologisessa kuvastossa kuitenkaan problematisoimatta. Kirkas valo ja kukkeaa luonto tekee ihmiset avoimiksi, haavoittuviksi ja alttiiksi päästämään pinnanalaiset ongelmat esiin.⁵⁰

⁴⁷ Astala & Hoikkala 1985, 13.

⁴⁸ Toiviainen 1999, 113.

⁴⁹ Astala & Hoikkala 1985, 13.

⁵⁰ Toiviainen 1999, 113.

Käpy selän alla -elokuvan positiivishenkinen luontomytologia tuli esiin myös aikalaiskriitikkojen puheenvuoroissa. Heidän joukossaan oli *Suomenmaan* Leo Stålhammar, joka kiinnitti huomiota juuri luonnon psykologiseen merkitykseen elokuvassa:

Kesäisen heleä luonto lehtoineen ja järvipoukamineen, Puulaveden tyyni maisema, tekee heidät avoimemmiksi, herkemmiksi, pohdiskelevammaksi ja ilmeisesti myös haavoittuvammaksi kuin tavallisesti. Näillä elementeillä on tärkeä merkityksensä siinä, että he joutuvat erityisesti ikäisilleen kipeitten ratkaisujen eteen.⁵¹

Sen sijaan monille muille aikalaisille luonnon merkitys elokuvan kerronnan kannalta ei ollutkaan yhtä selkeä. Esimerkiksi *Suomenmaan* kulttuurisivun *Ajankoh-taista*-palstalla ilmestyi marras-joulukuussa 1966 seitsemän puheenvuoron sarja *Kävyistä*. Sen aloitti Raini Lehtonen, joka keskittyi kritisoimaan elokuvaa yhteiskunnallisuuden puutteesta. Kun kerran monilla muillakin aloilla osallistutaan, niin Lehtosen mukaan ”kai elokuvankin pitäisi osallistua ja lähteä ratkomaan kaupungistuneen ihmisen ongelmia, seurata muuttoliikettä ja tuoda lopullisesti ihmiset pois metsästä pieniä lemменleikkejä leikkimästä.”⁵²

Lehtoselle *Kävyin* luontokuvaukset edustivat uskollisuutta suomalaisen elokuvan perinteelle. Kesäinen järvimaisema, koivurungot ja vehmaat lehdot toistivat vanhojen suomalaisten filmien kaavaa, ”joissa tyttö juoksee vimmatusti hameet liehuen pitkin kukkivan järven rantaa kunnes poika tulee ja kaataa hänet heinään”. Elokuva näyttäytyi hänelle siten suljetussa maailmassa tapahtuvana kevyenä kesäisenä leikkinä. Toista oli hänen mukaansa esimerkiksi kaupunkilaiselokuva *Onnenpeli* (Jarva 1965). Siinä ”kaupunki osallistui elokuvaan ja elokuva yhteiskuntaan”. Lehtonen siis piti kaupunkia ainoana oikeana osallistuvan elokuvan tapahtumaympäristönä.⁵³

Ilkka Uotilan seuraavassa puheenvuorossa esittämä selitys siitä, mistä *Kävyissä* on oikeastaan kysymys ei riittänyt Lehtoselle. Uotila oli painottanut sitä, kuinka elokuva neljän itseään etsivän kaupunkilaisnuoren ongelmista saattoi olla tärkeä ja helpottava samankaltaisten kokemusten kanssa painiskeleville nuorille. Itsensä löytäminen ja tunteminen, tien hakeminen ja rakkauselämän monimutkikas olemus olivat vaikeita asioita, vaikkakin ”pieniä meidän täysikasvuisten pulmien rinnalla”.⁵⁴ Seuraavassa kirjoituksessaan Lehtonen kylä myönsi, että elokuvan teemaa, nuorten ongelmien pohtimista voi pitää sinänsä osallistuvana. Mutta hän ei sittenkään ymmärtänyt miksi sen hetken kaupunkilaisnuorten ongelmia ratkottiin metsissä. Ongelmathan olivat nimenomaan kaupunkilaisten ongelmia, joihin elinympäristöllä on osuutensa. Lehtonen ei lakannut ihmettelemästä luontoympäristöä:

.
⁵¹ *Suomenmaa* 25.10.1966.

⁵² *Suomenmaa* 4.11.1966.

⁵³ *Suomenmaa* 4.11.1966.

⁵⁴ *Suomenmaa* 11.11.1966.

Miksi nuoret on eristetty varsinaisesta elinympäristöstään kulisseihiin, joilla ei ole mitään tekemistä näiden nuorten itsensä etsimisen tai ”rakkauselämän monimutkikkaan olemuksen” kanssa. Sillä metsä on heille vain tausta, kaunis lavastus, joka pysyy muuttumattomana, vaihtelepa nuorten mieli miten tahansa.⁵⁵

Näkemys sai myöhemmin tukea myös lehden kulttuuritoimittaja Irina Oksaselta, joka mukaan yhtä lailla ”kauniit rannat, pellot ja metsät o[li]vat todellakin haettuja kulisseeja näille lemmeleikeille”⁵⁶. Sen enempää luontokysymystä ei puheenvuoroissa käsitelty, vaan niissä keskityttiin lähinnä siihen, onko elokuvien ylipäänsä oltava osallistuvia riittääkö harmiton stressinlaukaisu elokuvan tehtäväksi. Ilkka Uotila tosin puolusteli elokuvan tapahtumaympäristön valintaa, mutta ei viitanut luonnonmaisemaan sinänsä vaan tutun ja vieraan maiseman jännitteeseen:

Ihminen irrotettuna omasta ympäristöstään, omista kulisseistaan, katsottuna vierasta taustaa vasten, on helpommin havaittavissa ja otollisempi kiinnekohta tarkastelulle kuin omissa ympyröissään varmana ja koteloituna liikkuva.⁵⁷

Sinänsä erikoista on se, että tuollainen voimakas argumentointi kaupunkikuvauksen puolesta käytiin juuri *Suomenmaan*, Keskustapuolueen äänenkannattajan palstoilla. Esimerkiksi *Maaseudun tulevaisuuden* Erkki Savolainen oli päinvastoin kiitellyt elokuvan luontoympäristöä:

Jälleen nähdään, että ikuinen luonto on hyvä ja innoittava tausta myös moderneille ajatuskuluille.⁵⁸

Vastaavanlaisia kärjekkäitä kommentteja epäonnistuneesta miljöön valinnasta esitettiin toki muuallakin. *Suomen Sosialidemokraatin* Ylermi Siippainen ei halunnut parjata maaseutua, mutta piti kuitenkin kaupunkia sopivampana tapahtumaympäristönä elokuvalle:

En minä halua sanoa pahaa maaseudun elämänmenosta, mutta minusta kaupunki elokuvan miljöönä on parempi vastike nykyaikaisen ihmisen kokemalle todellisuudelle. Esimerkiksi kun Niskasen filmin tapahtumapaikkana on koko ajan metsä aiheutuu tästä epäkiitollinen jako: metsä on taustaa ja ihmiset liikkuvat siinä – ei sitä niin monen montaa ilmaisevaa suhdetta ihmisten ja metsän väliltä löydy. Ja metsä on pelkästään metsää, se ei ole Kävyssä merkityksellinen elementti niin kuin Olmilla luminen ylänkö elokuvassa *Ajan täytyy seisahtua* tai metsä ja sumu Kurosawan *Macbeth*-elokuvassa, kannattaako näitä puhuakaan?⁵⁹

Väitteet siitä, että kaupunkimiljöö on osallistuvan tai omaa nykyaikaansa kuvaavan elokuvan ehdoton edellytys, tuntuvat vähintäänkin oudolta ajatuskuviolta.

.
⁵⁵ *Suomenmaa* 19.11.1966.

⁵⁶ *Suomenmaa* 24.11.1966.

⁵⁷ *Suomenmaa* 23.11.1966.

⁵⁸ *Maaseudun tulevaisuus* 5.11.1966.

⁵⁹ Ssd 30.10.1966.

Niistä piirtyy hyvin 60-lukulainen muutoksen mentaliteetti, moderni kokemukse-
na. Maaseutu nähtiin automaattisesti vanhanaikaisena ja ”nykyajan ongelmien”
kannalta toisarvoisena ympäristönä. Lisäksi maaseutu ja luonto samastettiin toi-
siinsa. Yhdessä ne olivat pysähtyneen ja paikoilleen jähmettyneen aluetta, joilla
ei ollut mitään tekemistä muuttuvan maailman, ajan hermoilla elävän kaupunki-
yhteiskunnan kanssa.

Se, että ’muuttumaton metsä’ voisi tarjota uusia ulottuvuuksia kaupunki-
laisnuorten ongelmiin tuntui olevan monelle kriitikolle täysin mahdoton ajatus.
Kesäiset leikit näyttäytyivät heille paitsi arjesta, myös todellisuudesta irrottautu-
miselta. ”Kauneus ja utuinen runollisuus” eivät riittäneet muuhun kuin vähä-
veriseksi elokuvaksi. Luonnosta haltioituminen ei siten näyttänyt kuuluvan
suotaviin tai tavoiteltaviin käyttäytymismalleihin.

Kuitenkin kaupunkilaisnuorten kesäiset maaseutu- ja luontoretket olivat 1960-
luvun elokuvien vakioaiheita. Ainoastaan muutama elokuva tapahtui puhtaasti
kaupunkimiljöössä. Monessa tapauksessa luontoa tosin edusti veneretki merellä
tai ’kaupunkiluonto’, Suomenlinna tai Pyynikinharju. Sen lisäksi elokuvien maa-
seutu oli hyvin stereotyyppinen kaupunkilaisten vapaa-ajan maisema. Etenkin
1960-luvun jälkipuolen elokuvissa telttaretki-, mökkeily- tai huvilaelämä-
kuvastoon kuului lähes poikkeuksetta kesäinen ilta, järven tai meren ranta sekä
vettä väkevämmät juomat.

Käpy selän alla -elokuvassa itsessään maaseutu ja luonto herättävät monen-
laisia tunteita. Luonto ei ole pelkkää paratiisia ja huolten karistamista. Aika tulee
pitkäksi, retkeily voi olla vaivalloista ja maaseudun ihmiset takapajuisia. Villin
luonnon ja sivilisaation välinen jännite on jatkuvasti esillä. Luonto joutuu kilpai-
lemaan rakennetun lomanviettopaikan kanssa, sellaisen, jossa voi nauttia jou-
tenolosta eurooppalaiseen tapaan:

- Miksei meillä ole sellaisia maalaispaikkoja niin kuin esimerkiksi Ranskas-
sa ja Italiassa joihin vois joskus poiketa syömään?
- Sellaisia joissa isäntä paistaa avotulella häränleikkeet tai puolikkaan
porsaan... tarjolla on hyviä viinejä
- No mitä meiltä täällä puuttuu.. meillä on vettä ja kiviä ja käpyjä ja
ingentingen perkele..

Asetelma siirtää luonnon ja kulttuurin dikotomian kansallisen identiteetin kielel-
le. Vastakkain ovat primitiivinen suomalainen ’käpy’-luonto ja manne-
eurooppalainen kulttuurimaisema, jossa maaseutukin on sivistynyttä. Oma eu-
rooppalaisuutta voi kuitenkin tuottaa myös kotoisessa ympäristössä, esimerkik-
si lukemalla Kafkaa ja haaveilemalla matkustelemisesta.

Käpy selän alla -elokuvassa nuorten esitetään etsivän luonnosta vastapai-
noa tukahdutetuille ja vaiennetuille tunteille, joita moderni kaupunkielämään
symbolisesti liitetään. Elokuva kertoo siten paitsi rakastamisen vaikeudesta,
myös ennen kaikkea vapautumisesta. Eräs elokuvan paljonpuhuvampia
replikkkejä onkin Santun Leenalle tokaisema: ”Sut pitäis varmaan vapauttaa jo-
tenkin. Ei kai se Timppa oo liian kesy?”.

Vapautumisen toteuttajaksi tarjotaan sivilisaation ulkopuolisen, villin luon-
non lisäksi tiedettä modernina ongelmanratkaisijana. Apua haetaankin psykolo-

giasta, ei niinkään 1960-luvun muotitieteestä sosiologiasta kuten useissa myöhemmissä tuon vuosikymmenen elokuvissa. Arkifreudilaiset symbolit, metsässä juoksevat hevoset ja tapettu käärme eivät elokuvassa jää viitteellisiksi kuvitukseksi ja katsojan tulkittaviksi, vaan niiden psykoanalyttista luentaa alleviivataan. Kun Kirsti Wallasvaaran Leena pelästyy metsässä juoksevia hevosia ja pakenee aidan taakse, Eero Melasniemen Santtu kiinnostuu asiasta ja lähtee tämän perään:

–Pelästyit sä useinkin hevosia?

–En.

–Näätsä unta niistä? Tiedätsä mitä se merkitsee?

–Tiedän. Seksuaalisymboleja. Mähän luen psykologiaa.

Santtu jatkaakin suoraviivaisesti aiheesta ja alkaa kysellä Leenan sukupuoli-kokemuksista. Jännittyneen ja ahdistuneen Leenan reaktiot vahvistavat Santun aavistuksia hevosten merkityksestä:

–Ootsä yleensä koskaan ollut miehen kanssa? .. No älä nyt taas ala itkeä.

.. Muistaksä ku sä olit yötä sen mun kaverin kans? Sä pistit kuulemma hanttiin koko yön niin kun joku saatanan kansakoulunopettaja. Itketsä?

–Haista paska.

Myöhemmin maalaistalon pihassa pikkutyttöä on purrut käärme, ja Leena järkyttyy tapetusta käärmeestä. Hän pakenee jälleen metsään, ja Santtu seuraa häntä. Estynyt Leena tulkitsee väkivaltaisesti kuolleen käärmeen kautta lapsuudentraumaansa kuolemaatekevistä hevosista. Trauman muistelu lopulta vapauttaa ahdistuksesta ja estoista, ja Leena antautuu Santulle luonnonhelmassa. Elokuvan loppu antaa ymmärtää, että hän jättää kesyn poikaystävänsä Timpan ja lähtee kulkemaan omia teitään.

Leenan tarina näyttäytyy siis sivilisaatiokriittisenä psykoanalyttisenä malliesimerkkinä. Ei varmaankaan ole sattumaa, että juuri 1960-luvun puolivälissä naistenlehtiin ilmestyivät laajat psykoanalyysia popularisoivat kirjoitukset. Ylipäänsä arkielämän psykologisointi erilaisten selityskehikkojen avulla lisääntyi. Kun esimerkiksi vuosien 1958–59 *Me naisten* yleisluontoisista artikkeleista viidesosa käsitteli ihmismieleen ja -luonteeseen liittyviä psykologisia aiheita, oli niitä vuoden 1967 vuosikerrassa peräti 40 prosenttia.

Aikalaiskriitikoissa elokuvan psykoanalyttinen kuvasto herätti ristiriitaisia tunteita. Esimerkiksi *Kainuun sanomien* Eero Marttinen kehui psykologista otetta:

Elokuvan seksisymbolit hevosoperaatioineen antavat Kävyille mielenkiintoa herättävän psykologisen filmin sävöksen. Eroottisia suhteita ei katsota jokapäiväisestä kulmasta, ne kohotetaan loppua kohti yhä hallitsevampaan asemaan ja nimenomaan tämän ilmaisemisessa piilee Niskasen voima: kaikkea ei tarvitse sanoa tai esittää suoraan, mutta silti nämä seikat voidaan välittää ymmärrettävästi katselijalle.⁶⁰

.
⁶⁰ *Kainuun sanomat* 22.11.1966.

Sen sijaan *Suomen Sosialidemokraatin* Inkeri Liuksen mukaan hevossymboliikan selittely oli aivan liikaa. Sinänsä kriitikko itekin selitti elokuvaa psykoanalyttisin ottein minän ja eroksen ristiriidoilla. Mutta elokuva oli liian alleviivaava. ”Tämän kaiken elokuvassa tajuua ilman selityksiäkin”, hän kirjoitti ja jatkoi:

Elokuvassa täytyy valehdella, ettei muka tiedä, että käytetään samaa kuva-aineistoa, joka on yhteistä koko ihmiskunnalle ja joita tavataan sekä merkittävässä maalauksissa, unissa että mytologioissakin.⁶¹

Miten sitten ’märkä sukupolvi’ näyttäytyi *Käpy selän alla* -elokuvassa? On merkillepantavaa, että elokuvan tarinaa muistellaan järven rannalle suuntautuvana juopotteluretkenä ja kuitenkin siinä humallutaan vasta lavatansseissa lomavieton loppuhuipentumana. Muistikuvaan ovat vaikuttaneet varmasti lavatanssikohtauksen näyttävyyden, stereotyyppien nuorten viikonloppureissuista maalla sekä mielikuva märestä sukupolvesta ja 1960-luvulla vapautuneesta alkoholinkäytöstä.

Vähäiset alkoholiviittaukset ennen lavatanssikohtausta liittyvät lähinnä Eero Melasniemen esittämän yhteiskunnanvastaisen hulluuden roolihaamon kuvittamiseen. Elokuvan alkuminuuteilla Santun kassissa jotakin kilahtaa kiveen, ja jo teltoja pystytettäessä hän siemailee viiniä pullon suusta. Retkivarusteista löytyy myös olutta pistettäväksi järveen viilenemään.

Kun illalla Santtu yrittää tarjota viiniä tyttöystävälleen Riitalle tämä ei sitä halua. Eleellään hän torjuu sekä viinin että samalla pojan. Muiden nuorten juominen elokuvan alkupuolella rajoittuikin maitoon, jota ahkerasti haetaan läheisestä maalaistalosta. Lämpimään tuoreeseen maalaismaitoon liittyvät mielikuvat aitoudesta ja perimmäisyydestä tukevatkin elokuvan sivilisaatiokriittistä kaipuuta alkutilaan, hedelmälliseen elämästä sakeaan luontoon.

Santtu viljelee puheissaankin erilaisia alkoholifantasioita. Kiljusta ja sahdista löytyykin yhteinen puheenaihe maalaistalon vanhan isännän kanssa saunareissulla. Santtu haaveilee isosta saunapadallisesta kiljusta⁶², ja isäntä toppuuttelee, ettei sitä laki salli ja viranomaiset rankaisee. Hän kuitenkin myöntää, että sitä salaa poltetaan:

Niin no jossunkaan salavihkaa polttaa ja sillä siisti ei nyt oo viranomasilla mittään et ku jos ei ne sua kerran tietääkseen.

Mutta sahtia sen sijaan saa tehdä ja vanha isäntä on mukana Santun ajatusleikissä:

Kyllä sahtia saa tehdä sitä tehään häihin ja hautajaisiin ja juhliin ja minkälaisia juhlia haluaa pittää, vaikka sinä ja minä järjestetään juhlat nii myö saahaan tehdä sahtia. Siihen ei laki virko mittään.

.
⁶¹ Ssd 22.10.1966.

⁶² Kielletyllä aineella taidetaan tarkoittaa tässä pontikkaa, jota poltettiin. Kilju syntyyyn käymisestä.

Lavatansseissa kirkas viina sitten maistuukin kaikille neljälle. Sukupuolien välinen ero juomiskäyttäytymisessä on toisaalta selkeä ja toisaalta sitä pyritään rajusti rikkomaan. Juhlatilanteessa viinan juominen on pojille itsestään selvän luonnollista, he juovat, koska viinaa on. Sen sijaan molemmilla tytöillä esitetään olevan korostettu syy juoda. Samalla tyttöjen erilaisia luonteita kuvitetaan juomatavoilla. Toinen siemailee väkevää juomaa arkana ja toinen kaataa sitä suoraan kurkusta alas.

Ylipäänsä naisten reippaalla juomisella haluttiin elokuvassa hätkähdyttää. Jo se, että nuoret opiskelijatyöt osallistuivat juomarinkiin, jossa pullo kirkasta pimeää vodkaa kiertää, oli rajua 1960-luvun todellisuudessa. Sen lisäksi heidän juomatapansa oli alleviivaavan miehinen: ensin juodaan reilusti kirkasta ja sitten raivotaan. Rohkea juomiskuvaus liittyi varmastikin radikaalin vaikutelman tuottamiseen. Sen lisäksi sillä oli kuitenkin selkeä rooli itse elokuvan tarinan kannalta.

Alkoholilla ei ole *Käpy selän alla* -elokuvassa perinteistä “portti huonoille teille ja turmelukseen” roolia. Sen sijaan se esiintyy positiivisessa mielessä, tilanteiden selvittäjänä ja ongelmanratkaisijana. Kiristyneen ilmapiirin laukaiseminen karnevalismilla, lavatansseihin lähteminen päihtymistarkoituksessa on juuri sellainen esimerkki. Erityisesti Kristiina Halkolan esittämän Riitan kohdalla humaltuminen toimii tärkeänä askeleena oman elämän jäsentämisen prosessissa.

Sinänsä on mielenkiintoista, miten Riitan hahmo muistetaan ja miten Kristiina Halkolan oma persoona ja myöhempi ura on saattanut vaikuttaa tuohon muistikuvaan. Hän on piirtynyt yleisön mieleen rohkeana ja radikaalina kyseenalaistajana, vaikka edusti elokuvassa varsin kaavoittunutta naisen roolia. Kuvaavaa on myös se, että Halkola oli pettynyt saamastansa roolista, koska Kirsti Wallasvaaran esittämä Leena olisi vastannut paremmin hänen omia näkemyksiään elämästä⁶³.

Elokuvassa Santun tyttöystävä Riitta on naistenlehtiä lukeva ja papiljotteja kiertävä tuleva sihteeri. Hän huolehtii ensimmäisenä siitä, etteivät he järkyttäisi vanhoillisia maalaisia ja haluaa, Santun mukaan, rahaa, kirkkohäät, kodin ja perheen ja henkivakuutuksen. Hän on jatkuvasti pesemässä Santun paitoja ja huomauttelee tämän likaisista vaatteista. Santtu taas kohtelee häntä miten sattuu ja on taipuvainen muihin naisiin.

Lavatansseihin lähdetään patoutuneessa tilanteessa, jonka Santun ja Leenan yhteinen metsäretki on saanut aikaan. Riitta ja Timppa selvästi aavistavat tapahtuneen. Santun repliikki kuvaa tilanteen selvittämisen välttämättömyyttä:

No lähdetään nyt jonnekin. Kai tuolla kylällä joku lava on. Täällä tulee hulluks.

Tanssipaikalla Riitta yrittää tehdä Santtuun vaikutuksen tanssimalla vieraan pojan kanssa. Pojat ostavat nurkan takaa pimeää vodkaa ja mustasukkaisuutta huokuva Riitta kaataa ahnaasti pullonsuusta lientä kurkkuunsa. Telttapaikalle palatessa nuoret nauraa rätkättävät iloisissa tunnelmissa. Riitta kuitenkin huo-

.
⁶³ Toiviainen 1999, 107.

Käpy selän alla - elokuvassa perinteinen kontrolli-asetelma on kääntynyt pääläelleen sukupuoliroolien suhteen. Santtu (Eero Melasniemi) nappaa pullon liikaa juoneelta riehakkaalta tyttöystävältään (Kristiina Halkola). Suomen elokuva-arkisto.

maa Santun ja Leenan yhteisymmärryksen ja raivostuu vaatien lisää viinaa. Perinteinen sukupuoltenvälinen kontrolliasetelma kääntyy pääläelleen, kun Santtu yrittää estää Riittaa juomasta ja rauhoittaa tämän humalapäistä raivoa. Raisussa kohtauksessa kaikuvat kovaääniset vuorosanat:

- Anna mulle se pullo!
- Sä et juo enää tippaakaan.
- Paskaaks se sulle kuuluu. Mä haluan viinaa.
- Sä et juo enää.

Riitta jatkaa riehumistaan, riisuutuu ja syöksyy paljain rinnoin järveen laulamaan provosoivaa laulua “mitä saa tällainen tyttö monilta miehiltä lahjaksi”. Hetken päästä Santtu saa hänet tynnytettyä, ja hän alkaa tilittää Santulle pahaa oloaan. Riitta itkee pesevänsä ja silittävänsä Santun vaatteet, ostavansa päänsärkypulverit ja b-vitamiinilääkkeet, ompelevansa ikkunaverhot, nahkaliivitkin. Santtu menee kuitenkin menojaan, mutta muilta naisilta hän ei vaadi, että he ymmärtäisivät USA:n ulkopoliittikkaa tai lukisivat uusia runoja. Riitan osa on siten elää samaan aikaan sekä traditionaalisen että modernin naisen roolin mukaan.

Aamulla teltassa Riitta häpeää itkettyneitä silmiään ja kyselee, oliko hän ihan hirveä. Santtu rauhoittelee ja sanoo, ettei Riitta saa verrata itseään muihin naisiin. Humaltuminen on tässä sallinut kaltoinkohdellun syytöstenpurkauksen ja raivon ja puhdistanut patoutuneesta kiukusta ja pahastaolosta. Paljon vaativa suhde voi taas jatkua entisellään.

Humaltuminen toimii siis elokuvassa vastaavana patoutumia purkavana ja ihmissuhteita selkiinnyttävänä tekijänä kuin luonto ja psykologisointikin. Itse asiassa niiden kaikkien voima ammentaa samasta sivilisaatiokriittisestä metakertomuksesta. Alkoholin ominaisvaikutukset liuottavat ankaran yliminän ja sivilisaation taakka hellittää hetkeksi. Alkutilaiset tunteenpurkaukset, riehakas

nauru ja raivo puhdistavat mieltä ja korjaavat vääryyttä. Vanha kuona huuhtoutuu pois, ja mieli voi taas olla avoin tulevalle.

Aikalaiskriitikkojen huomiot elokuvassa esiintyvistä alkoholinkäytöstä olivat minimaaliset. Ne aikalaiskriitikot, jotka kommentoivat juopumiskohtausta, olivat kuitenkin pitkälle samoilla linjoilla humalan esittämisestä pikemminkin rakentavana kuin repivänä olotilana. *Suomen Sosialidemokraatin* Pekka Hakala kuvasi tanssilavakohtausta riemukkaaksi, jossa ”maalaiset ja kaupunkilaiset menevät iloisesti sekaisin, kuka mistäkin”⁶⁴, mutta ei sen enempää pohtinut kohtauksen merkitystä. *Kainuun sanomien* Eero Marttinen puolestaan piti tuota kohtausta humaltumisineen elokuvan kliimaksina:

Elokuvan selkiintyminen ja jäsentyminen tapahtuu lopun tanssilavakohtauksessa. Pimeästä ostetun pullon juomisen jälkeen koko neliapila on valmis ratkaisemaan välinsä ja kaikki on valmista loppulauluun.⁶⁵

Sen sijaan aivan toisenlaisia sävyjä on esiintynyt elokuvan jälkiarvioissa ja ulkomaalaisten lehtien kommentoissa. Vuoden 1979 *Helsingin Sanomien* tulkinta oli edelliseen nähden aivan päinvastainen. Sen mukaan elokuvan ”nuoret pakenevat luontoon kaupungin paineita, mutta viina ja sukupuoliisuus kärjistävät tilanteita luonnonolosuhteissakin, nostavat epävarmuuden ja patoutumat pintaan”.⁶⁶ Alkoholilla ei siis toiminut tilanteen ratkaisijana vaan päinvastoin ongelmien aiheuttajana. Vastaavasti ranskalaisen *Figaron* elokuva-arvostelijalle tanssilavakohtauksen juominen näyttäytyi negatiivisena: ”Kaiken päätteeksi nelikko juo itsensä järjestelmällisesti, surullisesti juovuksiin”⁶⁷.

Jälkimmäinen kommentti tukee sitä monien esittämää arkihuomiota, että suomalaisten elokuvien humalakohtaukset ovat käsittämättömiä ulkomaalaisten silmissä. Humalalla on väistämättä kansalliset ulottuvuutensa, suomalaisilla oma erityinen suhtautumisensa alkoholiin. Vuoden 1979 *Helsingin Sanomien* kommentti luontoon pakenevista nuorista taas toistaa juuri stereotypiaa ’suomalaisesta viinapäästä’, kliseistä kuvaa itselle ja muille harmia aiheuttavasta räyhäviinasta kesäisessä järvimaisemassa. Mitä ilmeisemmin elokuvan esittely perustuikin muistikuviiin eikä filmin ennakkokatseluun.

Nuorison muuttuvat kuvat

Maalta kaupunkiin

Kaupunkilaisia harmittaa usein ja aiheellisesti: terveempi maaseutu työntää heidän asumasijoilleen ylijäämänsä, keskenkasvuista, mutta ytimeltään jo vankkaa nuorisoa tuhatmäärin. Tietysti on tulijoiden joukossa heikompaakin ainesta – on voimatonta ja vietävissä olevaa lurppakorvajoukkoa, joista ei kaupungissa olisi väliksi. Mutta kun tu-

.
⁶⁴ Ssd 2.11.1966.

⁶⁵ *Kainuun sanomat* 22.11.1966.

⁶⁶ HS 4.5.1979.

⁶⁷ HS 13.12.1967.

levat, niin on otettava vastaan ja koetettava tehdä jotakin heidän hyväkseen. (Me naiset 9/1959)

Sosiologiipiireissä on joskus ollut puhetta siitä, että 'suuri muutto' huomattiin vasta jälkeensä. Väite on varmasti liioiteltu mutta viittaa siihen, että yhteiskunnan rakennemuutos ei kaikessa rajuudessaan aikalaistutkijoille hahmottunut. Kaupungistuminen nähtiin modernisoituvaan ja teollistuvaan yhteiskuntaan kuuluvana luonnollisena kehityskulkuna. 1960-luvun Suomen historiallista erityisyyttä ei siten tunnustettu kuin vasta myöhemmin. Osaltaan tähän vaikuttivat kymmenvuosittain tehtyjen väestötiedusteluiden hidastaminen.

Julkisessa keskustelussa kuitenkin nimenomaan nuorten 'maaltapakoa' pidettiin 1960-luvun alkupuolella yhtenä keskeisenä yhteiskunnallisena ongelmana. Kaupunkiin muuttaneiden valtaosa oli aiemminkin koostunut nuorista ikäluokista, mutta sotien jälkeiset suuret ikäluokat selkeästi aiheuttivat muutto liikkeen kiihtymisen. Nuorten ihmisten lukumääräisen osuuden kasvu kaupungeissa ja samaan aikaan virinnyt huoli uudenlaisesta nuorisosta viritti puheen 'nuoriso-ongelmasta'.

Ilkka Heiskanen ja Ritva Mitchellin yleisaikakauslehtiin perustuvan tutkimuksen mukaan 1950-luvun puolivälissä voimistui keskustelu nuorison käyttäytymisen muutoksista. Se oli jatkoa ns. lättähattukeskustelulle, joka oli ollut ensimmäinen sodan jälkeistä 'nuorison nousua' ja toisaalta nuorten poikkeavuutta ilmentävä teemakokonaisuus suomalaisissa lehdissä. Keskustelun ytimenä olivat "nuorten rappeutuminen" ja "ulkomaiset vaikutteet", jotka todistavat sukupolvien välisestä kuilusta. Vastakkain asettuivat sodissa ja jälle rakennustyössä kaikkensa antaneet ja itsensä uhranneet sukupolvet ja toisaalta nuoret, jotka eivät kunnioittaneet työtä ja ansaittuja markkoja vaan tuhlasivat ne kaikenlaiseen turhuuteen.⁶⁸

Nuorien ikään kuin odotettiin käyttäytyvän huonosti. Syitä etsittiin mm. yhteiskunnan kaupungistumisesta ja amerikkalaisista elokuvista, myöhemmin televisiosta, kansainvälisistä vaikutuksista ja massakulttuurista. Huonotapaisuus konkretisoitui erityisesti nautintoaineiden väärinkäyttöön ja seksuaalisuuteen, jota ilmensi "julkisissa tansseissa käyminen". Vastakuvana tarjottiin onnellista, hyvien harrastusten parissa kuluva nuoruutta, ja taustaihanteena kuului perinteisen maalaisen ja keskiluokkaisen elämäntyylin ihannoiti.⁶⁹

Myös suomalainen elokuva hyödynsi pinnalle nousutta ilmiötä ja siihen liittyvää epävarmuutta. Mervi Pantin mukaan ajankohtainen nuoriso-ongelma selittääkin selkeästi nuorisoa kuvaavien elokuvien lisääntymistä. 1960-luvun alussa sensaatiohakuisuus teki nuorisosta pahatapaisen tai rikollisen ja nuoriso esitettiin uhkana yhteiskuntaa säilyttävälle voimille. Elokuvakritiikille nämä moraalitarinat eivät kuitenkaan kelvanneet, vaan ne saivat lähes järjestäen huonon vastaanoton ja niitä syytettiin hyvien aiheiden pilaamisesta.⁷⁰

⁶⁸ Heiskanen & Mitchell 1985, 112, 137.

⁶⁹ Heiskanen & Mitchell 1985, 137.

⁷⁰ Pantti 1998, 114.

Yksi herkullisimpia esimerkkejä hyvien maalaisnuorten ajautumisesta pahoille teille kaupungissa on Åke Lindmanin ohjaama elokuva *Jengi* (1963). Sinänsähän tarinatyyppi maalaisesta (etenkin tytöistä) huonoilla teillä kaupungissa kuuluu vakiintuneeseen suomalaiseen kerrontaperinteeseen niin kirjallisuudessa kuin elokuvissakin. Aluksi saattaa tuntua oudolta se, että tarinaa niin kliseisessä ja mustavalkoisessa muodossa tarjoihtiin yhä edelleen vuonna 1963. On kuitenkin muistettava, että vielä siihen aikaan 60 prosenttia suomalaisista eli maaseudulla⁷¹.

Elokuvalla oli selkeät kaupalliset tarkoitukset. Tuottaja T.J. Särkkä oli jo vuonna 1955 luonnehtinut vastaavanlaista aihetta myyväksi:

Hyvä elokuva on sellainen, joka tuo rahaa. Esimerkiksi tarina maalaistyöstä, joka lähtee kaupunkiin, joutuu siellä hiukan huonoille teille ja palaa takaisin kotiseudulle mukanaan avioton lapsi, seuraavan sukupolven edustaja...⁷²

Kassamenestykseksi tuon aiheen toteuttanut *Jengi* osoittautuikin keräten toiseksi eniten katsojia sen vuoden kotimaisista elokuvista. Suosioon vaikutti varmasti elokuvan sensurointi ja nimenmuutos: alkuperäinen *Ota minut nuorena* ei kelvannut tarkastajille. Kriitikkovastaanotto sen sijaan oli kaikkea muuta kuin menestys. *Jengi* arvosteltiin aivan lyttyyn huonolla maulla tehdyksi tökeröksi roskafilmiä.

Jengin päähenkilönä on kaksi maalaisnuorta, Eeva Raittinen (Tarja Nurmi) ja Paavo Korpela (Esko Salminen), jotka tutustuvat lavatansseissa toisiinsa ja ovat molemmat lähdössä Helsinkiin. Siellä on heidän mielikuvissaan tanssipaikkoja, elokuvia ja hyviä työpaikkoja, toisin kuin kotona. Maaseutu taas näyttäytyy heille pysähtyneenä ja rajoittavana ympäristönä. Samaan aikaan Eeva kuitenkin kysäisee tanssiessaan pojan talon kokoa.

Kaupungissa Paavo saa työtä rakennuksilta, Eeva keittiöapulaisena. Asuntoja työasiat eivät kuitenkaan luista parhaalla mahdollisella tavalla. Nuoret ovat tulleet kaupunkiin omia teitään, mutta sattumalta päätyvät samoihin kotihippoihin tanssien jatkoille ja alkavat liikkua rajunpuoleisen jengin mukana. Jengin aika kuluu menoa ja meininkiä keksien, juopotellen, irstaillen ja varastellen. Maalaisnuoret epäröivät hurjaa menoa mutta pysyttelevät kuitenkin mukana. Remuaminen saa ikävän lopun, kun varastetusta loistoveneestä loppuu bensiini ja rahtilaiva törmää humalaisten nuorten ajelehtivaan alukseen. Elokuvan loppukuvissa Eeva palaa maaseudulle onnettomuudessa kuolleen Paavon lapsi sylissään. Paavon vanhemmat ottavat tuhlaajatytön avosylin vastaan.

Nahkatakkinuorten räävitöntä elämäntapaa kuvitetaan alkoholilla, bakanaalisella seksillä ja autohurjasteluilla. Viattomien tie huonoille teille alkaa ensimmäisistä tansseista, ensimmäisestä viinaryypystä. Tämän moraalikertomuksen kerrontamallia voikin luonnehtia porttitarinaksi. Se on sukua perinteisille varoituskertomuksille Turmiolan Tommin tapaan. Kun pirulle antaa pikkusormen, se vie kokonaan.

.

⁷¹ Vattula 1983, 27.

⁷² *Suomen kansallisfilmografia* 7, 220.

Elokuvan kerronnassa kohtalokkaaksi muodostuu päivä, jolloin Eeva kylästy pomonsa motkotukseen ja ottaa lopputilin keittiöapulaisen työstään. Hän päättää lähteä tanssimaan työtoverinsa Pirjon (Sirpa Rantanen) kanssa. 'Jortsumestasta' tytöt houkutellaan jatkopaikkaan kotipirskeisiin. Heti sisään tultua jengin johtaja Kale (Ville-Veikko Salminen) ilmoittaa menevänsä "laittaa vähän jaffaa". Pojat siirtyvät keittiöön:

Kale: Hei Sake, hae tuolt kaapist yks flinda hei, tost noin... Tästä kundit, annetaan flikoille jaffaryypyt ja alkaa sennsit selvitä. [Lorauttaa viinaa jaffalaseihin reilulla otteella.] ...Arvoisat daamit, jaffalle!

Krisse: Hei, täshän on... [Kale virnistää merkitsevästi.] Skool, tytöt. Tää on hyvää erikoisjaffaa.

Pirjo: Maistuu vähän kummalliselta.

Kale: No kato, mä lisäsin aromin hienontamiseksi vähän mutsin ylikäynyttä simaa. No, maljat pohjaan koko remmi.

Eeva kuitenkin arastelee touhua ja empii lasinsa kanssa. Seurue tanssii, pojat juovat reilusti ja juottavat tyttöjä. Kale tekee Eevalle ehdotuksen, mutta tämä on arvannut juonittelun:

–Läheksä meille yöks, mä pitäsin sua niin hyvänä.

–Sä oot juottanut mut humalaan. Ja kyllä mä tiedän mitä sä sillä tarkotat. Mut mä en suostu. En.

–Et sä tykkää musta? [Kähmii Eevaa.]

–Senkin sonnin mullikka. [Tyrkkää Kalen pois.]

Siinä missä Eeva esiintyy vielä viattomana maalaistyttönä, Pirjo on jo jengin pyörteessä mukana. Elokuvan alkuperäisversiossa hän aloittaa humaltuneena riettaan stripteasen ja kaatuu Sake nimisen pojan (Juha Mäkelä) kanssa viereisen huoneen sohvalle. Muut katselevat hihitellen aktia avaimenreiästä. Elokuva-tarkastamolle tämä kohtaus oli kuitenkin liikaa, ja leikatussa versiossa kohtauksesta oli jäljellä enää viitteellisesti Kalen ilme hänen tirkistettyä huoneeseen ja näkymä Pirjosta sohvalla vetämässä sukkia ylös Saken vierustalla.

Erityisjaffan vaikutukset Pirjoon eivät jää kuitenkaan siihen. Seurue juo lisää ja alkaa jälleen tanssia. Kun nahkatakkipomo Kale ja maalta tullut Pave (vanha tuttu Paavo) kiistelevät Eevasta, tämä ryhtyykin tanssimaan Saken kanssa. Siitä vuorostaan Pirjo hermostuu mustasukkaisena ja lyö Eevaa kasvoihin. Eeva läiskäisee takaisin ja tyttöjen välille syntyy käsirysy, joka kiihtyy tappeluksi lattiamatolla. Muu seurue nauraa ja kannustaa rytäkkää. Alkuperäisversio hekumoi pitkällä tappelukohtauksella, jota sitäkin määrättiin lyhennettäväksi.

Eeva pakenee paikalta ja joutuu Helsingin yössä nuorisojengin ahdistelemaksi. Rahattomana hän istuskelee rautatieasemalla, mistä poliisi korjaa hänet irtolaisena. Ensikertalaisena hän ei saa kuitenkaan syytettä ja saa nukkua yön putkassa. Huoltopoliisi tulee myöhemminkin Eevalle tutuksi, kun heidät Paavon kanssa löydetään matkustajakodin rutiinitarkastuksessa samasta huoneesta.

Eeva ei missään vaiheessa kunnolla sopeudu 'jengiin'. Ulkopuolisuuutta kuvitetaan erityisesti sillä, ettei tarjottu alkoholi maistu. Viimeisessä huvivene-episodissa Eeva kieltäytyy shampanjasta: "En ota kiitos. Musta tuntuu että

koko maailma on tullut hulluks.” Myöskään kollektiivisiin tyttöjen riisumisriientoihin Eeva ei osallistu.

Jengiytyminen kliseytyy elokuvassa kahteen johtavaan hahmoon. Ville-Veikko Salmisen Kale on nahkatakkien kovaääninen johtaja, joka hakee rötöstelystä elämäänsä jännitystä. Tavallinen juhliminenkaan ei tuo elämään enää sisältöä: ”Ei tääl oo mitään jännää paikkaa. Kaikki kapakat ja jortsumestat on ihan tylsii. Eikä toi viinakaan oikein maistu. Ihan tylsä stadi tää.” Tytöistä taas Liana Kaarinan Pipsa edustaa rohkeutta ja riettautta. Hän juo ahnaasti viinaa ja laulaa alusvaatteisillaan yöllisellä retkellä elokuvan tunnus kappaletta *Ota minut nuorena*.

Elokuvassa *Jengi* alkoholilla ja humalalla oli oleellinen narratiivinen merkitys. Se oli kuitenkin aivan toisenlainen kuin kolme vuotta myöhemmin ensi-iltansa saaneessa *Käpy selän alla* -elokuvassa. *Kävyssä* humaltuminen toimi karnevalistisena terapiana arjen koetuille patologioille. *Jengissä* taas alkoholi kuvasi tietä perikatsoon. Vastaavasti kun promiskuiteettinen seksi vapautti *Kävyssä* estoista ja siis lisäsi oman elämän hallintaa, *Jengissä* se oli päinvastoin merkki elämänhallinnan menettämisestä.

Jengin ja *Kävyyn* maailmoja erotti myös nuorten paikka yhteiskunnassa. Kun *Kävyyn* nuoret olivat Nerudaa ja Kafkaa sulavasti siteeraavia yliopisto-opiskelijoita, olivat *Jengin* päähenkilöt työtä tekeviä nuoria ilman koulutusta. *Jengissä* vilahtaa yläluokan irvailu studiokauden elokuvien malliin, mutta sen pääsanoma on, että työväestöä saa ja pitääkin moralisoida. Samalla kontrolli näyttäytyy sukupolvi- ja sukupuolisidonnaisena. Kun nuorilla alkoholi johtaa holtittomuuksiin, ovat vanhemman rakennusmiehen viinapuheet lupsakkaa viihdytystä. Häntäkin puolestaan valvoo elokuvassa ’hyvänä’ esiintyvä moraalinvartija, Siiri Angerkosken topakka työläisnainen.

Kohtaus, jossa työmies laskee tilipäivänä palkkaansa, on esimerkki siitä, kuinka elokuvassa korostetaan miehistä uhoa ja valtaa työläiskulttuurin ominaisuutena. Kun jengin pojat vielä jankkaavat humalassa siitä, kuka on ”mies” ja kuka on ”kova”, tietää työmies paikkansa perheessä. Hän pistää tilistään puolet viinaan, ja vaimon on huolehdittava omalla palkallaan siitä, että rahat riittävät. Kun naispuolinen työtoveri yrittää toppuutella, perustelut haetaan suomalaisesta alkoholipolitiikasta:

–Tos on viis tonnii viinaan, tos on kolme tonnii ruokiin ja vuokriin... eukko saa panna kymmenen tonnii lisää... tolla perhe saa elää kahella tonnilla ja no pannaan nyt vielä viis saturaista ruokiin.

–Kuule sä laitat rahas väärään järjestykseen... no antasit nyt vaimolle ton viistonnia ruokaan.

–Eks sä ny kässä senkin toope, että viina on Suomessa niin maan helevetin kallista.

Sitä, missä määrin kohtaus oli tarkoitettu ironiseksi, missä määrin taas silkaksi hauskuuttamiseksi ja yleisön kosiskeluksi, voi vain arvailla. Mitä ilmeisemmin viinanjuontiin liittyvä vitsailu kuitenkin meni suomalaiseen yleisöön kuin häkä. Esimerkiksi *Päivän Sanomien* kriitikko viittasi juuri siihen: ”Rakennus, repaleiset

Maaseudulta
kaupunkiin onneaan
etsimään tulleet
Paavo Korpela (Esko
Salminen) ja Eeva
Raittinen (Tarja
Nurmi) alkavat ottaa
etäisyyttä jengin
riettaaseen elämään.
Alkoholi johtaa
elokuvassa Jengi
perikatoon. Suomen
elokuva-arkisto.

työmiehet, tomerat akat, tunnelma aito, kunnes mauton viinavitsi möläytetään kansan suunnattomaksi riemuksi”⁷³.

Jengin nuorisorikollisuudelle vilautetaan elokuvassa myös selityksiä. ’Ei omena kauaksi puusta putoa’ -ajatusmalli, jossa lasten käytös johdetaan vanhempien elämäntavoista käydään läpi koomiseksi tarkoitettussa kohtauksessa. Kun Eeva tappelee kadulla häneen käsiksi käynnyttä nuorisojengiläiskloppia vastaan, ilmestyvät pojan alkoholistivanhemmat paikalle. Äiti paasaa pojalleen kovaan ääneen:

Millasen huoran sä Pena oot tänne tuonu. Se poika menee ihan pilalle tollasten natkujen kanssa. Niin mä olen sitä valvonu ja pitäny kuin kukkaa kämmenellä. Ei kukaan voi sanoa, et kasvatukses on ollu vikaa. Ja mistä sä ton naikkosen olet löytäny? Potkase se ulos. Onks se raapinukki sinuu?

Kysymys ei siis olekaan pelkästään siitä, että kaupunkiympäristö on tuhoisa sen hetken nuorille. Edellisenkin sukupolven se on jo pilannut, ja toisen polven kaupunkilaisista ei sen tähden ole alun alkaenkaan mihinkään.

Elokuvaa mainostettiin huomiota herättävillä julisteilla ja still-kuvilla, joissa alkuperäinen nimi *Ota minut nuorena* oli vedetty yli henkseleillä ja nimi *Jengi* kirjoitettu lainausmerkeissä. Yhdessä julisteessa filmiä kuvattiin ”rajuksi ja mitään salaamattomaksi elokuvaksi kovanaamanuorista”. Elokuvatarkastamon käsitteilyssä elokuva oli lyhentynyt lähes kuudella minuutilla, ja sille oli määrätty tuolloin jo kotimaiselle elokuvalle harvinainen 10 prosentin leimavero. Katsojien ikärajaakin kiristettiin tuotantoyhtiön ehdottamasta 18-vuodesta 16-vuoteen. Tuottaja valitti veropäätöksestä korkeimpaan oikeuteen filmin opettavaiseen tarinaan vedoten: ”elokuvan pyrkimyksenä oli saada katsojat tajuamaan nuoriso-

• • • • •
⁷³ PS 27.3.1963.

irtolaisuuden ja nuorisorikollisuuden probleema kaikkine siihen liittyvine ajankohtaisine kysymyksineen”.⁷⁴

Kun *Käpy selän alla* -elokuvaa kiiteltiin helsinkiläisnuorten puhetavasta, *Jengin* slangi ei juuri mainintoja saanut. Ylipäänsä kriitikkojen mukaan *Jengi* epäonnistui sekä totuudenmukaisuuden että elokuvallisten arvojen suhteen. Realismia kaivattiin ”tärkeästä aiheesta” ja elokuvan opetus- tai ”pelotus-arvoakin” moitittiin vähäiseksi. Jo käsikirjoitusta pidettiin niin huonona, että ohjaajaa sääliteltiin, toisaalta toteutuksessakaan ei juuri ollut kiiteltävää. Esimerkiksi *Aamulehden* Erkka Lehtola ei löytänyt elokuvasta mitään hyvää sanottavaa ja piti sitä uusimpana suomalaisena roskafilminä, joka oli ”tuiki ikävä ja huonolla maulla tehty yritelmä, paikoin jopa ällöttävä”.⁷⁵

Realismin vaatimukset koskivat kahta eri näkökulmaa. Toisaalta pääkaupunkilaisnuorisosta toivottiin rehellistä kuvaa. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* Talaskivi kirjoitti:

Sen sijaan, että osoitettaisiin totuudenmukaisesti, kuten olettaisi ja olisi tarpeenkin, mihin kokemattomat, hyväuskoiset ja työtä vierovat sekä jengeissä liikkuvat nuoret pääkaupungissa helposti joutuvat ja miten siten käy, kasataan raflaavia ryyppy-, ajo- sekä alusvaatetansseja tolkuttomiin [...].⁷⁶

Kovin mairittelevasti Talaskivi ei kuitenkaan kuvannut elokuvan aiheena olevaa nuorisoa, kun puhui ”tämän hetken Helsinkiin tulvivasta irtaimesta nuorisosta”. Toinen sävy siinä suhteessa oli *Uuden Suomen* Heikki Eteläpäällä, jota loukkasi se, että ”työtekeviä ihmisentaimia” kuvattiin niin kohtuuttomasti ja vastenmielisesti.⁷⁷

Toisaalta elokuvaa moitittiin siitä, ettei se lähestynyt aihettaan ”oikealta” puolelta. Sen olisi haluttu antavan vastauksen siihen, miksi nuoret lähtevät pakoon maalta kaupunkiin. Tämän ”paon” syyt olisivat kiinnostaneet etenkin pienempien ja pääkaupungin ulkopuolella ilmestyvien lehden kriitikoita. Esimerkkinä voi mainita SKDL:n Turun piiriosaston *Uuden päivän* sekä *Satakunnan kansan*.

Jengin täydellinen teilaus ei kuitenkaan ollut aivan yhtenäinen. Edellä mainitun *Uuden Päivän* kriitikko piti elokuvaa kuitenkin loppujen lopuksi mielenkiintoisena ja ajanvietteellisesti onnistuneena. Lähes varauksettakin elokuvaa kiiteltiin muutamassa lehdessä. *Kainuun Sanomien*, *Länsi-Suomen* ja *Kouvolan Sanomien* arvostelijoille elokuva näyttäytyi paitsi uskottavana myös onnistuneena elokuvatyönä. Sitä pidettiin vastalauseena maaltapakoa vastaan ja peräti yhteiskuntakritiikkinä. Kuvaustakin keuhuttiin oivalliseksi, ”ranskalaisemmaksi, kuin ranskalaiset itse”. Maakuntalehtien todellisuus oli siis kovin toisenlainen kuin pääkaupungin kulttuuriosastojen.

Mielenkiintoinen ero on myös siinä, että siinä missä pääkaupunkilehdessä ongelman ytimessä oli ”Helsinkiin tulviva irtain nuoriso”, maakuntalehdissä

.
⁷⁴ Suomen kansallisfilmografia 7, 217–220.

⁷⁵ AL 17.3.1963.

⁷⁶ HS 28.3.1963.

⁷⁷ US 24.3.1963.

”paha” oli itse kaupunkilaisissa. Esimerkiksi *Länsi-Suomen* arvostelijalle ongelmallinen ”aines” oli laitakaupungin nuorisoa. Maalaisnuoret taas olivat viattomia ajopuita:

Elokuvan valottaman näkökentän liikkuvat elementit koostuvat laitakaupungin nuorisosta – ihanteettomasta, ajelehtivasta, joukon voimakaiden yksilöjen helposti kieroon ohjattavasta aineksesta, jolle yhteiskunta elämänrytmejä sitovien ja säätelevine lainalaisuuksineen on vihollinen, jota pitää panna hanttiin. Maaseutuoloista tullut nuori tyttö tai poika on, niin kuin elokuva osoittaa ja kuten aivan selvästi itse päivässämme tapahtuukin, aivan avuton tällaiseen elämänpiiriin; hän on ajopuu, jota virta vie mennessään halusi hän sitä tai ei.⁷⁸

Jengi edusti Suomen Filmiteollisuuden uutta rohkeaa linjaa Toivo Särkän ohjaaman *Kuu on vaarallinen* (1961) elokuvan kanssa. Sitä markkinoitiin sensaatiolla ja seksillä – mainosvitriineihin kiinnitettiin kuvia Liana Kaarinasta ja Sirpa Rantasta alusvaatteisillaan. Pienten maaseutulehtien elokuvauutiset houkuttelivat rohkeita kuvia kaipaavia elokuviin, esimerkiksi *Kyrönmaa* kirjoitti:

Eivät vain Italia, Ranska ja Amerikka löydä sex-pommeja elokuviinsa, kyllä niitä täältä kotoakin keksitään. Åke Lindmanin ohjaamassa nuoriso-ongelmia käsittelevässä SF-elokuvassa *Ota minut nuorena* esitellään Sirpa Rantanen, joka ensimmäisessä filmiroolissaan varmaan on herättänyt paljon huomiota. Hän on paitsi uhkean hyvinmuodostunut myös luonteva ja vapautunut kameran edessä.⁷⁹

SF:n uusi linja loppui kuitenkin lyhyeen. *Jengi* jäi yhtiön viimeisiksi näytelmäelokuviksi. Vuoden 1963 alusta käynnistynyt näyttelijöiden lakko, uusien elokuvien huono menestys ja T.J. Särkän korkea ikä lopettivat tuon legendaarisen yhtiön näytelmäelokuvien valmistuksen. Asiaan vaikutti vielä elokuvateattereiden pillastuminen siitä, että Särkkä oli tehnyt jättiläiskaupan myymällä lähes tulkoon kaikkien elokuviensa rajoittamattomat televisio-oikeudet Yleisradiolle.⁸⁰

Jengi oli siis studiojärjestelmän viimeisiä henkäyksiä. Nuorisokuvauksenakin se edusti enemmän mennyttä kuin tulevaa. Moralistiset porttitarinat nuorison alkoholikäytöstä hävisivät. Ne korvautuivat tarinamalleilla, joissa alkoholilla oli aivan erilainen narratiivinen merkitys – jos ylipäänsä oli erityistä kerronnallista merkitystä. Samalla kun moralismi kuihtui, hävisivät työläisnuoret valkokankaalta. Heidän tilalleen tulivat ylioppilaat, muotiammateissa toimivat toimittajat ja mainospiirtäjät, taiteilijat sekä erilaiset marginaaliryhmät laivatytöistä koulukotinuoriin. Kun nuoret työläiset tulivat takaisin elokuvien päähenkilöiksi, olivat he omaa identiteettiään pohtivia tai vieraantumistaan analysoivia hahmoja yhteiskuntakriittisissä elokuvissa, esimerkiksi elokuvissa *Työmiehen päiväkirja* (Jarva 1967) ja *Punatukka* (Kurkvaara 1961).

.

⁷⁸ *Länsi-Suomi* 30.4.1963.

⁷⁹ *Kyrönmaa* 2.3.1963.

⁸⁰ Uusitalo 1981, 28–29, 39.

Radikaalit ylioppilaat

Hellyttävähän tämä näky on: esillä ovat eniten viina ja sukupuoliasiat, kuten lienevät olleet todellisuudessaakin, kaikesta osallistuvan vuosikymmenen retoriikasta huolimatta.⁸¹

Näin kirjoitti Peter von Bagh elokuvasta *Lapualaismorsian* vuonna 1992 ja korosti sitä, kuinka elokuva on ohjaajan ystävänpalvelus myöhemmin jälkiviisaan pilkan kohteeksi tullee vasemmistosukupolvelle. Vuonna 1969 hän oli tosin arvostellut elokuvaa muodikkaaksi palkintolautakuntien suosikiksi, ”jossa puhutaan kaiken maailman ongelmat läpi koneellisesti ja mitään sisäistämättä.”⁸² Myöhemmin von Bagh selitti aikalaisreaktioita sillä, että elokuvan ilmestymishetkellä ns. oikeat tapahtumat saattoivat olla liian lähellä, jotta Niskas ohjasta olisi osattu arvostaa.⁸³

Uudelleen arviointia ei tarvitse tulkita tilintekona menneisyyden kanssa, takinkääntönä tms. populaareilla kielikuvilla. Arviointi liikkui nimittäin aivan eri ulottuvuudella 1960-luvun lopussa kuin vuosikymmenien kuluttua. Ainutlaatuiseksi tilanteen tekee se, että eron voi lukea aikalaiskriitikistä suoraan. Esimerkiksi Eero Tuomikoski valitteli *Lapualaismorsiamen* ja useiden muiden sen ajan kotimaisten elokuvien ainoastaan *esittävän* yhteiskunnallisuutta eikä *olevan* yhteiskunnallisia tai pyrkivän *vaikuttamaan* yhteiskuntaan⁸⁴. Jälkipolville ja muistelijaille taas juuri tuon yhteiskunnallisen esiintymisen taiteellinen kuvaus on ollut positiivisten arvioiden lähde.

Mikko Niskas ohjaamaa *Lapualaismorsianta* (1967) onkin myöhemmin kiihretty ajan hermoilla olevaksi aikansa tulkiksi ja kulttuurihistoriallisesti merkittäväksi elokuvaksi. Esimerkiksi *Aamulehden* Pekka Eronen näki sen vuonna 1992 ”hyvänä puolidokumenttina 60-luvun lopun kotimaisesta nuorisoradikalismista” ja jatkoi: ”Kaikkine hajahuomioineen, irrallisuuksineen ja naiiviuksineen se ilmentää nimenomaan aikansa henkeä ja intoa, jotka piakkoin ummehtuessaan tiivistyivät taistolaisuudeksi”.⁸⁵

Lapualaismorsian kertoo yhden Suomen 1960-luvun ikoniksi muodostuneen tapahtuman, *Lapualaisoopperan* tekemisestä. Tuo Ylioppilasteatterin 40-vuotisjuhlaesitys sai ensi-iltana maaliskuussa 1966 samana päivänä, jolloin vasemmisto sai vaalivoiton ja ”oopperan” kirjoittanut Arvo Salo valittiin eduskuntaan. Kollaasimaisen laulunäytelmän ohjasi Kalle Holmberg ja sävelsi Kaj Chydenius. Se kertoi 1930-luvun lapuanliikkeestä pasifistista sanomaa julistaen ja siinä rauhantahtoinen radikalismi asetettiin suomalaisen fasismin kovaa konservatiivista arvomaailmaa vastaan⁸⁶. Tekijät halusivat tuoda esille asioita, joita ei kouluissa ollut kerrottu. Johan von Bonsdorff on kuvannut teoksen syntyilmapiiriä ja kertoo tekijäporukan tehtävästä historian uudelleenkirjoittajana:

.
⁸¹ von Bagh 1992, 280.

⁸² von Bagh 1969, 60.

⁸³ von Bagh 1992, 280.

⁸⁴ von Bagh 1969, 64.

⁸⁵ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 450.

⁸⁶ Kolbe 1996, 157.

Näistä asioista on kerrottava, otettava historia haltuun, osoitettava että tässäkin asiassa on toinen historia kuin se minkä voittajat kirjoittavat!⁸⁷

Lapualaismorsiamessa itse ooppera jää kuitenkin paljolti taustalle, ja elokuva keskittyy kuvaamaan siihen osallistuvien nuorten elämää. Elokuvan ylioppilasradikaalien kevät koostuu paitsi oopperan harjoituksista myös opiskelusta, vappujuhlista, parisuhteiden selvittelyistä ja pohdiskeluista maailmanparantamiseen ja omaan sitoutumiseen liittyvistä kysymyksistä. Päähenkilöitä on useita, mistä syntyy vaikutelma, että keskiössä ei ole yksittäisen nuoren elämä sinänsä vaan koko vertaisryhmän kollektiiviset kokemukset.

Niskasen edellisen elokuvan tapaan myös *Lapualaismorsian* on identiteettitarina. Se kuvaa nuorten aikuistumisprosessia maailmassa, jossa helppoja vastauksia ei ole. Oman identiteetin kehkeytyminen näytetään elokuvassa emotionaalisenä ja tiedollisena prosessina, jossa rakkaustarinat kietoutuvat nuorten yhteiskunnallisen tietoisuuden heräämiseen. Sakari Toiviaisen mukaan elokuva on ”kokonaisuutena havaintoesimerkki siitä, miten identiteetin rakennustyö tapahtuu suhteessa muihin ihmisiin, lähiympäristöön ja koko maailmaan, ja miten prosessi käy sekä tiedon että tunteiden kautta”⁸⁸. Niin luennot väestöräjähdyksestä ja dokumentit 1930-luvun Euroopan taakasta kuin rakastumiset ja raskaudetkin muodostavat lähtökohtia identiteettityölle omien enemmän tai vähemmän konservatiivisten perhetaustojen lisäksi. Prosessi ei ole helppo ja herättää ahdistusta, mutta ainakin jonkinlainen mielenrauha löytyy yksityisen tasolta.

Elokuvan sanoma tiedostamisen ja osallistumisen vaikeudesta kiteytyy Kristiina Halkolan Liisan ahdistuneeseen pohdiskeluun maailman monimutkaisuudesta:

Liisa: Mä en enää tiedä mitä mun pitäis ajatella ja mihin mun pitäis uskoa. Mulle on sanottu sata kertaa, että maailmaa voidaan muuttaa. No ryhdytään muuttamaan sitä sitten. Samalla mun valtaa väsymys, musta tuntuu että maailma on niin suuri koneisto, että se ei oo enää ihmisen hallinnassa, se menee vaan eteenpäin. Ja mä tiedän, että on väärin ajatella näin. Kaikki on niin monimutkaista ja sekavaa. Mä en tiedä mitään, mä en tiedä edes mitä mä teen omalla elämälläni. Ennen mä suunnittelin tulevaisuuttani tuntikausia. Nyt mä en enää osaa. Mua pelottaa.

Liisan poikaystävä Petteri (Pekka Laiho) vastaa tähän, että ihmisessäkin on maailma ja juuri siihen pystyy vaikuttamaan. Etenkin sen ihmisen, johon on rakastunut. Eikä sitä, mikä tapahtuu Intiassa ja Vietnamin, tarvitse ajatella koko aikaa. Kaiken yhteiskunnallisen vyörytyksen jälkeen yksilöä kannattelevaksi voimaksi osoitetaan elokuvassa kahden ihmisen rakkaus. Sen viimeinen sana löytyykin yllättäen Raamatusta, Aulikki Oksasen laulamasta Korkeasta veisusta sekä pienestä laiturilla taapertavasta lapsesta. Elokuva, jonka perusideana on se, ”kuinka

.
⁸⁷ von Bonsdorff 1986, 120.

⁸⁸ Toiviainen 1999, 123.

on vaikea synnyttää lapsia maailmaan, joka voidaan tuhota yhdellä napinpainalluksella”⁸⁹, julistaa kaikesta huolimatta toivoa.

Tunteiden tiedostaminen ja tunnustaminen elämää kannattelevana voimana sai kiitosta aikalaisyleisöltä. Esimerkiksi *Aamulehden* Erkka Lehtola ylisti elokuvaa juuri sen maailmankatsomuksen takia:

[*Lapualaismorsian*] on Mikko Niskasen tähän saakka paras, ajatelluin filmi, jonka pohjavireenä kuitenkin kulkee Niskaselle erittäin olennainen luonteenpiirre: tunne ja sen tiedostaminen. Mutta jos tunne on joissakin Niskasen aikaisemmissa ratkaisuihin voitu nähdä heikkoutena, niin nyt se on ilmeinen voima. *Lapualaismorsian* kohottaa tuon tunteen merkitykselliseksi, aidoksi maailmankatsomukseksi, joka on niin vahva, koska se on yksinkertainen.⁹⁰

Sakari Toiviainen on verrannut *Lapualaismorsiamen* rauhoittavaa, toiveikasta ja elämänmyönteistä tilinpäätöstä samana vuonna valmistuneen *Työmiehen päiväkirjan* (Jarva 1967) lopetukseen. Molemmista haetaan kompromissia uusien yhteiskunnallisten ja perinteisten yksilöllisten vaatimusten välille.⁹¹ Tulevaisuuteen katsotaan toiveikkaana, kun ensin on selvitetty omaa suhdetta menneisyyteen. Vastaavankaltaisin sävyin Peter von Bagh kuvailee *Työmiehen päiväkirjan* loppuvan ”universaaleihin, lihallisiin, voitokkaisiin kuviin” ja viittaa Arvo Tuurtaisen runon *Näettekö tulevaisuuteen* tunnelmiin: ”..ei ole muuta suurta kuin rakentaa ja tehdä työtä/ rakentaa /ja oppia rakastamaan”⁹².

Lapualaismorsiamen muodollinen toteutus myötäili sen sanomaa ja kuohuvan ajan tunnelmia. Fiktiivisen tarinan lomassa käytettiin runsaasti dokumenttimateriaalia vappukulkueista sotilaspässien polttamiseen ja erilaisiin kuviin maailman väkivallasta. Kollaasitekniikka yhdisteli elokuvaan myös piilokamera- ja ’totuuselokuva’-tyyliä, ja musiikilla oli oma itsenäinen roolinsa. Erilaisilla Brecht-vaikutteisilla vieraannuttamiskeinoilla pyrittiin aikaisempaa esittämisen tapaa suurempaan informatiivisuuteen ja toisaalta aktivoimaan katsojia omaan tiedostamiseen.⁹³

Lapualaismorsiamen kuvaama opiskelijaradikalismi on yksi 1960-luvun voimakkaimmista jälkikuvista. Luonnollisesti myös tutkimus on ollut siitä kovasti kiinnostunut. Väitöskirjassaan Suomen, Norjan ja Länsi-Saksan opiskelijaradikalismia tutkinut Tapio Suominen huomauttaakin, että radikalismien erilaisten tulkintojen järjestelmällinen läpikäyminen olisi valtava urakka. Samalla hän viittaa saksalaiseen sosiologiaan, joka on todennut, että jo pelkästään 1960-luvun radikalismiin liittyvän yhteiskunnallisen murroksen kuvaus vaatisi tutkijalta kokonaisen eliniän.⁹⁴

Radikalismien arkitulkinnat ovat olleet yksinkertaistavia ja helppoja. Aikalaiset selittivät nuorison liikehdintää ”itsestään selvänä” kapinointina vanhempaa sukupolvea vastaan. Vaihtoehtoisesti esitettiin syytä tiedotusvälineiden vaikutuk-

.
⁸⁹ Toiviainen 1999, 117.

⁹⁰ AL 3.12.1967.

⁹¹ Toiviainen 1999, 123.

⁹² von Bagh 1992, 279.

⁹³ Pantti 1998, 149, Toiviainen 1999, 123.

⁹⁴ Suominen 1997, 19.

sesta, ulkomaiden apinoinnista, kommunistien kansainvälisestä salaliitosta tai silkasta ikävystymisestä ja halusta hulinoita. Suominen huomauttaa, kuinka useimmissa maissa nuorison laajamittainen protestointi merkitsi poliittiselle valtakoneistolle vain häiritsevää käyttäytymistä ja poliisitoimia tarvitsevaa järjestyksen horjuttamista. Tällainen strategia pyrki heti alkuunsa tukahduttamaan sen haasteen, jonka opiskelijaradikalismi esitti vallitsevalle yhteiskuntahegemonialle, kuten Stuart Hall on asiaa kuvannut.⁹⁵

Myös opiskelijaradikalismien jälkikuvia on leimannut helppojen itsestäänselvyyksien kirjo. Suuri muutos on kuitenkin tapahtunut siinä, että aikalaisten pelko ja kauhistelu on vaihtunut radikaalien naurettavaksi tekemiseen. Kielteistä jälkiviisastelua on hallinnut pilkka ja älyllisen epärehellisuuden korostaminen.⁹⁶ Jälkikuvan voimakasta värityneisyyttä kuvaa se, että Peter von Baghilla oli aiheutta kommentoida *Lapualaismorsianta* vastauksena ”siihen kauhupropagandaan, jota noista ajoista ja ihmisistä on levitetty, kun kaikki vasemmistolaisuus on pyrittä esittämään naurettavana”⁹⁷.

Tutkimusten monenlaiset tulkinnat radikalismista kuvaavat hyvin toisaalta ilmiön vaikeaa hahmotettavuutta ja toisaalta itse murrosaikakauden luonnetta. ’1960-luku’ ilmiönä oli monenlainen taitekohta, jossa erilaiset muutokset lävistivät yhteiskuntaa eri maissa siinä määrin, että yksittäisiä syy- ja seuraussuhteita on mahdoton kartoittaa. Erilaisia tulkintoja ei tarvitsekaan nähdä toisiansa poissulkevinä – suuri osa niistä kuulostaakin omalta osaltaan uskottavalta, kunhan niitä ei pidä ainoina mahdollisina selityksinä.

Nuorisoradikalismia käsittelevän tulkintojen tulvan hahmottamiseksi Tapio Suominen viittaa aluksi ruotsalaiseen historioitsijaan Kim Salomoniin, joka on jakanut selitykset kolmeen kategoriaan. Ensimmäinen painottaa ”postmateriaalisia arvoja”. Toinen taas näkee liikkeen reaktiona modernistista yhteiskunta-projektia vastaan. Kolmas ryhmä puolestaan korostaa sitä sosiaalista painetta, jonka yhteiskunnan teollistuminen ja byrokraatisoituminen on luonut. Näin ihmisiltä on viety heidän identiteettinsä.⁹⁸ Jo näiden kolmen kategorian erottaminen toisistaan on hankalaa 1960-luvun historiallisessa kontekstissa. Vaikutusprioriteettien sijaan olisikin paljon tärkeämpää keskittyä pohtimaan mainitunkaltaisten laajojen yhteiskunnallis-kulttuuristen ilmiöiden kytkeytymistä yhteen. Sehän on mahdollista ainoastaan rajattavia kysymyksiä tutkimalla.

Joka tapauksessa Suomisen esittelemä tulkintojen kirjo valottaa hyvin sitä suurta yhteiskunnallista murrosta, joka 1960-luvulla koettiin suurena osin läntistä maailmaa⁹⁹. Lähes jokaisessa selityksessä nimittäin näkyy jonkinlainen historiallinen muutos. Jotkut tulkinnat tosin ovat korostaneet säännönmukaisesti toistuvaa sukupolvikonfliktia vanhaa hokemaa mukaillen: ”jokainen sukupolvi tarvitsee oman sotansa”¹⁰⁰. Suurimmalle osalle 1960- ja 1970-lukujen radikalismi näyttäytyy kuitenkin uniikkina historiallisena ilmiönä.

95 Suominen 1997, 18.

96 Suominen 1997, 19.

97 von Bagh 1992, 280.

98 Suominen 1997, 20.

99 Itä-Eurooppa mukaan lukien.

100 Ks. Tuominen 1991, 393.

Nuorison liikehtimistä on tarkasteltu ensinnäkin sosiaalisena ongelmana. Näkemyksen mukaan elämä oli nuorille muuttunut liian helpoksi, eivätkä he enää tunteneet kovaa työntekoa. Ongelman siis nähtiin syntyvän huonosta kasvatuksesta, kontrollin puutteesta ja joutilaisuudesta. Toisaalta on korostettu sitä, kuinka vasta 1960-luvulla nuorisosta tuli oma itsenäinen yhteiskunnallinen ryhmänsä tai jopa luokkansa.¹⁰¹

Väestörakenteen muutokset ja suuret ikäluokat ovat jo sinänsä olleet käytettyä selityspotentiaalia. Toisaalta ne yhdessä koulutuspaikkojen nopea lisääntymisen kanssa aiheuttivat yliopistolaitoksen räjähdysmäisen kasvun, joka monissa maissa tapahtui hallitsemattomasti. Uusi kampuskulttuuri ei siten enää ollut aikuisten valvottavissa. Esimerkiksi 1960-luvun alun Länsi-Saksassa keskusteltiin laajasti 'koulukatastrofista'.¹⁰²

Taloudellisia tekijöitä painottaneet tulkinnat ovat nähneet nuoret uutena tärkeänä kuluttajaryhmänä, johon aggressiivinen markkinointi iski kyntensä. Samaan aikaan akateemisen nuorison keskuudessa tapahtui suhteellista proletarisoitumista. Opiskelu tuli kalliiksi, ja epätietoisuus tulevaisuudesta oli kuitenkin suuri. Jotkut taas ovat korostaneet perinteisten arvojen hylkäämiseen ja arvonihilismiin johtanutta kulttuurikehitystä. Kirkot ja uskonnot olivat sen mukaan menettäneet auktoriteettinsa ja otteensa nuoresta sukupolvesta.¹⁰³

Merkittävän ryhmän selityksiä muodostavat psykohistorialliset selitykset. Niiden mukaan radikalismissa oli kysymys kollektiivisesta isäkapinasta. Uuden sukupolven oli kohdattava sodan kokeneiden vanhempiensa traumat.¹⁰⁴ Suomalainen esimerkki tämänkaltaisesta tulkinnasta on Marja Tuomisen väitöskirja ”*Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*”. Hänen mukaansa sodanjälkeisen sukupolven taakka oli se, että sen oli kiitollisuudellaan todistettava, että sodassa annetut uhrit eivät epäilystä huolimatta olleetkaan turhia. Heille tarjottu raivaamiseen ja rakentamiseen perustuva kulttuuri-identiteetti ei kuitenkaan vastannut heidän omaa todellisuuttaan. Sukupolvikonfliktin rajuus korostui, kun edellisen sukupolven menetetty nuoruus aiheutti erityisen suuria odotuksia nuoria kohtaan.¹⁰⁵

Selityksissä on myös pohjattu eri maiden erityislaatuisiin olosuhteisiin. Esimerkiksi Yhdysvalloissa on viitattu roturistiriitoihin, Saksassa tilintekoon natsimenneisyyden kanssa. Radikalismien nopeaa leviämistä on selitetty tiedotusvälinevallankumouksella ja yleisellä kansainvälistymisellä. Myös karismaattisten johtajien osuutta on painotettu.¹⁰⁶

Oman luokkansa muodostavat erilaiset konspiraatioteoriat, joissa salaliitosta on syytetty etenkin kansainvälistä kommunismia. Toisaalta äärivasemmistolaiset ovat tulkinneet nuorison kapinan osaksi kapitalismin yleistä kriisiä ja kehitykseksi kohti sosialismia. Uusvasemmiston syntyä on myös selitetty reaktiona sekä reaaliosialismia että perinteistä sosiaalidemokratiaa kohtaan.¹⁰⁷

101 Suominen 1997, 20–21.

102 Suominen 1997, 20–21.

103 Suominen 1997, 21.

104 Suominen 1997, 21.

105 Tuominen 1991, 75, 386, 392.

106 Suominen 1997, 21.

Huomionarvoista näissä poliittisesti värittyneissä tulkinnoissa on se, että myös radikalismien varsinainen subjekti niissä vaihtelee. Ensimmäisessä aktiivisessa roolissa ovat päämäärähakuiset taustavaikuttajat, toisessa koko yhteiskunta ja kolmannessa radikaalit itse.

Kuten Tapio Suominen huomauttaa, radikalismien yhteydessä on vaikea välttää viittauksia valistuksen ja modernin perintöön. Suhteutukset 'modernin kriisiin' voivat kuitenkin olla aivan päinvastaisia. Radikalismien voi nähdä reaktiona modernia vastaan ja toisaalta sitä voi yhtä hyvin pitää viimeisenä yrityksenä 'pelastaa' moderni. "Eikö nuorisoradikalismien yhtä lailla voi nähdä viimeisenä epätoivoisena yrityksenä tavoittaa valistuksen ihanneyhteiskunnan utopistiset tavoitteet – tai ainakin murskata ne vääristymät, jotka olivat tehneet valistuksen projektista hirviön?", Suominen kirjoittaa.¹⁰⁸

Hän viittaa siihen, kuinka nuorisoradikaalien yhteiskuntakritiikissä toistui jatkuvasti sama teema. Yhteiskunta ei toiminut niiden ihanteiden mukaan, joita se väitti edustavansa. Arkipäivän todellisuus osoitti, että valistuksen emansipatoriset ihanteet olivat pelkkää virallista retoriikkaa. Vapaus, veljeys ja tasa-arvo saivat ironisen merkityksen kehitysmaiden riiston ja monopolikapitalismin aiheuttaman sosiaalisen eriarvoisuuden rinnalla. Yhteiskunta näyttäytyi kaksinaismoraalisena ja tekopyhänä ja länsimaisen sivistyksen humanistiset arvot teeskentelynä. Radikaalien keskeisenä tavoitteena oli siten valheellisten kulissien kaataminen ja tilan raivaaminen utopioille.¹⁰⁹

'Oikean' tiedon ja totuuden kaipuu sopii erittäin hyvin ainakin suomalaiseseen 1960-luvun radikaaliin liikehdintään. Suomalaisen Sadankomitean historiikin kirjoittanut Kristiina Hallman luonnehtiikin alkuaikojen sadankomitealaisten ajatelleen täysin samansuuntaisesti 1700-luvun valistusajan rauhanaatteen puolestapuhujien kanssa. Vuonna 1963 Suomeen perustettu Sadankomitea oli puoluepoliittisesti sitoutumaton rauhanjärjestö, joka toimi monialaisena kulttuurisena ja poliittisena muutosliikkeenä. Juuri sen liepeiltä saivat alkunsa lukuisat 1960-luvun jälkipuolen ns. yhden asian liikkeet, jotka puolestaan ottivat käyttöönsä Sadankomitean toimintatavat.¹¹⁰ Edelläkävijänä sen voi ottaa hyväksi esimerkiksi 1960-luvun radikalismista ja hiukan vilkaista sen periaatteisiin ja käytäntöihin.

Sadankomitean mukaan pahin ongelma oli yleisessä tietämättömyydessä. Jos kansalaisille annettaisiin sodan ja rauhan kysymyksistä enemmän tietoa, sitä paremmin he voisivat toimia pysyvän rauhantilan luomiseksi. Valistunut ja vaihtoehtoja näkevä yleinen mielipide auttaisi valtiovaltaa toteuttamaan paremmin aktiivista rauhanpolitiikkaa, esimerkiksi pyrinnöillä parantaa YK:n arvovaltaa. Valtiovaltaa ei siis sinänsä suhtauduttu epäluottamuksella, vaan sen vaadittiin tekevän asioita, jotka sadankomitealaiset perustelivat rationaalisesti.¹¹¹

.

¹⁰⁷ Suominen 1997, 21.

¹⁰⁸ Suominen 1997, 25.

¹⁰⁹ Suominen 1997, 26–27.

¹¹⁰ Hallman 1986, 32, 49.

¹¹¹ Hallman 1986, 32–33.

Sadankomitea pyrki 'oikeaan ja rehelliseen' tiedonlevitykseen tiedotelehdillä, seminaareilla, eri muotoisilla keskustelutilaisuuksilla, julkilausumilla ja mielenosoituksilla. Uusia toimintamuotoja tuotiin ulkomailta, esimerkiksi englantilaistyyppiset debaetit ja teach-init, joissa kantaaottavien alustusten jälkeen pohdittiin tiettyä teemaa suuren yleisön kanssa. Mielenosoitusmarsseja oli siihen asti järjestänyt ainoastaan työväenliike, ja niillä sen tähden saatiin runsaasti julkisuutta ja kaivattua keskustelua.¹¹²

Ennen pitkää kuitenkin 'oikean' tiedon hankkiminen ja sen kiireellinen julistaminen asettuivat vastakkain ja toisaalta käsitykset tuosta 'oikeasta' tiedosta jakaantuivat. Sadankomitea jakautui 'tutkijoiden' ja 'marssijoiden' leiriin. Osa jäsenistä siirtyi toisiin järjestöihin tai perusti kokonaan uusia. Jakautumisen taustalla oli paitsi nuorten politisoituminen ja radikalisoituminen, myös kontaktit kansainvälisen rauhanliikkeen ristiriitoihin ja Vietnamin sodan tapahtumat. Osa halusi pysytellä sitoutumattomana kaikkea sotaa vastustavana liikkeenä ja toiset taas halusivat antaa tukensa kolmannen maailman vapautusliikkeille amerikkalaista imperialismia vastaan. Hämmennystä liikkeen sisällä aiheutti myös tunneperäinen sissiromaniikka, joka ei tuntunut sopivan Sadankomitean rationaaliseen maailmankuvaan.¹¹³

Sadankomitea oli siis rationaaliselta pohjalta toimiva uudistusliike, mutta myös Hallmanin mukaan nuorison kapinan ensimmäinen väylä. Kapina kohdistui auktoriteetteihin, kirkkoon, armeijaan, perheeseen ja vanhempiin eli kaikkeen vanhakantaisuutta edustavaan. Ennen kaikkea järjestö antoi kuitenkin toimintamallin monille muille liikkeille 'oikean ja rehellisen' tiedon ja pohtivan keskustelun hengessä. "Sadankomitea aloitti avoimen ja keskustelevan 1960-luvun, opetti ja kasvatti nuoria osallistumaan poliittiseen ja kulttuuriseen toimintaan" Hallman kiteyttää.¹¹⁴

Suomalaisen sadankomitealiikkeen voi siis nähdä selkeänä osana valistuksen projektia yhteiskunnassa, jossa emansipatoris-humanistiset arvot eivät sen mukaan olleet toteutuneet. Valistuksen perintö ei sinänsä ole yllätys edistysuskoi-
sesta uusvasemmistosta puhuttaessa. Yhtä hyvin kuitenkin myös toisen tyyppisten 1960-luvun protestiliikkeiden, esimerkiksi hippiliikkeen taustalla voi nähdä vastaavanlaisia veljeys(tai sisaruus-)utopioita.

Lapualaismorsiamen opiskelijanuoret eivät ole eturivin mielenosoittajia tai poliittisia taistelijoita. Sakari Toiviaisen mukaan kuitenkin "heitä yhdistää tietynlainen 'osallistuminen', tietoisuus yhteiskunnan ja maailman epäoikeudenmukaisuuksista ja pohdinta toimintastrategioista, tietty humanistinen perus-
asenne, joka myötäilee ajan henkeä¹¹⁵". "Lauluna osallistumisen vaikeudesta"¹¹⁶ elokuva kuvaakin hyvin sitä 'oikean' tiedon janoa ja sopivien toimintamallien etsimistä, joilla maailmaa voitaisiin parantaa. Selkeiden vastausten puuttuessa 'osallistujan' identiteetin muovautuminen ei ole helppo prosessi.

.
¹¹² Hallman 1986, 27, 53.

¹¹³ Hallman 1986, 57–65.

¹¹⁴ Hallman 1986, 68, 70.

¹¹⁵ Toiviainen 1999, 122.

¹¹⁶ Sakari Toiviaisen antama *Käpy selän alla* -elokuvan teemalaulua *Laulu rakastamisen vaikeudesta* mukaileva nimitys.

Elokuva sijoittuu lyhyeen aikaan, joka Kimmo Rentolan mukaan muistetaan 60-lukuna. Hän on rajannut ajanjakson *Lapualaisoopperan* euforiasta 1966 keväeseen 1968. Tammikuun 1968 presidentin vaaleissa alkoi Kokoomuksen nousu suurpuolueeksi ja takametsistä nousi vennamolaisuus samalla kun vasemmistopuolueet näyttäytyivät kompromissinhaluisina yhteiskunnan ylläpitäjinä. Vietnamin sota ja muut väkivaltaiset maailmantapahtumat olivat sysänneet liikkeelle reaktion, jossa yhdestä 60-luvun ”perusideasta”, väkivallattomuudesta liu’ uttiin kehitysmaiden vapautusliikkeitä tukeviksi vallankumoukselliseksi anti-imperialisteiksi. Ennen kaikkea Rentolan mukaan kulttuuriradikalismi ehtyi.¹¹⁷

Kiteytyneenä esimerkkinä radikalismiin muuttuneesta hengestä Rentola siteerasi Timo Kallisen kuvausta kabareesta *Sirkus Europa*, joka oli Marja-Leena Mikkolan kevään 1968 pääteos. Kallisen mukaan se oli ratkaiseva herääminen ”jossa kulttuuriradikaalit irtautuivat tunneperäisestä, sosiaalidemokraattisesti sävyttyneestä vasemmistolaisuudesta ja siirtyivät ’kokonaisvaltaiseen näkemykseen’”. ”Todella luokkatietoisin analyysin jäljille pääsivät kulttuuriradikaalit kiertotietä: kolmannen maailman kautta”, Kallinen kuvasi.¹¹⁸ Hieman yleistäen voi siis väittää, että moniarvoisuuden pyrkivästä kysymysten maailmasta siirryttiin yksiselitteisten vastausten maailman. Kristiina Hallman kirjoittaa samasta asiasta sadankomitealaisesta perspektiivistä: ”Vanhan valtaus oli linnoittautumisen alku. Politisoituminen johti pikaiseen puoluepolitisoitumiseen, lokeroitumiseen ja nuorisopoliittiseen sissisotaan 1970-luvulla.”¹¹⁹

Moniarvoisuuden vaatimuksesta 1960-lukulaisena ilmiönä tuleekin puhua huolellisesti ja ottaa huomioon käsitteessä tapahtunut poliittinen keikaus. Esimerkiksi etnomusikologi Tarja Rautiainen on väitöskirjassaan 1960-luvun uudesta laulusta liittänyt moniarvoisuuspuheen musiikkikulttuuriin muutoksiin. Hän viittaa Risto Alapuron kuvauksiin 1950-luvun kirjallisesta keskustelusta ja Allardtin arvopluralismin läpimurrosta ja löytää sille analogioita populaarimusiikin puolesta puhumisesta sekä musiikillisten arvomaailmojen moninaistumisesta.¹²⁰

Tähän liittyvä Rautiaisen väitöstilaisuudessa vastaväittäjänä toimineen etnomusikologian dosentti Helmi Järviluoman arkinen muistelu olikin merkittävä, tärkeämpi kuin keskustelijat ehkä itse huomasivat. Hän nimittäin kysyi sitä, oliko moniarvoisuus tosiaan vasemmistohenkinen ja radikaali käsite ja ihmetteli koulunsa teinikunnan kokoomusnuorten käyttäneen moniarvoisuutta mainostavia rintamerkkejä 1970-luvulla. Sen enempää asiaa ei kuitenkaan pohdittu.

Moniarvoisuus todellakin oli 1960-luvun kulttuuriradikalismia siivittävä käsitys, ja Allardtin arvopluralismi oli varmasti myötävaikuttamassa siihen. Mutta radikalismiin ”kypsyessä” alettiin yhä enemmän kiinnittää huomiota kysymysten sijasta vastauksiin, siirryttiin ikään kuin vanhojen luutumien purkamisesta kokonaan uudenlaisen yhteiskunnan rakentamiseen. Vastaukset näyttäytyivät selkeinä, ja moniarvoisuudesta muodostui niille este. Käsite alkoikin soveltua

117 Rentola 1994, 8–11.

118 Rentola 1994, 12.

119 Hallman 1986, 70.

120 Rautiainen 2001, 120–121.

aivan toiseen tarkoitukseen ja sen ottivat käyttöönsä oikeistolaiset, jotka leimasivat vasemmistohenkisen aatteellisen radikalismiin yksisilmäisyydeksi ja kankeaksi dogmiksi.

Esimerkiksi vuonna 1970 ilmestyi yhteiskuntaa käsittelevä teos *Valinnan yhteiskunta*, jonka kirjoittajat, Klaus Waris, Erik Allardt ja Osmo A. Wiio, olivat sitä mieltä, että yhteiskunta oli vuosikymmenien aikana parantunut. Luokkavastakohtaisuudet olivat lieventyneet, hyvinvointi lisääntynyt ja epäkohdat pienentyneet. Teos olikin suora hyökkäys vasemmistolaista yhteiskuntateoriaa kohtaan ja sen takakansitekstin mukaan ”vallankumousta ei tarvita”, koska yhteiskunnan uudistaminen voitiin toteuttaa demokraattisin keinoin. Kirjassa viitattiin suoraan moniarvoiseen yhteiskuntaan, ”jota ns. uusradikalismi ei enää kylläkään halua hyväksyä”.¹²¹

Lapualaismorsiamen on kiitetty kuvaavan ylioppilasradikaaleja lämpimin sävyin. Niskasta onkin kuvattu myötäeläväksi tarkkailijaksi ja ilmapiirin tunnustelijaksi. Hän ei halunnut tehdä analyysia radikaalista nuorisosta, sellaista, joka toisi sen tietyllä tavalla esiin. Eero Melasniemen mukaan ”hän vain oli kameran kanssa paikalla, haisteli tunteuksia ja ilmapiiriä ja pyrki ilmaisemaan ne elokuvassaan”¹²². Myös Niskasen yksityiselämä romansseineen¹²³ varmasti vaikutti siihen, että elokuva pyrki ymmärtämään ylioppilasradikaalien maailmaa enemmän kuin tulkitsemaan sitä tietyllä tavalla. Sitä kautta siitä syntyi puolidokumentaarinen ajankuva kuusikymmenluvusta, kuten useat kriitikot jälkeen päin huomauttivat.

Luvun alussa siteerattu Peter von Baghin kommentti siitä, että elokuvassa ovat ”eniten viina ja sukupuoliasiat, kuten lienevät olleet todellisuudessaakin, kaikesta osallistuvan vuosikymmenen retoriikasta huolimatta” on kyllä perusteltu siinä suhteessa, että alkoholia juodaan elokuvassa näyttävästi. Elokuvan juomingit keskittyvät kuitenkin pääosin vapun juhlintaan, jonka ’kosteus’ ei sinänsä kerro määrän sukupolven erityisyydestä. Ylioppilaiden vapunviettoahan on viime vuosisadalta asti vauhdittanut siekailematon viinankäyttö¹²⁴. Mutta olennaista onkin se, miksi juomista näytetään niin paljon ja miten sitä kuvataan.

von Bagh on rinnastanut *Lapualaismorsiamen Käpy selän alla* -elokuvaan siinä suhteessa, että molemmista puuttuu sukupuoliasioihin liittyvä sensaatio-naalisuus vastakohtana keskiverrolle suomalaiselle elokuville. Sen sijaan yleisölle tutumman elokuvan *Lapualaismorsiamesta* teki miesten kesken muodostuvat koomiset parit, ”joissa käyteaineena on alkoholi ja loputon vitsinpyörytys”.¹²⁵ Ylipäänsä noiden kahden elokuvan alkoholi- ja humalakuvasto onkin hyvin erilainen. Kun *Kävyssä* humala toimii karnevalistisena tilanteenselvittäjänä ja siten jonkinlaisena terapiavälineenä, voisi *Lapualaismorsianta* käyttää kliseisenä esimerkkinä ’suomalaisen miehen myyttisestä humalasta’. Edellisessä humaltumisella on tärkeä merkitys juonen kulun kannalta, jälkimmäisessä sillä

.
¹²¹ Waris & al. 1970, 241, 260, takakansiteksti.

¹²² Toiviainen 1999, 116.

¹²³ Ks. Toiviainen 1999, 116, 118.

¹²⁴ Esim. Karjalainen & al. 1991, 117.

¹²⁵ von Bagh 1992, 280.

taas kuvitetaan tiettyä elämäntapaa, luodaan tilanteille puitteita ja pyritään viihdyttävään komiikkaan.

Lapualaismorsiamen poikien vapunvietto alkaa vappumarkkinoilla hassuttelemisella. Sen jälkeen otetaan pohjia keskenään Wanhan ravintolassa isojen oluttuoppien ääressä. Nousuhumalaisissa tunnelmissa kerrotaan vitsejä, pohditaan koulujen sukupuolikasvatusta ja lauletaan pikkutuhmia. Miehisestä juomaringistä siirrytään sitten Mantan lakituksen jälkeen valmistautumaan Ylioppilastalon vappujuhliin.

Hienosti toteutettu kohtaus juhliin valmistautumisesta ennakoi sitä sukupuolten välistä kuilua, joka juhlimiseen ja alkoholinkäyttöön liittyen tulee myöhemmin esille. Elokuvassa ristiinkuvataan jännitystä tihkuvaa tunnelmaa kahdessa eri ryhmässä. Tytöt meikkaavat ja kampaavat naisten huoneessa huolellisen hartinana. Samaan aikaan pojat tungeksivat olutjonossa ja kallistelevat pulloja. Siinä missä naiset keskittyvät ulkoisen viehätysvoimansa maksimoimiseen, vahvistavat miehet itsetuntoaan sisäisesti.

Ylioppilaiden vappujuhlat näytetään hälyisenä karnevaalina, johon kuuluu paitsi valkoisia lakkeja ja erilaista vappurihkamaa myös olutpulloja ja levotonta tungosta. Pojat hakevat tyttöjä tanssimaan, mutta humalaiset saavat armotta pakit. Ne pojat, jotka eivät tanssi, turisevat keskenään syvällisiä. Juhlien jatkussa poikien humalatila ja juhlien meno kiihtyy. Tyttöjä yritetään suudella ja likistellä. Heidän käsissään ei olutpulloja nähdä. Ainoastaan yksi anonymiksi jäävä tyttö on hiprakassa, ja hän riehaantuukin rietashenkiseen tanssiin.

Kun elokuvan päähenkilötytöt lähtevät kotiin, jäävät pojat juhliin. Tenun (Kirsti Wallasvaara) poikaystävä Hessu (Heikki Kinnunen) heiluttaa tyttöystävälleen ja on soittelevinaan puhelimella rivoja jollekin Pariisiin babylle humalassa rötköttäen. Tilanne viestii siitä, että vappuna pojat saavat ryypätä ja käyttäytyä ties millä tavalla. Aikaisemmin Tenu on kyllä yrittänyt hillitä poikaystävänsä juomista lupauksella seksistä:

- Eikö sulle riittäis jo humala?
- Kuka tässä nyt vappuna selvin päin?
- Sä voisit tulla vaikka meille yöksi.

Houkutus ei kuitenkaan tepsii. Seuraavassa Tenu vilkuttaa iloisesti, muistuttaen itsestään Hessulle, joka flirttailee toisen tytön kanssa ja tilittää omaa epätoivoaan ”Kato mä oon niin rikkinäinen ihminen. Mä oon aikani riehunu kato ja nyt mä haluaisin jotain todellista”. Vappuna näyttää lähes kaikki olevan pojille sallittua.

Yön edetessä juhlien tunnelma muuttuu yhä epätoivoisemmaksi. Osa juhlijoista nojailee toisiinsa tanssilattialla. Poikien viimeiset yritykset torjutaan, mutta ripaus anonymia toivoa on jäljellä: ”Oiskohan siellä vielä ketään”. Laskuhumalaisen apeat pojat päätyvät lopulta laulamaan pianon ääreen. Taustalta hämärästä kuuluu tilitystä ja kiivaita ääniä. Tytön ääni valittaa: ”Mä oon vaan katke- ra, kun mä en oo kellekään muulle antanu kun sulle”. Samaan aikaan toinen tyttö humalassa nuokkuen antaa lähennellä itseään. Juhlat päättyvät näkyyn, jossa Alpo (Pekka Autiovuori), yksi päähenkilöpojista, harhailee yksin kaljapullojen ja roskan täyttämällä lattialla.

Elokuvassa kuvitetaan alkoholilla ja juhlinnalla eroa kahdenlaisen naistyypin välillä. Päähenkilöt esitetään kunnollisina tyttöinä, joiden ei näydetä juovan alkoholia. Heidän kotiinlähtönsä jälkeen juhliin jäävätkin ainoastaan toisenlaiset tytöt, jotka hiprakassa heilastelevat poikien kanssa. Jatkossakaan elokuvassa naispuolisia ylioppilasradikaaleja ei juuri lasin ääressä nähdä, kabareessa juoma näyttää limonadilta ja ainoastaan kesäisellä terassilla vilahtava oluttarjoilu viittaa alkoholinkäyttöön.

Poikia sen sijaan kapakat houkuttavat. Vappupäivän aamun räntäsateessa he krapulaisina haikailevat Vanhan Kellariin kuin janoiset keitaaseen mutta liittyvätkin sitten ylioppilaslakkisten iloiseen vappukulkueeseen. Juhlinta jatkuu Ullanlinnamäellä samaan aikaan, kun toisaalla Internationaalin siivittämänä marssinut vakavahenkinen yleisö kuuntelee vappupuheita. Elokuva kärjistää eroa kahden eri vapputradition välillä. Sen ylioppilasradikaaleina esiintyvät teekkaripojat mieltävät vapun kaikesta aatteestaan huolimatta keväisen kevyeksi juomakarnevaliksi edellisten valkolakkisukupolvien tavoin.

Raju juhlinta kostautuu jälkeen päin, ja krapulan kuvasto särkylääkkeineen ja naamanhuuhteluineen käydään läpi. Seuraavana päivänä yliopistolla on väsyneen ja kalpean näköistä porukkaa. Jälkeen päin vielä puidaan vapunvieton jälkiseurauksia, nukahtelua matemaattisella luennolla ja kömmähdyksiä laboratorioissa. Sankariteot edellyttävät hankaluuksia ja niitä on hienoa vertailla.

Humalakuvastossaan *Lapualaismorsian* noudattaa Pekka Sulkusen ja Pasi Falkin luonnostelemaa myyttistä suomalaisen miehen humalaa. Sitä alleviivataan jopa elokuvallisin keinoin. Vappujuhliin valmistautuminen oli yksi esimerkki, mutta vielä pidemmälle menee myöhempi viitteellinen kapakkakohtaus miehisestä juomaringistä. Naisiin pettyneet pojat istuutuvat rituaalinomaisesti yhdessä pöytään. Pyörivin kameran liikkein kuvataan sitä, kuinka pöydän ympärillä istuvan seurueen jäsenet vuorotellen tilaavat itselleen lisää juomaa. Tilausten litania nopeutuu ja kameran pyöräminen kiihtyy. Vuorotellen käydään soittamassa naisille. Tihentyvät ”tavallinen”, ”A”, ”tavallinen”, ”samanlainen” -kierrokset saavat lisäpotkua jallusta ja portterista ja saattavat lopulta kameran – ja niin roolihenkilöt kuin katsojankin – pyöräyksiin.

Vaikka miesten välinen solidaarisuus ei ole tyhjää siinä mielessä, että heitä yhdistää niin opiskelut, *Lapualaisoppera* kuin aatteelliset pohdiskelutkin, ei juomatilanteissa kuitenkaan puhuta vakavasti mistään. Poliitiikkaa ja ajankohtaisia kysymyksiä sivutaan korkeintaan vitsin muodossa. Ainainen huulen heitto saakin itseään esittävän Kalle Holmbergin hikeentymään vappujuhliin:

Se on niin tyyppillistä kyllä. On helppo huultaa noista asioista mutta ei ne nyt jumalauta sitä muuria oo sen takia tehny että sitten voidaan kertoa noita hauskoja kaskuja.

Viinan ympärillä pyörivä vitsien vääntö ja teekkarihuumori onkin omiaan korostamaan juomaporukan solidaarisuutta. Kun tytöt tarjoavat rannalla limsaa, riittää pojille huvituksen aihetta ”puhtaasta merivedestä”, jonka he ovat säilöneet kallionkoloon kylmään. Olutpullot näyttäytyvät siinä yhteisenä julkisena salaisuutena ja kielletyn hedelmän kaltaisena yltäkyläisenä nautintona. Viinaa sivua-

villa vitseillä on sukupuoliihmiä lisäksi taattu suosio. Se, että mikä tahansa viinavitsi naurattaa, niin roolihenkilöitä kuin varmasti yleisöäkin, todistaa juomisen myyttisten ulottuvuuksien vahvuudesta.

Yleisön viihdytyksestä huolehtivat erityisesti Pekka Autiovuoren Alpon ja Jukka Sipilän Nipan muodostama kaveruspari. Heidän hahmonsia muistuttavat klassisen elokuvakerronnan koomista juoppoa¹²⁶, tosin sillä poikkeuksella, että he eivät ole varsinaisia alkoholisteja. Komiikka syntyy tolkkomasta ryyppäämisestä, toivottomista naisyrityksistä ja huumorin viljelystä molemmista aihepiireistä. Tragikoomisia piirteitäkään heidän elämästään ei puutu. Muiden poiki- en viihtyessä tyttöjen huoneissa Nipa ryyppää yksin keittiössä pulloryypään vieressä ja lukee Batmania. Naisen lattialle työntämä Alpo veistelee öisellä kadulla: ”Kohta syksy saa, minä en”.

Vakavahenkistä elokuvaa siis kevennetään monessa suhteessa alkoholi- viittausten avulla. Jopa oma radikalismikin voidaan kääntää alkoholin ja juomisen kielelle. Alpo vitsailee terassilla sotilaspassien poltosta – josta elokuvassa nähdään autenttinen dokumentti – hyväksyvän naurun ympäröimänä:

En minä perkele voi polttaa sotilaspassia kun minulla ei oo mitään muuta paperia. Enhän mä pääse kapakkaan ilman tätä.

Ne arvostelijat, jotka eivät *Lapualaismorsiamesta* juuri piitaneet, kritisoivat aatteellisen kliseisyyden lisäksi myös elokuvan kapakka- ja erotiikkakohtauksia yleisön kosiskeluna. Esimerkiksi *Ilta-Sanomien* Yrjö Kemppi piti elokuvaa nulikkamaisena¹²⁷. *Hufvudstadsbladetin* kriitikko taas ahdistui nuorten idealistien, mm. sadankomitea-aktivistien, ajatusten ja maailman hädän sotkemisesta tyhjänpäiväiseen viina- ja seksipuheeseen:

Jag såg *Lappobruden* i en känsla av beklämning: Hur kan man tillåta sig att riva lös sentenser ur det språk som användas av unga idealister (de hundras kommitté och andra) och bilder som skildrar det fruktansvärda lidandet i många delar av världen och sedan sylta in dessa avsnitt med intetsägande samtal om öl och kärlek?¹²⁸

Kyseinen kriitikko siis kiinnitti huomiota elokuvan fiktiivisen ja dokumentaarisen materiaalin epätasapainoon, mutta myös elokuvan tarinan tasolla nuorten päähenkilöiden elämä näyttäytyy ristiriitaisena. Toisaalta he ovat tiedostamaan ja osallistumaan pyrkiviä rationaalisia ajattelijoita, joita ahdistaa väestöräjähdyks, väkivalta ja maailman epätasa-arvo. Toisaalta he taas – nimenomaan pojat – toteuttavat stereotyyppistä kuvaa perinteisistä ylioppilaista itseisarvoisine juhlimiskulttuureineen ja kannattelevat perinteisiä sukupuolirooleja.

Sukupuolten välinen kuilu näyttää elokuvassa hämmästyttävän syvältä. Sillä välin, kun pojat viihtyvät kapakassa, tytöille jää huolehdittavaksi niin raha-asiat kuin raskaudetkin. Olut kirvoittaa kilpailemaan alatyylisillä naisjutuilla ja laukomaan kritiikkiä naisten tasa-arvo vaatimuksille. Järkyttävien ristiriitien synty,

¹²⁶ Ks. Denzin 1991, 19–37.

¹²⁷ IS 5.12.1967.

¹²⁸ Hbl 3.12.1967.

kun Hessu julistaa ihmisten tietämättömyyttä ja laiskuutta ehkäisyn suhteen. Hänen mukaansa hommiin ryhtyvän naisen pitäisi tietää, mitä tekee, kun kerran tiede on keksinyt kaikenlaiset ”pillerit, kierukat, rusetit ja solmiot” ja kruunaa kaiken vielä sillä, ettei nykynaisia edes saa raskaaksi vaikka yrittäisi. Hessu ei nimitäin tiedä, että oma tyttöystävä on raskaana ja nk. pakkoavioliitto odottaa häntäkin monen ikätoverinsa tavoin.

Lapualaismorsiamen nuorisoradikaalit kuuluvat ’märkään sukupolveen’. Elokuvan humalakuvaston ainoa radikaalius on kuitenkin siinä, että (miehistä) juomista näytetään valkokankaalla niin paljon. Minkäänlaisia tuolle sukupolvelle omia ja erityisiä käyttöarvoja alkoholille elokuvassa ei ole annettu. Elokuvan nuoret miehet eivät ole elämäntavaltaan kapinallisia tai boheemeja – jos pelkkää *Lapualaisoopperaan* osallistumista ei lasketa. Ennemminkin he ovat stereotyyppisiä teekkareita raskaine huveineen. Olutta juodaan kyllä runsaasti, mutta ainoastaan juhliissa tai retkellä. Erityisen huomionarvoista on se, että kaikesta aatteellisuudesta ja etsinnästä huolimatta yksikään pojista ei humalapäissään ryhdy parantamaan maailmaa.

Lapualaismorsiamen piirtämä kuva aikansa ylioppilasradikaaleista poikkeaa siten huomattavasti Erkko Kivikosken vuonna 1969 valmistuneen elokuvan *Kesyttömät veljekset* tulkinasta politisoituneesta ylioppilaasta. Yrittäjäveljensä sohvalla Che Guevaran kuvan alla nukkuva Eki (Pertti Melasniemi) vastaakin enemmän stereotyyppistä jälkikuvaa 1960-luvun radikaaleista. Hän puhuu olutlasin ääressä politiikkaa, ”uskoo ihmisiin”, liimailee seinäjulisteita ja osallistuu kokouksiin ja mielenosoituksiin. Opintoala vaihtuu matematiikasta yhteiskuntatieteisiin, ja isällä on aihetta huomauttaa parturiin menosta.

Ekin hahmo on kieltämättä kliseinen. Se olikin arka poliittisesti sävyttyneelle kritiikille, kuten Tarmo Malmberg huomautti. Hänen mukaansa Kivikoski ei osannut puhua vakuuttavasti nuoren älymystön puolesta:

[..] siksi *Veljekset* on niin vähän nuoren vasemmiston autenttinen kuvaus. Poliittinen älyllisyys on siivilöitynyt pois, ja Kivikosken sydän on työläisen, yksityisyrittäjän puolella. Intellektuelli on loinen, dokaileva siipi joka viettää aikansa keskustelemalla työläisistä sillä välin kun nämä tekevät työtä.¹²⁹

Mutta silloin, kun ei olla kiinnostuneita elokuvan todellisuuden kaltaisuudesta sinänsä, juuri kliseistä ja stereotyyppioista aukeavat yhteiset ja jaetut kulttuuriset merkitykset parhaiten. Ekin radikaali-identiteettiä rakennetaan elokuvassa toisenlaisin keinoin kuin *Lapualaismorsiamen* teekkariosallistujien. Hänen hahmostaan annetaan boheemi vaikutelma. Boheemisuutta kuvitetaan mm. aikatauluttomalla elämällä, veljen nurkassa majoilemisella, ulkoisella olemuksella liikehdintä mukaan lukien ja arkisella oluen siemäilulla. ’Tiedostaminen’ ja vaihtoehtojen etsintä yhteiskuntajärjestykselle ei synny pelkästään retoriikasta, vaan se saa myös muodon tietynlaisessa elämäntavassa.

Vaikka elokuva alkaa otoksella, jossa Eki kävelee yksinään autiossa kaupungin keskustassa aamun valossa juhlimasta tulleen näköisenä, hän ei osoittaudukaan

.
¹²⁹ Malmberg 1969.

hulttiopojaksi. Päinvastoin hän on huolehtija, joka pyrkii auttamaan veljensä kaltoin kohtelevaa kosmetologivaimoa. Eki ei ymmärrä ydinperheen sukupuolirooleja nuoren vaimon kaksine työtaakkoineen. Hänen politiikkansa ei jää kokouksiin yliopistolla vaan ylettyy arkisiin askareisiin.

Kontrasti *Lapualaismorsiamen* vitsiniekkoille näkyy erityisesti siinä, mitä tapahtuu viinapullon ääressä. Pienyrittäjäksi ryhtynyt veli Antti on tuonut kotiin kirjapainon oston kunniaksi ison lestin viinaa, jota veljekset alkavat kiskoa. Heillä tulee kiistaa yrittäjyydestä ja isänsä vaikeuksista vastaavassa tilanteessa. Pullon sisällön huvetessa Eki saarnaa veljelleen ay-liikkeestä ja yhdessä toimimisesta. Puhetulva kärjistyy lopulta tiukaksi kapitalismin lainalaisuuksien selittämiseksi. Poliitikka kuumentaa veljesten tunteet, ja he ovat ilmi riidassa. Hikeentynyt Antti lopulta rauhoittelee idealistiveljeään: ”Ota viinaa”.

Kohtauksessa näyttäytyy se, kuinka ’paasausseerumina’ viina johtaa haluun julistaa, tuoda ’totuutta’ esille ja helposti aiheuttaa eripuraa. Toisaalta se on myös sovinnontekoväline, joka luo solidaarisuutta kiperässäkin tilanteessa. Sel-laista humalaa, jossa kerrottaisiin hauskoja juttuja, ei *Kesyttömiin veljeksiin* ole kuvattu. Elokuvassa korostuu siten alkoholin sosiaalinen merkitys keskusteluareenana vakaville kysymyksille, politiikalle ja ihmissuhteille.

Alkoholi kuuluu elokuvassa niin arkeen kuin juhlaan. Olut on ruokajuoma mutta myös viikonloppuhumalan lähde riehakkaissa kotibileissä merenranta-huvilalla. Oleellista on se, että olut ja muutkin juomat kuuluvat yhtä lailla molempien veljesten elämäntapaan, niin radikaali-intellektuellin kuin painotyöntekijäyrittäjänkin arkeen. Toisilleen vastakkaisina esiintyvillä identiteeteillä on siinä yhdistävä piirre, joka myös luo areenaa yhdessäololle. Myös esimerkiksi Ekin todistelu kunnollisuudestaan tyttöystävän laivanvarustajaisälle siivittyä konjakkilla. Yhdessäoloareena, lahjapullot ja sovinnoneleet todistavat alkoholin vahvasta myyttisestä ulottuvuudesta universaalin solidaarisuuden tuottajana.

Kesyttömissä veljeksissä ja *Lapualaismorsiamessa* näyttäytyy siis molemmissa märkä sukupolvi. Olutta kuluu elokuvien tarinoissa runsaasti, jälkimmäisessä viinaakin. Vaikka alkoholin saamat sosiaaliset merkitykset painottuvat niissä eri tavalla, rinnastuvat ne keskenään verrattaessa niitä esimerkiksi *Jengin* nuorisokuvaukseen. Alkoholinkäyttöä ei moralisoida, eivätkä opiskelijaradikaalit – eikä myöskään painotyöntekijä-yrittäjä veljes – rettelöi humalapäissään. Ennen kaikkea runsaalla alkoholinkäytöllä ei ole noissa kahdessa elokuvassa varsinaista narratiivista merkitystä niin kuin *Jengin* tapauksessa on. Alkoholi ja humala ovat siten saaneet uudenlaista kulttuurista käyttöarvoa elokuvailmaisussa. Sitä ei tarvita itse juonen kulkuun, vaan sillä luodaan tilanteille puitteita sekä kuvitetaan erilaisia identiteettejä.

Kesyttömät veljekset -elokuvalle on lisäksi ominaista se, että siinä piikitellään autoritäärisen virkavallan ajatus- ja toimintalogiikkaa. Koomiseksi muodostuvasta kohtauksesta tulee esiin se, miten ympäröivän yhteiskunnan moraalin ja järjestyksen vartijoille voi olla vaikeaa erottaa erilaisia nuorison kapinoinnin tai kiistämisen muotoja. Vaihtoehtoja vallitsevalle yhteiskuntajärjestykselle tai maailmantilalle kaipaavia mielensä osoittajia pidetään rähinöitseinä jenginuorina. Aate ja mielipide näyttävät silloin oletetun humalaisen houreelta, ja päihtymyksen syyntakeettomuus vetää maton sanottavan vakavuuden alta.

Kesyttömät
 veljekset -elokuvan
 boheemin
 opiskelijaradikaalin
 Ekin (Pertti
 Melasniemi)
 yhteiskunnallisuus
 näkyy myös arjessa.
 Hänen mielestään
 pienyrittäjäveljen
 vaimon (Riittaliisa
 Helminen) kaksois-
 työtaakka on
 kohtuuton. Suomen
 elokuva-arkisto.

Elokuvassa Eki osallistuu Vietnamin sodan vastaiseen mielenosoitukseen torilla ja jakaa lehtisiä. Vanha mies käy tungoksessa hänen kimppuunsa sadatellen, että ”kyllä teille vielä saadaan kuri ja järjestys”. Poliisit pidättävät Ekin ja tyttöystävä Anne lähtee Ekin veljen Antin kanssa kyselemään pidätyksestä. Sanavalmis Anne järkyttyy poliisin ajattelutavasta:

Poliisi: Kyllä teidän pitäisi tietää, että metelöinti ja rähinöinti yleisillä paikoilla on kiellettyä.

Anne: Mutta sehän oli laillistettu mielenosoitus. Ja sitä paitsi jos se nyt siihen menee, niin voidaanhan me hankkia vaikka miten paljon todistajia siitä, että Erkki ei ollu se, joka aloitti tappelun.

Poliisi: Ja kyllä nää teiän jengit ja todistajat tunnetaan.

Anne: Kuulkaa olettekste nyt varmasti ihan oikee ihminen sanomaan mitään siitä, kuka täällä on kelvollinen todistamaan ja kuka ei?

Poliisi: No asiahan on sitten selvä. Jos teillä on kerta hyvät todistajat niin annetaan asian järjestyä ja annetaan kaverin selvitä rauhassa.

Anne: Mitä te tarkoittatte? Selvitä?

Poliisi: Sitä että hän oli humalassa.

Anne: Ei varmaan ollu humalassa.

Poliisi: No sitten hän oli nauttinu jotain pillereitä tai jotain muuta vastaavaa myrkkyä.

Anne: Kuulkaa, täähän on ihan merkillistä, miten te voitte mennä sanomaan...

Poliisi: Kuulkaa, eiköhän nyt sovita...

Nuoret lähtevät poliisiasemalta, ja Anne on raivoissaan. Antti sen sijaan paheksuu veljensä osallistumista mielenosoitukseen. Jos tämä edes olisi ollut humalapäissään, se olisi lievittänyt asiaa. Alkoholien vaikutus olisi Antin mielestä tuottanut syyntakeettomuuden, vapauttanut vastuusta käyttäytyä tietyllä tavalla.

Annen kiroilu on 1960-lukulaisittain ronskia, naisen – erityisesti taustaltaan yläluokkaisen – esittämänä valkokankaalla hyvin radikaalia:

Anne: Helvetin saatanan saviaivot. Perkele.

Antti: Ihan oma vika. Kuka se käski mennä törmäilemään siellä. Selvänä vielä. Pitäis pistää mielentilatutkimukseen koko jätkä.

Seuraava lainaus voisikin hyvin kuvata elokuvan esittämää ajankohtaa, 1960-luvun loppupuolta mielenosoituksineen ja pidätyksineen:

Ajan levottomuus purkautui aluksi brutaaleihin juominkeihin ja poliittisiin mielenosoituksiin, jotka vanhempi polvi aluksi selitti alkoholista ja ajattelemattomuudesta johtuviksi. Vaikutusvaltaisten piirien mielestä mielenosoituksissa ja juopottelussa heijastui yliopistoon päässeiden alempien kansanluokkien vähäisempi moraalisuus.¹³⁰

Kyseessä on kuitenkin *Alkoholipolitiikka*-lehdessä julkaistu esittely Matti Klingenin väitöskirjasta *Kansalaismielen synty*, joka ilmestyi vuonna 1967. Se oli samalla toinen osa hänen Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historiaa käsittelevästä teossarjastaan ja koski vuosia 1853–71.

Kliseisellä kuvalla juopottelevasta ylioppilasnuorisosta onkin pitkät perinteet. Kun esimerkiksi vuonna 1936 Suomen Akateeminen Raittiusliitto suoritti kiertokyselyn ylioppilaiden suhtautumisesta raittiuskysymykseen ja alkoholijuomiin, perusteltiin hyvin yleisesti omaa alkoholinkäyttöä sillä, että ”ylioppilaselämä ja alkoholi kuuluvat ehdottomasti yhteen”. Kyselyyn vastanneista noin tuhannesta ’civiksestä’ runsas puolet ilmoitti käyttävänsä alkoholia.¹³¹

Raittiusväkeä kiinnosti luonnollisesti pahojen tapojen alkuperä, joten kiertokyselyssä tiedusteltiin, minkälaisessa tilanteessa väkijuomiin oli tutustuttu ensimmäistä kertaa. Sen suhteen havainnot poikkesivatkin yleisestä käsityksestä, jonka mukaan pääkaupungin viettelykset olisivat olleet kaiken pahan alku ja juuri. Vastausten perusteella arvioituna nimittäin noin 70–80 prosenttia väkijuomia käyttävistä ylioppilaista oli ottanut ensi lasinsa ennen yliopistoon tuloaan. Kodin ja koulun luomaa pohjaa oli siis pidettävä merkitsevänä. Erityisesti ruotsinkielisten kohdalla koti ja seurapiiri olivat ratkaisevassa asemassa, koska vain alle kolme prosenttia vastaajista oli nauttinut alkoholia ensimmäisen kerran ylioppilasaikana. Suomenkielisten kohdalla vastaava luku oli 13 prosenttia, ja siinä näkyikin Antero Valtasaaren mukaan suomenkielisen ylioppilaita lähettävän maalaisväestön ja ruotsinkielisen ”perinnäisesti hienostuneen seuraelämän” eroavaisuus.¹³²

Tuntuu ehkä yllättävältä, että sosiologi Yrjö Littunen päätyi samankaltaiseen tulokseen alkoholijuomien käytön suhteen vuonna 1956 ilmestyneessä väitöskirjassaan, joka koski opintoympäristön vaikutusta korkeakouluopiskelussa. Itse havainto ei sinänsä ole yllättävä vaan se, että juuri alkoholinkäytön

¹³⁰ Nimim. ES 1967, 196.

¹³¹ Valtasaari 1943, 3, 19.

¹³² Valtasaari 1943, 10.

aloittamistilanteelle annettiin niin suuri painoarvo. Väkijuomia koskevan osuuden ensimmäinen päätulos nimittäin oli, että miesylioppilaiden *ratkaisu* väkijuomien suhteen on yleensä tapahtunut ennen korkeakouluun tuloa, naisylioppilaiden enemmistö taas on juuri korkeakouluun siirtyessään keskellä *ratkaisuvaihetta*¹³³. Raittiusväen tavoin Littunenkin piti ensimmäistä lasillista ensisijaisen huomion arvoisena. Koska sen kumoaminen ei tapahtunut yliopistossa, ei akateemista yhteisöä voinut syyttää paheellisen elämän opettamisesta.

Littunen halusi erityisesti korostaa tuloksenaan sitä, että akateeminen yhteisö ei sellaisenaan vaikuta juomatapaan. Ja kuitenkin hänen tutkimuksensa osoitti, kuinka erilaisissa yhteisöissä (järjestöissä, harrastusryhmissä, erilaisilla opintoaloilla) tapahtui mukautumista enemmistön juomatapaan. Lisäksi väkijuomien käyttö osoittautui yleisemmäksi sekä ainakin naisten kohdalla rajummaksi suurella paikkakunnilla pieneen verrattuna – paikkakunnan ja opintoympäristön varsinainen erottaminen lienee kuitenkin mahdotonta, vaikka kuinka painottaisi suurkaupunkimaistumisen ongelmia.

Akateemisen yhteisön ja paikkakunnan muun väestön juomatapojen keskinäisen poikkeavuuden suhteen Littunen viittasi Kettil Bruunin Helsingistä tehtyyn nuorisotutkimukseen vuodelta 1951. Sen mukaan nimittäin ylioppilaiden ja muun nuorison välillä ei alkoholinkäyttäjien suhteellisissa lukumäärissä ollut eroa.¹³⁴ Littusen omista havainnoista mitään tällaista ei ilmennyt. Siitä huolimatta *Alkoholikysymys*-lehdessä ollut katsaus valmistumassa olevaan tutkimukseen alkoi seuraavasti:

Verrattaessa ylioppilaiden ja Suomen muun nuorison kesken väkijuomia käyttävien suhteellisia lukumääriä havaittiin, että merkitseviä eroja ei ole. Varsin yleinen myytti juopottelevasta ylioppilaasta ei siis tämän tutkimuksen nojalla tunnu pitävän paikkaansa.¹³⁵

Näyttää siltä, että Littunen halusi kumota myytin juopottelevista ylioppilaista ja siitä, että akateeminen maailma opettaisi nuoret juomaan mutta ei kuitenkaan onnistunut vakuuttamaan asiassaan. Tutkimushypoteesit henkivät selkeästi sitä 1950-luvun empiirisessä tutkimuksessa ollutta ajatusmallia, jossa juomatavat arvotettiin luokkasidonnaiseksi: ylimpien luokkien alkoholinkäyttöä pidettiin normaalina seurusteluna, työväestön sen sijaan ei. Tähän malliin kuva holtittomista ylioppilaista ei oikein sopinut.

Siitä huolimatta, että ylioppilasnuorison juopotteleva elämä ymmärrettäisiinkin ylisukupolvittaiseksi ilmiöksi, oli 1960-luvun elokuvien kerronta siitä ainutlaatuista. Märkä sukupolvi näyttäytyi siinä vain sille tyypillisine omine identiteetteineen. Toisaalta alkoholin ja juomisen sosiaaliset merkitykset moninaistuivat, ja toisaalta nyt näytettiin ja tuotiin julki asioita, joita esimerkiksi 1930-luvun ylioppilaat saattoivat vain ehkä itsekseen pohtia. Seuraavat purkaukset

.
¹³³ Littunen 1956, 108.

¹³⁴ Littunen 1956, 99.

¹³⁵ Katsauksia:... 1954, 90. Kirjoitus on lyhennys Littusen julkaisemasta tutkimustaan koskevasta ennakoartikkelista *Ylioppilaslehdessä* numerossa 25/1954. Siitä ei käy ilmi, onko se hänen itsensä vai toimituksen lyhentämä.

Suomen Akateemiselle Raittiusliitolle vuonna 1936 palautetuissa kyselykaavakkeissa kertovat sellaisista tuntemuksista:

På grund av alkoholens kända inverkan på det psykiska tillståndet, fantasien får friare tyglar på bekostnad av kritiken (hämning), människan känner sig mera tillfreds med sig själv och andra, nervspänning efterföljes av rofylld ensidighet i tankegången, av pro och contra upphäves contra. [...]

Miksi sitten juot? On olemassa vain yksi syy, todellinen ”psykologinen syy”: nousuhumalan selittämätön hurma. Sisäinen jännitys laukeaa, sosiaalinen paine katoaa. Tähän tunnemomenttiin taittavat raittiustyön terävimmätkin nuolet ja siinä piilee se syy, miksi tällainen työ on niin äärettömän vaikeaa ja hidasta. Kuukausikaupalla jatkunut, sielua ja ruumista jäytävä työ boxin harmaissa tunnelmissa täytyy joskus katkaista, äkkiä, rajusti ja perinpohjaisesti.¹³⁶

.
¹³⁶ Valtasaari 1943, 15.

■ Huonot vai rohkeat – 1960-luvun vapautuva nainen

Huonoilla teillä?

Ongelmana nainen

Koomillisinta asiassa on se, että mitkään lakipykälät tai asetukset eivät vaadi ravintolanpitäjiä syrjimään naisia. Koko asia on kiinni ainoastaan Alkoholiliikkeen hallintoneuvostosta, jonka lähettämät tarkkailijat luokittelevat ravitsemusliikkeet sen mukaan, miten vähän tai paljon niissä näkee yksinäisiä naisia tai naisseurueita. Näin siksi, että suomalainen mies, lajinimikkeenä ja etenkin hiukan ottaneena, on yhä edelleen sitä mieltä, että nainen tulee ravintolaan pelkästään ja yksinomaan tarjoutuakseen jonkun miehenpuolen seuralaiseksi, ja hänen on mahdotonta käsittää, että naisenkin voisi olla nälkä ja jano, tai että naista ilahduttaisi ravintolaelämän vilkkaus sellaisenaan. (Leila Kalliala, Me naiset 15/1967)

1960-luvun naistenlehdissä valiteltiin sitä, kuinka naisten oli vaikea päästä ravintolaan ilman miesseuraa. Yksin tai keskenään ravintolaan yrittävät naiset käännytettiin ovelta, eikä sovittuun seurueeseenkaan voinut yksinäinen nainen liittyä, ellei joku miehistä tullut noutamaan häntä eteisestä. Ravintoloiden periaatteet eivät katsoeet ikäänkään: esimerkki kertoo kahdesta 60-vuotiasta rouvashenkilöstä, jotka eivät päässeet nauttimaan haluamaansa iltapalaa ja viiniä teatterin jälkeen¹.

Naisia syrjivä ravintolapolitiikka ärsytti myös sukupuoliroolikysymyksestä kiinnostuneita nuoria naisia. Anekdootti kertookin, että yksi käytännön kimmoke ”tehdä jotakin” naisten elämän epäkohtien korjaamiseksi syntyi Vanhan ylioppilastalon ravintolassa sen jälkeen kun opiskelija-aktivistit Kati Peltola ja Riitta Majuri vasta pitkien taivutteluiden jälkeen pääsivät kahdestaan sisälle. Ravintolassa käyty kiihkeä keskustelu elokuussa 1965 johti sukupuolten tasa-arvoa ajavan Ryhmä 9:n perustamiseen saman vuoden lokakuussa. Sen tarkoituksena oli paitsi tehdä sukupuoliroolikysymystä tunnetuksi myös valmistella varsinaisen yhdistyksen perustamista. Helmikuussa 1966 perustettiin Yhdistys 9, josta tuli näkyvä osa 1960-luvun radikaaliliikettä.²

Ravintoloiden periaatteen ymmärrettiin johtuvan Alkoholiliikkeen tarkkailijoista, jotka saattoivat pudottaa ravintolan alempaan anniskeluravintolaluokkaan, ellei meno ravintolasalissa vastannut heidän odotuksiaan. Syynä pi-

¹ *Me naiset* 8/1967, 36.

² Jallinoja 1983, 129, 131–132.

dettiin sitä, että yksinäisten naisten katsottiin aiheuttavan järjestyshäiriöitä, ja että käytäntö oli myös tarkoitettu heidän suojelemisekseen. On muistettava, että naisten ravintolakäynnit 1960-luvulla olivat ylipäänsäkin harvinaisia: naiset käyntikerrat muodostivat vain neljäsosan miesten ravintolakäynneistä³.

Asiasta kirjoiteltiin julkisuudessa paljon, ja Suomen Hotelli- ja Ravintolaliitto halusi saada selville Alkoholiliikkeen virallisen kannan asiaan. Alkoholiliike piti-kin tarpeellisena selvittää kantaansa myös yleisemmin julkisuudessa ja piti asiasta tiedotustilaisuuden lehdistön, radion ja television edustajille 30.5.1967. Tiedotustilaisuudessa jaettiin lisäksi muistio aiheesta.⁴ Näyttävä reagointi kuvaa hyvin kysymyksen saaneita mittasuhteita.

Muistiossaan Alkoholiliike totesi, ettei lainsäädäntöön sisälly säännöksiä, jotka antaisivat aiheen kiinnittää huomiota ravintola-asiakkaiden sukupuoleen. Myöskään olennaista alkoholipoliittista merkitystä – mitä sillä sitten tarkoitettiin – sukupuolella ei katsottu olevan. Niin naisille kuin miehille tuli myydä tai anniskella alkoholi juomia samojen määräysten puitteissa, ja muistion mukaan oli ”selvää, että naisten esiintyminen anniskeluravintolan asiakkaina ilman miesseuraa ei sinänsä laske ko. ravintolan tasoa, eikä siis vaikuta ravintolan hintaluokkaan”.⁵

Alkoholiliike painotti siis sitä, että ilman miesseuraa olevat naisasiakkaat eivät vaikuta ravintolan virallisen tason määräytymiseen ja kertoi lähettäneensä Suomen Hotelli- ja Ravintolaliitolle asiasta kirjeen ja ohjeistaneensa vastaavasti myös omia toimihenkilöitään. Kirjeen mukaan alkoholiyhtiön taholta ei kiinnitetty huomiota asiakkaiden sukupuoleen vaan yleisön tasoon sinänsä. Tämä tarkoitti asiakkaiden pukeutumista ja käyttäytymistä. Alkoholiliike kuitenkin muistutti, että asiakkaiden mahdollinen valinta oli yksinomaan ravintoloitsijoiden asiamajoitus- ja ravitsemisliikkeistä annetun asetuksen mukaisesti.⁶

Ilman miesseuraa olevien naisasiakkaiden karsastaminen ei ollut tyypillistä ai-noastaan suomalaiselle kulttuurille. Esimerkiksi saksalaisen *Gourmet*-lehden kirjeenvaihtaja Wilhelm Schweisheimer ihmetteli vuonna 1965 sitä, kuinka *New York Timesin* tekemän tutkimuksen mukaan lukuisat newyorkilaiset ravintolat paheksuivat iltaisin ravintolaan yksin tulevia naisia. Hänen mukaansa ”[k]ysymys, saako naishenkilö aterioda yksin ravintolassa, tuntuu meidän aikakaudellamme, naisen ja miehen ammatillisen tasavertaisuuden aikana, odottamattomalta, jopa hämmästyttävältäkin”. Niin kuitenkin oli erityisesti New Yorkin loistoravintoloissa, jotka kohtelivat päivällisaikaan saapuvia yksinäisiä naisia kylmästi. Jos sellaisia asiakkaita oli pakko ottaa vastaan, heidät sijoitettiin paikkaan, jossa heitä ei nähty. Sen sijaan haastatellun ranskattaren mukaan Pariisissa vastaavaa ongelmaa ei ollut. Myöskään sille ei ollut Ranskassa estettä, että yksinäinen nainen nautti viiniä ruoan kanssa niin halutessaan.⁷

Kun Juha Partasen suorittaman ravintolatutkimuksen tiedusteluissa keväällä 1968 oli kysytty ravintoloiden suhtautumisesta ilman miesseuraa oleviin

.
³ Partanen 1969b, 6.

⁴ *Naisten asema anniskeluravintolan asiakkaina*, 171.

⁵ *Naisten asema anniskeluravintolan asiakkaina*, 171.

⁶ *Naisten asema anniskeluravintolan asiakkaina*, 171.

⁷ *Saako nainen käydä yksin ravintolassa?*, 252–253.

naisasiakkaisiin, olivat kielteiset ja varaukselliset vastaukset harvinaisia. Naisseurueita ei kerrottu juuri diskriminoitavan. Kuitenkin asenteet yksinäisiä naisasiakkaita kohtaan olivat selvästi kielteisempiä etenkin tanssi-iltoina. Lähes neljäsosa ravintoloista suhtautui tanssi-iltoina yksinäisiin naisiin niin, että ”ei mielellään hyväksynyt asiakkaaksi” tai ”asetti enemmän vaatimuksia kuin muille naisasiakkaille”.⁸

Partasen mukaan paljon julkisuudessa ollut ravintoloiden naisasiakasongelma saattoi vaikuttaa vastauksiin niin, että kuva muodostui epärealistisen positiiviseksi. Tasa-arvoista käytäntöä vakuuteltiin myös toimittajille. *Seura*-lehden tiedustelu helsinkiläisten tanssiravintoloiden vahtimestareilta ja *Aamulehden* tiedot tamperelaisista ravintoloista vuodelta 1969 olivat yhtäpitäviä ravintolatu-
tutkimuksen tulosten kanssa.⁹ Naisia ei ravintoloiden itsensä mukaan syrjitty.

Ravintolatu-
tutkimuksesta tuli sitä vastoi ilmi, että naisseurueisiin ja yksinäisiin naisiin sovellettiin korkeampia ikärajoja kuin muihin naisasiakkaisiin. Senhän olisi pitänyt olla loogisesti mahdotonta, jos minkäänlaista diskriminaatiota ei olisi ollut. Korkeampia ikärajoja esiintyi kuitenkin peräti noin kolmasosassa tapauksista. Kielteinen tai varauksellinen suhtautuminen ilman miesseuraa oleviin asiakkaisiin tosiaan siis oli käytännössä paljon yleisempää kuin mitä ravintolat periaatteistaan ilmoittivat.¹⁰

Ravintola-asiakkaiden käsityksistä saa puolestaan kuvaa vuoden 1968 asiakastutkimuksesta. Sitä varten oli haastateltu ravintoloiden potentiaaleja asiakkaita – joista kuitenkin suuri osa ei käynyt ravintoloissa juuri lainkaan. Vastaajista lähes 60 prosentin enemmistö katsoi sopivaksi, että naiset menivät ravintolaan ilman miesseuraa. Sitä mieltä oli puolet naisista ja lähes kaksi kolmasosaa miehistä. Vastaavasti kolmasosa naisista ja viidesosa miehistä ajatteli asiasta päinvastoin, eikä hyväksynyt ilman miesseuraa liikkuvien naisten ravintoläkäyntejä. Partasen mukaan vapaamielisesti suhtautuvien osuus oli kuitenkin yllättävän korkea verrattuna siihen, kuinka pieni osa naisista tosiasiallisesti kävi ravintoloissa.¹¹

Siitä, minkälaisena ihmiset kokivat ravintoloiden suhtautumisen naisasiakkaisiin, ei puolella kyselyyn vastanneista ollut mielipidettä. Kysymykseen vastanneista oli pieni enemmistö sitä mieltä, ettei ravintoloiden harjoittamassa kohtelussa naisasiakkaita kohtaan ole mitään vikaa. Kun vastaukset suhteutettiin haastateltavan ravintoläkäyntien tiheyteen, tuli ilmi, että eniten tyytymättömyyttä ravintoloiden suhtautumista kohtaan esiintyi ravintoloissa useimmin käyvien kaupunkilaisten keskuudessa.¹²

Asiakastutkimuksenkin tulokset siis vahvistivat käsitystä, että vaikka ravintolat julkisesti esitetyissä lausunnoissaan esittivät kohtelevansa miehiä ja naisia tasa-arvoisesti, oli käytännön todellisuus kuitenkin toinen. Selityksenä saattoi olla se, että miedompia alkoholijuomia kuluttava ja ylipäänsä vähemmän tilaava

.
⁸ Partanen 1969a, 62–63.

⁹ Partanen 1969a, 63. Partanen viittasi lehtiartikkeleihin Mujunen, Sonja: Missä on tytön mansikkapaikat, *Seura* 10/1969, 11–13 ja *Aamulehti* 25.5.1969.

¹⁰ Partanen 1969a, 64.

¹¹ Partanen 1969b, 55–56.

¹² Partanen 1969b, 56–57.

naisasiakas oli ravintolalle vähemmän tuottoisa kuin miespuoliset asiakkaat. Todennäköisempi syy oli kuitenkin yleinen näkemys siitä, että yksinäiset naiset eivät kuulu mielikuvaan tasostaan huolehtivasta ravintolasta. Tätä tuki *Hotelli- ja Ravintolalehdessä* vuonna 1967 ollut kirjoitus:

Todella hieno huviravintola pitää tasapainon yllä myös vieraittensa sukupuolen suhteen siten, ettei yleiskuva muodostu nais- tai miesvaltaiseksi ja ettei ravintolassa törmäillä vieraisiin pöytiin tanssipartneria hakemaan, mikä parhaiten varmistetaan sillä, ettei yksinäisiä naisasiakkaita päästetä sisälle. Tämä on kansainvälinen käytäntö, minkä jokainen hyvin kasvatettu nainen tajuaa itsestään ja antaa sille – oman viihtyisyytensä takia – täyden kannatuksensa. On käsittämätöntä, että nyt eräät vaativat naiselle pelkästään hänen sukupuolensa perusteella täydellistä vapautusta hyvän tavan, käytännön ja maun vaatimuksista.¹³

Suomalaisten naisten alkoholinkulutus oli perinteisesti ollut hyvin pientä. Vuoden 1946 gallup-tutkimuksen mukaan peräti neljä viidesosaa haastatelluista naisista oli ilmoittanut olevansa ehdottoman raittiita tai käytännöllisesti katsoen raittiita. Ehdottomasti suurin osa alkoholia käyttävistä naisista oli nauttinut sitä kerran kuussa tai harvemmin. Useammin kuin kerran kuussa alkoholia nauttivia oli naisista tuolloin 12 prosenttia.¹⁴

1960-luvulla naisten juominen oli edelleen hyvin vähäistä. Vuoden 1968 kulutustutkimuksen mukaan naisten osuus alkoholin kokonaiskulutuksesta oli ainoastaan 13 prosenttia¹⁵. Raittiiden määräkin oli edelleen korkea. Kaikista naisista raittiita oli lähes puolet, kun miehistä heitä oli 13 prosenttia. Huomionarvoista oli kuitenkin se, että raittiiden osuudessa tapahtui selkeä hyppäyksenomainen väheneminen 20–29-vuotiaiden ikäryhmässä. Kun 30–49-vuotiaiden ikäluokassa raittiita naisia oli 45 prosenttia, heitä oli 20–29-vuotiaissa enää 19 prosenttia. Kysymys ei ollut pelkästään siitä, että nuorempina alkoholia juoneet olisivat raitistuneet iän myötä. Pekka Sulkusen suorittamat vertailut myöhempien kulutustutkimusten kohortittaisiin tuloksiin ovat nimittäin vahvistaneet sen, että raittiudesta luopuminen oli sukupolvispesifi historiallinen ilmiö, joka oli tyypillistä nimenomaan 1960-luvulla aikuistuneille suurille ikäluokille.¹⁶

Salme Ahlströmin mukaan suomalaisen naisen erittäin harvoin tapahtuvaa alkoholinkäyttöä vuonna 1968 kuvasi se, että nuorinkin poikien ikäryhmä (15–19-vuotiaat) joi useammin tai yhtä usein kuin yksikään naisikäryhmä. Useimmin alkoholia joi naisista sama ikäryhmä, jonka raittiusosuudetkin erottautuivat alhaisina, nimittäin sotien aikana tai sen jälkeen syntyneet 20–29-vuotiaat naiset.¹⁷ Humalaan naiset joivat itsensä vuonna 1968 hyvin harvoin. 20–29-vuotiaista vain yksi prosentti ja 30–49-vuotiaista kolme prosenttia joi itsensä kerran kuussa tosi humalaan, van-

.

¹³ Ks. Partanen 1969b, 58.

¹⁴ Kuusi P. 1948a, 21, 58.

¹⁵ Ahlström 1985a, 111. Tuon Klaus Mäkelän suorittaman tutkimuksen aineistossa oli tosin naisia vain kolmasosa miesten määrästä, yhteensä 453 naista. Osajoukko oli siis kovin pieni. Esim. Mäkelä 1969b, 287.

¹⁶ Sulkunen 1985, 38–44.

¹⁷ Ahlström 1985a, 109–110. 20–29-vuotiaista käytti alkoholia vähintään kerran viikossa noin 15 prosenttia ja vähintään kerran kuussa noin 40 prosenttia. Vanhempien naisten keskuudessa vastaavat luvut olivat 8 prosenttia ja lähes 30 prosenttia. 15–19-vuotiaiden ikäryhmästä ei vuodelta 1968 ole tietoa otoksen pienuuden takia.

hemmissä ikäryhmissä sellaisia ei ollut lainkaan. Kun humalakulutuksen osuus miesten alkoholin kokonaiskulutuksesta lähenteli 70 prosenttia, oli naisten alkoholinkäytöstä humalakulutusta vain noin 30 prosenttia.¹⁸

Paitsi iän mukaan, naisten juominen vaihteli myös sosiaaliryhmittäin. Erik Allardt oli osoittanut tutkimuksessaan 1950-luvulla, kuinka ei-sallivasti alkoholiin suhtautuvat ylä- ja keskiluokan naiset joivat enemmän kuin ei-sallivasti suhtautuvat työväenluokan naiset. Vuoden 1968 tutkimuksessa näkyi vastaavanlainen piirre. Toimihenkilönäisten alkoholin vuosikulutus oli suurempi, mutta humalakulutus pienempi kuin työntekijänaisilla.¹⁹

Juomalajien suhteen vuoden 1968 tutkimuksen naiset poikkesivat miehistä siinä, että viinien osuus naisten kokonaiskulutuksesta oli suurempi. Väkevien juomien osuus taas oli pienempi ja oluen kulutus samaa luokkaa. Merkillepantavaa oli se, että naisilla humalakulutuksen osuus miedoista viineistä oli hyvin pieni. Miehillä se ei sitä vastoin paljoa poikennut väkevien viinien ja väkevien juomien humalakulutusosuudesta.²⁰ Naiset siis pitkälle toteuttivat Alkon mietojen juomien linjaa, jonka ihanteena oli juoda viiniä ilman humalaa.

Naisten alkoholin kulutuksen vähäisyyttä 1960-luvulla vahvisti lisäksi se, että kulutus oli hyvin kasautunutta. Viisi prosenttia alkoholia käyttävistä naisista kulutti kaksi viidesosaa ja kymmenen prosenttia heistä lähes kolme neljäsosaa kaikesta naisten käyttämästä alkoholista. Kasautuneisuus oli naisilla selvästi jyrkempää kuin miesten kohdalla. Ilmiö oli Klaus Mäkelän mukaan osoitus siitä, ettei alkoholinkäyttö sopinut perinteisiin naista koskeviin rooliodotuksiin. Mitä suurempi ilmiön kasautuneisuus on, sitä enemmän ylin kymmenys poikkeaa valtaväestöstä. Monet ilmiöt kasautuvat siten oletettavasti jyrkemmin naisilla kuin miehillä. Tämä johtuu siitä, että ero ”hyvän” ja ”huonon” naisen roolin välillä oli useimmissa kulttuureissa suurempi kuin vastaava rooliero miehillä.²¹

Sen, että naisten juominen oli kulttuurisesti hyvin paheksuttua 1960-luvulle asti, voi lukea myös suomalaisista elokuvista. Studiokauden elokuvissa naisen humaltumisen esittäminen oli hyvin harvinaista ja jos sitä esiintyi, sillä oli merkittävä kerronnallinen rooli koko elokuvan juonen kannalta. Tällaisia olivat esimerkiksi tarinat lankeavasta naisesta ja alkoholistikuvaukset. 1960-luvun ’uuden aallon’ elokuvissa taas humalassa oleva nainen oli ennemminkin sääntö kuin poikkeus.

Vaikka naisten alkoholikäyttö oli siis vuonna 1968 vähäistä, se oli varmasti kasvanut 1960-luvun aikana kokonaiskulutuksen yleisen kasvun myötä. Myöhemmät tutkimukset ovat osoittaneet, että naisten alkoholitottumukset olivat 1960-luvulta lähtien muutoksen kourissa. Vuoden 1976 juomatapatutkimuksen mukaan naisten juomatavat olivat tulleet rajuisimmiksi kaikissa ikäryhmissä verrattuna miesten alkoholitavoissa tapahtuneisiin muutoksiin. Vaikka naisten osuus alkoholin kokonaiskulutuksesta oli säilynyt lähes ennallaan vuoteen 1969 nähden, heidän osuutensa humalakulutuksesta oli selvästi noussut.²²

¹⁸ Ahlström 1985a, 110–114.

¹⁹ Ahlström 1985a, 116–120.

²⁰ Mäkelä 1969a, 3–5.

²¹ Mäkelä 1969b, 288–289.

²² Simpura Jussi 1978, 59.

Muutos näkyi selkeänä jo vuoden 1969 uusintahaastatteluihissa. Alkoholin kokonaiskulutus kasvoi rajusti uuden alkoholilain ensimmäisenä täytäntöönpanovuonna. Naisten alkoholinkäyttö lisääntyi suhteellisesti ottaen enemmän kuin miesten. Naisten osuus alkoholin kokonaiskulutuksesta nousi 13 prosentista 18 prosenttiin, ja raittiiden naisten osuus laski. Myös naisten juomiskerrat lisääntyivät suhteellisesti enemmän kuin miesten. Naisilla tuo hurjalta tuntuva lisäys oli 77 prosenttia, miehillä 64 prosenttia. Pienten olutkertojen osuus juomiskertojen kokonaislisäyksestä oli naisilla erityisen suuri. Toisaalta myös rajun juomisen kerrat lisääntyivät naistenkin kohdalla. Kaiken kaikkiaan naisten alkoholin kulutuksen rakenne lähentyi jonkin verran miesten kulutusrakennetta.²³

Mäkelä painotti uusintatutkimuksen antamien tulosten tärkeyttä. Nehän merkitsivät sitä, että sukupuolierot alkoholin käytössä olivat tasoittumassa. Hänen tulevaisuudenvisiossaan hämmötti kuva sukupuolten välisen vuorovaikutuksen uusiutumisesta ja arkipäivän tasa-arvoistumisesta. Suuri osa Mäkelän luonnehtimista kehityskuluista näkyikin suomalaisen elokuvan alkoholikuvastossa jo 1960-luvun aikana. Valtava muutos oli parhaillaan käynnissä. Mäkelän näkemys siitä oli seuraava:

Pitkällä tähtäyksellä tämä saattaa tuoda muassaan sen, että naiset eivät enää paheksu alkoholin käyttöä samassa määrin kuin ennen ja että äidit välittävät lapsilleen vähemmän kielteisiä alkoholiasenteita kuin ennen. Edelleen voi olla, että puhtaat miestenkeskiset juomistilanteet harvenevat ja että alkoholia entistä useammin aletaan käyttää sekaryhmissä. Alkoholi ei ehkä enää tule samassa määrin olemaan miehinen keino paeta perheen kahleita. Jos alkoholin käyttö sekaryhmissä yleistyy, myös sukupuolten keskinäisen vuorovaikutuksen kuviot uusiutuvat. Ilmeisesti on omiaan lisäämään sukupuolten välistä arkipäivän tasa-arvoisuutta, jos ryyppääminen ei enää ole maskuliininen rituaali. Yhä useampi mies ja vaimo pystyy selvittämään ristiriitojaan avoimemmin kuin ennen, yhä useampi parisukuparisi kärjistää riitojaan humalapäissään ja yhä useammilla kutsuilla yksiviivisen ydinperheen pyhät normit joutuvat vaakalaudalle.²⁴

Alkoholin rooli erilaisten identiteettiasemien kuvittamisessa oli 1960-luvun elokuvissa keskeinen. Erityisesti naisten kohdalla sitä käytettiin tehokeinonomaisesti. Uudentyyppiset naishahmot hätkähdyttivät, olivat ne sitten uhmakkaita koulutytöitä tai vapaita ja itsenäisiä muotiammattien harjoittajia. Kulttuurisesti vahvasti latautunut juomisen esittäminen olikin tehokas ja työekonomisesti yksinkertainen keino tuoda esiin kaikenlaista radikaalisuutta. Samaan aikaan kuitenkin kantavana teemana oli tasa-arvokysymys ja naisten vapautuminen. Kysymys ei ollut vain siitä, minkälainen nainen joi alkoholia ja miten vaan myös siitä, mitä siitä seurasi, että nainen joi kuin miehinen vastinparinsa. Mitä siitä siis seurasi elokuvan kerronnan tasolla ja mitä sen naiskuvan tasolla, eli minkälaisen naiskuvan tuottamiseen elokuva osallistui?

.
²³ Mäkelä 1970a, 128, 1970d. Vuoden 1968 kulutustutkimuksen otantajoukkoa haastateltiin uudelleen seuraavana vuonna. Toinen haastattelukierros suoritettiin syys-lokakuussa 1969 eli vajaa vuosi alkoholilakiuudistuksen voimaantulon jälkeen. Tarkoituksena oli verrata väestön alkoholinkäyttötapoja ennen ja jälkeen lainuudistuksen.

²⁴ Mäkelä 1970d, 250.

Auto- ja laivatytöt

Laivatytökysymys on epäilemättä kipeä yhteiskunnallinen ongelma, jos kohta Kurkvaaran ylenpalttinen kiinnostus näihin tuhmiin tyttöihin – muistatte kai vielä neljän vuoden takaisen *Autotytöt*-elokuvansa – perustuikin epäilemättä paljon tukevammin kaupallisiin näkökohtiin kuin palaavaan tarpeeseen ratkoa sosiaalisia pulmia filmin avulla. (Heikki Kataja US, ks. *Suomen kansallisfilmografia* 7, 284)

Maunu Kurkvaaran *Raportti eli balladi laivatytöistä* alkaa hyvin ’60-lukulaisella’ asetelmalla. Toimittaja Ilmari Niemelä on saanut esimieheltään tehtäväksi tutkia ulkomaalaisissa laivoissa vierailevia ns. laivatytöitä ja kirjoittaa heistä raportin. Elokuva varmasti pyrkikin taiteellisten näkökohtien rinnalla olemaan ”raportin luontoinen kuvaus siitä, ketkä ja miksi ryhtyvät satamissa toimiviksi prostituoiduiksi”²⁵. Monet kriitikot olivat kuitenkin pettyneitä siihen, kuinka elokuvan sosiaalireportaasipiirteet jäivät fiktiivisen osuuden varjoon. *Kansan uutisten* Martti Savon mukaan ”todellisuuspohjainen ja sellaisena jopa verrattain vakuuttava raporttilinja ei kerta kaikkiaan ole yhdistettävissä surunhoitoiseen, mutta viikonlopputarinan tasolla liikkuvaan ’Balladiin’ onnettomasta laivatytöstä”.²⁶

Aivan vastaavanlaisia, joskin vielä jyrkempiä puheenvuoroja oli herättänyt Kurkvaaran aikaisempi elokuva *Autotytöt* vuonna 1960. Sen ”ajankohtaisena ja yhteiskunnallisestikin kipeänä aiheena”²⁷ oli tyttöjen peukalokyytimatkailu, joka aikalaiskriitikon mukaan ”kielloista huolimatta tietävästi edelleen kukoistaa Suomen maanteillä”²⁸. Kun elokuva ei kuitenkaan pyrkinyt millään tavalla selittämään tai purkamaan ilmiötä ja kun sen henkilökuvaus oli hyvin pinnallista ja staattista, tyrmäsivät kriitikot elokuvan täysin. Ainoastaan joitakin taiteellisesti onnistuneita yksittäisiä kohtauksia saatettiin kehua.

Laivatytöelokuvan aiheen ajankohtaisuudesta kertoi kriitikkojen huomautusten lisäksi se, että myös Fennada-Filmi oli suunnitellut elokuvaa samasta teemasta. Se oli jo tilannut käsikirjoituksenkin pastori-kirjailija Jouni Apajalahdelta, mutta koska Kurkvaara ehti ensin, jäi elokuva suunnitteluasteelle. Aihe ja rohkeat kuvat johtivatkin siihen, että Kurkvaaran elokuvan yleisömenestys oli vuoden kotimaisista elokuvista toiseksi paras.²⁹ *Helsingin Sanomien* Paula Talaskivi arveli elokuvan suuren menestyksen johtuvan juuri ”määrättyyn yleisönsosaan kovasti tehoavista ulkokuvista, jotka lienevät meikäläisittäin ’raflaavia’”³⁰.

Vuonna 1967 *Anna*-lehdessä oli artikkeli siitä, vedetäänkö yleisö nimenomaan seksin voimalla elokuvaan. Asiaa kysyttiin niin muutamalta elokuvateollisuuden edustajalta kuin katsojaltakin. Mielipiteitä oli monenlaisia, ja kaikki eivät olleet ollekaan vakuuttuneita seksin tehosta katsojien houkuttimena. Lujimmin asiansa kuitenkin esittivät ne, jotka uskoivat seksillä mainostamiseen. Sellainen oli esi-

25 Martti Savo, KU 6.9.1964.

26 KU 6.9.1964.

27 Eteläpää 1962, 349.

28 Martti Savo, KU 9.10.1960.

29 *Suomen kansallisfilmografia* 7, 284.

30 HS 29.9.1964.

merkiksi Suomi-Filmi Oy:n mainospäällikkö Jussi Kohonen. Hän tosin pyrki itse erottautumaan elokuvayleisöstä:

Seksi se on, joka vetää, valitettavasti. Ne, jotka sanovat muuta, ovat teko-pyhiä. Lisäksi suomalaisilla on masokistisia taipumuksia. Minuun itseeni ei seksimainostus tehoa, inhoan sitä, mutta se on ainoa joka myy nykyisin. Seksi vetää kaikenlaista yleisöä aina professoreista lähtien.

Sekatyömies Aarne Mäkinen sitä vastoin ei tehnyt itsestään poikkeusta:

Kyllä seksi vetää, niin se on. Kai se minuunkin vaikuttaa.³¹

Paitsi seksuaalisuutta ja paljasta pintaa, elokuvassa *Raportti eli balladi laivatytöistä* näytetään myös runsaasti alkoholia. Nuoret tytöt eivät esimerkiksi suositu toimittajan haastateltavaksi ennen kuin tämä käy hakemassa viskipullon Alkoholiliikkeestä. Juoman ja autokyydin avulla toimittaja saa sitten kutsutuksi kaksi tyttöä asuntoonsa. Alkoholilla on kuitenkin erilainen vaikutus tyttöihin. Heidän erityyppinen käytöksensä siinä vaiheessa, kun pullosta oli enää vajaa puolet jäljellä, on silmiinpistävä.

Kohtauksessa ”tuoreempi” laivatytöistä (Ulla Väre) toteaa olevansa päissään, valittaa kuumuutta ja riisuu paitansa pois. Pöyheätukkainen blondi istuu lattialla humalaisena ylävartalonsa peittona pelkät rintaliivit. Hän sammaltaa hitaasti omia lauseitaan, haroo tukkaansa ja keinuttaa vartaloaan. Sitten hän kömpii lattialta ja rojahtaa sängylle alusvaatteisillaan. Lopulta tyttö nukahtaa nopeasti. Asia näyttäytyy erityisen kiusallisena siinä valossa, että alaikäinen lähes alaston tyttö sammuu miestoimittajan sänkyyn.

Kokeneempi heistä (Ritva Vepsä) taas kertoilee pöydän ääressä laivatytttöjen elämästä. Hän käy läpi tyttöjen ”kevyesti ottamisen” tarpeet, sukupuolitaudit ja raskaudet. Itse hän on aloittanut 17-vuotiaana, mutta monet ovat paljon nuorempia. Omasta kodistaan hän toteaa, että ”ei oo omena kauas pudonnu”. Hän myös selittää ystävänsä käyttäytymistä ja sanoo tämän riisumisinnon johtuvan teko-pyhästä kodista, jossa alastomuutta pidettiin syntinä. Vaikka viskiä kuluu, hän ei kuitenkaan osoita minkäänlaisia humaltumisen merkkejä, niin kuin ei myöskään toimittajakaan.

Kokeneen tytön tapauksessaan alkoholi toimii siis avautumisen välineenä. Viskin vaikutus näyttäytyy hyvin positiivisena. Se johdattelee toimittajan sellaisen tiedon äärelle, joka olisi muuten vaikeasti tavoitettavissa. Samalla se luo lämmintä tunnelmaa. Tilanne ei ole lainkaan kuulusteleva, vaan viskin ansioista se henkii kohtaamisesta, kahden ihmisen luottamuksellisenoloisesta keskustelusta.

Nuoremman tytön päihtyminen taas on näyte klassisesta moralisoivasta ”mitä siitä sitten seuraakaan” -ajattelutavasta. Alkoholin nauttiminen johtaa noloon ja riettaaseen tilanteeseen. Humalassa salaiset traumat purkautuivat ja tulevat kiusallisesti muiden nähtäville. Kyse on siis itsekontrollin pettämisestä. Psykkisen mekanismin väistämättömyyttä korostetaan sillä, että saman kuvion kerrotaan toistuvan aina humalatilanteissa.

.
³¹ Laitinen 1967, 24–25.

Paitsi laivatyttöelämässä ylipäänsä, alkoholi on elokuvassa myös keskeisessä roolissa toimittajan ja ”kapteenien laivatyttö” (Anneli Sauli) välisen romanssin synnyssä. Kun tyttö on tuonut merimiesten hakkaaman toimittajan asuntoonsa, hän ilmaisee asian selkeästi: ”Jossen mä olis juonut näin paljon, niin sä et nyt olis täällä”. Alkoholi toimii siis kimmokkeena seksuaaliselle antautumiselle. Myöhemmin suhteesta kehittyy romanssi, joka päättyy kuitenkin lopulta onnettomasti. Sen alkoholin siivittämä alkuviritys osoittautuu siten kohtalokkaaksi – laivatyttö ei kestä oikeaa romanssia ja tekee itsemurhan.

Elokuvan näyttävin alkoholikohtaus muodostuu laivaorgioista ja ne keskeyttäneestä ratsiasta. Kun toimittaja menee laivan salonkiin, on siellä täysi meno päällä. Neljä humalaista pariskuntaa meluavat. Miehet kopeloivat alusvaateisillaan olevia naisia ja pöydillä näkyy runsain mitoin pulloja. Yksi miehistä kaataa olutta naisen päälle ja tämä kiljahtaa. Sitten hän riisuu naisen rintaliivit ja kuljettaa alastonta seuralaista hytteihin päin. Taustalla toinen nainen siemaisee ison pullo suusta viskiä yläruumis paljaana.

Poliisien ratsia saapuu ja komentaa tytöt mukaan. Kaksi miespoliisia sekä tiukannäköinen iäkäs täti-ihminen avaavat hyttien ovia ja kiskovat alastomia naisia ulos. Yksi humalainen tyttö ei itse pysty kävelemään, ja poliisi raahaa hänet alas portaita ja nostaa autoon. Ratsia järkyttää toimittajaa, joka sanoo olevansa sekaisin ja kuinka ollakaan, haluaisi kunnan kännin.

Kohtaus näyttää siltä, että se oli korostetusti laadittu sensaatiohakuiseksi ja että siitä oli otettu kaikki irti. Huomionarvoista on se, että vaikka monet naiset ovat aivan ilkosen alasti, on kaikilla miehillä, myös hyteistä yllätetyillä, housut jalassa. Asetelma korostaa valtasuhdetta miesten ja naisten välillä – niin elokuvan kerronnassa kuin sen tekemisen todellisuudessaakin: miesten alastomuus oli muutenkin elokuvissa hyvin harvinaista.

Laivatyttöelokuvassa alkoholi oli siis keskeisessä asemassa tyttöjen identiteetin kuvittamisessa. Kielletty seksuaalisuus ja itsensä myyminen kietoutuivat yhteen runsaan alkoholin käytön kanssa. Alkoholilla ei kuitenkaan näytetty olevan varsinaista syy- tai seuraussuhdetta tyttöjen elämään ja kohtaloon. Sen merkitys elokuvassa olikin tietynlaisen elämäntavan kuvaaminen eri elementtejä yhteen niputtamalla.

Seksuaalisuuden ja alkoholin niputtaminen moraalisesti epäilyttävien ja marginaalisten naisten kuvauksessa on tietenkin hyvin yleinen ja helppo ratkaisu. Siinä valossa vuonna 1968 ensi-iltansa saanut Timo Bergholmin koulukotitytöstä kertova *Punahilkka* oli hyvin erikoinen elokuva. Se kertoo koulukodista vapautuvan nuoren tytön sopeutumisyrytyksistä siviilielämään. Kun ’uuden aallon’ elokuvista yli puolessa näytettiin naishahmon juomista ja humaltumista, olisi voinut kuvitella, että *Punahilkka* olisi ollut yksi niistä. Niin ei kuitenkaan ollut.

Koulukotitytöt kuvataan elokuvassa rääväsuisiksi ja suuripuheisiksi, tappeleviksi ja seksuaalisesti aktiivisiksi nuoriksi naisiksi. Alkoholiviittauksia ei kuitenkaan juuri ole. Ainoaksi jää kohtaus, jossa päähenkilö Anjan (Kristiina Halkola) uusi tuttavuus, vanhempi lentokapteeni (Lasse Pöysti), tarjoilee tytölle juotavaa asunnossaan. Maistellessaan tyttö toteaa, ettei ole pitkään aikaan ”dokannu”. Minkäänlaista päihtymistä ei kuitenkaan näytetä.

Alkoholin poissaolo *Punahilkasta* saattaa liittyä siihen korostukseen, jonka ohjaaja elokuvalleen halusi antaa. Monissa lausunnoissaan hän korosti, ettei kyseessä ollut varsinainen koulukotielokuva. Pääteemana oli sen sijaan se, miten hankalaa on yrittää sopeutua yhteiskuntaan ”totaalisen instituutin” jälkeen. Bergholmin mukaan elokuvan tarkoituksena oli esittää, miten suljettu miljöö vaikuttaa ihmiseen ja hänen ratkaisuihinsa läpi koko elämän. Elokuva ei siis ollut ongelmafilmi koulukodeista, vaan se kertoi ihmisten välisistä suhteista ja vaikeuksista. Yhtä hyvin aiheena olisikin voinut hänen mukaansa olla armeija, vankila tai koulu.³²

Timo Bergholm oli televisioteatterin nuori johtaja, joka oli tullut tunnetuksi etenkin Orvokki-kabareiden ohjaajana. Monet hänen suunnittelemansa tv-ohjelmat olivat herättäneet huomiota ja kiistaa niiden poleemisen sävyn takia. Vaikka hänen esikoiselokuvansa sai runsaasti kiitosta kriitikoilta, jotkut vaikuttivat kuitenkin hieman pettyneeltä elokuvan kesyyteen. Nuorelta ohjaajalta olisi odotettu suurempaa kritiikkiä koulukoti-instituutiota kohtaan. Esimerkiksi *Uuden Suomen* Heikki Eteläpää kirjoitti elokuvasta:

Mitä tulee sen ongelman asetteluun ja kehittelyyn, jotkut saattavat osaksi pettyä, koska ennakolta lienee odoteltu nuorekkaasti raisumpaa, ellei ihan kerrassaan rämäpäistä hyökkäystä instituutioita ja yhteiskuntaa vastaan. Elokuvan koulukotijakso on lakonista, suhteellisen epädraamallista raporttia tällaisen laitoksen arjesta.³³

Kansan Uutisten Martti Savon arvostelussa oli samankaltaisia sävyjä. Koulukotikuvauksen lisäksi myös päähenkilö tuntui liian kesyltä:

Nuori ohjaaja ansaitsee tietenkin kiitosta siitä, että hän on välttänyt ns. sensaatiomaisia paljastuksia, mutta toisaalta hän on tehnyt sankaritarestaan tavallaan liiankin varovaisen. Parin sadan markan varkaus sattunaiselta miestuttavalta [...] ei tunnu riittävältä, jotta Punahilkan tapainen ”kova friidu” masentuisi siinä määrin, että päättäisi palata sisäoppilaitosvankeuteen.³⁴

Siihen, että elokuvaa kuitenkin luettiin pitkälti koulukotielokuvana ja niihin odotuksiin, joita sitä kohtaan oli, vaikuttivat varmasti julkisuudessa korostetut elokuvan esityöt. Elokuvan käsikirjoituksen Bergholm laati yhdessä vaimonsa Eija-Elina Bergholmin kanssa. Sitä varten he tutustuivat aiheesta tehtyyn sosiologian laudatur-työhön ja keskustelivat useiden kasvatustutkimuksissa tai koulukodeissa olleiden tyttöjen kanssa. Esimerkiksi elokuvan ennakkotiedotuksen yhteydessä *Suomenmaa* otsikoi kirjoituksensa ”Yhteiskuntatutkimusta kotimaiseen elokuvaan”³⁵ ja *Helsingin Sanomat* kirjoitti:

Bergholm on tutkinut filminsä tarpeellista taustaa kauan ja perusteellisesti (parastaikaa mm. erästä ja tietävästi ainoata koulukodista tehtyä

³² Bergström 1968.

³³ US 2.11.1968.

³⁴ KU 2.11.1968.

³⁵ *Suomenmaa* 26.1.1968.

laudaturtyötä) sekä elävässä elämässä että asiakirjoista. Hän tahtoo nyt kuten ennenkin rakentaa dokumenttipohjalle, ja käyttäneen kuvauksessa melkoisesti repostaashityyliä.³⁶

Se, että *Punahilkassa* ei esiintynyt niin monesta elokuvasta tuttua nuorison juopottelua, liittyi ehkä juuri siihen, että Bergholm ei halunnut tehdä elokuvaa nuoriso-ongelmasta eikä myöskään koulukotiojien ankaruudesta. Oli siis käytettävä keinoja sen välttämiseksi, että elokuva sellaiseksi tulkittaisiin. Vahvana kulttuurisena stereotypiana humaltuva nuori nainen olisikin vain tehostanut niitä linssejä, joiden läpi elokuvaa katsottiin poikkeavan koulukotityön elämän kuvauksena. Bergholmin päämäärä oli paljon vaikeasti tavoitettavampi teema: miten kurinpitolaitosten muokkaamien yksilöiden oli mahdotonta sopeutua siihen yhteiskuntaan, joka itse oli nuo laitokset tuottanut. *Filmihullun* järjestämässä keskustelussa Klaus Mäkelä kiteytti elokuvan teeman arkisen katsojakoemuksen kautta:

Katsojat on saanu sen kuvan, että koulukoti on hirveä paikka ja yhteiskunta niin vino, että ihminen tuntee vetoa takaisin koulukotiin.³⁷

Punahilkan oman identiteetin ymmärrettiin olevan kateissa, minkä tähden hänen oli mahdotonta sopeutua. Esimerkiksi Yrjö Engeström muotoili elokuvan sanoman identiteettikriisin kielelle:

Mä tarkotan identiteetin puutetta. Ei ole minuutta. Kun ei löydä itseään, ei ole aikaa etsiä muitakaan. Sitä etsii muista vain itseään. Ei se gimma siitä lentäjistä välittänyt. Se etsi siitä itseään, anto ärsykeitä ja katso kimpoaako mitään takaisin. Ei se löytänyt mitään.³⁸

Elokuvan yhteiskunta ei tarjonnut minkäänlaisia keinoja etsinnän avuksi. Punahilkan oli palattava koulukotiin.

Siinä missä *Autotytöt* ja *Raportti eli balladi laivatytöistä* olivat yhden ajankohtaisen ilmiön ympärille kiinnittyviä ns. ongelmaelokuvia, *Punahilkka* ei varsinaisesti ollut sellainen. Huomionarvoista on kuitenkin se, että siinäkin päähenkilö oli nimenomaan naispuolinen. Olisihan saman asetelman voinut muodostaa koulukotipojasta tai valita jopa toisen instituution, kuten Timo Bergholm oli maininnut.

Sellainen ongelmaelokuvien lajityyppi, joka narrativisoi ajankohtaiseksi miellettyjä sosiaalisia ongelmia, oli hyvin tyypillinen kansallisissa elokuva-kulttuureissa heti sota-ajan jälkeen. Paljon käsiteltyjä teemoja olivat rikollisuus, alkoholismi, avioerot, sukupuolitaudit ja lapsettomuus. Suomalaisia vuosina 1944–48 valmistuneita ongelmaelokuvia analysoinut Anu Koivunen on kiinnittänyt huo-

.

³⁶ HS 26.1.1968.

³⁷ Appelqvist, Engeström & Mäkelä 1968, 17.

³⁸ Appelqvist, Engeström & Mäkelä 1968, 17.

miota siihen, kuinka jokainen niistä piirsi kuvan likaisesta naisruumiista. Mukana oli aina prostituoitu, langennut nainen tai petollinen morsian tai aviovaimo.³⁹

1960-luvun elokuvissa tavalla tai toisella langenneen naisen läsnäolo ei enää sinänsä riittänyt, vaan hänestä tehtiin päähenkilö. Elokuvia ei voi toki suoraan verrata keskenään, koska 1960-lukulainen tapa käsitellä asioita oli aivan toinen. Karkeasti ottaen 1960-luvun uuden aallon elokuvien yleissävyhän ei ollut moralistinen, vaan ennemminkin ilmiötä tutkiva. Joka tapauksessa näyttää kuitenkin siltä, että erilaisten rajattujen tai ilmiöksi tulkittujen yhteiskunnallisten ongelmien käsittelyyn valittiin 1960-luvun elokuvissa päähenkilöksi säännöllisesti nainen (auto- ja laivatytöt, koulukotityttö, lähiörouva, työläistyön vieraantumisen) – ellei kyseessä ollut kirjailija. *Miljoonaliigan* (Kurkvaara 1968) rikollisiin kuvioihin joutuva työtön Reiska oli ainoa marginaali-ihminen lähinnä arkkitehdeista, mainosmiehistä ja ”radikaaleista” koostuvan miespuolisen päähenkilöjoukon keskuudessa. Laajempien yhteiskuntateemojen kuvaukseen sen sijaan tarvittiin molempia sukupuolia.

Seksisymboleista vapaaseen rakkauteen

Minäkin pidin hänestä [Kurkvaarasta] ennenkaikeaa kuvaajana. Siinä hän oli loistava. Raportissa minua on kuvattu varmasti kauniimmin kuin koskaan missään. Vaikka siinäkin minut pantiin riisuutumaan ja olemaan kaunis, se oli erilaista kuin ennen. Kurkvaaralle alastomuus ja kauneus olivat ilmaisukeinoja, elokuvan elementtejä, eivät konsteja yleisön kosiskelemiseksi. (Sauli & Varis 1993, 128).

Anneli Saulista kehkeytyi varmasti yksi suurimmista suomalaisen elokuvan seksisymboleista. *Hilja maitotyttö* (T.J. Särkkä 1953) oli suuri sensaatio ja uimaan menevän alastoman tytön silhuetti on jäänyt yhdeksi suomifilmien muistetuimmista otoksista. Saulin roolihahmot 1950-luvun elokuvissa olivat viattomia, mutta seksuaalisesti kovin latautuneita nuoria tyttöjä. Viaton imago vaikutti hänen itsensä mukaan myös hänen kohteluunsa julkisuudessa. Saulin yksityiselämä oli jatkuvasti suurennuslasin alla:

Ehkä juuri Hiljan ansioista suhtautumisessa minuun oli jännä ristiriita. Minun piti olla seksisymboli, mutta viaton seksisymboli. Siksi minun päättäni vaadittiin vädille joka jumalan jutusta. Mutta ei vaadittu sellaisten seksisymbolien, joilla oli syntisen tytön leima alusta asti, kuten esimerkiksi Liana Kaarinalla.[...] Ymmärrän sen niin, että minulta edellytettiin sitä viattoman näyttelemistä myös siviilissä. Minulla oli lupa olla seksisymboli, halujen kohde, mutta ei aktiivinen seksuaalinen toimija.⁴⁰

Liana Kaarinaa verrattuna myös Saulin roolit 1960-luvulla kuvatuissa elokuvissa olivat hyvin erilaisia. Ensinnäkin hänen Saksassa oloaikanaan studiokausi oli Suomessa ohi, ja hän esiintyi enää ainoastaan ’uuden aallon’ elokuvissa. Vaikka laivatyttöaiheessa olisi ollut paheellisen naisen aineksia, ei ”kapteenien laiva-

³⁹ Koivunen 1995, 108–109.

⁴⁰ Sauli & Varis 1993, 125.

tytön” rooli vahvasti sellaisena näyttäytynyt. Enemminkin se oli visuaalinen kuvaus kauniista ja alun perin viattomasta uhrista.

Kahdessa elokuvassa, *X-paroni* (Pasanen, Jarva, Pakkasvirta 1964) ja *Käpy selän alla* (Niskanen 1966), Anneli Sauli esitti myyttiä omasta itsestään⁴¹. Humoristisessa *X-paronissa* hän oli ”muuan maitotyttö”. *Käpy selän alla* -elokuvassa hän taas parodioi hahmoaan filmitähtenä ja seksisymbolina. Elokuvassa *Onnenpeli* (Jarva 1965) Saulilla oli ”tavallinen” elokuvarooli, hän esitti lentoemäntää, yhtä elokuvan muotiammatissa toimivista kaupunkilaisnuorista.

Toisin kuin Liana Kaarinan tapauksessa, Saulin seksuaalisuutta tiikuvissa hahmoissa ei ollut stereotyyppiseen huonon naisen rooliin liitettyjä piirteitä – siis niiltä osin, kun roolihahmo ei ollut jo alun alkaen määritelty kaidalta tieltä poikenneeksi yksilöksi. Liana Kaarinan esittämät roolihenkilöt olivat esimerkiksi usein ahneita alkoholille. Elokuvassa *Oksat pois* (Tarkas 1961) hän oli kevytkenkäiseksi ja petolliseksi osoittautuva vamppihahmo, joka kaateli erilaisia alkoholijuomia laseihinsa. Elokuvassa *Rakas..* (Kurkvaara 1961) hän taas esiintyi riehakkaiden juhlien emäntänä, joka pelasi räsyppokkaa sekä kehotti vieraitaan juomaan lasinsa tyhjäksi ja pysymään muiden tahdissa.

Anneli Saulin *Onnenpelissä* esittämän lentoemännän roséeviinitarjoilun sävyt olivat sen sijaan aivan toisenlaiset. Ensinnäkin kallis kreikasta tuotu viini kuvasi ylellistä elämäntapaa. Toisaalta kamera viipyi pitkään Saulin kasvoilla tämän siematessa harvinaista juomaa tyylikkäästä korkeasta lasista. Kohtaukseen sisältyvässä vihjatussa eroottisessa latauksessa alkoholi ja seksuaalisuus liittyvät yhteen, mutta positiiviseksi tarkoitettussa mielessä. Alkoholilla ei siis kuviteta roolihenkilön identiteettiä sinänsä.

Karkeasti voisi luonnehtia näyttelijöitä niin, että Anneli Sauli oli 1950-lukulaisen elokuvan todellinen seksisymboli ja Liana Kaarina hänen parodinen vastinparinsa niin roolihenkilöiden kuin julkisuusimagonkin osalta. Omaelämäkertansa Liana Kaarina on kirjannut, kuinka hän muisteli menneisyyttään filmitähtenä ystävälleen :

[...] juu ja se Åke Lindman rakastu muhun, mutta se oli yhen suurtähden Anneli Saulin entinen aviomies ja mulla oli niin kauhee alemmuuskompleksi aina, ku mä en ollu niinku Anneli eikä mulla ollu suoraa nenää eikä ruskeita silmiä, että mä käyttäydyin ihan tollosti ja join usein pääni täyteen ja niin se jätti mun. Yleensä muille sattu aina sen Anneli Saulin vanhat heilat ja ne romanssit loppu lyhyeen, paitti että kyllä mä ittekin jätin niitä miehiä. Se oli semmosta moraalisesti sotkusta aikaa.⁴²

Liana Kaarinan parodisesta hahmosta on Peter von Bagh kirjoittanut runsain sanoin:

Liana Kaarina on SF:n muuan loppuvaiheen – tai rappiokauden, terminologiasta riippuen – varsinaisista ilmiöistä. Seksipommi, jonka laivat muodot, antelias hymy, sössöttävät repliikit ja stereotyyppinen vamppihahmo (”olin usein se hirveä vaarallinen ikävä vampyyri, joka yrit-

.
⁴² Liana Kaarina 1987, 61.

tää kietoa miehen”) olivat täyttä parodiaa. Tuo parodian jännite syntyy kiinnostavasta kaksinaisuudesta. Tahatonta se oli Liana Kaarinaa ohjauvan Särkän taholta, kun jo yli 70-vuotiaan ja yhä libidinaalisia pakkomielleitä hautovan mogulien ohjauksessa syntyi näyttelijän ”päätyö” *Kuu on vaarallinen*. Tahallista se luultavasti oli tähden itsensä kannalta. Tämä älykäs ja monipuolisesti lahjakas henkilö tiesi hyvin antautuvansa avoimen seksuaalisuuden vertauskuvaksi.⁴³

Hilja maitotyön aiheuttamasta valtavasta kohusta ja närkästyksestä oli pitkä matka 1960-luvun elokuviin, jossa alastomuutta ja seksiä esitettiin eksplisiittisesti. Elokuville jos missä näkyi vuosikymmenen seksuaalinen vallankumous. Valtion elokuvataarkastamo tietenkin valvoi jatkuvasti, mitä sai näyttää. Tältä kannalta vuosikymmenen huipentumana tai kärjistymänä voi pitää Jörn Donnerin elokuvaa *Naisenkuvia* (1970), joka kuvaa sukupuolikuria loukkaavan haasteen saavaa pornoelokuvien tekijää. Elokuvalle myönnettiin täpärästi esityslupa, se määrättiin kotimaiselle elokuvalle erittäin harvinaiseen 30 prosentin rangaistusveroluokkaan ja sen seksijaksoja oli leikattava kuudesta eri kohdasta.⁴⁴

Seksuaaliseen vallankumoukseen liittyivät olennaisesti uudet ehkäisymenetelmät. Naistutkimuksen oppikirjoissa on perinteisesti painotettu sitä, kuinka naisten vapautumisen tärkeinä historiallisina kulminaatiohetkinä ei tule pitää ainoastaan äänioikeuden saavuttamisia tai muita vastaavia valtiollis-poliittisia tapahtumia. Yhtä tärkeitä, ellei tärkeämpiä ovat sellaiset vuosiluvut kuten 1960. Silloin nimittäin Yhdysvaltain terveysministeriö hyväksyi 1950-luvun lopulla kehitetyn e-pillerin.

Suomeen e-pilleri tuli nopeasti 1960-luvun alussa. Jälkikuvissa 1960-luku näyttäytyykin vapaan seksin vuosikymmenenä, jonka juuri e-pilleri mahdollisti. Esimerkiksi Päivi Revon ingressi hänen lähes koko sivun kirjoituksessaan ”Suomiseksin mullistaja” *Helsingin Sanomissa* 8.6.2001 kuului: ”E-pillerin myötä suuret ikäluokat lähtivät sallivan seksin tielle”. Kirjoitusta varten oli haastateltu professori Elina Haavio-Mannilaa. Toimittaja kirjoitti, kuinka pillerit jouduttivat jo alkunutta yhteiskunnallista murrosta ja jatkoi:

Ilmassa oli valmiiksi kapinaa perhejärjestelmää ja ankaria pidättäytymisnormeja vastaan. Nuoret halusivat käydä pitempään koulua, pysyä sitoutumattomina ja silti harrastaa seksiä.⁴⁵

Kirjoituksen viereen oli liitetty Maija Alftanin kolumni aiheesta. Hän puolestaan muisteli, kuinka vielä 1960-luvun lopussa nuoren naimattoman naisen oli vaikeaa saada e-pillerireseptiä, puhumattakaan siitä, ettei siihen olisi liittynyt nöyryytyksiä ja moraalisaarvoja. Samanlaisia kokemuksia paljastui muiltakin pikaisen kyselyn tuloksena. Hän totesikin, että vaikka 1960-luvun maine on aivan päin vastainen, oli se vielä erittäin ahdasmielistä aikaa.⁴⁶

.
⁴³ von Bagh 1996.

⁴⁴ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 631.

⁴⁵ HS 8.6.2001.

⁴⁶ HS 8.6.2001.

Jo 1960-luvulla nuorten oletettu aktiivinen seksuaalisuus paljastui joidenkin tutkimusten mukaan liioitelluksi. Kun esimerkiksi Raija Julkunen julkaisi tutkimustuloksensa Jyväskylän yliopiston naisopiskelijoiden esiaviollisesta sukupuolikäyttäytymisestä *Sosiologia*-lehdessä vuonna 1968, reagoitiin siihen julkisuudessa pettymyksellä. Suomalaiset nuoret näyttäytyivätkin vuonna 1966 kerätyn aineiston valossa kovin kilteiltä, miltei kokemattomilta raasuilta. Jyväskyläläiset naisopiskelijat eivät tietenkään edustaneet koko suomalaista nuorisoa, minkä Julkunenkin totesi.⁴⁷

Suomalaiset lääkärit suhtautuivat aluksi e-pilleriin hormonivalmisteena epäilevästi, mutta 1960-luvun puolessa välissä se alkoi yleistyä nopeasti. Yleistymisen alku ajoittui ns. seksuaalikevääseen 1965, jolloin julkisuudessa käynnistyi kiivas keskustelu seksuaalisuudesta ja naisen asemasta. Myyntilukujen mukaan vuonna 1969 e-pillereiden käyttäjiä oli jo 100 000.⁴⁸ Siitä huolimatta on varmasti totta, etteivät helpot ehkäisymenetelmät olleet kaikille tavallista arkipäivää. Hyvin vähän on kiinnitetty huomiota siihen, että ns. pakkoavioliitot olivatkin hyvä todiste niin ehkäisyn puutteellisuudesta kuin höllentyneestä seksuaalimoraalistakin. Kun esiaviolliset suhteet yleistyivät, mutta ehkäisyvälineitä ei käytetty, oli yhä useampi nainen raskaana jo avioliiton solmimisen hetkellä.

Niin kutsutulla pakko-avioliitolla⁴⁹ on siis totuttu kutsumaan sellaista tilannetta, että morsiamen raskaus on johtanut naimisiinmenoon. Negatiivinen nimitys on huono, on muistettava, ettei kyseessä ole rakkausavioliiton vastakohta. Monet seurustelevat parithan olisivat varmasti muutenkin päätyneet naimisiin keskenään, lapsentulo vain määräsi ajankohdan. Pakko-avioliittoja kohtaan esitetty aikalaiskritiikki kohdistuikin tosiasiaassa vain pieneen osaan koko ilmiötä eli niihin, joissa yllätyksellinen raskaus pakotti ”epäsopivat” osapuolet yhteen tai sitoi liian nuorena avioliiton kahleisiin.

Riitta Jallinojan mukaan se, että avioituneiden keski-ikä oli alkanut heti sotien jälkeen laskea ensimmäisen kerran viittasi puritaanisen moraalien heikkenemiseen. Seksuaalinen vapautuminen ei nimittäin ollut kapinaa avioliittoa vastaan vaan kumous siinä. Tendenssi jatkui aina 1970-luvulle asti. Saman suuntaista kehitystä edusti lisäksi juuri se, että kaupungeissa sellaiset avioliitot lisääntyivät, joissa nainen oli avioliiton solmimisen aikaan raskaana. Nousu taittui vasta 1960-luvun jälkipuolella. Maaseudulla raskaana vihille meneminen oli ollut pitkään yleisempää kuin kaupungeissa.⁵⁰

1960-luvun elokuvissa alkoholi ja seksi kietoutuvat monella tapaa yhteen. Vuosikymmenen alun elokuvissa sillä kuvitettiin studiokauden hengessä moraalisesti arveluttavien naisten roolihahmoja. ’Uuden aallon’ elokuvissa alkoholin ja seksuaalisen kanssakäymisen kuvasto moninaistui. Niin naisten juominen kuin esiaviolliset tai avioliiton ulkopuoliset suhteetkin tavanomaistuvat, eivätkä ne liittyneet enää poikkeuksellisiin ja marginaalisiin yksilöihin. Kielletyistä suhteista tuli pikemminkin elokuvien ihmissuhdekuvioiden käyttövoimaa ja elokuvien

⁴⁷ Julkunen 1971, 1.

⁴⁸ Notkola 1994, 100–102.

⁴⁹ 1960-luvulla käytetty aikalaiskäsite.

⁵⁰ Jallinoja 1984, 60–61.

Vapunviettoa
vuonna 1964.
Valokuva Esko
Eskelinen. Pohjois-
Karjalan museo.

valossa ne näyttäytyivät tavanomaisina asioina, joita tapahtui tavallisille ihmisille.

Moralististen sävyjen puuttuminen tuli ilmi myös siinä, että kiellettyjä tekoja ei kaduttu. Vielä esimerkiksi vuonna 1963 valmistuneen elokuvan *Kesällä kello 5* (Kivikoski 1963) mainospiirtäjä Juhanilla (Martti Koski) näytettiin olevan aamulla katumuksen tunteita syrjähyppyn jälkeen. Elokuvassa Juhani lähtee railakkaan ravintolaillan päätteeksi nimettömäksi jääneen tumman tytön luokse. Sängyssä tyttö ensin vastustelee mutta antautuu sitten. Kun Juhani aamulla näkee tytön alusvaatteet hajallaan maassa, näyttää koko asia tympivän häntä. Vastaavaa ilmiötä ei myöhemmin juuri esiintynyt.

Useimmissa tapauksissa elokuville tavalliset syrjähyppyt ja ensitapaamiset rakastajattarien kanssa liittyivät juomistilanteisiin. Tavallisin kuvio oli vaimoan tai tyttöystävänsä pettävä mies, mutta poikkeuksiakin oli. Elokuvissa *Vihreä leski* (Pakkasvirta 1968) ja *Bensaa suonissa* (Jarva 1970) pettäjä oli nainen. Monimutkaisin kuvio oli elokuvassa *Sixtynine 69* (Donner 1969), jossa vaimo hakeutuu toiseen suhteeseen, kun on saanut selville miehensä rakastajattaresta ja puolisoitten välit keskenään vain paranevat 'nelikentän' ansiosta.

Elokuvassa *Rakkaus alkaa aamuyöstä* (Hiilloskorpi 1966) on mainio kohtaaminen, jossa kuvataan nuorten miesten epätoivoisia naisseikkailuja. Kaverukset Erkki (Martti Järvinen) ja Matti (Kari Franck) ovat maalla kesää viettämässä ja lähtevät illalla kapakkaan. Sieltä he tulevat jatkoille Erkin isän huvilalle humalaisten meluisassa kuuden hengen seurueessa. Jossain vaiheessa juhlia kolme tasaparia hajaantuu yhteisen pöydän äärestä, ja kamera siirtyy kuvaamaan kutakin paria erikseen.

Matti on makuuhuoneessa epäluuloisen näköisen tytön naisen kanssa. Hän yrittää tehdä tähän vaikutuksen ja esittää showta villeistä afrikkalaisista ja espanjalaisista naisista. Nuorimies mesoaa ja viuhtoo humalaisena pullo kädessä ja yrittää naurattaa. Tyttö syö kuitenkin välinpitämättömän näköisenä omenaa ja

lukee aikakauslehteä. Kun mies yrittää lähennellä, hän tönäisee tätä lujasti.

Toinen, tuntemattomaksi jäävä mies taas yrittää saada kiltin ja kunnollisen näköisen seuralaisensa juomaan alkoholia. Tyttö maistaa lasista, jossa on viskiä ja irvistää. Mies kaataa sitten vettä lasiin:

- Koitas nytte.
- Yhtä kamalaa.
- Ota siitä ensin ja tuosta päälle [tarjoaa vesilasia].
- Nyt menee jo paremmin.
- No ota sitten loppuun asti.

Alkoholin avulla yritetään pehmittää naista – kunhan tämä vain ensin saadaan juomaan.

Kolmannessa tilanteessa Erkki istuu vierekkäin humalaisen naisen kanssa. Tyttö ottaa lasista kulauksen ja ohjaa sitten miehen kättä rinnalleen tarjoutuen tälle. Erkki kuitenkin torjuu auliin naisen ja lähtee ovesta ulos. Nainen suuttuu ja paiskaa vihaisena lasin ulko-oveen. Seuraavaksi näytetään kuinka Erkki pakenee vimmatusti moottoriveneellä dramaattisen musiikin soidessa taustalla. Samaan aikaan kun nuorten miesten on vaikea lähestyä raittiita naisia, juostaan liikaa juovaa pakoon.

1960-luvun uuden aallon elokuvissa alkoholin vaikutuksenalaisena päädyttiin siis suunnittelemattomiin syrjähyppyihin. Toisaalta sitä käytettiin tarkoituksellisesti voiteluaineena uusien suhteiden luomisessa ja naisten houkuttelemisessa. Elokuvassa *Muurahaispolku* (Mäkinen & Lehtinen 1970) juopottelu taas johtaa väkivaltaiseen lähentely-yritykseen. Päähtyneiden miesten aggressiivista käytöstä esiintyi elokuvien humalapitoisuus huomioon ottaen kuitenkin hyvin vähän. Naisten riehumista sen sijaan näytettiin sitäkin enemmän.

Vapautuva, humaltuva nainen

Pikkuvaimoista rallikuskeihin

Vielä 1950-luvun elokuvissa sankarittaret määräytyivät yleensä miehen kautta, he olivat tietyn miehen vaimoja tai tyttäriä. Naimisissa olevat naiset olivat kotirouvia ja huomattavan suuri osa toimi jonkinlaisena piikana tai palvelijattarena. Koulutettuja naisia kyllä oli muutamia, mutta he olivat ennemminkin poikkeus ”rouva Kelohonkien” ja ”Liisojen” joukossa.⁵¹

Uuden aallon elokuvissa naispääosan esittäjä oli kotirouva tai ’vaimo’ vain niissä tapauksissa, jossa se oli varsinaisesti elokuvan aiheena (esimerkiksi *Vihreä leski* 1968, *Takiaispallo* 1970). Muuten, jos naispääosassa ei ollut opiskelija, koululainen tai ’ongelmatapaus’, oli hän aina kodin ulkopuolella työssä käyvä ja useimmiten nuori nainen. Eniten esiintynyt ammatti oli jonkinlainen konttoristi tai pankkivirkailija. Enemmän kuin yhden kerran esiintyi myös valokuvamalli, opettaja ja toimittaja. Lentoemäntä, kosmetologi ja muotisuunnittelija edustivat

⁵¹ Ollila 1986, 44–45, Lehto-Trapnowski 1996, 153–154.

alleviivatun feminiinistä ammattialaa. Sukupuoliroolistereotypiaa taas rikkoivat korkeasti koulutetut diplomiekonomi ja tohtoriksi väittelevä anestesioologi.

Aikansa suosikkiammateista voi lukea esimerkiksi *Me naiset*-lehden erilaisia työtehtäviä esittelevistä kirjoituksista. Vuonna 1959 julkaistiin viisiosainen kirjoitussarja ”Viettäköö päivä toiveammattissanne”. Kuvattuja ammatteja olivat kosmetologi, näyttelijä, toimittaja, kuvanveistäjä ja tv-kuuluttaja. Lisäksi 1950-luvun lopulla esiteltiin kahteen kertaan lentoemännän työtä ja kertaalleen otettiin esille syrjäkylien opettajat. Vuonna 1967 lentoemännän ammatti oli edelleen erityisen kiinnostuksen kohteena.

Siinä, missä 1950-luvun elokuvien sankaritar oli passiivinen ja elokuvan jännite perustui siihen, kuka hänet saa⁵², esiintyi uuden aallon elokuvissa aktiivinen nainen. Suurena erona aikaisempaan vuosikymmeneen oli myös se, että uuden aallon elokuvien juonirakennelma ei perustunut parinetsintään. Sen sijaan parisuhteen selvittely oli usein yhtenä elokuvan pääjuonteena. Naiset olivat monesti elokuvan pääosassa. Vallitsevaa kauneusihannetta ei kuitenkaan rikottu, ja osa elokuvatähdistä toimi oikeastikin valokuvamallina. Aktiivisuudestaan huolimatta valokuvauksellisesta naisesta tehtiin edelleen keskeinen katseen kohde niin elokuvan narratiivissa sen mieshenkilöille kuin elokuvayleisöllekin.

Se, millä tavalla naisnäyttelijöiden ulkoiseen olemukseen kiinnitettiin huomiota käy esimerkiksi ilmi Mikko Niskasen muistelusta *Käpy selän alla* -elokuvan näyttelijävalinnoista. Hän kuvasi valinnan kriteereitä seuraavasti: ”Kristiina Halkolassa minua viehättivät hänen kasvonsa, ne ovat hyvin kuvaukselliset. Hänessä on temperamenttia ja ilmaisullista aktiivisuutta, herkkää lyyrisyyttä ja jotakin sensuellia, jota odotin rooliin sekä tyttömäistä pirteyttä”. Kirsti Wallasvaarasta Niskanen taas kertoi: ”filmillä hänen kasvonsa osoittautuivat erittäin kauniiksi, kuvauksellisiksi”. Miesnäyttelijöiden valintaa ei juuri perusteltu sen kummemmin, haluttiin vain tietty tyyppi.⁵³

1950-luvusta on puhuttu naisellisuuden vuosikymmenenä. Työssäkäyvä ”uudenaikainen nainen” oli hyväksytty tosiasia, ja naimisissa olevien naisten työssäkäynti lisääntyi koko ajan. Samalla kuitenkin äitiyden ja perheen merkitys korostui. Perhemyönteinen ilmapiiri oli syntynyt, kun sotien jälkeinen seksuaalinen vapautuminen oli kanavoitunut avioliittoon. Tyttöjen koulutus lisääntyi, mutta korkeakoulusteella naisten suhteellinen osuus ja keskeyttämisprosentti oli edelleen miehiä alhaisempi. Lisäksi naisasialiikkeen kannalta 1950-luku oli passiivista aikaa.⁵⁴ Naisellisuuden vuosikymmen näkyi myös naisten ulkoasussa, korostetun naisellisessa muodissa (kellohameet, ampiaisvyötäröt, korkeat korot) ja vahvassa meikkauksessa⁵⁵.

1960-lukua voisi puolestaan luonnehtia tasa-arvopyrkimysten vuosikymmeneksi. Yksi vuosikymmenen keskeisiä puheenaiheita olivat sukupuolirolit. Lehdistössä vuonna 1965 käynnistyneen sukupuolirolikeskustelun ajoitusta on selitetty naisten koulun- ja työssäkäynnin yleistymisellä, lisääntyneillä perhesuunnittelumahdollisuuksilla, kansainvälistymisellä sekä yhteiskuntatieteiden

52 Ollila 1986, 52..

53 Koivunen 1996, 67.

54 Ks. Ollila 1986, 32.

55 Lehtonen 1982, 608–609.

läpimurrolla⁵⁶. Pahimpina epäkohtina nähtiin lasten päivähoidon yhteiskunnallisen järjestelyn laiminlyönti, naisten alhainen palkkataso ja arvostus sekä naisten sijoittuminen elinkeinoelämässä hyvin kapealle sektorille. Sukupuoliroolikeskustelussa oli pitkälti kysymys Elina Haavio-Mannilan sanoin siitä, että ”perinnäiset sukupuolirollit määräävät naiset pysyttelemään taka-alalla yhteiskunnassa huolimatta siitä, että yhteiskunta nykyisin tarjoaa heille koulutuksen, joka luo kykyjä ja odotuksia sitä vastaavasta toiminnasta yhteiskunnassa”.⁵⁷

Aikalaiset näkivät sukupuoliroolikeskustelussa kolme päälinjaa. Perinteisen sukupuolirooli-ideologian omaksuneet halusivat säilyttää perheen sisäisen työnjaon. Miesten tuli käydä ansiotöissä ja naisen omistautua kodille ja perheelleen. Maltillisen sukupuolirooli-ideologian lähtökohtana oli naisen kaksi roolia ansiotyön tekijänä ja perheenäitinä. Pyrkimyksenä oli edesauttaa naisen suoriutumista kaksinaisesta tehtävästään. Radikaali sukupuolirooli-ideologia puolestaan oli sitä mieltä, että sekä naisella että miehellä on yhtä lailla kaksi roolia. Kotityöt kuuluivat siis molemmille.⁵⁸

Radikaalin sukupuolirooli-ideologian kannattajat perustivat vuonna 1966 Yhdistys 9:n, jonka päämääränä oli muuttaa sukupuolten välistä rooli- ja työnjakoa oikeudenmukaisemmaksi ja tarkoituksenmukaisemmaksi⁵⁹. Yhdistystä tutkineen Riitta Jallinojan mukaan juuri sukupuoliroolikäsitteen omaksuminen erotti yhdistyksen perinteisistä naisasiayhdistyksistä: uuden aktiivikauden ihmiset eivät halunneet muuttaa vain naisen elämäntilannetta, vaan tavoitteena oli myös miehen roolin muuttaminen⁶⁰.

Uuden aallon elokuvissa perinteistä roolistereotypiaa rikkoivat näyttävästi muun muassa naispuoliset autourheilijat. Sellaisia nähdään esimerkiksi Risto Jarvan elokuvassa *Bensaa suonissa* (1970). Elokuva on autoiluun ja autojen yleistymiseen kriittisesti kantaa ottava ihmissuhdedraama. Naispääosassa on hammaslääkäri, joka ajaa ralliautoa kilpailumielessä. Elokuvasa *Sixtynine 69* (Jörn Donner 1969) taas toinen elokuvan naispäähenkilöistä harrastaa ralliautoilua. Häntä esittää valokuvamalli Seija Tyni. Suurelle yleisölle Tynin kasvot olivat jo käynyt tutuksi. Hän oli nimittäin vuodesta 1965 alkaen Shellin mainoksissa maantien varsilla ja televisiossa esiintynyt Supertyttö.

Supertyttö on hyvä esimerkki roolienvaihdolla operoivan tasa-arvokliseen valjastamisesta kaupalliseen käyttöön seksistisin virityksin. Shellin mainoskampanjoita analysoineen Jukka Kortin mukaan yrityksen mainonta personifioitui Supertyttöön, jonka tehtävänä oli luoda imago koko yhtiölle. Supertyöllä oli televisiomainoksissa lähes aina uusi rooli. Hän esiintyi muun muassa rallikuskina, motocrosskuskina, armeijan miehistökuljetusauton kuskina, englantilaisena yläluokkaisena autonkuljettajana, sinfoniaorkesterin autokuskina, karatekana, flamencotanssijana, autonpesijänä, nyrkkeilijänä, sotilaana, joulutonttuna, lentäjänä, laskettelijana ja laskuvarjohiihtäjänä. Kortin mukaan Supertytön hahmo oli seksistinen objekti mutta myös itsenäinen ja toimiva sub-

⁵⁶ Eskola 1969, 12–13.

⁵⁷ Haavio–Mannila 1970, 195.

⁵⁸ Rotkirch 1969, 64.

⁵⁹ Rotkirch 1969, 65.

⁶⁰ Jallinoja 1983, 124.

jekti. Monessa spotissa hän oli miehen roolissa käyttäen ”miesten laitteita”.⁶¹

Nainen miesten töissä -asetelma olikin populaari sukupuoliroolikeskustelun saama ilmiasu. Kiinnostuksen sellaiseen voi nähdä myös esimerkiksi *Me naiset* -lehdessä vuonna 1967, jolloin perinteisten ammattikuvausten rinnalle oli ilmestynyt uudenlainen juttutyyppi. Kirjoituksessa ”Lea lennonjohtaja” kerrottiin naisesta tyypillisessä miesten ammatissa, ja vastaavasti ”Valkoiset veljet” käsitteli miehiä sairaanhoitajina.

1960-luvun elokuvat eivät juurikaan käsitelleet naisen kahden roolin yhteensovittamista, vaikka nimenomaan siitä aikalais sosiologit kertoivat sukupuoliroolikeskustelussa olleen kyseen. Poikkeuksen tekee elokuvan *Kesyttömät veljekset* (Erkko Kivikoski 1969) opiskelijaradikaalin (Pertti Melasniemi) suora kommentti. Tämä ihmettelee veljensä kosmetologivaimon (Riittaliisa Helminen) kahta työtaakkaa:

Mä en ymmärrä että sä ihan tahallas teet tästä kodista toisen työpaikan. Ekaks sä rullaat joittenkin akkojen päitä kaheksan tuntia. Sitten sä tuut tänne, vaihdat vaatteet ja rullaat jotain silakkarullia saman verran.

Siihen vaimo vastaa:

Kyl sä sitten ymmärrät kun sä oot ite naimisissa.

Miesten tekemät uuden aallon elokuvat eivät siis selkeästi kommentoineet sukupuoliroolikeskustelua *Vihreän lesken* tapauksen lisäksi. Elokuvat tuottivat kuitenkin hyvin erilaista naiskuvaa kuin studiokauden elokuvat olivat tehneet. Kodin hengettärien ja reippaiden tyttöhahmojen tilalle oli tullut omaa elämänsä ja parisuhdettaan pohtiva ja kyseenalaistava aktiivinen nainen. Aktiivisuutta tuotiin esiin myös alkoholinkäytön kielellä.

Raivottaret rannalla

1960-luvun uuden aallon elokuva ilman yhtäkään päihtynyttä henkilöä oli harvinaisuus. Yhä useammin esiintyi humalassa myös nainen: elokuvista 70 prosentissa kuvattiin miesten humaltumista ja 60 prosentissa naisten. Samaan aikaan todellisuudessa vain pari naista sadasta joi itsensä kerran kuussa humalaan. Juopuneena riehuvan naisen esiintyminen liittyi varmasti lajityypin radikaalisuuteen. Naisen aggressiivinen käytös ja karkea kielenkäyttö hätkähdyttivät. Toisaalta räyhääminen kuvitti naishahmojen vahvuutta ja tasavertaisuutta miesten kanssa.

Juhlaseurueisiin kuuluvien naisten humalaa saatettiin kuvata keveäksi ja tunnelmaltaan nousuhumalaisen hilpeäksi. Esimerkiksi elokuvassa *Meren juhlat* (Kurkvaara 1963) kuuluu kommentti ”Lisbet, etkö sinä ole vielä hypännyt mereen, mitkäs juhlat nämä ovat?” Useammin päihtynyt naispuolinen juhlayleisö esitettiin kuitenkin hieman riettaassa valossa. Juopunut nainen tanssi eroottisin

.
⁶¹ Kortti 2001, 20.

ottein (*Laituri*, Ruutsalo 1965) tai kovaäänisesti nauraen meni suutelemaan jotakuta miestä (*Rakas...*, Kurkvaara 1961). Toisaalta monessa aineiston elokuvassa myyttinen Paavo, puukko ja pullo -asetelma esiintyi sukupuolen suhteen nurin käännettynä. Humalaiset naiset kävivät jopa keskinäiseen käsirysyyn elokuvissa *Jengi* (Lindman 1963) ja *Punatukka* (Kurkvaara 1969). Molemmissa tapauksissa riidan aiheena oli kiista miehistä.

Meren tai järven ranta oli paljon käytetty uuden aallon elokuvien näyttämö. Useaan tutkimusaineistoni elokuvaan kuuluukin kohtausta päihtyneestä naisesta rannalla. Luontomaisemalla alleviivataan humalaan liittyviä myyttisiä elementtejä. Humala on usein 'kuin miehen' humalaa. Siihen liittyy uhoa ja oman voiman osoitusta sekä jollekin taholle kohdistettua aggressiivisuutta.

Tunteenpurkaus veden äärellä saattaa olla konkreettisesti hyvin hillitty mutta silti voimakas kuten elokuvassa *Täällä alkaa seikkailu* (Donner 1965). Siinä ruotsalainen muotisuunnittelija Anne (Harriet Andersson) juhlii tanssiravintolailan jatkoja hienossa huvilassa meren rannalla Helsingissä. Laiturilla hän harmistuu poissaolevalle miestuttavalleen ja heittää lasin vähäeleisesti mereen kävellessään maihin. Eurooppalainen kosmopoliitti käyttäytyy näin arvonsa mukaisesti suuttuessaankin.

Aivan toisenlaisin elkein riehuu meren rannalla Jörn Donnerin elokuvan *Anna* (1970) kotiapulaishahmo Helena (Marja Packalén). Juhannusiltana hän kumoo kurkkuunsa viiniä ja raivoaa laiturilla pullo kädessä humalassa heiluen. Uhon kohteena on niin poikaystävä kuin työnantajakin, ja kovaääninen kiroilu on pahimman luokan painokelvotonta tekstiä. Kapinoiva räyhääminen saa yliampuudessaan koomisia piirteitä.

Räyhäävät naiset olivat elokuvissa harvoin tilanteessa yksin. Poikaystävät rauhoittelevat niin *Annan* Helenaa kuin *Käpy selän alla* -elokuvan Riittaakin. Mies ikään kuin vastaanottaa tunteenpurkauksen ja kontrolloi, ettei se riistäydy käsistä. Huolehtijan rooli hänellä on siitä huolimatta, että on itsekin osallistunut juhlanpitoon. Asetelmassa korostuu käännteiskuva miehisestä suomalaisesta viinapäästä, jossa kontrolloijan paikalla on nainen. Voimakkaasti latautuneena se viestii paitsi kapinahengestä sovinnaisuussääntöjä vastaan myös naisen voimasta ja alistumattomuudesta, yhdenvertaisuudesta miehen kanssa.

Myös elokuvassa *Kesäkapina* (Pakkasvirta 1970) hyödynnetään selkeästi humalan myyttisiä elementtejä. Päihtyneen naisen kosminen yksinäisyys on osa kuvastoa, jolla esitetään valokuvamalli Susannan (Titta Karakorpi) vieraantumista kapitalistisen yhteiskunnan valheellisesta todellisuudesta. Susannan näytetään olevan yksin järven rannalla juhannusyönä. Sivusuunnasta kuvattuna nähdään hänen kulauttavan hitaasti viiniä pullon suusta järvimaisemaa vasten. Hän horjahtelee teltalle ja seuraavassa kuvassa makaa maassa kumipatjalla pullo kädessä lähes sammuneessa tilassa. Humalatiila johtaa myyttiseen kosketukseen luonnon kanssa ja lopulta siihen sulautumiseen. Kohtausta ilmaisee toisaalta yksilön pahaa oloa ja yksinäisyyden tunnetta, toisaalta kosmiseen yksinäisyyteen kuuluvaa voimakasta luontosuhdetta, teollisen yhteiskunnan ja luonnon vastakohtaisuutta.

Nainen saattoi siis juopotella uuden aallon elokuvissa yksinään, mutta puh-

Useassa 1960-luvun uuden aallon elokuvassa naisen näytetään heiluvan pullon kanssa. Miehisillä juomatavoilla saatiin aikaan radikaali vaikutelma, mutta myös tuotettiin tasa-arvoa. Humalassa riehuva nainen kapinoi voimakkaana. Susanna (Titta Karakorpi) elokuvassa Kesäkapina. Suomen elokuvaarkisto.

taassa naisseurassa tapahtuvaa alkoholijuomien nauttimista elokuvissa ei esitetty. Uudenlainen naistenkeskeinen juomatapa odotti tulemistaan. Naisten alkoholikäyttö ja humala muistuttivat siten elokuvissa hyvin pitkälle miehistä juomatapaa sen myyttisine ulottuvuuksineen. Merkillepantavaa on se, että uhma ja aggressiot olivat ikään kuin sallittuja ja asiaankuuluvia. Humalassa riehumisen esitettiin toimivan jonkinlaisena sielunhoitona ja terapiana, joka lievitti ahdistusta ja purki patoutumia. Rajunpuoleinen selvittely kirkasti tilanteen.

Humala naiskirjailijoilla

Irtiottoja ja teinimeininkiä

Sinä olit kovasti etäisen tuntuinen juhlassa, mitä, monet naiset itkivät siellä humalaansa ja elämäänsä, mutta et sinä, mitä, Palle puhui.(Mikkola 1964, 50)

Suomalainen elokuvateollisuus on ollut hyvin miesvaltaista. Tutkimusaineistoni 1960-luvun elokuvien ohjaajat olivat kaikki miehiä. Käsikirjoittajien joukossa naisia kyllä oli jonkin verran, mutta niistäkin useimmissa tapauksissa kyseessä oli monen hengen työryhmä. Elokuvien esittämä naisten alkoholikäyttö ja humala saattaa siten olla erityisesti miehinen näkökulma aihepiiriin. Toisenlaisen perspektiivin aikaansaamiseksi olen ottanut tutkimukseeni joukon naiskirjailijoiden kirjoittamia esikoisromaaneja 1960-luvulta.

Nimenomaan esikoisromaanien otos on toisaalta valintatekninen seikka, toisaalta sitä puoltaa kirjailijoiden ensiteoksiin liitetyt ominaisuudet. Esikoisromaanien on luonnehdittu syntyneen enemmän ”sanomisen pakosta” ja kirjoittajaa henkilökohtaisesti koskettavasta tematiikasta kuin myöhempien teosten. Lisäksi

ennakko-odotukset ovat jo romaanin julkaisseen kohdalla erilaiset. Esikoiskirjailijan on tavalla tai toisella osuttava ”ajan hermoon” – tämä ei tarkoita aikalaisrealismin tyyliä, vaan oman aikansa kirjalliset vaatimukset täyttävää kokonaisuutta – ylittääkseen julkaisukynnyksen.

Tarkasteluni kohteena ovat naiskirjailijoiden esikoisromaanit kymmenvuotiselta jaksolta vuosilta 1961–70. Ensimmäinen romaani on laskettu esikoiseksi, vaikka muuta julkaisutoimintaa olisikin ollut aikaisemmin. Muutamat kirjoittajat ovat nimittäin julkaisseet draamaa tai lyriikkaa ennen ensimmäistä romaaniaan. Tutkimuskysymysten kannalta tarkoituksenmukaisesti olen rajannut aineistoa niin, että mukaan ovat valikoituneet sellaiset romaanit, joiden aihe sijoittuu omaan aikaansa. Lisäksi kristillisten kustantajien (esimerkiksi Ristin voitto) julkaisemat romaanit sekä nuorten romaaneiksi luokitellut on jätetty pois. Lopulliseen aineistoon on siten valikoitunut 34 naiskirjailijan teosta.

Romaanit käsitetään tässä kulttuurituotteina, joista voi lukea niiden syntyajalle mahdollisia puhetapoja erilaisista asioista. Kiinnostukseni kohteena on se, miten naiskirjailijat puhuvat alkoholista ja miten he naisten alkoholinkäyttöä kuvaavat. Valkokankaalla naisten alkoholikäytön esittäminen yleistyi 1960-luvulla. Vertailun vuoksi olen pyrkinyt ottamaan selvää siitä, mitä tapahtui naisten kirjoittamissa romaaneissa.

Alkoholi on jollakin lailla mainittu jokaisessa tutkimusaineistoni romaanissa. Viittaukset ovat kuitenkin hyvin heterogeenisiä, joten kvantitatiivinen analyysi esimerkiksi alkoholisivujen määrän suhteen ei ole kovin hedelmällinen. Mainittakoon kuitenkin, että alkoholiviittauksen sisältäviä sivuja oli lähes yhtä paljon (15,3%) kuin vuonna 1972 ilmestyneissä sekä naisten että miesten kirjoittamissa romaaneissa oli (16,5%) Pirjo Paakkasen suorittaman tutkimuksen mukaan.⁶²

Esikoisromaanien alkoholimaininnat vaihtelivat laidasta laitaan, konjakilla kostutetun kakun, ohi kulkevan juopon, pimeiden pullojen trokauksen ja rajun humaltumisen välillä. Tarkoituksenmukaisempaa onkin kiinnittää huomiota siihen, kuinka paljon teoksissa varsinaisesti juodaan alkoholia ja etenkin siihen miten naisten juominen esitetään. Lähes kolmessa neljäsosassa kirjoista on viittaus johonkuhun alkoholia nauttivaan naiseen. Hahmot voivat kuitenkin olla teoksen kokonaisuuden kannalta marginaalisia, esimerkiksi kuvataan kadulla vastaan tulevaa alkoholisoitunutta ystävätärtä. Hyödyllisempää onkin keskittyä teosten keskushenkilöihin.

1960-luvulla julkaistuille naiskirjailijoiden esikoisromaaneille on tyypillistä se, että päähenkilönä on yksittäinen nuorehko nainen tai nuori tyttö. Niin on yhteensä 25:ssä romaanissa. 60 prosentissa sellaisista teoksista naispäähenkilö juo alkoholia ja peräti 44 prosentissa esiintyy ainakin kerran humalassa. Määrät ovat suuria verrattuna siihen, kuinka paljon naisista vielä 1960-luvulla oli raittiita ja kuinka harvoin naiset joivat itsensä humalaan. Alkoholin nauttiminen ja humala on selvästi puhuttanut kirjailijoita.

Karkeasti voi luonnehtia, että alkoholikohtausten, nautitun alkoholin ja eten-

.
⁶² Paakkanen 1982, liite 1. Vuosina 1911–12 ilmestyneissä romaaneissa alkoholiviittauksia sisältäviä sivuja oli ollut 11,1 %. Paakkasen kahdessa 50 teoksen otoksessa oli vuosina 1911–12 kuusi naiskirjailijan romaania ja vuonna 1972 kuusitoista.

kin humalan määrä kasvaa romaaneissa vuosikymmenen loppua kohden. Toisaalta humalakuvausten määrä näyttää myös olevan suhteessa kirjoittajan ikään: nuoremmilla kirjailijoilla humalaviittauksia on huomattavasti enemmän kuin vanhemmilla. Tutkimusaineistoni on tosin näiden seikkojen suhteen vino, mikä tekee tulkinnan hankalaksi. Julkaistujen kirjojen määrä lisääntyy vuosikymmenen aikana, ja otoksessa painottuvat vuosikymmenen loppuvuodet. Myöskään kirjailijoiden ikäjakauma ei ole tasainen, vaan eniten painottuu 20–30-vuotiaiden ryhmä. Kuvaavaa on ehkä kuitenkin se, että naispäähenkilöiden humalan sisältävien romaanien tekijöistä ainoastaan kolme on yli 30-vuotiasta ja muut kahdeksan alle 30-vuotiaita. Vastaavasti niistä kymmenen yhdestätoista on julkaistu vuonna 1965 tai sen jälkeen.

Suhtautuminen alkoholiin ei kaikkien romaanien naishahmojen osalta ole suinkaan positiivinen. Varsinaista moralismia esiintyy hyvin vähän, mutta tottumattomuutta ja haluttomuutta alkoholijuomien suhteen enemmän. Esimerkiksi nuori farmaseutti Hellä Saarikko (Marketta Seppälä: *Olisi pitänyt unohtaa* 1962) piti tarjoilusta kieltäytymistä ongelmallisena:

Alkoholia oli kuulusteltavan mielestä tarjottu kovin paljon. Hän oli tottumaton nauttimaan niin runsaasti väkijuomia ja olisi mielellään jo kieltäytynytkin, mutta ei rohjennut, koska pelkäsi siten ehkä loukkaavansa johtaja tai rouva Varmalaa.⁶³

Romaanin *Kielletty alue* (Maija Pentikäinen 1966) nuoret sairaanhoitajattaret taas kokevat lääketieteen kandidaattien juhlat liian rajuina. Moraalittomuus ruumiillistuu taideaineiden edustajaan:

Eräässä hämärähkössä huoneessa Anneli näki siamilaisten kaksosten tapaan toisiinsa liimautuneita pareja. Ateneumissa opiskeleva humaltunut tyttö, jonka hän puolittain tunsi, kiemurteli raajojensa päihin saakka mustiin verhoutuneena kuin ankerias hänen kupeellaan. Hän katsoi anovasti Onervaan, ja Onerva heitti ymmärtävän silmäyksen takaisin. He olivat tulleet liian raisuun paikkaan, he eivät arvanneet, millaista kandijuhlissa voi olla. Mutta tämäkin oli niitä tilanteita, joissa saattoi jäädyttää silmänsä. Heitä vietiin kohti baaripöytää, mutta he ottivat vain hedelmäjuomaa.⁶⁴

Selkeitä naisalkoholistiaiheita on teosten joukossa yksi. Eva Illoisen romaani *Joutilaat päivät* (1965) ammentaa samasta tematiikasta kuin paria vuotta myöhemmin virinnyt keskustelu 'vihreistä leskistä'. Kirja kertoo ikävystyvistä lapsettomasta kotirouvasta, jonka joutilaisuudesta seuraa alkoholismi. Vaikka teos palkittiin WSOY:n suuressa romaanikilpailussa, kriitikot eivät siitä juuri pii-tanneet. Sitä pidettiin pintapuolisena ja yllätyksettömänä kokonaisuutena ja päähenkilöä katsottiin kuvatun kylmästi ja etäisesti⁶⁵. *Alkoholipolitiikan* Ingalill Österberg oli pettynyt siihen, ettei kirjan voinut ajatella lisäävän naisten alkoholiongelman kohdistuvaa ymmärtämystä. Kirjailija ei hänen mukaansa

.
⁶³ Seppälä 1962, 32. Kirjailija 44v.

⁶⁴ Pentikäinen 1966, 234. Kirjailija 42v.

⁶⁵ HS 2.11.1965, US 5.11.1965, Ssd 11.11.1965. Kirjailija 31v.

pystynyt osoittamaan minkäänlaista myötätuntoa tai lämpöä päähenkilöä kohtaan, ja tämän ”tyhjä elämä, itsekeskeisyys ja murrosiälle ominaiset haaveet” eivät lukijaa voineet kiinnostaa.⁶⁶

Varakas ja lapseton kotirouva on myös Aura Louhijan romaani *Välivaihe* (1962) päähenkilönä. Se kuvaa pienellä paikkakunnalla asuvaa tehtaan toimitusjohtajan vaimon irtiottoa miehestään. Vaimo kokee kesäisen romanssin työmiehen kanssa ja lähtee aviomiehensä luota. Arvoitukseksi jää palaako hän takaisin kotiin Italiaan suuntautuvan matkansa jälkeen. Alkoholikohtauksia ei ole useita, mutta ne ovat päähenkilön irtioton kuvauksessa merkittäviä.

Uhoavalla juomisella vaimo kapinoi aviomiestä kohtaan. Seurapiirikutsuilla hän ottaa eroa niin houkkiomaisiin muihin ihmisiin kuin aviomieheensäkin. Juhlissa juodaan paljon ja autolla oleva aviomies tarkkailee humaltuvaa vaimoaan pingottuneesti. Kotona jatketaan viskillä ja vaimo joutuu sieppaamaan pullon mieheltään, kun toista lasillista ei tule. Tekstistä käy ilmi, että yleensä vaimo juo sherryä – miehen ”merkin” Johnny Walkerin pyytämistä alleviivataan. Naisen viskiumalan ärsytysarvo näyttäytyy siten erityisen korkeana.

Kun irtiotto on tehty, alkoholi rauhoittaa. Kotoa lähtenyt vaimo hengähtää vasta, kun tilaa hotellissa juotavaa: ”Tilasin toisen martinin ja minun oli helpompi olla”⁶⁷. Kerronnassa siis vahvistetaan dramaturgisia huippukohtia alkoholin avulla. Toisaalta myös henkilöiden identiteettiä kuvitetaan alkoholilla. Sillä korostetaan aviomiehen ja rakastajan maailmojen eriäväisyyttä. Tehtaanjohtaja juo kallista viskiä, ja työmiehelle olut on kaikki kaikessa.

1960-luvun esikoisromaaneissa törmää myös aikalaisia puhuttaneeseen ilmiöön yksinäisestä naisesta ravintolassa. Romaanin *Pieni Seikkailu* (Hilkka Turtiainen 1965) nuorehko naispäähenkilö päätti käväistä ravintolassa ja asukin oli sopiva: ”Vaatteet olivat yllä. Niillä pääsi jonnekin. Tämä oli sen verran siveetön maa että yksinäinen nainen saattoi vaivatta pujahtaa kapakkaan etsiäkseen lohtua ja onnea.”⁶⁸ Ravintolavierailu jäi kuitenkin lyhyeksi. Yksinäinen nainen ohjattiin pöytään pimeään soppeen ja ravintolaan ei saanut jäädä, ellei tilannut syötävää. Nainen hermostui ja tarjoilijatar selitti käytäntöä ”kertomalla naisista jotka istuivat pöydässä yhden mitättömän lasillisen kanssa tuntikaupalla tuottamatta talolle muuta kuin paljasta tappiota, minkä lisäksi nämä myöskin pilasivat talon maineen”.⁶⁹

Uuden aallon elokuvissa naiset humaltuivat aina miesseurassa tai joissakin tapauksissa yksin. Esikoisromaaneissa juodaan myös naisten kesken. Sirpa Hyttinen on todennut, kuinka pelkästään naisseurassa tapahtuvaa alkoholinkäyttöä on uudehko ilmiö. Alkoholinkäytön ulkoiset muodot saattavat naisten yhteisissä illanvietoissa noudattaa miesten käytäntöjä, mutta niiden sisältö on toinen. Yhteistä voivat olla esimerkiksi perjantai-illat, saunominen ja väkevien alkoholijuomien käyttö. Naiset kuitenkin puhuvat heille ominaisista asioista, tunteista, ihmissuhteista ja perheestä. Alkoholinkäytöllä on silloin naisten yhteenkuuluvuu-

⁶⁶ *Alkoholipolitiikka* 1/1966.

⁶⁷ Louhija 1962, 172. Kirjailija 39v.

⁶⁸ Turtiainen H. 1965, 139. Kirjailijan ikä epäselvä.

⁶⁹ Turtiainen H. 1965, 140.

den tunnetta lisäävä merkitys. Kokemuksia jaetaan ja niiden ymmärtäminen on mahdollista ainoastaan naisten omista lähtökohdista Hyttisen sanoin: ”naiskulttuurilla ja sen ilmenemisellä naisten yhteisten alkoholikäyttötilanteiden sisällöllisissä merkityksissä onkin naisten yhteisyyttä ja ystävyyttä lisäävä merkitys”.⁷⁰

Suomalaisen miehen humalaan liitetty myyttinen solidaarisuus ei siis ole sukupuolisidonnaista. Sen käytännössä saamat muodot voivat kuitenkin olla hyvinkin erilaisia miesten ja naisten juomaseurueissa. Kärjistetyssä arkkityypisessä vastakkainasettelussa miehet tuottavat yhteenkuuluvuutta ’sä ole reilu jätkä’ -puheella ja selkään taputtelulla ja naiset jakamalla luottamuksellisia asioita. Käytännössä asetelma on varmasti monimutkaisempi.

Kerttu-Kaarina Suosalmen romaanissa *Neitsyt* (1964) on erikoinen kohtaus. Siinä vanhempi matematiikan lehtori Laina Sievinen on pyytänyt teoksen päähenkilön, nuorehkon opettajattaren luokseen kylään. Hän tarjoilee viiniä, ja kun ensimmäiset lasilliset on juotu, tiskaa hän lasit pian kotiin tulevan aviomiehensä takia ja pistää ne takaisin kaappiin: ”vaikka mies oli sellainen kuin oli ja otti itse lasillisen milloin sattui, hän oli toisissa asioissa vanhanaikainen [...], niin kuin juuri nyt siinä ettei siedä sitä, että naiset keskenään ottavat”⁷¹.

Kun nuorempi opettajatar alkaa tehdä lähtöä, Laina Sievinen estelee ja sanoo: ”Kun minä pyysin sinut juuri sen takia, että saataisiin puhua rauhassa. Kun minulla ei ole ketään – kuvittele – ei ketään ihmistä, jonka kanssa minä voisin puhua omista asioistani”⁷². Hän tarjoilee kakkukahveja aviomiehen lähdettyä uudelleen kotoa ja alkaa kertoa avioliitostaan, intiimielämästään ja erilaisista tiheyksistä harrastaa seksuaalista kanssakäymistä. Pian hän ottaa viinilasit ja pullon uudestaan esiin.

Muutaman viinilasillisen jälkeen Laina Sievinen aloittaa suoran puheen. Hän paljastaa seläntakaisia puheita nuoresta opettajattaresta. Hän sanoo ”suoraan, niin kuin asia on”, että hänellä on aina viiniä mehupullojen joukossa kellarissa. Hän kysyy ”suoraa totuutta” siitä, onko hän vanhan näköinen. Hän kertoo perhesalaisuuden ”aivan niin kuin asia on” ja myöhemmin jatkaa: ”jos minä nyt aivan kaikki kerron”. Nuorelle opettajattarelle tuntuu hänestä olevan helppo puhua.

Vieras ei olisi välittänyt osallistua edes ensimmäisen pullon tyhjentämiseen, mutta Laina Sievinen pakottaa hänet ottamaan vielä toisestakin: ”Otat sinä [...], kun minun tekee niin jumalattomasti juuri nyt tätä mieli, niin otat sinä minun seurakseni vähäsen. [...] Päästetään nyt tämän ainoan kerran Barabas irti”⁷³. Tilanteen edetessä Laina Sievinen yrittää udella vieraansa kuulumisia ja lupaa luottamusta, mutta tämä on vähäpuheinen. Lopulta hän hermostuu:

Ja minä istun tässä sinun edessäsi niin kuin joku mustalaisakka ja riivattu ja puhun, mikä helvetti siinä oikein on, että minä istun tässä näin ja levitän kaikki asiani sinun eteesi, niin kuin korttipakan pöytään. Ja sinä istut siinä

⁷⁰ Hyttinen 1990, 42.

⁷¹ Suosalmi 1964, 143. Kirjailija 43v.

⁷² Suosalmi 1964, 146.

ja imet viiniä nenä nirpassa – kyllä minä näen, että sinä et tätä minun juomaani siedä, ja kuuntelet ja olet niin helvetin koskematon ja hieno ja ajattelet siinä istuessasi, että antaa mamman laulaa. Jumalauta, mikä sinä oikein olet?⁷⁴

Suosalmen kuvaamassa juomatilanteessa toinen osallistujista rikkoo luottamuksen sillä, ettei hän ”tunnusta” samassa määrin. Solidaarisuuden syntyminen edellyttää kaikilta tilanteeseen osallistujilta puhetta yhtä paljon. Samassa tahdisa on niin juotava kuin yhtä lailla myös puhuttava.

’Totuuspuhe’ päihtyneessä tilassa ei muutenkaan aina ole omiaan tukemaan naisten keskinäistä ystävyyttä ja yhteisyyttä. Esimerkiksi Marjatta Salon teoksessa *Lasisormus* (1967) kirjastovirkailija Ulla juhlistaa naisseurueessa kihlautumistaan shamppanjalla. Häntä askarruttaa oma puheensa:

Ulla hämmästyi hiukan itsekin omia sanojaan. Minä taidan olla juovuksissa, hän ajatteli, shamppanja ei sovi minulle, se kuplii minun päässäni. Nyt minä puhun mitä minä ajattelen ja se on vaarallista.⁷⁵

Samasta syystä Veronica Pimenoffin nuori Minna yrittää varoa vastaavaan tilanteeseen joutumista: ”Pelkään heittäytyä mukaan, ihan niin kuin pelkään humaltua seurassa. Jos jotakin paljastuisi vaikka ja heikkoudet tulisi ilmi.”⁷⁶

Humalan ja puheen suhde ristiriitaisuuksineen näyttäytyy *Lasisormuksen* kohtauksessa mainiosti. Humalassa voi sanoa vahingossa sellaista ’mitä ei oikeasti ajattele’ tai toisin päin, juuri sen ’mitä oikeasti ajattelee’. Humala oikeuttaa myös lievänasteiseen syyntakeettomuuteen ja toista loukkaavaan puheeseen:

–Nyt sinä vaikenet, Ulla. Sinä olet juonut liikaa ja puhut sellaista mitä et ajattele.[...]
–Kerran elämässäni minä puhun mitä minä ajattelen ja sinä kiellät minua. Olen kerrankin rehellinen.[...]
–Et sinä voi minua mielinmäärin loukata vaikka oletkin juovuksissa ja onneton.⁷⁷

Aineistoni esikoisromaaneissa toki naisten syvempää yhteisyyttäkin ilmentävää alkoholinottoa naisseurueessa ilmenee. Arja Erikssonin esikoisteoksen *Yhden miehen nainen* (1970) päähenkilö Pirkko on avioliitossaan onneton ’lähiöleski’ ja kahden lapsen äiti. Kesäviikonloppuna miehen matkustettua pois hän aikoo pitää ”tyttöjen hipat” ja ”kutsua naisystäviä juomaan viiniä”. Jo saunominen luo solidaarisuutta ja yhteisyyden tunnetta:

Saunassa vapaudutaan ja puhutaan sellaista, mitä ei muuten puhuttaisi. Alastomuus ja luonnollisuus vie estot. Turkit, tyylikkää puvut ja kallis

⁷⁴ Suosalmi 1964, 171.

⁷⁵ Salo 1967, 146. Kirjailija 32v.

⁷⁶ Pimenoff 1970, 35. Kirjailija 21v.

⁷⁷ Salo 1967, 149–151.

Myös televisio loi uudenlaista sosiaalisuutta. Tässä ollaan kokoonnuttu katsomaan Eurovision iskelmälaulukilpailuja vuonna 1964. Valokuva Esko Eskelinen. Pohjois-Karjalan museo.

ehostus ovat poissa ja olemme samanarvoisen näköisiä ja ihmisiä ... naisia pelkästään.⁷⁸

Naiset puhuvat avioliitoista, miehistä ja ehkäisystä. He ovat keskenään hyvin erilaisia, mutta iloisen humalan tunnelma henkii yhteisymmärrystä. Läheisyyden ja kohtaamisen tunnetta lisää toisen tukan kampaus:

Heidän naurunsa on äänekkästä ja vapaata. Kuka hyvänsä tuntisi sen humalaisten naisten nauruksi. Käärin papiljotteja Margitin hiuksiin ja ihailen auringon laskua ja männikön kauneutta.⁷⁹

Nousuhumalan solidaarisuus tiivistyy entisestään huoltenpurkamisvaiheessa. Pirkon annetaan rauhassa juoda viiniä pitkin kulauksin: ”Anna Pike kannää, sillä taitaa olla huolia. Ei tää nyt oo mitään jos naisetkin ryyppää ja vielä tällai keskenään”⁸⁰. Enää yhden vieraan ollessa hereillä Pirkko purkaa avioliittokulissiaan ja onnellisuusmuuriaan ja tämä pyrkii löytämään ratkaisuja toisen ongelmiin. Konkreettiset ehdotukset eivät ehkä ole kaikista onnistuneimpia (hyvä ulkonäkö pelastaa avioliiton, pieni seikkailu tekisi hyvää), mutta yritykset kertovat aidosta myötätunnosta. Naisten keskinäinen solidaarisuus ei näyntydy millään muotoa tyhjänä, vaan siihen kuuluu huolien jakamista, toisten tukemista ja omista elämäkokemuksista kumpuavan viisauden hyödyntämistä.

Oman sarjansa 1960-luvun naisten esikoisromaaneissa taas muodostavat koulunuorisoa kuvaavat romaanit. Niiden kirjoittajatkin olivat aineiston nuorimpia, kahdenkymmenen molemmin puolin. Kirjoissa *Vakavat leikit* (Tuulikki Alsta 1966), *Tyttö* (Liisa Laakso 1966) ja *Olipa kerran* (Synnöve Stigman 1969) teinihippojen meno kuvataan hurjanpuoleisena⁸¹. Viinaa juovat pääasiassa pojat, mutta tyttöjäkin on onnistuttu juottamaan humalaan. Suomalaisessa korkeakirjallisuudessa on miehiseen ensihumalaan liittyviä tuntemuksia kuvailtu

⁷⁸ Eriksson 1970, 62. Kirjailija 29v.

⁷⁹ Eriksson 1970, 65.

⁸⁰ Eriksson 1970, 65–66.

⁸¹ Kirjailijat 20v, 19v ja 18v.

lennokkain sävyin. *Tytössä* kuvattua koulutyttöä ensihumalaa ei voi verrata Nummisuutarin Eskon euforiaan, mutta hänen omasta voiman ja vapauden tunteestaan se kuitenkin kertoo. Lisäksi nuoren tytön humalatilaan saattaa kuulua ikäviä odotuksia muiden taholta:

Aikaisemmista tapahtumista en pystynyt palauttamaan mieleeni kuin pienen osan. Muistin, kuinka olin istunut tuolilla jalat ristissä ja kertonut, että minua ymmärrettiin väärin kotona ja koulussa ja kaikkialla ja että olin uskova ja palvelin Buddhaa mutta opettajat eivät antaneet minun tuoda sitä mukaan tunnille, kun muka järjestyssäännöissä oli pykälä, jossa kiellettiin lemmikkieläinten ja -jumalien tuominen kouluun. Ja sitten muistin, kuinka Olle oli istunut vieressäni ja hokenut minulle, että tulen pian humalaan ja se on paha juttu, koska kiltit tytöt eivät saa olla humalassa eikä humalassa voi ajaa autoa ja se tekee ni-iin kipeää ja että tulen edesvastuuttomaksi, kun olen päissäni. Ja minä olin nauranut paljon ja tullut kovaääniseksi ja väittänyt jokaiselle, joka vain viitsi kuunnella, etten ollut tippaakaan päissäni ja että minun aivan muuten vain oli niin ihmeellisen hyvä ja kevyt olla. Ja Olle oli sanonut, että nyt minä sitten olin jo edesvastuuttomassa tilassa ja sitä hän oli koko ajan odottanutkin. Siinä kohtaa muistissani tuli aukko.⁸²

Sukupuolierot teinien humaltumisen suhteen olivat edellä mainituissa romaaneissa näkyvissä. Vaikka tytöt joivat, joivat pojat vielä enemmän. Sen sijaan nuorempien kirjoittajien teksteissä eroja ei aikaisemman tutkimuksen mukaan juuri ollut. Hilja Iso-Markku on analysoinut vuonna 1969 järjestetyn lasten ja nuorten kirjoituskilpailun satoa. Alle 18-vuotiaille tarkoitettua kilpailua järjesti Kauppiain Kustannus ja parhaimmista julkaistiin *Kontakti*-kirjojen sarjassa. Iso-Markun tutkimus perustuu sadan käsikirjoituksen otokseen yhteensä lähes tuhannen kirjoituksen joukosta. Päähenkilöiden tupakan, alkoholin ja huumausainekäyttöä ei sinänsä kirjoissa paljoa, ainoastaan 10–20 prosentissa kirjoituksista sitä esiintyi. Alkoholia ei yleensä käytetty kovinkaan säännöllisesti, ahkerimmin sitä otettiin kotihipoissa. Mutta kun juotiin, oli humala sitäkin perusteellisempi. Tytöt juopuivat siinä missä pojatkin, vaikka sukupuolten välinen ero oli tutkimusten mukaan todellisuudessa huomattavasti suurempi.⁸³

Rajuin teinihortoilua kuvaava esikoisromaani on Ursula Sinervon *Polttaa ja palelee* (1969). Se kertoo Helsingin Kallion kulmilla aikaansa kuluttavista nuorista. Päähenkilö Riitta on saanut kansalaiskoulun käytyä, mutta töitä ei ole löytynyt. Hän ”heittää lestiä” ystävänsä kanssa, ja tuon tuosta ”vetää päänsä täyteen”. Riitta kuvaa itseään ongelmanuorisopuhettavan kielellä ironisesti:

Sopeutumaton, oli kaikkien maikkojen yhteinen mielipide. Sopeutumaton koulu yhteisöön. Mistähän sitten johtui, että sopeuduin tähän yhteisöön, tähän maailmaan, jossa käy viinakauppa läpi koko yön, jossa mies etsii naista ja nainen miehen rahoja. – Ehkä se johtui siitä että opin helpommin kuinka lesti kammataan tai äijä rullataan kuin ompelemaan napinläpää.⁸⁴

.
⁸² Laakso 1966, 175–176.

⁸³ Iso-Markku 1972.

⁸⁴ Sinervo 1969, 10. Kirjailija 20v.

Polttaa ja palelee on aineistossani johtavassa asemassa alkoholisivujen suhteen. Keskimäärin joka toisella sivulla mainitaan alkoholi – ja hyvin useassa viinää myös juodaan ja siitä humallutaan. Elävä kuvaus tavoittaa humalan itseisarvon ja sen integroivan, yhdistävän merkityksen:

Me istuttiin vakiopaikkaan skraitan viereen ja Manu plandasi. Mulla oli halpa jurri ja pian oli kaunista. Meidän pöytään tuli koko baletti, jokainen juhlatuulella. Mä en tuntenut niitä kaikkia mutta Manu tunsi.⁸⁵

Naiset siis humaltuivat 1960-luvun naiskirjailijoiden teksteissä siinä missä elokuvissakin. Saman kaltaisia uhon ja voimannäytön piirteitä esiintyi, hyvin voimakkaissakin sävyissä. Esimerkiksi *Lasisormuksessa* kyläilemässä oleva aviovaimo ryhtyi alkoholia juotuaan rikkomaan astioita ja tilittämään kapinanhenkä miehelleen⁸⁶. Kaiken kaikkiaan naisten päihtymisen sisältämien sosiaalisten merkitysten kirjo oli kuitenkin romaaneissa suurempi ja vivahteikkaampi. Naisen humalan esittämisen yleissävy oli niissä positiivinen. Juopottelusta eivät joutuneet sivulliset kärsimään – mahdollinen aviomiesten ja miesystävien ärsyyntyminen kuului juonenkuvaan. Merkittävä osa romaanien keskuhenkilöistä olikin yksineläviä naisia. Yksi vähäinen maininta liikaa juovasta äidistä tosin löytyy – romaanissa *Olipa kerran* teinipoika sanoo inhoavansa humalaista naista yli kaiken⁸⁷.

Aina ei lasin ääressä istuminen kuitenkaan tarkoittanut humalaa. Perinteisen kohtuullisen juhla juomisen lisäksi arkinen alkoholi alkoi esittäytyä myös romaaneissa vuosikymmenen lopulla. Jääkaapissa saattoi olla olutta ja ravintolaympäristö toimia kohtaamispaikkana ja ihmissuhdeselvittelyn näyttämönä. Tiettyissä tilanteissa pyrittiin tietien tahtoen hillittyyn käyttäytymiseen. Esimerkiksi vasta tutustumassa oleva pari istui ravintolassa romaanissa *Lasisormus* ja tilanne oli jännitteinen:

Ulla maistoi varovasti lasistaan. Hän ei uskaltanut juoda niin paljon kuin olisi halunnut, sillä hän aikoi olla hillitty loppuun saakka.⁸⁸

Naisiin kohdistuvista alkoholinormeista tehtiin myös pilaa. Naisseurueen iloisessa hiprakassa muisteltiin käytös ohjeita:

Ei, mut tää on ihan totta, mun hissan ope sano aikoinaan, ettei hieno nainen koskaan juopottele. Vieraan miehen seurassa saa ottaa vain yhden ja sulhasen kanssa kaks eikä aviomiehenkään seurassa kolmea enempää.⁸⁹

Naisten suosimista juomista etusijalla oli ehdottomasti viini. Romaanissa *Neitsyt* kuvataan mainiosti naisen henkilön suhdetta tiettyyn viiniin. Vanhempi lehtori Lai-

.

⁸⁵ Sinervo 1969, 7.

⁸⁶ Salo 1967, 116.

⁸⁷ Stigman 1969, 26.

⁸⁸ Salo 1967, 97.

⁸⁹ Eriksson 1970, 66.

na Sievinen nimittäin tiesi, että muitakin saman hintaisia ja yhtä makeita viinejä oli kuin Mavrodaphne. Mutta hänestä viinin nimi oli yliveraisen kaunis. Hän oli aina haaveillut pääsevänsä Kreikkaan ja tuo nimi herätti hänessä romanttisen mielikuvan antiikin jumalattaresta.⁹⁰ Alkoholiliikkeen viinikampanjoijat olisivat varmasti olleet oikein tyytyväisiä romaanihahmon ajatusratoihin.

Jojo – kohuromaani vuodelta 1968

*[Eevillä] oli aina ennen ollut lyhyt tukka ja vasta kun se tapasi Riston se alkoi kasvattaa. Se sanoi, ettei se leikkaa ennen kuin niiden juttu päättyy. Mutta kai se saisi vielä kasvattaa, koska Risto kävi sitä tapaa-
massa melkein joka viikko. Se asui Helsingissä ja tuli junalla ja oli päis-
sään. Ja sitten ne vetelehtivät pari päivää alusvaatteillaan ympäri
taloa, keksivät kaikenlaista ja Risto luki ääneen Parnassoa. (Parras
1968, 8)*

Tytti Parraksen (s. 1943) esikoisromaani *Jojo* vuodelta 1968 herätti paljon huomiota. Kirjasta puhuttiin sensaation sävyin ja toisaalta sitä arvostettiin myös taideoksena. Parras sai kirjasta J.H. Erkon palkinnon.

Jojon päähenkilönä on sanomalehtioppia opiskeleva Tinja, joka asuu ”kolhoosissa” kahden muun tytön kanssa. Romaani kertoo kolmesta vuorokaudesta, johon mahtuu mm. Tinjalle tehty abortti, ryyppysessio kaupungissa sekä retki maaseutuhuvilalle ystävien kanssa. Samaan aikaan Tinjan mielessä jylläävät jatkuvasti muistot niin kaukaisesta lapsuudesta kuin lähimenneisyydestäkin.

Liisa Enwaldin mukaan *Jojo* muistetaan estottomana ajankuvauksena ja fiktiivisenä raporttina opiskelijayhteisöstä, joka törmäilee moraalinvartijasukupolveen. Kaksinaismoraalia edustavat niin miehet, ydinperheet kuin sellaiset vanhenevat täti-ihmisetkin, joille ”sukupuolinen vapautuminen merkitsee samanlaista uhkaa kuin posliinien varastaminen tai kommunismi”.⁹¹

Jojon kirjalliset ansiot olivat ennen kaikkea sen kerronnan tavassa. Pekka Tarkka on pitänyt sitä harvinaislaatuksena bravuurisuorituksena, jossa yksilöllisen kokemuksen eri tasot rinnastuvat. Sujuvasti siirrytään lapsuuden muistojen, unen, mielikuvituksen ja tauotta virtaavien ulkoisten tapahtumien välillä. Tajunnan erilaiset kerrokset ja ajalliset takaumat limittyvät teoksessa taitavasti.⁹²

Teoksen päähenkilön rooli on olla terävä tarkkailija ja sivustakatsoja. Tinja havainnoi ympäristöään passiivisena silmänä ja korvana. Hänen silmiensä läpi näytetään muiden ihmissuhdekuvioita ja sekavia elämäntilanteita. Kirjaa on kiiteltä myös oman aikansa tarkasta havainnoinnista.⁹³ Esimerkiksi *Parnasson* Hilka Mäki luonnehti *Jojoa* ”romaaniksi, joka tuntui keränneen ilmasta olennaista viestittävää kuin antenni”.⁹⁴

Jojoa on verrattu suomenruotsalaiseen proosaan, koska sen lähtökohtana on sivistyneen porvarillisen perheen pysähtyneisyys.⁹⁵ Toisaalta sen kertomatapaa

⁹⁰ Suosalmi 1964, 16

⁹¹ Enwald 1989b, 636–637.

⁹² Tarkka 1980, 136.

⁹³ Enwald 1989b, 636, Tarkka 1980, 136.

⁹⁴ Mäki 1969, 118.

⁹⁵ Tarkka 1980, 136.

on verrattu myös ”henrymilleriläiseen proosamuotiin”. Raju kieli ja se, että nuoret tytöt kiroilivat, joivat ja rikkoivat avioliittoja vaikuttivat varmasti siihen, että *Jojosta* tuli läpimurto ja se herätti niin paljon huomiota.⁹⁶

Sensaatation ainesta oli varmasti pelkästään siinä, että nuori valokuvauksellinen nainen kirjoitti rajua tekstiä. Tekijä määriteltiin naispuoliseksi Salamaksi ennen kuin kirja edes oli ehtinyt ilmestyä⁹⁷. Asia huvitti Tytti Parrasta, mutta myöhemmin hän yllättyi kiihkeistä reaktioista, joita teokseen ja häneen itseensä kohdistettiin. Kirjailijaa pysäyteltiin kadulla, hänelle soiteltiin öisin ja läheteltiin kirjeitä. Nuoret ylistivät teosta, vanhemmat kirjoittivat hävyttömien sanojen. Puhelehtinumero täytyi vaihtaa salaiseksi. Erilaisia matineoita oli aivan liikaa, ja kirjailija valitteli työrauhansa menneen.⁹⁸

Julkisuus näytti olevan kuitenkin hyvin laskelmoitua. Romaanin kustantaja Otava kampanjoi sitä näyttävästi jo paljon ennen sen ilmestymistä, ja Parras esiintyi aikakauslehtien sivuilla ja televisiossa. *Nya Pressenin* Pauli W. Leiponen vertasi Parrasta pop-tähteen ja kuvasi kustantajan sensaatiohakuisuutta näin: ”jo puoli vuotta etukäteen aloitettiin kampanja värikkäissä aikakauslehdissä. Se luonnosteli pian kuva nuoresta suloisesta Tytti Partaasta, joka parhaina hetkinään kirjoittaa yhtä tympeää tekstiä kuin kuka tahansa hannu salama”.⁹⁹ Mainoskampanja osoittautuikin taitavaksi, ja kirjaa myytiin paljon.

Jojon kantava teema on abortti. Kirjan työnimenäkin oli pitkään *Abortti*, mutta painoon mennessä se muutettiin *Jojoksi*. Päähenkilö ’jojoilee’ siinä irti muistoistaan ja menneisyydestään. ’Jojoilun voi myös nähdä vaihtuvien ihmissuhdekuvioiden tai päämäärättömän elämässäseilailun ja sekoilun vertauskuvana. Esimerkiksi Jussi Kylätasku kirjoitti *Aamulehdessä*:

[...] takautumina kumpuavat lapsuuden ja varhaisen nuoruuden muistot muodostavat hyvin kokonaisen ja täyteläisen kuvan paisteisista päivistä ja turvallisista sidonnaisuuksista, joista Tinja ’jojon’ tavoin huovaten ja soutuken kuitenkin kaiken aikaa etäännyy.¹⁰⁰

Myös kirjan aikaisempi nimi oli metafora. Konkreettisen aborttiteeman lisäksi koko kirja on tekijän mukaan laajempi henkinen abortti¹⁰¹. Päähenkilö abortoi siinä myös muistonsa ja lapsuutensa. Kylätaskun sanoin ”hänen on lähdettävä sekä elämänsä varhaiset illuusiot että niiden materiaallinen aikaansaannos, sikä”¹⁰² romaanin kuluessa.

Kirjan alkuvaiheessa sen päähenkilölle tehdään abortti. Toimenpidettä kuvailaan yksityiskohtaisen tarkasti. Raadollisen realismin henki lähestyy kuvottavuutta. Aborttiteema toistuu teoksen loppusivuilla. Siinä juhliin osallistuva tyttö kertoo omasta katkerasta aborttikokemuksestaan ja ystävänsä onnettomuudesta yksinäisenä äitinä. Avioton äiti oli hädätetty asunnosta kuin asunnosta, lapsi joutui huoltoon ja äiti päätyi myymään nakkeja puliukoille. Tyttö toteaa,

.
⁹⁶ Enwald 1989b, 638.

⁹⁷ *Me naiset* 47/1968, 37.

⁹⁸ *Anna* 2/1969, *Seura* 51–52/1968, 25.

⁹⁹ Sumari 1990, 92.

¹⁰⁰ AL 4.11.1968.

¹⁰¹ *Eeva* 10/1968, 56.

¹⁰² AL 4.11.1968.

että ”olis voinu ottaa vaikka millasen sairauden kun vaan ei olis ollu raskaana”. Hän tilittää moralisoivien miesgynekologien kummasti unohtavan neideiltä nukutuksen kaavinnassa ja syyttää yhteiskuntaa: ”Se on kun tää yhteiskunta, kaikki on olevinaan niin perhanan hienosti järjestetty ja mikään ei pelaa silti niin paskaakaan”.¹⁰³

Samassa yhteydessä viitataan väärään illuusioon vapaasta kuusikymmenluvusta: ”Ny on vapaata kaikki joo muka”¹⁰⁴. Aviottoman äitiyden tragedia on ollut suomalaisessa kaunokirjallisuudessa lähes arkkityyppinen teema. Liisa Enwaldin mukaan Tytti Parras korostaakin sitä, että seksin vapautumisen vuosikymmenellä ei asenteissa ole tapahtunut suurta muutosta.¹⁰⁵ Aborttilaki (1970) oli yksi 1960-luvun lopun kiihkeimmistä kysymyksistä, ja kirja osallistui siten hyvin ajankohtaiseen keskusteluun. Esimerkiksi *Me naiset* kommentoi kirjan ot-tavan kantaa ajankohtaiseen kiistakysymykseen:

Vaikka Tytti Parras ei vielä yltäisikään Hannu Salaman tasolle ja onnistuisi järkyttämään maan siveellisiä piirejä, hän varmasti onnistuu ainakin yhdessä asiassa: ankaraa aborttilakia kannattavien on pakko tajuta, miksi laittomia abortteja on niin paljon.¹⁰⁶

Jojo siis ”osallistui”. Teoksessa ei kuitenkaan tarjottu muutoksen ituja, vaan se kuvasi yhteiskunnan ja ennen kaikkea kanssaihminen raadollisuutta kyynisesti. Erityisesti vasemmistolehtien kriitikot eivät sen takia olleet kirjasta järin innoissaan. Markku Lehto arvioi *Kansan Uutisissa*, että Parrasta näytti kiinnostavan ainoastaan hortoilun noidankehä¹⁰⁷. *Suomen Sosialidemokraatin* Anssi Sinnemäen mukaan taas ”Jojo kalpen[i] [*Oksasen Tykkimiehen sylin*] vastakohtana ja näyttää kuin kaiken takana piilisi tehoton moralismi, joka on kätkeyty kvasikyniikan vaatteisiin”. Hän jatkoi käsitystään kirjan laihasta annista seuraavasti:

Se, että Jojo on tyhjä, kova ja kylmä, merkitsee sitä, että maailma on tyhjä, kova ja kylmä. Samalla kirja on merkki avuttomuudesta. Sikäli, että Jojo osaltaan ei mitenkään auta, sikäli myös, että tälle maailmalle ei apua laisinkaan heltiä. Ja tästä näkemyksestä minä en loppujen lopuksi pidä.¹⁰⁸

Sen sijaan kirjan kerronta ja kielenkäyttö sai Lehdolta kiitosta. Hän luonnehti *Jojoa* ”harvinaisen siististi, rehellisesti kirjoitetun minämuotoisen tapahtuman ketjuksi” ja kehui teoksen ’rehellistä’ sanavalikoimaa. Lisäarvoa tähän seikkaan toi se, että asialla oli nainen:

.

¹⁰³ Parras 1968, 211–213.

¹⁰⁴ Parras 1968, 211.

¹⁰⁵ Enwald 1989b, 637.

¹⁰⁶ *Me naiset* 47/1968, 37.

¹⁰⁷ KU 17.12.1968.

¹⁰⁸ Ssd 20.11.1968.

Rehellisyys ilmenee etenkin Parraksen vapaassa, rajoittamattomassa sanavalikoimassa, joka täydellä syyllä on tunnustettava ennakkoluu-
lottomimmaksi nähdyistä naiskirjailijoiden valikoimista.¹⁰⁹

Jojossa rönsyävä seksi ja niin naisten kuin miesten runsas kiroilu ja viinanjuonti vaikuttivat varmasti siihen, että kirja koettiin sensaatioksi. Erikoista on se, että edellä olevaa lainausta lukuun ottamatta pääkaupunkiseudun sanomalehtien arvostelussa ei juurikaan viitattu teoksen rajuun kieleen ja sen sisältämään alkoholiin ja kiroiluun. *Karjalaisen* Jouko Puhakka sen sijaan kysyi:

Koskahan muuten suomalainen esikoitsija nousee niin sanotusti eturiviin jollakin muulla aiheella kuin juopottelun ja huoraamisen kuvauksella. Luulisi elämässä olevan muutakin tärkeätä ja mielenkiintoista.¹¹⁰

Alkoholin käytön kuvauksessa *Jojossa* toistuu sama kuin suomalaisissa elokuvissa 1960-luvulla. Naiset lyöttäytyvät miehiseen juomarinkiin, juovat reilusti ja kiroilevat ja riehuvat siinä missä miehetkin. Juomakuvaukset vastaavat repliikkeineen ällistytävästi joitakin elokuvakohtauksia. Esimerkiksi seuraavasta kohdasta tulee mieleen elokuvien rannalla humalassa uhoavat nuoret naiset:

Eevi riiputti päätään, huitaisi kaaren pullolla, mutta niin taitavasti, ettei mitään loiskahtanut lattialle, ja sanoi:
–Mä kaadan jumalavita tän koko talon jos mä en pääse täältä. Mua ei noin vain lukita mihinkään. Mua ei lukita, mä tahdon tulla ja mennä silloin kun mua huvittaa. Risto perkele.¹¹¹

Jojossa tiivis juominen ei ole alkoholismia. Pitkät ryyppysessiot ovat ”hortoilua”, mutta samalla ne muodostavat puitteet tietynlaiselle sosiaaliselle kanssakäymiselle. Parraksen päämääränä ollut ”suora ja kaihtamaton puhe toisista naisista, ihmisistä ja elämästä yleensä”¹¹² toteutuu kerronnan tasolla pullojen ääressä. Romaanin Eevi sanoo: ”juu humalassa mä oon kyllä, mutta sen takia minä puhun just niinkun mä ajattelen”¹¹³. Toisaalta humalaisten puhetta ei tarvitse ottaa kovin vakavasti:

Vasta puhuttuaan se tuli ajatelleeksi, että oli sanonut jotain epäedullista, mutta muisti että me olimme humalassa, eivätkä humalaiset ymmärrä enempää kuin pikkulapset. Se rauhoittui ja muuttui jotenkin röheämmäksi, niin kuin selvät jotka yrittivät olla hyvää pataa juopuneitten kanssa.¹¹⁴

Jojossa puhutaan humalassa ja itse humalasta puhutaan. Humala toimii osaltaan näyttämönä, jossa teoksen sisältämä runsas puhe saattaa tapahtua. Parraksen mukaan juuri puhuminen oli teoksessa avainasemassa:

.

¹⁰⁹ KU 17.12.1968.

¹¹⁰ Sumari 1990, 93. Lainaus Karjalainen 6.11.1968.

¹¹¹ Parras 1968, 95.

¹¹² *Eeva* 10/1968.

¹¹³ Parras 1968, 97.

¹¹⁴ Parras 1968, 86.

Tässä romaanissa ihmiset rajaavat olemistaan mielettömällä puheella, he puhuvat peittelemättä itsestään ja toisista, he puhuvat ja puhuvat.¹¹⁵

Yhtymäkohdat J.P. Roosin luonnokseen ihmissuhteissa vellovasta suuren murroksen sukupolvesta ovat selkeät. *Helsingin Sanomien* Matti Paavilaisen mukaan teoksen aiheena olivatkin –aikalaiskäsitettä käyttäen – ’kontaktit’. Paavilaiselle *Jojo* oli ajanomainen. Sijoittaessaan romaanin aikaansa hän samalla tuli luonnehtineeksi vuosikymmenen loppupuolta:

Kieltämättä *Jojo* jättää vaikutelman ajanomaisuudesta. Osaltaan tähän vaikuttaa kirjan henkilöiden nuoruus irtonaisine elämän etsimisineen tai sitten siinä omaksutut asenteet, jotka saattavat ilmiöt älyn aikaansaamaan sekasortoon, pois totunnaisista tukirakennelmistaan.¹¹⁶

Kuusikymmenluku näyttäytyi siten tässäkin aikalaiskommentissa nuoren sukupolven, identiteetin etsinnän ja älyllisten monimutkaistuksien aikana.

.....
¹¹⁵ *Eeva* 10/1968.

¹¹⁶ HS 15.12.1968.

■ Rentut, rehdit ja reteet

Taiteilijaelämää

Kirjailijat valkokankaalla

Taiteilijan rooliin on itse asiassa säilytetty yhtä paljon piintyneitä muistikuvia ja lausumatta jätettyä sosiaalipsykologista sisältöä kuin papin, pyövelin tai prostituoidun rooliin. (Schildt 1972, 69)

Vuonna 1965 sai ensi-iltansa kaksi elokuvaa, jotka kertoivat kirjailijan elämästä, Maunu Kurkvaaran ohjaama *Kielletty kirja* ja Eino Ruutsalon *Laituri*. Ensiksi mainittu, *Kielletty kirja*, tarttui päivänpolttavaan aiheeseen. Sen idea oli lähtöisin Hannu Salaman *Juhannustanssien* (1964) synnyttämästä jumalanpilkkaoikeudenkäynnistä, joka käynnistyi talvella 1965. Huomionarvoista on se, että oikeudenkäyntiprosessi oli elokuvan valmistuessa vielä kesken.

Juhannustanssit oli ilmestyessään syksyllä 1964 saanut varsin positiivisen vastaanoton kriitikoiden keskuudessa. Suuri osa piti sitä ”riettaana mutta totena”, ja lähinnä Maalaisliiton äänenkannattajien arvostelijat paheksuivat teosta. Polemiikki teoksesta alkoi vasta hiukan myöhemmin, kun arkkipiispa Martti Simojoki kansanopistolaitoksen 75-vuotisjuhlapuheessa otti esille tuoreen kansan pyhiä tunteja loukkaavan kirjan. Vaikka Simojoki ei maininnut Salamaa tai kirjaa nimeltä, kohde oli selvä. Puhe julkaistiin laajana lyhennelmänä monissa lehdissä, ja kiivas keskustelu käynnistyi.¹

Saman vuoden joulukuussa esitti yhdeksäntoista Kokoomuksen kansanedustajaa Margit Borg-Sundmanin johdolla hallitukselle kyselyn julkaistusta jumalanpilkkua sisältävästä ja sukupuolikuria loukkaavasta kirjallisuudesta. Vaikka kysely sai kylmän vastaanoton lehdistössä, eikä sen uskottu aiheuttavan toimenpiteitä, niin kuitenkin tapahtui. Oikeusministeri J.O. Söderhjelm vastasi kyselyyn 15.1.1965. Sukupuolikurin ja säädyllisyyden osalta lakiteksti ei tarjonnut objektiivisia kriteerejä, mutta jumalanpilkan suhteen saatettiin lainvastaisuus todeta. Salamaa ja hänen kustantajaansa uhkasi vankilatuomio.²

Ensimmäinen juttua koskeva raastuvanistunto oli helmikuussa 1965. Julkisuuksessa koko talvi oli täynnä Salamaan liittyviä tapahtumia ja julkilausumia. Aluksi Salama oli vaitelias, mutta keväällä hän tunnusti ”rikoksensa” tahallisena. Ilman välipäätöstä juttu siirtyi hovioikeuteen. Syyskuussa 1966 tehtiin päätös Salaman tuomitsemisesta. Valitusten jälkeen sitä käsiteltiin vielä korkeimmassa oikeudessa, mutta Salaman tuomio pysyi ennallaan. Vuonna 1968 kirjailija sai kuitenkin armahduksen, kun presidentti Kekkonen kumosi rangaistuksen.³

Elokuva *Kielletty kirja* päättyi oikeudenkäyntiin, jossa kirjailijaa vastaavalla tavalla syytetään jumalanpilkkasta ja uskonnollisten tunteiden loukkaamisesta.

.
¹ Tarkka 1973, 162–172.

² Tarkka 1973, 173–175.

³ Tarkka 1973, 177–187.

Viimeisen sanan saa syyttävä. Hänen kansallisia perusarvoja korostava ja ylevän taiteen puolesta puhuva puheensa jää ääneksi maailman väkivaltaisuutta ja eriarvoisuutta kuvaavalle dokumenttikavalkadille. Lopulta syyttäjän äänen vaimentaa kollaasin viimeiseen kuva, räjähtävä ydinpommi.

Vaikka elokuvan aiheenvalintaa pidettiin hyvänä (porvarilehdet) tai sitä keuhuttiin ”ensimmäisenä, radikaalina vasemmistolaisena näytelmäelokuvana” (KU), sen elokuvallinen toteutus ei kuitenkaan kritikkoja miellyttänyt⁴. Toisaalta myös Kurkvaaran latteaa sanomaa moitittiin. Esimerkiksi Paula Talaskiven mukaan elokuvassa ei edes ollut luvattua yhteiskunnallista kritiikkiä. Voikin ihmetellä, minkälaista kritiikin olisi pitänyt olla. Hänen mukaansa kun ”[ei] tuttujien vanhojen yleisluontoisten iskulausefraasien pälpättäminen ole kritiikkiä eikä liioin ’älymystön edustajiksi’ itseään kutsuvien nuorten vetelehtijäin tymeän ja tyyllitömän käytöksen sekä umpimähkäisen suunpieksennän kuvailussa erotu edes kunnan vastalauseetta sitä yhteiskuntaa kohtaan, jota ’ei hyväksytä’”⁵.

Myöhemmissä arvioissa taas kiiteltiin erityisesti Pekka Haukisen rooli-suoritusta kirjailijana. Tämä oli tunnettu runoilija ja pakinoitsija, joka oli herättänyt kohua nimimerkillään Johnny Walker. ”Aidon boheemin” läsnäolo pelasti elokuvan tuomalla siihen kulttuurihistoriallisen dokumentin sävyä. Esimerkiksi *Kansan Uutisten* Harri Moilanen kiitteli sitä vuonna 1987 muuten ankarana kritiikkinsä yhteydessä:

Mitä *Kielletty kirja* lopulta olisikaan ilman aikansa kulttuurikapakoiden kuninkaan, runoilija ja pakinoitsija (nimimerkillä Johnny Walker) Pekka Haukisen läsnäoloa? Hänen välityksellään 60-luvun puolivälin kaupunkilaisesta kulttuuri-ilmastosta onkin tarttunut jotakin antoisaa Kurkvaaran elokuvan sekaan.⁶

Elokuvan kirjailijakuva vastaa mielikuvaa boheemista kulttuuriradikaalista. *Aamulehden* Erkka Lehtolan mukaan kirjailija olikin ”arvatenkin suurin piirtein juuri sellainen kuin miksi monet ihmiset kirjailijaa luulevat: parrakas, ryypiskelevä, vaimoan huonosti kohteleva, militarismista ja seksuaalisuudesta puhuva mies, jonka kanssa ns. kunniallinen kansalainen – joka vain harvoin tohtii ottaa kirjan käteensä – ei haluaisi olla missään tekemisissä”⁷. Varsin samankaltainen, vaikkakin kevytötteisempi, oli myös samaan aikaan kuvatun elokuvan *Laituri* kirjailijakuva.

Siinä missä *Kielletty kirja* oli vakavahenkinen kannanotto sananvapauteen, Eino Ruutsalon ohjaama *Laituri* käsitteli kirjailijaelämää humoristiseen sävyyn. Elokuva lähestyi parodiaa kuvatessaan suomalaisen kirjailijan kesänviettoa ja sen esitettiin ennakkomainonnan mukaan murtavan ”seksivallia”. Kovin rohkeaksi ei *Laituria* voi kyllä väittää, siinä näytettiin muutama näkymä naisten paljaista rinnoista. Onkin erikoista, että elokuvaa esitettiin Ruotsissa nimellä *Sexliv är helkul*⁸.

⁴ Ks. *Suomen kansallisfilmografia* 7, 336–337.

⁵ HS 22.8.1965.

⁶ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 337.

⁷ AL 29.8.1965.

⁸ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 349.

Elokuvan juoni rakentuu siitä, että kirjailijapäähenkilö pakenee maalle saadakseen kirjansa valmiiksi. Kaupungin taiteilijaelämän pyörteissä kirjoittaminen ei nimittäin ota sujuakseen. Konkreettinen luomistyö ja taitelijaidentiteetti eivät sovi yhteen. Kiinnostavaksi elokuvan tekeekin juuri se, miten tuota taiteilijaelämää kuvitetaan. Vaikka boheemielämän kliseekokoelma tuntuisikin sinänsä yllätyksettömältä, tulee siihen syvyyttä, jos vertaillaan 1960-luvun elokuvien taiteilijakuvaa edellisen vuosikymmenen hahmoihin.

Laiturin taiteentekijöiden boheemi identiteetti näyttää rakentuvan klassisesta viini, laulu ja naiset –triangelista. Pääosin taiteilijahahmot ovat siis miehiä. Alussa olevan takauma juhlista ateljeeasunnossa kertoo hurjanlaisesta menosta. Juhlissa on läsnä paitsi vakiintuneita tyttöystäviä, myös parinhakuun vapaata väkeä. Viiniä riittää, ja sekä miehet että naiset näytetään hyvin juopuneina. Naisia kähmitään ja heidän puseroitaan riisutaan. Yksi naisista tanssii taideteoksen edessä humalaisin ottein. Joku kommentoi kirjailijapäähenkilöä: ”Meinaaks toi Ilpo ottaa ton Kaijan”.

Seuraavana aamuna Ilpo herää krapulaisena naisen vierestä. Hän kiroaa oloaan: ”Voi saatana tätä päätä”. Helpotusta hän hakee löytämästään viinapullosta. Nainen nukkuu, ja Ilpo nostaa tämän päätä nähdäkseen kasvot. ”Ai, tämäks se olikin”. Yöllisistä juhlissa ei siis ole varmoja muistoja. Viinaa on kuitenkin juotu ja nainen saatu mukaan. Kirjailija yrittää aloittaa työpäivänsä ja miettii kirjansa tekstiä kirjoituskoneen ääressä juoden kirkasta viinaa. Työ ei kuitenkaan suju, ja hän repii paperin irti tympäänntyneenä. Lopulta hän meneekin naisen luo sänkyyn.

Ilpo lähtee kustantajan kehotuksesta maalle lomahotelliin keskittymään, mutta muu taitelijapiiri jatkaa boheemielämäänsä kaupungissa. Siihen kuuluu kapakassa istumista, *Medisiinarin* seksinumeron tutkailua ja toisaalta kitaransoittoa, viiniä ja olutta ateljeessa. Taiteilijoiden tyttöystävät on otettu juomarinkiin mukaan, mutta he myös hoitavat viinin ja särpimen hankkimisen. Arki ja juhla sulautuvat taiteilijaidentiteetissä yhteen. Ystävien on lähdeävä kesken kitaransoiton ja viininjuonnin, kun kuvataiteilijalla on töitä, muotokuvan tilaaja on tulossa.

Boheemielämään kuuluu paitsi alkoholin nauttiminen myös siitä puhuminen. Kun kaksi taiteilijaa kohtaavat kadulla, he puhuvat töittensä myynnistä. Toinen kysyy, tuleeko hyvin rahaa ja toinen vastaa, että pilsnerirahat. Tavoitteena olisi se, että pääsisi viiniin. Taiteilijaidentiteettiä rakennetaan elokuvassa siis ennen kaikkea erilaisen alkoholikuvaston avulla. Muita kuvituskeinoja ovat ’vapaa’ seksi, epäsäännöllinen elämä ja vallitsevasta tapakulttuurista piittaamattomuus. Boheemielämän kuvaus on niin kliseemäistä, että se lähestyy parodiaa itsestään.

Elokuvan taiteilijakuvaa ei etenkään nuori polvi arvostanut korkealle. Esimerkiksi P. B-h julisti Ylioppilaslehdessä uuden suomalaisen elokuvan saaneen *Laiturissa Rovaniemen markkinansa*. Hänen mukaansa ”*Laiturin* taiteilijakuva ei poikkea juuri edukseen siitä, miten joku Kari Suomalainen asian näkee. Kirjailija tekee tekstiä, jota tuskin pohjoispohjalaiset teinilehdet painaisivat ja hänen vuoropuhelunsa perhostieteilijän ja täysihoitolaväen kanssa alittavat tähänastisen bottenin, joka on papin ja kirjailijan dialogi *Kielletyssä kirjassa*.⁹

.
⁹ *Suomen kansallisfilmografia* 7, 348.

Boheemisuus modernin käytäntönä

Taiteilijan sosiaalista roolia pohtineen Göran Schildtin mukaan 1800-luvun puoliväliin ajoittuu ilmiö, jossa taiteilijat käänsivät selkänsä porvarilliselle yhteiskunnalle. Heidän sanomalleen ei uudessa yhteiskunnassa annettu painoarvoa eikä heitä kuunneltu, mistä oli seurauksena kolme erilaista asennetta. Ensinnäkin romanttinen ja esoteerinen suuntaus alkoi kukoistaa. Kun yhteiskunnalliset vaikutusmahdollisuudet olivat tukossa hakeutuivat taiteilijat yksityisiin sfääreihin, historialliseen menneisyyteen tai metafyyssisiin näkemyksiin. Omistautumalla arkielämää ”korkeampiin” henkisiin asioihin saatiin pakollinen eristäytyminen näyttämään vetäytymiseltä korkeammalle tasolle. Toisaalta juuri esoteerikkojen viljelemät taiteen mysteerit vapauttivat turhautunutta porvaristoa arkielämän huolista.¹⁰

Toinen joillekin taitelijoille tyypillinen reaktio oli omaksua passiivinen rooli puhtaana olemassaolon tarkkailijana. Tässä yhteydessä Schildt viittaa mm. Flaubertin ja Proustin naturalismiin. Kolmas ja näkyvin tapa vieraantua yhteiskunnasta oli kuitenkin boheemien vastarinta porvarillista yhteiskuntaa vastaan. Pariisissa syntynyt boheemien liike osoitti omaa erityisasemaa pukeutumalla ”taiteellisesti” ja käyttäytymällä ärsyttävästi. Toveruutta osoitettiin paitsi eri taiteenalojen edustajia myös muita porvarillisen yhteiskunnan varjopuolella eläviä kohtaan. Antiyhteiskunnallinen sympatia kohdistui niin proletaareihin ja psykkisesti sairaisiin kuin prostituoituihin ja rikollisiinkin.¹¹

Riitta Jallinojan tutkimuksessa modernin elämän ajankuvista ja käytännöistä boheemisuus on keskeisessä roolissa. Hänen mukaansa boheemisuus on ilmentänyt näkyvimmin pyrkimystä toteuttaa ideaalityypistä modernia elämää käytännössä. ”Boheemit halusivat olla mukana toteuttamassa sitä elämänmuotoa, josta monet intellektuellit kirjoittivat romaaneja, runoja, esseitä, manifesteja ja pamfletteja”, Jallinoja kirjoittaa. Modernissa yksilöllistyneessä elämässä ovat boheemeja houkuttaneet nimenomaan sen vapaamieliset ja hedonistiset ulottuvuudet, sen sijaan rationaalisuus ei heitä ole kiinnostanut.¹²

Boheemisuutta on pidetty modernin elämän toistuvana muotona. Ajatusta on täsmennetty siten, että vaikka yksittäisten henkilöiden julistautuminen boheemeiksi on modernin pysyvä ilmiö, on varsinaisia boheemisukupolvia ollut vain aika ajoin. Näistä tunnetuimpia ovat olleet Pariisin Montmartren, Montparnassen ja Latinalaisen korttelin, Lontoon Chelsean ja New Yorkin Greenwich Villagen boheemiyhteisöt. Ajallisesti viimeiset Jallinojan tutkimuksessa tarkastellut boheemit ovat olleet 1950-luvun beatnikit ja 1960-luvun hipit.¹³

Yksi boheemisen vapauden keskeisimpiä kysymyksiä on ollut ansiotyö, joka on nähty vapauden perimmäisenä esteenä. Siinä suhteessa lähtökohdat ovat olleet yllättävän samankaltaiset kuin rationaalisessa modernisuudessa. Työn on ajateltu säätelevän pitkälle ihmisten elämää. Luonnollisesti vapaus pakko-

¹⁰ Schildt 1972, 91.

¹¹ Schildt 1972, 92.

¹² Jallinoja 1991, 123–124.

¹³ Jallinoja 1991, 125.

Selvyyden vuoksi on hyvä mainita, että hedonistisen modernismin tutkijat suhtautuivat siihen suurelta osin kriittisesti. Kyse ei siis ole edistyskertomuksen kaanonista. Merkittävää on, että he kiteyttivät aikalaistulkintoissaan alkusoiton sille, mitä myöhemmin on totuttu nimittämään myöhäis-, jälki- tai postmoderniksi. Tässä perspektiivissä myöhäismoderni näyttäytyy siis elimellisenä osa modernia yksilöllistymishakuista modernia. Huomionarvoista se on siksi, että se vastaa sekä oman tutkimukseni lähtökohtiani että myös sinänsä oikeuttaa tutkimaan Suomen 1960-lukua myöhäismodernin tutkimuksesta lainatuin käsittein. Suomen 1960-luku oli selkeästi modernin vuosikymmen, mutta modernin hedonistisen ulottuvuuden suhteen tuona aikana alkoi näkyä selkeä muutos.

Riitta Jallinoja huomioi, kuinka Yankelovich on kuvannut hedonistista henkilökohtaista vapautta haluna 'löytää oma itsensä' tai 'todellinen minä'. Vastavasti Charles Reich on luonnehtinut samaa ilmiötä siten, että ihmiset alkavat kyseellä 'kuka minä olen', ja toisaalta todeta, että 'kuka tahansa minä olen, se olen minä'.²⁰ Kyseessä on siis juuri se modernin identiteetin kehkeytymisprosessi, jonka voi yhtä lailla lukea 1960-luvun hengentuotteista, niin kulttuurista kuin aikakauslehtien palstoiltakin.

Modernin elämän kolmatta ulottuvuutta, hedonistinen yksilöllistymistä on siis käytännössä pyritty toteuttamaan taiteilijakortteleiden boheemielämässä. Kiinnostavaa onkin se, että juuri samaan aikaan kuin itsensä toteuttaminen alkoi tulla osaksi yleisesti toivottavaa elämäntapaa, nousi boheemi taiteilija jälleen yhdeksi oman aikansa ikoniksi. Ei siis ole sattuma, että yksi vahvimpia 1960-luvun jälkikuvia on epäsovinnaisesti pukeutunut taiteilijahahmo siemailemassa punaviiniä ja puhumassa suuria. Eikä myöskään se, että se tuollainen taiteilijatyyppejä oli niin suosittu hahmo 1960-luvun kulttuurituotteissa.

1950- ja 1960-lukujen taiteilijahahmot

1960-luvun elokuvien taiteilija oli tyypillisimmillään alkoholin ja naisten parissa viihtyvä kirjailija. Ajallisesti ensimmäinen oli Maunu Kurkvaaran elokuvan *Rakka.* (1961) nuori kirjailija Jaska (Jaakko Pakkasvirta). Tuo päähenkilö on don juan -hahmo, jonka avioelämän ja naisseikkailujen yhteentörmäämistä elokuvan ruotii. Samantyyppinen hahmo saman näyttelijän esittämänä – ja vielä saman nimisenä – esiintyi myös elokuvassa *Meren juhlat* (Kurkvaara 1963), sillä kertaa tosin ammatiltaan kuvataiteilijana.

Maunu Kurkvaara on itse luonnehtinut noiden elokuvien yhteiseksi teemaksi "yksilöllisen ihmisen suhtautumisen standardiympäristöön, hänen yksityisyytensä, vapaudentarpeensa ja pyrkimyksensä kosketukseen toisen ihmisen kanssa".²¹ Ja juuri taiteilijamiesten ja 'tavallisten' ihmisten maailman kohtamattomuutta viljeltiin tuon teeman käyttövoimana. Kurkvaara oli myös itse aloittanut uransa taidemaalarina ennen kuin siirtyi elokuvien auteuriksi. Sellaiseksi häntä voidaan kutsua sanan varsinaisessa merkityksessä, sillä hän tuotti, ohjasi, kirjoitti, kuvasti, lavasti ja leikkasi elokuvansa itse.

²⁰ Jallinoja 1991, 73.

²¹ *Kodin kuvalehti* 4/1963. Elokuvatrilogiaan kuului vielä teos *Yksityisalue* (1962), kertomus ikääntyvän arkkitehdin itsemurhasta.

Muun muassa Markku Varjola on kuvannut Kurkvaaraa suomalaisen 'uuden aallon' isäksi. Modernistinen ohjaaja käänsi selkämä elokuvan studio-, maaseutu- ja kirjallisuusperinteille ja vapautti sen ihmiskuvaa, erotiikkaa ja dramaturgiaa. Samalla hän loi sisältä käsin kuvia sodan jälkeen aikuistuneesta sukupolvesta. Varjola luonnehtii erityisesti Jaakko Pakkasvirran luoneen Kurkvaaran elokuvissa radikaalisti uutta suomalaista mieskuvaa. Tämän mukaan "hänen henkistynyt miestyypinsä oli realisti, ei kalpea keuhkotautinen romantikko".²²

Vaikka mainittujen elokuvien molemmat Jaskat seikkailevat kosteissa juhlissa, he eivät kuitenkaan itse esiinny humalassa. Roolihenkilöt muistuttavatkin modernia flanöörihahmoa, kuljeksijaa, joka kaduilla ja kapakoissa kuljeksien tarkkailee ympäristöään²³. Sen sijaan jo luvun alussa puheena olleiden) 1960-luvun puolivälin elokuvien (*Kielletty kirja*, *Laituri*) kirjailijapäähenkilöitä näytetään viinanhuuruuisissa tunnelmissa. Uutta on myös rähinä, oli se sitten perheriidan kärjistymistä tai politiikan lietsomista.

Taiteilijapäähenkilö tai useampia sellaisia oli myös muutamassa muussa 1960-luvun elokuvassa. Niille kaikille oli yhteistä lähes alleviivaava alkoholin käyttö, ja kahdessa niistä alkoholilla oli myös merkittävä narratiivinen rooli. *Naiset, jotka minulle annoit* (Tarkas 1962) kuvaa alkoholisoituvaa ikääntyvää näyttelijätärtä ja kuuluu vielä studiokauden elokuvatraditioon. *Äl' yli päästä perhanaa* -elokuva (Matti Kassila 1968) taas kertoo elokuvantekijäseurueesta, joka suunnitellesaan uutta työtä juo itsensä pöydän alle. Viinanjuontiteema kertautuu kuvitelluissa elokuvajuonissa, ja itse asiassa alkoholilla päädytään kuvittamaan itseenäisen Suomen historiaa.

Kolmas näistä erityisen kosteista taiteilijakuvauksista on Tapio Suomisen *Narrien illat* (1970). Se kertoo nuorten pop-muusikkojen kesänvietosta ja iskelmäteollisuudesta. Minuuttimääräisesti laskien elokuva varmasti pärjäisi hyvin juomakohtausten määrässä mille tahansa suomalaiselle elokuvalla.

Taiteilijahahmot eivät tietenkään olleet 1960-luvun elokuvien yksinoikeus. Joka tapauksessa tuntuu erikoiselta se Päivi Lehto-Trapnowskin esittämä havainto, että taiteilijattaret olivat suurin yksittäinen niin sankareiden kuin sankarittarienkin ammattiryhmä 1940- ja 1950-lukujen elokuvissa. Naishahmojen osalta hän kuitenkin toteaa, että vielä 1940-luvulla ammatin mainitseminen oli harvinaista ja yleisesti nainen esiteltiin "jonkun tyttärenä tai vaimona".²⁴

Lehto-Trapnowski arveli havaintonsa syyksi sen, että "ilmeisesti taiteilijat edustavat kaikkea sopivan erilaista, epäsovinnasta ja rohkeaa, koska heitä esiintyy elokuvissa näinkin paljon. Yleensä ennen loppua nukkavieruinkin taiteilijasankari huomataan, ja hän saa palkkionsa ja kykenee näin tarjoamaan sankarittarelle elatuksen. Toisin sanoen taiteilijoiden epäsovinnaisuuden täytyy lieventyä hiukan ennen kuin he ansaitsevat sankarittaren."²⁵ Taiteilijahahmon epäsovinnaisuuden ja muun maailman kohtaaminen olisi siten ollut olennaista käyttövoimaa 1940- ja 1950-lukujen elokuvien kerronnassa.

.

²² Varjola 1991, 552–555.

²³ Ks. esim. Benjamin 1986.

²⁴ Lehto-Trapnowski 1996, 154.

²⁵ Lehto-Trapnowski 1996, 154.

Lehto-Trapnowski perusteli havaintonsa sillä, että hän oli laskenut Suomen kansallisfilmografian tiedoista ”naisten ja miesten ammattien mainintoja”. Kirjoituksesta ei kuitenkaan selvinnyt, mitä hän tarkoitti ’sankareilla’ ja sankarittarilla’.²⁶ Epäselväksi siis jäi, oliko kyseessä elokuvien keskushenkilöt, varsinaiset ’sankarihahmot’ vai kaikki näyttelijäluettelossa mainitut roolihahmot.

Vertailun vuoksi selvitin samaisen lähteen avulla elokuvien kolmen päähenkilön (ensiksi mainittujen näyttelijöiden) taiteilija-ammattit 1950-luvun elokuvissa.²⁷ Omat huomioni elokuvien keskushenkilöiden osalta olivat aivan eri suuntaiset. Miespuolinen taiteilijahahmo esiintyi kolmen ensiksi mainitun roolihenkilön joukossa yhteensä vain 16:ssa ja naispuolinen kahdeksassa elokuvassa. Kaiken kaikkiaan fiktiivisiä pitkiä elokuvia valmistui 210 vuosina 1951–60, joten ’taiteilijaelokuvien’ osuus niistä on marginaalinen. Jos samojen elokuvien useat hahmot otetaan huomioon, nousevat molemmat luvut yhdellä henkilöllä. Osuus on niin pieni, että asiaan tuskin vaikuttaa kaikkien muiden ammattien suuri kirjo, eli että jokaista yksittäistä ammattia olisi niin vähän, että taiteilijat yhdessä muodostaisivat suurimman ryhmän.

Näyttää siis siltä, että Lehto-Trapnowskin ’sankareihin ja sankarittariin’ kuuluvat elokuvien kaikki roolihenkilöt, joiden ammatit *Suomen kansallisfilmografia* mainitsee. Kun lisäksi kiinnittää huomionsa 1950-luvun elokuvien luonteeseen, tulos ei ole enää ollenkaan yllättävä. Tuon ajan elokuvissa viljeltiin paljon erilaisia esiintymisnumeroita, musiikkia, tanssia tai muuta vastaavaa. Suurin osa elokuvan taiteilijahahmoista on mitä ilmeisemmin ollut elokuvassa viihdyttävän roolinsa takia. Ajatusta tukee se, että ei-esiintyvä taiteilija oli mainittu sivuosaesiintyjäksi ainoastaan kahdeksassa elokuvassa. Estraditaiteilijoiden määrä saadaan lisäksi erittäin suureksi, jos ns. iskelmäelokuvien esiintyjäkaarti lasketaan mukaan.

Taiteilijahahmojen tehtävä viihdykkeenä ja kerronnan kevennyksenä luonnollisesti kyseenalaistaa tulkinnan heidän rohkeudestaan ja epäsovinnaisuudestaan juonta rakentavana elementtinä. Vain harvat 1950-luvun elokuvien taiteilijat olivat sankareita, jotka loppuhuipennuksessa saivat sankarittarensa. Toki heitäkin oli, ja varmasti juuri taiteilijahahmon avulla luotiin useassa elokuvassa erityistä dramatiikkaa. Mutta suurimmaksi yksittäiseksi sankarihahmojen ammattiryhmäksi nimittäminen antaa harhaanjohtavan kuvan tuon aja elokuvista.

1950-luvun taiteilijakeskushenkilöt jakautuvat eri aloille siten, että eniten on muusikkoja ja erilaisia estraditaiteilijoita (näyttelijä, tanssijatar, sirkustaiteilija), taidemaalareita on muutama ja sen lisäksi yksi lasिताiteilija, yksi naispuolinen matkakirjailija ja yksi kirjailija. Elokuvien tyylilajikin vaihtelee rillumareifarssista *Kesäyön valssin* pukudraamaan ja lähes kaikkeen siltä väliltä. Oman laji-tyyppinsä muodostavat todellisten henkilöiden elämäkerrat, esimerkiksi *Säkki-*

.
²⁶ Lehto-Trapnowski 1996, 154.

²⁷ Kolme valitsin sen takia, että molemmat sukupuolet olisivat hyvin edustettuina. On selvää, että tuo rajaus ei sovi kaikkien elokuvien luonteeseen, mutta suuntaa-antavan tuloksen se varmasti antaa. Koska monien henkilöiden ammatin kohdalla oli näyttelijäluettelossa puutteita, tarkastin, valaiseeko elokuvan sisältöseloste asiaa.

Järven polkka (Ville Salminen 1955) hanuristi Vili Vesterisen vapaamuotoisena elämäkertana.

Matti Oraviston ohjaama *Tähtisilmä* (1955) ja Veikko Itkosen *Tyttö tuli taloon* (1956) ovat elokuvia, joissa toisessa on päähenkilönä kuvataiteilija, toisessa kirjailija. Molempien taiteilijan elämäntapa esitetään epäsovinnaiseksi, mutta eri tavoilla. Toisen taiteilijan identiteetti kuvittuu köyhyyden, toisen yläluokkaisen seurapiirielämän avulla. Olennaista on kuitenkin se, että elokuvien juonirakenne perustuu juuri epäsovinnaisista tekijöistä eroon pääsemiseen.

Tähtisilmän taiteilija on rahaton nuori mies, jota uhkaa häätö asunnostaan. Hän lyöttäytyy varakkaan seurapiirikaunottaren kavaljeeriksi, joka kustantaa hänet juhliin ja huvituksiin. Taiteilijaan ihastunut köyhä mutta pirteä kahvilähettityttö ei hänelle kelpaa. Mutta kun taiteilija voittaa alttaritaulukilpailun, asiantilaisuus onkin toinen. Onnellinen pari saa toisensa. Sitä ennen tyttökin on menestynyt, voittanut päävoiton veikkauksessa, maksanut taiteilijan velat ja vielä päässyt laulamaan Yleisradioon.

Elokuvan taiteilijahahmon boheemisuutta kuvitetaan sillä, ettei hän pysty elättämään itseään. Hänen taiteensa arvoa ei nimittäin ole ymmärretty. Tilanteen uhrina hänen on sitten siipeiltävä rikkaiden seurassa, kunnes suuri rakkaus pystyy hänen velkansa maksamaan. Vasta alttaritaulukilpailun voiton jälkeen taiteilija lähestyy häntä piirittänyttä kahvilähettiä. Sankari on lunastanut sankarittaren, jonka tämänkin sosiaalinen asemansa on noussut veikkausvoiton myötä.

Tyttö tuli taloon -elokuvan kirjailija taas on seurapiirihulinoissa kauniiden naisten seurassa viihtyvä, viatonta sankaritarta selkeästi vanhempi mies. Hänen täytyy osoittaa rehellisyytensä ja kunnialliset aikeensa voittaaksensa sankarittaren sydämen. Päin vastoin kuin *Tähtisilmän* varaton taiteilija, tämä elokuvia käsi- kirjoittava kirjailija kylpee ylellisyydessä. Hänen ”kunnottomuuttaan” kuvitetaan degeneroituneen yläluokan termein, viittaukset paheisiin kohdistuvat ylellisyyteen ja naisiin.

Voi siis sanoa, että siinä missä 1960-luvun elokuvien kirjailijahahmot olivat arkkityypisiä boheemihahmoja, 1950-luvulle tyypillistä oli esittää taiteilijansa lievästi epäsovinnaisina, jollain tavalla porvarillis-rationaalisen elämän ulkopuolella elävinä roolihenkilöinä. Sääntömättömän elämäntavan kärjistyksen tai ylilyönneistä eivät ilmene humaltumisen, rähinöinnin tai seksin akselilla, vaan maksamattomina vuokrina tai ylellisinä pitoina.

Oleellista on kuitenkin elokuvien juonirakenteiden ero. 1950-luvun elokuvissa epäsovinnaisen taiteilijapäähenkilön piti osoittaa kunnollisuutensa päästäkseen loppusuudelmaan. Sankaruus oli siten lunastettava. 1960-luvun boheemit kirjailijat olivat sankareita sellaisenaan. Jos jonkun tuli muuttua, se oli yhteiskunta, ei sankari itse.

Pekka Tarkka on tulkinnut elävän elämän kirjailijoiden korostunutta boheemista kapakkaelämää tuolla vuosikymmenellä. Hän pitää sen juurina kirjailijan aseman järkkymistä 1960-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Tarkan mukaan kirjallisuuden ja yhteiskunnallisen valtaryhmän suhde oli pitkään Suomessa kiinteä. Kielitaistelun aikana suomenkieliset kaunokirjalliset teokset katsottiin voitoksi patrioottisessa taistelussa ja todistukseksi kansassa piilevistä voimavaroista, jotka oikeuttaisivat itsenäisyyden. Sotien välisenä aikana taas korkea ru-

nollinen innoitus ja kansallispoliittiset aatteet molemmat olivat ”vastustamassa materialismiin liukuvan kapitalistisen yhteisön arkista harmautta”.²⁸

1950-luvun modernismin myötä kirjallisen osakulttuurin ja valtaeliitin suhde kuitenkin heikentyi. Vastaavasti suuren yleisön kosketus kirjallisuuteen loittoni. Esimerkiksi runoilija Osmo Hormia arvosteli vuonna 1957 ”lukijoiden jääneen jälkeeseen edelläkävijöistään” ja kuvaili yleisöään sanoilla ”henkinen kangistuminen, matala tasapäisyys, keskimääräiset tarpeet, yleinen profanoituminen ja porvarillinen latteus”. Hänen mukaansa kirjallisuuden ja suuren yleisön välillä ei ollut mitään yhteyksiä.²⁹ Asenne kuvaa hyvin 1950-luvulla kärjistynyttä eroa korkean ja matalan kulttuurin välillä.

Suuren yleisön ja muusta yhteiskunnasta vieraantuneen kirjallisen osakulttuurin vastakkaisuus ilmeni Tarkan mukaan myös 1950-luvun modernismikeskustelusta. Aikakauden esteettis-taiteellisia arvoja pidettiin käsittämättöminä ja hämärinä ja niitä ivattiin avoimesti. 1950-luvun kirjailijat myös pyrkivät itse eristäytymään muusta yhteiskunnasta specialisaation tai peräti dogmaattisuuden logiikalla. Tarkka arvelee, että oma toimintapiiri auttoi heitä vapautumaan mekaanisen yhteisvastuun leimaamasta yhteisöstä ja lojaliteettipaineista.³⁰

Kirjasotia aiheuttaneet kirjailijat 1950- ja 1960-luvuilla herättivät vastaavasti suuren yleisön vastarintaa, mutta se johtui aivan muusta kuin taiteellisten arvojen kodittomuudesta. Kysymyshän ennen kaikkea yhteiskunnallisten tai moraalisten arvojen herättämästä närkästyksestä. Heistä tuli kansallissankareita – niin Väinö Linnasta kuin Hannu Salamastakin – vaikkakin eri tavoilla.³¹

Tarkan mukaan kuitenkin muutokset 1960-luvun loppupuolen aateilmastossa laskivat kirjailijan yhteiskunnallista statusta. Näin tapahtui etenkin nuorison keskuudessa. Siitä oli seurauksena se, että kirjailijat kokivat jonkinlaisen arvonsa alentumisen ja pakenivat liioiteltuun boheemisuuteen. Tarkka toteaa lakonisesti, että se kurjisti kirjailijoita henkisesti.³²

Tunnetuin sellainen, ja Tarkan mukaan epätoivoisin ja surkein, ilmiö oli ravintola Hansan kausi. Sillä viitataan joukkoon julkisuudenkipeitä kirjailijoita, jotka 1960-luvun puolivälin jälkeen linnoittautuivat helsinkiläiseen kapakkaan juopottelemaan ja pitämään ääntä itsestään Pentti Saarikosken johdolla. Ravintolan tunnelmia ovat fiktiivisesti dokumentoineet Hannu Salama (*Tapausten kulku* 1969) ja Jorma Ojajarju (*Amok* 1970) sekä Saarikoski teoksessaan *Kirje vaimolleni* (1968).³³

Tarkka vertasi hansalaisia epätoivon ja tuhon näyissään Henry Millerin omaelämäkerralliseen minäkertojaan. Kirjallisuuden traditionaaliset arvot menettivät arvonsa ja tilalle tuli kärsimys, rappio ja hulluus – nimenomaan omassa elämässä.³⁴ Pirjo Alhoniemen mukaan Hansan kausi paljastikin konkreettisesti, miten

²⁸ Tarkka 1966, 209.

²⁹ Tarkka 1966, 209–210.

³⁰ Tarkka 1966, 211–212.

³¹ Tarkka 1966, 211–212, Tarkka 1973, 231.

³² Tarkka 1973, 232.

³³ Tarkka 1973, 232–233.

³⁴ Tarkka 1973, 233.

kirjailijan luottamus oman työn merkitykseen laskee silloin, kun kirjallisuuden yhteisöllinen arvostus pienenee³⁵.

Alhoniemi on kirjoittanut kahden 1960-luvun näkyvän kirjailijan, Pentti Saarikosken ja Christer Kihlmanin identiteetistä kirjailijana. Saarikoskea Alhoniemi kuvaa vaeltelevana laulajana, joka antoi periksi boheemisuudelle ja myytille yksinäisestä vaeltajasta ja kärsijästä. Tuon ”omaehtoisen kietoutumisen mytologisointiin” hän asettaa vastakohtaksi sen kanssa, että kirjailijatyö käsitetään todelliseksi ammatiksi, joka vaatii sekä erikoislahjakkuutta että työpanosta. Sen suuntaisia kannanottoja esitti 1960-luvulla erityisesti Christer Kihlman.

Poleemisissa lehtikirjoituksissaan Kihlman vaati kirjailijoiden työn arvon tunnustamista ja valtakulttuurin tukea, mutta myös heidän toimeentulonsa turvaamista. Luovan kirjallisen työn tekijät olisi saatettava yhdenvertaisiksi muiden yhteiskuntaryhmien kanssa. Hänen oma työnsä kriisiytyi vuonna 1966, jolloin hän julkisesti sanomalehden palstoilla ilmoitti lopettavansa kirjailijanuransa, joka oli taloudellisesti kannattamaton. Ahdinko oli sekä henkilökohtainen että ammatillinen, ja kirjoituksensa lopuksi hän ilmaisi lukuisille velkojilleen omistavansa vain kotinsa ja sen esineet.³⁶

Kihlmanilla oli paljon kohtalotovereita ja heti kirjoituksen ilmestymisen jälkeen 32 kirjailijaa ja kulttuurihenkilöä allekirjoitti adressin hänen näkökantojensa tueksi. Adressi aloittikin laajan kulttuuripoliittisen keskustelun kirjailijoiden palkasta ja roolista yhteiskunnassa. Keskustelu oli osittain jatkoa sille identiteetikriisille, johon vuosina 1963 ja 1964 alkaneet Rintala- ja Salama-sodat olivat kirjailijat saattaneet. Olivathan he siinä joutuneet vastakkain yhteiskunnallisten instituutioiden kanssa, vastaan armeijaa, kirkkoa ja oikeuslaitosta. Useimmat reagoivatkin voimakkaasti säilyttääkseen yksilöllisen vapautensa ja mahdollisuutensa yhteiskuntakritiikkiin.³⁷

Sekä Tarkka että Alhoniemi esittävät sinänsä vakuuttavia kuvauksia siitä, kuinka 1960-luvun kirjailijat joutuivat ahtaalle niin yleisön, yhteiskunnallisten instituutioiden kuin oman toimeentulonsakin suhteen. Monia asioita ei myöskään ole edellä käsitelty, kuten esimerkiksi kirjailijoiden absoluuttisen määrän lisääntymistä. Siihenhän johti niin tekijöiden kuin lukijoiden lisääntynyt koulutustaso, vapaa-ajan ja elintason lisääntyminen ja kirjastolaitos. Myös aatteellisuuden ja osallistumisen vaatimukset aiheuttivat kirjailijoille paineita: sitoutuako vaiko olla näkyvästi sitoutumatta? Kaikesta huolimatta tulkinta boheemisuudesta huomionkipeytenä vaikuttaa liioittelevalta.

1960-luvun kirjailijoiden korostuneelta näyttävä boheemisuus selittyy ennemminkin modernin ideaalien, vapaamielisyyden ja hedonistisen yksilöllisyyden läpilyönnillä samalla vuosikymmenellä. Tässä ei kuitenkaan eikä suinkaan tarkoiteta sitä, että traditiot olisivat väistyneet ja moderni lävistänyt käytännön kokonaan. Sen sijaan modernin ideaalit saivat vankkaa ja varteenotettavaa jalansijaa juuri tuolloin. Boheemi taiteilija näyttäytyi siis vapaamielisen ja hedonistisen

.
³⁵ Alhoniemi 1992, 177.

³⁶ Alhoniemi 1992, 184.

³⁷ Alhoniemi 1992, 183–185.

modernin etujoukkona, tiettyjen ideaalien äärimmäisenä esimerkkinä, ja siksi hänen hahmonsaa sai kulttuurista painoarvoa. Taiteilijahahmo ei kuitenkaan ollut esimerkki siitä, minkälainen suuri yleisö halusi itse olla. Pikemminkin hän oli kärjistyä niillä ulottuvuuksilla ja akseleilla, joilla kamppailtiin yksilön vapaudesta ja mahdollisuuksista.

Luovuus ja alkoholi

Boheemin taiteilijan kuvittaminen nimenomaan alkoholinkäytöllä liittyy myös siihen, että alkoholilla on uskottu olevan suotuisa vaikutus luovuuteen. Monet tunnetut taiteilijat ovat käyttäneet alkoholia ylenmäärin. Suomalaisista juupoista suurista taiteilijoista tunnetuin lienee Eino Leino, mutta myös monet muut kansalliskirjailijamme ovat olleet alkoholin suurkuluttajia.

Luovuuden ja alkoholin suhdetta on yritetty pohtia eri tieteenalojen keinoin. Anekdoottina voi mainita esimerkin lääketieteellisen ja musikologisen asiantuntemuksen hyödyntämisestä eräässä 1960-luvun alussa tehdyssä tutkimuksessa. Lääketieteen ja kirurgian tohtori Toivo Pihkanen ja fil. tohtori Olavi Kauko halusivat vastauksen mm. kysymykseen ”onko soittajalle annettava viinaa”. Iltamissahan soittajille tavallisesti tarjoiltiin alkoholia, koska ajateltiin sen parantavan soittotaitoa. Orientoivaan tutkimukseensa he valitsivat kolme pianonviritäjää. Suuriryhmäisenä se olisi ollut hankala hoitaa, vaikka tilastollisuus tällä tavalla kärsi.

Pianonviritäjille, joista kaksi oli miestä ja yksi nainen tarjoiltiin ensimmäisessä kokeessa alkoholia. Nainen nautti sitä tyhjään vatsaan, miehet ruoan päälle. Koe toistettiin viikon kuluttua ilman alkoholia. Tarkoitus oli erottaa erilaisia sävelpareja toisistaan niin sävelkorkeuden, -voimakkuuden, rytmin kuin sävelmuistinkin osalta. Kokeen tuloksena huomattiin, että ainoastaan sävelvoimakkuutta koskevat havainnot eivät kärsineet alkoholin vaikutuksen alaisuudesta.³⁸

Alustavan tutkimuksen mukaan Pihkanen ja Kauko päätyivät siis siihen, ettei ainakaan sävelherkkyys alkoholin avulla parane. Kiinnostavaa on kuitenkin heidän lähtökohtansa. Käsityksen siitä, että soitto paranee viinalla täytyy olla kulttuurisesti todella vahva, jos sitä professorimiehet alkavat tuolla lailla kokeellisesti tutkia.

Erityisesti kirjailijoiden ylenmääräistä alkoholinkäyttöä on tutkittu runsaasti eri maissa. Sitä on pyritty selittämään niin sosiaalisilla kuin psykologisilla tekijöillä. Esimerkiksi amerikkalaisen sotien välisen kirjailijajoukon, ’kadotetun sukupolven’ runsasta alkoholinkäyttöä on selitetty historiallis-yhteiskunnallisena sukupolvi-ilmiönä. Sen suomalainen vastine on Anja Koski-Jänneksen mukaan Tulenkantajat mielikuviuksellisine juhlineen. Toisaalta syitä on etsitty kirjailijan ammatin yksinäisyydestä. Alkoholi on silloin toiminut niin kuvitteellisena kuin

.
³⁸ *Alkoholipolitiikka* 2/1962, 89.

reaalisenakin kontaktinottovälineenä. Myös ulkoisen kontrollin puutetta on pidetty vapaisiin ammatteihin liittyvänä riskitekijänä.³⁹

Psykologisia tekijöitä, jotka selittäisivät kirjailijoiden juomista, ovat sen oletettu vapauttava vaikutus alitajuisiin luoviin prosesseihin ja toisaalta vapautus ympäröivästä todellisuudesta omaan todellisuuteen. Juomista on myös pidetty puolustusmekanismina, jonka avulla kirjailijan yliherkkä ego torjuu esimerkiksi ahdistusta. Anja Koski-Jännestä nämä selitykset eivät kuitenkaan täysin tyydyttäneet. Hänen mukaansa luovuutta on yleensä lähestytty eriytymättömästi. Luova prosessi pitäisikin ymmärtää erilaisina vaiheina ja alkoholin käytön vaikutusta tulisi pohtia niihin kuhunkin erikseen.⁴⁰

Koski-Jännes itse ryhtyi kartoittamaan sitä, millaisia kokemuksia suomalaisilla kirjailijoilla itsellään oli juomisesta ja miten he itse uskoivat sen vaikuttavan. Hän oli tutkinut kokeellisen psykologian keinoin alkoholin ja luovuustekijöiden yhteyttä, mutta koehenkilöinä oli opiskelijoita eikä varsinaisia luovan työn tekijöitä⁴¹. Nyt hän kuitenkin halusi selvittää niitä subjektiivisia odotuksia, joita kirjailijat alkoholiin liittivät. Oletuksena oli, että nuo odotukset muovasivat joko tietoisesti tai tiedostamattomasti humalakokemusta.⁴²

Lähdeaineistona Koski-Jänneksellä oli suomalaisten kirjailijoiden haastattelut, joiden keruun SKS:aan oli aloittanut Ritva Haavikko vuonna 1971. Luovan prosessin Koski-Jännes oli jakanut valmistautumisvaiheeseen, kypsyttelyvaiheeseen, todentamisvaiheeseen (itse kirjoittaminen) ja palautumisvaiheeseen, joiden suhteen hän pyrki analysoimaan 60:n haastattelun vastauksia alkoholin käytöstään. Tutkimuksen päätulos oli se, että kovimmatkin juopot pyrkivät olemaan selviä itse kirjoitusprosessin aikana. Vain pieni ryhmä sekä mies- että naispuolisia kirjailijoita käytti varovasti alkoholia työnsä stimuloimiseen ja vain muutama, enimmäkseen miespuolinen runoilija, juopotteli jatkuvasti.⁴³

Niin teoksen valmisteluvaiheeseen kuin palautumiseenkin liitettiin eniten käsitteitä alkoholin juomisen myönteisistä vaikutuksista. Niitä olivat ensin mainitussa kirjailijan identiteetin muodostus, tuki elämäkokemuksen ja kirjallisten ideoiden hankkimiselle, kanavat ateljeekritiikille ja kannustukselle, kanssakäymisen vapauttaminen, tajunnan laajentaminen ja havaintojen terävöityminen sekä tavallisista elämäkuvioista irrottautuminen. Palautumisvaiheessa juomisen taas kerrottiin rentouttavan työperiodin jälkeen, auttavan työstä irrottautumiseen, laukaisevan kovia paineita, ”puhdistavan taulun”, palauttavan sosiaalisia suhteita ja kanavoivan masennusta. Haitaksi taas koettiin nimenomaan työn valmisteluvaiheessa sosiaalisten suhteiden pinnallistuminen, liika ”roskanpuhuminen”, rappiolle joutuminen ja työhön suuntautumisen estäminen.⁴⁴

Kypsyttely-, oivallus- ja todennusvaiheeseen niin ikään liitettiin myönteisiä tekijöitä mutta suhteellisesti vähemmän. Sellaisia olivat kahdessa ensimmäisessä mm. latautumisprosessin auttaminen, aloittamiseen liittyvän levottomuuden

39 Koski-Jännes 1983b, 263–264.

40 Koski-Jännes 1983b, 264.

41 Koski-Jännes 1983a.

42 Koski-Jännes 1983b, 265.

43 Koski-Jännes 1983b.

44 Koski-Jännes 1983b, 272. Koski-Jännes on lisännyt luetteloon muutamia kirjallisista omaelämäkertoista löytyviä kommentteja.

laukaisu, innoitus, oivallukset ja ideat, mielikuvituksen vapauttaminen ja torjuttu tavoittamisessa auttaminen. Todennusvaiheessa taas alkoholin sanottiin helpottavan työn aloitusta, stimuloivan työskentelyä, auttavan vapautumaan negativismista sekä ympäristön odotuksista sekä lisäävän suorituskykyä.⁴⁵

Kielteisiksi tekijöiksi mainittiin se, että alkoholi toimii tiedostamattomana itse-tuhon välineenä alkuunpääsemisvaikeuksien yhteydessä, tuottaa vääristyneitä käsityksiä eikä ”tee erityisen nerokkaaksi”. Todennusvaiheeseen liitettiin kaikkein eniten alkoholin negatiivisia vaikutuksia. Sen väitettiin väsyttävän ja lamaannuttavan ja tekevän koneella kirjoittamisen mahdottomaksi. Logiikka ja rakenne eivät pysy koossa ja alkoholi tuottaa virheitä. Sanottiin myös, että ”kirjoitan päätöntä ja asiat häviävät” ja juominen hämmentää sekä tekee epäluotettavaksi. Lisäksi valitettiin itsekontrollin häviämistä.⁴⁶

Juomisen myönteiset vaikutukset kirjailijoiden työhön liittyivät kommentoissa siis ennen kaikkea kirjailijan identiteettiin ja työn sosiaaliseen luonteeseen. Eristäytyneelle, yksinäiselle ja epävarmalle niin alkoholin ominaisvaikutukset kuin kokoontuminen lasin ääreen tarjosivat sosiaalisen kanavan. Taiteilijaravintolaelämä oli tärkeä osa kirjailijan identiteetin muodostumista ja sen avulla paitsi integroiduttiin muihin taiteilijoihin myös erotuttiin muusta väestöstä. Koski-Jännes mainitsee todennäköisesti erityisen suomalaisena piirteenä seuraavan kommentin:

Minulle boheemisuus liittyy alkoholin käyttöön. Alkoholi suo minulle mahdollisuuden hölmöillä (tehdä jotain sellaista joka ei ihmiselle sovi). Tämänlaatuinen boheemisuus on tarpeellista aina.⁴⁷

Kirjailijat – boheemit taiteilijat ylipäänsä – tarjoavat siis harvinaisen selkeän esimerkin siitä, miten alkoholilla ja juomatavoilla tuotetaan tietynlaista identiteettiä. Historiallista vertailuasetelmaa identiteetin tuottamiseen tuo esimerkiksi 1800-luvun romantisoitu tuberkuloosimyytti vuoristo- ja välimeriparantoloihin. Parantolaelämä upeissa maisemissa tarjosi viime vuosisadalla yhdenlaisen boheemielämän mallin sellaisille, jotka halusivat elää taiteilijoiden tavalla ilman taiteellista kutsumusta tai kykyä.⁴⁸ 1960-luvulla piti lähteä kapakkaan.

.
⁴⁵ Koski-Jännes 1983b, 272.

⁴⁶ Koski-Jännes 1983b, 272.

⁴⁷ Koski-Jännes 1983b, 266.

⁴⁸ Kuusi H. 1995, 8.

*Ei tippa tapa*⁴⁹

Alkoholi iskelmätaivaalla

Nenäni mä niistin ja housujani nostin.
Astuin sitten puotiin ja Koskenkorvaa ostin.
Pyörin umpitunnelissa, kukuin niinkuin käki,
haistakoon nyt paskat koko tuoremehuväki.

Alko pistää pulloon
Ja minä kaadan kalloon.
Yhteistyöllä vaan
me nää hommat hoidetaan.⁵⁰

Irwin Goodman (Antti Hammarberg) kittasi näin viinaa laulussaan *Alko pistää pulloon* vuonna 1970. Sanat olivat Emil Reteen (Vexi Salmi) käsialaa. 1960-luvun lopulla alkoholista oli tullut merkittävä aihe suomalaisessa iskelmässä. Muusikot paitsi joiivat alkoholia myös lauloivat siitä.

Toivelaulut olivat Fazerin musiikkikaupan julkaisemia suosittuja viikkosia, joihin sisältyi levytetyn populaarimusiikin, ”suosittujen laulujen ja iskelmien” sanoituksia. Vuosittain niitä ilmestyi viitisen kappaletta. Vuosina 1961–70 julkaistiin *Toivelauluissa* laskelmieni mukaan yhteensä 770 alkuperäistä suomenkielistä sanoitusta, käännöskappaleet pois lukien. Niistä alkoholista tai sen juomisen seurauksista oli puhetta joka kymmenennessä laulussa. Puolessa näistä, viidesä prosentissa koko aineistosta, alkoholi esiintyi jossain mielessä koko iskelmän aiheena.

Alkoholimaininnat ja -aiheet kasautuivat vuosikymmenen loppuun. Niiden yleisyydessä tapahtui selkeä hyppäys vuonna 1966. Sitä ennen viittaukset olivat varsin satunnaisia. Vuodesta 1966 alkaen alkoholi esiintyi vähintään 15 prosentissa sanoituksista, huippuvuonna 1968 peräti joka neljännessä. Varsinaiset alkoholiaiheetkin kasautuivat vuosikymmenen jälkipuoliskolle. Poikkeuksen tosin tekee Tippavaara-tematiikka 1960-luvun alussa.

Sinänsä alkoholiaiheisten sanoitusten määrä ei ole kovin suuri. Monet niistä olivat kuitenkin hyvin tunnettuja ja suosittuja kappaleita. Ylitse muiden tässä asiassa kunnostautui Irwin Goodman, jonka levytykset nousivat myyntilistojen kärkeen. Radiossa niitä tosin sensuroitiin. Esimerkiksi *Työmiehen lauantain* (1965) katsottiin loukkaavan työmiestä. Soittokielto kumottiin kertaalleen kuulijoiden toiveiden mukaan mutta langetettiin taas uudestaan ammattiliittojen painostuksesta. *Autolla Kanarian saarille* -kappaleen (1966) taas katsottiin väheksyvän rattijuopumusrangaistusta. Laulun *Ei tippa tapa* (1966) soittokieltooperusteista ei varmastikaan ole epäselvyyttä.⁵¹

.
⁴⁹ Iskelmätekstien alkoholisisällön analysointi tuo tutkimukseeni taide-elokuvien rinnalle ’matalan’ kulttuurin näkökulman ja on siten täydentävässä roolissa. Sen tähden en paneudu suomalaisen kevyen musiikin kenttään laajemmin. Tyydyn analysoimaan iskelmien sanoituksia—minulla ei ole tässä yhteydessä resursseja ottaa iskelmien musiikillista elementtiä huomioon.

⁵⁰ *Toivelaulut* 3/1970, 19.

⁵¹ Rantala 2002, 24, 26, 37.

Sanoittajista alkoholitematiikkaa löytyi eniten juuri Vexi Salmen ja Juha Vainion teksteistä. Jälkimmäisestä onkin kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi sanonut, että alkoholi on vahvasti läsnä lähestulkoon kaikissa Vainion sanoittamissa kappaleissa⁵². Niin siinä kuin monissa muissakaan tapauksissa kytköksiä artistin omaan alkoholismiin ei voi ohittaa.

Alkoholiaiheiset iskelmät olivat yleensä humoristisia tai ironisia. Vexi Salmi on joskus todennut, kuinka yksinkertaistaminen, liioitteleminen ja kontrastien luominen ovat ominaista iskelmille⁵³. Hannu Salmen mukaan iskelmät usein ironisoivat ja karikatyrisoivat kohdettaan ja ottavat siten selkeästi kantaa johonkin. Kannanottojensa kautta ne kertovat aiheeseensa liittyvistä mentaliteeteista ja toisaalta vaikuttavat mentaliteetteihin luomiensa myyttisten kuvien kautta.⁵⁴

Iskelmien sisältämä alkoholikuvasto oli hyvin erilainen kuin 1960-luvun elokuvien, jotka keskittyivät pääasiassa kaupunkilaisnuorten, ns. määrän sukupolven esittämiseen. Iskelmät olivat täynnä maskuliinista uhoa, herravihaa ja kansallisesti määrittynyttä suomalaista viinapäätä. Niissä myös otettiin selkeästi kantaa suomalaiseen kontrollipolitiikkaan ja toisaalta kyseenalaistettiin perinteisiä arvoja.

Kappaleissa viina saattoi olla kielletty hedelmä, joka aina kelpasi vitsin aiheeksi. Se saattoi olla työmiehen paatoksellista uhoa ja herravihaa tai härmäläisten seiväsmatkailijoiden heikkous ja hurma. Karnevalistisia teemoja löytyi niin ulkomailta kuin kotoisista urheilutapahtumista ja työpaikan juhlatilanteista. Yksittäisenä aiheena yllättävän suosittu oli Seutulan rattijuupoille tarkoitettu lentokenttätyömaa. Puliukkojen romantisointi taas liittyi selvästi 1960-luvun lopun liekkihotellikeskusteluihin ja Marraskuun liikkeeseen.

Alkoholiteeman ympärillä pyörivien iskelmien perusvire on huumoripitoinen. Ne sopivat hyvin suomalaiseen perinteeseen humalassa heilumisen hauskuudesta. Kansanomaista alkoholiajattelua tutkineen Satu Apon mukaan sekä oma että toisten humalassa toilailu on ollut pitkään Suomen suosituin kansankomedia. Suomalaisessa kulttuurissa juominen vertautuu huumori-instituutiona muiden maiden sirkusklovnieriaan, bulevardikomediaan tai *stand up* -komiikkaan. Humoristissa kertomuksissa juoja esiintyy kolmessa roolissa: motoriikkaansa hallitsemattomana klovnina, kognitiivisesti kompuroivana hölmöläisenä ja muita naurunalaiseksi tekevänä veijarina. Apo korostaa, kuinka humalan ja hauskuuden kytkös on kulttuurisidonnainen: esimerkiksi Espanjassa ja Ranskassa juomisen aiheuttamalle fyysiselle ja kognitiiviselle kompuroinnille ei naureta, vaan se käsitetään osaamattomuutena tai huonovointisuutena.⁵⁵

Jalkapallo-ottelumatkasta pääkaupunkiin kertovan kappaleen kertosakeen ”mä en muista mitään”⁵⁶ viehätyks saattaisi siten jäädä viinimaiden asukkaille ar-

.
⁵² Salmi H. 1995, 201.

⁵³ Ks. Salmi H. 1995, 197.

⁵⁴ Salmi H. 1995, 197–198.

⁵⁵ Apo 2001, 378–379.

⁵⁶ *Mä en muista mitään* (Aava – Vainio, es. Juha Watt Vainio). *Toivelaulut* 4/1969, 30–31. Kari Aava on Toivo Kärki.

voitukseksi. Myöskään seuraavat säkeet Irwin Goodmanin esittämän kappaleen *Pirskeet* lopusta tuskin aukenisivat huvittavina ulkomaalaisille:

Kotisima viimeinkin on tehnyt tehtävänsä –
ällyn riipe viimeinen on poissa.
Moni makaa niin kuin tukki hiljaa selällänsä –
huomenna sen tuntee pakaroissa.⁵⁷

Huumorin ja ironian lisäksi ja ohella joissakin lauluissa juominen esitettiin ymmärtävässä ja selittävässä viitekehyksessä. Sellaiset kappaleet ajoittuivat pitkälti 1960-luvun puoliväliin, mikä ei ehkä ole sattumaa. Kireän kontrollipolitiikan ja asenteiden vapautumisen ristitulella, alkoholilakiuudistuksen antaessa odottaa itseään etsittiin juomiselle eksplisiittisiä perusteita ja oikeutusta. Alkoholinkäytölle esitettiin henkilökohtaisia syitä, oikeutusta sille, miksi nimenomaan alempiin yhteiskunnallisiin kerrostumiin kuuluva sai ryypätä. Herrojen juomistahan ei samalla tavalla paheksuttu. Toisaalta haluttiin myös selittää suomalaisien kansallisia tapoja, ns. suomalaista viinapäätä.

Sekä Irwinin esityksissä että Juha Vainion sanoituksissa esiintyi nimenomaan suomalainen mies, Härmän jätkä tai Ryysyrannan ankeiden olojen perillinen. Suomalaisten raju viinankäyttö on ikään kuin annettu totuus, jota tekstit kannattelivat ja tuottivat edelleen. Toisaalta mieltymys viinaan kulki niissä myös suoraan perintönä isältä pojalle. Vanhempien alkoholinkäyttö – toisin kuin oma – esitettiin teksteissä hyvin negatiivisessa valossa. Folk-Fredi lauloi vuonna 1966:

On ympäristön tunnuslause: Antaa mennä vain –
sen lapsena jo tietää sain.
Faija pämpäs, mutsi töitä teki, kun hän liksan sai
niin faija nekin nyhti kai!⁵⁸

Ja Irwin vuonna 1967:

Ei äiti paljon antanut kun lähdin maailmaan,
ei isä mitään neuvonut, joi pullon muistoks' vaan.⁵⁹

Oman ryhmänsä muodostavat laulut, joissa kuvataan talonpoikais-Suomen vilttejä juomatapoja. Hillitön juhlinta saa oikeutuksen talonpoikaisesta menneisyydestä. ”Kansanperinteestä” kertovat humoristissävvyiset polkat ja jenkat todistivat kosteista pidoista ja hurjasta menosta. Viesti oli selkeä: tässä maassa oli aina juotu viinaa ja paljon.

Usein kansansävelmiin sovitettujen tekstien tyyliä tavoiteltiin rempseää kansanomaisuutta. Niissä viljeltiin murteellisia sanamuotoja ja onomatopoeittia. Kuvailevia, voimakkaan fyysisiä sanapareja oli paljon: töllähti – pöllähti, hätkähti – lätkähti, rytke – jytkke, pötkötti – rötkötti. Laulujen nimet saattoivat olla ironisia, kuten *Juhannuspolkka Paksulassa eli Halitulijallaa*.

⁵⁷ *Pirskeet* (Goodman – Rete, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 3/1968, 32.

⁵⁸ *Protesti* (W.Stone – Nepis, es. Folk-Fredi). *Toivelaulut* 2/1966, 30.

⁵⁹ *Katkerä matka* (Goodman – Rete, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 2/1966, 44.

Viinankäyttö niissä oli enemmän kuin riehakasta. Edellä mainitussa kappaleessa kerrottiin:

Kiihtyi se kutke, hulina ja hutke,
kissakin pyörtyi jo pankolla.
Pelimanni naukkas, pullosta haukkas
ja sanoi että tuokaapa sankolla.
Pelimannit veti sitä [...]

Aamulla varhain sää oli parhain
ja pelimanni pellossa pötkötti.
Silmiiä hieroi ja katseli kieroon,
kun iso sika vieressä rötkötti.⁶⁰

Kuuliaiset Kottilassa sujuivat taas seuraavaan tapaan:

Joi siellä morsiankin kulhosta ja sekös oli lystiä sulhosta, kun
sahdissa lähenteli Helliä ja kauhalla huiteli velliä
Vieraat ne tuuppivat toisiaan, ja aina oli rymyä ja roikinaa.⁶¹

Kansanmusiikin antamaa kuvaa agraariyhteiskunnan juhlatavoista kommentoidaan eksplisiittisesti elokuvassa *Meren juhlat* (Kurkvaara 1963). Hyvin toimeentulevien ihmisten hilpeistä kellarijuhlista kertovassa kohtauksessa nautitaan eksoottisia hedelmiä ja viiniä. Vieraat kuuntelevat J. Alfred Tannerin vuonna 1912 sanoittamaa kansansävelmää *Römperin tanssit*, joka kertoo piikojen ja renkien juhlista. Isäntä selittää mikä siinä on erityistä:

Mitä meidän piti kuulla tuossa? Pitääkö se teille vielä selittää. Siinähan kuvataan ihan tarkkaan kuinka kansakin juhlii eikä vaan yläluokka ja jotkut harvat.

Kansanperinteen kuvauksista haettiin siis lupaa humalahakuiseen juhlintaan. Sillä osoitettiin riehakkaan juhlanpidon kuuluvan suomalaiseen kulttuuriin.

Karnevalistisia teemoja

*Soita mulle Sorpas,
taikka ryyppään herpas!*⁶²

Tippavaaran vanhaisäntä oli alun perin radiohahmo, joka valloitti median yksi toisensa jälkeen. Hän tuli tutuksi Suomen Yleisradiossa vuonna 1958 aloittaneesta ajanvietteohjelmasarjasta *Kankkulan kaivolla*, jonka olivat käsikirjoittaneet Antero Alpolo ja Annuli (Aune Ala-Tuuhonen). Vuonna 1960 tehtiin

.
⁶⁰ *Juhannuspolkka Paksulassa eli halitulijallaa*. (san. Tatu Pekkarinen, es. The Hootenanny Trio). *Toivelaulut* 1/1966, 5.

⁶¹ *Kuuliaiset Kottilassa* (Sov. Kärki – san. mukailut Kemppe, es. Arttu Suuntala). *Toivelaulut* 3/1966, 8–9.

⁶² *Soita mulle Sorpas* (Aava – Vainio, es. Juha Watt Vainio). *Toivelauluja* 3/1969, 32.

samanniminen elokuva, ja 1960-luvun alkupuolella *Tippavaaran isännän koottuja tekosia* sekä hänen lauluun saatettiin kuulla äänilevyiltä. Vuonna 1965 julkaistiin vielä Annulin pakinakokoelma *Tippavaaran vanhan isännän kootut seokset*. *Toivelauluissa* niin ikään julkaistiin tippavaara-aiheisten kappaleiden sanoituksia vuosina 1961–62.

Kankkulan kaivolla -ohjelma oli tarkoitettu puhtaaksi viihteeksi. Radion ajanvietetoimituksen vetäjän Antero Alpolan sanoin se ”ei kuvannut mennyttä aikaa. Se ei ivannut maalaisväestöä. Se ei ollut areena, jossa satiirisin keinoin kuvasteltiin yhteiskunnallisia ilmiöitä. Sen tarkoitus oli pelkästään huvittaa”. Merkittävä syy sarjan suosioon oli päälle satavuotiaan isännän hahmo. Tippavaaran isäntä keitteli pontikkaa metsän siimeksessä ja naukkaili tehtaansa tuotteita. Alpolan mukaan kielletyn tuntuinen olikin aina kiehtonut yleisöä.⁶³

Kotipoltosta puhuttiin erilaisten metaforien avulla, mikä lisäsi salaisen viehätystä. Isäntä turisi Yhtiön asioista, välillä laulettiin Tippajärven vedestä, välillä pienestä metsään johtavasta polusta. Huumoria irtosi myös kissa ja hiiri -leikistä esivallan kanssa:

Tippajärvellä on niin hyvä maine
vesi sen kun niin kirkasta on.
Siitä kirkasta aina tulee aine
ja sen laatu on voittamaton.
[...]
Vallesmannikin ihmettelee, miksi
vettä metsäänkin kuljetetaan.
Se jos muuttuisikin korvenkyyneliksi?
Mutta jääkin se arvailuks vaan!⁶⁴

Paavo Oinonen on analysoinut *Kankkulan kaivolla* -sarjan huumoria ja tarkastellut Tippavaaran isännän hahmoa karnevalismin viitekehyksessä. Horjahteleva ja huolimaton viinaan menevä vanhus naurattaa groteskin realismin logiikalla. Bahtinilaiseen groteskin realismiin käsitteeseen kuuluu se, että kaikki juhlava, henkinen ja abstrakti kyseenalaistetaan. Oinonen viittaa Olli Alhon selityksiin mykän elokuvakomedian komiikasta: niissä ”välineen, ihmiskehon vaatimuksista tulee naurun keskeinen lähde: päänsärystä hikkaan, viinanhimosta seksuaalisiin haluihin ja selän kutiamisesta kurnivaan nälkään”.⁶⁵

Tippavaaran isännän hahmon karnevalismissa on Oinosen mukaan groteskin olemuksen lisäksi myös vastarannan kiisken klassista hahmoa. Oinonen asettaakin hänet kansallisen kirjallisuutemme antisankareiden jatkumoon. Tippavaaran ikivanhus on tosin perusolemukseltaan selviytyjä. Toisin kuin traagisemmat olosuhteiden uhrin Ryysyrannan Jooseppi ja Juutas Käkriäinen, toimii vanha isäntä suvereenisti omassa ympäristössään sitä manipuloiden.⁶⁶

.

⁶³ Alpolan 1988, 205–210.

⁶⁴ *Tippajärven ves* (Aava – Helismaa, es. Eemeli). *Toivelaulut* 2/1962, 33

⁶⁵ Oinonen 1996, 47.

⁶⁶ Oinonen 1996, 47–48.

Pontikankeittäjän hahmo ei jäänyt julkista paheksuntaa vaille. Kansalaisjärjestöjen Raittiustoiminnan keskusliiton hallitus pyysi vuonna 1960 Yleisradion johdolta isännän poistamista radio-ohjelmista. Hahmon kautta väitettiin ihannoitavan kotipolttoa ja salakauppaa. Radion ohjelmaneuvosto kuitenkin hylkäsi pyynnön ja perusteli sitä sillä, ilmeisen leikkisästi, että ohjelmasta 96 prosenttia on muuta kuin isännän esiintymistä. Oinosen mukaan sensuuriuhkalla saatu ylimääräinen mediajulkisuus varmasti edelleen vain lisäsi Tippavaaran isännän karismaa.⁶⁷

Tippavaaran isäntä uhmasi suomalaista alkoholikontrollia omalla yhtiöllään. Vuosikymmenen loppupuolen iskelmissä sitä uhmattiin muun muassa lähtemällä kontrollin vaikutuspiirin ulkopuolelle. Suomalaiset lähtivät niissä seuramatkalle.

Kaukasiin maihin liittyvillä alkoholiviittauksilla on sinänsä pitkät perinteet iskelmäsanointusten kuvastossa. Merimieskapakat olivat niistä tuttuja, samoin viinin huuma etelän kuumassa yössä tai pustan romanttisissa tunnelmissa. Tunnelmaltaan ne olivat nostalgisia, haaveilevia ja eksotiikkaa ihailevia. Seuramatka-iskelmät kuuluivat kuitenkin aivan toiseen tyylilajiin. Hannu Salmi on nimennyt ne ’realistis-raadollisiksi’ turismikuvauksiksi⁶⁸.

1960-luvun lopun turismiaiheisissa iskelmissä matkalla olivat yleensä miehet. Salmen mukaan vasta 1970-luvun puolella iskelmäsanointuksia alettiin kirjoittaa naisnäkökulmasta, ja laulut annettiin naisartistien laulettavaksi. Sanointuksista vastasi hyvin pitkälle kaksi miestä: Vexi Salmi ja Juha Vainio. Jälkimmäisen sanointu löytyikin jopa 15 turismiaiheisestä iskelmästä, osan niistä hän oli tehnyt tilaustyönä Kalevi Keihäselle.⁶⁹

Turismi-iskelmien keskeiset teemat pyörivät alkoholin käytön ja seksuaalisuuden ympärillä. Äärimmillään turistimatka vertautui humalatilaan, jossa oltiin juovuksissa alusta loppuun. Salmen sanoin ”vieraan kulttuurin katsominen humalan läpi korostaa matkailun tietynlaista virtuaalisuutta: turistikohte näyttää keinotodellisuudelta, itseriittoiselta lomamaailmalta, jossa arjen lait ja normit ovat menettäneet merkityksensä”. Hänen mukaansa turistimatkailua voidaankin tarkastella valtasuhteiden keikahduksena, karnevalismina: ”[m]uutaman ’cuba libren’ jälkeen suomalainen hampparikin on herra.”⁷⁰

Salmi ottaa kuitenkin aiheellisesti esille sen, kuinka iskelmien karnevaaliturismin korostettu miehisuus ja miesten keskinäinen solidaarisuus kohtelee kaltoin toista sukupuolta. Hän viittaa Soile Veijolan ja Eeva Jokisen muistutukseen karnevalismiin liittyvän näkökulman rajoittuneisuudesta. Heidän mukaansa se nimittäin kohtelee usein ”väkivaltaisesti heikompia ryhmiä, kuten etnisiä ja uskonnollisia vähemmistöjä, naisia, niitä jotka eivät kuulu joukkoon tai veljeskuntaan”.⁷¹

Seuramatkalle ei siis iskelmissä lähdetä pariskuntana tai perheenä. Esimerkiksi kappaleessa *Seuramatka* kerrotaan perheelle miehisestä seikkailuretkestä, johon

.
⁶⁷ Oinonen 1996, 48–49.

⁶⁸ Salmi H. 1995, 198.

⁶⁹ Salmi H. 1995, 198.

⁷⁰ Salmi H. 1995, 200–201.

⁷¹ Salmi H. 1995, 201.

esitetään kuuluvan extreme-henkisen voimienkoetuksen lisäksi annos kulttuuri-
matkailua: ”Vaimo lapset näkemiin! Faija kiipee Eiffeliin”. Tosi asiassa
suunnistetaan punaisia valoja kohti ja kehoitetaan jättämään vaimot kotiin: ”Jätä
eukkos eteisees, sano espanjaksi ’jees’”.⁷² Kappaleessa *Kohtalokas samba* taas
omatunto kolkuttaa, mutta viini tekee tehtävänsä:

Ja ei se oikein passaa,
ett’ ukko täällä hassaa,
mä tunnen kuinka omatunto alkaa kolkuttaa.
[..]
Nyt kaikenlaiset viinit,
ja muutkin juomat ”fiinit”
ne Kalle Tappisen sai kohta riemutunnelmaan.
Hän näki vain Tamaran,
jo häipyi muisto Saaran,
ja kaikki kaksitoista lasta jäivät unholaan.⁷³

Karnevalistisessa vapauden huumassa ja kokemuksessa vallan haltuunotosta
poljetaan siten oma lähipiiri syrjään. Erityisen huonosti kohdellaan paikallisia
miehiä. Herra on herra suhteessa ’toisiin’: ”Soita primas viulullas, taikka peli
muuten kas, nesteessä on, takaan sulle sen”. Samassa tekstissä uhoaminen
kärjistyy jopa avoimeksi vihamielisyydeksi: ”Otas musta kundi siitä heti hatkat.
Kollaa kestää. Puukko lyö. Karoliinit ruista syö”⁷⁴. Karnevalistisesta vapauden
valtakunnasta tulee näin ’toisten’ vankila.

Turismi-iskelmät kannattelevat myyttiä suomalaisesta viinapäästä kansallise-
na ominaisuutena. *Seuramatkalla* olevat härmän jätkät ovat ”Väinämöisen van-
haa sukujuurta”, kotoisin ”saunan, sisun ja Paavo Nurmen maasta”. Nuo ”reilut
miehet havumetsien” remuavat ja uhoavat etelän yössä, mutta humalan tiettyssä
vaiheessa tunnelmoivat ja herkistelevät muistellen kotimaata.⁷⁵ Matka luo asetel-
man, jossa kaikki tekeminen määrittäyty kansallisuudesta käsin.

Vaikka iskelmien seuramatkailijat olivat ennen kaikkea miehiä, voi Juha Vainion
kappaleesta *Varsinaiset...* lukea härmän jätkän feminiinisestä vastinparista. Kun
suomalaiset miesturistit esitetään selviytyvinä sankareina ajoittaisesta rype-
misestä huolimatta, on naishahmosta hohto kaukana. Kotiin jääneen pikku-
virkamiehen tai prokuristin kohtalo on surkea:

Ei arvaa pikkuvirkamies nyt askeleita muijan –
kas, akka ostaa Majorkalta tsintsanovanuijan.
Iloliemen heittää helttään,
diskoteekkiin käy kuin telttään:
”Manolito, Manolito, tule tule tanssimaan!”

.
⁷² *Seuramatka* (Aava – Vainio, es. Reijo Tani). *Toivelaulut* 2/1967, 18–19.

⁷³ *Kohtalokas samba* (G. Malmstén, es. Vesa-Matti Loiri). *Toivelaulut* 2/1969, 40–41.

⁷⁴ *Seuramatka* (Aava – Vainio, es. Reijo Tani). *Toivelaulut* 2/1967, 18.

⁷⁵ *Seuramatka* (Aava – Vainio, es. Reijo Tani). *Toivelaulut* 2/1967, 18–19.

Ne on varsinaiset Seiväsmatkat vasta,
lyylit tanakat kun lähtee pohjolasta.
Rouva lihakaupiaan
Suomesta toi Espanjaan
omat kyljykset, ja niitä nuijitaan.⁷⁶

Vainion iskelmä voidaan liittää Hannu Salmen mukaan 1960-luvun lopun lehdistökeskusteluun naisten seksuaalimoraalista ja turistimatkailun petollisista vaikutuksista⁷⁷. Kappaleen loppu johtaakin moraalittomana pidetyn käytöksen rankaisuun. Ratkaisu on tosin erikoinen. Espanjalaisten miesten sängyssä vierailevista härmän mimmeistä kertova iskelmä päättyy siihen, että seuraavana vuonna ”jäntevien jätkien” ryhmä lähtee puolestaan revanssimielessä etelään vieraissa käymään. Mahtaakohan kyseessä olla silmä silmästä -mentaliteetti vai lupa norminylitykseen – vaiko yhtä aikaa molemmista?

Seuramatka saattoi siis toimia monikerroksisena vapauden valtakuntana suomalaisille turisteille. Se mahdollisti irtioton niin tiukan alkoholipoliittisen kontrollin kuin kotoisten sosiaalisten normien vaikutuspiiristä. Massaturismilla olikin mitä ilmeisemmin oma vaikutuksensa suomalaisten alkoholipoliittisiin asenteisiin ja ravintolaodotuksiin. 1960-luvulla peräänkuulutetut intiimit tavernat ja oluttuvat olivat käyneet tutuiksi turistikohteista ja niitä osattiin vaatia myös Suomeen.

Hannu Salmi on huomannut, kuinka kahden eri sanoittajan, Vexi Salmen ja Juha Vainion turismikarnevaalien sävy on erilainen. Vainion kappaleissa suomalaiset rällästäjät käyttäytyvät ylimielisemmin. Vexi Salmen sanoituksista kuvastuu taas tietynlainen kunnioitus ”mannermaista humua” kohtaan. Muualla Euroopassa elämän ihaillaan olevan vapaampaa ja rennompaa.⁷⁸ Ero on merkittävä identiteettitematiikan kannalta. *Seuramatkalla* olevien härmäläisten seikkailuja kuvataan kansallisten erojen ja erottautumisen logiikalla. He törmäilevät vieraan kulttuurin tapoihin ja tottumuksiin ja humalan liminaalitullassa he haikailevat kotimaastaan:

Härmän jätkät saapui tänne maasta mämmin,
ruoka outoa on, muussi liian lämmin,
Herkut parketille vaan
kääntää vatsalaukustaan
herra Yrjö Yrjö-Virtanen.
Kastiketta kaikki hyvin silti sietää.
Aatos herkkä kotimaahan nyt taas vie tää.⁷⁹

”Seiväsmatkalaisten” kansallisen identiteetin siis esitetään pelkästään korostuvan vieraassa kulttuurissa. Vexi Salmen seikkailijat taas ovat kosmopoliittisempia ’suuren maailman’ kävijöitä. Toisaalta voi ajatella, että heillä ei

.

⁷⁶ *Varsinaiset...* (Vainio, es. Juha Watt Vainio). *Toivelaulut* 3/1969, 18–19.

⁷⁷ Salmi H. 1995, 207–208.

⁷⁸ Salmi H. 1995, 201.

⁷⁹ *Seuramatka* (Aava – Vainio, es. Reijo Tani). *Toivelaulut* 2/1967, 18–19.

kulttuurishokkia ollut, koska he eivät juuri huomioineetkaan muuta kuin oman humalatilansa: ”missä ollaan, mikä maa” lauloi Irwin kappaleessa *Si si si*⁸⁰.

Karnevalistista valtasuhteiden keikauttamista varten suomalaisilla on ollut myös oma kotoinen instituutionsa, pikkujoulun vietto. Johtoportaan ja työntekijöiden yhteinen ryyppäjäisjuhla noudattaa klassista karnevalistista kaavaa väärän kuninkaan päivästä. Hetkellinen irtiotto vahvistaa arkisia valtasuhteita. Toisaalta kollektiivinen kannäys uusintaa humalan myyttistä ulottuvuutta keskinäisestä solidaarisuudesta. Pikkujouluissa heitetään ’tittelit pois’.

Humalaan liittyvä myyttinen solidaarisuus on suomalaisen iskelmän perusteella hyvin miehistä. Naisen humala on suomalaisissa 1960-luvun iskelmissä aina moraalisen osoittelun kohde, siis aivan toisin kuin saman ajan elokuvissa. Juha Vainion sanoituksissa etelässä tai *Firman pikkujoulussa* humalassa toikkarovat naiset esitetään lähinnä hävettävässä valossa. Iskelmän antama irtokuva työpaikan vuosittaisesta irtiutosta on hurja:

Lettu-Leena, joka töissä aina on niin hiljainen,
toisen paukun jälkeen pöydän päällä alkoi zorbaksen,
näytti ikioman minkin –
väärään kurkkuun veti drinkin
kauppaneuvos Kiiskinen
[...]
Arkistossa alkoi ryhmäseksi ennen yhdeksää,
Kamreerilta meni nilkka sijoiltaan ja aukes pää.
Konttoristi Kekarainen
huusi: Tässä vasta nainen!
sylimainiin loma-apulainen kun sen kanssa löi.⁸¹

Pikkujoulujen jälkeen on vaikea palata arkeen kaikenlaisen kohelluksen jälkeen. On tullut tehtyä sitä sun tätä. Iskelmässä pienen herkkupalan nappaaminen on saanut mainiosti suuren merkityksen symboloidessaan irtiottoa valtahierarkioista, karnevalistista kumousta:

Puhuin hieman rumiakin,
revin joltakulta takin,
kauppaneuvos Kiiskiseltä nakin lautaselta vein!⁸²

Kapinaviinaa ja protestihenkeä

*Ei tippa tapa ja ämpäriin ei huku
kun on alkuun päästy niin antaa mennä vaan.*⁸³

1960-luvun loppupuolella yhä useampien *Toivelaulujen* teema pyöri viinanjuonin ympärillä. Runsas juominen asettui positiiviseen ja ihailtuun valoon. ’Työ-

.

⁸⁰ Kappale on vuodelta 1973.

⁸¹ *Firman pikkujoulu* (Kärki – Vainio, es. Juha Watt Vainio), *Toivelaulut* 3/1970, 8–9.

⁸² *Firman pikkujoulu* (Kärki – Vainio, es. Juha Watt Vainio), *Toivelaulut* 3/1970, 8–9.

⁸³ *Ei tippa tapa* (Goodman – Retea, es. Irwin Goodman), *Toivelaulut* 4/1966.

miehen lauantai’ ja ’kauhea kankkunen’ esitettiin osana tietyn väestön arkielämää, luonnollisena ja hyväksyttävänä. Samalla niissä ihailtiin hegemonista kultuuria kiistävää uhoa ja sankaruutta.

Juopottelun tuomitseva hegemoninen tapakulttuuri oli vahva. Alkoholinkäytön hyväksyminen oli pitkään ollut sosiaalisesti valikoivaa: ylemmät sosiaali-kerrostumat olivat saaneet humaltua kabineteissaan, mutta työväestön juominen oli koettu uhkana yhteiskuntajärjestykselle. Lauantai-iltaan keskittyvä väkijuomien käyttö erityisenä työläisten tapana on erityisesti ollut alkoholiasiantuntijoiden silmätikkuna. Kirjassaan *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* (1948) Pekka Kuusi piti haastattelujen paljastamia lauantaisia kulutusmääriä mielikuvituksellisen suurina. Lennokkaasti hän kuvasi, kuinka ”maaseudulla asuva miespuolinen tehdastyöläinen hulahuttaa kurkustaan puolitoista pulloa, milloin hän lauantaihtoon ryhtyy ryyppäämään”.⁸⁴

Haastateltavilta kysyttiin, kuinka paljon he olivat nauttineet väkijuomia edellisenä lauantaina. Tehdastyöväestön keskimääräinen annos osoittautui ylivoimaisesti suurimmaksi ja koostui lähes pelkästään viinasta. Keskiluokka ja johtavassa asemassa olevat taas näyttäytyivät edellisten rinnalla kohtuukäyttäjinä. Tutkimuksen johtopäätöksenä ja päätuloksena oli se, että karttuva sivistysmäärä supistaa nautittuja väkijuoma-annoksia.⁸⁵ Käsitys humalahakuisesta viikonloppuisin ryyppäävästä sivistymättömästä työläisestä jäi pitkään vallitsevaksi teemaksi niin alkoholitutkimuksessa kuin –politiikassakin.

Väkijuomien käyttö ja juomatavat olivat yksi keskeisimpiä suomalaisen 1950-luvun sosiologian tutkimuskohteita. Erik Allardtin ja Yrjö Littusen oppikirjajklassikon ensimmäisessä painoksessa vuodelta 1958 suomalaisia yhteiskuntaluokkien elämäntapaeroja kuvataan juuri juomatapojen suhteen. Yleisenä toteamuksena he esittivät sen, että väkijuomien käytöllä oli eri yhteiskuntaluokissa erilainen asema ja merkitys. Heidän mukaansa ylimpien luokkien alkoholinkäyttö oli normaalia seurustelua, työväestön sen sijaan ei:

Ylimmässä kerroksessa ja keskiluokassa alkoholinkäyttö kuuluu normaaliin seurusteluun kotikutsuilla, juhlissa ja julkisissa tilaisuuksissa. Sen sijaan alimmassa sosioekonomisessa ryhmässä ja työväestössä alkoholia nautitaan pikemminkin poikkeuksena tavallisesta seurustelusta, useinkin erityisesti juomistarkoitusta varten muodostuneissa pienryhmissä. Sen takia nautitaankin sosioekonomisilla tasoilla sekä työväestön keskuudessa suuria juomamääriä kerrallaan juopumukseen saakka, kun taas ylimmillä tasoilla nauttimistiheys on suurempi.⁸⁶

Vuonna 1968 Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos suoritti uuden haastatteluihin perustuvan juomatapatutkimuksen. Alkoholinkäytön viikkorytmissä ei Klaus Mäkelän analysoimien tuloksien mukaan näkynyt suuria muutoksia edellisiin vuosikymmeniin nähden. Suomalaisten juomiskerrat – etenkin rajut humalatilat-

.
⁸⁴ Kuusi P. 1948.

⁸⁵ Kuusi P. 1948.

⁸⁶ Allardt & Littunen 1958, 101.

teet – kasaantuivat edelleen viikonvaihteeseen, ja lauantain asema oli itse asiassa vahvistunut entisestään.⁸⁷

Havainnot poikkesivat kuitenkin huomattavasti aiemmasta oletetun hillityn keskiluokkaisen juomatavan suhteen. Kaikissa sosiaaliryhmissä käytettiin nimitäin suunnilleen saman verran absoluuttista alkoholia humalatilanteissa. Työmiehen lauantaipullo ei siis ollutkaan muiden pulloja kookkaampi, niin kuin asian tuntijat pitkään olivat uskoneet.

Sosiaaliryhmien väliset erot alkoholinkäytössä näkyivät ainoastaan siinä, että humalahakuisen lauantaijuomisen lisäksi ylemmissä sosiaaliryhmissä nautittiin pienempiä määriä erilaisissa rituaalisissa juomatilanteissa pitkin viikkoa. Humalattomat pikkukerrat eivät siis korvanneet rajua juomista missään ryhmässä. Ylimpien kerrostumien kokonaiskulutusta ne sen sijaan lisäsivät.⁸⁸

Vuoden 1968 tutkimuksen valossa ’työmiehen lauantai’ ei siis osoittautunutkaan luokkasidonnaiseksi käyttäytymiseksi vaan yleiseksi tavaksi juoda alkoholia niiden keskuudessa, jotka ylipäänsä joivat jotakin. Vielä tuolloinhan esimerkiksi naisista oli raittiita lähes puolet ja alkoholin kokonaiskulutus suhteellisen pientä, vajaa kolme litraa absoluuttista alkoholia vuodessa henkeä kohden. 1960-luvun alkoholikulttuurissa siis toteutui käsitys erityisestä suomalaisesta humalahakuisesta juomatavasta: kaikissa sosiaaliryhmissä humalakäytön osuus oli yli puolet alkoholin kokonaiskulutuksesta.

Klaus Mäkelän mukaan keskiluokan juomatavat saattoivat kuitenkin näyttää hillitymmiltä kuin työväestön alkoholinkäyttö. Sosiaalisen kontrollin tiukkuus keskiluokassa ehkä aiheutti sen, että humaltumisen ulkoiset merkit jäivät lievemmiksi. Syöminen juomisen yhteydessä oli keskiluokassa yleisempää, mikä hidasti alkoholin imeytymistä ja pidensi juomiseen käytettyä aikaa. Lisäksi yksilölle tarjoutui keskiluokassa runsaasti tilaisuuksia juoda itsensä humalaan sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla, eikä raju juominen siten pistänyt ympäristön silmiin samalla tavalla kuin työväenluokan humalakerrat.⁸⁹

Monessa Irwinin esittämässä kappaleessa esitettiin työmiesten runsaalle alkoholinkäytölle rationaalisia perusteita. Perinteisten juomalaulujen luonteen ja uhosävyisen kohtuukäytön kiistämisen lisäksi niissä ikään kuin annettiin lupa ryyppäämiseen tiettyjen tilanteiden perusteella. *Työmiehen lauantai* -kappaleesta voi kuulla, kuinka työmiehen lauantainvietto on vastapainoa ”hikipäässä perheellensä elatusta hakevan” työviikolle. Raskas työ vaatii raskaat huvit. Kappale *Ei tippa tapa* taas sisältää lukemattoman määrän erilaisia perusteluja ”ämpärillä ottamiseen”:

Kaikki alkoi siitä kun mä lopputilin sain,
sitten juhlan kunniaksi täyden lastin hain,
eikä siinä turhaan liioin kainostelut lain,
pullo kiersi ringissä ja irvisteltiin vain
[...]

.
⁸⁷ Mäkelä 1970a.

⁸⁸ Mäkelä 1970a ja 1970b.

⁸⁹ Mäkelä 1970b, 147.

Elämä on tylsää, jos ei joskus juhli näin,
no, kukas sitä aina jaksaa olla selvin päin,
antaa mennä samaan tahtiin viikko peräkkäin,
kaikki murheet huuhdotaan me sisältämme näin
[...]

Kaikkihan me täällä ollaan pieni hetki vaan.
On aivan turhaa mammonaa näin koota päälle maan,
joku toinen kuitenkin ne ryypää aikanaan,
juodaan kaikki nyt ja juokoon toiset omiaan⁹⁰

Alkoholia otetaan lohdukkeeksi ikäviin asioihin, lopputiliin töistä ja murheiden huuhtomiseen. Toisaalta elämä ilman juhlahetkiä on ikävää ja selvin päin olo raskainta. Lyhyestä elämästä tulee ottaa ilo irti ja aineellista jäämistöä on turha kerätä itselleen. Syitä juomiseen löytyy runsaasti ja ennen kaikkea se on hauskaa.

Etnomusikologi Tarja Rautiainen on kuvannut, kuinka Irwinin ”retkuilussa” suomalainen kuplettiperinne yhdistyi rock-henkiseen kapinointiin. Kupleteille on ollut tyypillistä satiirisuus, joka on usein ymmärretty myös yhteiskuntakriittisyytenä. Kupletteja on pidetty ”kansan” äänenä älymystöä ja herroja vastaan. Monien Irwinin esittämien laulujen sanat Vexi Salmi olikin poiminut ”kansan suusta”, esimerkiksi rekkakuskituttavaltaan.⁹¹

Irwin oli Rautiaisen mukaan ensimmäisiä suomalaisia artisteja, johon liitettiin kapinallisen ja boheemin rock-tähden leima angloamerikkalaisten esikuvien mukaan. Erityisesti se näkyi tavassa korostaa laulajan kapinallisuutta ja autenttisuutta. Aitouden vaatimus liittyi Irwinillä kansanomaisuuteen: hän määritteli itsensä ”aidoksi kansanmieheksi”, jonka laulut oli suunnattu ”tavalliselle suomalaiselle”. Irwinin ohjeista muille folk-artisteille kuvastuu 1960-luvulle tyypillinen aitouden kaipuu ja kammo teeskentelyä kohtaan: ”Ei kannata yrittää olla liian hieno ja tärkeä. Tavallinen suomalainen on koulusivistykseen ja murteeseen katso-matta sellainen tyyppi, joka ei pidä tehdyistä luonteista”.⁹²

Rautiainen on luonnehtinut ”irwinismiä” matalaksi protestiksi. Se oli paralleeli ilmiö 1960-luvun korkeakulttuuriselle protestille, mutta siinä missä korkea protesti tapahtui korkeakulttuurin kentällä, leimasi matalaa protestia todellinen ristiriita ”korkean” ja ”matalan” kulttuurin välillä. Banaalina pidetty musiikkityyli, ”iskevät melodiat” ja ”humppa” olivat karnevalistinen ele, groteskiuden ja alhaisen merkki. Vastaavasti groteskia oli Irwinin julkisuuskuva siivottomine olemuksineen ja kapinallisine julkisuuskuvineen sekä laulutekstien kuvasto.⁹³

Matala protesti kanavoitui usein juopotteluun, ja suomalainen alkoholipoliittikka oli suorankin irvailun kohteena. Esimerkiksi kappaleessa *Kieltolaki* kerrottiin, kuinka ”kansalla oli kaamea jano”⁹⁴. Sisäänpääsy ravintoloihin puhutti, ja ravintoloiden ovilla vallitseva rahan valta ärsytti:

.

⁹⁰ *Ei tippa tapa* (Goodman – Rete, es. Irwin Goodman), *Toivelaulut* 4/1966, 6.

⁹¹ Rautiainen 2000, 15; Rautiainen 2001, 270–271.

⁹² Rautiainen 2000, 276–278.

⁹³ Rautiainen 2000, 279, 292–293.

⁹⁴ *Kieltolaki* (Goodman – Rete, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 11/1968, 3.

Menet minne vaan, vaikka ravintolaan,
niin huomaat sen ehkä kiroillen:
raha ratkaisee.
Jos paikka täysi on, mut et rahaton,
niin raha ratkaisee.⁹⁵

Myös protestilaulua valtion virkamiehiä kohtaan kuvitettiin alkoholilla:

Kun päätän asioista, katson edun valtion.
Kansan kunniaksi kallistan mä sammion,
saan päivällisen vapaan,
juomat kuuluu aina samaan:
mikä on valtion on melkein minunkin.⁹⁶

Matalan protestin kohteena oli useimmiten yhteiskunta yleisesti ottaen tai val-
lasta ja vauraudesta nauttivat herrat. Protestin maalitaulu saattoi tosin löytyä
kotipiiristäkin, alkoholinkäyttöä kontrolloivasta vaimosta. Asetelma toistaa
myyttistä kuvaa suomalaisen miehen humalasta, jossa naisen osana on toisaalta
olla kontrolloija (vaimo), toisaalta halun kohde (rakastajatar, haavekuva). Irwinin
laulussa *Mikä laulaen tulee se viheltäen menee* viitataan alkoholinkäyttöön liit-
tyvään konfliktiin avioparin kesken. Vaimo ”tuhlasi” rahat ruokalaskuun, mies
taas asettaa etusijalle juhlanpidon. Vaimon kontrollipyrkimyksiä uhmataan mies-
ten ryyppyporukassa. Pienessä tuitterissa on nalkutustakin helpompi sietää:

Raskas homma vaatii myöskin raskaan huvittelun,
että sitten kotona taas kestää muijan melun,
useimmiten vastaanotto onkin aika kurja,
ovensuussa oottamassa on jo pirttihurja –
joku vielä asialle puotiin!

Heti alkuun kuulla saat sä koko herrannuhteen,
leuat käyvät vaahdossa myös koko iltapuhteen,
pikkukumarassa on niin helppo sekin kestää –
mahdotonta sanatulvaa kuitenkin on estää.
Kuka menee vielä kerran puotiin?⁹⁷

Irwinin musiikin sovinitissa teksteissä naiset edustivat äärimmillään pelkkää li-
haa, ”fileitä” juhlivalle nuorisoremmille. Kappaleessa *Pirskeet* nuoret järjestävät
vanhempien painajaisen tyhjässä kodissa. Nuorison uhoavaan kapinaan ”muut
tekee mitä osaa tai uskaltaa, ei meitä nyt kieltää voi kukaan” kuuluu hillitön
kännäys ja ”tositoimet” kotihippoihin haalittujen tyttöjen kanssa. Vastahakoisia
tyttöjä pehmitellään alkoholin avulla ja leikistä kieltäytyvät heitetään ulos:

.

⁹⁵ *Raha ratkaisee* (Goodman – Retee, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 2/1966, 38–39.

⁹⁶ *Napa valtion* (Goodman – Retee, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 2/1966, 24.

⁹⁷ *Mikä laulaen tulee se viheltäen menee* (Retee – Goodman, es. Irwin Goodman). *Toivelaulut* 2/1968, 10.

*Irwin Goodman
Seutulan työ-
siirtolan portilla
vuonna 1966. Hän
oli saanut neljän
kuukauden ehdot-
toman tuomion
rattijuoppoudesta.
Valokuva Olavi
Kaskisuo. Kaskisuo
& Salmi 2001.*

Vanhemmat on poissa, ja nyt tyhjänä on hima,
pidetään siis kunnan kotihapat.
Viikko sitten valmistettiin vahva kotisima,
varattu on mannermaiset tipat.
Gimmaseuraa illaksi myös Ville meille hankki:
pakkohan on olla varmat fileet.
Ullakolla yksinänsä pihissyt on rankki,
sitten aletaankin reilut bileet.

[...]

Ensin kunnan pohjustus, niin syntyy kunnan tulos.
sitten voidaan alkaa tositoimet,
ellei synny tulosta, niin toss' on ovi ulos –
perään lentää ryysyt sekä loimet.
Rohkaisuksi jokaiselle löytyy kyllä tropit,
silloin luistaa paremmin myös leikit.
Taitamaton saa taas tarkat neuvot sekä opit,
alas valuu huulipunat meikit.

Irwinismin matala protesti liikkui miehisen maailman sisällä. Laulutekstien karnevalistisessa irrottelussa naiset polkeutuivat jälleen kerran jalkoihin.

Tuopin jäljet

Nuoret kaverit ne suureen ääneen vinkuu tipoistaan
ja epävarmoin askelin käy kotihipoistaan.
Meinaan: onhan näissä oltu
ja ollaan vieläkin,
luulen, että nämä jutut minä tunnen paremmin.
Tuopit tutkittu on kyllä,

oma palttoo silti yllä vielä on,
ei tippaan täyty aikamiehen pää.⁹⁸

Näin lauloi 53-vuotias Tapio Rautavaara vuonna 1968. Kappaleessa aikamiehen elämäkokemus peittoaa nuorten vaikeudet ja saavutukset niin elämässä yleensä kuin urheilun, naisten, musiikin kuin alkoholikäytönkin saralla. Sanoitus toistaa häkellyttävän tarkasti laulajan omaa elämäkertaa. Lastenkoti, ”jätkyys”, keihäänheitto, toimeentulo yksin kitaraa soittamalla ja jopa vaimon nimi tuodaan esille. Keskeistä on lisäksi ”tutkitut tuopit”.

Tapio Rautavaaran hahmon erikoislaatuisuutta kuvaa se, että julkisuus suhtautui häneen erityisen suopeasti verrattuna moniin muihin artisteihin. Hänen viinankäytöstään ei tehty juuri numeroa. Raittiin olympiavoittajan, rehdin reissumiehen, elokuvien ensirakastajan ja pula-ajan kovia kokeneen reilun jätkän sankaruutta ei helposti horjutettu.

Iskelmäsankaruutta tutkineen Marko Ahon mukaan sankareilla on tyypillisesti jokin heikkous. Se tekee heistä inhimillisiä ja tavallisille ihmisille samastuttavia. Oma juominen näyttäytyy sankareiden juopottelun valossa romanttiselta. Ahon mukaan juuri siksi Tapio Rautavaara suomalaisen miehen ideaalina ja samastumisen kohteena ei voinut olla täydellinen, vaan hänen oli oltava sopivasti heikko.⁹⁹

Onhan näissä oltu ja toinen Rautavaaran esittämä laulu *Tuopin jäljet* ovat omalaatuinen ja merkittävä osa 1960-luvun iskelmien alkoholikuvastoa. Ne ovat ikään kuin pulan ja puutteen sukupolven vastaus suuren murroksen määrälle sukupolvelle. Omista elämäkokemuksista ollaan ylpeitä. Nostalgiseen elämän rosoon kuuluu myös kulutetut tuopit. Alkoholiala on otettu, mutta siitä ei tarvitse tehdä numeroa tai tulla ongelmaa.

Moneen tuoppiin jo kourani tarttua sai
tämän kirjavan kulkuni tiellä.
Moni tuoppini hauskasti tyhjjeni kai,
tai se katkera ollut on niellä!
Joka tuopista jälkiä pöytään jää
ja ne montakin muistoa säilyttää.
Itse tuoppini jäljet mä tunnen.

Moni tyhjjeni seurassa ystävien,
kuvat hilpeät vaahdossa kulki.
Monen muisto on kylmä ja murheellinen,
suru suuni kun laululta sulki.
Jälki harmaa jos tuopista jäädä vois,
paras lasku on maksaa ja mennä pois.
Itse tuoppini jäljet mä tunnen.

Toki tuoppini kuohussa välkkynyt on
usein muisto niin lämmin ja hellä.
Tuopin sellaisen muisto on kuolematon,
hyvä silloin on mulla jos kellä.

.

⁹⁸ *Onhan näissä oltu* (Aava – Vainio, es. Tapio Rautavaara). *Toivelaulut* 4/1968, 42–43.

⁹⁹ Aho 2002

Jälki tuoppini rattoisa silloin lie,
se ei syytä, vaan herkäksi mielen vie.
Itse tuoppini jäljet mä tunnen.

Elon krouveissa vaihteluun tottua saa:
tuoppi näyttää voi houkuttavalta.
Vaikka raikasta on se ja vaahtoavaa,
sakan löytää voi kielensä alta.
Jälki pöydässä ilmoittaa mulle sen,
että pettymys isku on melkoinen.
Itse tuoppini jäljet mä tunnen.

Mutta tuoppini tyhjennän vaikka en voi
kuohun laatua arvata aina.
Ilo ehkäpä tuopissa vaahtona soi,
tuoppi silloin ei kourassa paina.
Tumman jäljen jos tuoppini pöytään tuo
tuoppi uusi jo ehkäpä kirkkaan luo.
Itse tuoppini jäljet mä tunnen.¹⁰⁰

Vertauskuvallisessa kappaleessa eletyn elämän karheuteen kuluvat käsissä kulu-
neet tuopit. Tuopin ääressä on istuttu niin elämän ilojen kuin surujenkin lomassa,
ja nuo istumiset itsessään ovat tuottaneet rikkaita kokemuksia. Lisäksi tuoppien
ääressä on kokemuksia muisteltu ja käyty läpi, eletty omaa elämää moneen ker-
taan uudelleen.

Tuoppi on kuulunut niin keskeisesti elämään, että se kelpaa vertauskuvaksi
elämälle itselleen. Se vertautuu elämän arvaamattomuuteen ja petollisuuteen tai
yhtä hyvin mahdollisuuksiin uudesta alusta ja paremmaksi muuttumisesta.
Tuopilla on kappaleessa ikään kuin maaginen voima, joka pistää laulajan kourat
tarttumaan siihen. Kokonaan hän ei sille kuitenkaan ole antautunut. Kontrolli on
pysynyt niin, ettei viina ole vienyt miestä mukanaan.

Tapio Rautavaaran krouvinostalgia antaa muille tuoppeja tutkineille tilaisuu-
den samastua suureen sankariin. Ne antavat ymmärtää, että tuopit näyttelevät
keskeistä osaa suomalaisen aikamiehen elämässä. Sankarit tuntevat tuoppinsa.
Kappaleista välittyy viesti, kuinka oman elämänsä sankaruutta ja oman elämänsä
hallintaa sopii pohtia omassa kantapaikassa.

.
¹⁰⁰ *Tuopin jäljet* (Aava – Helismaa & Wilkman, es. Tapio Rautavaara). *Toivelaulut* 1/1964,
19–20.

■ Kansakunnan kuvat

Työmiehen päiväkirja

Historia, luokka, yksilö

Olen havainnut, että nuoremman ranskalaispolven mielteissä suomalaisilla ei yleensä ole identiteettiä: keskellä arkkitehtonisia luomuksia ja taideteollisuusesineitä presidentti Kekkonen hoitelee taidolla ulkopolitiikkaa kasvottomien suomalaisten ympäröiminä. [...] Työmiehen päiväkirja sijoittaa meidät omaan kansalliseen taustaamme. (Eeva Lennon, Pariisi. US 12.19.1968)

Risto Jarvan *Työmiehen päiväkirja* (1967) on yksi 1960-luvun kehuimpia kotimaisia elokuvia niin aikalais- kuin jälkiarvioissakin. Ennen kaikkea sitä arvostettiin sen läpimurtavana koetun sisällön perusteella. Ensimmäistä kertaa koettiin suomalaisessa elokuvissa käsiteltävän vastaavia teemoja arkea lävistävistä luokkarajoista, sukupolvien välisestä kuilusta ja lähimenneisyyden taakasta. Sakari Toiviaisen mainitseman asiantuntijäänestyksen mukaan elokuva vertautuukin Hannu Salaman *Minä, Olli ja Orvokkiin* ja Salon, Chydeniuksen ja Holmbergin *Lapualaisoopperaan* 1960-luvun parhaina taideteoksina¹.

Työmiehen päiväkirjan yleisömenestys elokuvateattereissa ei ollut huikea mutta ei huonokaan. Kaikista aineistoni 1960-luvun elokuvista se mahtuu katsotuimpien kolmannekseen, uuden aallon elokuvista katsotuimpien teosten neljännekseen. Varsin pian se esitettiin kuitenkin televisiossa, ja kiinnostus oli valtava. Vuonna 1971 katsojia oli yli 1,5 miljoonaa ja vuonna 1974:kin pitkälle yli miljoona. Kun vielä laskee vuosien 1981 ja 1990 televisioesitykset mukaan, tulee *Työmiehen päiväkirjalle* yli neljä miljoonaa katsomiskertaa.²

Elokuva kertoo nuoren avioparin, Ritvan ja Juhaniin elämästä. Sen aloitusjakson otsikko ”Häät – avioliitto yli luokkarajojen” on paljon puhuva. Ensimmäinen elokuva alkaa asetelmalla, joka on totuttu näkemään vasta tarinoiden lopussa. Lupaus ikuisesta rakkaudesta vaikeuksien jälkeen, prinsessa ja puoli valtakuntaa, on klassinen tarinatyyppejä, jonka kaavaa myös suomalaiset elokuvat ovat tottuneet toistamaan. Toiseksi, avioliitto on epäsäätyinen. Ritva (Elina Salo) on konttoristi, lähtöisin keskiluokkaisesta kasvuympäristöstä ja Juhani (Paul Osipow) hitsari työväenluokkaisesta taustasta. Vielä 1950-luvun suomalaisissa elokuvissa luokkarajoja ylittäviä rakkaussuhteita ei kuvattu. Jos nimittäin sellainen oli syntymässä, paljastui ennen pitkää, että sankari ja sankaritar olivat sittenkin samaa syntyperää, tukkijätkä oli vähintään agronomi tai ainakin varakas³.

Avioituessaan yli luokkarajojen Ritva ja Juhani saivat siis toisensa mutta myös satujen sankareiden tavoin ’puolet valtakuntaa’, toisen elämänpiirin. Erilaiset

.
¹ Toiviainen 1983, 135.

² *Suomen kansallisfilmografia* 7, 426.

³ Lehto-Trapnowski 1996, 156.

menneisyydet johtivat yhteiseen nykyisyyteen, ja ”he naivat myös toistensa muistot, ihmissuhteet, perhetaustat ja yhteiskuntaluokat”⁴. Menneisyyden ja nykyisyyden sovittaminen ja mahdollinen lupaus tulevaisuudesta muodostuukin teemaksi, joka lävistää koko elokuvan ja vie sen kohti onnellista loppua.

Yhteistä Ritvalle ja Juhani on se, että he kuuluvat samaan ”sotilaiden lapsien” sukupolveen⁵. Molempien isät ovat kuolleet, ja isien kokemukset ovat jääneet omaa identiteettiä järkyttäviksi muistoiksi ja mielikuviksi. Toiviainen onkin kuvannut elokuvaa juuri irtautumisena menneisyyden harhakuvista:

Kelatessaan menneisyyttä sekä Ritva että Juhani ovat hakeneet isäänsä minuutensa rakennusaineiksi, ja jos he avioliitollaan ovat yrittäneet peittää isän menetyksen kehitykseensä jättämää aukkoa, he ovat epäonnistuneet. Vasta kun he pystyvät irtautumaan menneisyyden tarjoamista korvikkeista ja harhakuvista, he löytävät itsensä ja saattavat todella lähtyä toisiaan.⁶

Valtion elokuvatarkastamolle lähetetyn sisältöselvityksen mukaan *Työmiehen päiväkirja* kertoi ”rakkauden kehittymisestä, yksilöllisestä ja yhteiskunnallisesta vastuusta, ymmärtämyksestä, itsensä voittamisesta, hyväksymisestä, sukupolvien välisestä erosta, asenteiden vaikutuksesta ihmisten välisiin suhteisiin, sodan mielettömyydestä, lapsuudenkokemusten vaikutuksesta, luokkatietoisuuden vähenemisestä ja tiedostamisen vaikeudesta suomalaisessa yhteiskunnassa 1966”⁷. Luettelo on kuin selvitys yksilön identiteetin rakentumisprosessista tuona sukupolvihegemonian kriisin aikakautena.

Työmiehen päiväkirja on selkeästi identiteettielokuva ja sukupolvielokuva. Yhtä lailla se on työläiskuvaus, kriittinen luenta maan historiasta, puolidokumentaari, rakkauselokuva ja vielä sosiologinen esitys miehen ja naisen asemasta, kuten Peter von Bagh on elokuvan moniäänisyyttä luonnehtinut⁸. Elokuvan toteutus oli myös moniääninen. Suoran kerronnan keskeyttävät milloin takautumat, muistot ja tajunnanvirrat, milloin asiatyyliset selostukset yhteiskunnallisista tosiasioista tai autenttiset dokumentit vuoden 1918 tapahtumista. Juuri ajan montaasi oli kuvaaja Antti Peipon mukaan se päänavaus, joka vastasi sosiaaliseen tilaukseen yhteiskunnallisesta realismin tarpeellisuudesta jollakin muulla kuin pelkällä arjen kuvauksella. Hän viittasi Alain Resnaisin elokuvan *Sota on loppunut* katselukokemukseen yhdessä Jarvan kanssa:

Eihän realismia suinkaan ollut se epäoleellisuus, arkisuus, jota kameralla helpostikin olisi löytänyt joltakin pelastusarmeijatasolta. [...]. Todellisuus löytyi ajan syvyysuunnasta. Montaasitekniikka oli voittanut nykyhetken näennäisen ylivallan.⁹

4 Pekka Eronen, AL 17.6.1990.

5 Vrt. Tuominen 1991.

6 Toiviainen 1983, 143.

7 *Suomen kansallisfilmografia* 7, 429–430.

8 von Bagh 1998, 433.

9 Toiviainen 1983, 137.

Elokuvan esittämässä identiteetti-prosessissa aika, lähihistoria on tehtävä näkyväksi, jotta siitä voisi päästä eroon. Risto Jarvan mukaan elokuvan nuorelle sukupolvelle mennyt ei ollut samaan tapaan kipupiste kuin heidän vanhemmilleen: ”Nämä nuoret kohtaavat vuoden 1918 television kautta ensimmäisen kerran. Heille se ei merkitse ongelmaa niin kuin heidän vanhemmilleen.”¹⁰ Mutta toisaalta traumaattiset tapahtumat ovat osa nuorten taustaa, lähipiirin kokemuksia, jotka vaikuttavat heihin. Oma minuus on ’löydettävä’ ajan ja paikan luomasta taustasta, Toiviaisen sanoin ’kuorittava esiin’:

Kireissä yhteenotoissa sukulaisten kanssa Ritva ja Juhani tekevät tiliä taustansa kanssa samalla kun he hakevat ja kuorivat esiin omaa minuuttaan kaikkien menneisyyden rasitteiden ja hämmentävien kokemusten alta.¹¹

Elokuvan lopuksi nuoret uskaltavat elämään ”suoraan, ilman vanhemman sukupolven tukirakennelmia ja harhaisia ennakkoluuloja”¹². Se näytetään kuitenkin mahdolliseksi ainoastaan menneisyyden taakkoja tunnistamalla. Ne nimittäin vaikuttavat niihin mahdollisuuksiin, jotka yksilölle yhteiskunnallisessa kontekstissa tarjoutuvat. Elokuvan alussa kuuluva selostajan ääni yhteiskunnan lainalaisuuksista yhtyy suoraan Marxin näkemykseen rakenteiden ja toimijoiden logiikasta eli siihen, kuinka ihmiset tekevät itse historiansa, mutta eivät itse valitsemisessaan olosuhteissa. Yhtä hyvin selostusta voi myös tulkita identiteettikonstruktion näkökulmasta:

Ritva ja Juhani ovat samojen kysynnän ja tarjonnan lakien alaisia kuin kaikki muutkin. Heidän elämänsä ympäristö määräytyy suurelta osaltaan heistä itsestään riippumattomista tekijöistä. Yhteiskunnan rakenteet ovat yksilön yläpuolella. Kysynnän ja tarjonnan laki määrää, että käydään kauppaa ihmisen perustarpeilla: elää, syödä, asua, viihtyä. Sellaiset yhteiskunnan rakenteet, jotka kaupallista voittoa tavoittelematta huolehtisivat ihmisten yhteisistä perustarpeista ovat vasta kehityksensä alussa. Ihminen on sekä nykyisyyttä että menneisyyttä. Omien taipumustensa mukaan hän yrittää rakentaa elämänsä ja kotinsa tarjoutuvien mahdollisuuksien kentässä.

Elokuvan syntyhetkellä kansakunnan traumaattisista sotakokemuksista oli suhteellisen vähän aikaa. Kansalais sodasta oli kulunut viisikymmentä vuotta ja jatkosodan loppumisesta parisen kymmentä. Suurelle osalle kansaa ne olivat oma-kohtaisia kokemuksia. Vasta nuorten aikuisten sukupolvi oli ensimmäinen, jolle nuo sodat olivat *toisten* kokemuksia ja niiden käsitteleminen ja liittäminen omaan elämään oli hankalaa. Tilannetta hankaloitti se, että koko kansakunnan tasolla traumojen käsittely oli kesken ja lähihistoriaan suhtautuminen varauksellista.

Lähimenneisyyden opettamisesta oppikoulussa alusti esimerkiksi Aira Kemiläinen vuonna 1962 historianopettajien keskustelutilaisuudessa. Alustus julkais-

¹⁰ Toiviainen 1983, 136.

¹¹ Toiviainen 1983, 140–141.

¹² von Bagh 1998, 436.

¹³ Kemiläinen 1965, 225–227.

tiin vuoden 1965 *Historianopettajien vuosikirjassa*. Kemiläinen esitteli aiheen vaikeudeksi sen, että objektiivisuus on hankalaa kun tutkimus on vielä kesken, asiakirjat saavuttamattomissa ja tunnepitoiset mielipiteet vaikuttavat. Asiat nähdään myös liian läheltä ja jotkut asiat saattavat olla poliittisesti arkaluonteisia. Lähimenneisyyttä on kuitenkin opetettava kouluissa, etteivät oppilaat jää lähiympäristöstään saaman tiedon varaan. Historianopettaja kun on sopivin jakamaan systemaattista ja puolueetonta tietoa.¹³

Kemiläinen ohjasti siis opettajia, von Ranke ääneenlausuttuna johtotähteenään, antamaan objektiivisen kuvan historian tapahtumista ja henkilöistä. Lähimenneisyyden asioita on opetettava ”vielä vähemmän tunnepitoisesti” kuin historiaa. Opettaja ei saa myöskään kannattaa mitään puoluetta eikä mitään poliittista tai taloudellista järjestelmää. Myöskin moraaliset kannanotot on kiellettyjä lähimenneisyyden opetuksessa, vaikka varhempaa historiaa käsiteltäessä onkin oikeus keskustella asioiden moraalisesta puolesta. Tämä siksi, että objektiivista kuvaa asioista ei vielä ole.¹⁴

Näkemykset myötäilevät lähes kirjaimellisesti sitä tieteentradition stereotypiaa, jota vastaan nykyiset historianfilosofiset ja epistemologiset käsitykset argumentoivat. Samalla ne myös kertovat siitä käymistilasta, joka 1960-luvulla vallitsi kansakunnan menneisyyden hahmottamisessa. Kuvaavaa onkin se, että avaus traumaattisimpien kriisien, kansalaissodan ja jatkosodan, käsittelyyn ei tullut historiantutkimuksen vaan kaunokirjallisuuden taholta. Väinö Linnan suurteokset *Tuntematon sotilas* (1954) ja *Täällä pohjantähden alla* (1959, 1960, 1962) pureutuivat niihin kipukohtiin, joita tutkimus ei pitkään pystynyt kohtaamaan.¹⁵ Toisaalta kirjallisuus aiheutti sellaisen julkisen kohun asiasta, johon tutkimus tuskin olisi pystynyt. ”Punainen ja valkoinen totuus ja valhe”¹⁶ ja Linnan kuvauksen totuudellisuus herättivät kiivaan väittelyn.

Yleinen suhtautuminen yhteiskunnallisiin ristiriitoihin muuttui 1960-luvulla, josta saa kiittää ennen kaikkea sosiologeja. Risto Alapuron mukaan sosiologeille lankesi sillanrakentajan rooli voimakkaan työväenliikkeen ja antikommunistisen sivistyneistön välillä. Vaikutusvaltaisen professorin Erik Allardtin esiintuoma solidaarisuusteoria, jossa yhteiskunnalliset ristiriidat tunnustettuina ja säänneltyinä vain vahvistivat yhteiskunnan kiinteyttä ja toimintakykyä sai paljon huomiota. Kommunistien hallituskelpoisuus vuonna 1966 oli esimerkki teorian kantavuudesta käytäntöön.¹⁷

Myös menneisyyden ristiriitoihin haluttiin suhtautua uudella tavalla. Vuoden 1918 häviäjille haluttiin tehdä oikeutta. Työväenliike itsekin vaati oman historian tunnistamista.¹⁸ Vuonna 1967 Rafael Paasion kansanrintamahallitus asetti punakaartin historiakomitean, jonka aikaansaannoksena ilmestyi 1980-luvun alussa Punaisen Suomen historiasarja. Heikki Ylikankaan mukaan kuitenkin ”sodan syihin ja valkoisten julmuuksiin vastustajiaan kohtaan kenttäolosuhteissa ei kuitenkaan ole Paavolaista lukuunottamatta uskallettu sanottavasti kajota silloin

.
¹⁴ Kemiläinen 1965, 225, 228–230.

¹⁵ Ks. Manninen 1990.

¹⁶ Peltonen U-M, 1996, 16

¹⁷ Manninen 1990, 325–326.

¹⁸ Kettunen 1987, 284.

eikä myöhemminkään”¹⁹. Lukuisista ansiokkaista tutkimuksista huolimatta aiheeseen liittyvistä tunnelatauksista vielä 1990-luvulla kertoo esimerkiksi *Historiallisessa aikakauskirjassa* vuonna 1993 julkaistu viiden tutkijan kirjoitussarja vuoden 1918 sodan nimestä. Vastaavasti valtioneuvoston asettama Suomen sotasurmia koskeva tutkimus vuonna 1998 herätti runsasta polemiikkaa.

1960-luvulla herännyt valtava kiinnostus vuoteen 1918 näkyy myös eri arkistojen käynnistämässä muistitietokeruissa. Keruut tuottivat kymmeniä tuhansia sivuja satojen tavallisten ihmisten kertomuksia vuoden 1918 tapahtumista ja kokemuksista. Työväen muistelukerrontaa tutkinut Ulla-Maija Peltonen selittää kertomusperinteen elinvoimaisuutta ensinnäkin paikallisyhteisöjen sisäisellä jakautumisella kahteen poliittisesti vastakkaiseen kulttuuriympäristöön. Toiseksi punaisia tyydyttävää historiantulkintaa vuodesta 1918 ei ollut virallisesti hyväksytty, vaan se oli virallisen kulttuurin vastaista traditiota. Julkisuudessa ei ollut myönnetty hävinneiden oikeutta omaan perinteeseensä, eikä voittanut osapuoli ollut tunnustanut tekemiään vääryksiä.²⁰

Työmiehen päiväkirja siis esitti vastausten etsimistä ’menneeseen meissä’ ja nosti esille edellisten sukupolvien perinnöksi jättämän taakan yksilöiden elämässä samaan aikaan kuin kansakunta kamppaili menneisyyskuvansa kanssa. Toisaalta aikaulottuvuuteen liittyi 1960-luvulla toisenkinlainen kamppailu. Se juontui nykyhetken kokemisesta muutoksen termin, luottamuksesta kehitykseen ja tulevaisuuteen. Menneisyydestä tuli irtautua, jotta uusi olisi mahdollista, ja aikansa eläneiden käsitysten painolastista tuli päästä eroon. Kun samaan aikaan uudeksi muotitieteeksi oli noussut sosiologia, jonka uskottiin ratkaisevan yhteiskunnalliset ongelmat tieteelliseltä pohjalta, joutui historia jopa koulujen oppiaineena puolustuskannalle. Esimerkiksi vuonna 1964 tuore kasvatustieteiden professori oli sitä mieltä, että historia joutaisi kokonaan pois lukioasteelta. Yhteiskunnallisia kysymyksiä pitäisi käsitellä sosiologisesti, ”historiallisen ajattelutavan ulkopuolella”.²¹

Historiaa vastaan argumentoitiin kehityksen nopeudella ja tulevaisuuden irtautumisella menneestä. Väitettiin, ettei historia opeta mitään, koska se ei toista itseään. Menneisyyden taakka ainoastaan jarrutti kehitystä, eikä se sen tähden ollut kiinnostava. Historian väitettiin jopa vaikuttavan ehkäisevästi ihmisen aktiiviseen toimintaan tekemällä asiat ehdollisiksi ja suhteellisiksi. Toisaalta joidenkin mielestä historia yllytti aggressiiviseen toimintaan, koska vastakohtaisuudet saivat esikuvia ja laajempia mittasuhteita historiallisesta taustastaan. Väitteet herättivät monen historioitsijan ja opettajan pohtimaan alansa kysymyksiä ja perustelevaan julkisuudessa historian roolia hyödyllisenä ja tärkeänä aiheena.²²

Vastakkainasettelussa ei ollut kysymys siitä, että sosiologit itse olisivat olleet kiistämässä historiatieteen oikeutusta, ainakaan kaikki heistä. Esimerkiksi professori Erik Allardt puolusti yhteiskuntatieteilijöiden yhtyvän siihen, kuinka historia

¹⁹ Ylikangas viittaa Jaakko Paavolaisen teoksiin punaisesta ja valkoisesta terrorista (1966 ja 1967). Ylikangas 1993, 104.

²⁰ Peltonen U-M 1996, 17–18.

²¹ Ks. Ruutu 1966, 122.

²² Ks. Ranta-Knuutila 1968.

auttaa oivaltamaan oman aseman tietyssä ajallisuudessa ja paikallisuudessa. Hänen mukaansa historian tutkijat lienevät olleen ”vihaisempia” sosiologeille kuin päinvastoin. Koulutasolla ongelmana oli kuitenkin yhteiskuntaopin opetus, joka Allardtin mukaan oli yleensä liian suppeaa ja yksipuolista. Sosiologisen aspektin puuttuminen johti siihen, että mm. tosiasialliset hierarkiat ja vallanjako yhteiskunnassa jää näkymättömiin. Niinpä yhteiskuntaopin opetus olisi tullut siirtää historianopettajilta yhteiskuntatieteilijöille.²³

Ristiriidat huomioon ottaen ei ole ehkä yllättävää, että *Työmiehen päiväkirjan* historiapainotukset saivat kritiikkiä juuri sosiologien taholta. *Uusi Suomi* julkaisi elokuvasta neljän lausunnon sarjan, joista yksi oli sosiologi Risto Jaakkolan. Hänen mukaansa *Työmiehen päiväkirja* liioitteli kansakunnan poliittisen historian merkitystä kansalaisten käyttäytymisessä. ”Kuluneiden historiallisten hokemien vuoden 1918 tapahtumista, molemmista sodista ja Mannerheimista” sijaan hän olisi kaivannut elokuvan esittävän perustavampia erimielisyyden ja konfliktin aiheita luokkien tai sukupolvien välillä.²⁴

Parnassoon litteroidussa Risto Hannulan ja Carl Henningin keskustelussa *Työmiehen päiväkirjasta* nämä molemmat kritisoivat Jaakkolan olevan väärässä elokuvan historiallisten tapahtumien suhteen. Hannula havainnollisti elokuvan henkilösuhteilla sitä, kuinka ”lenkit historiaan menevät paljolti sukupolvien läpi”. Sotakokemukset olivat Juhanille äidin kertomia, ja Ritvan eno taas kertoi omista kokemuksistaan itse. Henkilökohtaiset kokemukset eivät voineet olla vaikuttamatta siihen, että ”tämän hetken tilanne on niin paljon vuoden 1918 ja 1930-luvun määräämä”.²⁵

Toinen vastakkainasettelu syntyi siitä, oliko Ritvan ja Juhanin avioliitto luokkarajat ylittävä. Paula Talaskivelle (HS) vastaavanlaisia luokkarajoja ei todellisuudessa ollut ollut pitkiin aikoihin, ja hän asettui elokuvan saamia ”hymistyksiä” vastaan.²⁶ Joitakuita elokuvaan positiivisestikin suhtautuneita askarrutti se, kuuluivatko konttoristi ja työnjohtajaksi yltänyt hitsari eri luokkiin. Esimerkiksi Matti Haavio kommentoi Juhanin ja Ritvan yhtäläisyyttä: ”sosiaalisesti kohoavan työläisen Juhanin ’yli luokkarajojen’ naima Ritva on oikeastaan useimmilta piirteiltään alusta alkaen Juhanin puolella rajaa”.²⁷

Sen tunnistaminen, mihin luokkaan päähenkilöt itse asiassa kuuluivat, herätti siis hankaluuksia. Erityisesti jälkiarvioissa televisioesitysten yhteydessä nuoren parin luokkaidentiteettien kuvailuissa käytettiin mitä erilaisempia kriteereitä. Vuonna 1971 *Helsingin Sanomien* Eeva Järvenpää perusteli avioliittoa yli luokkarajojen sillä, että ”Ritva oli saanut paremman koulutuksen kuin Juhani, joka pitää itseään tavallisena duunarina”.²⁸ Monessa maakuntalehdessä taas oli sama esittely elokuvasta, jossa Juhanin ja Ritvan taustat määriteltiin läpipoliti-soituneen ajankohdan hengessä vasemmistolaiseksi ja oikeistolaiseksi.²⁹

²³ Allardt 1966.

²⁴ US 30.4.1967.

²⁵ Hannula & Henning 1967, 214.

²⁶ HS 23.4.1967.

²⁷ US 30.4.1967.

²⁸ HS. 5.1.1971.

²⁹ TS 2.1.1971, SS 3.1.1971, *Kymen Sanomat* 5.1.1971.

Erimielisyydet historiallisten tapahtumien osuudesta ja 'avioliitosta yli luokkarajojen' ovat osoitus siitä, että kaksi toisiinsa kytkeytyvää asiaa nähtiin erillisinä ja sellaisenaan yksinään tarkastelukelpoisina. Sen kaltaisen kritiikin esittäjät eivät olleet sisäistäneet *Työmiehen päiväkirjan* monikerroksisuutta identiteettitutkielmana. Elokuvan näkökulmahan oli juuri se, että yksilön luokkaidentiteetti ei muotoudu yksinomaan hänen asemastaan tuotantosuhteissa tai ohuista poliittista mielipiteistä. Yhtä lailla siihen vaikuttaa oma perhetausta ja lähipiiri. Sukupolvien ketjun osasina yksilöiden kokemukset ovat sidottu kansakunnan menneisyyteen, niin poliittiseen, sosiaaliseen, taloudelliseen kuin kulttuuriseenkin historiaan.

Työmiehen päiväkirjan identiteettitematiikka hahmottui kokonaisuutena vasta elokuvan jälkiarvioissa. Vuonna 1990 *Katson* arvostelussa Antti Lindqvist tiivistä elokuvan sanoman juuri historian taakkaan ja sen kytkeytymiseen arkiseen taloudelliseen kamppailuun. Hän luonnehti elokuvaa kuvaukseksi nuoresta avioparista, jolla "on yhteinen nykyisyys mutta erilainen menneisyys". Erilaisen taustojen ristiriita aiheutti sen, että Juhani ja Ritva joutuivat tahtomattaan menneisyyden kriisien, vuoden 1918 ja talvi- ja jatkosodan henkiseksi kantajiksi. Tämä taakka tuntui "jatkuvan taloudellisen kamppailun ohessa ajoittain ylipääsemättömän raskaalta". Elokuva uskoi Lindqvistin mukaan kuitenkin parempaan tulevaisuuteen: "Yleinen ja yksityinen, menneisyys ja nykyisyys yhdistävät tulevaisuuteen suuntautuvalla, luontevalla tavalla".³⁰

Lindqvistille muistot ja kuvitelmat eivät siten olleet vain katsojien viihdytystä, sillä tavalla kuin *Uuden Suomen* Markku Lahti niitä samaan aikaan niitä luonnehti:

Vaikka elokuvan muotoa ei kovin radikaalina voine pitää, niin tekijät ovat pyrkineet rikkomaan lineaarisimman tarinankerronnan. Pitääkseen yllä katsojan mielenkiintoa he käyttävät paljon muun tarinan väliin sijoitettuja takauksia, muistoja ja kuvitelmia, joissa sosialistinen realismi kohtaa eroottisen välillä melkein surrealistisen kuvauksen.³¹

Jälkiarvioissa yksi mielenkiintoisimpia seikkoja on se, miten omaan aikaansa sijoittuvaa elokuvaa luonnehditaan ajankuvauksena. Vuonna 1990 useissa lehdisissä *Työmiehen päiväkirjan* kerrottiin kuvaavan sodanjälkeistä yhteiskuntaa ja "sodanjälkeisen yhteiskunnan vallitsevia piirteitä ja sitä liikuttelevia voimia"³². Kun viimeisistä sodista oli elokuvan tekoajankohtana kuitenkin jo yli kaksikymmentä vuotta, herättää tuo kuvaus ihmetystä. Milloin 'sodanjälkeisyyden' käsitettiin siis suomalaisesta yhteiskunnasta loppuneen?

Selkeämmän vaikutelman saa esittelyistä, joissa elokuvan kerrotaan kuvaavan sodanjälkeistä sukupolvea. Esimerkiksi *Kalevan* Pentti Kejonen painotti elokuvan sijoittuvan murroskaudelle. Tuona aikana elänyt nuori sukupolvi koki isommatkin muutokset mahdollisina, koska eli keskellä murrosta. Kejosen lyhyestä kuvauksesta välittyy elokuvan sisältö, mutta se toimii myös analyysinä 1960-luvusta:

.
³⁰ *Katso* 24/1990.

³¹ *US* 17.6.1990.

³² *KU* 16.6.1990, *Forssan lehti* 17.6.1990.

Työmiehen päiväkirjan Ritva (Elina Salo), enon vaimo (Irma Seikkula) ja Juhani (Paul Osipow) katselevat televisio-ohjelmaa vuoden 1918 tapahtumista. Elokuva korostaa sitä, kuinka yksilön identiteetti muotoutuu sukupolvien ketjussa. Suomen elokuva-arkisto.

Työmiehen päiväkirja sijoittuu 1960-luvun murrosvuosiin, jolloin etenkin nuori sukupolvi koki syvällistenkin muutosten olevan mahdollisia. Suhde historiaan ja sen maailmankuvaan muodostaa elokuvan yhden ristiriidan, joka on myös sukupolvien välinen. Sen rinnalla ohjaaja kuljettaa päähenkilöiden sosiaalisen aseman aiheuttamaa ristiriitaa. Juhani ja Ritvan avioliitto on murroskauden liitto siinä mielessä, että se on myös eri yhteiskuntaluokista olevien ihmisten yritys elää yhdessä. Jarva osoittaa avioliittokuvauksessaan, että ihminen ei voi paeta yhteiskunnan sosiaalisia ja historiallisia rakenteita, jotka iskevät jatkuvasti kiiloja yhteiselämään. Juhani on työväenluokan kasvatti ja Ritva puolestaan keskiluokasta valkoisen Suomen kasvattama. Sodanjälkeiselle sukupolvelle ominaisesti he ovat kuitenkin asemansa tiedostavia ja muutokseen pyrkiviä ihmisiä. Sen vuoksi elokuvan loppu on uskottava ja heijastaa ajan optimistista henkeä.³³

Alkoholin luokkakuva

Työmiehen päiväkirjaa voi siis luonnehtia tutkielmaksi luokkaidentiteetistä 1960-luvun Suomessa. Elokuvaa on pidetty päänavauksena yhteiskuntakriittiselle työläiskuvaukselle, mutta enemmän seuraajia se sai vasta 1970-luvulla. Maunu Kurkvaaran *Punatukka* (1969) tehtaantytön vieraantumisesta jäi Jarvan elokuvan lisäksi ainoaksi 1960-luvulla valmistuneiksi työväestön luokkakuvaksi, jos ei Veli-Matti Saikkosen *Takiaispalloa* (1970) tehdasyhteisön turruttavasta vaikutuksesta oteta lukuun. Sehän oli kuitenkin ennen kaikkea kuvaus elämäntavaltaan keskiluokkaisen ydinperheen kriisistä. Seuraavalla vuosikymmenellä ensi-iltansa saivat sitten ehkä tunnetummat ”työn ja pääoman ristiriitaa”

³³ Kaleva 13.6.1981.

ruotivat elokuvat, *Marja pieni!* (Eija-Elina Bergholm 1971), *Laukaus tehtaalla* (Erkko Kivikoski 1973) ja *Jouluksi kotiin* (Jaakko Pakkasvirta 1975).

1960-luvun uuden aallon tai 'osallistuvien' elokuvien joukossa *Työmiehen päiväkirja* on siitä ainutlaatuinen, että siinä alkoholilla ja juomisella tuodaan esiin sekä yhteiskuntaluokkien eroja ja valtasuhteita että sukupuolten välistä ristiriitaa. Koomisessa valossa vastaavia piirteitähän vilahti 1960-luvun alun farsseissa ja rillumarei-elokuvissa, mutta vakavahenkisesti ja yhtä laajassa mittakaavassa niitä ei ole käsitelty missään muussa aineistoni elokuvassa.

Elokuvan Juhanin muistelussa käy ilmi, että hän oli päättänyt mennä naimisiin sen takia, "ettei tarvitse olla yksin ja heilua jätkien kanssa milloin missäkin". Hän halusi siis muuttaa elämänsä. Muutos tarkoitti paitsi aviosäätyyn astumista tuona aikana keskimääräistä vanhempana, mutta myös sopeutumista elämään taustaltaan keskiluokkaisen vaimon kanssa.³⁴

Elämäntavallista siirtymää kuvataan elokuvassa osoittelevasti juomisen kielellä. Ritvan ja Juhanin luona kylässä ollessaan Juhanin veli kyselee olutta. Kun hän kuulee, ettei asunnossa ole mitään juotavaa, hän alkaa piikitellä veljeään tämän menneisyydestä. Hän sanoo, että se on kumma kun ajattelee Juhania ennen vanhaan ja kun Ritva kysyy miksi hän jatkaa:

Sehän joi yhteen aikaan kuin jätkä. Äiti oli kuolla häpeään. Se joutu poliisinkin kanssa tekemisiin. Kuule pidä sä Ritva huolta ettei Juhani liiku liiaksi duunariseurassa.

Kohtausta seuraa takauma, jossa Juhani esiintyy rakennustyömaalla humalassa, ja kolme työmiestä tuijottaa häntä vihaisesti. Lopulta talonmies suihkuttaa häntä vesiletkulla.

Veljen ilkeily johtuu siitä, että hän on katkera työväenhenkiselle Juhanille, vaikka tämä on isän kuoleman jälkeen huolehtinut hänestä ja mahdollistanut hänen kouluttautumisen ylioppilaaksi. Sakari Toiviaisen mukaan "[veljessä] on kehittynyt jonkinlainen liioiteltu, syvästi häiriintynyt vastarinta Juhanin maailmaa, viime kädessä siis hänen omia työväenluokkaisia lähtökohtiaan kohtaan"³⁵. Halveksittu työväenluokkaisuus realisoituu mielikuvassa juopottelevasta "duunari-seurasta". Jotta Juhanin elämä kulkisi säädyllisillä raiteilla, tulisi hänen vaihtaa ystäväpiiriäkin. Toisenlainen, 'sivistyneempi' seura ei näköjään veljen mukaan johtaisi vastaanantamiseen ryypäilyyn. Kuitenkin takaumassa juuri työmiehet moralisoivat humalaista Juhania paheksuvalla katseellaan.

Toisenlainen alkoholiin liittyvä luokkasävytys ilmenee työpäivän jälkeen miesten pukuhuoneessa tehtaalla kerrotusta jutusta. Sinänsä tuo humoristinen tarinatyyppi on tuttu monesta yhteydestä. Siinä nimittäin kerrotaan ravintolan portsarista ja sisäänpääsyn eväämisestä. Jutun päähenkilönä on duunari, Helminen, joka yritti sisään ravintolaan "kaulurit kaulassa ja kravatti herrojen hirttamistä varten". Häntä ei laskettu sisään ja portsari joutui vetämään hänet ulos pitkin lattiaa. Siihen Helminen karjui, että "perkele vapaa-aikansakin duunari joutuu käyttämään kiillottaakseen lattiaa perseellään".

.

³⁴ Juhanin esitettiin olevan 31-vuotias, kun ensimmäisen avioliiton solmineiden miesten keski-ikä oli 1960-luvulla 25,3 vuotta. *Suomen tilastollinen vuosikirja* 1982, 61.

³⁵ Toiviainen 1983, 141.

Jutusta kuvastuu nöyryytys, kun ravintolaan ei päästetä työmiestä, mutta myös uhma herravaltaa kohtaan. Tekoon voidaan vastata ainoastaan sanoilla, mutta loppujen lopuksi juuri ironiset sanat vievät voiton suhteuttaessaan vääryyden yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon. Sillä, että tarina on kerrottaessa saanut selvän muodon 'duunarin' ja auktoriteetin vastakkainasettelusta, eikä siinä puhuta mistä tahansa kaverista, alleviivataan työmiesten luokkasolidarisuutta. Sitä puolestaan huumorilla höystetty vääryys on omiaan lisäämään.

Elämänmuutoksen tehneen Juhanin kohdalla viina ei ole kuitenkaan jäänyt poikamiesvuosiin. Yhtenä vapaa-iltana Juhani on lähtenyt työkaverinsa Matin kanssa kapakkaan. Molempien vaimojen näytetään sillä aikaa tiskaavan yhdessä. Matin vaimo valittaa, kuinka kaikki aika menee ruuanlaittoon, tiskaamiseen ja lapsiin. Ja syrjässä on kurjaa asua, lasten takia ei pääse minnekään. Kuva leikkautuu ravintolan vessassa humalassa oleviin Juhaniin ja Mattiin. Juhania askarruttaa naisen asema. Matin mielestä taas suurin epäkohta on olla työläinen:

Juhani: Nainen se joutuu elään kun orja.

Matti: Niin ne joutuu miehetkin. Kaikki saa jos on lapsia.

Juhani: No mitäs vikaa siinä on?

Matti: Ei siinä oo mitään vikaa. Joku vika siinä vaan on.

Juhani: Ei se vika kai siinä oo.

Matti: Ei ku se on se kaikkien duunareitten perusvika.

Juhani: Mikä?

Matti: Että on duunari.

Kuten yleensä suomalaisen miehen humalassa, tässäkin naiset ovat läsnä. He ovat kuitenkin sitä poissaolollaan, kotitöiden parissa lapsiin kytkettynä, mitä elokuvan ristiinkuvaus alleviivaa. Kun aikaisemmin Juhanin ryyppyretkiä häpesi äiti, nyt joutuu vaimo mahdollisesti kärsimään. Juhanin syyllisyydentunto kana-voituu yleiseen naisen aseman ja naisen kaksoistaakan pohtimiseen. Elokuva-kerronta sulauttaa sujuvasti yleisen ja yksityisen jälleen kerran, tässä kapakka-filosofian avulla.

Elokuvan juonenkulussa Juhanin ja Ritvan elämä muuttuu, kun Juhani saa työnjohtajan paikan Tampereella. Työviikoilla Ritva ikävystyy kotona. Juhanilla on sen sijaan seuraa mm. Ritvan Tampereella opiskelevasta serkusta Erikistä (Matti Ruohola) ja tämän tyttöystävästä Laurasta (Titta Karakorpi). He tekevät kolmestaan retkiä Pyynikinharjulle ja kaljoittelevat rannalla. Seuranpito on rentoa ja olutta riehaannutaan jopa roiskimaan toistensa päälle. Erik elää railakasta opiskelijaelämää, mistä kertoo hänen myöhemmät kommenttinsa Leningradin matkasta. Kun hän mainitsee ottaneensa jotkut kuvat selvin päin, Juhani ihmettelee, että ehtikö Erik olla joskus selvä. Tämä vastaa, että ei oikeestaan. Tyttöystävänsäkin Erik kommentoi juomisen kielellä: ”Joo, Laura on mukava tyttö. Sen kun on laborantti niin se osaa sotkea hyviä cocktaileja. Meil on jumalattoman hyvät kemiat yhdessä.”

Juhanin työpaikalla sattuu sitten vakava onnettomuus. Järkyttyneenä siitä hän lähtee etsimään Erikiä. Tämä on kuitenkin ”aina liikkeellä, mahdollisesti Tili-kassa”, paikallisessa ravintolassa. Juhani turvautuukin sen sijaan Lauraan, jonka luona he juovat olutta ja väkeviä. Juhani sammuu ja Laura istuskelee nojatuolissa

jatkaen juomista. Herätessään Juhani murehtii onnettomuutta, jolloin Laura lohduttaa tätä soittamalla musiikkia ja hieromalla niskaa. Loppujen lopuksi he päätyvät sänkyyn.

Juopottelu päättyy siis syrjähyppyyn. Sekä viina että seksi ovat lääkettä pahimmanlaatuisen ahdistukseen. Ehkä juuri tämä kohtaaminen oli osasyynä siihen, että Kristillinen radio- ja televisioliitto paheksui elokuvan näyttämistä joulukauden aikaan vuoden 1971 loppiaisenä. Sen mukaan *Työmiehen päiväkirja* antoi ”epätodellisen ja irvokkaan kuvan oikeasta työmiehestä ja hänen perhe-elämästään”. Liitto jätti sekä Yleisradion ohjelmeneuvostolle että julkisen sanan neuvostolle kirjelmät, joissa valitettiin joulukauden ohjelmien rikkovan juhlan henkeä jumalanpilkalla, kansallisen kulttuuriperinnön halveksunnalla ja räikeällä siveettömyyden lietsonnalla.³⁶

Vastaavasti kun *Työmiehen päiväkirja* esitettiin Moskovassa elokuvafestivaaleilla, lehdistötilaisuudessa venäläinen toimittaja arvosteli elokuvan sisältävän liikaa sänkykohtauksia. Suomalaisittain elokuva oli kuitenkin ajankohdalleen hyvin ’siveä’, mistä toimittaja Martti Savon vakuuttelu kertoi:

Allekirjoittanut yritti puolestaan vakuuttaa, että *Työmiehen päiväkirja* on meidän suomalaisten mielestä pikemminkin liian varovainen ja että se mitä tässä elokuvassa niin sanotuissa intiimikohtauksissa esiintyy, muodostaa vaivaisen murto-osan siitä, mitä meillä on tätä nykyä tapana esittää, puhumatta tässä yhteydessä esimerkiksi nykyruotsalaisesta elokuvasta.³⁷

Juhanin aviottoman lapsen mahdollisuuden, Ritvan depression ja abortin sekä erilaisten sotamuistojen jälkeen elokuvalla on kuitenkin onnellinen loppu. Ritva ja Juhani ovat muuttaneet Tampereelle. Onnellisissa merkeissä he viettävät iltaa yhdessä tanssiravintolassa. Ritva juo punaviiniä, Juhani olutta. Nyt nuo miedot alkoholijuomat viestivät onnellisesta yhdessäolosta, ”sivistyneiden juomatapojen” hengessä. Pariskunta ajaa taksilla kotiin ja rakastelee. Kaupungin valot muuttuvat kauniiksi tähtisumuksi.

Sakari Toiviaisen mukaan ”[j]akso kääntää ennen menneisyyteen ja sisänpäin suuntautuneen tajunnallisen akselin tulevaisuuteen, ulospäin ja lihalliseen, tässä ja nyt läsnäolevaan ihmiseen. Alun hääkohtauksen jäykkä, muodollinen liitto on saanut todellisen sisällön.” Hänen mukaansa kohtauksen onnelliset kuvat ja Kari Rydmanin laulama musiikki saavat aikaan elämyksen, joka on ”kirkas, kirpeä, sykehdyttävä ja elämänmyönteinen”. Kaiken kaikkiaan Toiviainen piti loppu elokuvallista toteutusta Jarvan uran hienoimpana.³⁸

Ihan kaikkia loppujakso ei kuitenkaan sykehdyttänyt. Satu Koskimies-Marttilalle elokuvan loppu oli banaali, kuin väärennettyä kristallia:

Ilma puhdistuu ja banaalisti irvivä happy end on kuin väärennettyä kristallia Ritvan ja Juhanin pyöriessä jonnekin linnunradan hämärään filmin

.
³⁶ *Savon sanomat* 12.1.1971, *Satakunnan kansa* 12.1.1971.

³⁷ KU 12.7.1967.

³⁸ Toiviainen 1983, 144.

viimeisessä kuvassa. Onko tavallisten ihmisten tavallisilla murheilla oikeutuksensa maailmankaikkeudessa?³⁹

Kuinka ajallensa tyypillinen tuo vastakkainasettelu onkaan. Voiko hetkellinen onni olla aitoa vai onko se vain valheellinen illuusio, 'vääriä tietoisuutta'?

Luonto, kesä ja myyttinen humala

Suomalainen kesäjuhla

*Transistorilevysoittimesta kantaa
pauhu raudanluja pitkin hiekkarantaa.
Reiska ruotsalaisten teltaan ylenantaa.
Kesän kaunein on lauantai.⁴⁰*

Jaakko Pakkasvirran ohjaama elokuva *Kesäkapina* (1970) julisti olevansa paitsi näytelmäelokuvan keinoja käyttävä kertomus, myös dokumenttielokuva suomalaisen yhteiskunnan tilanteesta 70-luvun taitteessa. Elokvassa kuvataan useanlaista kesänviettoa otsikoiden ”Kaupunkilaiset maalla” ja ”Suomalaista onnea etsimässä” alla. Yhtäällä liikutaan tanssilavan liepeillä juhannuksen vietossa. Toisaalla kurkistetaan hääjuhliin maalaistalossa. Kohtaukset esitetään dokumentaarisina leikkeinä fiktiivisen tarinan lomassa.

Suomalaisen kesänvieron kuvittamisesta alkoholilla on jo tätä ennen vihjattu elokuvan fiktiivisessä tarinassa. Elokuvan kaupunkilaisnuoret ovat lähteneet automatkalle maalle. He vierailevat keski-ikäisen avioparin vuokraamalla mökillä, saunovat, uivat, juovat olutta, grillaavat ja polttavat pientä nuotiota. Lyhyen lyhyessä mutta osuvassa saunomiskohtauksessa tiivistetään parodian sävyin kuva suomalaisesta alkoholinkäytöstä. Siinä näytetään, kuinka kaksi miestä istuu saunanlauteilla olutta juoden. Taustalla soi lavatanssimusiikki. Eero Melasniemen esittämä hahmo kouraisee retein ottein pullon edessään olevalta kaiteelta. Hän siemaisee olutta ja iskee pullon takaisin kaiteelle niin, että se kuuuu yli. Silmät ympärikäänntyneinä hän rojahtaa maahan ja nousee taas äkillisesti pystyyn sekopäisen näköisenä. Suomalainen miespuolinen saunoja muistuttaa pilakuvaa transsissa olevasta voodoo-poppamiehestä.

Lavatanssijakso on yhtä lailla kliseinen kuva kesäisestä suomalaisesta juhlaikäyttäytymisestä. Tanssiyleisö on juopunut. Taskumatit vilahtelevat ja pulloja piilotellaan povitaskuissa. Miehiä seisoskelee viinaringeissä, jotkut katselevat naisia himoitsevasti. Tunnelma on rähinäinen, ja järjestysmiesten nähdään retuuttavan humalaisia miehiä. Reuha pahenee entisestään, ja veltoja juopuneita raahataan pois. Juhlat päättyvät lohduuttomiin kuviin ojassa rutussa olevasta kuplavolkkarista ja puskissa makailevista sammuneista miehistä.

Juhannuksen vieron kansallisia kytkentöjä, sen suomalaisuutta, alleviivataan taustalla kuuluvalla laululla. Ulkomaalaisella korostuksella ikään kuin ulkopuolisen perspektiivistä pilkaton imitoidaan suomalaista miestä:

³⁹ *Kirkko ja kaupunki* 10.5.1967.

⁴⁰ *Rukouslaulantai* (Aava-Vainio, es. Reijo Tani). *Toivelaulut* 3/1967.

Minä olen Vili ja mä tykkään viinasta
hernekeitto soppa ja briljantiinasta
minä lyön kaikki jee jee kundit
minä olen oikein kova.

Joku jätkä sanoi tää on roskis mesta
sellaisia kundeja mä en voi kestää
panin sille hetki turpiin tässä
hän on nyt sairaalassa.⁴¹

Rähinäjuhannus vertautuu elokuvassa aivan toisenlaisissa tunnelmissa vietettyihin maalaishäihin. Maalaistalon pihaan on katettu suuri pöytä, jolla oleviin pieniin laseihin kaadetaan kannusta alkoholiannokset. Kyseessä eivät ole kuitenkaan hillityt ja alkoholin suhteen pidättyväiset kahvikutsut. Runsauden tematiikkaa symboloiva hääkakun jättiläiskorkea koko enteilee pitojen luonnetta. Talon takana miehet juovat viinaa, ja yksi heistä on jo sammunut – luvassa on kosteat häät. Pian tanssitaankin iloisesti ja miehet tuovat sahtiämpäriin. Humalaisen nuoremiehen nähdään tanssahtelevan itsekseen ja kaatuvan. Hanurinsoitajakin juo. Sahtiämpäri kiertää ja miehet kallistavat siitä suoraan. Juhlinnasta ei jää paitsi kukaan, myös röyhelökauluksinen rouva hörppää hihittäen kousikasta. Kuupat, kannut ja ämpärit kiertävät, ja naurava eri-ikäisistä ihmisistä koostuva seurue jatkaa tanssia pihalla. Ilmapiiiri on riehakas ja iloinen.

Samaan aikaan fiktiivisen perustarinan hahmot grillaavat mökin pihalla pihvejä ja puhuvat politiikkaa. Maalaishäiden kontrasti kaupunkilaisten juhannuksenviettoon on valtava. Nämä ”tavallisina” esitetyt, eri ikäiset maalaiset osaavat juhliä ja päästää ilon irti. He edustavat ’aitoa ja yksinkertaista elämää’ suhteessa rähinöivään lavatanssiyleisöön. Juhlat muistuttavat idyllistä kuvaa perinteisistä talonpoikaispidoista, joissa humallutaan ja ylitetään rajoja valoisissa tunnelmissa. Kyseessä on kuitenkin jonkinlainen jäännös menneestä, mihin viitataan näyttämällä ankeita sisäkuvia köyhien ja iäkkäiden maalaisten kodista. Elämäntapa ei ole enää reaalin vaihtoehto vieraantuneelle kaupunkilaiselämälle.

Elokuvakriitikoissa maalaishäiden kuvaus ja sen merkitys elokuvan kokonaisuudessa herätti hyvin vastakkaisia ja kärkeviä mielipiteitä. Toiset kehuivat kohtausta erityisen onnistuneena, toiset taas kokivat sen suoranaisena loukkauksena maalaisia kohtaan. Positiivisella kannalla olevat pitivät hääjaksoa muun muassa ”ehkä tuoreimpana dokumenttina, mitä suomalaisessa elokuvassa on nähty”⁴². Dokumentaarisen materiaalin ’luonnollisuutta’ ja ’suomalaisuutta’ korostettiin: ”Dokumentit ovat mainioita. Pakkasvirta on saanut niistä irti maittavia tyyppejä ja tilanteita. Ihmisten luonnollisuus viehättää, ja suomalaisuus suorastaan pursuaa esille”.⁴³ *Helsingin Sanomien* Paula Talaskiven mukaan hääjakso oli koko elokuvan paras osa:

Paras ja rehellisin jakso on mielestäni Hirvensalmella seurattujen tavallisten maalaishäitten kuvaus. On siepattu aivan oikeita hääilmeitä: ensin jän-

.
⁴¹ *Kova kundi* (Jim Pembroke, es. Jim Pembroke laulu, Wigwam-yhtye).

⁴² Ilona Tanntu, *Jyväskylän ylioppilaslehti* 4/1970.

⁴³ Jussi, *Satakunnan kansa* 25.1.1970.

nittynyt jäykkyys ja avuton juhlallisuus, vähitellen sulava huvittelunhalu ja hilpeä tanssinmeno. Kaikki tämä julkinen kuten myös tutut tyypilliset nurkantakaiset on kuvattu elävästi ja myös ilmeisellä hellyydellä⁴⁴.

Myös samassa lehdessä kirjoittanut Pentti Holappa kiitteli samaa kohtausta. Hänen mukaansa ”maalaisjuhannus ja häät maalla ovat herkullista katsottavaa, ihmiset rakastettavia ja liikuttavia”⁴⁵.

Sen sijaan *Hufvudstadsbladetin* Greta Brotherus koki hääkuvauksen aivan päinvastaisella tavalla. Hänen mielestään oli moraalitonta ja ihmisiä halventavaa, että yleisö houkuteltiin nauramaan maalaisten häätavoille ja rankasti humalaisille ihmisille⁴⁶. Vastaavasti *Suomenmaan* Leo Stålhammer puhisi elokuvan syyllistyvän itse vastustamaansa riistoon ottaessaan ”todelliset häät elokuvansa huvitukseksi”⁴⁷. Häävieraiden juomisen ja humalan esittäminen ymmärrettiin pilkkana ja naurunalaiseksi tekemisenä. *Uuden Suomen* Heikki Eteläpään mielestä se oli häijyä. Myös *Hyvinkään sanomien* M. Ijästä askarrutti ohjaajan tarkoitusperät ja se, oliko tässä kyseessä maaseudun asukkaiden rienaus:

Kuvat ovat kyllä autenttisia, mutta jollain tavoin jää Pakkasvirran todellinen tarkoitus hämäräksi. Haluaako hän ’panna maaseudun ihmisiä halvalla’, vai muuten vaan näyttää meille kuinka suomalaiset osaavat ’ottaa viinaa’.⁴⁸

Lisäksi hääjakson sijoittamisesta elokuvan kokonaisuuteen oli hyvinkin erilaisia tulkintoja. Sakari Toiviainen selitti *Ilta-Sanomissa* maalaishäiden edustavan ’aitoa’ suhteessa läpikaupallisen yhteiskunnan todellisuuteen: ”Jotakin aitoa on jäljellä enää vain vanhan talonpoikaisen tyylin juhannushäissä, joihin Susannalla ja hänen kaupunkilaistovereillaan ei ole mitään kosketusta”⁴⁹. Hän hahmotti siten kontrastiaselman turmeltuneen kaupunkilaisten tyhjän viinanoton ja maalaisten riemukkaan juhlinnan välillä. Hyvin erilaisella tavalla jakson ymmärsi *Kansan Uutisten* Martti Savo. Hänen käsityksensä mukaan siinä pyrittiin kuvaamaan kulutusyhteiskunnan tunkeutumista maaseudulle: ”elokuvan juhannushäät ovat vakuuttavaa dokumenttifilmiä, vaikka puhuvatkin pikemminkin eräiden perinteiden sitkeydestä kuin kulutusyhteiskunnan tunkeutumisesta maaseudulle”⁵⁰.

Kesäkapinaa ruotineiden kriitikkojen kommentit maalaishääjaksosta vaihtelivat siis laidasta laitaan. Tavallisten, autenttisine esitettyjen ihmisten riehakkaan humalan näyttäminen otettiin vastaan hyvin ristiriitaisin tuntein. Toiset ymmärsivät sen pilkkaksi ja halventamiseksi, toiset lämpimäksi ihmiskuvaukseksi. Kaikki olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että kuvaus suomalaisesta todellisuudesta oli ’todentuntuinen’. Reippaan alkoholinkäytön käsitettiin kuuluvan itsestään selvästi suomalaiseen kesäjuhlaan.

⁴⁴ HS 25.1.1970

⁴⁵ HS 25.1.1970.

⁴⁶ Hbl 25.1.1970.

⁴⁷ *Suomenmaa* 28.1.1970.

⁴⁸ *Hyvinkään sanomat* 10.5.1970.

⁴⁹ *Ilta-Sanomien* 24.1.1970.

⁵⁰ KU 25.1.1970.

Humala rantakallioilla

Peräti kolmessa neljästä 1960-luvun uuden aallon elokuvassa vietetään vapaa-aikaa luonnon helmassa. Se voi olla telttaretki tai automatka maalle, lomanviettoa kesähuvilalla tai mökillä, merimatka kaupungin liepeillä tai oleskelua rantakallioilla. Kyseessä on nimenomaan kaupunkilaisten matka luontomaisemaan. Valoisat ja lämpimät kesäiset maisemat korostavat irtiottoa arjesta.

Luonnonmaisema ja asuttu maaseutu ovat toki tuttua kuvastoa elokuva-traditiossamme. Esimerkiksi Sakari Toivainen on todennut, että luonnonmaisema on hallitseva suomalainen maisema niin kuvataiteessa, valokuvassa kuin klassisessa elokuvassakin. Maisemaa on käytetty elokuvissa aktiivisena tai passiivisena draamallisena elementtinä. Elokuvan maisema on Toiviaisen mukaan toiminut ”milloin idyllinä ja pastoraalina, milloin luonnollisena elin- ja työympäristönä, milloin muiston, nostalgian tai utopian kohteena, milloin draaman osanottajana”.⁵¹

Suomalaisen elokuvan suurena linjana voidaan Toiviaisen mukaan nähdä luonnon hallitseman ja luontoon sidotun elämänmuodon kuvat. Monessa elokuvassa ihmiset on liitetty elimellisesti osaksi ympäristöään. Toiviainen mainitsee esimerkkinä Nyrki Tapiovaaran *Juhan* (1937), jossa hänen mukaansa ”maan ja veden, metsän ja pellon, kosken ja suvannon kuvat kytkeytyvät erottamattomasti ihmisten sekä ulkoiseen että sisäiseen todellisuuteen”. Toisaalta elokuvat ovat kuvanneet uuden teollisen ajan tuloa Suomen maaseudulle ja siihen liittyvää luonnon hyväksikäyttöä ja taloudellista hyödyntämistä. Elokuvallisen jännitteen luojana on tyyppillisesti käytetty muun muassa kosken ja viljelyksen vastakohtaisuutta sekä meren dramatiikkaa.⁵²

Kaupunkilaisesta näkökulmasta elokuva on saattanut näyttäytyä Toiviaisen sanoin uudestisyntymisen lähteenä ja jonkinlaisena onnen maana. Nostalgiaa ja utopiaa on käytetty ”palauttamaan maaseudun entinen viattomuus” maaltamuuton kiihtyessä. Esimerkiksi alastonuinnit elokuvissa *Hilja maitotyttö* (1953) ja *Kuu on vaarallinen* (1962) kuvaavat sitä, kuinka ”maisema on säilyttänyt puhtautensa, jossa ihminen saattoi puhdistautua”.⁵³

Uuden aallon elokuvien luontomaisemassa oleilu on siis ennen kaikkea kaupunkilaisten matka arkisesta poikkeavaan ympäristöön. Huomiota herättävä piirre on se, että peräti kolmessa neljäsosassa niistä elokuvista, joissa oleskellaan luontomaisemassa, nautitaan samalla alkoholia. Luonnon helmassa ollaan humalassa, oli se sitten iloista hiprakassaoloa tai rajua viinanhuuruista irrottelua.

Elokuvien esittämä kaupunkilaisten pistäytyminen luontomaisemassa on vapaa-ajan viettoja, johon kuuluu rentoutumista ja hauskanpitoa. Usein se tarkoittaa myös siirtymistä lähipiiriin tai laajemman yhteiskunnallisen kontrollin ulkopuolelle. Luonto ei elokuvissa kuitenkaan merkitse vain tilaisuutta juoda viinaa tai ole ilonpidon kulissi. Valkokankaalla esitetty humaltuminen luonnon keskellä

⁵¹ Toiviainen 2000, 8.

⁵² Toiviainen 2000, 8–9.

⁵³ Toiviainen 2000, 11.

Työmiehen päiväkirjan kaupunkilaiset rentoutuvat Pyynikin rantakallioilla. Suomen elokuva-arkisto.

hyödyntää kuvastoa humalan myyttisistä ulottuvuuksista ja kansalliseksi mielletystä suomalaisten luontosuhteesta.

1960-luvulla yhä useampi suomalainen vietti kesää omalla kesämökkillään. Samaan aikaan kuin 'suuri muutto' toi ihmisiä kaupunkiin, vei 'suuri mökki-innosus' kaupunkilaisia maalle. Kesälomalla monet palasivat omille juurilleen. Elintason nousu teki vapaa-ajan asunnosta mahdollisen myös muille kuin ylimmille sosiaalisille kerrostumille. Kesämökkielämä alkoi demokratisoitua. Mökkeilyn suosioon vaikutti myös vuosilomalain uudistaminen vuonna 1960⁵⁴ ja henkilöautojen yleistyminen – autojen tuonti vapautettiin 1963. Loma-asunnot olivat 1960-luvulla yhä yleisemmin varta vasten vapaa-ajan käyttöön rakennettuja kesämökkejä. Vuosikymmenen aikana rakennettiinkin vapaa-ajan asuntoja enemmän kuin aikaisempina vuosina yhteensä⁵⁵.

Semiootikot Eero Julkunen ja Altti Kuusamo ovat todenneet, että jokainen suomalainen hallitsee kesämökin merkitysopin. Kesämökki on ”suomalaisen kulttuurin voimanlähde”. Mökille menoa selitetään itsensä kokoamisella, rentoutumisella, puhtaan luonnon kohtaamisella, uudistumisella, voimien keräämisellä, virkistymisellä ja latautumisella. Sinne on mahdollista rakentaa mielensä mukaisesti oma pienenisvaltakunta, jossa ”voi harjoittaa valtaa, määrätä elämäntilasta”. Lähitodellisuuden hallinta on kesämökillä vielä mahdollista, kun ote siihen on kaupunkiympäristössä hervonnut. Kesämökki on siten ”yhteys menetettyyn onnelaan, pakopaikka ulkomaailman paineita vastaan”.⁵⁶

54 Vuosilomalaki 1960: yli kymmenen vuoden työsuhde: 2 päivää kuukaudelta (24 päivää), muut 1,5 päivää kuukaudelta (18 päivää). Aikaisemmin (työntekijän vuosilomalaki 1946) yli kymmenen vuoden työsuhteessa lomapäivien määrä oli sama ja yli viiden vuoden työsuhteessa vastaavasti 1,5 päivää kuukaudelta (18 päivää), mutta alle viiden vuoden työsuhteessa ainoastaan 1 päivä kuukaudelta (12 päivää). Pihkala 1982a, 510.

55 Suomen tilastollinen vuosikirja 1982, 136.

56 Julkunen & Kuusamo 1983, 18.

Mökille mentäessä siirrytään sivilisaation piiristä tai puristuksesta luontoon. Ruotsalainen etnologi Orvar Löfgren on kuvannut sitä, kuinka luonto ja ei-luonto ovat kehittyneet toistensa rakenteellisiksi vastakohtiksi teollistuvassa yhteiskunnassa elämäntavan porvarillistumisprosessissa. Luonto edustaa aitoa, 'luonnollista' ja koskemattomaa kaupunkimaiseman rakennetuille, kaupallisille ja keinotekoisille ympäristöille. Vastapainoksi steriilille ja stressaavalle kaupunki-elämälle paetaan maalle luonnon helmaan, jossa voi toteuttaa itseään, elää aidosti ja lähellä luontoa. 'Luonto' tosin on yleensä osa ihmisen muokkaamaa kulttuurimaisemaa.⁵⁷

Löfgren kuvaa, kuinka luonto on rinnastunut usein kesään. Esimerkiksi lapsuudenmuistoissa kesälomat ja kesänvietto näyttävät lähes pyhiltä asioilta. Elämä maalla edustaa kaikkea valoista, aitoa ja lämmintä, elämää 'aidoimmillaan'. Ruotsalaisen porvariston kesänvietolle tyypillinen valkoisen värin suosiminen onkin alleviivannut valoisan kesän vastakkaisuutta arkisen talven synkkyydelle. Valkeaksi maalatut huvilat, valoisat huoneet ja valkoiset pellava-vaatteet viestivät huolettoman kesänvieton ja kaupunkiarjen vastakohtaisuutta.⁵⁸

1960-luvun suomalaisesta mökkielämästä ei voi puhua samanlaisilla valoisuuden estetiikan kielikuvilla. Erottautuminen kaupunkimaisesta ympäristöstä tehtiin kokonaan toisenlaisella logiikalla. Kesämökki pyrittiin sulauttamaan osaksi luontoa. Se istutettiin maastoon, maalattiin ruskean sävyillä ja katettiin vihreällä kattohuovalla. Sisätilat olivat pikemmin kodikkaat ja toimivat kuin avaran valoisat. Mökkielämä pyrki lähemmäksi 'villiä luontoa' ja kauemmaksi sivilisaatiosta kuin porvarillinen huvilakulttuuri oli tehnyt.

Suomalaisen elokuvan luontomaisematkin ovat itseoikeutetusti kesäisiä. Sakari Toiviaisen mukaan kesä ei ole pelkästään otollista kuvausaikaa vaan "tapa lähestyä pohjoismaista elämäntunnetta". Kesä ja luonto merkitsevät "avautumista ulospäin, liikkumisen vapautta ja seksuaalista vapautumista", vastapainona kaupungin ja talven sulkeutuneelle ilmapiirille. Kyseessä voi myös olla nostalgia lapsuuden kadotettua paratiisia kohtaan. Tällainen "kesäisen leikin" teema on pohjoismaiselle taiteelle hyvin tyypillinen.⁵⁹

Kesäisissä luontomaisemissa liikutaan myös tutkimusaineistoni elokuvissa. Idylli syntyy kesäisestä valosta, järvi- tai merimaisemasta ja rantakallioista. Luonto, valo ja vesi saavat tunteet valloilleen ja aidot ajatukset pintaan. Kesään liittyvää myyttistä kuvastoa käytetäänkin monen elokuvan dramaturgian kannalta merkittävässä taitekohtissa tai huipentumisissa. Aidon ja luonnollisen esiintuloa ja sulautumista luontoon edesautetaan vielä useassa elokuvassa vahvalla humalatilalla. Esimerkiksi Markku Varjola kirjoittaa elokuvasta *Yö vai päivä* (Jarva & Pakkasvirta 1962), kuinka pontikan huurussa yö ja päivä sekoittuvat: "Onko nyt yö vai päivä toistuu kysymys juhannusjuhlien bakkanaalissa, ja vastaus tulee nauraen: väliäkö sillä. Luonto on ylösalaisin, eikä luonnolle antautunut ihminenkään ole enää kulttuuristen määreidensä vanki".⁶⁰

.
⁵⁷ Löfgren 1984, 56, 84.

⁵⁸ Löfgren 1984, 62.

⁵⁹ Toiviainen 2000, 10.

⁶⁰ Varjola 1998, 150–151.

Kesän myyttiset ulottuvuudet tihtyvät keskikesäisessä valon juhlassa. Juhannustradition säilymistä on selitetty sillä, että sillä on yleisinhimillinen tunnepohja. Elsa Enäjärvi-Haavio muotoili sen 1950-luvulla näin: ”tämä tunnepohja on jokaisen ihmisen ja varsinkin pohjolan asukkaan riemu epämukavan kylmyyden ja pimeyden voittamisesta, ihanasta valosta, kesän lämmöstä, kasvilisuuden hehkeydestä”.⁶¹ Juhannuksen lumovoima syntyy kesän vehreydestä, lyhyen yön valosta ja siihen liitetyistä maagisista ominaisuuksista. Taianomainen yötön yö on arkitodellisuuden täydellinen vastakohta.

Voi ajatella, että juhannuksen myyttisyys ja pyhyys toistuu pienessä mittakaavassa tavallisen kesämökkielämän ideaalissa. Kansatieteilijät ovatkin todenneet, että ”mökkielämään kuuluu luonnostaan monia aitoja juhannuksen aineksia: saunominen, rantamaisemat, iloinen yhdessäolo, tulien teko ja usein myös ryypiskely”.⁶² Eläm्यshakuisuudessaan ja ritualistisuudessaan kesämökkielämä lähe-nee uskonnollista käyttäytymistä. Julkusen ja Kuusamon mukaan suomalainen tavoittelee kesämökillä ”suurta kokonaisvaltaista aktia elämän kanssa”. Heidän mukaansa ”kesämökillä suomalaisen elämäntunne tihtyy”, mikä näkyy erityisesti ”ritualistisissa nautintahetkissä, esim. saunan jälkeen kuistilla, jossa ollaan yhteydessä kosmukseen kokovartalolla”.⁶³

Tutkimusaineiston elokuvissa näytetään päihtymyksen korostavan tätä kosmisen yhteyden ja ykseyden tilan kokemusta. Humalassa siirrytään arkitodellisuudesta ’toiseen maailmaan’, johonkin ’aidompaan’ ja siten ’oikeampaan’. Alkoholi kuorii yksilön käyttäytymisestä kulttuurisia normeja ja sovinnaisuussääntöjä ja paljastaa ihmisen ’aidon luonnon’. Prosessia korostaa se, että samaan aikaan ollaan ’aidossa luonnossa’ myös konkreettisen fyysisesti.

Uuden aallon elokuvien alkoholikohtaukset tukevat käsitystä suomalaisen humalan lähes mystisestä luontosuhteesta⁶⁴. Humala järven rannalla esitetään erittäin voimakkaana kokemuksena, oli se sitten positiivinen ja vapauttava kuten elokuvassa *Käpy selän alla* tai ikävä ja ahdistava kuten elokuvassa *Kesäkapina*. Äärimmillään viitataan kalevalaiseen mytologiaan hukuttautuvasta naisesta: elokuvan *Miljoonaliiga* nuori naishahmo Lea (Tarja Markus) kävelee sekavassa tilassa järveen sen jälkeen, kun rikollisliigan pomo on edellisiltana juottanut hänet ja huumannut lääkkeillä.

Kulttuuriset omalaatuisuudet eivät aina välity ulkopuolisille. Ulkomaalaisen tutkijaryhmän Suomi-vierailusta kertovassa elokuvassa *Yö vai päivä* huvitutaan siitä, kuinka suomalaiset kesäiset juhlamenot saattavat olla muun maalaisille kauhistus. Kun saassa ”suomalaiseen tapaan” juhannusta juhliiva seurue kokoontuu pontikkatonkan ympärille ja paistaa nauraen kupit sirpaleiksi maahan, karibialaissyntyistä nuorta naista alkaa pelottaa ja hän haluaisi lähteä pois.

Juhannus ja saunominen järvimaisemassa ovat merkittävä osa kansallista suomalaista identiteettiä. Kesäiseen luontoon kuuluu voimakas transgressiivinen kokemus, jossa lähestytään ’pyhän’ käsitettä. 1960-luvun uuden aallon elokuvat

.
⁶¹ Enäjärvi-Haavio 1953, 84–85.

⁶² Karjalainen & al. 1989, 170.

⁶³ Julkunen & Kuusamo 1983, 19.

⁶⁴ Ks. Mäkelä & Virtanen 1987, 106.

liittivät alkoholin tuohon kesäiseen suomalaiseen identiteetikuvastoon. Päähtymystilassa transgressiivinen kokemus siten voimistui, ja humala rantakallioilla sai mytologisen merkityksen.

■ Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa

Kaikkia Suomen asukkaita kohti jaettuna alkoholin kulutus on hyvin vähäistä. Tästä huolimatta elää yhä kuvitelma, että Suomen kansa on kovaa ryyppäämään. Tämä johtuu siitä, että alkoholia ei käytetä yleisemmin ruokajuomana, vaan hyvin hyödylliseen tarkoitukseen, juopumiseen. Tästä koituu suuria etuja: suomalaiset juopuvat paljon ja keskitetysti yhdellä kerralla. Estot ja aggressiot purkautuvat viinaan. Presidentti näyttää hyvää esimerkkiä. Hän ei sano kiitos ei, kun hänelle tarjotaan viinaa. Vahvaa juopumustilaa voi verrata terveelliseen saunassa käyntiin. Tietyt normit ovat kuitenkin toivottavia. Rajuja tappeluja pitäisi välttää. Kansan pitäisi tottua olemaan aiheuttamatta lähimmäisilleen fyysistä vahinkoa.

[..]

Alkoholin hinnat ovat kalliit valtion pidättyväisen linjan mukaisesti. Viiniä ja olutta myydään halvemmalla, Vähittäinen siirtyminen miedompiin juomiin on parhaillaan meneillään, mutta elintason noustessa juodaan samalla enemmän. Juominen edistää yhteiskunnallisia kontakteja sekä sellaisten ihmisten ja ryhmien välisiä ystävyyssuhteita, jotka eivät muuten tapaisi. Vaara on se, että viinaa käytetään lahjontaan. Eräs täysin raitis ammattiyhdistysliikkeen johtaja kertoo minulle pitävänsä surullisena, että hänen kollegansa uskovat ystävystyneensä työnantajien kanssa vain sen takia, että he ovat ryyppänneet yhdessä. Vielä jokin aika sitten ulkomaiset vieraat valittivat usein sitä, että Suomen liike-elämän edustajat ylittivät kaiken inhimillisen sietokyvyn rajat. Tämä viittaa syvään eroavuuteen suhtautumisessa juomiseen. Minä pidän suomalaista järjestelmää, jossa tavoitellaan tietoista juopumusta, sekä terveellisempänä että miellyttävämpänä. Surullista on vain se, että vain harvat uskaltavat tunnustaa syyn juomiseensa – päämäärät on kätkevä teeskentelyyn. Vapaassa yhteiskunnassa pitää jokaisella olla oikeus saada juoda niin paljon kun haluaa, kunhan ei vahingoita toisia eikä hoida työtään huonosti. (Donner 1967, 88–90)

Jörn Donnerin *Uuteen Maammekirjaan* sisältyvissä kommentteissa Suomen alkoholioloista esiintyy paljon tässä tutkimuksessa esiin tulleita teemoja. Omaan tyyliinsä hän halusi hätkähdyttää ja piti hyvänä sitä, että Suomessa alkoholia käytettiin juopumistarkoituksiin – estot ja aggressiot purkautuivat viinaan. Tuon kaltaista tekstiä olisi tuskin tohdittu julkisuudessa esittää vielä vuosikymmen aikaisemmin. Juopumuksen myönteisten vaikutusten suora esiintuominen oli ennenkuulumatonta suomalaisessa 'kieltolakimentaliteetin' todellisuudessa. 1960-luvulla Donner ei kuitenkaan ollut alkoholin arkipsykologian suhteen yksin.

Kun Suomen lähihistoriaa katsotaan alkoholikulttuurin tarkasteluikkunan läpi,

syntyy mielenkiintoinen kuva kahdenlaisesta yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Pelkistettynä siinä piirtyy vastakkainasettelu autoritaarishenkisen kansalaisia valvovan ja liberaalishenkisen kuluttajia suostuttelevan yhteiskunnan välillä. Oleellista on se, että hallintalogiikan murroksessa oli kysymys hyvin monentasoisten ilmiöiden muuntumisesta monisyisessä kokonaisuudessa. Niin monisäikeisyys kuin sosiaalisen todellisuuden muuttuminenkin avautuvat parhaiten juuri konkreettisia muutoksia – erilaisia ja erikoisiakin lähteitä – tarkastelemalla.

Yhtäällä alkoholia juotiin hyvin vähän, mutta sitä valvottiin sitäkin ankarammin. Alkoholihaittoja kun pidettiin suhteettoman suurina. Juomatapojen ihanteena olivat gastronomia ja kultivoitu seurustelu. Alkoholin nauttimisen oli tarkoitettu tapahtuvan avoimilla näyttämöillä, avarissa ravintoloissa, joissa sivistyksensä ja hillityt tapansa saattoi tuoda muille nähtäväksi. Niihin oli tosin vain harvoilla mahdollisuus päästä sisään. Kaupungeissa alkoholia sai myös ostaa myymälöistä, mutta siellä valvova katse on vieläkin tiukempi. Tarkkailuvirkailijoilla oli poliisin valtuuden väärinkäyttäjien jäljittämisessä.

Tapakulttuuristen ihanteiden mukaan humaltuminen ei ollut sopivaa. Ongelmana oli kuitenkin se, että enemmistö kansasta hyväksyi satunnaisen humalan, lähes puolet sen usein toistuvanakin. Alkoholipoliittisena tavoitteena olikin sopivuuden rajojen uudelleen oppiminen ja suomalaisten sivistäminen. Tavoitteeseen pyrittiin häpeämekanismin avulla, tekemällä väärinkäytökset näkyviksi. Mahdollisten myymäläpuhutteluiden ja myyntikieltojen tarkoituksena oli tuottaa yksilölle häpeää muiden silmissä.

Yleisemmällä tasolla yhteiskunta näyttäytyi järjestyneenä kokonaisuutena, johon yksilöiden tuli sopeutua. Juuri sopeutumiskyvyttömyys tuotti yksilölle häpeää. Sopeutumattomuus oli erityisesti nuorten ongelma. Sosiaalisen kanssakäymisen ihanteena oli sivistynyt seurustelu, jonka ideaali personifioitui diplomaattiin. Yksilöltä odotettiin korrektaa käytöstä, hillittyjä ja hallittuja tapoja ja tahdikkuutta. Sopusuhtaisen ja luonnollisen elämän ihanteeseen kuuluvia laatusanoja olivat ripeys, pirteys ja virkeys. Elämän sujuvuuden ja raiteillaan pysymisen pettäessä ei saanut tukeutua alkoholiin. Se oli primitiivireaktio, jonka tilalle oli löydyttävä jokin ylevämpi terapiamuoto.

Varsin toisenlainen oli se yhteiskunnallinen todellisuus, jossa viiniä tarjottiin heräteostoksesi houkutteleviksi koristelluissa alkoholimyymälöissä. Alkoholia juotiin enemmän kuin ennen mutta vieläkin hyvin vähän. Ihanteena oli eurooppalainen tapakulttuuri, mikä ei sinänsä ollut uutta. Uutta oli se, että eurooppalaisuuden ihanne ei ollut vain esimerkki siitä, miten asioita tuli tehdä. Se oli malli siitä, minkälainen yksilön tuli olla, minkälaiseksi hänen oli suotavaa pyrkiä muuttumaan: suomalaisen olisi ollut hyvä tulla kulinaristiseksi kuin ranskalaiset, hilpeän sopuisaksi kuin italialaiset ja toverillisen seurallisiksi kuin englantilaiset.

Mietojen alkoholijuomien vaikutuksen uskottiin alkoholifysiologisen tutkimuksen perusteella olevan erilainen kuin väkevien. Saman alkoholimäärän aiheuttama päihtymystila oli lempeämpi ja kesympi. Suomalaisten juomatapojen uskottiin siistiytyvän, jos väkevät juomat vaihdettaisiin viiniin ja olueen. Juomavalintoja ohjailtiin hintapolitiikalla, ja mietojen juomien saatavuutta haluttiin helpottaa. Valintoihin haluttiin sinänsä antaa vapaat kädet. Tietoa tarjoamalla

edesautettiin sitä, että kuluttajat oppisivat valitsemaan oikealla tavalla.

Toivotunkaltaisia juomatapoja edistettiin myös uudennlaisilla ravintolatiloiilla. Pienien intiimiravintoloiden ja viihtyisien tavernoiden ajateltiin houkuttelevan mietojen juomien kohtuukäyttöön. Alkoholinkäyttäjät jaoteltiin tavallisiin ja ongelmakäyttäjiin, ja ainoastaan jälkimmäisten alkoholiostoista pidettiin kirjaa. Maaseudun asukkaille haluttiin antaa tasavertaiset mahdollisuudet hankkia alkoholituotteita ja toisaalta laittomuuksista toivottiin päästävän eroon. Huomio kiinnitettiin alkoholin haittavaikutusten ehkäisyyn, ei sen kulutusmäärien vähentämiseen.

Aikaisempi hallinta häpeän avulla oli osoittautunut tehottomaksi – ja lisäksi kalliiksi – ja se korvattiin toisen tyyppisellä hallinnan muodolla. Yksilöt vapautettiin tarkkailukoneiston rattaista ja houkuteltiin muunnlaisin keinoin tekemään toivottuja valintoja. Yksinkertaistaen voi sanoa, että keppi vaihdettiin porkkanaan. Positiivinen hallinta oli hallintaa identiteettien avulla. Tekemällä tietynlaisia valintoja yksilö tuotti omaa identiteettiään, sijoitti itseään ryhmien, yhteensuuluvuuksien ja erottautumisten sosiaaliselle kartalle.

Tämänkaltainen hallinnan tapa oli ainoastaan mahdollinen yhteiskunnassa, jossa yksilöiden paikka yhteiskunnassa ja sen omakohtainen hahmottaminen, identiteetti ei ollut jotakin jokseenkin ennalta määrättyä ja pysyvää. Tämä yhteiskunnallinen todellisuus näyttäytyikin hyvin erilaisena sopeutumisen ideaaliin nähden. Yksilön elinkaarta – erityisesti nuoruutta – ei enää hahmotettukaan sopeutumisenä omaan sosiaaliseen ympäristöönsä vaan oman itsensä etsimisen prosessina. Valinnan mahdollisuuksia oli paljon. Minän etsintä ja itsetutkiskelu olivat haastavia tehtäviä ja saattoivat johtaa identiteettikriisiin kokemukseen.

Sosiaalisen kanssakäymisen ihanteena oli välitön yhdessäolo ja solidaarisuutta tuottava ilmapiiri. Tärkeää oli olla oma itsensä eikä mukautua liikaa toisten ajattelutapoihin. Rooliajattelua oli hyvä rikkoa, hyveitä olivat itsenäisyys, rehellisyys, aitous ja tasa-arvo. Ihanteet eivät enää henkilöityneet diplomaattiin vaan suorapuheiseen asiantuntijaan. Alkoholi näyttäytyi kellovllisena apuneuvona totuuskien esiintuomisessa ja identiteetin etsiskelyssä. Lisäksi se lievitti prosessin aiheuttamaa ahdistusta.

Näiden kahden yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaukset ovat hyvin pelkistetyt, mutta kuvaavat muutoksia sotienjälkeisessä suomalaisessa yhteiskunnassa. Hyvin lyhyessä ajassa Suomessa tapahtui valtava yhteiskuntarakenteen muutos ja siihen kytkeytyvä mentaalinen murros. Murros ulottui hyvin laajalle ja ilmeni niin yhteiskunnan hallinnan, sosiaalisen kanssakäymisen kuin yksilöllisen elämänkin alueilla. Muutokset alkoholikulttuurissa tarjoavat siihen oivallisen näköalapaikan.

Muutoksen painottaminen ei välttämättä tunnu uudelta modernisaatioperinteessä kasvaneille yhteiskuntatieteilijöille tai tuon ajan muistaville aikalaiskokojoille. 1960-lukuun liittyy kuitenkin voimakkaasti latautuneita jälkikuvia ja sen erityisyyttä on haluttu monella taholla kiistää. Yhtäällä on korostettu traditioiden jatkuvuutta. Toisaalla on väitetty koväänisen sukupolven vain tuottaneen puheellaan vuosikymmenestä merkittävän murrosten vuosikymmenen. Ehkä yllättävin reaktio on ollut se, että jotkut nuorimman tutkijasukupolven edustajat – 1970-luvulla syntyneet – haluavat voimakkaasti kiistää 1960-luvun yhteiskun-

nallisen murroksen erityislaatuisuuden, eivätkä näe siinä mitään poikkeuksellista.

Ei varmastikaan ole relevanttia kiistellä, millä vuosikymmenellä suomalainen yhteiskunta on muuttunut eniten. Tämän tutkimuksen tulokset vahvistavat kuitenkin sitä, että suhteellisen lyhyellä aikavälillä tapahtui samantahtisia suuria muutoksia erilaisilla yhteiskunnallisen, sosiaalisen ja yksilöllisen elämän osaluilla. Kiinnostavaa onkin ennen kaikkea se, miten nuo näennäisesti eri tahoilla tapahtuneet muutokset ovat yhteydessä toisiinsa. Näkökulma hallinnan, identiteetin ja alkoholin kolmiyhteydestä on tässä pyrkinyt tuomaan siihen valaistusta.

On perusteltua väittää, että alkoholikäytöllä oli kasvavaa kysyntää 1960-luvun kulttuurisessa todellisuudessa. 1960-luvun alkoholikulttuuri eli muutoksen kourissa. Pitkän kieltolakihenkisen aikakauden jälkeen ja ehkä sen seurauksenakin suomalaisten alkoholikäyttötottumukset muuttuivat rajusti. Alkoholin kulutus aloitti sitkeän noususuunnan samaan aikaan kun alkoholipoliittisessa puheavaruudessa kampanjoitiin 'mieluummin viiniä kuin väkeviä' -tunnuksin. Lisääntyntä kulutusta ei voida selittää pelkästään elintason nousulla ja alkoholin saatavuuden helpottumisella.

1960-luvulla tapahtunutta alkoholikulutuksen kasvua voi tarkastella siinä valossa, että alkoholikäytön myönteisten seurauksien vahvistaminen, joka kuului 'mietojen linjaan' – vaikkakin useimmiten julkilausumattomasti – onnistui liian hyvin. Myöhemmin alkoholipoliittisen mielipiteensä tiukentanut Kettil Bruun oli ”liian oikeassa” ottaessaan esiin yleensä vaietut alkoholikäytön myönteiset sosiaaliset seuraukset. Erilaisten kulttuurituotteiden antaman kuvan valossa alkoholilla oli uudenlaisia positiivisia käyttöarvoja uudenlaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa.

Voi siis sanoa, että alkoholipoliittinen 'mietojen linja' osittain epäonnistui. Alkoholilakiuudistuksen jälkeen alkoholin käyttö kasvoi räjähdysmäisesti. Toivotut alkoholikäyttötavat kyllä lisääntyivät ja ne yleistyivät suhteellisesti ottaen humalahakuista juomista enemmän. Oluen ja viinin nauttiminen pieninä annoksina yleistyivät eniten lakiuudistuksen jälkeen. Alkoholin kulutuksen kasvu oli kuitenkin kaiken kaikkiaan ennakoitua suurempi ja ylitti pahimmatkin ennakkokuvitelmat. Näin oli etenkin siksi, että pienet kerrat eivät korvanneet humalahakuista juomista eikä mietojen juomien suosio myöskään vähentänyt väkevien juomien menekkiä.

Suomalaisten juomatavat säilyivät humalahakuisina, vaikka kohtuukäyttökin yleistyivät. Sitä voi selittää toisaalta humalan sosiaalisten merkitysten muutoksilla ja toisaalta aikaisempien merkitysten käyttökelpoisuudella ja pysyvyydellä. Humalan karkottaminen suomalaisesta kulttuurista näyttikin taistelulta tuulimyllyjä vastaan. Kun esimerkiksi Raittiuskasvatustoimikunnan mietinnössä vuonna 1962 kuvailtiin laveasti, kuinka humala tyydyttää erilaisia sosiaalisia tarpeita – nousuhumala elämysten tarvetta, sisäisen jännityksen laukeaminen rentoutumisen tarvetta ja sosiaalisen paineen helpottuminen pätemisen ja seurauksen tarvetta, vaikutti lähes ylivoimaiselta tehtävältä se, että noin monipuolisen tarpeentyydyttäjän tilalle olisi kuitenkin keksitty jotakin muuta, ”aitoa ja luonnollista” – ottaen huomioon sen, että alkoholiin oli jo tässä kulttuurissa totuttu.

Miten humalan sosiaaliset merkitykset sitten olivat muuttuneet? Humalan merkittävimpää uudenlaisia käyttöarvoja 1960-luvulla oli 'naamioiden riisunta'. Kerronnallisiin kulttuurituotteisiin ilmaantui narratiivinen strategia, jonka jännite perustui siihen, mitä tapahtuu, kun roolihenkilöt ottavat viinaa. Alkoholin vaikutuksesta roolihenkilöiden siloteltu ulkokuori mureni ja 'todellinen minä' tuli esiin kaikessa raadollisuudessaan. Pienemmässä kerronnallisessa mittakaavassa 'naamioiden riisunta' toimi jonkinlaisena 'totuusterapiana'. Rooliristiriitojen rasittamat ja identiteettikriisissä olevat hahmot saattoivat humalatilassa nähdä "asioiden ytimeen" ja etsiä "aitoa luontoaan".

Totuusterapiaan liittyen myös 'suorien sanojen', jonkinlaisen totuuspuheen tarve tuntui olevan melkoinen. Siinä oli kyse normaalin sosiaalisen käytännön ja sopivaisuuden ylittävistä asioiden selvittelystä, mikä oli mahdollista päihtyneessä tilassa. Totuuspuhe oli yleensä negatiivissävyyistä aggressioiden ja patoutuneiden vääryyden tuntemusten purkua. Positiivisina sanoina toisten ihmisten tärkeydestä ja arvostamisesta se tuntui olevan harvinaista. Samassa yhteydessä voikin ihmetellä, mistä mahtoikaan olla peräisin se käytäntö, että ilman humalaa positiivinen totuuspuhe tulkittiin jopa normien vastaiseksi. Sellaisen kulttuurin kohdalla ei ehkä tarvitse ihmetellä alkoholin käyttöarvoja suoran puheen generaattorina. Esimerkiksi naisten saunaillan emäntä nautti vieraiden läsnäolosta, mutta ei tohtinut siitä puhua: "Olen äkkiä onnellinen siitä, että he ovat täällä, ja haluaisin sen sanoa, mutta sellaista ei sanota."¹

Transgressiivisen, rajoja ylittävän humalan voima näyttäytyi 1960-lukulaisessa uuden aallon elokuvailmaisussa. Sen yhteydessä ilmeni uudenlainen suhtautuminen aggressiivisiin tunteenpurkauksiin ja ahdistuksen ilmauksiin. Päihtyneen räikeää naurua ja raivoa ei esitetty moraalisesti paheksuttava ja sopimattomana käytöksenä, kuten monissa studiokauden elokuvissa oli tehty. Alkoholin käyttökelpoisuus paineiden purkajana hyväksyttiin ja sitä hyödynnettiin ja humalan esitettiin toimivan erinomaisena tilanteiden selvittelijänä ja jännitysten laukaisijana. Sen esitettiin puhdistavan ilmaa huuhtomalla jännitteitä ja patoutumia ja setvimällä eripuraisuuksia.

Ei ole sattumaa, että humalan näyttämöksi oli usein valittu kesäinen luontomaisema. Kaupunkilaisten luontoekskursiolla kuvattiin sitä, kuinka symbolisesti palattiin 'omaan luontoon', aidon ja alkuperäisen alueelle. Luonto näyttäytyi siten mielentilana siinä missä humalakin. Järvimaisemaan kuuluvat merkitykset liitivät humalan mystiseen luontosuhteeseen lisäksi kansallisen ulottuvuuden. Järven rannalla suomalainen elämäntunne tihentyi.

Kulttuurituotteissa esitetty humalan ja luonnon selkeyttävä ja 'terapeuttinen' merkitys kaupunkilaisnuorten identiteettiprosessissa oli selkeästi uutta. Aikaisemmin sellaista ei ollut näytetty. Lisäksi uutuudesta ja outoudesta kertovat monet aikalaiskriitikkojen reaktiot. Siinä missä toiset arvostelijat puhuivat esimerkiksi [identiteetti]tarinaa jäsentävistä roolihahmojen välienselvittelystä ja 'ikiluonnosta', toiset pitivät kesäisiä luonto- ja mökkireissuja hortoiluna ja pakona todellisesta maailmasta. Esimerkiksi Hilka Mäki kirjoitti *Parnassossa* romaanin *Jojo* henkilöahmojen eristävän itsensä yhteiskunnallisesta todelli-

.
¹ Eriksson 1970, 62

suudesta: ”Suomalainen versio ikäpolviuongelmasta ja opiskelijoiden ja intellektuellien eristyksestä yhteiskunnassa: tuomioita ja vaatimuksia ei esitellä suoraan eikä varsinkaan minkään ideologian pohjalta, eristyneisyys melkein pä hyväksytään, se unohdetaan juomalla ja huulia heittelemällä, sitä voi aina paeta luonnon helmaan huvilalle tai kapakkaan tai ulkomaille jotka länttä tai itää ovat yhtä isoa kapakkaa.”²

Humalan merkityksiä käsitteleviä teorioita on karkeasti ottaen kahdentyyppisiä. Toiset painottavat humalan elämyksellisyyttä. Humala merkitsee transgressiivista siirtymistä ’pyhän’ alueelle, arkitietoisuuden ylittävään kokemukselliseen tilaan. Ruumiillisuus, aistillisuus ja emotionaalinen yhteisyys korostuu, ja tavanomaisesta sosiaalisesta järjestyksestä luovutaan siksi aikaa. Transgressiivisyydelle osittain vastakkaiset juomisen merkitykset taas määrittyvät seurallisuuden käsitteestä käsin. Humala liittyy niissä hillityn ja hallitun sosiaalisten konventioiden säätelemään yhdessäolon alueelle. Kanssakäyminen pyritään pitämään mahdollisimman miellyttävänä ja erilaisten jännitteiden ilmaisemista tai niiden luomista yritetään välttää.³

Transgressiivisen ja seurallisen humalan käsitteellisen erottelun voi karkeasti rinnastaa humalan myyttisiin ja instrumentaalisiin merkityksiin. 1960-luvun – erityisesti sen loppupuolen – kulttuurituotteissa esitettiin humalaa molempien viitekehysten näkökulmista. Etenkin iskelmien humalakuvasto hahmotti hyvin tyypillisesti humalan rajanylityksenä ’toisen todellisuuden’ alueelle. Myöskin elokuvissa esitettiin humalaa ’toiseen todellisuuteen’ siirtymisen ja siihen viittaamisen mielessä runsaasti. Voikin ajatella, että transgressiiviseen humalaan sisältyvä monikerroksisuus, dramatiikka ja mahdollinen koomisuuskin teki siitä erittäin käyttökelpoisen kohteen niin taiteellisessa kuin viihteellisessä ilmaisussakin. Lisäksi se kuitenkin väistämättä kertoo siitä, että transgressiivisen, arkitodellisuuden ylittävän ja myyttisen humalan merkitys oli suomalaisessa kulttuurissa edelleen hyvin keskeinen.

Humalaan liittyvistä perinteisistä myyttisistä voimantunnon ja yhteenkuuluvuuden tuntemuksista on monesti siteerattu Aleksis Kiven Nummisuutarin Esikon ensihumalaa: ”Näin ihanata, näin taivaallista, näin rautarohkeata! Olis koko mailma sylissäni, niin suutelisinpa sitä kuin veljeä rakasta. Peijakas! taitaisinpa loiskata tuon kuusen kärkeen tai tuon pilven köyrylle istumaan ja sieltä taasen ales kuin ukon vasama aina maan tunkkasen ytimeen.”⁴ Niin maailmaa syleilevissä tunnelmissa ei 1960-luvun kulttuurituotteissa humalatilaa kuvattu. Elokuvan *Narrien illat* muusikko tosin kiipeää puuhun ja hyppää kaivoon, mutta lähinnä sekavuudesta ja toisten yllytyksestä johtuen. Päihtymystilan esittämällä tavoiteltiin 1960-luvulla jännitteisempää asetelmaa kuin puhdasta humalatilaa elämyksellisyyden kuvausta. Ihmissuhdedramatiikkaan perustuvissa juonenkehittelyissä sen oli tarkoitus viedä juonta eteenpäin ja yhteiskunnallisissa ’julistavissa’ elokuvissa humalan kielellä kuvattiin vieraantuneiden henkilöhahmojen pahaa oloa.

² Mäki 1969, 118.

³ Apo 2001, 129.

⁴ Kivi 1984[1864], 188.

Humalaan kuuluvat vapauden, voiman ja voittamattomuuden elämykset ovat traditionaalisesti olleet nimenomaan maskuliinisen humalan ominaisuuksia. Esimerkiksi Seppo Knuutilan mukaan niistä kertovat humalakaskut ja -kertomukset ovat hyvin yksiselitteisesti miesten ylläpitämää perinnettä. Myös kertomusten henkilöt ovat harvoja poikkeuksia lukuunottamatta miehiä.⁵ Siinä valossa usean 1960-luvun loppupuolen kulttuurituotteiden kuvaama naisen humala vaikuttaa ainutlaatuiselta. Naisen humalatilaa ei esitetty moralistisessa viitekehyksessä tai selviytymistarinan merkityksessä. Sillä kuvitettiin kapinan ja uhman tuntoja ja sen herättämät tunteenpurkaukset kohdistuivat usein mieheen.

Naisen humalaa leimaava maskuliiniseksi mielletty vapauden ja voiman mytologia 1960-luvun loppupuolen elokuvissa haastoi miehistä ylivaltaa ja nosti naisen tasavertaiseen asemaan miehen kanssa. Äänekäs humala kiisti kirjaimellisesti pitkään jatkunutta 'nainen vaietkoon seurakunnassa' -mentaliteettiä. Naisen rärkeän humalan esittämisen voi siten ennen kaikkea tulkita tasa-arvon eleeksi. Lisäksi naisten todellisen alkoholinkäytön vähäisyydestä johtuen humalaisen naisen esittämisellä oli hyvin radikaali efekti, mikä varmasti oli elokuvien intentioiden kannalta keskeistä.

Naisten humalaan kuvattiin myös aivan toisenlaisin sävyin. Naiskirjailijoiden romaaneihin ilmaantui kuvauksia naisseurueessa tapahtuvasta runsaasta alkoholinkäytöstä. Siihen kytkeytyviä humalan myyttisiä merkityksiä voi jälleen verrata maskuliiniseen vastinpariinsa, suomalaisen miehen humalaan liittyvään solidaarisuuteen. Yhteisyyden tunne perustui naisseurueissakin osittain sukupuolten väliseen vastakkainasetteluun: toinen sukupuoli sai toisaalta lähes vihollissävyisen leiman, toisaalta se oli haaveiden kohde.

Naisseurueiden solidaarisuus ei kuitenkaan missään mielessä ollut 'tyhjää', ainoastaan juomatilanteesta kumpuavaa yhdessäolon tuntua. Tilanteissa jaettiin luottamuksellisia ja intiimejäkin asioita ja puitiin henkilökohtaisia ongelmia. Yhtäältä naisseurueiden keskinäinen 'uusi naisellinen juomatapa' oli siten toisiansa tukevaa ja rohkaisevaa. Toisaalta se saattoi kuitenkin olla aivan päinvastoin repivää ja riitaista. Alkoholitoimi 'totuusseurumina', jonka vaikutuksen alaisena sanottiin 'suorat sanat' ja tuotiin mieltä kalvavat kaunat julki.

Alkoholitutkijoiden havaitsema "suomalaisen humalan kesyyntyminen" näkyi kulttuurituotteissa toisaalta alkoholin arkistumisena ja toisaalta sen käyttönä erilaisten sosiaalisten tilanteiden näyttämönä. Oluen esittäminen tavallisena ruokajuomana ja arkisena janonsamuttajana palveli varmasti avantgardistisia tarkoituksia, mutta sillä myös kuvitettiin henkilöhahmojen identiteettiä.

Seurallisuuden näkökulmasta tarkasteltuna alkoholi näyttäytyi sosiaalisena voiteluaineena. Kerronnallisissa medioissa alkoholinkäytöllä luotiin puitteita erilaisille puhetautumisen kuvauksille. Lasin ääressä selvitettiin ihmissuhteita, puhuttiin syvällisiä ja julistettiin yhteiskunnasta. Urbanin sosiaalisuuden puitteiden luomisen ihanne tiivistyy elokuvan *Onnenpeli* roolihahmojen viinikahvilaunelmassa. Viinikahvila – tai yhtä hyvin alkoholipoliittisessa puheavaruudessa 'intiimiravintola' – haaveiltiin vapaaksi sosiaalisesti ympäristöksi, jossa pystyisi keskustelemaan erilaisten ihmisten kanssa.

.
⁵ Knuutila 1984, 13.

Alkoholin seurallisuuteen ja yhdessäoloon liittyvät sosiaaliset merkitykset korostuivat silloin, kun alkoholi toimi sovinnon eleenä tai tunteiden jäähdyttelyä riidan jälkeen. Muussa mielessä ei kuitenkaan voi sanoa, että 'seurallinen humala' olisi 1960-luvun fiktiivisessä todellisuudessa ollut jännittävä tasoittavaa tai välttävää ja hillittyä käytöstä erityisesti varjelevaa. Sosiaalisissa tilanteissa alkoholi toimi avautumisen, kohtaamisen ja luottamuksen mahdollistajana. Pinnanalaista pyrittiin ennemmin paljastamaan kuin salaamaan. Tilanteisiin sisältyi siten kärjistyksen mahdollisuus – mikä ehkä tiheäsi ilmapiiriä entisestään.

1960-luvun fiktiivinen alkoholikuvasto vahvistaa käsitystä 'sosiaalisen voiteluaineen' tarpeellisuudesta ja toisaalta kohtaamispaikkojen olemassaolon tärkeydestä kaupungistuneessa ympäristössä. Edelleen sitä vahvistavat alkoholinkulutuksen kasvun kanavoituminen pieniin juomakertoihin ja ravintoläkäyntien suosion kasvaminen. Alkoholin käyttökelpoisuus sosiaalista kanssakäymistä helpottavana tekijänä onkin varmasti ollut merkittävä tekijä alkoholin kokonaiskulutuksen voimakkaassa kasvussa.

Alkoholin ja yksilön identiteetin muokkaus- ja rakentamisprosessin suhde on kahtalainen. Yhtäältä alkoholijuomat ja niiden käyttö tarjoavat itsessään identifioivia käyttöarvoja. Tietynlaisilla alkoholijuomilla ja tietynlaisilla juomatavoilla voi paikantaa itsensä sosiaalisella kartalla ja jäsentää itsensä osana omaa ympäristöään. Toisaalta alkoholin ominaisvaikutukset voivat toimia suotuisina apuneuvoina identiteetin rakennusprosessissa. Oman elämänsä hahmottamiseen ja itsetarkasteluun voivat irti otetut arkitodellisuudesta tuoda uudenlaisia näkökulmia ja visioita. Lisäksi "rohkaisuryypyillä" voidaan vahvistaa itsetuntoa sosiaalisen elämän näyttämöillä.

Kulttuurituotteissa piirtyi alkoholin identifioivien käyttöarvojen perusteella erilaisia identiteettiasemia. Erilaisella alkoholinkäytöllä kuvitettiin roolihahmoja ja jäsenettiin heidän identiteettiään. Suuri osa erityisesti 1960-luvun loppupuolen kerronnallisista kulttuurituotteista olikin 'identiteettitutkielmia'. Selkeitä tietynlaisilla juomatavoilla kuvittuvia identiteettipositioita olivat kapinoiva nuoriso, radikaalit ylioppilaat, 'huonot naiset', tasa-arvoiset naiset ja boheemit taiteilijat.

'Vapautumisen' ilmapiirissä alkoholi esitettiin hyvin positiivisessa valossa. Välillä saattoi saada sellaisen kuvan, että pahimpia alkoholinkäyttöön liittyviä uhkakuvia olivat itsekontrollin pettäminen, salaisten traumojen esiintulo ja siitä seuraava kiusallisuus ja nolous. Tappeluille ja räyhäämiselle annettiin lähes koomisia sävyjä. Moralistiset kannanotot ja kuvaukset esimerkiksi perheväkivallasta rajoittuivat vuosikymmenen alkuun ja myöhemmin esimerkiksi perheen hajoamista lähinnä kuvitettiin alkoholilla. 1960-luvun fiktiivisessä todellisuudessa alkoholi ei juurikaan ollut ongelma – monia sosiaalisia tai yhteiskunnallisia ongelmia sillä tosiaan kyllä kuvitettiin.

Erilaisia vallankäytön ja alistamisen sävyjä esiintyneestä alkoholinkäytöstä voi kyllä lukea. Päihtymys oikeutti sellaiseen toisia ihmisiä loukkaavaan käytökseen, joka muuten olisi ollut normien vastaista. On sanomattakin selvää, että 'suorien sanojen' esittäminen ei aina ollut tervetullutta kuulijoille. Karnevalistinen veljeyden ilmapiiri saattoi kohdella hyvinkin kaltoin sen ulkopuolelle

jääviä, ja toisaalta naisia kohdeltiin toisinaan erittäin huonosti miehisten ryyppyreissujen kuvauksissa. Ehkä huomaamattomin vallankäytön muoto on Jörn Donnerinkin esille ottama solidaarisuuden illuusio. Työnantajan ja työntekijän yhteinen humala saattaa antaa harhaanjohtavan lupauksen yhteisistä intresseistä. Karnevalistinen 'väärän kuninkaan päivähän' nimenomaan lujittaa ole-massa olevaa järjestystä.

1960-luvun fiktiiviset kulttuurituotteet tukevat käsitystä ns. määrän sukupolven erityisyydestä. Sotien aikana ja sen jälkeen syntyneeseen suuren murroksen sukupolveen kuului keskimäärin vähemmän raittiita yksilöitä kuin edeltäjänsä tai seuraajansa. Erityinen tuo sukupolvi siis oli alkoholinkäytön yleisyydessä, ei niinkään sen määrässä. Se joutui myös alkoholipoliittisen kädenväännön kohteeksi – keskioluen vapaamman myynnin sallimista jarrutti nimenomaan huoli nuorisosta.

Se yhteiskunta, jossa suuren murroksen sukupolvi aikuistui, oli hyvin erilainen aikaisempaan verrattuna. Elinkeinorakenteen ja elinolojen muutoksen ja moraalii-ilmaston murroksen rinnalla ja niihin kytkeytyen 1960-luvun Suomessa oli erityistä suostuttelevan ja vastuullistavan, identiteettiin perustuvan hallintalogiikan läpimurto. Se oli yhteydessä yhä korkeampaan koulutustasoon ja medioituvaan yhteiskuntaan, jossa yksilön potentiaaliset mahdollisuudet tuottaa ja muokata itseään, omia elintapoja ja elämäntyyliä lisääntyivät.

Tämän tutkimuksen perusteella Suomen 1960-luku hahmottuu paitsi universaalisuuden ja tasa-arvon myös identiteettikriisin vuosikymmenenä. Sosiaalisen kanssakäymisen ehdot ja ihanteet muuttuivat, mutta myös yksilön suhde omaan itseensä oli muutoksessa. Oman paikkansa löytämisestä ammatinvalinnan, parisuhteen, elämäntapojen ja maailmankatsomusten kentillä tullut yhä monimutkaisempi prosessi. Ei olekaan yllättävää, että samaan aikaan kasvavan yksilöitymisen kanssa järjestäytyminen ja erilaiset liikkeet nostivat suosiotaan. Identifikaation ja erottautumisen mekanismeilla tuotettiin omaa itseä myös yhteisten päämäärien foorumeilla. Myös 'osallistuminen' oli kaivattua itsensä toteuttamista.

Epilogi

— Minun aikanani sentään kaikki tiesivät miksi halusivat tulla. Minä tiesin jo melkein pikkutyttönä että lukisin kieliä ja mieheni tiesi tuomariksi tahtovansa. Minun kaikki luokkatoverinikin tiesivät miksi aikoivat ja kyllä me katsoimme että lukisimme sellaisia aineita että myöhemmin varmasti ansaitsisimme leipämme. Nykyään eivät tiedä mihin ruveta, tarvitsevat kaikenlaisia neuvoloita ja sittenkin lähtevät umpimähkää lukemaan jotain millä eivät leipäänsä ansaitse.

— Mutta ehkä maailma silloin vielä oli vähän selvempi ja yksiselitteisempi tai ainakin teidän sukupolvenne luottamus siihen suurempi, Minna arveli, koska tunsi tarvetta puolustautua, – liiankin suuri. Ei minusta Euroopan edellisille sukupolville voi mitään erikoisen hyviä arvosanoja antaa.

— Nykyään nuoret epäilee astua maailmaan. Päästäkseen selville sen toiminnasta ennen kuin ryhtyvät siitä osallisiksi ne ehkä juuri rupeavat lukemaan sellaisia aineita kuin sosiologia, jotka ei ainakaan vielä turvaa työpaikan saantia mutta joista ne toivoo selvityksiä epäselvyyteen. Kyllä minäkin voin itsestäni sanoa että koko tämä ammatinvalinta hirvittää minua, jotenkin sitä kyselee että mistä köydestä ne sitten laittavat minut vetämään ja minnekkä minä oikein sotkeudun. Sitä kun on alkanut aavistaa että kaikki ei ole tolallaan mutta ei vielä erota mikä todella on vinossa.

Veronica Pimenoff: *Pohjoiset pelit* (1970), 236–237.

■ Summary

Wine for Freedom

Alcohol, governmentality and identity in Finland in the 1960s

The 1960s has been widely characterized as a period of great transformations. In Finland the changes in social structure were remarkable between 1950 and 1970. Paid labour became the norm, society urbanized and the level of education rose. The employment of married women increased significantly and women with a double workload became numerous. This was simultaneous with an increase in the leisure time of men because of paid labour and set work-hours.

The cultural revolution in modernizing society is well-known. One manifestation of the cultural conflicts and the changing moral atmosphere was the liberalization of selling and serving alcoholic beverages from the beginning of 1969. The attitudes toward drinking underwent a major shift during the 1960s. At the same time the amount of alcohol consumed rose throughout the decade. In the fourteen years from 1958 to 1972, the consumption of alcohol tripled from 1.62 to 5.10 litres of absolute alcohol per capita. Even so, drinking alcoholic beverages was low by international standards, a quarter and later a half of the average amount consumed in Europe.

This work investigates the changes in alcohol policy and the alcohol culture in the 1960s. The research shows how the logic of governance increasingly operated through the identity construction of individuals rather than through the control mechanisms of shame. Consequently, the role of the media as a source of elements of identity construction expanded. Through analysis of various media products, feature films, popular songs and fiction, it is shown how alcohol has acquired new social meanings in the modernising and urbanising society. Drinking has become more common and trivial, alcohol is used both as a social lubricant and as a way of throwing off masks and revealing “one’s true self”, or reaching “the truth”.

The central argument of this work is that the loosening of governmental and normative control and the transformed uses of alcohol are interconnected. When control and authority are given to the individual, the governance operates through identities. Authoritarian moral imperatives about not drinking or how to drink have been replaced by offering various models concerned with “what you will become if you drink this or that way”.

The research task consists of two parts. Firstly, I have investigated how the discourses and practices of alcohol policy were transformed between 1958 and 1971 and what kind of practices of freedom were involved. Secondly, I have analysed the changes in social meanings inscribed to alcohol in various cultural products, feature films, novels written by women and popular songs.

The interconnectedness of alcohol, governance and identity have become the central theme of this work during the research process. The transformation of governmentality cannot be explained without changes from the culture of adjustment to that of self-seeking, as I have it sketched out, or without questions of identity construction.

The theoretical framework of this research is derived from the late work of Michel Foucault. In his writings and lectures on governmentality he was pondering on the simultaneous centralization of political power and individualization of modern society. According to him the modern state is both individualizing and totalitarian. The object of political power is 'the conduct of conduct', the conduct of its subjects to increase good order, security and the well-being of individuals and populations. Ultimately, and most efficiently, this means governing through the identities of individuals and their freedom.

The emergence of the logic of governance where the social objective of the good citizen is ideally fused with individual's personal voluntary aspirations could be characterized as the genealogy of freedom. Here freedom is seen as practice rather than as an end in itself. Governing through freedom means to govern through the identities of individuals. In this sense identity is regarded as an ongoing process, not as something definitive and final.

From 1943 to 1957 the Finnish alcohol monopoly practised a customer control policy called buyer surveillance. Buying alcoholic beverages was a time-consuming and rather annoying process. First one had to queue for the person who stamped one's personal liquor card, and checked out how much alcohol one had purchased in the recent past. If the purchases were considered excessive, the customer was conducted to the control officer, who could impose a ban on sales. Otherwise one would be allowed to queue up first for the cash desk and then for the service counter to collect the bottles. The control officers had police authority to trace alcohol abusers.

Even though alcohol intake was low in Finland by international standards, the harm caused by alcohol abuse was considered high. The objective of the buyer surveillance was to reduce the purchases of alcohol through the control mechanisms of shame, the public humiliation of suspected alcohol abusers. According to the ideals of cultural customs, intoxication was not appropriate. The problem was, however, that most Finns approved of occasional inebriation. The task of the alcohol policy was to teach the bounds of propriety and to educate people.

Buyer surveillance proved to be inefficient and expensive and was disliked by the customers. The admired European drinking patterns had to be achieved in other ways. They were not only an ideal model of how one should behave, but a model of what kind of a person one should become. The Finnish consumer should be a gastronome like the Frenchmen, cheerfully compliant like the Italians and jovially sociable like the Englishmen. This was believed to be attainable by drinking wine and beer instead of spirits.

At the same time the alcohol policy of the monopoly relied increasingly on scientific research. Beverages which would produce idealized sociability got support from a rather different direction. Recent physiological research had

shown that intoxication from mild alcoholic beverages was less aggressive than from hard liquor. In connection with giving up the buyer surveillance policy, the Finnish alcohol monopoly started a campaign for mild beverages in 1958. The relative prices of wine were cut. The alcohol monopoly also wanted to increase the availability of mild alcoholic drinks.

The reformed alcohol policy which promoted mild beverages offered a choice of what to drink to the customers, but at the same time consumers were taught to choose in the right way by giving them information and education. This positive governance operated through the construction of identities. By making certain choices, the consumer positioned his/herself on the social map of distinctions and integration.

The change of atmosphere in liquor stores at the end of the 1950s was remarkable. The bureaucratic and stripped-down environment was replaced by an oasis of wines. The bottles were startlingly on display in racks and baskets and the walls were decorated with colourful posters. Cash registers speeded up the service. Wine was even put on the counters to encourage impulse buying, which was unprecedented in the strict Finnish alcohol culture.

Proper drinking habits were also promoted by new types of restaurant. The ideal restaurant in the 1950s had been a spacious room where proper conduct could be observed. Restaurants were like public stages where customers could prove their cultivated manners. Furthermore, they would learn proper behaviour from each other. Restaurants were expensive and meant for the upper classes, whose conduct could be guaranteed. In the early 1960s, an experiment in opening special beer houses was launched. It turned out well, and the whole concept of restaurants was changed. The ideal of the intimate restaurant was introduced. This meant smaller and cosier restaurants, where mild alcoholic drinks would be consumed in a pleasant atmosphere. Sociability was understood in terms of communication and solidarity rather than in terms of making an appearance.

The focus of alcohol policy during the 1960s was on the ill-effects of alcohol consumption, not on reducing the amounts consumed. The customers were divided into normal clients and abusers, and only the alcohol purchases of the latter were registered. To promote equality, country people should have the same opportunity to buy alcohol as urban consumers. The selling and serving of alcoholic beverages had to be possible outside the cities as well.

The Spirits Act of 1932 which had repealed prohibition and established the state monopoly Alko had aroused many forms of discontent since the 1930s in many circles. However, it took 36 years, four committees, three ministerial committees and two special committees of the parliament to reform it. The New Alcohol Act and Medium-Beer Act were promulgated in 1968.

The greatest debates over the legislative reform concerned the selling and serving of alcohol in the countryside, the possibility of selling medium strength beer in grocery shops and the age limits for buying alcohol. Public opinion became more liberal during the 1960s and the consumption of alcohol increased at an accelerating rate. Finally, the liberal position won in the legislative process. From January 1969 medium strength beer was available in 17,000 grocery shops

and 2,000 new restaurants. Liquor stores were opened in the countryside. A new age-group, 18–20 years olds, was permitted to consume mild alcoholic beverages. The new act had radically abandoned the principle of reducing the total consumption of alcohol. The purpose of alcohol policy was only to eliminate the ill-effects of alcohol intake.

The consumption of alcohol rocketed after the legislative reform. The intake of mild alcoholic drinks in small proportions increased but at the same time the consumption of spirits rose as well. The old habits of intoxication did not vanish. However, the increasing consumption of alcohol cannot be explained solely in terms of availability, permissiveness or a rising living standard. The characteristic effects of alcohol had new use values in modernizing society. Alcohol was involved in new social situations and in new ways of social distinction and identification. The social and cultural significance of drinking and of inebriation were changing. According to different cultural products alcohol had new positive use values in a transformed society.

The representations of alcohol and intoxication became more and more prevalent towards the end of 1960s in Finnish feature films, fiction written by women and popular songs. The role of heavy alcohol intake in the narrative strategies also changed. Classical moral stories, survival stories, victim stories and gateway stories were replaced by a narrative, in which alcohol, even though it was strongly present, was not an important part of the plot in itself, the drinking situations providing a setting for various situations. Heavy intoxication, which was represented as transgressive and border-crossing, was common. Getting drunk was not inevitably regarded as inappropriate.

One of the most noticeable new use values of drinking alcohol in the 1960s was dropping one's mask. A new kind of narrative strategy could be seen in cultural products, where the dramatic suspense was based on what happens when the characters get drunk. Alcohol rubbed off the smooth exterior of the characters and "the true self" came out in all its wretchedness. On a smaller narrative scale, the dropping a mask worked as some kind of truth therapy. The characters, stressed by role conflicts and undergoing an identity crisis could see into "the core of matters" and seek their "true nature" when intoxicated.

The need for some kind of truth speaking, was also apparent. Intoxication allowed matters to be settled on a level beyond proper behaviour. Generally, the truth speech discharged repressed feelings and aggressions in a negative tone. Words of positive appreciation were rare in this kind of context.

In the new wave cinema of the 1960s, a typical environment for getting drunk was nature in summertime. The excursions to countryside by urban dwellers symbolized the return to one's own nature, in the sphere of the authentic and original. Nature, as well as intoxication, appeared as a state of mind. Both were shown to offer a way to deeper self-understanding, and were used as therapeutic and illuminating in the identity construction of urban young people.

Traditionally, the senses of freedom, force and invincibility have characterized masculine intoxication. At the end of the 1960s in feature films and novels written by women, portrayals of women drinking heavily became common. Female intoxication was not represented in a moralistic way or with the purpose of a

survival narrative as in earlier times. It was used to illustrate feelings of defiance and of revolt. The targets of outbursts were typically male. The masculine-like intoxication of women challenged masculine supremacy and promoted gender equality. Loud, drunken conduct challenged the traditional position given to women. On the other hand, the radicality of women drinking heavily was surely an end in itself in the avant garde cultural products. In real life Finnish women still consumed very little alcohol.

Women taking alcohol were also accorded completely different nuances. Fiction written by women included descriptions of females drinking in women's company, which was considered to be rare and daring. Confidential and intimate matters and personal problems were discussed. In this sense the new female drinking habit was encouraging and supportive. On the other hand, in many cases it was rather quarrelsome and destructive. Alcohol acted like a truth serum and made women to articulate the bad feelings weighing on their minds.

The cultural products of the 1960s depict alcohol becoming an everyday thing. In addition to representations of severe intoxication, the feature films and novels are full of the kind of alcohol use the alcohol monopoly Alko promoted. Characters were drinking moderate amounts of beer or wine in different social situations without intending to get drunk. In other words, the cultural vanguards of the new wave cinema and avant garde fiction were in line with the official alcohol policy to a certain extent.

The fictive representations of alcohol consumption in the 1960s confirm the assumption that a 'social lubricant' was important for sociability in the urbanized environment, as well as adequate meeting places being necessary. This is supported further by the increasing intake of alcohol of small amounts and by the growing popularity of restaurants. One cause for the increasing total consumption of alcohol has therefore certainly been its value in facilitating social contact and communication.

The relationship between alcohol and the identity construction process of the individual is twofold. On the one hand, alcoholic beverages and the way they are used offer different use values for identification and social distinction. Typical definite identity positions illustrated with alcohol in cultural products of the 1960s were rebellious youth, radical students, bad women, egalitarian women and the bohemian artists. On the other hand the particular effects of ethyl alcohol may provide assistance in the identity construction process. Getting away from everyday life was shown to create new visions and perspectives for the fictional characters of the 1960s.

Alcohol was presented in a very positive light in the atmosphere of liberation of the 1960s. The worst threat of alcohol use often seemed to be a failure of one's self-control or the revelation of one's secret traumas. Alcohol was not a problem in the fictive reality, even though many social problems were illustrated by it. Alcohol abusers were represented as victims of society. Consequently, the cure was shown to be a change in social structures.

The fictive cultural products of the 1960s support the conception of a 'wet generation'. In the generation born during the wars of 1939–44 or immediately after, also characterized as the baby-boom generation or as the generation of

transformation, the number of sober individuals was smaller than in previous or following generations. That generation was also a particular object of alcohol policy: the anxiety over the young produced two opposed discourses, discourses of confidence and protection, which were central in the legislative process.

The society, in which that generation grew up was very different from previous ones. In addition to the changes in social structures, living conditions and moral climate, the 1960s witnessed a breakthrough in liberal governmentality, which was persuasive and responsibility accounting, based on identity construction. This was associated with the higher education level and the mediatization of society, through which the potential of individuals to produce and model themselves and one's ways of life, was growing.

According to the findings of this research, the 1960s of Finland can be characterized as the decade of universality, equality and identity crisis. The terms and ideals of social life were being transformed, but the relation of the individual to him/herself was also undergoing change. The ideal of social adjustment was replaced by self-seeking. In personified terms, the ideal of a diplomat was replaced by the ideal of a forthright specialist. The life of individuals, especially the young, was not sketched in terms of adaptation to one's environment, to a finished society, but was understood as a process of identity construction and of seeking one's true self. The issues on posturing, authenticity and roles, on identity crises were widespread.

The outcome of the liberation of alcohol legislation in 1968 was far from what was desired as the consumption burgeoned. The policy of mild beverages did not succeed – or perhaps succeeded too well. Finns learned to drink alcohol in moderation, but that did not replace the older forms of alcohol intake which involved severe intoxication. The cultural products of the 1960s showed alcohol and intoxication as having too many positive use values in a transformed social reality. Facing the steeply-rising consumption rates, alcohol policy had to take another tack at the beginning of the 1970s – the policy of reducing total consumption, which was undertaken in the name of public health.

Taulukot

Taulukko 1. Ammatissa toimivan väestön määrän muutokset vuosikymmenittäin vuosina 1950–70.	23
Taulukko 2. Väestön jakautuminen kaupunkeihin ja kauppaloihin sekä maalaiskuntiin vuosina 1950–75, prosenttia.	24
Taulukko 3. Alkoholijuomien tilastoitu nautintokulutus Suomessa vuosina 1958–74.	35
Taulukko 4. Alkoholien kulutuksen jakautuminen eri juomaryhmien kesken Suomessa vuosina 1958–74.	37
Taulukko 5. Alkoholijuomien tilastoitu nautintokulutus Suomessa vuosina 1968–74 juomaryhmittäin litroina absoluuttialkoholia asukasta kohti.	38

■ Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet ja pöytäkirjat

Akateemisen Raittiusseuran arkisto. Kansallisarkisto.
Elokuvien lehtileikekokoelmat. Suomen elokuva-arkisto.
Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I. Helsinki 1969.

Aikakauslehdet ja sarjat

Alkoholikysymys 1958–74
Alkoholipolitiikka 1958–74
Anna 1967
Me naiset 1957–59, 1967
Oy Alkoholiliike Ab:n vuosikirja vuosilta 1958–68. Helsinki 1959–69.
Oy Alko Ab:n vuosikirjavuosilta 1969–72. Helsinki 1970–73.
Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1969. Helsinki 1970.
Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1970. Helsinki 1971.
Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1971. Helsinki 1972.
Toivelauluja. Kokoelma suosittujen laulujen ja iskelmien tekstejä. 43–85. Oy Fazerin musiikkikauppa, Helsinki 1961–70.

Elokuvat

Tähtisilmä. O: Matti Oravisto. Kk: Roy (alkuperäisaihe Dario Niccodemin näytelmä Scampolo 1915). Veikko Itkonen. 15.4.1955.
Tyttö tuli taloon. O: Veikko Itkonen. Kk: Roy. Veikko Itkonen. 24.2.1956.
Autotytöt. O: Maunu Kurkvaara. Kk: Erkki Koivusalo & Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 7.10.1960.
Minkkiturkki. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 3.2.1961.
Tulipunainen kyyhkynen. O: Matti Kassila, Kk: Juha Nevalainen (Matti Kassilan alkuperäisaihe 1960). SF. 10.3.1961.
Mullin mallin. O: Veikko Itkonen, Kk: Reino Helismaa. Veikko Itkonen. 4.4.1961.
Olin nahjuksen vaimo. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 28.4.1961.
Rakas... O, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 18.8.1961.
Oksat pois. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 27.10.1961.

Älä nuolase...! O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 9.2.1962.
Taape tähtenä. O, Kk: Armand Lohikoski. Mainoselokuva/Anelma Vuorio. 30.3.1962.
Se alkoi omenasta. O, Kk: Armand Lohikoski. Mainoselokuva/Anelma Vuorio. 30.3.1962.
Ei se mitään, sanoi Eemeli.o: Åke Lindman, Kk: Reino Helismaa. SF. 15.5.1962.
Hän varasti elämän. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 3.8.1962.
Naiset jotka minulle annoit. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 17.8.1962.
Tähdet kertovat, komisario Palmu. O: Matti Kassila, Kk: Matti Kassila & Kaarlo Nuorvala (Mika Waltarin romaani-käsikirjoitus 1962). Fennada-Filmi/Mauno Mäkelä. 7.9.1962.
Yksityisalue. O, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 5.10.1962.
Yö vai päivä. O: Risto Jarva & Jaakko Pakkasvirta. Risto Jarva, Jaakko Pakkasvirta, Pentti Saarikoski, Markku Lahtela. Filminor. 23.11.1962.
Meren juhlat. O, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 8.3.1963.
Jengi [Ota minut nuorena]. O: Åke Lindman, Kk: Lauri Jauhianinen & Olavi Karu. SF. 22.3.1963.
Turkasen tenava! O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 13.4.1963.
Teerenpeliä. O, Kk: Aarne Tarkas. SF. 2.8.1963.
Kesällä kello 5. O: Erkki Kivikoski, Kk: Erkki Kivikoski, Juha Tanttu & Marja-Leena Mikkola. Elokuva/ Anelma Vuorio. 15.11.1963.
Naiset. O, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 31.1.1964.
Raportti eli balladi laivatytöistä. O, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 4.9.1964.
X-paroni. O, Kk: Risto Jarva, Spede Pasanen & Jaakko Pakkasvirta. Filminor. 30.10.1964.
Kielletty kirja. O: Maunu Kurkvaara, Kk: Maunu Kurkvaara & Markku Lahtela. Kurkvaara-Filmi. 20.8.1965.
Onnenpeli. O: Risto Jarva, Kk: B.Kivi (= Risto Jarva, Jaakko Pakkasvirta, Tuula Saarikoski, Antti Peippo, Matti Rinne, Juhani Savolainen. Filminor. 1.10.1965.
Laituri. O, Kk: Eino Ruutsalo. Eino Ruutsalo. 26.11.1965.
Täällä alkaa seikkailu. O, Kk: Jörn Donner. Sandrews/Fennada. 17.12.1965.
Johan nyt on markkinat. O, Kk: Aarne Tarkas. Suomi-Filmi. 29.3.1966.
Millipilleri. O, Kk: Jukka Virtanen, Ere Kokkonen, Spede Pasanen. Nova-Filmi/Spede Pasanen. 26.6.1966.
Käpy selän alla. O: Mikko Niskanen, Kk: Marja-Leena Mikkola & Mikko Niskanen. FJ-filmi. 21.10.1966.

- Rakkaus alkaa aamuyöstä. O: Jarno Hiilloskorpi, Kk: Jouni Lompolo. Fennada-Filmi/Mauno Mäkelä. 4.11.1966.
- Työmiehen päiväkirja. O: Risto Jarva, Kk: Risto Jarva & Jaakko Pakkasvirta. Filminor. 24.2.1967.
- Pätkähullu Suomi. O: Jukka Virtanen, Kk: Jukka Virtanen, Ere Kokkonen & Spede Pasanen. Filmituotanto Spede Pasanen. 22.8.1967.
- Lapualaismorsian. O: Mikko Niskanen, Kk: Marja-Leena Mikkola, Mikko Niskanen, Jörn Donner, Arvo Salo, Kari Franck, Seppo Aaltonen & Markku Lahtela. FJ-Filmi. 22.11.1967.
- Vihreä leski. O, Kk: Jaakko Pakkasvirta. Filminor. 15.1.1968.
- Äl' yli päästä perhanaa. O: Matti Kassila, Kk: Matti Kassila & Kari Kyrönseppä. MK-Filmi. 2.2.1968.
- Mustaa valkoisella. O, Kk: Jörn Donner. FJ-Filmi/Jörn Donner Productions. 13.3.1968.
- Punahilkka. O: Timo Bergholm, Kk: Timo Bergholm & Eija-Elina Bergholm. FJ-Filmi/Jörn Donner Productions. 1.11.1968.
- Miljoonaliiga. O: Maunu Kurkvaara, Kk: Maunu Kurkvaara & Jarkko Virta. Kurkvaara-Filmi. 15.11.1968.
- Vain neljä kertaa. O: Aito Mäkinen & Virke Lehtinen. Kk: Aito Mäkinen, Walentin Chorell & Virke Lehtinen. Filmiryhmä. 15.11.1968.
- Näköradiomiehen ihmeelliset siekailut. O: Ere Kokkonen, Kk: Jukka Virtanen, Ere Kokkonen & Spede Pasanen. Filmituotanto Spede Pasanen. 28.2.1969.
- Leikkikalugangsteri. O: Ere Kokkonen, Kk: Ere Kokkonen & Spede Pasanen. Filmituotanto Spede Pasanen. 1.8.1969.
- Vodkaa, komisario Palmu. O: Matti Kassila, Kk: Matti Kassila & Geor Korkman. Fennada-Filmi/Mauno Mäkelä. 12.9.1969.
- Sixty-nine 69. O, Kk: Jörn Donner. FJ-Filmi/Jörn Donner Productions. 3.10.1969.
- Punatukka. O: Maunu Kurkvaara, Kk: Maunu Kurkvaara. Kurkvaara-Filmi. 24.10.1969.
- Kesyttömät veljekset. O: Erkki Kivikoski, Kk: Kerttu-Kaarina Suosalmi, Erkki Kivikoski & Eero Melasniemi. Fennada-Filmi/Mauno Mäkelä. 14.11.1969.
- Kesäkapina. O: Jaakko Pakkasvirta, Kk: Työryhmä Sex (=Jaakko Pakkasvirta, Lasse Naukkarinen, Peter von Bagh, Titta Karakorpi, Timo Linnasalo, Matti Kuortti, Anssi Blomstedt, Erkki Peltomaa, Esa Vuorinen, Milja Ahola & Juhani Jotuni. Filminor. 23.1.1970.
- Naisenkuvia. O, Kk: Jörn Donner. FJ-Filmi/Jörn Donner Productions. 6.2.1970.
- Muurahaispolku. O: Aito Mäkinen & Virke Lehtinen. Kk: Robert, Alftan, Aito Mäkinen, Walentin Chorell & Elina Katainen. Filmiryhmä. 27.2.1970.
- Jussi Pussi. O: Ere Kokkonen, Kk: Esko Laukka. Filmituotanto Spede Pasanen. 24.4.1970.
- Takiaispallo. O: Veli-Matti Saikkonen, Kk: Kerttu-Kaarina Suosalmi ja työryhmä. Filmi-Jatta. 11.9.1970.
- Bensaa suonissa. O: Risto Jarva, Kk: Risto Jarva, Peter von Bagh, Jukka Mannerkorpi, Heikki Parkkonen, Antti Peippo, Kullervo Kukkasjärvi. Filminor/FJ-Filmi. 18.9.1970.
- Anna. O: Jörn Donner, Kk: Eija-Elina Bergholm, Jörn Donner. FJ-Filmi/Jörn Donner Productions. 23.10.1970.
- Narrien illat. O, Kk: Tapio Suominen. Mark-Filmi/Pentti Lintonen. 10.11.1970.
- Pilvilinna. O: Sakari Rimminen, Kk: Meri Kurenniemi & Sakari Rimminen. FJ-Filmi. 24.11.1970.

Kaunokirjallisuus

- Alsta, Tuulikki: Vakavat leikit. K.J.Gummerus, Jyväskylä 1966.
- Arhippa, Pirkko: Komisarion kirjelaatikko. Weilin+Göös, Helsinki 1968.
- Henttonen, Kirsti: Rakennus nousee. WSOY, Porvoo 1962.
- Eriksson, Arja: Yhden miehen nainen. Tammi, Helsinki 1970.
- Ijäs, Tuulikki: Katsokaa tuomaria. Tammi, Helsinki 1968.
- Illoinen, Eva: Joutilaat päivät. WSOY, Porvoo 1965.
- Karasti, Paula: Syylliset. Kustannusliike Tajo, Turku 1963.
- Kivi, Aleksis: Kootut teokset 2. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Jyväskylä 1984.
- Koistinen, Vuokko: Poikkiviivat. Kirjayhtymä, Tampere 1969.
- Konkka, Anita: Irti. WSOY, Porvoo 1970.
- Laakso, Liisa: Tyttö. Kirjayhtymä, Rauma 1966.
- Leppänen, Glory: Punainen Fiat BA 777. Otava, Helsinki 1963.
- Louhija, Aura: Välivaihe. WSOY, Porvoo 1962.
- Louko, Elma: Ihmisiä elämän sivuosissa. Kirjavirta, Seinäjoki, 1967.
- Luokkala, Else: Kuukkeli on onnen lintu. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna 1966.
- Manner, Eeva-Liisa: Uuden vuoden yö. Tammi, Helsinki 1965.
- Manner, Eeva-Liisa: Uuden vuoden yö. Uusi, tekijän tarkastama laitos. Tammi, Helsinki 1989.
- Manninen, Pirjo: Käytös kiitettävä 10. Kirjayhtymä, Helsinki 1970.
- Mikkola, Marja-Leena: Tyttö kuin kitara. Otava, Helsinki 1964.
- Oksanen, Aulikki: Tykkimiehen syli. Kirjayhtymä, Helsinki 1968.
- Parras, Tytti: Jojo. Otava, Keuruu 1968.
- Peltola, Orvokki: Kuja Johtaa tielle. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna 1964.
- Pentikäinen, Maija: Kielletty alue. Tammi, Helsinki 1966.

- Pimenoff, Veronica: Pohjoiset pelit. Tammi, Helsinki 1970.
- Puustinen, Marjaana. Kitkerä aamu. WSOY, Porvoo 1965.
- Pöyhönen, Anja: Suihkupaita. Gummerus, Jyväskylä 1969.
- Salminen, Hellevi: Syyskuun harmaa sade. Otava, Helsinki 1964.
- Salo, Marjatta: Lasisorumus. WSOY, Porvoo 1967.
- Seppälä, Marjatta: Olisi pitänyt unohtaa. Gummerus, Jyväskylä 1961.
- Silander, Liisa: Tapahtumat. WSOY, Porvoo 1964.
- Sinervo, Ursula: Polttaa ja palelee. WSOY, Porvoo 1969.
- Stigman, Synnöve: Olipa kerran. Tammi, Helsinki 1969.
- Suosalmi, Kerttu-Kaarina: Neitsyt. Otava, Helsinki 1964.
- Tenhunen, Eeva: Mustat kalat. WSOY, Porvoo 1964.
- Townshend, Pete: My generation [1965]. In Best of The Who. Wise publications 1981.
- Turtiainen, Arvo: Hyvää joulua: runoja. Tammi, Helsinki 1967.
- Turtiainen, Hilikka: Pieni seikkailu. K.J.Gummerus, Jyväskylä 1965.
- Vapaavirta, Kyllikki: Kaksikymmentäneljä tuntia. WSOY, Porvoo 1963.
- Virisalo, Toini: Ei kiitos. Otava, Helsinki 1970.
- Muu lähdekirjallisuus**
- 60-luvun ääni ja vimma. Ohjelmasarja, radioitu rinnakkaisohjelmassa joulukuussa 1969. Yleisradion julkaisusarja 2/1970, XXVIII.
- Ahlfors, Bo: Ravintolanormit. Alkoholipolitiikka 4/1965.
- Alestalo, Aarne: Hälyttävä oire. Alkoholipolitiikka 6/1961.
- Alkoholikomitean mietintö. Komiteamietintö 1978:33. Helsinki 1978.
- Alkoholiliikkeen hallintoneuvoston lausunto Vuoden 1958 alkoholikomitean mietinnöstä. Alkoholipolitiikka 5/1963.
- Allardt, Erik: Sosiologia, historia ja yhteiskuntaoppi. Historian opettajien vuosikirja VII. Historianopettajat – Historielärarna r.y. Forssa 1966.
- Allardt, Erik: Kuluvat ärsykkeet, kyllästyvä yhteiskunta. Uusi Suomi 4.11.1967.
- Allardt, Erik & Littunen, Yrjö: Sosiologia. Porvoo 1958.
- Alpola, Antero: Viihdevuosien vilinässä. Radiokauteni ensimmäinen puolikausi 1945–1960. Karisto, Hämeenlinna 1988.
- Appelqvist, Otso, Engeström, Yrjö & Mäkelä, Klaus: Punahilkka, koulukodin taffein gimma. Filmihullu, näyttenumero 1968.
- Asuntonäyttely 66. Helsingin Taidehallissa 29.10.- 13.11.1966 [Näyttelyesite]. Suomen rakennustaiteen museo, Asun-
toreformiyhdistys, Helsinki 1966.
- Aura, Teuvo: Ei pakkoa, vaan valistusta. Alkoholipolitiikka 2/1963.
- [Toimitus]: Asuntopäivät ja asuntonäyttely. Suomen Kunnallislehti 10/1966.
- Backström, Y.: Väkevistä juomista viineihin. Oy Alkoholiliike Ab:n vuosikirja XXXIV toimintavuodelta 1965, Helsinki 1966.
- von Bagh, Peter: Elokuva. Parnasso 8/1965.
- von Bagh, Peter: Elävältä haudatut kuvat. Tammi, Helsinki 1969.
- Bergström, Stig: Punahilkka – kuinka se oikein alkoi. Anna 31/1968.
- Brotherus, Heikki: Herkuttelevaa matkailua Espanjassa. Alkoholipolitiikka 6/1959.
- Bruun, Kettil: Nuorisot ja alkoholi. Alkoholipolitiikka 2/1960.
- Bruun, Kettil: Alkoholinkäytöllä on myönteisiäkin seurauksia. Alkoholipolitiikka 1/1963.(1963a)
- Bruun, Kettil: Pohjoismaisten pääkaupunkilaispoikien alkoholinkäyttö. Alkoholipolitiikka 2/1963.(1963b)
- Bruun, Kettil: Alkoholitutkimus ja yhteiskunnalliset uudistukset. Alkoholipolitiikka 6/1964.
- Bruun, Kettil: Ruotsin olutpsykoosi. Alkoholipolitiikka 5/1965.(1965a)
- Bruun, Kettil: Pohjoismaiden teini-ikäisten alkoholinkäytöstä. Alkoholipolitiikka 6/1965.(1965b)
- Bruun, Kettil: Alkoholihaitat mahdollisimman vähäisiksi. Alkoholipolitiikka 4/1970.
- Bruun, Kettil: Alkoholitutkimussäätiön tutkimusohjelmasta. Alkoholipolitiikka 4/1971.
- Bruun, Kettil: Tutkimuksen ja päätöksenteon välillä on luonnollinen jännite. Kettil Bruunin haastattelu. Alkoholipolitiikka 6/1981.
- Bruun, Kettil & al.(toim.): Alkoholipolitiikka: kansanterveydellinen näkökulma. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 26, Forssa 1975.
- Caselius, Ilmari: Väkijuomalainsäädännön suuntaviivoja IV. Väkeviä vai mietojakojuomia? Alkoholipolitiikka 1/1961.
- Caselius, Ilmari: Väkijuomalin suuntaviivoja VII. Ravintolat. Alkoholipolitiikka 4/1961.(1961b)
- Donner, Jörn: Uusi Maammekirja. Otava, Helsinki 1967.
- Donner, Jörn: Houkutusten aamu. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990. [1954–1986]
- Ekholm, Anders & Tuominen, Eero: Vuosi keskivahvaa olutta Ruotsissa II. Asian tuntijain käsityksiä. Alkoholipolitiikka 5/1966.
- Enäjärvi-Haavio, Elsa: Juhannus. Kotiseutu 1953.
- Eriksson, Lars D. (toim.): Pakkoauttajat.

- Tammi, Helsinki 1967.
- Erikson, Erik H.: Lapsuus ja yhteiskunta. Gummerus, Jyväskylä 1982 [1950].
- Erikson, Erik H.: Identity. Youth and Crisis. Faber & Faber, London 1968.
- ES. (nimim.): Kansalaismielen synty. Alkoholipolitiikka 4/1967.
- Eskola, Aarne: Väkijuomakysymyksen tiimoilta. Alkoholipolitiikka 3/1963.
- Eskola, Antti: Sosiaalipsykologia. Tammi, Helsinki 1975 [1971].
- Eskola, Katarina: Sukupuoliroolikeskustelu Suomessa. Teoksessa Katarina Eskola (toim.): Miesten maailman nurjat lait. Tammi, Helsinki 1969.
- Eteläpää, Heikki: Elokvataide. Mitä missä milloin. Kansalaisen vuosikirja 1962. Otava, Helsinki 1961.
- Eteläpää, Heikki: Naiset, jotka minulle annoit. Uusi Suomi 2.9.1962.
- Fagerholm, K.A.: Kunniattomia keinoja. Alkoholipolitiikka 4/1964.
- Fagerholm, K.A.: Vielä kerran oluesta. Alkoholipolitiikka 5/1966.
- Fagerholm, K.A.: Uusi vaihe. Alkoholipolitiikka 6/1968.
- Glasser, William, M.D.: The Identity Society. Harper & Row: New York 1975 [1971].
- Haaranen, Asko: Kuluttajat ja Alko. Alkoholipolitiikka 1/1971.
- Haaranen, Asko: Laajempaan kuluttajavaliistukseen. Alkoholipolitiikka 4/1972.
- Hannula, Risto & Henning, Karl: Elokuva. [Keskustelu *Työmiehen päiväkirjasta*]. Parnasso 4/1967.
- Hanski, Pentti: Raittiustyö uusia uria aukoimaan. Raittiustyökomitean mietinnön esittelyä. Alkoholikysymys 1/1952.
- Hauge, Ragnar: Nuorisio ja juomispaine. Alkoholipolitiikka 1/1967.
- Heikkilä, Eero: Taso ja tarpeet. Alkoholipolitiikka 6/1967.
- Heikkilä, Eero: Tästä on kysymys. Alkoholipolitiikka 6/1969.
- Heikkilä, Lasse: Kirje Espanjasta. Alkoholipolitiikka 3/1959.
- Helasvuo, K.: Nuoria pidätettyjä koskeva tutkimus Helsingissä. Alkoholipolitiikka 4/1962.
- Hiisivaara, Tapio: Venetsia – sielun ja hengen herkuttelijain paratiisi. Alkoholipolitiikka 4/1960.
- Immonen, Erkki: Viisi vuotta Alkoholitutkijain Seuran toimintaa. Alkoholikysymys 4/1964.
- Juomatavat ja yhteiskunta. Alkoholipolitiikka 2/1963.
- Jääskinen, Matti: Valtioelinten keskinäisistä toimivaltasuhteista Suomen alkoholipolitiikassa. Alkoholikysymys 2/1961.
- Kajjalainen Antero: Kertomus ja mietintö. Alkoholipolitiikka 6/1970.
- Kaskisuo, Olavi & Salmi, Vexi: Vain elämää. Irwin Goodmanin kuvitettu tarina. WSOY, Porvoo 2001
- Katsauksia: Suomalaisten ylioppilaiden juomatavoista. Alkoholikysymys 2–3/1954.
- Kemiläinen, Aira: Lähimenneisyyden opettaminen oppikoulussa. Historianopettajien vuosikirja VI. Riihimäki 1965.
- Keskiolut ja lehdistö. Alkoholipolitiikka 1/1969.
- Kihlman, Christer: Sukupolvien vastakohittaisuus. Teoksessa Lars Dufholm, Ralf Friberg & N.-B. Stormbom (toim.): 60-luvun perspektiivi. K. J. Gummerus Oy: Jyväskylä 1961.
- Kirstinä, Väinö & al. (toim.): Ryhmä 65. Nuorta proosaa ja lyriikkaa. Tammi, Helsinki 1965.
- Klapp, Orrin E.: Collective Search for Identity. Holt, Rinehart and Wiston, Inc., New York 1969.
- Korhonen, Kaisa: Teatteria. Parnasso 2/1965.
- Kula, Kauko: 322. Alkoholipolitiikka 3/1960.
- Kuusi, Pekka: Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa. Otava, Helsinki 1948. (1948a)
- Kuusi, Pekka: Humala – tavan vai luonteen tulkki?. Alkoholiliikkeen aikakauskirja 2/1948. (1948b)
- Kuusi, Pekka: Väkijuomakysymys. Otava, Helsinki 1952.
- Kuusi, Pekka: Alkoholijuomien käyttö maaseudulla. Kokeellinen tutkimus alkoholijuomien käytöstä eräissä maalaiskunnissa ja kaupaloissa. Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö, Helsinki 1956.
- Kuusi, Pekka: Olutravintolakokeen alkaessa. Alkoholipolitiikka 5/1962.
- Kuusi, Pekka: Alkoholitutkimuksemme organisatorisesta kehityksestä. Alkoholikysymys 2/1963.
- Kuusi, Pekka: Oluenkaupasta on kysymys. Alkoholipolitiikka 3/1965.
- Kuusi, Pekka: Rauhallinen alku. Alkoholipolitiikka 1/1969. (1969a)
- Kuusi, Pekka: Alkoholinkulutuksen uusi taso. Alkoholipolitiikka 3/1969. (1969b)
- Kuusi, Pekka: Alkoholilojen kehityksestä. Alkoholipolitiikka 1/1970. (1970a)
- Kuusi, Pekka: Hidastuoko kulutuksen kasvu? Alkoholipolitiikka 3/1970. (1970b)
- Kuusi, Pekka: Ohi rikkaan Ruotsin. Alkoholipolitiikka 2/1974.
- Laitinen, Matti: Vetääkö vain seksimainos. Anna 1/1967.
- Lampela, Osmo: Ravintolaelinkeinon rakenteesta. Alkoholipolitiikka 2/1959.
- Lampela, Osmo: Vuosi olutravintolakoelua. Alkoholipolitiikka 1/1964.
- Lanu, K.E.: Poikkeavan alkoholikäyttäytymisen kontrolli. Kokeellinen tutkimus muodollisen kontrollin vaikutuksesta alkoholikäyttäytymiseen. Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö, Helsinki 1956.
- Liana Kaarina: 12857. Otava, Keuruu 1987.
- Linturi, Arvo: Ravintolain taso, yleisön

- laatu ja anniskeluhintaluokat. Alkoholipolitiikka 2/1953.
- Linturi, Arvo: Ostajaintarkkailun tavoitteista ja menetelmistä. Alkoholipolitiikka 3/1956.
- Littunen, Yrjö: Opintoympäristön vaikutus korkeakouluopiskelussa. Suomen Ylioppilaskuntien liitto r.y., Forssa 1956.
- Luotonen, Lauri & Wavela, Pentti: "Keskiluokan ihannus. Suomalaisen elokuvan yhteiskunta". Katsaus 6/1965.
- Malmberg, Tarmo: Kesyttömät. Filmihullu 6/1969.
- Mitä Missä Milloin 1967. Otava, Helsinki 1966.
- Mäkelä, Klaus: Alkoholitutkimus ja alkoholipolitiikka. Alkoholikysymys 1/1970. (1970e)
- Mäki, Hilka: Suomalainen tyttöromaani. Tyttö Parras: Jojo. Parnasso 2/1969.
- [Toimitus]: Naisten asema anniskeluravintolan asiakkaina. Alkoholipolitiikka 4/1967.
- Niinivaara, Erkki: Pahuus sinänsä. Alkoholipolitiikka 4/1963.
- Niskanen, Mikko: Vaikea rooli. Toimittanut Ea Rahikainen. Kirjayhtymä, Helsinki 1971.
- Nordin, Kirsti: Miten ihmisen pitäisi asua? Suomen Kunnallislehti 10/1966.
- Oksa, Raimo & Tiula, Martti: Piirteitä Arne Tarkaksen maailmasta. Projektio 4/1962.
- [Toimitus]: Olutkysely eduskunnassa. Alkoholipolitiikka 2/1967.
- Pekkala, Junno: Uusi alkoholilainsäädäntö. Alkoholipolitiikka 3/1968.
- Pulla, Armas J.: La Grenouille – Pariisin paras sammakkoravintola. Alkoholipolitiikka 5/1958.
- Raittiuskasvatusoimikunnan mietintö, Alkoholikysymys 3/1962.
- Rikkinen, Ensio: Katsauksia. Eräitä huomiota alkoholismiin suhteesta suomalaisen juomatapaan. Alkoholikysymys 1/1938.
- Ranta-Knuutila, Antti: Historia hyötyaineena. Historian opettajien vuosikirja VIII. Historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon opettajat ry, Turenki 1968.
- Rintala, Pentti: Kotimaista olutta. Alkoholipolitiikka 5/1960.
- Rosenbröjer, Gurli: Kirje Ranskasta. Alkoholipolitiikka 6/1958.
- Rosenbröjer, Gurli: Kirje Ranskasta. Alkoholipolitiikka 5/1960.
- Rotkirch, Holger: Yhdistys 9 uudistusten jouduttajana. Teoksessa Katarina Eskola (toim.): Miesten maailman nurjat lait. Tammi, Helsinki 1969.
- Runoseminaari 29-30.9.1962 60-luvun runouden merkeissä. Tajo: Turku 1963.
- Ruutu, Martti: Historia ja kansalaiskasvatus. Historian opettajien vuosikirja VII. Historianopettajat – Historieläraryn r.y. Forssa 1966.
- Rönkä, Toivo: Rahtiustyöstä mielenterveydelliseltä kannalta. Alkoholikysymys 4/1963.
- [Toimitus]: Saako nainen käydä yksin ravintolassa? Alkoholipolitiikka 4/1965.
- Salo, Arvo: Myrkkymyymälät ja anniskeluvirastot. Alkoholipolitiikka 3/1963.
- Sariola, Sakari: Häät intiaanikylässä. Alkoholipolitiikka 3/1958.
- Sariola, Sakari: Juomatavoista Colombian maaseudulla. Alkoholipolitiikka 4/1960.
- Sauli, Anneli & Varis, Tuula-Liina: Elämäni on minun. WSOY, Juva 1993.
- Seppälä, Veikko: Tanssi ja alkoholi Vähäkyrössä. Alkoholipolitiikka 4/1965.
- Simojoki, Martti: Alkoholipolitiikasta ja raittiuskasvatuksesta. Alkoholipolitiikka 2/1963.
- Stauf-Busch Dagny: Nuoriso-ongelma ja ongelmanuoriso. WSOY, Helsinki 1963.
- Suhonen, Unto: Kirje Englannista. Alkoholipolitiikka 4/1959.(1959a)
- Suhonen, Unto: Englantilainen Public House. Alkoholipolitiikka 5/1959.(1959b)
- Suhonen, Unto: Alkoholijuomien kulutuksen rakenteen sosiaalinen merkitys. Alkoholipolitiikka 5/1963.
- Summa, Timo: Panimoteollisuuden kehitys vuosina 1959-1970. Alkoholipolitiikka 1/1972.
- Suolahti, Jaakko: Karnevaaleissa Frascatisa. Alkoholipolitiikka 1/1959.
- Sääski, Juhani: Viinitietouden ja alkoholijuomien kulutustapojen välinen yhteys. Alkoholipolitiikka 3/1962.
- Suomalainen, Otsa: Arktista alkoholia. Alkoholipolitiikka 2/1958.
- Tanttu, Sonja & Rouhiainen, Urpo: Valkoiset slummit. Anna 11-13/1967.
- Tarvanen, Eila: Kirje Portugalista. Alkoholipolitiikka 1/1961.
- Tuominen, Eero & Bruun, Kettil: Vuosi keskivahvaa olutta Ruotsissa I. Kulutus-tilastoja. Alkoholipolitiikka 5/1966.
- Tuominen, Tauno A: Olutravintolakokkeilu. Oy Alkoholiliike Ab, Helsinki 1966. (1966a)
- Tuominen, Tauno A: Olutravintolakokkeilun tulokset. Alkoholipolitiikka 3/1966. (1966b)
- Tuominen, Uuno: Rahtiuden käsite. Alkoholikysymys 1/1951.
- Turkka, Jaakko: Juopumuksesta pidätetyistä varhaisnuorista. Alkoholipolitiikka 1/1963.
- Valtasaari, Antero: Ylioppilaat ja Bacchus. Erään kiertokyselyn vastausten tarkastelu. Alkoholikysymys 1/1943.
- Waris, Heikki: Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa. Teoksessa Ihminen ja alkoholi. Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön julkaisuja n:o 10, Helsinki 1960.
- Waris, Klaus, Allardt, Erik & Wiio, Osmo A.: Valinnan yhteiskunta. Weilin+Göös, Tapiola 1970.
- Vehkaoja, Helena & Bergström, Stig: Saako

- nainen olla ihminen. Anna 41/1967.
- Vehkaoja, Helena & Rouhiainen, Urpo: Vihreän lesken ihana elämä. Anna 42/1967.
- Wheelis, Allen: The Quest for Identity. W.W.Norton & Company, inc.: New York 1958.
- Viisikymmentä vuotta suomalaista hotelli-, ravintola- ja kahvilamainontaa. Elanto, Helsinki 1988.
- Voipio, Martti: Nykyaika ja absolutismi. Alkoholipolitiikka 6/1965.
- Vuoden 1968 raittiustyökomitean mietintö. Alkoholikysymys 2/1971.
- ### Tutkimuskirjallisuus
- Aalto, Ritva: Nuorison harrastusten ja vapaa-aikatoimintojen kartoitus. Nuorisotila tutkimus. Tutkimus julkaisu 4:1971. SAFA asemakaava- ja standardisointilaitos, Helsinki 1971.
- Ahlström, Salme: Naisten alkoholinkäyttö. Teoksessa Simpura, Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimussäätiö, Jyväskylä 1985.(1985a)
- Ahlström, Salme: Nuorten alkoholinkäyttö. Teoksessa Simpura, Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimussäätiö, Jyväskylä 1985.(1985b)
- Ahlström-Laakso, Salme & Österberg, Esa: Alkoholien kulutus Suomessa vuosina 1960–1976. Haittaprojektin osaraportti. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 117, Helsinki 1978.
- Ahlström, Salme & Österberg, Esa: Juopumuspidätystiedot alkoholihaittojen ja juomatapojen kehityksen kuvaajina Suomessa vuosina 1960–1978. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 145, Helsinki 1981.
- Aho, Marko: Tapio Rautavaara, pullonkorkin risahdus ja suomalaisen miehen kosminen humala. Tiimi 5/2002.
- Alapuro, Risto: Erik Allardt ja suomalaisen sosiologian suuri linja. Teoksessa Ahtinen, Pekka & al.: Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä. Hanki ja jää, Helsinki 1994.
- Alapuro, Risto: Ylioppilasliike ja sosiologia 60-luvulla – eli miten sosiologia auttoi opiskelijoita löytämään kansandemokraattisen liikkeen. Tieteessä tapahtuu 4/1997.
- Alasuutari, Pertti: Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Vastapaino, Tampere 1996.
- Alasuutari, Pertti: Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere 1999.
- Alhoniemi, Pirjo: Kuljen missä kuljen. 1960-luvun Christer Kihlman ja Pentti Saarikoski kirjallista identiteettiä etsimässä. Teoksessa Tarja-Liisa Hypén (toim.): Pakeneva keskipiste. Tutkielmia suomalaisesta taiteilijaromaanista. Turun yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos, sarja A, n:o 26. Turku 1992.
- Allardt, Erik: Sosiologia. WSOY, Juva 1985.
- Apo, Satu: Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Vammala 2001.
- Astala, Erkki & Hoikkala, Tommi: Kurittomat sukupolvet. Suomalaisen elokuvan nuorisokuvasta. Sinäminäme 3/1985.
- von Bagh, Peter: Suomalaisen elokuvan kultainen kirja. Otava, Keuruu 1992.
- von Bagh, Peter: Kinopalatsi. Suomalaisen elokuvan kultainen cd-rom. Arvottomuuden aika 1960–1995. Otava, Mediatyhtiö Sansibar Oy 1996.
- von Bagh, Peter: Murroskohdan dokumentti ja päiväkirja. Teoksessa Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 7. Edita, Suomen Elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Barthes, Roland: Mytologioita. Gaudeamus, Tampere 1994 [1957].
- Bauman, Zygmunt: Postmodernin lumo. Vastapaino, Jyväskylä 1996.
- Beck, Ulrich: Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino, Tampere 1995 [1994].
- Benjamin, Walter: Silmä väkijoukossa. Huomioita eräistä motiiveista Baudelairin tuotannossa. Odessa, Rauma 1986.
- Berman, Marshall: All That is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity. Penguin books, New York 1988 [1982].
- von Bonsdorff, Johan: Kun vanha vallattiin. Tammi, Helsinki 1986.
- Bruun, Kettil: Alkoholit: käyttö, vaikutukset ja kontrolli. Sosiologinen pohjoismainen tarkastelu. Tammi: Helsinki 1972.
- Denzin, Norman K: Hollywood shot by shot. Alcoholism in American cinema. Aldine de Gruyter, New York 1991.
- Donzelot, Jacques: The Policing of Families. Welfare versus the State. Hutchinson & Co. Ltd, London 1979 [1977].
- Elias, Norbert: The History of Manners. The Civilizing Process, vol. I. Pantheon Books, New York 1982 [1939].(1982a)
- Elias, Norbert: Power & Civility. The Civilizing Process, vol. II. Pantheon Books, New York 1982 [1939].(1982b)
- Enwald, Liisa: Mitä tapahtui todella? Teoksessa Marja-Liisa Nevala (toim.): ”Sain roolin johon en mahdu”. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Otava, Keuruu 1989.(1989a)

- Enwald, Liisa: Tyttö kuin jojo – Tytti Paras? Teoksessa Marja-Liisa Nevala (toim.): ”Sain roolin johon en mahdu”. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Otava, Keuruu 1989.(1989b)
- Eskola, Antti: Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla. Teoksessa Risto Alapuro, Matti Alestalo & Elina Haavio-Mannila (toim.): Suomalaisen sosiologian historia. WSOY, Juva 1992.
- Falk, Pasi & Sulkunen, Pekka: Suomalainen humala valkokankaalla – suomalaisen miehen myyttinen fantasia. Sosiologia 4/1980.
- Ferro, Marc: Cinema and History. Wayne State University Press, Detroit 1988 [1977].
- Foucault, Michel: The History of Sexuality. Volume One. An Introduction. Penguin Books: Bungay 1981 [1976].
- Foucault, Michel: Politics and the Study of Discourse [1968]. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (eds.): The Foucault Effect. Studies in Governmentality. Harvester Wheatsheaf: Exeter 1991.
- Foucault, Michel: Nietzsche, Genealogy, History. Teoksessa Foucault, Michel: Language, Counter-Memory, Practice. Selected Essays and Interviews. [Ed. by Donald F. Bouchard]. Basil Blackwell, Oxford 1977. (1977a)
- Foucault, Michel: History of Systems of Thought [1971]. Teoksessa Donald F. Bouchard (ed.): Language, Counter-Memory, Practice. Selected Essays and Interviews. Cornell University Press: Ithaca 1977.(1977b)
- Foucault, Michel: Tarkkailla ja rangaista. Otava, Keuruu 1980 [1975].(1980a)
- Foucault, Michel: Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings 1972–1977. Pantheon Books, New York 1980.(1980b)
- Foucault, Michel: The Political Technology of Individuals. Teoksessa L.H. Martin, H. Gutman & P.H. Hutton (eds.): Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault. Tavistock Publications: London 1988.
- Foucault, Michel: The Ethic of Care of the Self as a Practice of Freedom [1984]. Teoksessa James Bernauer & David Rasmussen (eds.): The Final Foucault. The MIT Press: Cambridge, Mass. 1991.
- Foucault, Michel: The Ethics of the Concern of the Self as a Practice of Freedom [1984]. Teoksessa Foucault, Michel: Ethics. Subjectivity and Truth. [Ed. by Paul Rabinow]. The Essential works of Michel Foucault 1954–1984, vol. One. Allen Lane The Penguin Press 1994.(1994a)
- Foucault, Michel: What is Enlightenment? Teoksessa Foucault, Michel: Ethics. Subjectivity and Truth. [Ed. by Paul Rabinow]. The Essential works of Michel Foucault 1954–1984, vol. One. Allen Lane The Penguin Press 1994.(1994b)
- Foucault, Michel: Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto [1976]. Nautintojen käyttö [1984]. Huoli itsestä [1984]. Gaudeamus, Tampere 1998.
- Foucault, Michel: Governmentality [1978]. Teoksessa Foucault, Michel: Power. [Ed. By James D. Faubion]. Essential works of Foucault 1954–1984, vol. Three. The New York Press, New York 2000. (2000a)
- Foucault, Michel: 'Omnes et Singulatim': Toward a Critique of Political Reason [1978]. Teoksessa Foucault, Michel: Power. [Ed. By James D. Faubion]. Essential works of Foucault 1954–1984, vol. Three. The New York Press, New York 2000. (2000b)
- Friedan, Betty: Naisellisuuden harhat. Kirjayhtymä, Rauma 1967 [1963].
- Giddens, Anthony: Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern age. Polity Press, Cornwall 1991.
- Gordon, Colin: Governmental rationality: An Introduction. Teoksessa Graham Burchell, Graham, Colin Gordon & Peter Miller (toim.): The Foucault Effect. Studies in Governmentality. Harvester Wheatsheaf 1991.
- Grant, Marcus: The Alcoholic as Hero. Teoksessa Jim Cook & Mike Lewington (eds.): Images of Alcoholism. British Film Institute, London 1979.
- Haakana, Merja: Rillumarei-elokuvat ja aikalaiskritiikki. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.
- Haapala, Pertti: Väestörakenne. Hämeen historia V, 1986. Eripainos.
- Haapala, Pertti: Arki, politiikka ja työväestön sukupolvet. Kuvaus Tampereesta 1850–1920. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Suomen Historiallinen Seura, Jyväskylä 1990.
- Haavio-Mannila, Elina: Suomalainen nainen ja mies. WSOY, Porvoo 1970 [1968].
- Hall, Stuart: Identiteetti. Vastapaino, Tampere 1999.
- Hallman, Kristiina: Tottelisinko? Suomalaista Sadankomiteaa vuodesta 1963. Suomen Sadankomitealiitto ry, Vaasa 1986.
- Hankonen, Johanna: Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Gaudeamus, Otatieto, TTTK Arkkitehtuurin osasto, Tampere 1994.

- Heikkinen, Sakari: Kulttuuri, kansa ja rillumarei. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.
- Heiskanen, Ilkka: Epilogi: yhteiskuntatieteet, käytännön yhteiskuntateoria ja maamme älyllinen ilmasto. Teoksessa Jaakko Nousiainen & Dag Anckar (toim.): Valtio ja yhteiskunta. Tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta. WSOY, Juva 1983.
- Heiskanen, Ilkka & Mitchell, Ritva: Lättähatuista punkkareihin. Suomalaisen valtakulttuurin ja nuorisokulttuurien kohtaamisen kolme vuosikymmentä. Otava, Keuruu 1985.
- Helander, Voitto: Painostustoiminta lainsäädäntöprosessissa. Tutkimus alkoholi-politiittisten painostusryhmien toiminnasta alkoholilainsäädäntöä uudistettaessa. Turun yliopiston valtio-opin laitos, tutkimuksia C 9, 1969.
- Helén, Ilpo: Elokuvan tarinat – Merkin-töjä elokuvan käytöstä historiantutkimuksessa. Elina Katainen (toim.): Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta. Suomen Historiallinen Seura, Vammala 1993.
- Helén, Ilpo: Michel Foucault'n valta-analytiikka. Risto Heiskala (toim.): Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Gaudeamus, Tampere 1994.
- Helén, Ilpo: Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle. Gaudeamus, Tampere 1997.
- Heller, Agnes: The Power of Shame. A Rational Perspective. Routledge & Kegan Paul, London 1985.
- Hemánus, Pertti: Alkoholikaupan kokemuksista tieteelliseen tietoon. Alkoholipolitiikka 6/1975.
- Hindess, Barry: Discourses of Power. From Hobbes to Foucault. Blackwell, Bodham 1996.
- Hjerppe, Riitta: Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos. Suomen Pankin julkaisuja XIII. Valtionpainatuskeskus, Helsinki 1988.
- Holmila, Marja & Määttänen Kirsi: Suomalaisen miehen viinaisia suhteita. Sosiologia 2/1981.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko: Johdanto: Foucault ja hallinnoimisen ongelma. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.): Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Gaudeamus, Tampere 1997.
- Hänninen, Sakari: Johdanto teokseen Sakari Hänninen (toim.): Missä on tässä? Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 18, Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi 1998.(1998a)
- Hänninen, Sakari: Kamppailu identiteetistä. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.): Missä on tässä? Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 18, Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi 1998.(1998b)
- Hökkä, Tuula: Eeva-Liisa Manneria koskeva tutkimus vuoteen 1990 asti (liitteenä täydennys 1991–98), 1999. <http://www.helsinki.fi/~hykkil/w/hokkal.html>
- Immonen, Erkki J.: Ostajaintarkkailun aika. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 132. Helsinki 1979.
- Iso-Markku, Hilja: Sammakko ja unelmaperspektiivi. Tutkimus lasten ja nuorten omien kirjoitusten maailmasta ja aiheista. Teoksessa Kari Vaijärvi (toim.): Lapsi ja kirja. Weilin+Göös, Tapiola 1972.
- Jallinoja, Riitta: Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. WSOY, Juva 1983.
- Jallinoja, Riitta: Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina, Jallinoja, Riitta & Strandell, Harriet: Perhe, työ ja tunteet. WSOY, Juva 1984.
- Jallinoja, Riitta: Moderni elämä. Ajankuva ja käytäntö. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Rauma 1991.
- Joyce, Patrick: The Rule of Freedom. Liberalism and the Modern City. Verso, London 2003.
- Julkunen, Eero & Kuusamo, Altti: Elämää suomalaismetsissä: kesämökin semiotiikka. Näköpiiri 13–14/1983.
- Julkunen, Raija: Esiaviollisen sukupuoli-käyttäytymisen säätely. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 4, 1971.
- Karhu, Eino: Dostojevski ja Suomen kirjallisuus. Kansankulttuuri, Kuopio 1977.
- Karjalainen, Sirpa, Korhonen, Teppo & Lehtonen, J.U.E.: Uusi ajantieto. WSOY, Porvoo 1991.
- Kellner, Douglas: Mediakulttuuri. Vastapaino, Tampere 1998.
- Kendall, Paul & Farren, Mick: Encyclopedia of British beat groups & solo artists of the sixties. Omnibus Press, London 1980.
- Kettunen, Pauli: Vuoden 1906 Suomi, vuoden 1918 Suomi, Nyky-Suomi. Teoksessa Risto Alapuro & al. (toim.): Kansa liikkeessä. Kirjayhtymä, Vaasa 1987.
- Kivimäki, Arto: Carpe diem! Hauskaa ja hyödyllistä latinaa. Karisto, Hämeenlinna 1999.
- Knuutila, Seppo: Humoristinen humala. Alkoholipolitiikka 1/1984.
- Koivunen, Anu: Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen elokuva sukupuoliteknologiana. Suomen elokuvatutkimuksen seura, Turku 1995.
- Koivunen, Anu: Ohjaajan käsissä kuin sulaa

- .. vaha? Näyttelijät ja suomalaisen elokuvan uusi aalto. Teoksessa Moniääninen 60-luku. Teatterimuseo, Helsinki 1996.
- Kolbe, Laura: Eliitti, traditio, murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960-1990. Otava, Keuruu 1996.
- Kortteinen, Matti: Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Otava, Keuruu 1982.
- Kortti, Jukka: Moderniutta, seksiä, huumoria ja oheistuotteita. ”Shellistä”. Suomen Shellin televisiomainonta 1960-luvulla. Lähikuva 4/2001.
- Koski, Markku: Suomalaisen elokuvan kahdet kasvot. Filmihullu 1/1977.
- Koski, Markku: Tarkaksesta Tabeen. Teoksessa Kari Uusitalo & al. (toim): Suomen kansallisfilmografia 7. Edita – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Koski-Jännes, Anja: Juoda ja/vai luoda?. Alkoholipolitiikka 2/1983.(1983a)
- Koski-Jännes, Anja: Alkoholi ja kirjallinen luovuus Suomessa. Alkoholipolitiikka 5/1983.(1983b)
- Koskikallio, Ilpo: Alko ja Suomen ravintolat. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 154. Helsinki 1981.
- Koskinen, Tarmo: Valinnaisten hankintojen keskinäinen järjestys ja hankintojen nopeuteen vaikuttavat tekijät. Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, Tampere 1968.
- Kusch, Martin: Tiedon kentät ja kerrostumat. Michel Foucault’n tieteentutkimuksen lähtökohdat. Kustannus Pohjoinen, Oulu 1993.
- Kuusi, Hanna: Keuhkotauti kansallisvaarana. Tuberkuloosin vastaisen strategiat Suomessa vuoteen 1939 asti. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1995. (Julkaisematon)
- Laakso, Juha-Pekka: Interaktiosuhteiden tarkastelua Edward Albein näytelmän ‘Kuka pelkää Virginia Woolfia?’ elokuvaversiosta Harren-Secordin etogenia -menetelmän avulla. Yleisen kirjallisuustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, taideaineiden laitos 1990.
- Laine, Kimmo: Elokuvateollisuutta rakentamassa. Teoksessa Ari Honka-Hallila, Kimmo Laine & Mervi Pantti (toim.): Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44, Turku 1995.
- Leff, Leonard J.: A Test of American Film censorship: Who’s Afraid of Virginia Woolf?. Cinema Journal Vol XIX:2, Spring 1980.
- Lehto-Trapnowski, Päivi: Maitotyttö vai dynamiittiyttö? Teoksessa Matti Peltonen (toim.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.
- Lehtonen, Juhani U. E.: Kaupungistuva kansankulttuuri. Teoksessa Päiviö Tommila & al. (toim.): Suomen kulttuurihistoria III. WSOY, Porvoo 1982.
- Leino, Pirkko: Kieleen mieltä. Hyvää suomea. Otava, Keuruu 1995.
- Leiss, William, Kline, Stephen & Jhally, Lewington Mike: An Overview [to] Part Two: Alcoholism in the Movies. Teoksessa Jim Cook & Mike Lewington (eds.): Images of Alcoholism. British Film Institute, London 1979.
- Lindman, Åke (Toimittanut Heikki Eteläpää): Åke ja hänen maailmansa. Tammi, Jyväskylä 1992.
- Lohikoski, Armand: Mies Puupää-filmien takaa. Karisto, Hämeenlinna 1993.
- Löfgren, Orvar: Känslans förvandling: Tiden, naturen och Hemmet i den borgerliga kulturen. Teoksessa Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar: Den kultiverande människan. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Stockholm 1984 [1979].
- Manninen, Pauli: Kansalliset kriisit historiantutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna. Teoksessa Pekka Ahtiainen & al. (toim.): Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta. WSOY, Juva 1990.
- Martin, Rux: Truth, Power, Self: an Interview with Michel Foucault. October 25, 1982. Teoksessa L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton (eds.): Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault. Tavistock Publications: London 1988.
- Mason, John L.: The Identity Crisis Theme in American Feature Films, 1960–1969. A New York Times Company, New York 1977.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas: Poliittiset rationalisaatiot ja hallintatekniikat. Poliitiikka 3/1989.
- Minson, Jeffrey: Genealogies of Morals. Nietzsche, Foucault, Donzelot and the Eccentricity of Ethics. Macmillan, Hong Kong 1985.
- Mäkelä, Klaus: Alkoholin vuosikulutus eri väestöryhmissä. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 42. Helsinki 1969.(1969a)
- Mäkelä, Klaus: Alkoholinkäytön kasautuneisuus. Alkoholipolitiikka 6/1969. (1969b)
- Mäkelä, Klaus: Alkoholinkäytön viikkorytmi ennen ja jälkeen lainuudistuksen. Alkoholipolitiikka 3/1970.(1970a)
- Mäkelä, Klaus: Ammatin arvostus, tulot ja alkoholijuomien käyttö. Alkoholikysymys 3/1970.(1970b)
- Mäkelä, Klaus: Ikä ja alkoholin käyttö. Alkoholipolitiikka 6/1970.(1970c)
- Mäkelä, Klaus: Juomiskertojen useus nautittujen juomien ja määrän mukaan ennen ja jälkeen lainuudistuksen. Alkoholipolitiikka 5/1970.(1970d)

- Mäkelä, Klaus: Uusi alkoholilainsäädäntö ja raittiiden lukumäärä. *Alkoholikysymys* 1/1971.
- Mäkelä, Klaus: Väestön alkoholipoliittisia mielipiteitä Suomessa vuosina 1953–1974. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 97, Helsinki 1976. (1976a)
- Mäkelä, Klaus: Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 1970-luvulla. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 98, Helsinki 1976.(1976b)
- Mäkelä, Klaus: Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut. *Sosiaalipoliittikka* 1977.
- Mäkelä, Klaus: The uses of alcohol and their cultural regulation. Reports from the social research institute of alcohol studies 130. Helsinki 1979.
- Mäkelä, Klaus: Alkoholikysymyksen historialliset muodot. *Alkoholipoliittikka* 6/1981.
- Mäkelä, Klaus: Asenteet ja mielipiteet. Jussi Simpura (toim.): Suomalaisen juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 34. Alkoholitutkimussäätiö: Jyväskylä 1985.
- Mäkelä, Klaus: 1960-luku: Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. *Sosiologia* 3/1992.
- Mäkelä, Klaus: Erving Goffman ja Minuuden riistäjät. Kirjoittajan esittely teokseen Goffman, Erving: Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista. 2. painos, näköispainos Marraskuunliikkeen 30-vuotispäivänä 7.11.1997 [1969, alk. 1961]. Mielenterveyden Keskusliitto, 1997.
- Mäkelä, Klaus & Pöysä, Toivo: 30-luvun olutravintoloista. *Alkoholipoliittikka* 6/1967.
- Mäkelä, Klaus, Sulkunen, Pekka & Österberg, Esa: Suomen väkijuomaolot 1950–1975. *Sosiaalipoliittikka* 1981.
- Mäkelä, Klaus & Virtanen, Matti: Kauppapöytälaisten suomalainen humala. Teoksessa Mäkelä, Klaus: Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Gaudeamus, Tampere 1999.[1987]
- Mäkinen, Hannu: Päätöksentekoprosessi keskioluenkunnallisten yleissuostumusten peruuttamisen yhteydessä. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o106, Helsinki 1977.
- Niskanen, Riitta: Suomalainen raittiusjuliste 1920-luvulta 1980-luvulle. Lisensiaattityö (julkaisematon). Helsingin yliopiston taidehistorian laitos 1989.
- NotkolaIrma-Leena: Hedelmällisyys. Teoksessa Koskinen, Seppo & al. (toim.): Suomen väestö. Gaudeamus, Hämeenlinna 1994.
- Ononen, Paavo: Kesäkarnevaaleilla Kankkulassa. Huomioita radiosarjan huumorista. Lähikuva 1/1996.
- Ojakangas, Mika: Genealogiasta. *Tiede&Edistys* 4/1992.
- Ojakangas, Mika: Michel Foucault, yksinkertaisesti nietscheläinen. Esipuhe teokseen Foucault, Michel: Foucault/Nietzsche. Tutkijaliitto, Helsinki 1998.
- Olkkonen, Pekka: Alkoholimyymälä 50 vuotta kontrollipoliittikan välineenä. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-seloste 158. Helsinki 1982.
- Ollila, Anne: Suomalaisen elokuvan naiskuva 1950-luvulla. Naistutkimus-monisteita 2. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Helsinki 1986.
- Paakkanen, Pirjo: Alkoholit suomalaisessa kaunokirjallisuudessa vuosina 1911–1912 ja 1972. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-seloste 164. Helsinki 1982.
- Paavola, Pentti: Teatteri ja suuri muutos. Ohjelmistot sosiaalisen murroksen osana 1959–1971. Kustannus Oy Teatteri, Jyväskylä 1992.
- Pantti, Mervi: Hallittu kurittomuus. Nuorison nousu ja sukupolvikonflikti suomalaisessa elokuvassa 1960-luvulla. Lähikuva 1/1994.
- Pantti, Mervi: Vanhan ja uuden ristiaallokossa. Teoksessa Ari Honka-Hallila, Kimmo Laine & Mervi Pantti (toim.): Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44, Turku 1995.
- Pantti, Mervi: Kaikki muuttuu... Elokuvakulttuurin jälleerakentaminen Suomessa 1950-luvulta 1970-luvulle. Suomen elokuvatutkimuksen seura, Jyväskylä 1998.
- Partanen, Juha: Ravintolatutkimus 1968. Ravintoloiden toimintaa ja asiakkaita koskevan tiedustelun tulokset. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-seloste 41. Helsinki 1969.(1969a)
- Partanen, Juha: Asiakastutkimus 1968. Ravintolakäyntien tiheyttä ja suhtautumista ravintoloihin kartoittavan tutkimuksen tulokset. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-seloste 53. Helsinki 1969.(1969b)
- Partanen, Juha: Finnish Intoxication on the Screen: The objectives of the seminar and its organization. Teoksessa Juha Partanen (ed.): Finnish Intoxication on the Screen. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-seloste n:o 143, 1980.
- Peltonen, Matti: Kieli vai kulttuuri. Väittely ”suomalaisesta viinapäästä” keväällä 1948. *Alkoholipoliittikka* 1/1991.
- Peltonen, Matti: Suomalaisuus muuttavana omanakuvana. *Alkoholipoliittikka* 3/1996. (1996a)
- Peltonen, Matti: Matala viisikymmenluku. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996. (1996b)
- Peltonen, Matti: Kerta kiellon päälle. Suoma-

- lainen kieltolakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932. Hanki ja jää, Tammi, Hämeenlinna 1997.
- Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Rauma 1996.
- Pihkala, Erkki: Elintason nousu ja kehityksen varjopuolet. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Tammi, Helsinki 1982. (1982a)
- Pihkala, Erkki: Rakennustoiminta ja asuminen. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Tammi, Helsinki 1982. (1982b)
- Pihlström, Bengt: Mies täältä tähdeltä. Suomen kansallisfilmografia 6, 1957–61. VAPK/Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1991.
- Piispa, Matti: Alkoholiliberalismin suuri linja. Alkoholipolitiikka 6/1990.
- Piispa, Matti: Valistus, holhous, suojele. Acta Universitatis Tamperensis 564. Tampereen yliopisto, Vammala 1997.
- Pulkinen, Tuija: Foucault, genealogia ja poliittinen teoria. Poliitiikka 3/1996.
- Purhonen, Semi: Sukupolvikäsitteen kolme ulottuvuutta. Diskursiivisen dimension merkitys sukupolvitietoisuuden rakentamisessa. Sosiologia 1/2002.
- Pöntinen, Seppo: Social mobility and social structure. A comparison of Scandinavian countries. Commentationes Scientiarum Socialium 20. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1983.
- Rahikainen, Marjatta: Ikääntyvät naiset työmarkkinoilla 1900-luvulla. Gerontologia 2/2002.
- Rantala, Juha: Irwin Goodman – musiikillinen elämäkerta. POP-lehti, Tampere 2002.
- Rauhala, Urho: Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus. 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerros-tuneisuus ammattien arvostuksen valossa. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 14. WSOY, Porvoo 1966.
- Rautiainen, Tarja: Kansalle sitä, mitä kansa tahtoo. Irwin Goodman, 1960-luvun kulttuuriradikalismi ja populaarikulttuuri. Musiikin suunta 3/2000.
- Rautiainen, Tarja: Pop, protesti, laulu. Korkean ja matalan murroksia 1960-luvun suomalaisessa populaarimusiikissa. Tampere University Press, Tampere 2001.
- Rentola, Kimmo: Keväällä 1968. 60-luku. Seminaarien aineistot 20.3.93 ja 17.4.93 pidetyistä seminaareista Kirjan talolla Helsingissä. Kansan Sivistystyön Liitto KSL ry, Helsinki 1994.
- Rissanen, Tapio: Naisten ansiotyömallin muotoutuminen. Työnteon, toimeentulon ja lasten hoidon järjestäminen Suomessa 1920–1980-luvuilla. Sosiaalipolitiikan pro gradu, Tampereen yliopisto, Tampere 2000 (julkaisematon).
- Roivainen, Irene: Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden kons-truktiona. Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 1999:2. Helsinki 1999.
- Roos, J.-P.: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hämeenlinna 1987.
- Roos, J.-P.: Elämäntavasta elämäkertaan. Tutkijaliitto, Jyväskylä 1988.
- Rose, Nikolas: Governing 'advanced' liberal democracies. Teoksessa Andrew Barry, Thomas Osborne & Nikolas Rose (toim.): Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government. UCL Press, London 1996.
- Rose, Nikolas: Powers of Freedom. Reframing political thought. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Saarenheimo, Eero: Alkoholi perinteessä, historiassa ja kulttuurissa. Alkoholipolitiikka 6/1975.
- Salmi, Hannu: Elokuva ja historia. Painatuskeskus, Helsinki 1993.
- Salmi, Hannu: Kanarian Kalle ja Palman mainingit – turisti suomalaisen elokuvan ja iskelmän kuvaamana. Teoksessa Auvo Kostiainen ja Katariina Korpela (toim.): Mikä maa, mikä valuutta? Matkakirja turismin historiaan. Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja n:o 35, Turku 1995.
- Salminen, Kari: Noidan nimet. Suomalaisen kauhun kootut selitykset. Filmihullu 3/1989.
- Saloniemi, Antti: Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle. Teoksessa Pekka Ahtiainen: Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskun-tatutkimusitsemääräyksen jäljillä. Hanki ja jää, Helsinki 1994.
- Schildt, Göran: Taiteilijan sosiaalisesta roolista taidehistorian valossa. Teoksessa Envall, Markku, Kinnunen Arne ja Sepänmaa, Yrjö (toim.): Estetiikan kenttä. WSOY, Porvoo 1972.
- Sillanpää, Merja: Ravintola uusi aika. Hotelli- ja ravintolaneuvosto ry., Helsinki 1991.
- Siltala, Juha: Syvyyden pelot ja emansipatorinen historia. Teoksessa Tuomas Seppä & al. (toim.): Historian alku. Tutkijaliitto, Helsinki 1993.
- Simola, Hannu: Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludis-kursissa 1860-luvulta 1990-luvulle. Helsingin yliopisto, Opettajankoulutuslaitos, tutkimuksia 137. Yliopistopaino: Helsinki 1995.
- Simons, Jon: Foucault & the political. Routledge, London 1995.
- Simpura, Jorma: Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa. Kirjayhty

- mä: Tampere 1982.
- Simpura, Jussi: Suomalaisten juomatavat vuosina 1969 ja 1976. Kulutetut alkoholimäärät ja alkoholin ongelmakäyttö. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimus-
musseloste 114. Helsinki 1978.
- Simpura, Jussi: Tyypillisen syysviikon juomakerrat. Teoksessa Simpura, Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat. Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta 1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimus-säätiön julkaisu-
ja nro 34, Jyväskylä 1985.
- Sinkko, Risto: Television katsominen 1960–1979. Teoksessa Risto Sinkko (toim.): Televisio ja suomalainen. Vies-
tintätutkimuksen seuran julkaisusarja n:o 3. Weilin+Göös, Espoo 1981.
- Sinnemäki, Aino: Norbert Elias ja siviili-
saatioprosessi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): Sosiologisen teorian nykysuun-
tauksia. Gaudeamus: Tampere 1994.
- Soikkeli, Mari: Olutmainokset 60-luvun al-
koholipoliittisen diskurssin ilmentäjinä. Yhteiskuntahistorian pro gradu -tutkiel-
ma, Helsingin yliopisto 2000. (Julkaise-
maton)
- Sorlin, Pierre: The Film in History. Re-
staging the Past. Basil Blackwell, Ox-
ford 1980.
- Sorlin, Pierre: European Cinemas, Euro-
pean Societies 1939–1990. Routledge,
London 1991.
- Stam, Robert, Burgoyne, Robert &
Flitterman-Lewis, Sandy: New Vocabu-
laries in Film Semiotics. Struc-
turalism, Post-Structuralism and Beyond. Rout-
ledge: London 1992.
- Stolte-Heiskanen, Veronica: Sosiologia va-
kiintuneena tieteenä. Teoksessa Risto
Alapuro, Matti Alestalo & Elina Haavio-
Mannila (toim.): Suomalaisen sosiologi-
an historia. WSOY, Juva 1992.
- Sulkunen, Pekka: Alkoholin kulutus ja elin-
olojen muutos toisen maailmansodan jäl-
keen. Sosiaalipoliittikka 1980.
- Sulkunen, Pekka: Märkä sukupolvi, alko-
holin kulutus ja alkoholipoliittikka 1980-
luvulla. Alkoholipoliittikka 5/1981.
- Sulkunen, Pekka: Myyteistä ja kertomuk-
sensemiotiikasta. Sosiologia 1/1983. (1983a)
- Sulkunen, Pekka: Alkoholi ja suomalainen
elämänmuoto. Alkoholipoliittikka 6/1983.
(1983b)
- Sulkunen, Pekka: Raittiit. Teoksessa Simpura,
Jussi (toim.): Suomalaisten juomatavat.
Haastattelututkimusten tuloksia vuosilta
1968, 1976 ja 1984. Alkoholitutkimus-
säätiön julkaisuja nro 34, Jyväskylä
1985.
- Sulkunen, Pekka: Logics of prevention:
Mundane speech and expert discourse on
alcohol policy. Teoksessa Pekka Sulku-
nen & al. (eds.): Constructing the new
consumer society. Macmillan press,
London 1997.
- Sulkunen, Pekka: The liberal arguments.
Teoksessa Pekka Sulkunen & al. (eds.):
Broken spirits. Power and ideas in Nordic
alcohol control. NAD publication 39,
Helsinki 2000.
- Sulkunen, Pekka, Alasuutari, Pertti,
Nätkin, Ritva & Kinnunen, Merja: Lä-
hiöravintola. Otava, Keuruu 1985.
- Sumari, Anni: 1960-luvun suomalaisesta
kirjallisuuskritiikistä. Yleisen kirjallisuus-
tieteen pro gradu -tutkielma, Helsingin
yliopisto 1990 (julkaisematon).
- Suomen kansallisfilmografia 5, 1953–56.
Valtion painatuskeskus – Suomen eloku-
va-arkisto, Helsinki 1989.
- Suomen kansallisfilmografia 6, 1957–61.
Valtion painatuskeskus – Suomen
elokuva-arkisto: Helsinki 1991.
- Suomen kansallisfilmografia 7, 1962–70.
Valtion painatuskeskus – Suomen
elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1955. Ti-
lastollinen päätoimisto, Helsinki 1955.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1960. Ti-
lastollinen päätoimisto, Helsinki 1961.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1970. Ti-
lastokeskus, Helsinki 1971.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1975. Ti-
lastokeskus, Helsinki 1976.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1980. Ti-
lastokeskus, Helsinki 1981.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1982. Ti-
lastokeskus, Helsinki 1983.
- Suomen virallinen tilasto VI C:103; osa
VIII. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki
1964.
- Suominen, Tapio: Ehkä teloitamme jon-
kun. Opiskelijaradikalismi ja vallanku-
mousfiktio 1960- ja 1970-lukujen Suo-
messa, Norjassa ja Länsi-Saksassa. Tam-
mi, Hämeenlinna 1997.
- Suurpää, Leena & Aaltojärvi, Pia: Näinkö
nuoret?. Teoksessa (samat toim.) Näin
nuoret. Näkökulmia nuoruuden kulttuu-
reihin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura:
Pieksämäki 1996.
- Tani, Sirpa: Suomalaisen maaseudun ja kau-
pungin kuvat. Elokuvien maantieteellis-
tä tulkintaa. Lähikuva 3/1992.
- Tani, Sirpa: Kaupunki taikapeilissä. Helsin-
ki-elokuvien mielenmaisemat - maantie-
teellisiä tulkintoja. Helsingin kaupungin
tietokeskuksen tutkimuksia 1995:14,
Helsinki 1995.
- Tarkka, Pekka: Paavo Rintalan saarna ja
seurakunta. Otava, Keuruu 1966.
- Tarkka, Pekka: Salama. Otava, Keuruu
1973.
- Tarkka, Pekka: Suomalaisia nykykirjaili-
joita. Tammi, Helsinki 1980.
- Thompson, John B.: The Media and
Modernity. A Social theory of the media.
Polity Press, Cambridge 1995.
- Tigerstedt, Christoffer: Enää ei ole alko-
lipoliittikkaa. Yhteiskuntapoliittikka 2/
1999. (1999a)
- Tigerstedt, Cristoffer: Alcohol policy,

- public health and Kettil Bruun. Contemporary drug problems vol 26:2, 1999.(1999b)
- Tigerstedt, Christoffer: Alcohol policy, Tigerstedt, Christoffer: Discipline and public health. Teoksessa Pekka Sulkunen & al. (eds.): Broken spirits. Power and ideas in Nordic alcohol control. NAD publication 39, Helsinki 2000.
- Tigerstedt, Christoffer: The dissolution of the alcohol policy field. Studies on the Nordic countries. University of Helsinki, department of social policy, research reports 1/2001. Helsinki 2001.
- Toiviainen, Sakari: Uusi suomalainen elokuva. Otava: Helsinki 1975.
- Toiviainen, Sakari: Risto Jarva. Suomen elokuva-arkisto A 3, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1983.
- Toiviainen, Sakari: Niskasen nuorisotrilogia. Teoksessa Kari Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 7. Edita – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Toiviainen, Sakari: Tuska ja hurmio. Mikko Niskanen ja hänen elokuvansa. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Jyväskylä 1999.
- Toiviainen, Sakari: Maiseman lumous. Teoksessa Kai Vase (toim.): Lumous. Maisemakuvia suomalaisen elokuvan kultakaudelta. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2000.
- Tuominen, Marja: "Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia". Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Otava: Keuruu 1991.
- Tuomioja, Erkki: Pekka Kuusi. Alkoholipoliitikko, sosiaalipoliitikko, ihmiskuntapoliitikko. Tammi, Hämeenlinna 1996.
- Töttö Pertti: Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Vastapaino, Tampere 2000.
- Uusitalo, Kari: Hei rillumarei! Suomalaisen elokuvan mimmiteollisuusvuodet 1949–1955. Suomen Elokuvasäätiö, julkaisusarja n:o 5. Vammala, 1978.
- Uusitalo, Kari: Suomen Hollywood on kuollut. Kotimaisen elokuvan ahdinkovuodet 1956–1963. Suomen Elokuvasäätiö, julkaisusarja n:o 12. Hyvinkää 1981.
- Uusitalo, Kari: Umpikuja? Suomalaisen elokuvan vaikeat vuodet 1964–1969. Suomen Elokuvasäätiö, julkaisusarja n:o 15. Hyvinkää 1984.
- Uusitalo, Kari: Suomalainen elokuva-tuotanto 1957–61. Taustaa ja tosiasioita. Teoksessa Kari Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 6. Valtion painatuskeskus – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1991.
- Uusitalo, Kari: Suomalainen elokuva-tuotanto 1962–1970. Taustaa ja tosiasioita. Teoksessa Kari Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 7. Edita – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Valkonen, Tapani: Alueelliset erot. Teoksessa Tapani Valkonen & al. (toim.): Suomalaiset. WSOY, Juva 1985.
- Waris, Heikki: Muuttuva suomalainen yhteiskunta. WSOY, Porvoo 1968.
- Varis, Tuula: Mitä tarjottavaa Michel Foucault'llaon valtatutkijoille? Poliitikka2/1990.
- Varjola, Markku: Merkitystä etsimässä. Kari Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 6. Valtion painatuskeskus – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1991.
- Varjola, Markku: Veden kutsu. Kari Uusitalo & al. (toim.): Suomen kansallisfilmografia 7. Edita – Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1998.
- Vattimo, Gianni: Läpinäkyvä yhteiskunta. Gaudeamus 1989.
- Vattula, Kaarina (toim.): Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki 1983.
- Venäläinen, Eija: Onnelaan, kulisseihiin, luontoon. Näytöksiä suomalaisesta kesä-mökki-elämästä. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapoliittisen laitoksen työpapereita n:o 57, 1989.
- Wiman, Ronald: Maalta kaupunkiin. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Tammi, Helsinki 1982.
- Virtanen, Matti: Änkyrä, tuiske, huppeli. Muuttuva suomalainen humala. WSOY, Juva 1982.
- Virtanen, Matti: Sukupolven tasot, fraktiot ja elämäankaari, Sosiologia 3/1999.
- Virtanen, Matti: Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. SKS, Hämeenlinna 2001.
- Vähämäki, Jussi: Poliittinen elämä ja biopolitiikka. Janus 4/1996.
- Vähämäki, Jussi: Elämä teoriassa. Tutkijaliitto: Hamina 1997.
- Värtö, Petteri: Hollywoodin viskisiepot suomalaisessa humalassa. Alkoholipoliitikka 1/1996.
- Ylikangas, Heikki: Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. Teoksessa Ylikangas, Heikki (toim.): Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Tampere 1993.

■ Henkilöhakemisto

- Aalto, Ritva 95, 116
Aaltojärvi, Pia 260
Aarva, Heikki 215
Aava, Kari [Toivo Kärki] 346, 347, 349,
351, 352, 359, 360, 372
Ahlfors, Bo 89
Ahlström, Salme 35, 36, 38, 104, 105,
111, 254, 299, 300
Aho, Marko 359
Alapuro, Risto 20, 145, 146, 285, 364
Alasuutari, Pertti 15, 46, 197
Ala-Tuuhonen, Aune 348
Albee, Edward 180, 189, 190
Alestalo, Aarne 104
Alftan, Maija 309
Alho, Olli 349
Alhoniemi, Pirjo 340, 341
Allardt, Erik 145, 231, 240, 241, 285, 286,
300, 354, 364, 365, 366
Alpola, Antero 348, 349
Alsta, Tuulikki 323
Andersson, Harriet 316
Angerkoski, Siiri 274
Annuli [Aune Ala-Tuuhonen] 348, 349
Apajalahti, Jouni 103, 114, 124, 302
Apo, Satu 346, 385
Appelqvist, Otso 306
Astala, Erkki 259, 262
Aura, Teuvo 86
Autiovuori, Pekka 173, 255, 287, 289
Backström, Y. 77
von Bagh, Peter 236, 278, 280, 281, 286,
308, 333, 362
Barthes, Roland 201, 202
Bauman, Zygmunt 186, 188
Beck, Ulrich 156
Bellah, Robert 335
Benjamin, Walter 337
Bentham, Jeremy 77
Bergholm, Eija-Elina 305, 369
Bergholm, Timo 304, 305, 306
Bergström, Stig 243, 244, 305
Berlin, Isaiah 48
Berman, Marshall 20
Bigsby, C. W. E 189
von Bonsdorff, Johan 278, 279
Borg-Sundman, Margit 115, 331
Bowlby, Rachel 171
Brecht, Bertolt 223, 280
Brotherus, Greta 374
Brotherus, Heikki 60
Bruun, Kettil 99, 104, 107, 108, 109, 110,
111, 129, 130, 131, 132, 143, 149, 174,
175, 247, 294, 383
Buñuel, Luis 239
Caselius, Ilmari 75, 85, 86
Castro, Fidel 249
Che Guevara, Ernesto 290
Chydenius, Kaj 278, 361
Comoll, Jean-Louis 223
Denzin, Norman K. 289
Descartes, Réne 153
Doane, Mary Anne 171
Donner, Jörn 200, 221, 222, 228, 233,
249, 309, 311, 314, 316, 380, 388
Donzelot, Jacques 49
Durkheim, Emile 146
Eemeli [Esko Toivonen] 349
Ekholm, Anders 99, 100
Elias, Norbert 46, 47, 73
Engeström, Yrjö 306
Enwald, Liisa 326, 328
Enäjärvi-Haavio, Elsa 378
Erikson, Erik H. 158, 159, 161
Eriksson, Arja 322, 323, 325, 384
Erkko, J.H. 326
Eronen, Matti 242
Eronen, Pekka 278, 362
Eskelinen, Esko 107, 311, 323
Eskelinen, Katri-Helena 100
Eskola, Aarne 139
Eskola, Antti 139, 146
Eskola, Katarina 239, 240, 244, 314
Eteläpää, Heikki 224, 234, 238, 246, 248,
255, 276, 302, 305, 374
Fagerholm, K.A. 91, 124
Falk, Pasi 200, 201, 203, 204, 205, 288
Farren, Mick 254
Ferro, Marc 192, 194, 195
Flaubert, Gustave 334
Folk-Fredi [Matti Siitonen] 347
Forsius, Saara 115
Foucault, Michel 14, 15, 17, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 49, 74, 77, 132, 153, 154, 157,
189
Franck, Kari 311
Fransman, Stig 224
Freud, Sigmund 158
Friedan, Betty 243, 244, 245
Giddens, Anthony 155, 156
Godard, Jean-Luc 239
Goffman, Erving 160
Goldberg, Leo 76
Goodman, Irwin [Antti Hammarberg] 345,
347, 353, 354, 355, 356, 357, 358
Gordon, Colin 42, 45
Granvik, Ragnar 113
Haakana, Merja 218
Haapala, Pertti 25, 253
Haaranen, Asko 131
Haavikko, Ritva 343
Haavio, Matti 366
Haavio-Mannila, Elina 309, 314
Hakala, Pekka 256, 270
Halkola, Kristiina 173, 255, 269, 279, 304,
313
Hall, Stuart 155, 157, 161, 162, 281
Hallman, Kristiina 283, 284, 285

Halonen, Tuija 220
 Hammarberg, Antti 345
 Hankonen, Johanna 236, 239, 240
 Hannula, Risto 366
 Hanski, Pentti 176
 Harvola, V. 105
 Hauge, Ragnar 107
 Haukinen, Pekka 332
 Hautala, Kristiina 11
 Heidegger, Martin 153
 Heikkilä, Eero 86, 87, 91, 92
 Heikkilä, Lasse 60, 61
 Heikkinen, Sakari 218
 Heiskanen, Ilkka 139, 140, 145, 146, 271
 Helander, Voitto 31, 32, 33, 98
 Helasvuo, K. 106
 Helén, Ilpo 42, 43, 44, 45, 167, 192, 193
 Helismaa, Reino 210, 217, 349, 360
 Heller, Agnes 73, 74
 Helminen, Riittaliisa 292, 315
 Hemánus, Pertti 59
 Henning, Carl 366
 Hietala, Veijo 260
 Hiilloskorpi, Jarno 311
 Hiisiavaara, Tapio 60
 Hjerppe, Riitta 25
 Hoikkala, Tommi 259, 262
 Holappa, Pentti 374
 von Hollander, Walter 164
 Holmberg, Kalle 278, 288, 361
 Holmila, Marja 202, 205, 206
 Hormia, Osmo 340
 Hornborg, Eirik 57
 Hussler, Edmund 153
 Hyttinen, Sirpa 322, 323
 Häkkinen, Erik 207
 Hämäläinen, Tapio 246
 Hänninen, Sakari 152, 154, 156
 Häyrinen, Hannes 216
 Hökkä, Tuula 182
 Ijäs, M. 374
 Illoinen, Eva 240, 319
 Immonen, Erkki J. 29, 30, 69, 70, 142, 143
 Iso-Markku, Hilja 326
 Itkonen, Veikko 217, 218, 341
 Jaakkola, Risto 366
 Jallinoja, Riitta 228, 296, 310, 314, 334, 335, 336
 Jarva, Risto 223, 231, 232, 239, 263, 277, 280, 308, 311, 314, 361, 362, 363, 371, 377
 Jhally, Sut 169, 170
 Jokela, Leo 216
 Jokinen, Eeva 350
 Joyce, Patrick 48
 Julkunen, Eero 376, 378
 Julkunen, Raija 310
 Järvenpää, Eeva 366
 Järviluoma, Helmi 285
 Järvinen, Martti 311
 Jääskinen, Matti 28
 Kaasalainen, Nestori 98
 Kafka, Frans 265, 274
 Kaijalainen, Antero 127
 Kalliala, Leila 296
 Kallinen, Timo 285
 Kallio, Ilmari 91
 Kant, Immanuel 153
 Kantele, Juho 57, 58, 114
 Karakorpi, Titta 316, 317, 370
 Karhu, Eino 190
 Karjalainen, Sirpa 286
 Kassila, Matti 210, 337
 Katajakoski, Leni 215
 Kauko, Olavi 342
 Keihänen, Kalevi 350
 Kejonen, Pentti 367
 Kekkonen, Urho 331, 361
 Kellner, Douglas 152, 155
 Kemiläinen, Aira 363, 364
 Kemppe, Usko 348
 Kemppe, Yrjö 289
 Kendall, Paul 252
 Kettunen, Pauli 364
 Kierkegaard, Søren 153
 Kihlman, Christer 252, 340
 Kinnunen, Heikki 287
 Kirstinä, Väinö 229
 Kiuru, Sakari 69
 Kivi, Aleksis 385
 Kivikk'aho, Eila 118
 Kivikoski, Erkkö 209, 228, 290, 311, 315, 369
 Kivimäki, Arto 189
 Klapp, Orrin E. 157, 158
 Kline, Stephen 171, 172
 Klinge, Matti 293
 Knuutila, Sakari 100, 115
 Knuutila, Seppo 386
 Kohonen, Jussi 303
 Koivunen, Anu 170, 171, 172, 173, 196, 306, 307, 313
 Koivunen, Matti 98
 Kokkonen, Ere 249
 Kolbe, Laura 260
 Korhonen, Kaisa 191
 Kortteinen, Matti 241
 Kortti, Jukka 314, 315
 Koski, Markku 213, 214
 Koski, Matti 311
 Koski-Jännes, Anja 342, 343, 344
 Koskikallio, Ilpo 80, 81, 82, 83, 84, 93
 Koskimies-Marttila, Satu 371
 Koskinen, Tarmo 25
 Kracauer, Siegfried 198
 Kula, Kauko 75, 76
 Kurkvaara, Maunu 200, 207, 222, 229, 230, 249, 277, 302, 307, 308, 315, 316, 331, 332, 336, 337, 348, 368
 Kurosawa, Akira 264
 Kusch, Martin 154
 Kutter, Hans 222
 Kuusamo, Altti 376, 378
 Kuusamo, Altti 378
 Kuusi, Hanna 50, 344
 Kuusi, Matti 54
 Kuusi, Pekka 17, 28, 29, 31, 39, 54, 55, 56, 58, 59, 69, 70, 71, 72, 84, 85, 97, 103, 108, 112, 126, 129, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 175, 299, 354
 Kylätasku, Jussi 327
 Kärki, Toivo 12, 346, 348, 353

Laakso, Jaakko 229
 Laakso, Juha-Pekka 189
 Laakso, Liisa 323, 324
 Lagerstam, Hillevi 246
 Lahti, Markku 367
 Laiho, Pekka 279
 Laine, Edvin 212
 Laine, Kimmo 210, 211, 212
 Laitinen, Matti 303
 Lampela, Osmo 84, 86
 Lanu, K. E. 70, 148
 Lasch, Christopher 335
 Laukka, Esa 215
 Lehtinen, Torsti 12
 Lehtinen, Virke 312
 Lehto, Markku 328
 Lehto, Reino 31, 32
 Lehtola, Erkka 246, 276, 280, 332
 Lehtonen, Juhani U.E. 313
 Lehtonen, Raini 263
 Lehto-Trapnowski, Päivi 313, 337, 338,
 361
 Leino, Eino 342
 Leino, Pirkko 201
 Leinonen, Armas 114, 115, 117
 Leiponen, Pauli W. 327
 Leiss, William 171, 172
 Leivo-Larsson, Tyyne 101
 Lennon, Eeva 361
 Liana Kaarina 215, 274, 277, 307, 308
 Lindman, Åke 213, 217, 218, 223, 225,
 272, 277, 308, 316
 Lindqvist, Antti 366
 Linna, Martti 124
 Linna, Väinö 340, 364
 Linturi, Arvo 69, 70, 81, 82, 83
 Littunen, Yrjö 293, 294, 354
 Lius, Inkeri 258, 267
 Lohikoski, Armand 217, 219
 Loiri, Vesa-Matti 351
 Lojander, Woldemar 144
 Louhija, Aura 320
 Lull, James 170
 Lumme, Alpo 31
 Luotonen, Lauri 234, 235
 Löfgren, Orvar 377
 Majuri, Riitta 296
 Malmberg, Tarmo 290
 Malmstén, Georg 351
 Manner, Eeva-Liisa 16, 180, 182, 184,
 185, 186, 187, 188, 190
 Mannerheim C.G.E. 366
 Mannheim, Karl 253
 Manninen, Pauli 364
 Manto, Kapo 183
 Markkanen, Touko 75, 85
 Markus, Tarja 378
 Martinen, Eero 266, 270
 Marx, Karl 20, 153, 363
 Mattson, Gunnar 240
 Melasniemi, Eero 173
 Melasniemi, Eero 229
 Melasniemi, Eero 255, 256, 266, 267, 269,
 286, 372
 Melasniemi, Pertti 229, 290, 292, 315
 Mikkola, Marja-Leena 258, 261, 285, 317
 Miller, Henry 340
 Miller, Peter 43
 Mitchell, Ritva 271
 Moilanen, Harri 332
 Mujunen, Sonja 298
 Mårtenson, Lasse 11
 Mäkelä, Juha 273
 Mäkelä, Klaus 38, 55, 56, 66, 80, 81, 84,
 85, 93, 98, 105, 127, 131, 133, 134,
 146, 148, 148, 160, 246, 299, 300, 301,
 306, 354, 355, 378
 Mäkelä, Taito 183
 Mäki, Hilikka 326, 384
 Mäkinen, Aarne 303
 Mäkinen, Aimo 312
 Mäkinen, Hannu 132
 Määttänen, Kirsti 202, 205, 206
 Narbon, Jean 223
 Nepis [Tuula Valkama] 347
 Neruda, Pablo 274
 Nietzsche, Friedrich 14
 Niinivaara, Erkki 117
 Niskanen, Mikko 226, 231, 254, 255, 256,
 258, 264, 266, 278, 280, 286, 308, 313
 Nordin, Kirsti 240
 Notkola, Irma-Leena 310
 Numminen, M.A. 103
 Nurmi, Erkki 67
 Nurmi, Paavo 351
 Nurmi, Tarja 272, 275
 Oinonen, Paavo 349, 350
 Ojajarju, Jorma 340
 Ojakangas, Mika 15
 Oksa, Raimo 213, 214
 Oksala, Elmer 31
 Oksanen, Aulikki 279, 328
 Oksanen, Irina 264
 Olkkonen, Pekka 27, 38, 67, 68, 76, 77
 Ollila, Anne 313
 Olmi, Ermanno 264
 Oravisto, Matti 339
 Osipow, Paul 361, 368
 Paakkanen, Pirjo 181, 318
 Paasio, Rafael 32, 33, 98, 366
 Paasivuori, Tyyne 124
 Paavilainen, Matti 330
 Paavolainen, Jaakko 364, 365
 Paavolainen, Pentti 179, 180, 181, 183,
 186, 190
 Packalén, Marja 316
 Pakarinen, Esa 219
 Pakkasvirta, Jaakko 223, 225, 233, 236,
 246, 308, 311, 316, 336, 337, 369, 372,
 373, 374, 377
 Pantti, Mervi 198, 199, 200, 212, 213,
 220, 221, 222, 223, 231, 235, 237, 238,
 239, 257, 259, 260, 271
 Panula, Terhi 246
 Parras, Tytti 328, 329, 328, 329
 Partanen, Juha 92, 93, 94, 95, 96, 206,
 207, 242, 297, 298, 299
 Pasanen, Spede 214, 308
 Paunu, Päivi 156, 157
 Peippo, Antti 362
 Pekkala, Junno 33
 Pekkari, Tatu 347

Peltola, Kati 296
 Peltonen, Juhani 190
 Peltonen, Matti 54, 56, 57, 58, 66, 218, 221
 Peltonen, Ulla-Maija 364, 365
 Pembroke, Jim 373
 Pentikäinen, Maija 319
 Pesonen, Pertti 31
 Pihkala, Erkki 25, 26
 Pihkala, Erkki 376
 Pihkanen, Toivo A. 75, 85, 342
 Piispa, Matti 16, 97, 98, 111
 Pimenoff, Veronica 47, 52, 322, 389
 Pittman, David J. 65, 66
 Pohjonen, Mauno 121
 Pokkinen, Eija 236, 237, 238
 Popham, Robert 80
 Procopé, Victor 116
 Proust, Marcel 334
 Puhakka, Jouko 329
 Puikkonen, Juhani 240
 Pulkkinen, Tuija 15, 154
 Pulla, Armas J. 59, 60
 Puntila, L. A. 33, 104, 113, 122, 124
 Purhonen, Semi 253
 Pölönen, Markku 193
 Pöntinen, Seppo 24
 Pöysti, Lasse 304
 Pöysä Toivo 80, 81, 84, 85
 Rahikainen, Marjatta 26
 von Ranke, Leopold 364
 Ransome, Arthur 335
 Ranta-Knuutila, Antti 365
 Rantanen, Sirpa 273, 277
 Rautavaara, Tapio 359, 360
 Rautiainen, Tarja 285, 356
 Reich, Charles 336
 Rekola, Aarne 31
 Rentola, Kimmo 285
 Rentola, Rauha 224, 225
 Repo, Päivi 309
 Resnais, Alain 362
 Reteë, Emil [Veikko Salmi] 345, 347, 353, 356, 357
 Rikkonen, Ensio 57
 Rimbaud, Arthur 335
 Rintala, Paavo 190
 Rintala, Pentti 79
 Rissanen, Tapio 26, 27
 Roivainen, Irene 236, 236, 242
 Roos, J.-P. 231, 232, 255, 330
 Rose, Nikolas 14, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 66
 Rosen, Marjorie 195
 Rosenbröjer, Gurli 62
 Rotkirch, Holger 314
 Rouhiainen, Urpo 240, 243
 Ruohola, Matti 370
 Ruutsalo, Eino 207, 227, 318, 333, 334
 Ruutu, Martti 365
 Rydman, Kari 371
 Rönkä, Toivo 177
 Saalasti, Kerttu 114
 Saarenheimo, Eero 59, 60, 65
 Saarikoski, Pentti 157, 160, 183, 340, 342
 Saaristo, Pekka 244
 Saikkonen, Veli-Matti 244, 369
 Salama, Aune 113, 114, 116
 Salama, Hannu 183, 190, 327, 331, 340, 361
 Salmelainen, Eino 190
 Salmi, Hannu 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 346, 350, 352
 Salmi, Vexi 345, 346, 350, 352, 356, 358
 Salminen, Esko 272, 275
 Salminen, Ville 339
 Salminen, Ville-Veikko 273, 274
 Salo, Arvo 120, 121, 252, 278, 361
 Salo, Elina 363, 370
 Salo, Marjatta 322, 325
 Salomon, Kim 281
 Saloniemi, Antti 139
 Sariola, Sakari 63, 64, 141
 Sartre, Jean-Paul 153
 Sauli, Anneli 223, 304, 307, 308
 Savo, Martti 302, 305, 371, 374
 Savolainen, Erkki 264
 Schildt, Göran 331, 334
 Schweisheimer, Wilhelm 297
 Seikkula, Irma 368
 Seppälä, Marketta 319
 Seppälä, Veikko 111
 Siippainen, Ylermi 264
 Siitonen, Matti 237
 Sillanpää, Merja 80
 Simojoki, Martti 144, 331
 Simons, Jon 153
 Simpura, Jorma 27, 28, 29, 68, 69
 Simpura, Jussi 227, 300
 Sinervo, Ursula 324, 325
 Sinkko, Risto 199, 238
 Sinnemäki, Aino 73
 Sinnemäki, Anssi 328
 Sipilä, Jukka 289
 Skurnik, Ossi 207
 Slioor, Tabe 219, 220
 Snyder, Charles R. 65
 Soikkeli, Mari 98, 101, 102, 103
 Sorlin, Pierre 195, 196, 200, 207, 208
 Staar-Busch, Dagny 176
 Steenberg, Viveke 168
 Stigman, Synnöve 323, 325
 Stolte-Heiskanen, Veronica 145, 146, 147
 Stone, W. [Toivo Kärki] 347
 Stålhammar, Leo 263, 374
 Suhonen, Unto 62, 63, 74, 75, 88
 Sulkunen, Pekka 17, 38, 93, 120, 122, 123, 130, 133, 134, 135, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 244, 248, 249, 254, 288, 299
 Sumari, Anni 327
 Summa, Timo 101
 Sundström, Erland 65
 Suolahti, Jaakko 59, 60
 Suomalainen, Kari 333
 Suomalainen, Otso 64
 Suominen, Tapio 280, 281, 282, 283, 337
 Suosalmi, Kerttu-Kaarina 246, 321, 322, 325
 Suuntala, Arttu 348
 Suurpää, Leena 260
 Säisä, Eino 229
 Särkkä, T. J. 218, 272, 277, 307

Sääski, Juhani 75
 Söderhjelm, J. O 331
 Takala, Martti 75, 85
 Talaskivi, Paula 232, 243, 257, 276, 302,
 332, 366, 373
 Talvi, Jussi 59
 Tani, Reijo 351, 352, 372
 Tani, Sirpa 230, 231
 Tanner, J. Alfred 347
 Tanttu, Iiona 373
 Tanttu, Sonja 240
 Tapiovaara, Nyrki 375
 Tarkas, Aarne 210, 212, 213, 214, 215,
 216, 217, 218, 219, 223, 224, 229, 308,
 337
 Tarkka, Pekka 235, 326, 327, 331, 339,
 340, 341
 Tarvanen, Eila 60
 Thompson, John B. 170
 Tigerstedt, Christoffer 129, 130, 131, 132
 Tiula, Martti 213, 214
 Toiviainen, Sakari 223, 233, 235, 236,
 255, 258, 262, 279, 280, 284, 361, 362,
 363, 369, 371, 374, 375, 377
 Tolonen, Asko 255
 Townshend, Peter 252
 Tsetung, Mao 249
 Tulio, Teuvo 206
 Tuomikoski, Eero 278
 Tuominen, Eero 99, 100
 Tuominen, Marja 252, 281, 282, 362
 Tuominen, Tauno A. 85, 87, 88, 89, 90, 91
 Tuominen, Uno 31, 143, 176
 Tuomioja, Erkki 28
 Tuovinen, Pauli 141, 143
 Turkka, Jaakko 105, 106
 Turtiainen, Arvo 23, 280
 Turtiainen, Hilikka 320
 Tyni, Seija 314
 Tyyri, Jouko 235
 Töttö, Pertti 197
 Uexküll, Sole 181
 Uotila, Ilkka 263, 264
 Uotila, Unto 143
 Uusitalo, Kari 197, 206, 210, 212, 213,
 217, 277
 Vainio, Juha 346, 347, 348, 350, 351, 352,
 353, 359, 372
 Wallasvaara, Kirsti 173, 256, 266, 277,
 287, 313
 Valtakoski, Ritva 183
 Valtasaari, Antero 293, 295
 Waris, Heikki 20, 21, 22, 141, 142
 Waris, Klaus 286
 Waris, Tuula 46
 Varis, Tuula-Liina 307
 Varjola, Markku 255, 337, 377
 Vattimo, Gianni 153
 Vattula, Kaarina 23, 25, 272
 Wavela, Pentti 232, 233
 Vehkaoja, Helena 243, 244
 Veijola, Soile 350
 Veistäjä, Olavi 180, 181
 Veltheim, Katri 180, 183
 Vepsä, Ritva 303
 Verkko, Veli 58, 143
 Wheelis, Allen 158, 159
 Wiio, Osmo A. 286
 Wilkman, Kari [Lullan Helo] 360
 Wiman, Ronald 23, 26
 Virolainen, Johannes 32
 Virtanen, Jukka 11
 Virtanen, Matti 232, 249, 253, 378
 Voionmaa, Väinö 124
 Voipio, Martti 178
 Voutilainen, Uki 97, 112
 Vähämäki, Jussi 154
 Väre, Ulla 303
 Yankelovich, Daniel 335, 336
 Ylikangas, Heikki 364, 365
 Åström, Sven-Erik 59
 Österberg, Esa 35, 36, 38, 104, 105, 133
 Österberg, Inga-Lill 319